

21

ISSN 1309-6672
E-ISSN 2618-6322

BUSBED

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BİNGÖL UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

YIL / Year ▶ 11

SAYI / Issue ▶ 21

BAHAR / Spring ▶ 2021

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR.
International peer-reviewed journal published in Turkish, English and Arabic.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir
International peer-reviewed journal published
in Turkish, English and Arabic

Yıl/Year: 11 • Sayı/Issue: 21 • Bahar/Spring 2021
ISSN: 1309-6672- e ISSN: 2618-6322

Sahibi / Owner:
(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)

نيابتا عن جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية
Prof. Dr. Yaşar BAŞ

Editörler / Editors / المحررون

Prof. Dr. Yaşar BAŞ
Doç. Dr. Fikret OSMAN
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi KAÇER
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER

Yayın Kurulu / Editorial Board / هيئة التحرير

Prof. Dr. Ahmet Gürbüz	Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara
Prof. Dr. Ali Abouzeid	Doç. Dr. Ioana Tudor
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim Al-Taiş	Doç. Dr. Mehmet Zahir Ertekin
Prof. Dr. Hamza Altın	Doç. Dr. Mehmet Emin Bars
Prof. Dr. Hasan Çiftçi	Dr. Öğr. Üyesi Beşir Koç
Prof. Dr. Hikmet Tan	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman Önder
Prof. Dr. Kazuaki Sawai	Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Keleş
Prof. Dr. Orhan Başaran	Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Korkut
Prof. Dr. Ousama Ekhtiar	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Taşkın
Prof. Dr. Liubov Pomytkina	Dr. Öğr. Üyesi Vedat Avcı
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı	Dr. Hakim Abdurrahman Zübeyr el-Babiri
Prof. Dr. Sait Patır	Dr. Rudramma Siddheshwar Hiremath
Prof. Dr. Claudette May Datuin	Dr. Tahir Aşirov

Redaktörler / Redactors / المدققون

Arş. Gör. Ahmet Koçak (Türkçe) / Arş. Gör. Adnan Aydıntürk (İngilizce)

E-Dergi Teknik Sorumlusu / Technical Administrated of e-Journal / الموظف الفني

Arş. Gör. Ozan Can Akpınar

Web ve Yazışma Adresi / Web and Correspondence Adress / العنوان البريدي للمجلة

<http://dergipark.gov.tr/busbed> / <http://busbed.bingol.edu.tr/>

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL

Tel.: 0 (426) 215 00 17 **Faks:** 0 (426) 215 00 72 **e-posta:** sbe.bingoldergi@bingol.edu.tr

Basım Yeri / Place of Publication / مكان النشر

Zafer Medya Grup

Muratpaşa Mah. Yenikapı Cad. Yakutiye/ERZURUM • 0 442 234 22 85

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ,
Uluslararası hakemli bir dergidir. Bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda 2 sayı yayımlanır. Yayın dili, Türkçe, İngilizce ve Arapçadır. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Bahar Dönemi için Kasım ayı sonu, Güz Dönemi için Mayıs ayı sonudur. **Dergi kapasitesine göre, makale kabul tarihleri daha erkene çekilebilir.** Her sayı için kapasiteyi aşan başvurular sonraki sayılara aktarılır. Makaleler, Turnitin, iThenticate veya intihal.net gibi intihal programlarından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanabilir. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Enstitümüz web ve DergiPark sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

DANIŞMA KURULU **ADVISORY BOARD** المجلس الاستشاري

Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid	Şam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim al-Tayış	Kahire Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Cengiz Toraman	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Çakar	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan Oktay	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Olgun	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet Uç	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Çapak	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Kazuaki Sawai	Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Prof. Dr. Mehmet Canatar	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çelik	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Karataş	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. M. Şükrü Mollavelioğlu	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Takkaç	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Törenek	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa D. Karacoşkun	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Başaran	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Pomytkina Liubov	National Aviation University, Kiev, Ukrayna
Prof. Dr. Reha Saydam	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Reşad Muradov	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Prof. Dr. Sayın Dalkıran	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut Karabey	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Üzeyir Ok	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar BAŞ	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara	Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. Rahmi Tekin	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sıtkı Uluerler	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Kanberoğlu	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Keivan Harrasi	Tabriz ACECR, İran
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi
Dr. Mona Sobh	Aynu'ş- Şems Üniversitesi, İskenderiye, Mısır

BU SAYININ REFEREES OF HAKEMLERİ THIS ISSUE هذا العدد من القضاة

- Prof. Dr. Celalettin SERİNKAN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Fahrettin ATAR (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza ALTIN (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat AKIN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Sahure Gonca TELLİ (Maltepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami ÖZSOY (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar BAŞ (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet EYİM (Van Yüztüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış KABLAMACI (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Bora YENİHAN (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Buğra ZENGİN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Cahit BAĞCI (Van Yüztüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan KUTUKIZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Fikret OSMAN (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Geoff BOVE (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Gamze AKSAN (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Gökhan KERSE (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül ESEN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Güler TOZKOPARAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim HÜSEYİNİ (Şırnak Üniversitesi)
Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Leyla KAHRAMAN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Müslüm POLAT (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Özyay ÖZPENÇE (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Sıtkı NAZİK (Amasya Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf ARSLAN (Batman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Emin OSMANOĞLU (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALKAYIŞ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYA (Ardahan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar SOYSÜREN (Ardahan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe MERMUTLU (Fırat Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Berfu KIZILASLAN TUNÇER (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun BABA (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Çilem AYDOĞDU (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Damla MURSÜL (Nuh Naci Yazgan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Elif MERCAN UZUN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emrah KONURALP (Iğdır Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Eren Ekin ERCAN (Üsküdar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YİĞİT (Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fehmi DEMİR (Siirt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülay ÖZDEMİR AKGÜNDÜZ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÜSTÜN (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İhsan GÜL (Siirt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail OĞUZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmet ÖZTÜRK (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Jin Hwa LEE (Woosong Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kudret ARAS (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali TÜRKMEENOĞLU (Muş Alparslan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ELALDI (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Melek HALİFEOĞLU (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali AĞCAN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ARDIÇ (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Bilgehan KUTLU (Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİNGÖL (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ (Batman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Önder ÇAKIRTAŞ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sevdije ERSOY YILMAZ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sezen ARSLAN (Van Yüztüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şule OKUROĞLU ÖZÜN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz TÜRKAN (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yıldız ATMACA (Van Yüztüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus BUCUKA (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus ZENGİN (Kafkas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel İLTAŞ (Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sofuoğlu (Ahi Evran Üniversitesi)
Dr. İsmail KAVAZ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Yunus Emre AYNA (Bingöl Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Funda GÜNŞOY

JUSTICE: THE DIALECTIC UNITY OF COMEDY AND TRAGEDY
ADALET: KOMEDİ İLE TRAGEDYANIN DİYALEKTİK BİRLİĞİ

11

Mahmut GİDER, Hemın Omar AHMAD

KERKÜKLÜ ŞEYH MUHAMMED SALİH EFENDİ’NİN SULTAN
ABDÜLAZİZ CÜLÛSİYESİ

21

A CULUSIYE VERSE BY SHEIKH MUHAMMED SALİH EFENDİ
FROM KIRKUK FOR SULTAN ABDÜLAZİZ

Fikret OSMAN

KUTADGU BİLİG’DEKİ ÖNERMELER ÜZERİNE KLASİK
MANTIK AÇISINDAN BİR İNCELEME

45

A STUDY ON THE PROPOSITIONS IN KUTADGU BILIG IN TERMS
OF CLASSICAL LOGIC

Hasan TINMAZ

A CASE STUDY ON THE USES OF BAND APP AT A SOUTH
KOREAN UNIVERSITY

63

BİR GÜNEY KORE ÜNİVERSİTESİNDE BAND APP’IN KULLANIMI
ÜZERİNE BİR DURUM ÇALIŞMASI

Canan AKSAKALLI, Oktay YAĞIZ

A QUALITATIVE INVESTIGATION INTO EFL PRE-SERVICE
TEACHERS’ ATTITUDES TOWARD ENGLISH PRONUNCIATION
AND THE EVALUATION OF THEIR PHONOLOGICAL
AWARENESS, PROBLEMS AND DIFFICULTIES

87

İNGİLİZ DİLİ EĞİTİMİ ÖĞRENCİLERİNİN İNGİLİZCE
TELAFFUZUNA KARŞI TUTUMLARI İLE FONOLOJİK
FARKINDALIKLARININ, SORUNLARININ VE ZORLUKLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Gülümser DURHAN

MANTIKTA NİCELEME
QUANTIZATION IN LOGIC

107

Veysel ERAT

KAMU YÖNETİMİ ÇALIŞMALARINDA YÖNETİŞİM

THE GOVERNANCE IN PUBLIC ADMINISTRATION STUDIES

121

Seval AKSOY KÜRÜ

ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME VE ÖRGÜTSEL SİNİZM ARASINDAKİ İLİŞKİ: ULUSAL YAZINDA BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI

THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION AND ORGANIZATIONAL CYNICISM: A META-ANALYSIS STUDY IN NATIONAL LITERATURE

137

Emre SAVUT

TÜRKİYE SİYASETİNDE YENİ PARTİLERİN SEÇİM SONUÇLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ABOUT ELECTION RESULTS OF NEW PARTIES IN TURKISH POLITICS

173

Bekir GEÇİT

THOMAS HOBBS'DA EŞİTLİK, ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK SORUNU: DOĞA YASASI TEMELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

THE PROBLEM OF EQUALITY, FREEDOM AND SECURITY IN THOMAS HOBBS: AN ASSESSMENT BASED ON NATURAL LAW

203

Ahmet ALKAYIŞ

EĞİTİM FELSEFESİ PERSPEKTİFİNDEN DİJİTALLEŞME VE EĞİTİM 4.0

DIGITIZATION AND EDUCATION 4.0 FROM THE EDUCATIONAL PHILOSOPHY PERSPECTIVE

221

Ayşegül ELÇİ

CULTURAL IDENTITY IN BELOVED

SEVİLEN ADLI ESERDE KÜLTÜREL KİMLİK

239

Vural ÇAĞLIYAN, Nahit YILMAZ

ALGILANAN YENİLİKÇİLİK, İŞLETMEYE DUYULAN GÜVEN VE MARKA SADAKATİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON PERCEIVED INNOVATION, COMPANY TRUST AND CUSTOMER LOYALTY

253

Emrah YILMAZ, Hayrettin PINAR

OSMANLI İŞÇİ TARİHİNE BİR BAKIŞ: THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LIMITED'İN [ŞARK HALI KUMPANYASI] ÜRETİM ORGANİZASYONU, İŞÇİLERİ VE ÜCRET POLİTİKASI [1908 – 1914]

277

A LOOK AT THE HISTORY OF OTTOMAN LABOUR: PRODUCTION ORGANIZATION, WORKERS AND WAGE POLICY OF THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LIMITED [ŞARK HALI KUMPANYASI] [1908 – 1914]

Zeynep Serap TEKTEN AKSÜRMEİ, Serdar SAĞLAM

YOKSULLUK ÇALIŞMALARINDA HANE/AİLE STRATEJİLERİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR TARTIŞMA

323

A CONCEPTUAL DISCUSSION ON HOUSEHOLD/FAMILY STRATEGIES IN POVERTY STUDIES

Betül DÜŞÜNCELİ, Sinem FARİZ

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ETKİLEŞİM KAYGISININ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNE VE SOSYAL MEDYA KULLANIMINA GÖRE İNCELENMESİ

351

EXAMINATION OF SOCIAL INTERACTION ANXIETY OF UNIVERSITY STUDENTS ACCORDING TO THEIR PERSONALITY TRAITS AND SOCIAL MEDIA USE

Neslihan KILIÇ

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN'IN 1946 TARİHLİ RAPORU ve BASIN TARİHİMİZDEKİ ÖNEMİ

371

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN'S REPORT DATED 1946 AND IT'S IMPORTANCE IN OUR PRESS HISTORY

Erdi PETEK, Sahra SAYĞAN TUNÇAY

SOSYAL SERMAYENİN MOTİVASYONA ETKİSİ: KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

391

THE EFFECT OF SOCIAL CAPITAL ON MOTIVATION: KASTAMONU UNIVERSITY SAMPLE

Faruk YORGUN

TÜMELLER VE ÖZELLİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN REALİZM VE TROP KURAMLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

421

THE EVALUATION OF THE RELATION BETWEEN UNIVERSALS AND PROPERTIES IN TERMS OF REALISM AND TROP THEORIES

Büşra ELÇİÇEĞİ, Kaya YILMAZ 2018-2019 EĞİTİM-ÖĞRETİM YILI SOSYAL BİLGİLER ZÜMRE TOPLANTI TUTANAKLARININ İNCELENMESİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ	433
EXAMINATION OF SOCIAL STUDIES GROUP MEETING MINUTES FOR THE 2018-2019 ACADEMIC YEAR: ISTANBUL CASE	
Halil BOLAT, Fazilet KARAKUŞ BİLİM VE SANAT MERKEZLERİ SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMINA YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ	467
TEACHERS' VIEWS ABOUT SOCIAL STUDIES CURRICULUM ON SCIENCE AND ART CENTERS	
Ethem KILIÇ, Mahmut UÇAKTÜRK ALTERNATİF YATIRIM ARAÇLARININ MENKUL KIYMETLER BORSASI İLE ETKİLEŞİMİ	499
INTERACTION OF ALTERNATIVE INVESTMENT INSTRUMENTS WITH THE STOCK EXCHANGE	
Ayhan ORHAN, Muhammed Sami AKKUŞ TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE KONKORDATO UYGULAMASININ İSLAM HUKUKU VE EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	519
EVALUATION OF CONCORDAT PRACTICE IN TURKISH LEGAL SYSTEM IN TERMS OF ISLAMIC LAW AND ECONOMY	

On Birinci Yıla Merhaba

Onuncu yılımızı tamamladık. On birinci yılda yirmi birinci sayımızı yayımlıyoruz. Bu sayımızda toplam yirmi üç makalemiz mevcuttur. Dördü İngilizce yazılmış olan makalelerin, 4'ü eğitim, 3'ü felsefe, 9'u iktisat ve işletme, 2'si mantık, 1'i sosyoloji, 2'si tarih, 2'si Türk dili ve edebiyatı alanındadır. Bu makalelerin dördü üniversitemizden, biri yurt dışından, on sekizi yurt içinden farklı üniversitelere mensup akademisyenlere aittir. Dergimiz, kendi alanında elde etmiş olduğu yeri sağlamlaştırmıştır. Pek tabii bazı engelleri ve güçlükleri aşmak suretiyle bu sürece ulaşmıştır. Bunun bir göstergesi olarak dergimiz, son altı ayda 120.000, toplamda ise 550.000 indirilme sayısına ulaşmıştır.

Dergimizin etkisinin ve konumunun yükseltilmesi ile ilgili kriterler konusunda belli bir mesafe kaydetmiş durumdayız. Bununla birlikte dergimizin, ulusal ve uluslararası dergiler kapsamındaki yayınlar arasında arzu edilen daha yüksek seviyeye ulaşması yolunda azmimizi bırakmadık. Bu konuda, sayın yazar ve hakemlerimizin de anlayışlarına ve desteklerine her zaman ihtiyacımız var. Makale kalitesinin daha fazla yükseltilmesi, yabancı yazarların ekibimize katılması ve dergimizde yayımlanan makalelere yapılan atıfların arttırılması konusu da önem arz etmektedir. Bununla beraber, son altı aylık dönemde dergimizin atıf ve indirilme sayısının hızla yükselmeye başlamasının sevincini birlikte yaşıyoruz.

Yeni sayımızı yayımlar iken, "Öğrencilerinize bir şey öğretmeyin, onların düşünmelerini sağlayın. Çünkü onlar düşünmeye başlar ise, zaten kendi çabalarıyla öğrenirler." şeklindeki mesajın toplum ve eğitimciler olarak bilincine varmamız ve bir nebze de olsa "düşünmeye ve bilgiyi talep etmeye" vesile olmamız temennisiyle sayımızın hayırlı olmasını diliyoruz. Bu vesile ile daima yardım, destek ve teşviklerini gördüğümüz Sayın Rektörümüz Prof. Dr. İbrahim Çapak başta olmak üzere dergimize destek verenlere ve dergi ekibimize tekrar teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Editör

Prof. Dr. Yaşar BAŞ

JUSTICE: THE DIALECTIC UNITY OF COMEDY AND TRAGEDY¹

Funda GÜNŞOY²

Geliş: 10.09.2019 / Kabul: 12.11.2020

DOI: 10.29029/busbed.617761

Abstract

Modern culture is organized by the idea of rationalization which extinguishes the feeling of the tragic life that represent not only tragedy as a literary genre or an aesthetical category, but also the insolubility of conflict between the good ones, the contradiction and conflict in regard to the essence of life, the unexplainable arbitrariness of factual circumstances, devastating potential of passions. This very fact shows that tragedy cannot be seen solely as a means of entertainment or a literary genre. If tragedy as an aesthetical category is the artistic expression of tragic experience, it can only be understood in a cultural context that underlies experience. Tragedies are the ethos of human existence. Indeed, ancient tragic dramas are based on the metaphysical supposition that conflict, contradiction, arbitrariness and uncertainty is implicit to both the structure of human beings and to the whole universe. In this context, this article aims to offer a reflection on the foundations of law by considering the oxymoronic character of thinking law together with tragedy. From the perspective of this paper, such a reflection not only challenges our definition of tragedy as an artistic imitation of a certain aspect of human life and law as the specific social technique of forced order that excludes tragic situations; it may also show that tragedy has the potential to expose a tragic aporia that underlies modern law but is hidden behind cold legal texts and complex institutional arrangements.

Keywords: *Tragedy, comedy, Aeschylus, modern law, legislation, Moira*

¹ This article is a partially modified and translated version of the presentation offered at the symposium organized by Eskişehir Anadolu University Faculty of Law under the title of “Tragedy and Law” on December 6, 2013.

² Assoc. Dr., Uludag University, Arts and Sciences Faculty, Department of Philosophy, fundagk@uludag.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8764-8368>.

ADALET: KOMEDİ İLE TRAGEDYANIN DİYALEKTİK BİRLİĞİ

Öz

Modern kültürün, yalnızca edebi bir tür olarak tragedyayı değil, aynı zamanda tutkuların yıkıcı potansiyelini ifade eden trajik yaşam duygusunu ortadan kaldıran rasyonelleşme fikrince örgütlendiği tezini temele alan bu yazı, hukuku tragedyaya ile birlikte düşünmenin oksimonik karakterini tartışmaya açarak hukukun kendi temelleri üstüne bir refleksiyona kapı aralamayı amaçlıyor. Bu yazının perspektifinden bu tür bir refleksiyon, cebri düzenin trajik durumları dışlayan özgül sosyal tekniği olarak hukuk ile insani yaşamın belli bir açıdan sanatsal taklidi olarak tragedyaya tanımımıza meydan okumakla kalmaz; aynı zamanda tragedyanın modern hukukun temelinde yatan ama soğuk hukuk metinleri ve karmaşık kurumsal düzenlemeler ardına gizlenen trajik bir aporia'yi işa etme potansiyeli taşıdığını gösterebilir.

Anahtar Kelimeler: *Tragedya, Komedi, Aeschylus, modern hukuk, yasama, Moira.*

Introduction

This article is an attempt to think about Tragedy and Law together and it should be mentioned that the title chosen for this article is intended to be provocative one as it confronts the reader with an array of questions and brings him/her to think on stereotyped distinctions, assumptions and controversies. An idea can only be provocative when it makes itself the subject of query. In this sense, the attempt of thinking Tragedy and Law together is not important just because it makes the themes presented in tragedies as a literary genre –such as justice, crime, punishment, arbitrary regime versus rule of law, hard law norms against freedom of individual, conflict of law and justice, natural law versus positive law– into the topic of judicial consideration. In my opinion, it can be provocative to the extent that it enables a reflection on its own foundations by opening up the oxymoronic character or even the impossibility of thinking law and tragedy together for discussion.

Such a reflection, firstly challenges our definition of law as specific social technique of compulsory order that excludes tragic events and of tragedy as a artistic imitation of human life that is an area of activity from a definite angle. Secondly, it discloses a tragic *aporia* which underlies the modern law but hides behind the cold law texts and complex institutional regulations whose knowledge can only be possessed by a technician. As Terry Eagleton pointed out that “...tragic art highlights what is perishable, constricted, fragile and slow-moving

about us” and “...how we are acted upon rather than robustly enterprising, as well as what meagre space for manoeuvre we often have available”. The awareness which tragic art bring us about what is perishable, constricted and fragile and only can be obtained by grasping our constraints can animate “the kind of sober realism which is the only sure foundation of an effective ethics or politics and “we can act constructively”. (Eagleton 2003: xvi; Eagleton 2012; 16) But what does technique, *tekhne* has to do with a literary genre, poesis and what is this *aporia*? Let us elaborate on that.

Praxis, Ethos and Tragedy

Ideas organize life. From daily practices to institutional regulations, our social and individual lives are organized by founding ideas. Modern culture is organized by the idea of rationalization which extinguishes the feeling of the tragic life that represent not only tragedy as a literary genre or an aesthetical category, but also the insolubility of conflict between the good ones, the contradiction and conflict in regard to the essence of life, the unexplainable arbitrariness of factual circumstances, devastating potential of passions. This very fact shows that tragedy cannot be seen solely as a means of entertainment or a literary genre. If tragedy as an aesthetical category is the artistic expression of tragic experience, it can only be understood in a cultural context that underlies experience. But still, it is not a *random* part or the public poetic representation of the culture that it was born into. Each artistic form and tragedy in particular gains existence within the framework of metaphysical/ontological suppositions of the culture. In that case tragedy as a literary form should be understood as an ontological-ethical category based upon the existence of tragic life experience; not as the imitation of action but as praxis itself. Tragedy is the public poetic bearer of a culture’s deepest metaphysical presuppositions.

In this regard, tragedies are the *ethos* of human existence. Ethos by its most archaic meaning means dwelling, residence, habitancy. The true *ethos* of human existence –let us say it by referring to Heidegger– opens up a space for the “unfamiliar” which means “existence of God/Gods” (McNeill, 2000: 163). Indeed, ancient tragic dramas are based on the metaphysical supposition that conflict, contradiction, arbitrariness and uncertainty is implicit to both the structure of human beings and to the whole universe. In Iliad, Achiellus prays to annihilate *eris* (strife/conflict/struggle) of the earth and invokes: “...strife could die from the lives of gods and men and anger that drives the sanest man to flare in outrage”. (Homer 1990: 18:125) But can the conflict between Gods and men be resolved? Of course, not. Because conflict is a cosmic principle and everything that exists

is based on the principle of conflict. Accordingly, the world is divided into primitive element and each one occupies an idiocratical space. “Being” becomes possible by elements violating each other’s borders in their eternal struggle.

Since the order of physical things is on the same time a moral order, being means crossing its own limits, injustice or crossing moral borders. If birth is a crime, annihilation is the redemption of injustice (Cornford 1957: 10-11). Every single thing which comes into being within the order, moves towards death as the redemption of an injustice, a crime. Fate, namely *Moirai*, as the ruling of necessity, is “the power which dominates both what has to exist and what needs to exist” (Cornford 1957: 12). Let us read Aeschylus’ trilogy *Oresteia*’s last tragedy *Eumenids*.

Who of mortals hearing
Doth not quake for awe,
Hearing all that Fate thro' hand of God hath given us
For ordinance and law?
Yea, this right to us, in dark abysm and backward
Of ages it befell:
None shall wrong mine office, tho' in nether regions
And sunless dark I dwell. (Aeschylus 1938: 284; 2010; 390).

Again in Aeschylus’ tragedy *Prometheus Bound*, it reads that fate is above Gods, limits even them. The Chorus leader asks that “But who swings the helm? who brings Necessity about?”. Prometheus’ answer is clear: “The three bodies of Fate, and the unforgetting Furies”. Neither men nor Gods can go “beyond fate” which bears no aim, no rational plan. Not even Zeus can get away from what is going to happen or “He can’t escape His fate”. (Aeschylus 2009: 339; 2000: 63)

However, there is a much more important aspect that I would like to call the readers’ attention to. both in *Prometheus* and *Eumenids* tragedy of Aeschylus, it reads that the old moral order, which gives their own share to both immortals and mortals, which Gods swear on by giving up on their own will and keep their oath, is destroyed. The oath, namely *herkos* and the fence, *horkos* are actually the one and same Word (Cornford 1957: 24).

Breaking the oath is the violation of the borders that separates the shares from each other. With the violation, the distribution of shares, which was considered to be a natural fact until now, is subjugated by a superior personal God.

Zeus' emergence as a lawmaker which distributes divine shares shows that the distribution is a legislative act from now on. Hence Aeschylus uses the word *nemein* for this act of distribution, which is the word that *nomos* is derived from. For Greeks, making law is the re-distribution of shares, Powers, wealth, privileges, land or political statues. The one who can make his distribution cannot be a council but a person such as Solon who has an extraordinary wisdom. However at any case, this re-distribution which defies the old order and laws is a usurp at first. Let us read from the *Eumenids*.

Ah, son of Zeus! You are a thief!

Young as you are, you have ridden us down, aged divinities-
respecting the suppliant, a godless man,
hateful to parents.

You have stolen away the matricide, god that you are!

What is there in this that any shall say is just? (150)

Such are the actions of the younger gods,
whose might goes altogether beyond justice.

The throne drips blood,
about its foot, about its head!

It is ours to see earth's neval-stone stained

with a grim pollution it has got from deeds of blood. (165) (Aeschylus
2014: 183)

Shame! Ye younger gods, ye have ridden down

the ancient laws and have wrested them from my grasp. (780) (Aeschylus
1926: 347-348)

The substitution of the old moral order by Zeus' personal will shows us two things; firstly, that the act of violence in the sense of a violation underlies the new order, secondly, that there is a will which makes the law behind the purely positive aspect of law. In this context, *Nomos* as the "most powerful authority" brings norm and decision, *Bia* and *Dike*, namely violence and justice together in a scandalous way.

To put it in Agamben's magnificent expression, "nomos is power to manage the paradoxical togetherness of two opposite things." (Agamben 2001: 46). On the one hand it justifies violence "as a principle ... which prioritises the legal and even which is beyond legal" and on the other hand makes the exertion of power/force legitimate so that justice goes beyond being a concept and actualizes. Hence law which is the rational way of protecting and maintaining the socio-political order derives from an extralegal area which is not legitimate.

In this case, should we come to the conclusion that history is the product of the actions of innovative and creative despots? Just this conclusion alone looks tragic enough. Because, not only the establishment of social order but also its maintenance is based on a chronic contradiction. For example, according to Maistre, what will refrain people from committing crime and so ensure social order is not Enlightenment's ideal of rational state; only the executioner and only the violence it will exert.

...all greatness, all power, all subordination rests on the executioner, he is both the horror and the bond of human association. Remove this incomprehensible agent from the world, and in a moment order gives way to chaos, thrones fall, and society disappears. God who is the author of sovereignty, is therefore also the author of punishment. He has suspended our earth on these two poles; *For the pillars of the earth are the Lord's, and he has set the world upon them.* (de Maistre 1993: 20)

Here the executioner is law in flesh and bones and symbolizes the violence which stands at the origin of law and the arbitrariness and compulsiveness of legislation. Its existence reveals that there is violence, which is considered irrational, in the origin of all rational political institutions. The contradiction between order and violation can be re-formulated as the contradiction between peace and struggle, inertia and motion, form and life and finally comedy and tragedy. Life, paradoxically, is both the source of all energies/forces that are

aggressive, destructive and dissatisfied and possesses a constructive power which enables the restraining of this energy in forms such as law, art, religion, philosophy.

Life both turns these forms upside-down and requires them. This means that this life offers comic and tragic visions in its own dynamism. In this regard, comedy and tragedy belong to the same world; they are just different perspectives of understanding it, different ways of responding to the contradictions, uncertainties and arbitrariness implicit to living. The dialectic motion of life between being and becoming, order and violation shows that the human life has two poles as well. The tragical is only one of these poles, not all. Justice, in its complete form is an absolute inertia; you can watch it but cannot touch it; you can see it but cannot feel it. Like a close monad without an entry and exit, it is injured with a narcissism holding a mirror only to itself. It means the extinguishing of life's own dynamism and energy. We cannot fight continuously, just as we cannot reconcile continuously. So life is a magnet of uncertainty where the constructive and destructive ones are intermingles; which makes the world tragic for all times.

Conclusion

I would like to say that tragic art confronts us with the problem of the origin of law. Positioning the problem of the origin of law as a metaphysical question seems, of course, incomprehensible for the modern mind. Because modern law understands itself as the institutionalized form of the equal and just world ideal of modernity. When it defines itself only as form, order and stability, it actually remains blind to the tragic dimension which brings it into existence. Therefore, the comedy of law is born from its ignorance regarding its own borders. Nevertheless, this ignorance doesn't mean that the tragic one is death. Modernity replaces mythic fate with will, power, history, market and desire. Conflict is real but now it can be born from a noble commitment to value as well as from a vulgar motive, from a negligence to the sublime one hidden behind a curtain of mystery.

Modern human never possesses the absolute justifications of its decisions. If there are no absolute values, if all values are made equaled by being brought to the same line as objects of law, is it possible to talk about tragedy anymore? Maybe the tragedy of modern times is that we do not have a tragedy anymore.

Modern law undertakes the resolution of the conflict between monadic and anomic subjects void of a past and identity which have nothing in common except for being objects of desire by reducing itself to a machine of legislation. On one side it frees men to sacrifice it, on the other side it abandones it to the dark corners

of desire. Human beings are both subject to their desires and are obliged to create an autonomous and responsible individual from their freedom. She/he is both the rational subject of law and its object with his/her unpredictable irrational desires. Modern human senses itself as an infinitely free being but knows that he/she is a miserable slave subdued by forces above her/his will.

Modern law has been aroused in the gap of both and both. Of course, the appearance of justice, make essential both tragedy and comedy. Tragedy makes it necessary; because it shows us the diversity of life forms that can not be encapsulated in a single and extraordinary. Conflict arises from the acceptance of the extraordinary nature of human life so that it sometimes can come to light in the conflict form between the virtues of the site versus virtues based on blood for instance Antigone or sometimes between heroes, demigods and gods in tragedies. Even though he or she knew that he/she could not win a victory against forces that govern their lives, either intentionally, unintentionally or as a result of a black mark based on bloodline, human being can not avoid that he/she lead to ruin tragically wrong (hamartia) himself/herself. For this reason, the ancient tragic dramas has approached human life as the scene of the collision set that is opposite and incompatible with good /virtues. For instance, in Sophocles' tragedy, about what is fair, both King Creon and Antigone open the door slightly tragedy by trapping inside "the tyranny of the mind" and by looking for mutually exclusive answers.

Nevertheless, to understand what is his/her destiny in the stage of life and to move towards to his/her death by embracing and by understanding what is expected of him/her are a virtue in itself. Precisely for this reason, tragedies do not leave us only with facing our limits and our own fallible human nature; more importantly, it shows us what establishes the greatness of human being. Because human being under all determinations, is not something that only whatever he/she is; something that whatever he/she can make.

Justice also requires comedy. Indeed, modern life rarely creates heroes; more than the average we have seen, are ordinary anti-hero. Therefore, comedy, showing the limits of human disclose what actually happened, not what might be. In the final analysis, it contrasts between comedy and tragedy, for the moment. While things may be tragic if we live action; but it turns into a comedy when it became the subject of the observation.

As a result, to be re-established to look at the origin, it can prevent the conversion of technical means reduced to a mere legislative machine law. The

origin is an endless source that the law as a lifeless form itself can refer to the outside itself, to life and can regenerate.

Bibliography

AESCHYLUS (1926), *Agamemnon, Libation-Bearers, Eumenides, Fragments*, trans. H. Smyth, William Heinemann, London.

AESCHYLUS (2000), *Zincire Vurulmuş Prometheus*, Çev: A. Erhat-S. Eyüboğlu, İş Bankası Kültür Yay.

AESCHYLUS (2009), *The Complete Aeschylus, Volume II: Persians and Other Plays*, eds: Peter Burian-Alan Shapiro, Oxford University Press.

AESCHYLUS (2010), *Oresteia*, çev.Y. Onay, Mitos Boyut Yay, 2010.

AESCHYLUS (2014), *The Oresteia*, trans. Lloyd-Jones, Bloomsbury, London.

AGAMBEN, Giorgio (2001), *Kutsal İnsan, Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, çev.İ. Türkmen, Ayrıntı.

BARKER, Derek W.M (2009), *Tragedy and Citizenship*, Suny Press.

CORNFORD, F.M (1957), *From Religion to Philosophy*, Harper&Brothers Publishers.

De MAISTRE, JOSEPH (1993), *St Petersburg Dialogues*, trans. Richard A Lebrun, McGill-Queen's University Press.

EAGLETON, TERRY (2003), *Sweet Violence The Idea of the Tragic*, Blackwell.

EAGLETON, TERRY (2012), *Tatlı Şiddet: Trajik Kavramı*, çev. Kutlu Tunca, Ayrıntı Yay.

HOMER (1990), *The Iliad*, trans. Robert Fagles, Penguin Classics.

McNEILL, Will (2000), "A 'scarcely pondered word'. The place of tragedy: Heidegger, Aristotle, Sophocles", *Philosophy and Tragedy*, eds.M.de Beistegui-S. Sparks, Routledge.

PAKSOY, Banu Kılan (2011), *Tragedya ve Siyaset*, Mitos Boyut Yay.

KERKÜKLÜ ŞEYH MUHAMMED SALİH EFENDİ'NİN SULTAN ABDÜLAZİZ CÜLÛSİYESİ

Mahmut GİDER¹ Hemın Omar AHMAD²

Geliş: 31.12.2020 / Kabul: 02.02.2021

DOI: 10.29029/busbed.851317

Öz

Osmanlı Devleti döneminde şair ve yazarların, yeteneklerini ortaya koymak konusunda yaptıkları ameliyelerden biri, çeşitli vesilelerle kaleme aldıkları eserleri, başta padişah olmak üzere, devrin idarecilerine takdim etmek olmuştur. Nitekim yeni hükümdarın tahta çıkması, cülûsiye metinlerinin telifinde ve yazılan bir eserin takdiminde önemli bir fırsattır. Bu bağlamda kaleme alınan cülûsiye metinlerinde, yeni devlet başkanını tebrik etme, cülûs bahşışı alma, şairlik yeteneğinin keşfedilmesini sağlama ve mansıp elde etme gibi düşünceler hâkimdir.

Bu çalışmada Kerküklü Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin (öl.1302/1884) Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı hasebiyle yazdığı cülûsiye kasidesi incelenmiştir. Şairin hayatı ve cülûsiye türü hakkında bilgi verildikten sonra Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin Osmanlı Devlet Arşivinde kayıtlı olan cülûsiye kasidesinin transkripsiyonlu metni (çeviri metin) yazılmış, dil içi çevirisi yapılmış; metin, şekil ve anlam bakımından incelenmiştir. Böylece tespit edilen yeni bir manzum cülûsiye incelenerek hakkında yeterince çalışma yapılmamış olan cülûsiye türü literatürüne katkı sağlanmak istenmiştir. Tek şiiri tespit edilmiş olsa da kayıtlara göre Türkçe, Arapça ve Farsça şiir yazma kabiliyetine sahip olan Şeyh Muhammed Salih Efendi bir divan şairi olarak ilim âlemine tanıtılmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, klasiksiir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0874-4712>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı, hahmad@bingol.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0003-1985-9512>.

Anahtar Kelimeler: Cülûsiye, Sultan Abdülaziz, Şeyh Muhammed Salih Efendi, Kaside, Tahlil.

**A CULUSIYE VERSE BY SHEIKH MUHAMMED SALİH EFENDİ
FROM KIRKUK FOR SULTAN ABDÜLAZİZ**

Abstract

One of the process by poets and writers to reveal their talents in the Ottoman Empire Era is to present their works on various occasions to the sovereigns. The ascension of the new rulers to the throne is a significant opportunity to present texts and works. Based on writing of the Cülûsiye texts lie thoughts such as congratulating the new sovereign, receiving cülûsiye tip and being promoted to a higher rank following their poetry talent.

In this study, the cülûsiye ode by Sheikh Muhammed Salih Efendi (d. 1302/1884) by virtue of Sultan Abdülaziz's ascension to the throne has been examined. After providing information about life of the poet and cülûsiye genre, the transcribed text (translation text) by Sheikh Muhammed Salih Efendi's cülûsiye recorded in the Ottoman State Archive has been written and examined in terms of text, shape and meaning. In this regard, by looking through a new verse discovered, it is aimed to contribute to the cülûs literature which has not been studied in detail. Even if his only one poem has been identified, Sheikh Muhammed Salih Efendi, having the ability to write Turkish, Arabic and Persian poetry, has been introduced to the world of literature as a divan poet.

Keywords: Cülûsiye, Sultan Abdülaziz, Sheikh Muhammed Salih Efendi, Qaside (Ode), Commentary.

Giriş

1. Cülûs Merasimi ve Cülûsiye

Cülûs, Arapça bir kelime olup “oturmak” ve “tahta çıkmak/oturmak” (Devellioğlu, 1996:147) anlamlarına gelmektedir. Osmanlı kültüründe şehzadelerin tahta çıkışı “cülûs” kelimesi ile ifade edilmiştir. Osmanlı dönemi sosyal ve siyasal hayatında karşılık bulan ve hatta sistem adı olarak kullanılan “cülûs” ile ilgili literatürde “cülûs bahşişi”, “cülûs etmek”, “cülûs çıkması”, “cülûs terakkisi”, “cülûsiye” (Özcan, 1993: 109) cülûs-ı hümayun”, “cülûsî” gibi kelime, terkip ve ifadeler oluşmuştur. Bu durum, “saltanat kavramı kadar eski bir tarihi olan” (Canım, 2016: 28) cülûsun sosyal hayatta karşılık bulduğunu, hafızalarda ve sözlüklerde farklı formlarla yepyeni yapıya bürünerek kavramsal ifadelere dönüştüğünü göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin iktidar anlayışını yansıtan cülûs merasimi; biat merasimi, cülûs-ı meymenet makrun, cülûs-ı hümayun, iclas gibi farklı isimlerle zikredilmiştir (Alikılıç, 2002: 26). Osmanlı Devleti'nin “tek resmi töreni” (Yıldız, 2020: 32) olan ve XVII. yüzyıldan itibaren teşrifat defterlerine kaydedilen (Tuğluk, 2010: 56; Alikılıç, 2002: 33) cülûsun icra sürecinde birçok merasim yapıldığı için cülûs “ayrıntılı tören” (Akkuş, 2007: 51) olarak değerlendirilmiştir. Bu merasimler sırasıyla şöyledir: Hükümdar vefatının Dârüssaâde Ağası tarafından sadrazama iletilmesi, sadrazamın devlet erkânı ile birlikte saraya gitmesi, Kubbealtı'nda yeni padişahın çıkışının beklenmesi, padişahın Hırka-i Şerif Dairesi'ne götürülmesi, sadrazam ve şeyhülislamın biatının alınması, saltanat alameti olarak bilinen yusuflî destar ve samur erkân kürkünün giyilmesi, eşref-i saatte Bâbüssaâde önünde kurulan tahta, padişahın oturtulması, biat ve tebriklerin alınması, hükümdarın hâzirunu selamlaması, alkışlanması, hazırlanan hatt-ı hümayunun devlet erkânı huzurunda merasimle okunması, padişahın Eyüp Sultan'a götürülerek kılıç kuşanma merasiminin yapılması, Fatih Sultan Mehmet'in türbesinin ziyaret edilmesi, Mukaddes Emanetler Dairesi'nin ziyaret edilip kayıt defterlerinin gözden geçirilmesi, yeni padişahın cülûsunun İstanbul'da dellallar aracılığıyla ve top atışlarıyla ilan edilmesi, devletin her tarafına gönderilen fermanlarla tebaaya cülûsun iletilmesi, şenliklerin yapılması, hutbenin yeni hükümdar adına okunması, sikkenin yeni sultan adına kestirilmesi, elçiler vasıtasıyla cülûsun dost ve komşu devletlere bildirilmesi (cülûs tebliği), kabul törenlerinin yapılması, devlet ve saray erkânına, ulemaya, kapıkulu ocakları mensuplarına cülûs bahşişinin verilmesi (Özcan, 1993: 111-112).

Cülûsiye, şehzadelerin padişah olarak tahta çıkma merasiminde dağıtılan bahşiş veya bu münasebetle yazılan manzum/mensur yazı (Devellioğlu, 1996: 147; Akkuş, 2007: 51) anlamına gelir. Bu tür yazılarda sultan umumiyetle hem meth hem de tebrik edilir. Bu metinlerin yazılmasının temelinde bahşiş/caize alma düşüncesinin yanı sıra, padişahın takdirini kazanarak mansıp elde etme düşüncesi vardır (Kayaokay, 2020: 169). Şairlerle iyi ilişkiler içinde olan devlet başkanları da bu metinler sayesinde isim, şan ve şöhretlerini kayıt altına aldırma ve dilden dile yayma imkânı bulmuş olurlar (Çakır, 2019: 75).

Cülûsiyeler genellikle manzum olarak yazılırken II. Abdülhamid Dönemi'nde mensur olarak yazılan cülûsiye örneklerine de tesadüf edilmiştir. Manzum cülûsiyeler genellikle müstakil bir kaside veya bir kasidenin teşbib bölümü olarak yazılır. Terci-i bend, terki-i bend ve kıt'a nazım şekli ile yazılan cülûsiyeler de vardır (Canım, 2016: 30).

Cülûsiyelerde hükümdarın tahta çıkması hasebiyle halkın sevinç içinde olduğu, memleketin huzur ve refaha kavuştuğu ileri sürülür. Her hükümdar/idareci değişimi, yönetim ve halkta yeni umutların yeşermesine kapı aralamıştır (Vural, 2019: 127). Gerileme Dönemi'nin (1699) başlangıcından İmparatorluğun yıkılışına (1922) kadar gerçekleşen her hükümdar/idareci değişiminde bu umut diri tutulmuştur.

Cülûsiyelerin tamamına yakını padişaha takdim edilse bile vezirlik makamına geçen paşa, posta oturan şeyh (Yıldız, 2020: 133) ve “hükümdar validesi” (Özer, 2017: 6) için de cülûsiye yazılmıştır. Cülûsiye; “tebriknâme, methiye, tahmîd, ‘arz-ı hâl, bahariye, fahriye, dua ve tarih” manzumeleri ile ortak muhtevalar taşıdığı için bu türlerle ilişkilidir (Yıldız, 2020: 131). Bu türün dikkate değer örneklerini Bâkî, Nefî, Nev'izâde Atâî ve Ali Emîrî vermiştir (Akkuş, 2007: 51; Selçuk, 2016: 75).

Cülûsiyeler, sosyal hayat ile edebiyatın iç içe olduğunu gösteren türler içinde değerlendirilir (Tuğluk, 2010: 41). Divan şiirinin sosyal hayatı yansıtma konusunda belge niteliğindeki metinlerini ihtiva eden bu tür, sosyal hayatı konu alan diğer bazı türlere (tebrik-nâme, îydiyye, nev-rûziye) göre daha az iltifat görmüştür. Bunun nedenlerinden biri, payitahttan uzak olan şairler tarafından fazla tercih edilmemesidir (Özer, 2017: 12). Osmanlı Devleti'nin siyasal ve sosyal hayatının anlaşılması hususunda başucu mesabesindeki kaynaklardan biri olan cülûsiyeler, tanzim edilirken estetik kaygı ve kurgu ön planda tutulsa da, tarihi bir olay bir metnin konusu olarak ele alındığı için cülûsiye metinleri, tarihe kaynaklık eden belge metinler mahiyetindedir.

2. Sultan Abdülaziz'in Cülûsu ve Yaşananlar

Sultan Abdülaziz, 7-8 Şubat 1830 tarihinde doğmuştur. II. Mahmud'un oğlu olan Sultan Abdülaziz, iyi bir eğitim almış, sade ve mazbut bir hayat yaşamıştır. Kardeşi Sultan Abdülmecid'in taklitçiliğe varan aşırı yenilik düşkünlüğünden rahatsız olanlar, onu müstakbel bir Yavuz gibi kurtarıcı olarak telakki edip tahta geçişini umutla beklemişlerdir. Nitekim Sultan Abdülmecid'in ölümü üzerine 25 Haziran 1861 (16 Zilhicce 1277) tarihinde tahta çıkışı, büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Tahta geçtiği gibi ekonomik ve politik açıdan zor günler geçiren Osmanlı Devleti için bazı tedbirler almıştır, böylece kötü gidişat olumlu anlamda değişim seyrine girmiştir (Küçük, 1988: 179).

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile birtakım haklar elde eden gayrimüslimler, bazı dış devletlerin kışkırtmaları ile isyan çıkarmaya başlamışlardır. Genel barışı gerçekleştirmek maksadıyla özel bir davet üzerine

Fransa ve İngiltere'ye giden, bu seyahatte Prusya ve Avusturya'ya da uğrayan Sultan Abdülaziz, yabancı ülkelere seyahate çıkan ilk padişah ve Hristiyan dünyasına dost olarak giden ilk halife vasfını kazanmıştır. Borçlanmalarla düzenlenen devlet bütçesinden Rusya'ya karşı güçlü bir ordu kurmak için büyük meblağlarda para harcanmıştır. Bu uğraşlarıyla askerî gücün yanı sıra ulaşım, haberleşme, eğitim, idarî, hukukî, bankacılık, mimarî gibi çeşitli alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen yük hâline dönüşen iç ve dış borçlar, siyasi ve sosyal çıkmazlar payitahtta gösterilerin çıkmasını hızlandırmıştır. Nitekim Sultan Abdülaziz, “mülk ve milleti tahrip ve Müslüman beytülmâlini israf ettiği” gerekçesiyle şeyhülislam fetvası dayanak gösterilerek görevinden azledilmiştir. Hal' (azletme) kararının uygulanmasıyla Fer'iye Sarayı'na nakledilmiştir. 4 Haziran 1876 tarihinde bilek damarları kesilmiş vaziyette bulunmuştur. II. Abdülhamid'in yaptırdığı tahkikat sonucunda, bu elim olayın intihar değil Sultan Murad'ın emri ile gerçekleşen 'katil olayı' olduğu anlaşılmıştır (Küçük, 1988: 180-185).

3. Sultan Abdülaziz'e Sunulan Cülûsiye Kasidesinin İncelenmesi

Çalışmanın bu bölümünde, Kerküklü Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin Sultan Abdülaziz'in tahta çıkması hasebiyle kaleme aldığı cülûsiye kasidesi incelenmiştir. Burada şairin hayatına dair bilgi verildikten sonra, kasidenin, yazılış tarihi ile ilgili belgelerin içeriği özetlenmiş, şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durulmuştur.

3.1. Şeyh Muhammed Salih Efendi

Şeyh Muhammed Salih Efendi, Şeyh Abdülkadir Kazankaya'nın oğlu, Şeyh Hüseyin'in torunudur. Halk arasında “Şeyh Heme Sâlih” olarak bilinir. “Heme” sözcüğü Muhammed sözcüğünün halk söyleyişlerinden biridir. Sâdât-ı Barzancî ailesine mensuptur (Molla Abdülkerim Müderris, 2010: 246).

Bu aile “Seyyid” olup Kerkük'te Kadirî Tarikatı'na bağlıdır. Bu tarikatın Kerkük'teki büyük postnişinlerinden olan (B.O.A. I_DH_00494_033555_002_001) Şeyh Muhammed Salih Efendi, Kerkük'te irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. H.1302/M.1884 yılında Kazankaya Köyü'nde vefat etmiştir. Şeyh Abdülkadir, Şeyh Mahmut, Şeyh Hasan ve Şeyh Said adlarında dört oğlu vardır. Şeyh Mahmut da babasının yolunu takip etmiş, irşat faaliyetlerinde bulunmuştur (Molla Abdülkerim Müderris, 2010: 246).

İslâmî terbiyenin hâkim olduğu bir ortamda yetişen şair, yüce ahlak sahibi olma özelliğiyle bilinir. Tasavvuf kültürünün etkin olarak yaşandığı bir iklimde duygu ve tasavvur âlemi şekillenen ve postnişin olan Şeyh Muhammed Salih

Efendi'nin divan şiiri geleneğini iyi bildiği, kaleme aldığı cülûsiye kasidesinin teşrifatından anlaşılmaktadır. Bu kaside gerek ihtiva ettiği bölümler gerekse içerik özellikleri bakımından ideal bir kaside örneği olarak değerlendirilebilir.

Muhammed Salih Efendi, Sultan Abdülaziz için Türkçe, Arapça ve Farsça cülûsiye manzumeleri yazmıştır (A.}MKT.UM.00510.00062.001) ancak Arapça ve Farsça yazdığı cülûsiyelerin metinleri henüz ele geçmemiştir. Yine de bu durum, şairin Arapça ve Farsça ile şiir yazabilecek kabiliyete sahip olduğunu; Arap ve Fars kültür ve edebiyatlarına hâkim olduğunu göstermektedir. Şairin bu kasidesi divan şiirinin dil hususiyetini, üslup özelliklerini taşımaktadır. Arapça ve Farsça kelime ve terkipler şiirde bağlamına uygun bir şekilde kullanılmıştır:

Faşl-ı yazın hurrem itmişdür bahâr-ı 'ömr tek

Eylemiş bu 'âlem-i pîri diger-bâre civân (B.2)

Divan şairleri genellikle soy, meslek, sosyal durum, fiziki görünüm, memleket, psikolojik durum, kişilik özellikleri gibi kriterleri esas alarak mahlas belirlerken (Yıldırım, 2006: 76-92) Muhammed Salih Efendi adının bir kısmı olan "Sâlih" sözcüğünü mahlas olarak kullanmıştır:

Giç bu sevdâdan du'â hengâmı geldi *Şâlihâ*

Muntazır hayl-i melik te'mîne açmışlar dehân (B.51)

3.2. Kasidenin Yazılış Tarihi

Şeyh Muhammed Salih Efendi'ye cülûs bahşişinin verilmesiyle alakalı Osmanlı Arşivinde beş resmi yazışma belgesi tespit edilmiştir. Bu belgelerden üç tanesi H.1278/M.1861, iki tanesi H.1279/M.1862 yılında yazılmıştır. Yazışmalar, Şehr-i Zûr kaymakamı Takiyüddin Paşa³, Bâb-ı Âlî Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye ve Sadâret-i Uzmâ makamları arasında gerçekleşmiştir. Cülûsiye metinlerinin Sultan

³ Takiyüddin Paşa, Şeyh Abdurrahman Efendi'nin oğlu olup H.1230/M.1814'te Halep'te doğdu. Halep'teki âlimlerden ders aldı. H.1256/M.1840'ta Halep müftüsü oldu. H.1258/M.1842'de vuku bulan bir nümayişe dahil olduğu gerekçesiyle Hicaz'a gitmek zorunda kaldı. Hicaz'dan İstanbul'a geçerek devlet erkânı ile görüşmelerde bulundu; sırasıyla Kars, Urfa, Adana, Kerkük, Musul ve Bağdat mutasarrıflığına atandı. H.1284/M.1868'de Bağdat'ta Namık Paşa'dan sonra Bağdat valisi olarak görevlendirildi. Muhammed Rüştü Paşa'nın vefatından sonra H.1291/M.1874'te Hicaz valisi olarak görevlendirildi. H.1294/M.1877'de görevinden azledildi. H.1304/M.1880'de ikinci kez Bağdat valisi olarak görevlendirildi. Aynı yıl içinde emekli olup memleketi Halep'e döndü. Oradan da iki ay sonra İstanbul'a geçti, oradaki evinde yaşamını sürdürdü. 1310/1892 yılında Ramazan ayında vefat etti (https://ar.wikipedia.org/wiki/تقي_الدين_باشا).

Abdülaziz'e takdim edilmesi konusunda aracı olan ve Şeyh Muhammed Salih Efendi ile iyi ilişkiler kurduğu düşünülen Takiyüddin Paşa, cülûsiye kasidesinde ismiyle zikredilmiş ve methodilmiştir:

Olalı ihsân Taqiyyü'd-dîn Paşaya yakışur

Aña dinse mâye-i âsâyış ü dâr-ı emân (B.24)

Cülûsiye kasidesi ile alakalı söz konusu tarihî belgelerin birinde Muhammed Salih Efendi'nin Arap ve Fars dilleriyle de cülûsiye yazdığına dair bilgiler bulunmaktadır (A.}MKT.UM.00510.00062.001). Diğer dört belgenin muhtevası ise aşağıda kısaca belirtilmiştir:

1. belge, 29 Rabiulahir 1278 (3 Kasım 1861) tarihli bir yazışma ve ilgili yazışmanın zeylini ihtiva eder. Bâb-ı Âli'ye bağlı Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye tarafından Şehr-i Zûr kaymakamı Takiyüddin Paşa'ya gönderilen bu yazışma ve yazışmanın zeylinde, Şeyh Salih Efendi'nin yazmış olduğu cülûsiye için mahalli mal sandığından kendisine 1500 kuruşun verilmesi gerektiği ifade edilmiştir (A.}MKT_UM__00529_00025_001_001).

2. belge, 7 Cemazeyilevvel 1278 (10 Kasım 1861) ve 7 Şaban 1278 (7 Şubat 1862) tarihli yazışmaları ihtiva etmektedir. Bu yazı, Şehr-i Zûr kaymakamı Takiyüddin Paşa tarafından Sadâret-i Uzmâ (Sadrazamlık) makamına gönderilmiştir. Yazıda Şeyh Salih Efendi'ye söz konusu meblağın (1500 kuruş) ödendiği belirtilmiştir (A.}MKT_UM__00550_00049_001_001).

3. belge, 5 Muharrem 1279 (3 Temmuz 1862) tarihlidir. Bu yazı, Takiyüddin Paşa tarafından Sadâret-i Uzmâ makamına gönderilmiştir. Belgede, Takiyüddin Paşa'ya ulaşan cülûsiyenin Sadâret-i Uzmâ makamına gönderildiğine dair bilgiler bulunmaktadır (I_DH_00494_033555_002_001).

4. belge, 14 Safer 1279 (11 Ağustos 1862) tarihlidir. Bu belgede Taqiyyüddin Paşa'nın gönderdiği yazının Sadâret-i Uzmâ makamı tarafından kayıt altına alındığı belirtilmiş, 15 Safer 1279 (12 Ağustos 1862) tarihli zeyilde ise kasidenin Sultan'a arz edildiği, kabul gördüğü ve gereğinin yapılması gerektiği ifade edilmiştir (I_DH_00494_033555_003_001).

Söz konusu belgeler değerlendirildiğinde, Sultan Abdülaziz'in tahta çıktığı tarih ile (16 Zilhicce 1277/25 Haziran 1861) cülûs bahşişiyle ilgili yazışma tarihlerinin uyduğu görülmektedir. Cülûs bahşişi talebiyle ilgili belgelerden üçü Sultan Abdülaziz'in cülûsundan yaklaşık 5 ay sonra (1278/1861) yazılmış iken ikisinin yaklaşık 13-14 ay sonra (H.1279/M.1862) yazıldığı görülmektedir. Bu

durumdan, Muhammed Salih Efendi'nin cülûs yıl dönümlerinde de yeni cülûsiye yazdığı ve kendisine cülûs bahşişinin verildiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada değerlendirilen cülûsiye metninde herhangi bir tarihe yer verilmediği için cülûsiyenin yazılma veya gönderilme tarihi kesin olarak bilinmemektedir, fakat yazışma içerikleri ve cülûsiye metni karşılaştırıldığında bu yazışma metinlerinin değerlendirilen cülûsiye metniyle ilgili olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Cülûsiye metninde Muhammed Salih Efendi, Allah, hükmünü âlemde icra etmesi için cisimleşmiş büyük bir nur olan Azîz ismine tecelli etmiştir, diyerek “aziz” sözcüğünü tevriyeli olarak kullanmıştır. İlgili belgelerden azade olarak bu kullanımdan da kasidenin Sultan Abdülaziz'e takdim edildiği düşünülmektedir:

Bir mücessem nûr-ı a'zâm dur 'Azîz ismine Haqq

Mazhar itmişdür ola ta 'âleme hükmi revân (B.42)

3.3. Şekil ve Muhteva Özellikleri

Şiir, kaside nazım şekli ile yazılmıştır. İdeal bir kasidede nesib/teşbib, girizgâh, methiye, tegazzül, fahriye ve dua bölümleri (İpekten,1997: 39; Yılmaz, 2018: 117) bulunurken bu kasidede tegazzül ve fahriye bölümleri bulunmamaktadır. Cülûsiye kasidesi, aşağıda belirtilen bölümler hâlinde kompoze edilmiştir:

Teşbib (1-7. beyitler)

Girizgâh (8. beyit)

Methiye (9-50. beyitler)

Dua (51-54. beyitler)

Teşbib bölümünde tasvir yapılır. Bu bölümde işlenen konu, kasidenin isimlendirilmesinde ölçüt olarak kabul edilir. Bu kasidenin teşbib bölümünde (1-7 beyitler) Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı ile birlikte kâinatta yaşanan değişim/dönüşüm tasvir edilmiştir. Dolayısıyla bu kaside bir cülûsiyedir. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı ile feleğin değiştiği, zamanın dönüştüğü (B.1), âlemin gençleştiği (B.2), dağ eteklerinin gül bahçesi hâline geldiği (B.3), yaz mevsiminde her bir günün nevruz gününe kalb ettiği (B.4), oluşan aydınlık hasebiyle gökyüzünün yeryüzünü seyrettiği (B.5), mevsimin ilkbahara dönüşmek suretiyle teklediği (B.6), İslam için emniyet güneşinin doğduğu ifade edilmiştir:

Gitti devrânda olan nîreng-i bî-cânîñ demi

Bu dem ol demdür toğup İslâm için emn ü emân (B.7)

Kasidelerde genellikle tek beyitten oluşan girizgâh bölümünde tasvir bitirilir, uygun bir geçişle (İpekten,1997: 39) asıl konuya doğrudan veya ima yoluyla girilir. Bu kasidenin girizgâh beytinde (8. beyit) cülusun gerçekleştiği günde yaşanan büyük değişim ve elde edilen yücelik ifade edilmiştir. Bu yaklaşımla kasidenin türü belirlenerek kayıt altına alınmış olur:

Ya'nî ol gündür ki zıllu'l-lâh cülûsından bulup

Pâye-i 'arş Mecîd-âsâ cihânda 'ulüvv-i şân (B.8)

Kasidenin asıl/ana bölümü methiyedir. Bu bölümde memdûh, abartılarak övülür. Cülûsiye kasidelerinde sultanın tahta çıkışı ve hüküm sürdüğü dönemde özel anlamda memlekette, genel anlamda kâinatta yaşanan olumlu değişim tasvir edilir. Memlekette yaşanan değişim tasvir edilirken iktidara dair terimlerden yararlanılır. Devlet başkanının yanı sıra maiyetinde çalışan devlet erkânı da çeşitli yönleriyle tasvir edilir. Bu kasidenin methiye bölümünde (9-50. beyitler) Sultan Abdülaziz çeşitli yönleriyle methedilirken 24-27 beyitlerde Şehr-i Zûr kaymakamı Takiyüddin Paşa methedilmiştir. Sultanın cülûs ettiği gün şahlar şahının ona ihtiram ettiği (B.9), gam ve sıkıntılarının gönüllerden silinip (B.12), neşe ve mutluluğa yerini bıraktığı (B.19), eğlence mekânlarında hizmetlerin yoğun bir biçimde yapıldığı (B.14), İslam çehresinin zillet toprağından arındığı (B.21), uğursuz günlerin uğurlu hale geldiği (B.28), zamanın Kadir Gecesi kıymeti aldığı (B.29), Halifelik makamını icra ettiği için sultanın, cinlerin de padişahı olduğu (B.44), saltanat makamının onunla azamet ve şân ile özdeşleştiği ileri sürülür:

Hıdmet ü ihlâsına mazhar olalı saltanat

Kerr ü ferr ü haşmet ü şevketle oldı tevemân (B.48)

Sultan, methiye bölümünde belirli yönleriyle tasvir edilirken, dinî, tarihî ve mitolojik bazı kişiler teşbih ve mukayese unsuru olarak kullanılır. Bu bağlamda Hızır'ın ebedi hayatını memdûhun bir anıyla değiştirdiği takdirde hâlimden memnun kalacağı (B.20), hükümdarlığının Süleyman Peygamber gibi daimî olduğu (B.41), Asaf gibi olan sadrazamı ile memleketi Süleyman Peygamber'in mülkünden aziz hale getirdiği (B.46), idareciliğinde dört halifenin hasletlerini taşıdığı (B.43), cömertlikte Hatem'in ona nispetle mutfak hizmetkârı olduğu, savaşıklıkta ise Rüstem'in, destanın Zâl'ı (ak saçlı yaşlı) gibi kaldığı ifade edilir:

Dergehi cûdunda Hâtem bir gulâm-ı maţbahı

Rezmd e Rüstem aña nisbetle Zâl-ı dâstân (B.49)

Siyasal ve sosyal anlamda yaşanan olumlu büyük değişim ve dönüşümler, kişilerin duygu ve düşüncelerini etkiler. Bu etki, edebi metinlerde mekânlara yansıtılarak kişi-mekân özdeşleşmesi tasarrufunda bulunulur. Sultanın tahta geçişi ile cennet ortamından daha huzurlu bir ortamın oluştuğu (B.22), Şehr-i Zûr kentinin mutluluk şehri olduğu (B.23), kozmik âlemde bulunan gök cisimlerinin bile belirli bir düzen içinde sıralandıkları ifade edilerek yaşanan değişim, insan dışındaki varlıklara da yansıtılmıştır:

Gördi anda böyle bir şûretle kim tanzîm olup

Encüm ü hürşid ü pervîn ile mâh u kekkeşân (B.33)

Cülûs gününün şatafatı tasvir edilirken dönemin eğlence çeşitlerinden dem vurulur. Bu hususla alakalı olarak şenliklerde ateşle gösterilerin yapıldığı (B.30), top güller (B.36) ve gösteri fişeklerinin atıldığı (B.37), parlak kandillerin asıldığı (B.39) ve eğlence meclislerinin tertip edildiği ifade edilir:

Bezm-i pür-âheng-i şenlikde demâdem mûsikâr

Bülbül-i şeydâ gibi gülşende olmuş nağme-h'ân (B.40)

Kasidede Sultan Abdülaziz'le birlikte devlet erkânından ismi zikredilen diğer kişi Takiyüddin Paşa'dır. Takiyüddin Paşa, Şehr-i Zûr kaymakamıdır. Arşiv belgeleri incelendiğinde, şair Muhammed Salih Efendi'nin onun aracılığıyla cülûsiye kasidesini gönderdiği, cülûs bahşisi aldığı anlaşılmaktadır. Metinde 24-27 beyitlerde Takiyüddin Paşa methedilmiştir. Takiyüddin Paşa'nın asayiş ve emniyet kaynağı olduğu (B.24), hakkaniyetle hükmettiği, cömertçe davrandığı (B.25), Haydar-nesep olup cesaretiyle nam aldığı, hâsılı yüce vasıflar taşıdığı ileri sürülmüştür:

Zâde-i Haydar delir-i nâm-ver nikû siyer

Zü'l-hubb 'âlî-nesep fahr-ı tamâm-i zâdegân (B.26)

Kasidelerin fahriye bölümünde şairler, genellikle şairlik yeteneklerini överler, kıymetlerinin bilinmemesinden yakınır ve memdûhtan beklentilerini dile getirirler. Şairlerin mahlasları da genellikle bu bölümde geçer (Yılmaz, 2018: 118). Cülûsiye kasidesi bu bağlamda incelendiğinde şairin, şairlik yeteneğini övmediği ancak mahlasını (Sâlih) kullandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu kasidede fahriye bölümü yoktur, mahlas dua bölümünde 51. beyitte (taç beyit) kullanılmıştır:

Giç bu sevdâdan du'â hengâmı geldi Şâlihâ

Muntazır hayl-i melik te'mîne açmışlar dehân (B.51)

Kasidelerin dua bölümünde memdûhun ömrünün uzun olması, sağlık afiyet içinde yaşaması ve yöneticilikte başarılı olması gibi konularda hayır duada bulunulur. Bu kasidenin 51. beytinde (memdûha) dua etme vaktinin geldiği belirtilir ve son üç beyitte (52, 53, 54) dua edilir. Bu bağlamda cülûs gününün bereket ve kıymetinin diğer gün ve gecelere sirayet etmesi (B.52), sultanın ömrünün uzun (B.53) ve hükmünün daim olması konusunda dua talebinde bulunulmuştur:

Olsa ‘azm-ı nuşret ü tevfiķ ile fethe medâr

Cism [-i] heft iklimde hükmi müdâm olsun revân (B.54)

3.3.1. Beyit Sayısı

Divan şiirinde kasideler umumiyetle 33-99 beyit arasında yazılmıştır. Bu sayılardan daha az beyitten oluşan kaside-i beççeler olduğu gibi daha fazla yazılan mutavvel kasideler de mevcuttur. Çalışmada değerlendirdiğimiz bu cülûsiye kasidesi, 54 beyitten oluşup, genel olarak divan şiiri kaside teşrifatına uygun bir şekilde nazmedilmiştir.

3.3.2. Vezin

16. yy. manzum cülûsiyelerle alakalı yapılan bir çalışmada cülûsiyelerde 6 farklı kalıbın kullanıldığı görülmektedir.⁴ Bu kalıplar içerisinde remel bahrinin “fe’ilâtün / fe’ilâtün / fe’ilâtün / fe’ilün” ve “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” kalıplarına olan iltifatın fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu cülûsiye kasidesi de remel bahrinin “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” kalıbıyla yazıldığı için remel bahrine olan eğilimin Muhammed Salih Efendi’de de karşılık bulunduğu anlaşılmaktadır.

Şair bu cülûsiye kasidesinde vezni genel olarak başarılı bir biçimde uygulamış olsa da divan şiirinde sıkça tekrar edilen aruz tasarruflarının bu kaside de yapıldığı görülmektedir. İmale ve med şiirde fazla yapılan tasarruflardır. Bu bağlamda kasidenin 1. beyti incelendiğinde, şairin med (→), vasl (↻) ve imale (↑) yaptığı görülmektedir:

Çarķ olup tebdîl yâhud münķalib olmuş zaman

Eylemiş kavu kuzahla ra‘d u berķuñ hem-ķırân (B.1)

⁴ Ayrıntılar için Fatih Özer’in hazırladığı “16. Yüzyıl Türk Edebiyatı’nda Manzum Cülûsiyeler” adlı çalışmayı inceleyiniz.

3.3.3. Kafiye

Kafiye şiirde ahengi sağlayan önemli unsurlardan biridir. Divan şairleri kafiye harfini seçme ve uygulama hususunda çok hassas davranmışlardır. Kafiye kusuru yapmamak için ihtimam göstermişlerdir. Redifin kullanılmadığı bu kasidede ahenk kafiye ile sağlanmıştır. Mısra sonlarında “-n” revî ve “-â” ridf harfleri (-ân) kullanılarak kafiye-i mürdefe yapılmıştır. Dolayısıyla konusuna göre “cülûsiye” olarak isimlendirilen bu kaside, kafiyesine göre de “nûniye” olarak isimlendirilebilir.

Kafiyeyi kullanma hususunda şair, genel olarak başarılı olsa bile 44 ve 45. beyitlerde “cân” sözcüğünü peş peşe gelen beyitlerde tekrarlayarak kafiye tekrarı yapmıştır. Kasidelerde tekrar edilen kafiyeler arasında en az yedi beytin bulunması gerekir (Özerol, 2017: 68). Şairin bu tasarrufu kafiye kusurlarından itâ olarak değerlendirilir:

Cün hîlâfet ile adlandı hîlâfet mesnedi

Dinse şâhen-şâha câ'iz pâdişâh-ı ins ü **cân** (B.44)

Buldı bir şadru'ş-şüdûr ile bu devlet taqviyyet

Dîn-i hâkâdur fu'âd u millet-i İslâma **cân** (B.45)

3.3.4. Edebî Sanatlar

Edebî sanatlar şairin üslup özelliklerini ortaya koyan yapısal unsurlardan olduğu için şekil estetiği bağlamında değerlendirilir. Divan şairleri anlam ve söz sanatlarını yerinde kullanmayı şairlikte ölçü olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla şiirlerini tanzim ederken kullanmayı düşündükleri edebî sanatın anlam çerçevesini göz ardı etmemişlerdir. Muhammed Salih Efendi, kasidesini divan şiiri geleneğinin estetik esasları bağlamında şekillendirdiği için birçok edebî sanat kullanmıştır. Bu çalışmada söz konusu sanatlardan birkaç örnek verilmiştir.

Kozmik unsurlardan ay ve güneş ışık kaynağıdır. Şair, cülûs hasebiyle düzenlenen şenliklerde feleğin kıskançlıktan iki gözü olan ay ve güneşten ateş saçtığını söyleyerek kozmik bir olayı hayali bir nedene bağlayarak açıklamış, böylece hüsni talil sanatı yapmıştır:

Böyle bir şenlik ki reşkenden bu âteş-bâz çerh

Her dü çeşm-i mâh mihrinden olur âteş-feşân (B.30)

Çiçek, renk ve görünüş bakımından alaev/ateşe benzetilir. Şair, cülûs olayıyla yaşanan olumlu değişimi tasvir ederken çiçekleri ateşe, dağ eteklerini gül bahçesine benzeterek teşbih-i belîğ sanatı kullanmıştır:

Âteşin çiçekle tolmuş lâleden rûy-ı zemîn

Dâmen-i kühsârlardur gülsitândur gülsitân (B.3)

Şair, Sultan Abdülaziz'in yöneticilik hasletlerini dört halifeden aldığını ifade eder. Bu bağlamda birinci mısradaki halifelerin prototip vasıflarını ikinci mısradaki isimlerini zikrederek leff ü neşr-i gayr-i mürettep sanatını kullanmıştır:

Mağz-ı şıdk u 'ayn-ı 'adl u şırf-şerm ü kân hûrem

'Ömmer ü Bûbekr ü 'Osmân u 'Alîden hükûm-rân

3.3.5. Nüsha Tavsifi

Sultan Abdülaziz'e yazılan bu cülûsiye kasidesi tek nüshadan oluşmaktadır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde İ.DH.494/33555 yer numarası ile kayıtlı olup, iki varaktır. Varakta 4 sütun yer almaktadır. İlk üç sütunun her birinde 26'şar, 4. sütunda ise 30 mısra bulunmaktadır. Toplamda 54 beyitten oluşan bu kaside ta'lik hattıyla kaleme alınmıştır.

Metnin başı:

Çarç olup tebdil yâhud münkalib olmuş zamân

Eylemiş kıavs u kıuzahlâ ra'd u berkuñ hem-kırân (B.1)

Metnin sonu:

Olsa 'azm-ı nuşret ü tevfiķ ile fethe medâr

Cism [-i] heft iklimde hükmi müdâm olsun revân (B.54)

4. Cülûsiye Metni ve Diliçi Çeviri

[Fâ' ilâtün/ Fâ' ilâtün/ Fâ' ilâtün/ Fâ' ilün]

METİN	DİLİÇİ ÇEVİRİ
1. Çarh olup tebdil yâhud münkalib olmuş zamân Eylemiş kavş u kuzahlâ ra' d u berkuñ hem-ķırân	1. [Tahta gelişin ile] felek değişmiş, zaman dönüşmüş. Gök gürültüsü ve şimşek, gökkuşağı ile aynı uğurlu zamanda doğmuş.
2. Faşl-ı yazın hurrem itmişdür bahâr-ı 'ömr tek Eylemiş bu 'âlem-i pîri diger-bâre civân	2. Yaz mevsimi, ömür baharı gibi mutlu olmuştur; bu yaşlı âlemi tekrar gençleştirmiştir.
3. Âteşin çiçekle tölmuş lâleden rûy-ı zemîn Dâmen-i kühsârlardur gülsitândur gülsitân	3. Yeryüzü, lale[ler]den ateşe benzeyen çiçeklerle dolmuş; dağların etekleri gül bahçesi [olmuştur].
4. 'Âlemin bu faşlda her rûzı bir nev-rûz ise Şeb temâşâsıyla tâ mesrûr ola halk-ı cihân	4. Bu mevsimde âlemin her günü bir nevrüz [yepyeni bir gün] ise, öyleyse bütün dünya halkı görülmeye değer gece ile mutlu olsun.
5. Nûr-ı ezhâr-ı mu' allakdan anı rûşen kılip Yâ nücûm ile temâşâsına gelmiş âsmân	5. Gökyüzü, asılı [hâldeki] çiçeklerinin nurundan onu aydınlatıp, yıldızlar[ı] ile seyretmeye gelmiş.
6. Söyledi pîr-i hured meshûr yâ mecnûn mısın Faşl tek ol faşldur olmuş ise gülşen-nişân	6. "Akıllı pir, büyülenmiş misin veya mecnun musun?" dedi. Gül bahçesi emareleri oluşmuşsa mevsim yalnızca [bahar] mevsimidir.
7. Gitti devrânda olan nîreng-i bî-cânîñ demi Bu dem ol demdür toğup İslâm için emn ü emân	7. Etkisiz hilelerin dünyadaki hükmü kalmadı. Bu zaman İslam için emniyet [güneşinin] doğduğu zamandır.

8. Ya 'nî ol gündür ki zıllu'l-lâh cülûsından bulup Pâye-i 'arş Mecîd-âsâ cihânda 'ulüv-i şân	8. Yani Allah'ın gölgesinin (Sultan Abdülaziz) cülûs ettiği gün, gökyüzünün ayağı cihanda Mecid (Sultan Abdülmecid) gibi yüce bir şân elde etti.
9. Şol günü itmişse teşrif-i cülûsiyle ğanî Lutf ile ta'zîmden şâhenşeh-i ğitî-sitân	9. Cihana hükmeden şahların şahı yücelik göstererek lütufla tahta teşrif edip o günü kıymetlendirmişse...
10. Lîk maqđûrunca herkes kıla ta'zîmîñ sezâ H'âh dervîş ü emîr ü h'âh sultân-ı cihân	10. İster dervîş ve hükümdar, isterse dünyanın sultanı [olsun], herkes sana kuvveti kadar tazimde bulunsun.
11. Bende-veş ta'zîmine herkes nevâ'in eyleyüp Al vâlâ ile şarıldı serâser lâle-sân	11. Herkes köle gibi seni hürmete layık görüp, baştan ayağa laleye benzeyen ince bir kumaş ile donandı.
12. Oldu şubh-ı 'ıyd tek rûy-ı zemîne neş'e-pâş Sildi dillerden ğam u endûh devr-i bi-âmân	12. Bayram sabahı gibi yeryüzüne neşe dağıtıcısı oldu, amansız zamanın gam ve sıkıntısını gönüllerden sildi.
13. Oldı her bir şeh'r bir zibâ çemen bu faşda Ser ü qadler sîm-berler her yana dâmen-keşân	13. Bu mevsimde her bir şehir güzel bir bahçeye dönüştü. Baş ve boylar, gümüş bedenler ve [naz ile] eteğini çekenler her yerde [var.]
14. Sâkı-i gül-çehrenüñ ruhsâr-ı alinden müdâm Jâle-veş olmuş 'arağ berg-i gül-i terden revân	14. Ter, gül yüzlü sâkînin kırmızı yanağından, taze gül yaprağından akan şebnem gibi, daima akmaktadır.
15. Tâze-ter rûy-ı meh-veşler açılmış gül gibi Ġisû-yı pür-çîn-i dilberden cihân sünbül-sitân	15. Yeni ay gibi olan yüzler gül gibi açılmış, dünya, sevgilinin ziyadesiyle kıvrımlı saçlarından sümbül bahçesine [dönüşmüştür.]

16. Dîde-i hayret açup nergis ben bîmâr tek Kana batmış 'âşık-ı hunîn-ciger tek erguvân	16. Nergis, benim gibi bir hastaya hayret gözünü açarken; erguvan, aşkın kanlı ciğeri gibi kana batmış[tr].
17. Meygede ehlin kılp fâriğ hayâl-i bâdeden Neş'e-i çeşm-i siyâh-ı sâkiyân-ı mû-miyân	17. İnce belli sâkilerin siyah gözlerinin neşesi, meyhane ehlini şarap [içme] hayalinden vazgeçir[miştir.]
18. Kõndurup ebrûsına bergeşte müjgânın nigâr Yâ meger kıavs u kıuzah ol tîre olmuştur kemân	18. Sevgili, tersine dönmüş kirpiklerini kaşlarına kondururken gökkuşağı sanki o oka keman olmuş[tr].
19. Oldu hâlî miñnet ü endühdan bu gam-gede Şâdî vü zevk ü tarabla oldu pür bu hâkdân	19. Bu gam yeri sıkıntı ve kederden arındı; bu dünya neşe, zevk ve eğlence ile doldu.
20. Ger anuñ safv-ı şafâsiyla muşaffâ bir anın Alsa virse Hızır memnûndur hayât-ı câvidân	20. Hızır, eğer onun pak ve neşe dolu bir anını alsa [ve karşılığında] ebedi hayatını verse memnun kalır.
21. Ref' olup hâk-ı mezellet çehre-i İslâmdan 'İyd tek erbâb-ı dîn anda demâdem şâdmân	21. İslam'ın çehresinden zillet toprağı kalk[mak suretiyle], din erbabı, bayram [zamanındaki] gibi onda daima mutlu [olmuştur.]
22. Bilseler ger lezzet-i 'ayş u tarabla 'işretin Terk iderlerdi fezâ-yı cenneti ehl-i cinân	22. Cennet ehli, eğer bu eğlence[nin verdiği] yeme içmenin lezzetini bilseydi, cennet ortamını terk ederdi.
23. Şehr-i Zûr ise olup bu demde bir şehr-i sürûr Sürme tek toprağın ister çeşme çeksun Isfahân	23. Şehr-i Zûr bu vakitte mutluluk şehrine dönüşmüştür. [Böylece] Isfahan [bu şehrin] toprağını gözüne sürme gibi çekmek ister.
24. Olalı ihşân Takıyyü'd-dîn Paşaya yakışur Aña dinse mâye-i âsâyış ü dâr-ı emân	24. Takıyyüdin Paşa'ya [bu makam] ihşan olduğundan beri, ona asayişin mayası ve emniyetle sığınılacak makam dense bu ona yakışır.

25. Cûy-bâr-ı nişfet ü 'ayn-ı mürüvvetden idüp Şer' ile icrâ uşûl-ı şehriyâr-i mülk-bân	25. Hakkaniyet ırmağından ve cömertlik kaynağından [yararlan(dır)ma konusunda] cihan padişahının usulünü şeriatla icra [etmiştir.]
26. Zâde-i Haydar delir-i nâm-ver nikû siyer Zû'l-ḥubb 'âli-neseb faḥr-ı tamâm-i zâdegân	26. Haydar (Hz. Ali) nesep, cesaretiyle nam almış, hayatı güzel [olan] iyilik sahibi, yüce nesepli, bütün soyluların övüncü...
27. Anı mi'mâr-ı sadaḳât ile ma'mûr eyledi N'ola olsa ḡıpta efzâyı ḥudûd-ı serverân	27. Sadakat mimarı olarak [yönettiği yerleri] bayındır hâle getirdi. [Diğer] yöneticilerin haddinden fazla ḡıpta etmesine [sebep olsa] ne olur?
28. Sâl u mâha mâye-i 'izz ü şeref olmuş bugün Sa'de naḥs eyyâmı bu yüzdendir itmiş iktirân	28. Bugün yıl ve aya şeref ve izzet cevher olmuş; uğursuz günler uğurlu hâle yaklaşmış.
29. Gâlibâ 'ahd-ı 'Azizide meger bilmiş olur Bir şeb-i Ḳadr içre meymûn-fâl u maḥmûdu'l-evân	29. Kadir gecesi [gibi olan Sultan Aziz devrinde] çoğunlukla uğurlu fal övülmüş, zaman bilinmiş olur.
30. Böyle bir şenlik ki reşkinden bu âteş-bâz çerḥ Her dü çeşm-i mâh mihrinden olur âteş-feşân	30. Öyle bir şenlik ki ateşle gösteri yapan bu felek, kıskançlıktan ay ve güneş olan iki gözünden ateş saçar.
31. Sâl u meh düzmiş tınâb-ı nazma maḥfi encümin Tâ ki 'âlemde tefevvuḳ ol şebe kılung 'ıyân	31. Yıl ve ay, âlemde ayan beyan olup o geceye üstün gelmek için, yıldızları nazım ipliğine gizlice dizmiş.
32. Çün buyurdu şâḥa-i dünyâya teşrif zuhûr Nüzhetünden oldu bu şahn-ı zemîn reşk-i cinân	32. Dünya meydanına teşrif buyurunca, ortaya çıkınca; yeryüzü, ferahlığından ötürü cenneti kıskandıracak hâle geldi.

33. Gördi anda böyle bir şüretle kim tanzîm olup Encüm ü hürşid ü pervîn ile mâh u kekkeşân	33. Yıldızlar, güneş, Süreyya yıldızı, ay ve samanyolu onu böyle görünce düzene/sıraya girdi.
34. Ben miyim yâ bu zemîn yâ 'aks idüp andan yaña Kaldı bu hâyretle hayrân hâşre dek beste-zebân	34. Ondan yana bu aks eden (tecelli etme) ben miyim yoksa bu zemin midir? Bu hayret edilecek durumla haşir gününe kadar hayran ve dili tutulmuş (suskun) olarak kaldı.
35. Nazmı hep oldu perîşân hâtır-ı mehcûr tek Olmadı sûdı bu sevdâda olup sûdı ziyân	35. Şiiri ayrılık hissi gibi darmadağınık oldu, bu sevdada faydası olmadı; hatta kârı zarara [bile]dönüştü.
36. Nâle-i râ' dı müşâbih mi şadâ[-yı] tûpına Ol tanîn-i peşşe vü bu na'ra-i şîr-i jiyân	36. Gök gürültüsüne benzeyen inleyiş, top güllesinin sesine benzer mi? O, sinek inlemesi bu ise kükreyen aslanın narasıdır.
37. Fişekinden kim şihâb-âsâ denilemez fih-i şek Recm-i dîv-i hâsmadur bir şu'le-nâr-ı cân-sitân	37. Fişegi şüphesiz kayan yıldız gibidir. Can alan ateşinin ışığı taşlanmış şeytan [olan] düşmanadır.
38. Tâ fişekden leyle-i şenlikde mercûm olmaya Gör şihâbın perde-i tezvîrde kılmış nihân	38. Şenlik gecesinde fişek ile taşlanmış olmamak için yalan perdesinde gizli kalmış kayan yıldızı gör.
39. Aşılan kândilleriñ 'aksi ne berrâk olduğun Berķ gördi şavb-ı mahva eyledi 'atf-ı 'inân	39. Şimşek, asılan kandillerin ışığının ne kadar berrak olduğunu görünce yok olma eğilimine girdi.
40. Bezm-i pür-âheng-i şenlikde demâdem mûsikâr Bülbül-i şeydâ gibi gülşende olmuş nağme-h'ân	40. Musikâr kuşu, şenlikte ahenkli seslerin çok çıktığı mecliste, gül bahçesindeki çılgın bülbül gibi sürekli şarkı okuyucusu oldu.

41. Bak ne zıllu'l-lâh kim itse intisâbından sezâ Fahrlar taht-ı Süleymâna hilâfet her zamân	41. Yalnızca Allah'ın gölgesi (sultan, hükümdar) değil kim sana intisap etse yararır. Övgüler Süleyman Peygamber'in tahtına ki hilafeti daimidir.
42. Bir mücessem nûr-ı a'zâmdur 'Azîz ismine Haqq Mazhar itmîşdür ola ta 'âleme hükmi revân	42. Allah, hükmünü âlemde icra etmesi için cisimleşmiş büyük bir nur olan Azîz ismine tecelli etmiştir.
43. Mahz-ı şıdık u 'ayn-ı 'adl u şırf-şerm ü kân hurem 'Ömmer ü Bûbekr ü 'Osmân u 'Aliden hük-m-rân	43. Hükümdarlığın; sadakat timsali Ebubekir, adaletle özdeşleşen Ömer, hayâ ile aynışen Osman ve pehlivanlığın madeni Ali'dendir.
44. Çün hilâfet ile adlandı hilâfet mesnedi Dinse şâhen-şâha câ'iz pâdişâh-ı ins ü cân	44. Halifelige dayanan makamı halifelik olarak ad aldığı için şahların şahına, insanların ve cinlerin padişahu dense caizdir.
45. Buldı bir şadru's-şüdür ile bu devlet taqvıyyet Dîn-i haqqadur fu'âd u millet-i İslâma cân	45. Hakk dine gönül ve İslam milletine can olan başların başı (sultanların sultanı) ile bu devlet, kuvvet buldu.
46. Eylemiş bu kişveri mülk-i Süleymândan 'azîz Hüs-n-i tedbîr ile 'Asâf-vâr şadr-ı 'âlişân	46. Şanı yüce sadrazam, Asaf gibi güzel tedbirler ile bu ülkeyi Hz. Süleyman'ın ülkesinden aziz eylemiş[tir].
47. Boldı zât-ı bî-himâ leyle şadâret zîb ü fer 'İzzet-i mevrûsasıyla oldu mesrûru'l-cinân	47. İkinin zâtı, geceye güzellik/süs ve aydınlık oldu; [Onlar] miras aldıkları izzet ile cennetlerde mutlu oldu.
48. Hıdmet ü ihlâsına mazhar olalı saltanat Kerr ü ferr ü haşmet ü şevketle oldu tevemân	48. Saltanat onun hizmet ve samimiyetine mazhar olduğundan beri azamet, şan, heybet ve büyüklük ile özdeşleşti.

49. Dergehi cûdunda Hâtem bir gulâm-ı maţbağı Rezmde Rüstem aña nisbetle Zâl-ı dâstân	49. Onun cömertlik dergâhında Hatem, mutfak hizmetkârı iken, savaşta Rüstem ona nispetle destanın Zâl'ı (ak saçlı yaşlı) gibidir.
50. Zât-ı şâhenşâh câmi' oldığı ma'nâlara Cümle elfâz-ı sitâyişle ne mümkündür beyân	50. Sultanın zatının ihtiva ettiği manaları övgü sözlerinin tamamı ile ifade etmek mümkün değildir.
51. Giç bu sevdâdan du'â hengâmı geldi Şâlihâ Muntazır hayl-i melik te'mine açmışlar dehân	51. Ey Sâlih, bu sevdadan geç, dua vakti geldi. Hükümdar zümresi intizar içinde [mansıp] elde etmek için ağzını açmış.
52. Feyz alsa rûz-ı cülûsundan müdâm eyyâm-ı dehr Gicesinden kesb-i Kıadr itsün leyâlî-i zamân	52. Zamanın bütün günleri, cülûs gününden daima feyiz alsa/alsın; bu zamanın geceleri ise [cülûs] gecesinden Kadir gecesinin kıymetini elde etsin.
53. Rûz-ı 'ömri hafta hafta mâh u mâhî sâl ola Lahzası sâ'at ola her sâ'atı rûz-ı nîsân	53. Ömrünün her bir günü hafta, haftası ay, ayı yıl olsun; her anı saat, saati nisan günü olsun!
54. Olsa 'azm-ı nuşret ü tevfiğ ile fethe medâr Cism [-i] heft iklimde hükmi müdâm olsun revân	54. Zafer azmi ve Allah'ın yardımı fethe dayanak olsa hükümü yeryüzünde daima geçerli olsun!

Sonuç

Bu çalışmada Kerküklü Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı sebebiyle kaleme aldığı manzum cülûsiye kasidesi incelenmiş, araştırma neticesinde şu sonuçlara varılmıştır:

1. Cülûsiye metinleri edebi ve tarihî dönem/devirlerin anlaşılması konusunda önemli kaynak metinlerdendir. Cülûsiyelerde tarihî bir olay estetize edilerek teşbih ve tasavvurlara konu edildiği için, bu manzumelerin edebî açıdan değer taşıdığı ve cülûsiyelerin tarih bilimine ışık tutan bir tür olduğu anlaşılmıştır.

2. Cülûsiyeler, takdir edilme, cülûs bahşîşi/caize alma veya makam elde etme endişesi çerçevesinde kaleme alınıp siyasi otoriteyi temsil eden güce/kişiyeye takdim edildiği için sanatsal faaliyetlerin merkezindeki koruyucu gücün de siyasi otorite olduğu görülmüştür.
3. Hamilik/patronaj sisteminin tezahürlerini yansıtan prototip metinlerden cülûsiyelerin, yazılma amaçları bakımından değerlendirildiğinde, “divan edebiyatı câize edebiyatıdır” eleştirisini/suçlamasını nispeten doğrulayan veriler ihtiva ettiğine kanaat getirilmiştir.
4. Cülûsiyeler, divan şiirinin sosyal hayatı yansıtmadığına dair ileri sürülen kategorik önyargılı düşüncelere cevap mahiyetindeki metinler olarak da değerlendirilmelidir.
5. Cülûsiyeler hükümdarın tahta çıktığı gün ve yıl dönümlerinde cülûs bahşîşi veya caize almak için yazılmaktadır. Yazışma belgeleri incelendiğinde Muhammed Salih Efendi’nin de cülûsiesini bu amaç için yazdığı ve hatta bu sayede caize aldığı tespit edilmiştir.
6. Şeyh Muhammed Salih Efendi payitahttan uzak bir kentte/bölgede (Kerkük/Şehr-i Zûr) hükümdarın cülûsunu tebrik etme düşüncesi ile cülûsiye yazmıştır. Bu durum otorite-reaya uyumunu göstermenin yanı sıra, sanata olan ilginin Osmanlı coğrafyasının ücra köşelerinde bile karşılık bulduğunu göstermektedir.
7. Cülûsiye türünün tebriknâme, nevrûziye gibi sosyal konuları ihtiva eden türlere göre daha az yazılmasının temelinde, payitahttan uzak şairlerin bu türü tercih etmeme düşüncesi vardır. Şeyh Muhammed Salih Efendi payitahttan uzak bir coğrafyada (Şehr-i Zûr) yaşamasına rağmen cülûsiye yazarak hâkim anlayıştan farklı bir anlayış ortaya koymuştur.
8. İncelenen belgelerden anlaşıldığı üzere Takiyüddin Paşa’nın, şairin cülûsiye metninin payitahta ulaştırılması hususunda defalarca aracı olması, padişah kadar diğer devlet ricalinin de sanata ehemmiyet verdiğini göstermiştir.
9. Cülûsiyeler genellikle kasidelerin teşbib bölümünde ele alınırken bu kaside tümüyle cülûsiye olarak yazılmıştır.
10. Bu çalışma ile hakkında yeterince çalışma yapılmamış olan Şeyh Muhammed Salih Efendi bir divan şairi olarak Türk kültür ve edebiyat tarihine tanıtılmıştır.

11. Yeni bir cülûsiye metninin çalışılmasıyla cülûsiye türü ile ilgili literatüre katkı sağlanmıştır.
12. Yazışma belgelerinde Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin Arapça ve Farsça cülûsiyeler yazdığına dair bilgiler mevcuttur. Söz konusu cülûsiyeler ve hatta varsa divanı veya başka eserleri hakkında çalışmalar yapılabilme ihtimali oluşmuştur.
13. Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin Sultan Abdülaziz için yazdığı cülûsiyenin transkripsiyonlu metni ve diliçi çevirisi yapılarak özel anlamda cülûsiye türü literatürüne, genel anlamda ise divan edebiyatı ile ilgili çalışmalara katkı sağlanmıştır. İncelemesi yapılan bu cülûsiye, Sultan Abdülaziz ya da başka bir hükümdara yazılan cülûsiyeler ile karşılaştırılarak “mukayeseli edebiyat” çalışmalarına katkı sağlanabilir. Klasik Türk edebiyatında cülûsiyelerle alakalı genel bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Türlerle alakalı önemli bir eksiği giderecek olan böyle bir çalışmanın yapılması gerektiğine kanaat getirilmiştir.

Kaynaklar

- ALİKILIÇ, Dünder (2002), *XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi).
- AKKUŞ, Metin (2007), *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*, Erzurum, Fenomen Yayıncılık.
- CANIM, Rıdvan (2016), *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara, Grafiker Yayınları.
- ÇAKIR, Mustafa Sefa (2019), “Dönemin Kadın Şairlerinden Sultan İkinci Abdülhamid'e Cülûsiyeler”, *SUTAD*, S. 46, s. 75-95.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1996), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk (1997), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, Dergah Yayınları.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1993), “Cülûs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, s.108-114, İstanbul, TDV Yayınları.
- ÖZER, Fatih (2017), “16. Yüzyıl Türk Edebiyatı'nda Manzum Cülûsiyeler”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 1-14.

- KAYAOKAY, İlyas (2020), “Üsküdarlı Hakkı'nın Devlet Arşivlerinde Kayıtlı Sultan Abdülaziz Cülûsiyesi”, *Kalemname*, C. 5, S. 9, 167-181.
- KÜÇÜK, Cevdet (1988), “Abdülaziz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, s.179-185, İstanbul, TDV Yayınları.
- Molla Abdülkerim Müderris (2010), *Ulemâ-i Binemaley Zânîyârân (Ulema Aileleri)*, Tahran, Ana Yayınları.
- ÖZEROL, Nazmi vd. (2017), *Sorularla Klasik Türk Edebiyatı*, (Ed. Özer Şenödeyici), İstanbul, Kesit Yayınları.
- SELÇUK, Bahir (2016), “Edebî Türler ve Tarzlar”, *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*, (Ed. Özer Şenödeyici), s. 68-158, İstanbul, Kesit Yayıncılık.
- TUĞLUK, İbrahim Halil (2010), “Divan Şiiri'nde Manzum Tebrik-Nâmeler”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 41-68.
- VURAL, Hamza Semih (2019), “Sultan II. Abdülhamid'in Cülûsu”, *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 124-133.
- YILDIZ, Enes (2020), “Sultan III. Mustafa'ya Sunulan Cülûsiyeleri İçeren Bir Mecmua”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 12, s. 131-153.
- YILDIRIM, Ali (2006), *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- YILMAZ, Ozan vd. (2018), “Nazım Şekilleri”, *Klasik Türk Edebiyatı Temel Bilgiler*, İstanbul, Kesit Yayınları.

https://ar.wikipedia.org/wiki/تقي_الدين_باشا

Arşiv Kaynakları

A_}MKT_UM__00529_00025_001_001

A_}MKT_UM__00550_00049_001_001

A.}MKT.UM.00510.00062.001

I_DH_00494_033555_002_001

I_DH_00494_033555_003_001

İ.DH.494/33555

Ek: Metnin Orijinal Nüshası:

I.DH.00494

KUTADGU BİLİG'DEKİ ÖNERMELER ÜZERİNE KLASİK MANTIK AÇISINDAN BİR İNCELEME

Fikret OSMAN¹

Geliş: 25.02.2021 / Kabul: 12.03.2021

DOI: 10.29029/busbed.886779

Öz

Kutadgu Bilig, Türk düşünce tarihinin en önemli eserlerinden biridir. Bu eserde pek çok konu üzerinde durulmakta; değişik bireysel ve toplumsal sorunlara ilişkin çözümler önerilmektedir. Söz konusu çözümler de kitabın başlığında ifade edildiği gibi, adeta mutluluğa götüren birer yol olarak öngörülmektedir.

Bu makalede, düşünsel yönden oldukça zengin olan Kutadgu Bilig'deki anlatımlar incelenecektir. Bu bağlamda, bazı düşünönlere göre Antik felsefenin doğudaki yansımasının bir ürünü olarak görölen bu eserde, Antik Yunan'da ortaya çıkıp gelişen klasik mantıktaki önerme türlerinden hangilerinin örneklendiği araştırılacak; kitabın, düşünsel bakımdan sahip olduğu zenginliğe önermeler bakımından da sahip olup olmadığını gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Klasik Mantık, Önerme.

A STUDY ON THE PROPOSITIONS IN KUTADGU BILIG IN TERMS OF CLASSICAL LOGIC

Abstract

Kutadgu Bilig is one of the most significant works of the Turkish thought history. This work emphasises on various topics, and proposes solutions for different individual and social problems. These solutions, as stated in the title of the book, are foreseen as ways that lead to the happiness.

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü,
fikretosman@mynet.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2542-4515>.

In this article, the narrations at Kutadgu Bilig, which is intellectually a very rich book will be studied. Within this context, this study will research which kind of the propositions in classical logic, which were arisen and developed in Ancient Greece, were ensampled at this work, which is seen as a reflection of ancient philosophy in the East by some philosophers. The study will also reveal if the book has such a high richness as it has intellectually in terms of propositions.

Keywords: *Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Classical Logic, Proposition.*

Giriş

Kutadgu Bilig, “Türklerin İslâmiyet’i kabulü sonrası yazılan en eski Türkçe eser olarak bilinmektedir” (Akyol 2018: 80). 1069-70 yılında Yusuf Has Hacib (1017?-1077?) tarafından kaleme alınmıştır (Kaya 2005: 162; Ülken 2017: 166). Bazı düşünürlerin Aristoteles felsefesinin doğudaki bir tezahürü olarak gördükleri (Kaya 2005: 160) eserin başlığındaki kut sözcüğü, bize Kutadgu Bilig’in yazılışında amaçlananlarla ilgili ipuçları vermektedir. Bu sözcük; mutluluk, devlet, saadet, nimet ve talih demektir. Buna göre Kutadgu Bilig, insanı mutlu edecek bilgiyi ifade etmekte (Akyol 2018: 84; Özden 2015: 82); insanın bireysel ve toplumsal yaşamında karşılaşılabileceği sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmaktadır (Akyol 2018: 81). Bu bağlamda kitapta dört karakterin temsil ettiği dört erdem üzerinde durulmaktadır. Bunlar, eserin girişinde şöyle verilmektedir:

“Biri doğruluk, ikincisi mutluluk, üçüncüsü akıl, dördüncüsü kanaat. Yazar bunlardan her birine Türkçe bir ad vermiştir. Doğruluğa hükümdar Kün-Toğdı adını verip onu padişah yerine tutmuş, mutluluğa Ay-Toldı adını verip vezir yerine koymuş, akla Ögdülmiş adını verip vezirin oğlu ve kanaate de Odgurmış adını verip vezirin kardeşi kabul etmiştir” (Yusuf Has Hacib 2008: 71).

Kutadgu Bilig’de; bu erdemler doğrultusunda siyasi, dini, ahlaki, hukuki, sosyal, pedagojik vb. pek çok konu ele alınmaktadır (Özden 2015: 81-82). Acaba bu kadar zengin bir konu çeşitliliğine sahip bir kitapta önerme çeşitliliği yönünden de bir zenginlik söz konusu mudur? Bu çalışmamızda, bu soruyu yanıtlamaya çalışacağız. Bunun için Kutadgu Bilig’i önermeler mantığı açısından inceleyeceğiz. Araştırmamızı modern mantıktaki önermeler mantığı açısından değil, klasik mantıktaki önermeler mantığı açısından yapacağız. Çünkü klasik mantıkta önermeler, daha detaylı olarak ele alınmaktadır. Örneğin modern mantıkta; özgülü, çıkarmalı, sınırlandırıcı ve karşılaştırmalı önermeler olarak adlandırılan bileşikliği açıkça belli olmayan önermeler üzerinde durulmamaktadır.

Bilindiği gibi önerme; konu, yüklem ve koşaçtan (copula) oluşan (Stebbing 1961: 34) ve doğru ya da yanlış olabilen tümcedir (Yıldırım 2000: 155). Başka bir ifadeyle önerme, yargı bildiren anlatımdır (Akarsu 1984: 135). Klasik mantık açısından önermeler; yargının niteliğine, sayısına ve kipliğine göre üç ana öbeğe ayrılabilir (Çüçen 2004: 90-91).

Şimdi bu sınıflandırma doğrultusunda Kutadgu Bilig'deki anlatımları ele alalım:

1. Yargının Niteliğine Göre Önermeler ve Bu Önermelerin Kutadgu Bilig'deki Örnekleri

Yargının niteliğine göre önermeler; olumlu ve olumsuz diye ikiye ayrılır (Özkan 2016: 111). Önermenin iki tarafı olan konu ve yüklem birbirine yaklaştırılırsa önerme olumlu, birbirinden uzaklaştırılırsa olumsuzdur. Yani olumlu önermede yüklemde bildirilen niteliğin konuda bulunduğu onaylanır, olumsuz önermede ise reddedilir (Yazoğlu ve İmamoğlu 2010: 61). “Ahmet çalışkandır” önermesi olumlu; “Ahmet çalışkan değildir” önermesi ise olumsuzdur. Kutadgu Bilig'de yer alan aşağıdaki anlatımları bu önermeler içerisinde değerlendirebiliriz.

1.1. Kutadgu Bilig'de Olumlu Önerme Örnekleri

“Hükümdar Ay-Toldı'yı ödüllendirdi” (Yusuf Has Hacib 2008: 259 (1035)).²

“Vezirlik önemli iştir” (Yusuf Has Hacib 2008: 433 (2187)).

“Alçakgönüllü kişi halk arasında sevimli olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 439 (2232)).

“Vezirin iyi olması halk için faydalıdır” (Yusuf Has Hacib 2008: 441 (2242)).

“Sadık hizmetkâr sadık olur; sadık hizmetkâr beyini zengin eder” (Yusuf Has Hacib 2008: 517 (2767)).

“İçten bağlı kişi, insanların seçkinidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 517 (2768)).

² İç parantez içerisinde verilen rakamlar, söz konusu önermenin Kutadgu Bilig'deki beyit numarasını göstermektedir. Bundan sonra, Kutadgu Bilig'den yaptığımız tüm alıntılar bu şekilde belirtilecektir.

“Usulü tam olarak uygulayan kişinin yüzü güler” (Yusuf Has Hacib 2008: 789 (4605)).

“Hükümdar çok iyi bir sultandır” (Yusuf Has Hacib 2008: 845 (4989)).

1.2. Kutadgu Bilig'de Olumsuz Önerme Örnekleri

“Hayâsızın dili doğru söz söylemez” (Yusuf Has Hacib 2008: 437 (2203)).

“Kaydedilmeyen işleri insan gönlünde iyice tadamaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 519 (2778)).

“Temiz olmayanın işi de temiz değildir” (Yusuf Has Hacib 2008: 531 (2858)).

“Mal dağıtmak cömertlik değildir” (Yusuf Has Hacib 2008: 687 (3932)).

“Kendini koruyan kişi merhametli değildir” (Yusuf Has Hacib 2008: 687 (3933)).

“İnsan düşmanından fayda görmemiştir” (Yusuf Has Hacib 2008: 725 (4191)).

“Açgözlü kişiye zenginliğin bir faydası yoktur” (Yusuf Has Hacib 2008: 903 (5388)).

2. Yargının Sayısına Göre Önermeler ve Bu Önermelerin Kutadgu Bilig'deki Örnekleri

Yargının sayısına göre önermeler; basit ve bileşik diye ikiye ayrılır (Çiçekdağı 2019: 91). Tek yargılı önermeler basit (Demir 2013: 57); iki ya da daha fazla önermeye çözümlenebilen önermeler de bileşik (Taylan 2010: 175) önerme olarak adlandırılır.

Basit önermeler genellikle; tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz önermeler olarak nicelik ve nitelikleri yönünden ele alınıp dört grupta incelenir (Çüçen 2004: 92). Bundan başka tekil, karmaşık ve belirsiz önermeler de bu gruba dâhil edilir. “Tüm insanlar ölümlüdür” örneğinde olduğu gibi, bir sınıfın tüm öğelerinin yüklemdeki sınıf tarafından kapsandığını belirten önermeye tümel olumlu (Thomas 1966: 36); “hiçbir insan taş değildir” örneğinde olduğu gibi, bir sınıfın tüm öğelerinin yüklemdeki sınıfın dışında olduğunu ifade eden önermeye tümel olumsuz (Thomas 1966: 37); “bazı insanlar gözlüklüdür” örneğinde olduğu gibi, bir sınıfın bazı öğelerinin yüklemde ifade edilen sınıfın da öğeleri olduğundan bahseden önermeye tikel olumlu (Thomas 1966: 37); “bazı insanlar öğretmen değildir” örneğinde olduğu gibi, bir sınıfın bazı öğelerinin

yüklemdeki sınıfın öğeleri olmadığını dile getiren önermeye de tekil olumsuz (Thomas 1966: 37) önerme denir. Tekil, karmaşık ve belirsiz önermelere ise sırasıyla; “Mehmet zekidir”, “teyzesi tarafından sevilmeyen Ayşe başarılıdır” ve “insan düşündür” örnekleri verilebilir. Bu önermelerden birincisi olan tekil önermede, tek bir özne vardır (Yıldırım ve Ülger 2017: 68); ikinci önerme olan karmaşık önermede, “konu veya yüklem veya her ikisi birden karmaşık bir durum gösterir, yani konu ve yüklem bazı tamamlayıcı fikirler eklenir” (Öner 1996: 66); üçüncü önerme olan belirsiz önermede de konunun nicelik belirtmemesi söz konusudur (Emiroğlu 2011: 111). Belirsiz önermeler tümel önerme olarak da ele alınabilir (McCall 1961: 51). Çünkü ‘insan düşündür’ denildiğinde ‘tüm insanlar düşündür’ anlatımı kastedilmektedir.

Bileşik önermeler; bileşikliği açıkça belli olan önermeler ve bileşikliği açıkça belli olmayan, yani bileşikliği gizli olan önermeler olarak iki öbeğe ayrılabilir (Küçük 1988: 101). Bileşikliği açıkça belli olan önermeler birden fazla yargıyı içerdiği biçimsel olarak belli olan önermelerdir. Bileşikliği açıkça belli olmayan, yani bileşikliği gizli olan önermeler ise birden fazla yargıya sahip olduğu biçimsel olarak değil, anlam yönünden anlaşılabilir önermelerdir (Emiroğlu ve Altunya 2018: 50-51). Bileşikliği açıkça belli olan önermeler; bitişik koşullu önermeler, ayrık koşullu önermeler, bağlantılı önermeler, nedenli önermeler ve ekli önermeler olarak ele alınabilir (Akıncı ve Ünder 2013: 29-30). Bileşikliği gizli olan önermeler de; özgülü (exclusive) önermeler, çıkarmalı (exceptive) önermeler, karşılaştırmalı önermeler ve sınırlandırıcı önermeler olarak sınıflandırılabilir (Akıncı ve Ünder 2013: 30-31).

“Dersine çalışırsan geçersin” ve “dersine çalışırsan üzülmezsin” örneklerinde olduğu gibi, önermenin ön ve art bileşenin olumlu ya da olumsuz olarak birbirine yaklaştırarak kurulan önermeye bitişik koşullu önerme (Çüçen 2004: 94); “Ahmet İstanbul’a ya otobüsle ya da trenle gelecektir” örneğinde olduğu gibi, seçenekliliği belirten önermeye ayrık koşullu önerme (Akıncı ve Ünder 2013: 30); “Ali ve Veli dersten geçti” örneğinde olduğu gibi “ve”, “hem... hem de ...”, “ne... ne de...” gibi bağlaçlar kullanılarak birden fazla olumlu ya da olumsuz önermeyi birbirine bağlayan önermeye bağlantılı önerme (Kahveci 2017: 115); “Ahmet çok çalışkan bir öğrencidir lakin başarısızdır” örneğinde olduğu gibi “ama”, “fakat”, “lakin” ve “mamafih” gibi eklerle basit önermelerin birbirine bağlanarak oluşturulan önermelere ekli önerme (Öner 1996: 80); “bu dersten kalacaksın çünkü çalışmıyorsun” örneğinde olduğu gibi, “çünkü” gibi neden bildiren bir bağlaçla iki basit önermeyi birbirine bağlayarak oluşturulan önermeye de nedenli önerme (McCall 1961: 82; Emiroğlu ve Altunya 2018: 247) denir.

“Sadece Ahmet bu dersten geçti” örneğinde olduğu gibi “yalnız”, “sadece” ve “ancak” gibi sözcükleri kullanarak bir şeyi diğerleri arasında özgülü hale getirerek oluşturulan önerme, özgülü önerme (Cohen ve Nagel 1962: 37); “Ayşe hariç herkes geldi” örneğinde olduğu gibi, konunun kapsamındaki bazı bireyleri çıkararak oluşturulan önerme, çıkarmalı önerme (Cohen ve Nagel 1962: 37); “Ayşe, Fatma’dan daha çalışkandır” örneğinde olduğu gibi, bir düşünceyi karşılaştırma ile dile getiren önermeye, karşılaştırmalı önerme (Yıldırım ve Ülger 2017: 74); “üç yıldır annemi göremiyorum” örneğinde olduğu gibi, bir konuyu önceki ve sonraki durumuyla ilgili zaman yönünden bir sınırlandırmaya gidilerek oluşturulan önerme de sınırlandırıcı önerme (Demir 2013: 59) olarak adlandırılır.

Kutadgu Bilig’de yer alan aşağıdaki anlatımlar bu önerme türlerine örnek verilebilir:

2.1. Kutadgu Bilig’de Tümel Olumlu Önerme Örnekleri

“Her eğrilikte bir kötülüğün tohumu bulunur” (Yusuf Has Hacib 2008: 221 (806)).

“Bütün canlılar için ölüm bir kapıdır” (Yusuf Has Hacib 2008: 273 (1134)).

“Her türlü iyi söz kitaplarda bulunur” (Yusuf Has Hacib 2008: 507 (2697)).

“Her türlü hesabı yapmak için zekâ gerekir” (Yusuf Has Hacib 2008: 519 (2772)).

“Bütün kördüğümler bilgi ile çözülür” (Yusuf Has Hacib 2008: 573 (3168)).

“Bütün boğaz zevkleri karnın doymasıdır” (Yusuf Has Hacib 2008: 637 (3610)).

“Her diri olan, şüphesiz bir gün toprakla örtülecektir” (Yusuf Has Hacib 2008: 663 (3785)).

“Her güzel iş bilgiyle meydana gelir” (Yusuf Has Hacib 2008: 885 (5253)).

“Her doğan ölmek için doğar” (Yusuf Has Hacib 2008: 885 (5264)).

2.2. Kutadgu Bilig’de Tümel olumsuz Önerme Örnekleri

“Eceli gelmeden hiçbir yiğit ölmez” (Yusuf Has Hacib 2008: 447 (2286)).

“Anadan doğan hiç kimse ecelsiz ölmez” (Yusuf Has Hacib 2008: 449 (2288)).

“Hiç kimse memlekette bir zorbaya artık rastlamıyor” (Yusuf Has Hacib 2008: 565 (3108)).

“Kayalara tırmanan bu dağ keçileri ve geyikler; hiçbiri senin elinden kurtulamaz, ey iyi doğalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 901 (5373)).

2.3. Kutadgu Bilig’de Tikel Olumlu Önerme Örnekleri

“Bazısı huzura kavuşur, bazısıysa kendi başını yer” (Yusuf Has Hacib 2008: 429 (2156)).

“Kimi su-başı, kimi de hacib, kimi hükümdarın sırrını verdiği kâtibi olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 707 (4065)).

“Kimi aklıyla öğeliğe yükselir; kimi kök-ayukluk ile şöret bulur” (Yusuf Has Hacib 2008: 707 (4067)).

“Kimi unvanının eşi olmayan er-ögi olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 709 (4069)).

“Bir kısmı da fakirlik ıstırabı içindedir” (Yusuf Has Hacib 2008: 883 (5242)).

“Bazısı aç, bazısı çıplaktır; bazısı da endişe içinde kıvrırır” (Yusuf Has Hacib 2008: 883 (5243)).

2.4. Kutadgu Bilig’de Tikel Olumsuz Önerme Örnekleri

“Bir kısmı da davete gitmez” (Yusuf Has Hacib 2008: 797 (4669)).

2.5. Kutadgu Bilig’de Tekil Önerme Örnekleri

“Ay-Toldı bir süre böyle vakit geçirdi” (Yusuf Has Hacib 2008: 167 (498)).

“Ay-Toldı hizmetiyle herkesi memnun etti” (Yusuf Has Hacib 2008: 243 (954)).

“Ay-Toldı bütün işleri yerine koydu” (Yusuf Has Hacib 2008: 259 (1038)).

“Ay-Toldı oğlunun sözlerini dinledi” (Yusuf Has Hacib 2008: 291 (1249)).

“Odgurmuş akrabalarını soruşturdu” (Yusuf Has Hacib 2008: 593 (3302)).

“Odgurmuş yanıt verdi” (Yusuf Has Hacib 2008: 863 (5104)).

“Odgurmuş kardeşini geri çevirdi” (Yusuf Has Hacib 2008: 911 (5447)).

“Ögdülmiş sevindi” (Yusuf Has Hacib 2008: 967 (5816)).

“Odgurmuş devam etti” (Yusuf Has Hacib 2008: 1019 (6170)).

“Kumarı onun feryatlarını engellemeye çalıştı” (Yusuf Has Hacib 2008: 1039 (6293)).

2.6. Kutadgu Bilig'de Karmaşık Önerme Örnekleri

“Halkının iyiliğini isteyen bey, dirayetli beydir” (Yusuf Has Hacib 2008: 375 (1789)).

“Kendini sevdiren kişiler arkadaşlarını da memnun eder” (Yusuf Has Hacib 2008: 439 (2230)).

“Anlaşmak istemeyen düşmanın uykusunu kaçırmak için şüphesiz beye bir ordu kumandanı gerekir” (Yusuf Has Hacib 2008: 445 (2270)).

“Soyu iyi olan insan iyi olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 469 (2438)).

“Sözleri tartan insanın işi çok temiz olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 469 (2440)).

“Kendine hâkim olamayan kişi kendi başını yer” (Yusuf Has Hacib 2008: 481 (2518)).

“Her işte emniyetle hareket edebilmesi için elçi olarak gidecek kişinin çok iyi bir insan olması gerekir” (Yusuf Has Hacib 2008: 499 (2640)).

“Nefsine hâkim olan insan mutluluğu bulur” (Yusuf Has Hacib 2008: 517 (2764)).

“Hep kendi yararını düşünen insan müsterih olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 583 (3243)).

“Başkasına faydası dokunmayan kişi ölü gibidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 607 (3408)).

“Ölümü bilen insan dünya mutluluğuna kapılmaz; öleni gören insan da uzun süre avunmaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 629 (3559)).

2.7. Kutadgu Bilig'de Belirsiz Önerme Örnekleri

“Kişi akıl ile asil insan adını alır” (Yusuf Has Hacib 2008: 139 (303)).

“Kişi çok sevdiği atını köstekli tutar” (Yusuf Has Hacib 2008: 139 (315)).

“İnsan insana daima yakın yaşar” (Yusuf Has Hacib 2008: 237 (910)).

“Gurur ile kişi göğe yükselmez; alçakgönüllü olmakla da işi bozulmaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 425 (2119)).

“Kişiyi alçakgönüllülük yükseltir” (Yusuf Has Hacib 2008: 425 (2120)).

“Kişinin iç doğası onun dış görünüşüne eştir” (Yusuf Has Hacib 2008: 437 (2215)).

“İnsan işini gücünü hesapla yapar” (Yusuf Has Hacib 2008: 439 (2220)).

“İnsan işini zekâ ile yapar” (Yusuf Has Hacib 2008: 439 (2222)).

“Kişi iyilik gördüğü adama kul olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 451 (2305)).

“İnsan bilgiyle etrafına hâkim olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 547 (2979)).

“Kişi iyiliğe karşı aziz canını verir” (Yusuf Has Hacib 2008: 547 (2980)).

2.8. Kutadgu Bilig’de Bitişik Koşullu Önerme Örnekleri

“Beyler iyi kişileri kendilerine yakın tutarlarsa kötüler de işlerinde iyi hareket etmeye mecbur olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 233 (888)).

“Beylerin etrafını kötüler çevirirse memlekete tamamen kötüler hâkim olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 233 (889)).

“Kötü serbest kalırsa iyi ortadan kaybolur; hâkim iyi olursa onun halkı da şüphesi iyi olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 233 (890)).

“Kim iyilik dilerse iyilik eder” (Yusuf Has Hacib 2008: 237 (912)).

“Kendisine bir şey sorulmadan söze başlayana biri ‘hayvan’ derse doğru söylemiş olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 245 (962)).

“Söz boş yere söylenirse çok zarar getirir” (Yusuf Has Hacib 2008: 251 (987)).

“Söz yerinde kullanılırsa kulu yükseltir” (Yusuf Has Hacib 2008: 253 (1001)).

“Eğer dil söz söylemesini bilmezse mavi gökte olanı yere indirir” (Yusuf Has Hacib 2008: 253 (1003)).

“Kişi ölüme karşı fidye verebilseydi hükümdarlar fidye verip ölümden kurtulurdu” (Yusuf Has Hacib 2008: 271 (1114)).

“Kim akıllının sözünü tutarsa işi iyi gider” (Yusuf Has Hacib 2008: 295 (1270)).

“Söz yazılırsa kalır; ihmal edilirse gider” (Yusuf Has Hacib 2008: 519 (2779)).

2.9. Kutadgu Bilig'de Ayrık Koşullu Önerme Örnekleri

“İhmalkâr adam ya bozulur ya da zamansız ölür” (Yusuf Has Hacib 2008: 449 (2297)).

“İnsanları kul veya bey diye ayırmaz; bu daha iyi veya daha kötüdür diye ayırmaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 625 (3534)).

“Kapıcı veya yol gösterici bana engel olamaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 661 (3768)).

“Ekşi veya tatlı yemekler boğaz zevkidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 813 (4772)).

“İnsanlardan kalan ancak iyi veya kötü addır” (Yusuf Has Hacib 2008: 885 (5255)).

“Sözün faydası çok söylemekte veya söyleneni hayretler içinde çok dinlemekte değildir” (Yusuf Has Hacib 2008: 909 (5433)).

“Halkı idare eden veya beyliğin bütün işlerini gören bir bey hizmetkârın yapamaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 913 (5459)).

“Her şeyin fırakı yakın veya uzak olabilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 1025 (6206)).

“Ölüme karşı bir çare veya etkili bir silah yoktur” (Yusuf Has Hacib 2008: 1039 (6291)).

2.10. Kutadgu Bilig'de Bağlantılı Önerme Örnekleri

“Doğan ölür ve kara toprak olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 335 (1545)).

“İnsan bilgisiz doğar ve yaşadıkça öğrenir” (Yusuf Has Hacib 2008: 359 (1680)).

“İnsan, küçük çocukken bilgi öğrenir ve büyüyünce dileğine kavuşur” (Yusuf Has Hacib 2008: 379 (1823)).

“Halka baş olmak büyük ve ağır bir iştir” (Yusuf Has Hacib 2008: 427 (2147)).

“İnsan dediğin bilgili ve akıllı olandır” (Yusuf Has Hacib 2008: 573 (3165)).

“Akrabaları olan kişinin namı ve şöhreti büyüktür; arkadaşları olanın adı ve sözü muteberdir” (Yusuf Has Hacib 2008: 575 (3173)).

“İnsan gafildir ve gözü de aşırı isteklidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 629 (3565)).

“Hükümdar memleketin beyi ve halkın da büyüğüdür; ona her türlü hürmet ve saygı göstermek gerekir” (Yusuf Has Hacib 2008: 845 (4996)).

“Beyliğin kökü ihtiyatlı olmak ve uyanık durmaktır” (Yusuf Has Hacib 2008: 885 (5258)).

“Hazine ve ordu beylerin gücünü oluşturur” (Yusuf Has Hacib 2008: 915 (5462)).

2.11. Kutadgu Bilig’de Ekli Önerme Örnekleri

“Çok dinlemeli, fakat sözü birer birer söylemeli” (Yusuf Has Hacib 2008: 255 (1014)).

“Dünya zevkleriyle oyalanarak gaflet edenler, ölüm yakalayınca uyanırlar, fakat artık ellerinden bir şey gelmez” (Yusuf Has Hacib 2008: 275 (1142)).

“Gururlu insan dönekek devletle avunarak ona güvenir; fakat yağız yer altında pişmanlıkla yüreğini parçalar” (Yusuf Has Hacib 2008: 275 (1144)).

“Kişi dilerse bütün arzularına kavuşur, fakat dilediği gibi ve iyilerin başı olan bir insan bulamaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 347 (1617)).

“Bu insan kılığında dolaşan hizmetkâr takımı kalabalıktır; fakat bil ki, içlerinde insan diye güvenilecek biri yoktur” (Yusuf Has Hacib 2008: 347 (1618)).

“Mutluluk gelirse herkese yakışır; fakat akıllılara daha çok bağdaşır” (Yusuf Has Hacib 2008: 361 (1707)).

“İnsan için altın gümüş kıymetlidir; fakat kendine hâkim olan kişi, gümüşten daha kıymetlidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 365 (1725)).

“İnsanoğlu ne kadar zavallıdır, bütün gün toplar, fakat yiyecek bir şey bulamaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 365 (1732)).

“Cömertlik çok iyi bir şeydir, onu elden bırakmamalı; fakat el kesesinden cömertlik olmaz” (Yusuf Has Hacib 2008: 521 (2800)).

“Dost edinmek kolay, fakat dostluğu korumak zordur; düşman olmak kolay, fakat barışmak zordur” (Yusuf Has Hacib 2008: 737 (4269)).

2.12. Kutadgu Bilig'de Nedenli Önerme Örnekleri

“Şimdi ümitli olabilirim, çünkü mutluluk bana yar olmaya başladı” (Yusuf Has Hacib 2008: 343 (1588)).

“Ben bunu kabul etmedim, sözünü dinlemedim; çünkü bu aldatıcı dünyaya inanmıyorum” (Yusuf Has Hacib 2008: 857 (5067)).

“Acele hareket etmemeliyim, çünkü acele etmek zararlıdır, bunu yapmamalıyım, dedi” (Yusuf Has Hacib 2008: 941 (5648)).

2.13. Kutadgu Bilig'de Özgülü Önerme Örnekleri

“Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlarla çare bulunabilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 403 (1971)).

“Açgözlü adamın açlığı ancak ölümle sona erer” (Yusuf Has Hacib 2008: 409 (2003)).

“İnsan ancak kendisine denk olanla hem-renk olabilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 727 (4193)).

“Bana senden ancak iyilik gelebilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 857 (5071)).

“Doğru ol ve doğruluk üzere hüküm sür; beylik ancak böyle uzun süre payidar olabilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 873 (5170)).

“İnsanın iyi ya da kötü olsun, yalnızca adı kalır” (Yusuf Has Hacib 2008: 885 (5265)).

“Bugün artık insanlarla ancak işaretle anlaşır oldum” (Yusuf Has Hacib 2008: 941 (5642)).

“Kişi işinde ancak danışmak suretiyle başarılı olur” (Yusuf Has Hacib 2008: 943 (5653)).

“Kötülere ancak kötülük yapmak suretiyle engel olunur” (Yusuf Has Hacib 2008: 985 (5948)).

2.14. Kutadgu Bilig'de Çıkarmalı Önerme Örnekleri

“Bunların dışında kalan bir sürü insan, bu üçüne uyarak yürüyen köşeklerdir” (Yusuf Has Hacib 2008: 509 (2710)).

“Doğru söyledin, hakikat budur; bundan başkası hep eğri yoldur” (Yusuf Has Hacib 2008: 827 (4876)).

2.15. Kutadgu Bilig’de Karşılaştırmalı Önerme Örnekleri

“Bu işi hükümdar benden daha iyi bilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 399 (1936)).

“Bu can sevilecek bir şeydir ve ondan daha sevilecek bir şey altın ve gümüşdür; o candan çok daha kıymetlidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 515 (2746)).

“Aradım, aziz can için kendimden daha emin başka birini bulamadım” (Yusuf Has Hacib 2008: 543 (2942)).

“Sana şekerden daha tatlı söz gönderdim; karşılığı bana zehirden daha acı geldi” (Yusuf Has Hacib 2008: 683 (3913)).

“Benim sözlerim kendimden daha iyidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 825 (4861)).

“Bugün orada bulunmak senin için daha iyidir; burada bulunmak da benim için daha iyidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 953 (5725)).

2.16. Kutadgu Bilig’de Sınırlandırıcı Önerme Örnekleri

“Küçüklüğünden beri hep benim hizmetimde bulundun” (Yusuf Has Hacib 2008: 399 (1941)).

“Bana zahit adı takıldığından beri; bu ad benim için felaket olmuştur” (Yusuf Has Hacib 2008: 863 (5106)).

3. Kiplikli Önermeler ve Bu Önermelerin Kutadgu Bilig’deki Örnekleri

Kiplikli mantık; temel mantığa kipsel yöneticiler katılarak oluşturulan mantıktır (Grünberg vd. 2003: 77). Buna göre kiplikli önerme; “bir önermenin işaret ettiği şeyin gerçek, zorunlu veya mümkün olup olmaması halidir” (Özlem 2004: 141-142). Bir bakıma yargı üzerine oluşturulan yargıdır (Öner 1996: 82).

Kiplikli önermeler konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunun temel nedeni Aristoteles’in “Yorum üzerine” adlı kitabında mümkün, imkânsız, zorunlu ve olumsal (Aristoteles 1989a: 35; Aristoteles 2002: 41) önermelerden; “Birinci Analitikler” adlı kitabında da arı/basit, zorunlu ve mümkün önermelerden (Aristoteles 1989b: 5; Aristoteles 1998: 13) söz etmesidir. Ortaçağda; batı dünyasındaki mantıkçılar, Aristoteles’in “Yorum Üzerine” adlı kitabındaki sınıflandırmayı izlemişlerdir (Akıncı ve Ünder 2013: 31; Öner, 1996: 83). Yine Ortaçağda; İslam dünyasındaki ilk mantıkçılar (mütekaddimîn) ile sonraki mantıkçılar (müteahhirîn) da kiplikli önermelerle ilgili farklı sınıflandırmalara

gitmişlerdir. İlk mantıkçılar zorunluluk, imkân ve imkânsızlık üzerinde; sonraki mantıkçılar ise zorunluluk, devam, fiil ve imkân üzerinde durmuşlardır (Emiroğlu 2011: 119-123). İslâm dünyasındaki ilk mantıkçılar görüşlerini, Aristoteles'in "Yorum üzerine" adlı kitabına; sonraki mantıkçılar da "Birinci Analitikler" adlı kitabına dayanarak oluşturmuşlardır. I. Kant da "Birinci Analitikler"e dayanarak yalın, mümkün ve zorunlu olmak üzere kiplikli önermeleri üçe ayırmıştır (Öner 1995: 132). Günümüzde, klasik mantık kitaplarının çoğunda Kant'ın bu sınıflandırmasının tercih edildiği görülmektedir. Aslında Aristoteles yorumcularının belirttiği gibi, Aristoteles'in "Birinci Analitikler"de zorunlu ve olanaklı olmak üzere iki kiplikli önerme kabul ettiği söylenebilir. Çünkü onun yalın dediği önermeler kipliksiz önermelerdir (Öner 1996: 83). Biz de burada kiplikli önerme olarak mümkün ve zorunlu önermeler üzerinde duracağız.

Mümkün önermeler, "yarın yağmur yağması muhtemeldir" örneğinde olduğu gibi, imkânın bildirildiği (Ural 1995: 59; Yüksel 2017: 33); zorunlu önermeler ise "insanın yaşaması için nefes alması zorunludur" örneğinde olduğu gibi, zorunluluğun ifade edildiği önermelerdir (Kahveci 2017: 120). Mümkün önermeleri "...mümkündür", "...olasıdır", "...ebilir" vb. biçimindeki ifadelerden; zorunlu önermeleri de "...zorunludur", "...gereklidir", "...malı", "...meli" vb. biçimindeki ifadelerden tanıyabiliriz.

Kutadgu Bilig'de mümkün ve zorunlu önermelere çok fazla rastlanır. "3.1." ve "3.2." numaralı alt başlıklarımızda bunlara ilişkin örnekler verelim.

3.1. Kutadgu Bilig'de Mümkün Önerme Örnekleri

"İnsan, dilsiz de olsa bilgili olabilir" (Yusuf Has Hacib 2008: 255 (1016)).

"Bir memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür" (Yusuf Has Hacib 2008: 467 (2426)).

"Bu dünya malını kötülemek doğru değildir; sarf edip dağıtmak suretiyle halkı sevindirmek mümkündür" (Yusuf Has Hacib 2008: 693 (3977)).

"Gelecekteki olaylar karanlık geceye bürünmüştür, ey iyi arkadaşım, ancak parlak güneş aydınlatabilir" (Yusuf Has Hacib 2008: 833 (4925)).

"Hükümdarın eli bütün halka uzanır; gazaba gelirse dilediğini yapabilir" (Yusuf Has Hacib 2008: 857 (5064)).

"Ey dünyaya hâkim olan, iyi hareket et; mutluluk geldiği gibi yine gidebilir" (Yusuf Has Hacib 2008: 861 (5086)).

“Gayret et, iyi ad kazan, mutluluk vefasızdır; sana yine yabancı muamelesi yapabilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 861 (5087)).

“Büyükük ve beylik sana yüz çevirebilir” (Yusuf Has Hacib 2008: 861 (5089)).

3.2. Kutadgu Bilig’de Zorunlu Önerme Örnekleri

“Bilgisizin dili daima kilitli olmalı; bilgili kişi de diline hâkim olmalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 247 (971)).

“Çocuk bilgi isterse öğrenmeye küçük yaştan başlamalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 379 (1822)).

“Bey çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir” (Yusuf Has Hacib 2008: 401 (1954)).

“Akıllılara danışman nazarıyla bakmalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 407 (1995)).

“Bey tok gözlü, hayâ sahibi ve doğası yumuşak olmalı; sözünde ve hareketinde açık davranmalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 407 (2000)).

“Vezirin gönlü açık ve dili yumuşak olmalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 439 (2229)).

“Ordu kumandanı siyaset etmesini bilmeli” (Yusuf Has Hacib 2008: 449 (2300)).

“Ordu kumandanı düşmana karşı harekete geçerken düşmana karşı koyacak esas kuvveti yakında buldurmalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 455 (2341)).

“Hizmetkârların beyine içten bağlı olması gerekir; içten bağlı olanın da candan hizmet etmesi gerekir” (Yusuf Has Hacib 2008: 489 (2570)).

“Elçi açık dilli ve gönül sahibi olmalı; sözde usta ve akılda üstün bulunmalı” (Yusuf Has Hacib 2008: 501 (2660)).

“Hesabın iyice tutulması için dikkatle kaydedilmesi gerekir” (Yusuf Has Hacib 2008: 519 (2773)).

Sonuç

Çalışmamızın gelişme kısmında gösterdiğimiz gibi, Kutadgu Bilig’de, yargının niteliğine göre ele alınan önermelerden olumlu önerme ve olumsuz önerme; basit önerme olarak ele alınan önermelerden tümel olumlu önerme, tümel

olumsuz önerme, tikel olumlu önerme, tikel olumsuz önerme, tekil önerme, karmaşık önerme ve belirsiz önerme; bileşik önerme türlerinden bileşikliği açıkça belli olan önermelerden bitişik koşullu önerme, ayrı koşullu önerme, bağlantılı önerme, ekli önerme ve nedenli önerme; bileşik önerme türlerinden bileşikliği açıkça belli olmayan önermelerden özgülü önerme, çıkarmalı önerme, karşılaştırmalı önerme ve sınırlandırıcı önerme; kiplikli önermelerden mümkün önerme ve zorunlu önerme şeklindeki klasik mantıkta üzerinde durulan başlıca 20 önerme türünden, bir kısmına daha az rastlanmakla birlikte, hepsine yer verilmektedir. Buna göre, araştırmamızın giriş kısmında sorduğumuz soruya olumlu yanıt vererek Kutadgu Bilig'in düşünsel açıdan olduğu gibi önerme türleri bakımından da büyük bir zenginliğe sahip olduğu söylenebilir.

Bu tespit doğrultusunda şu husus da dile getirilebilir: Doğru düşünmeye yönelik bir araç olarak ifade edebileceğimiz mantığın etkileri, Kutadgu Bilig'de de görülmektedir. Akıl yürütmelerimizi oluşturduğumuz başlıca önerme türlerinin hepsine, az ya da çok, Türk düşünce tarihinin bu önemli eserinde yer verilmesi, bu etkilerin önemli bir göstergesidir. Bu da, çalışmamızın giriş kısmında belirttiğimiz, Kutadgu Bilig'in bazı düşünörlere göre Aristoteles'in felsefesinin, dolayısıyla da mantığının doğudaki yansıması olduğu iddiasını, en azından klasik mantıkta işlenen önerme türlerinin bu eserde örnekleme bakımından haklı çıkarmaktadır.

Kaynaklar

- AKARSU, Bedia (1984), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara.
- AKINCI, Semiha ve ÜNDER, Hasan Ali (2013), *Klasik Mantık*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- AKYOL, Aygün (2018), "Erdemli Siyaset -Yusuf Has Hacip", *Türk Düşünce Tarihi*, Ed. Bayram Ali Çetinkaya, Grafiker Yayınları, Ankara, ss. 79-92.
- ARİSTOTELES (1989a), *Organon II: Önerme*, Çev. H. Ragıp Atademir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ARİSTOTELES (1989b), *Organon III: Birinci Analitikler*, Çev. H. Ragıp Atademir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ARİSTOTELES (1998), *Birinci Çözümlemeler*, Çev. Ali Houshiary, Dost Kitabevi, Ankara.
- ARİSTOTELES (2002), *Yorum Üzerine*, Çev. Saffet Babür, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

- COHEN, Morris R. and NAGEL, Ernest (1962), *An Introduction to Logic*, Harcourt, Brace & World Inc., New York and Burlingame.
- ÇÜÇEN, A. Kadir (2004), *Klasik Mantık*, Asa Kitabevi, Bursa.
- ÇİÇEKDAĞI, Caner (2019), *Formel Mantık -Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Abdullah (2013), *Klasik Mantık*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- EMİROĞLU, İbrahim (2011), *Klasik Mantığa Giriş*, 8. Baskı, Elis Yayınları, Ankara.
- EMİROĞLU, İbrahim ve ALTUNYA, Hülya (2018), *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- GRÜNBERG, Teo -GRÜNBERG, David -ONART, Adnan ve TURAN, Halil (2003), *Mantık Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, METU Press, Ankara.
- KAHVECİ, Kutsi (2017), *Klasik Mantık*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KAYA, Bayram (2005), *Türk Felsefe Tarihi*, Asya Şafak Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜK, Hasan (1988), *İslam'da ve Batıda Mantık*, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- McCALL, Raymond J. (1961), *Basic Logic: The Fundamental Principles of Formal Deductive Reasoning*, Barnes & Noble Inc., New York.
- ÖNER, Necati (1995), “Klasik Mantıkta Modalite”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 120-135.
- ÖNER, Necati (1996), *Klasik Mantık*, 7. Baskı, Bilim Yayınları, Ankara.
- ÖZDEN, Ömer (2015), *Resimli Türk Düşünce Tarihi*, 2. Baskı, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.
- ÖZKAN, Cengiz İskender (2016), “Önermeler”, *Klasik Mantık*, Ed. Hüseyin Subhi Erdem, Lisans Yayıncılık, İstanbul, ss. 107-146.
- ÖZLEM, Doğan (2004), *Mantık: Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*, 7. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- STEBBING, L. Susan (1961), *A Modern Introduction to Logic*, Harper & Brothers, New York.
- TAYLAN, Necip (2010), *Anahatlarıyla Mantık: Tarihçesi –Problemleri*, 5. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul.

- THOMAS, Norman L. (1966), *Modern Logic: An Introduction*, Barnes & Noble Inc., New York.
- URAL, Şafak (1995), *Temel Mantık*, 2. Baskı, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2017), *Türk Tefekkürü Tarihi*, 9. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- YAZOĞLU, Ruhattin ve İMAMOĞLU, Tuncay (2010), *Klasik Mantık*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, Cemal (2000), *Çağdaş Felsefe Sözlüğü: Terimler -Öğretiler - Filozoflar*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- YILDIRIM, Hüsamettin ve ÜLGER, Mustafa (2017), *Şemalarla Klasik Mantık*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- YUSUF HAS HACİB (2008), *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- YÜKSEL, Yücel (2017), *Gelenekselden Moderne Mantıkta Önermeler ve Doğruluk Değerleri*, Akademi Titez Yayınları, İstanbul.

A CASE STUDY ON THE USES OF BAND APP AT A SOUTH KOREAN UNIVERSITY

Hasan TINMAZ¹

Geliş: 01.12.2020 / Kabul: 25.01.2021

DOI: 10.29029/busbed.834250

Abstract

The recent advancements in mobile technologies and widespread use of social media have initiated the utilization of different mobile social media apps in educational context. In many cases, the focus of attention has been the adaptation of these apps on teaching/learning processes. Unfortunately, providing communication among educational institutions or supporting administration processes has been underestimated. This paper shows an implementation of a social media app called “Band” from South Korea. The researcher focused on a private institution in which the Band app was utilized for nearly two years to serve administration and communicative purposes among students, professors and managers. This paper demonstrates how to use the Band app, its usage statistics for two years, survey results from students (n=52) and email interviews from professors (n=5). Although both professors and students have some issues (such as the quality of some contents and frequency of posts), the general findings about the adaptation of the Band app were positive enough to support its contribution to the faculty.

Keywords: *Instructional Technology, Educational Management, Higher Education, South Korea, Band.*

¹ Assistant Professor, Technology Studies - Woosong University, South Korea, hasan_tinmaz@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4310-0848>.

BİR GÜNEY KORE ÜNİVERSİTESİNDE BAND APP'İN KULLANIMI ÜZERİNE BİR DURUM ÇALIŞMASI

Öz

Mobil teknolojilerdeki son gelişmeler ve sosyal medyanın yaygın kullanımı, farklı mobil sosyal medya uygulamalarının eğitim ortamlarında kullanılmasına yol açmıştır. Birçok durumda, bu uygulamaların odağı öğretme / öğrenme süreçlerine uyarlanması şeklinde olmuştur. Ne yazık ki, eğitim kurumu bünyesinde iletişimin sağlanması veya yönetim süreçlerinde destekleyici araç olarak kullanılması boyutları gözardı edilmiştir. Bu makale Güney Kore'den "Band" adlı sosyal medya uygulamasının bir uygulamasını sunmaktadır. Araştırmacı, Band uygulamasının öğrenciler, öğretim elemanları ve yöneticiler arasında yönetim ve iletişim amaçlarına hizmet etmek üzere kullanıldığı özel bir kuruma odaklanmaktadır. Bu çalışma, Band uygulamasının iki yıllık kullanım istatistiklerini, öğrenci anket sonuçlarını (n = 52) ve öğretim elemanları (n = 5) e-posta görüşmelerini içermektedir. Hem öğretim elemanlarının hem de öğrencilerin bazı endişeleri olmasına rağmen (bazı içeriklerin kalitesi ve gönderilerin sıklığı gibi), Band uygulamasının kuruma uyarlanmasıyla ilgili genel bulgular fakülteye olumlu katkısını destekleyecek niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: *Öğretim Teknolojisi, Eğitim Yönetimi, Yüksek Öğretim, Güney Kore, Band.*

Introduction

While economic crises have been carrying many budget shortcuts to higher education institutions, well-accepted and pervasive uses of ICTs are offering innovative sources of support for universities (Timmis, 2012). Panigrahi, Srivastava and Sharma (2018) stated that ICT use has the potential to diminish the number or the effect of problems stemming from the traditional instructional approaches. Furthermore, Au-Yong-Oliveira, Gonçalves, Martins and Branco (2018) acknowledged "information technology (IT) is a precious partner in class..." (p. 955). Therefore, different course instructors must attempt to find ways to take advantage of these social media tools (especially messaging tools) for educational purposes in different dimensions (instructional or administrative), other than fighting against that online tools.

In recent cases, many universities create and manage their profiles on different social media platforms for free in order to communicate with their students (such as university news or events), or student candidates (marketing for student admissions), or their graduates. Uses of different social media platforms

blur the formal border between students and other educational stakeholders (Roblyer, McDaniel, Webb, Herman & Witty, 2010). In early research, Jones, Edwards and Reid (2009) explain from their case study that the students are apt to accept administrative uses of social media tools more than their instructional implementations, especially when they move from traditional context to more technology dominated context. Unfortunately, pedagogical concerns and organizational constraints prevent many higher education institutions from fully using social media in their bodies (Manca & Ranieri, 2016).

1. Literature Review

The maintenance of instructional processes and procedures to make best use of the mobile technologies in higher education is indispensably essential. Hence, considering only learning or content management systems as mobile applications in higher education makes the educational stakeholders partially blind to other applications such as the focus on administration or organization oriented mobile tools or applications (Al-Emran, Elsherif, & Shaalan, 2016).

Although there are different research studies on the usages of different social media tools for instructional purposes, there is a research shortage on the usage of social media for administrative purposes in educational institutions. However, as So (2016) stated, social media tools could serve two major purposes in educational institutions; supplementary to teaching and learning processes or support the management issues in the forms of communication and administration. There are different research studies showing the positive administrative contribution of different social media tools in higher education institutions (Goh, Seet, & Chen, 2012; Jones, Edwards, & Reid, 2009; Naismith, 2007; So, 2016).

For example, Naismith (2007) reported a successful case study from an Australian university where social media was utilized to assist administrative communication informing students about received messages about classroom time/place changes, reminders about the academic calendar or upcoming school events. Naismith added that administration personnel who were in charge of writing the posts for the students had problems about the appropriateness of the content. Hence, for few cases, the students had issues understanding the meaning of the posts due to their content ambiguity.

In their experimental research study, Goh, Seet and Chen (2012) remarked that administration purposed social media messaging services could contribute to lower-achieving or high risk students in universities. Goh, Seet and Chen noted that social media messaging would improve the self-regulation abilities of these

student groups. Since the social media has been integrated into these students' lives, schools' persuasive and motivational messages were yielding more instantaneous effect than any other communication channel.

According to Gikas and Grant (2013), quickly accessing school posts, the ability to give feedback, the ability to vote for different polls and the immediate interaction with school staffs have been perceived as the most important elements of social media utilization in a school. However, Gikas and Grant remarked that administrators should not only rely on the easiness of the social media tools by assuming that the tools will be used or accepted by everyone else. Therefore, administrators must promote the tool constantly in which stakeholders will alter their attitudes over time.

In many cases, the mobile messaging feature of social media has been perceived as an instrument for escalated productivity where communication efficiency, decision making timeliness and increased user retention / satisfaction are also maintained. Nevertheless, if these positive outcomes are explained by the recent lower prices of mobile technologies, that would not be enough exploratory. Users' positive experiences, perceived content richness and the extent of providing a social context are significant elements of widespread use of social media messaging tools. Hence, more research studies must be designed to understand these elements deeper in order to foster better cooperation and communication among people or groups (Ogara, Koh & Prybutok, 2014).

As emphasized above, social media tools could also be used to provide administrative support (such as within-organization communication) in educational organizations. Au-Yong-Oliveira et al. (2018) explicate that today's youth is different in two dimensions; they communicate differently than their older counterparts where communication is mediated mostly by social media, and they prefer to spend less time for reading where visual elements (such as emojis, photos or videos) are becoming more dominant to convey messages to others. Therefore Au-Yong-Oliveira et al. suggested that educational stakeholders must pay special attention to these distinctions in order to optimize processes and procedures in their organizations. For instance other than long emails, shorter social media posts would be much more effective to communicate with their students.

Saorin, de La Torre, Martin and Carbonell (2013) made a point that gaining certain skills and abilities is the ultimate goal of different educational systems all around the world where sometimes instructors do not take advantage of right tools to carry out that skill or ability acquisition processes. In that sense, selection of

apps among a large set of applications plays an important role. Features such as the interoperability of the mobile apps for different students and their different devices or the ability of group work communication and sharing will play important roles for the apps' acceptability among students. Additionally, one app for all educational aims may not be the best strategy anymore. Hence, the research studies on different apps focusing on their contribution to instructional and managerial processes are essential for a better educational context. In other words, the educational institutions must be aware of different mobile applications with their scopes (instructional versus administrative uses) and services.

In parallel to the variety for social media apps, when the inconceivable usage statistics checked, social media tools suddenly become the center of attention for many organizations all around the world. As Martins, Gonçalves, Oliveira, Cota and Branco (2016) highlighted, impulsive attention does not guarantee the successful implementation of social media in organizations. Martins et al. listed the following points as the achievement criteria; (i) participation of senior/middle level managers, (ii) careful reflection of organizational social media actions onto the organization's business plan, (iii) rivalry pressure on using social media in that organization, and (iv) realization of social media's contributions to that organization. Hence, from the early stages of social media use in higher education, Vrocharidou and Efthymiou (2012) stressed that effective implementation of social media requires its integration into higher education policies. Otherwise, random or not-well-planned actions of social media uses may create an adverse effect on students and instructors, which will hinder other better integration efforts for the future.

Regrettably, the full potential of mobile technologies in higher education has been enlightened or described yet where the educational institutions need more scientific, tool experimented and culture based research studies (Gikas & Grant, 2013). Therefore, uses of mobile technologies in higher education processes have become a recent research trend which gets attention from different field of studies and focus on different levels (such as learning, assessment or management) (Al-Emran, Elsherif, & Shaalan, 2016). Dynamic relationship between excellence of higher education and ICT developments (especially mobile technologies) must be analyzed wisely (Watanabe, Naveed & Neittaänmäki, 2017). In other words, the changes in ICT must be reflected upon higher education practices and the effects must be observed carefully to yield better learning opportunities. Timmis (2012) pointed out that effective administrative uses of online communication tools are ready to offer psychological support to the

instructional context, starting from motivating students, increasing meaningfulness of many school activities.

When the necessity of research has been unfolded, the next step is to delineate the focusing issues in that framework. Different scholars pay attention to different dynamics of the topic. For example; Panigrahi, Srivastava and Sharma (2018) reported, perception toward the usefulness of a social media tool is the primary driver toward its user adoption. They also noted that this leading factor is not enough to explain any social media tool's well acceptance by public and added several other factors, such as the level of innate self-distraction factors, inherent social media characteristics, level of adjoining support, societal culture of the people, age, and cognitive load as a result of that tool usage.

In the early stages of their study, Al-Emran, Elsherif and Shaalan (2016) assumed that gender, department, level of study are the variables which would make significant differences about using a mobile tool in higher education. On the other hand, in the results, these authors reported that none of these variables made significant differences about attitude of learners (n=383) or instructors (n=54). They also added that only positive attitude was observed in the study participants toward use of mobile technologies in higher education.

Asynchronous versus synchronous communication could be another issue of the topic. Vrocharidou and Efthymiou (2012) pointed out that asynchronous communication tools (such as email) or features (such as posts on social media) of an online platform could bring more satisfaction to educational context where asynchronous tools are perceived as more official communication media and this formal approach is expected from a professional educational institution. Roblyer et al. (2010) also noted that email, as a communication means, is still favorable among instructors.

Mobile apps bringing distraction to personal or educational lives could be another point of study. According to So's research (2016) on social media messenger services, young learners do not feel uncomfortable with messages coming out of the school times such as evening or weekends. Therefore, So (2016) noted that instructional or administrative shares on these services will not hinder learners' personal lives and should be integrated into higher education processes.

Although instructional and communicational uses of social media have been adopted in higher education institutions, universities are still limited in the adoption of social media's administrative aimed utilization. Additionally, Manca and Ranieri (2016) expressed that there is a huge doubt about using social media

for the management of communication in educational institutions' contexts. In that sense, it is clear that literature needs more studies on taking advantage of different social media apps within the instructional framework, but focusing beyond learning/teaching oriented goals. Therefore, this research focuses on the implementation of a mobile application developed in South Korea for the purposes of providing better communication and administration in educational purposes where the application has been turning a formal tool organized within school policies.

1.1 Band App in Brief

As a high-tech country, South Korea has many ICT research and development corporations (World Economic Forum, 2018). Among these advanced technology companies, Naver created Band mobile app which has brought a new approach to social networking. Band is a mobile community application and software assisting to create group communication in a form of social networking service. According to Naver (2017), Band was downloaded more 70 million times around the world. Its popularity was triggered by its adaptation to regular computers and IOS / Android smart phones. Band users can create or become member of groups to foster communication with different purposes, such as family members, study groups, sport teams, fan groups or gaming teams. Band members can review the most popular 'bands', which are groups on Band, and can become members. Band has two major power sources; creating interest-based online communities in the form of groups and utilizing feed feature working on an algorithm stemming from its members' activities and their habitual patterns.

Being the 79th mostly used social networking app, Band is currently available in nine different languages (Apple Store Preview, 2018). According to eMarketer.com (2017), the number of active Band users is far higher compared to the Facebook users in South Korea, even though Facebook is the most popular social media in the world. According to the Band app website, the underlying preference reasons of Band are its accountability with who can access what information, efficiency with organization of Band content, security with its privacy settings and concerns, and participation (Why Band, 2018).

There are five main features offered by Band; Board, Chat, Calendar, Album and Discover. In the Board, members can both share posts and leave comments in the multiple formats such as photos, videos, files, location, poll and event. Additionally, search and hashtag functions make the initiation easy for new users where they can classify the previous content. The second feature, Chat, is

very similar to what other messenger services offer. Any Band user can start chatting with all of the members or any member s/he chooses. Calendar, as the third Band function, helps Band users save event date, time and ask for RSVP. These group events can be also saved on phone calendar together with an alarm reminder. Album function allows Band users to create photo albums within a group structure. Discover, as the fifth feature, assists Band users to find out other groups that they might think of joining (Band - Organize your groups, 2018). There are other features of Band app, which brings it superiority within the app markets.

When it comes to an instructional focus, Band app reports that it has features for teachers and educational managers (also called as Organizers on the app). Band notes that its group oriented secure communication feature allows teachers, students, administrators and parents to organize educational processes better, such as classroom activity organization (assignments due dates, field trips and etc...) on calendar, or curriculum development activities by chatting, posting information or sharing files with stakeholders, or using Band's polling feature to collect ideas of others for instructional activities or processes, or managing student club activities or team coaching (App for Teachers and Organizers, 2018).

2. Method

Learners' ideas and perceptions are indispensably significant for educational institutions whose aim is to use different mobile apps in their organizations. These opinions will guide the decision makers on the development of different technologies' optimal integration strategies (O'Connor & Andrews, 2018). Therefore, the main objective of this study was to make a general assessment of a South Korean mobile communication app in higher education context where the app was utilized to manage administrative and communication purposes.

The researcher applied a three-step procedure; collecting Band's usage statistics, applying a none-experimental survey with the undergraduate students and conducting an email based open-ended interview with the faculty members. When the researcher decided on the study procedures and finalized the study instruments, the researcher requested permission from the faculty dean to conduct this study. In subsequent to faculty board's formal consent, the researcher first accessed the usage statistics, then announced the online survey on the Band app, and finally reached the faculty members via their emails. The usage statistics were entered on MS-Excel; the survey data was downloaded to an SPSS file and

analyzed with quantitative techniques. Email responses were collected on an MS-Word file and scrutinized with qualitative techniques.

2.1 The Context and Sample

As being a case study, it is essential to explain context initially. The focused context was a newly established college of a private university from central South Korean region. The new college was funded by the South Korean government; “University for Creative Korea” University Specialization Project (CK-1) in 2016. Moreover, the college was established in a South Korean city also known as “Silicon Valley of Korea”. Because of this innovative structure, all stakeholders within this faculty bring new implementations (such as flipped learning), tools (such as Bluetooth based mobile attendance applications) and procedures (weekly mentor-mentee (faculty member-students) counseling sessions) to the faculty dynamics. The Band app is one of that tools which was used to trigger communication within the college two years ago.

When the faculty members or teaching assistants want to communicate with students, the formal communication tools are either students’ emails or messages on LMS. Yet, the students were either not checking their emails on time or not providing the correct email address to university databases. Additionally, LMS messaging is possible only if the students register faculty members’ courses, which limit other faculty members’ and teaching assistants’ communication. Therefore, The faculty members and teaching assistants were complaining about accessing students on time or making class-wise or general announcements.

Moreover, as being a multi-cultural context, different social media tools were popular for different group of students but not all of them (Kakao for Korean students, WeChat for Chinese students and Telegram for Central Asian students). Hence, faculty administration decided to use a small app with relatively easier registration and login processes, called Band.

The Band app was initiated as an informal method of communication among students, teaching assistants (TAs) and faculty members. Hitherto, Band is still keeping its informal structure. However, the content shared on the Band app has gradually turned into more formal topics, such as registrations, announcements on faculty events, course or class re-scheduling, tuition payment issues or internship opportunities.

If someone wants to join a faculty Band group, which works similar to the Facebook closed group logic, s/he must send an invitation to group by answering two basic questions; name and student number. One of the group administrators

check that answer and approve or reject the membership. Administrators can also send invitations to Band members to join that group, which is a common method when a faculty member wants to join the group.

Unfortunately, from the initiation time, there was no formal or informal assessment of this app implementation. Therefore, the researcher decided to check whether the implementation of Band contributes to the communication and administration dynamics of this context and to make suggestions regarding using such app in higher education institutions.

The Band group that is analyzed in this research paper includes faculty members, teaching assistants as well as students. The group has 200 members including both undergraduate students and faculty members; 1 administrator (the vice dean), 4 co-administrators (three faculty members and the author), 6 faculty members (out of 18 faculty member, excluding the author and other three co-administrators) where 5 faculty members joint the study, and 189 undergraduate students.

Thence, the researcher, as being a member of the administration team and faculty member, has utilized convenience-sampling method, by the fact that some of the participants might be biased (Fraenkel, Wallen & Hyun, 2012).

2.2 The Instrument and Data Analysis

Band group statistics coming from the app itself were collected, tabulated and analyzed in the first part of the study. In the second step of this study, an online survey was conducted among the member students of the faculty Band group. The researcher could not find a survey instrument serving the exact purposes of this study. Therefore, based on Johnson and Christensen (2004) suggestion on developing an instrument from existing literature, the researcher developed the first draft of Band survey. At the end of draft version one, the researcher asked one English language expert to proofread the survey.

Afterwards, the researcher sent the survey to two experts from social media and education fields to collect their feedbacks. As Bolger and Wright (1992) claimed that opinion and feedback gatherings from the experts will increase the content validity. Lastly, the researcher invited two senior students and asked their ideas about the survey. According to Fraenkel, Wallen and Hyun (2012), inclusion of sample representatives into instrument development process will positively influence the content validity. In the light of all these feedback, the researcher finalized the survey and uploaded it to the surveying webpage and shared the link on Band. The researcher did not use other channels of

communication (such as email or social media) purposefully so that only real Band users will see the survey link.

The survey consists of two parts. The first part, demographics, includes questions about the student's demographics, which helps profile the user's basic information and Band participation level. The second part, the survey questions, focuses on the level of agreement of the student with various statements about the Band app. The second part of the survey was answered on a five scale Likert from 'strongly agree (5)' to 'strongly disagree (1)'. Out of 200 registered Band users, only 52 of them voluntarily filled the survey online. Out of 52, twenty seven percent (n=14) is female and seventy three percent (n=38) is male.

Once the data was collected in one week period, the data was taken to reliability analysis which covered the second part of this survey and revealed a Cronbach alpha of 0.94 with 24 sub-items. Since the result was above 0.60 (Fraenkel, Wallen & Hyun, 2012), the survey questions were reliable enough to conduct further analysis.

For the last part of the study, the researcher sent an email to all faculty members to collect their ideas, opinions and experiences about the Band group. The collected answers were recorded, themed and analyzed accordingly.

2.3 The General overview of the Band Group

Understanding the study context also includes the general usage statistics of Band group. The Band group was created in November 2016, and until the end of November 2018, 1024 posts were made, which were followed by 1941 comments during the two years. As Table 1 shows below, since the opening of the Band group, 275 new members were added, however the recent total number of members was 200.

Table 1. General Statistics of the Band Group

	Total members added	Total numbers of visits	Total number of posts	Total number of comments
Total	275	34577	1024	1941

Although 75 members left Band group, it seemed that Band Group was gradually increasing its popularity among the stakeholders. From Table 2, it can be clearly seen that the Band group slowly became popular as the number of posts being made each month increased gradually over the two years. The number of posts was lower during the winter and summer vacations that was mostly two posts a day compared to more than 10 posts during final exams. The data shows

that majority of the group posts were submitted by faculty members and teaching assistants.

Table 2. Total number of posts per month

	Jan	Feb	Mar	Apr	May	Jun	Jul	Aug	Sep	Oct	Nov	Dec
2016	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0
2017	0	1	37	56	23	19	8	4	29	43	73	50
2018	21	8	133	49	43	52	36	61	73	105	99	-

The total number of Band Group visits for each month was another estimator showing the popularity of the group among the students. The Table 3 below clearly shows the differences in the number of visits in different months. The same pattern with the number of posts can be seen here that more students visited the Band Group during the semester than summer and winter vacations.

Table 3. Total number of visits per month

Months	2016	2017	2018	Months	2016	2017	2018
Jan	-	7	1040	Jul	-	476	1808
Feb	-	114	470	Aug	-	204	2161
Mar	-	1206	3170	Sep	-	979	2619
Apr	-	1438	2059	Oct	-	1193	3401
May	-	1074	1872	Nov	25	1532	3166
Jun	-	851	2122	Dec	13	1577	-

Finally yet importantly, the app data unfolds that the busiest days of the group were Thursday and Friday, with highest number of visitors and posts respectively (Figure 1). This data essentially shows that if the administration or faculty members want to transfer a message to the students, these days would increase the likelihood of transferring the message to highest amount of students.

Figure 1. Daily visits

3. Results

3.1 The Survey with Students

The key variables in this study were measured by the answers to the online survey. The first part of the instrument included 19 demographic questions such gender, the level of study and the country of origin and respondent's frequency of profile checking, completeness of his or her profile (full name, photo) and awareness of the policies of Band. The second part consisted of 24 statements, to which students need to show their level of agreement by choosing one of the options on 5-level Likert scale from "Strongly Agree" to "Strongly Disagree". The last open-ended question was about the possible improvements on Band Group, which is very important to the school administration as well as to the researcher to understand the possible ways of developing the group. Overall, 52 students took the online survey out of 189 student group members (28% completion rate).

As Table 4 shows, most of the respondents were freshman year and male students. Since South Korean higher education system is different from many other countries (4 semesters per year), some participants noted that they were junior students in a two-year school. Furthermore, since the faculty was international, respondents' country of origin were also listed as; Uzbekistan (n=34), South Korea (n=6), Bangladesh (n=6), Nepal (n=5), and Pakistan (n=1).

Table 4. Gender versus level of schooling for study participants

		Gender		Total
		Female	Male	
Level of Schooling	Freshman	8	22	30
	Sophomore	6	11	17
	Junior	0	5	5
	Total	14	38	52

The fourth question was about how long the students had been using Band in months. As Figure 2 shows, the months vary from 1 to 24, with an average of 11 months with a standard deviation of 6 months. Most of the students had more than a year of experience on using Band app.

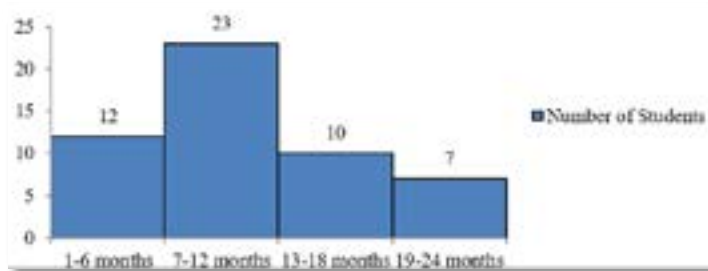

Figure 2. The histogram of students' Band membership duration

The next part of the questions asks how active the students were on Band and their awareness of rules of the app. When the students were asked how often they check their profiles, the answers were grouped: around 5 times in a day; less than 5 times a day ($n=19$, 36.5%) and more than 5 times a day ($n=15$, 28.8%). The other options are as follows in the order of frequency; once in a day ($n=7$, 13.5%), twice a day ($n=5$, 9.6%), once in a week ($n=4$, 7.7%), and once in two days ($n=2$, 3.8%). As the data says, the students check their Band Group very often.

Additionally, the students added that they mostly use their full name on their Band profiles ($n=49$, 94.2%). Only four students answered as “no” by stating security purposes ($n=3$) and limited name field size ($n=1$). All but one student checked that they had their own profile photo on Band. The students were also asked whether they were members of any other Band group other than faculty Band group. 77% of them answered negatively ($n=40$), yet 23% was positive ($n=12$).

The students were asked if they used chat feature of Band Group with their classmates or with their faculty members. For both situations, the use of chat was not common (43 and 37 students respectively). On the other hand, 15 students (29%) reported that they chatted with their faculty members whereas only nine students (17%) said they chatted with their classmates on Band Group. When reasons of not-using chat with their classmates were asked, the students listed using other chat programs ($n=11$), not common to chat ($n=1$), no reason to chat ($n=1$), and preference on face-to-face communication ($n=1$). Additionally, the same question for the faculty member chat point of view was asked, the answers were; preference on sending an email ($n=4$) and on having a face-to-face meeting ($n=4$).

Next two questions were about posting on Band Group. 40 students (77%) noted that they commented on Band Group posts. On the other hand, only 14 students (27%) pointed that they posted something on Band Group. The rest of the students (n=10) claimed that they prefer to follow the posts other than submitting posts.

The students were asked whether they check and join to the popular groups on Band, 41 students (79%) answered adversely. The students were asked if they checked trending posts on Band, the answers were nearly half-and-half; 25 yes and 27 no.

Since the medium of instruction in the faculty was English, which was no one's mother tongue, the question was important to check if they felt and language barrier when they used Band Group. 29 students (56%) were reported negatively, yet 23 students (44%) noted that they experienced language related problems on Band Group.

A specific focus on privacy and confidentiality issue was unfolded with four questions. In the initial question, 27 students (52%) reported that they were not aware of Band's efforts to protect youth. Later a question on reading Band's privacy policy was answered as No (n=32, 62%) more than Yes (n=20, 38%), where two students noted as no-interest, one as no-care and one as not-important. Moreover, 27 students (52%) reported that they never read Band's Terms of Use where four students wrote that they had no-interest in reading the terms. Similarly, 25 students (48%) pointed that they were not aware of Band's Operation Policy.

After 19 demographic and informative questions, the students were given 24 statements on the Band app and asked to answer on a 5-Likert scale (from strongly disagree to strongly agree). Table 5 shows the items, their mean scores and standard deviations (re-ordered from the highest to the lowest mean scores).

Table 5. The survey items and their basic statistics

Survey Item	M	S.D.
1. I think installing Band is easy.	4.13	0.60
2. I find professors' posts useful.	4.08	0.95
3. I like to read professors' posts on Band.	4.06	0.80
4. I find Band useful.	4.04	0.79
5. I think registration to Band is easy.	4.00	0.74
6. Information on Band interface is easy to read.	3.96	0.82
7. I find teaching assistants' posts useful.	3.94	1.19
8. I like that my school has Band app.	3.92	0.99
9. I like to read teaching assistants' posts on Band.	3.88	1.13
10. It is easy to use Band.	3.87	0.84

Survey Item	M	S.D.
11. Band can contribute to education.	3.69	0.94
12. I can easily approach to my professors on Band.	3.67	0.88
13. I like that we can share files on Band app.	3.67	0.96
14. I like to read other students' posts on Band.	3.56	1.06
15. I can offer other schools to use Band app.	3.56	1.04
16. I believe that Band is a secure application.	3.54	0.78
17. Band has become a part of my daily routine.	3.50	1.24
18. I can offer companies should also use Band app.	3.44	1.00
19. I think our Band group is managed well.	3.42	1.26
20. I find other students' posts useful.	3.40	1.14
21. I feel no discrimination on Band.	3.25	1.19
22. I intend to use Band in the future.	3.25	1.01
23. Band is not for an educational institution.	1.87	0.93
24. I keep in touch with my classmates on Band.	2.79	1.18

Although none of the scores exceeds 4.50, students were happy that faculty was using the Band app. Moreover, the participants agreed that Band is for educational institutions. On the other hand, the mean score for offering the same app to other schools was lower than the overall happiness score. The same score was even lower for offering the Band app to companies. It seems that students were more moderately hesitant to suggest Band app to other schools.

When the mean scores are considered, it seems that students perceive the Band app as easy-to-install, easy-to-register and easy-to-use. That is why; the students moderately agreed that Band app has become one of their daily routines. Besides, students gave higher scores to professors' posts' usefulness and liking than the teaching assistants. On the other hand, students did not agree that other students' posts were useful for themselves, which could stem from the reason of not-trusting the content.

Nevertheless, the students notified that existing Band group was managed well by the administrators. The students more or less believed that there was discrimination on Band group. Lastly but not least, students did not prefer to keep in touch with their classmates or their professors on Band for one-to-one communication.

The survey ends with the question of "Is there anything else do you want to add about Band and its utilization in our college?" Nine students answered the open-ended question. The following points were summarized from their comments: Other than everything, only important and useful posts should be posted which will disturb students less (n=1), Other than only faculty related posts, posts from general university events or activities must be shared as well, Band posts must be error free (not only the content but also grammar and spelling)

so that students will not misunderstand the content, Band posts must be double-checked to prevent from demeaning students attitude, and Preference on use of emails with Band posts.

3.2 Comparison Tests

In order to understand the Band related perception more deeply, the researcher applied comparison tests to the data set. Since the data failed from normal distribution tests, the researcher followed the non-parametric approach to the data set. First, the researcher checked whether the level of study (from freshman to senior) makes a difference on survey items. According to Kruskal-Wallis tests, none of the items made a difference on that variable ($p=0.05$).

Mann-Whitney U test was utilized for checking whether gender (male versus female) made a significant difference on survey items. Items 15 (I like to read other students' posts on Band) and 21 (I feel no discrimination on Band) showed significant differences according to gender variable ($n=14$ for female and $n=38$ for male). For item 15, the result of the test was statistically significant, $z=-2.06$, $p < .05$ where U is equal to 172.00. Female students had an average mean rank of 33.21, while male students had an average mean rank of 24.03. Therefore, it seemed that female students like to read other students' Band posts more than male students. For item 21, the result of the test was statistically significant, $z=-2.57$, $p < .05$ where U is equal to 146.50. Female students had an average mean rank of 35.04, while male students had an average mean rank of 23.36. Therefore, it seems that female students feel more discrimination on Band than male students.

3.3 The Ideas of Faculty Members and Teaching Assistants

After the student data collection phase, the researcher sent an email to all other faculty members ($n=18$, excluding the author) asked their thoughts on the use of Band in faculty. Since only seven faculty members (39%) were registered to Band, the response rate was only five faculty members out of six (excluding the author). When these seven faculty members' responsibilities checked, it was found that they are mostly assigned to administrative tasks, such as vice dean ($n=1$), career development coordinators ($n=2$) and managers of international student counseling ($n=2$). All the faculty members agreed that Band app was very useful for inner-faculty communication and an easy to learn tool.

When their responses analyzed qualitatively thoroughly, the following points were reported;

- Professors like receiving updates about faculty activities on Band app.
- Band app is bringing more communicational advantages in the form of announcements, since students do not check their email regularly or do not visit LMS daily.
- Other faculty members and students must also be introduced and encouraged to join Band app. Especially, students should be introduced with Band app during their orientation week.
- More real life news and stories should be posted to Band app.
- Faculty related success outcomes (such as new cooperation agreements with other organizations) should be shared with students on Band app.
- Posts should have at least one photo to get students' attention. As the vice dean stated "*Posts without photos don't get often noticed*".
- Announcements / posts should be categorized with certain common titles.
- Sub-groups within faculty Band app group should be set to have an open discussion platform to know more about students' opinions and views on certain technical / educational topics.
- "Scheduling appointment tool" of Band app should be used more often, especially when the students want to take an appointment from faculty members.
- Students are sometimes commenting or posting their views and opinions inappropriately. Thus, Band app rules must be established to avoid any student misbehaviors.
- One of the faculty members shared his concerns that official announcements (such as registration or evaluation issues) should also be done via student emails too. Otherwise, the students might deny that they are informed about certain procedures effectively. Alternatively, Band app must be recognized as an official tool by the university. The same faculty member also added that only one channel of official communication must exist, otherwise several means of communication might create conflicts in the future.

Lastly, the author asked the opinions of teaching assistants who were the administrators of faculty Band app group. They generally noted two major complaints; the frequency of direct messages on the Band app to teaching assistants who purposefully neglect them and the difficulty of keeping important announcements at the top of the Band feed.

Discussions and Conclusion

Similar to many other scholars' (Gikas & Grant, 2013; Manca & Ranieri, 2016) comments on unstoppable attractiveness of social media, the Band app of

this study has gained more attention in two years with an increase in its number of members, daily visits, posts, comments, chats and other Band groups joint. It is also noteworthy that this increase in use has occurred without any formal obligation within the faculty structure. Therefore, we can see a reciprocal fondness between the app usage ratings and feeling necessity toward having a tool to utilize within faculty communication or administration support. In other words, the students, professors and administrators have created a consensus on the contributions of the Band app, thus they have tended to utilize it more. In that sense, it could be concluded that by stemming from social media's popularity and uses, it would not be difficult to integrate a new social media tool (like Band in this study) for a faculty / department for better communication and fostering administration procedures.

Announcing such an app as a formal way of communication or administration creates a dilemma. On one side, educational institutions should internalize the tool as one of their formal way of interaction. As Gikas and Grant (2013) noted, the formalization would help the managers to realize whether there exists an attitude change toward using that tool effectively. Moreover, as some students wrote in the open-ended comments part of this study survey, formalization will initiate taking the posts more seriously among the students. In other words, when there is a notification from the app, the students would avoid from neglecting that notification based on its probability of significance.

On the other hand, the emphasis on the app as a formal tool might build a wall between students and non-students elements of the educational context. Hence, the flow of the information or communication would mostly (or even only) be one way from non-students (professors or other administrators) to students which would make students as the passive receiver of the interaction. Additionally, by considering the cultural differences and their effects on communication (Panigrahi, Srivastava & Sharma, 2018), this very formal management of mobile apps might bring adverse outcomes to the context. Especially, South Korea, which is the context for this study, which has been known as a traditionalist country (Confucianism still dominates the society) with certain predefined borders between students and professors. As Hofstede Insights (2021) also emphasized, South Korea is a moderately hierarchical society where the power distance between a student and a faculty member is highly expected and justified. As the international students spend more time in South Korea, they also internalize the traditionalist attitude up to a certain level. In that case, international students imitate their Korean classmates for their school interactions. Thus, Band has been essential to eradicate some of these existing borders.

The close examination on monthly visits, monthly posts and daily visits is essential to understand the dynamics of communication among the stakeholders. For example; once the students' most active month(s) and day(s) revealed, the administration or course instructors could deliver their messages accordingly. That will increase the likelihood of message transfer to the related bodies on time. Moreover, a content analysis of the posts would be helpful to unfold the general issues regarding management and administration.

In a nutshell, the optimal solution could be integrating such mobile apps into administrative strategies officially (Martins, et al., 2016; Vrocharidou & Efthymiou, 2012) to demonstrate students that these apps and posts are important for them, while giving students freedom to express themselves as they wish without putting any pressure. Of course, rules must be established in that strategic plan, especially covering the language related issues such as personal attacks or offences (Naismith, 2007).

When the general results of the study are considered, Band users have no technical issues with its installation or utilization. Error-free apps offer better experiences to their users. Thus, higher education institutions must check the best fitted mobile app for their bodies, and conduct a pilot study, if possible. Despite the fact that students like moderation by research assistants, they prioritized the significance of the posts. That might negatively affect the accessibility of some posts led by other students (such as student club activities). Hence, administration must develop a policy showing that all the posts are equally important once it is announced on that mobile app. Yet, as some professors and students highlighted, emailing should not be neglected from the communication processes. Otherwise, posting several shares might end up with missing some important announcements on the app.

The Chat feature of Band was another controversial element of the study. While the students were pointing that they preferred to have face-to-face communication with their managers, classmates or professors, we still know that they are using other messaging applications for their friends. The researcher believes that students do not know about the existence of group messaging (aka chatting) feature or the possibility of creating a special group messaging room on Band where the entire class could share their concerns, comments or ideas on that group chat, very similar to all other messaging apps. As Goh, Seet and Chen (2012) noted, chatting offers many positive effects for different group of students; such as low-achievers or introverted. Therefore, a further study could be established to

compare students' communication on their personal social media tools and Band-wise formal application.

Beyond the issues discussed above, Band app has been accepted as a valuable tool in the context of the study. Therefore, it could be concluded that certain mobile apps like Band have readily been offering advantages in communication and administration dimensions for the educational institutions. Although there are not many mobile app implementations in these dimensions, cases studies (Goh, Seet, & Chen, 2012; Jones, Edwards, & Reid, 2009; Naismith, 2007; So, 2016) like this study still offer experimentation and integration opportunities for stakeholders.

This paper shows a brighter picture that the schools can add more value to their educational processes by implementing a simple social media tool, as the technology now covers most of people's lives and that education should not be behind that. The results of this research should be helpful for the schools that are planning to adapt different social media apps into their organizations.

While this study points out certain issues regarding to adaptation of a social media tool for administrative and communicative purposes for different educational institutions, the results might also offer certain solutions to social media app developers. For example, the features like better categorization or prioritization of the posts, post - email synchronization, special feature offering for instructors, etc...

When focused on the limitations of the study, it is clear that number of participants was not enough to make deeper analyses on Band's implementation. Therefore, the app must be implemented in another case with a larger sample where the researcher(s) will have a bigger data to make further analyses. Additionally, an important step of interviewing should be added to research design to comprehend the effects or perceptions regarding Band or similar administration / communication tools in educational institutions. Moreover, the same app could be analyzed by interviewing the professors and administration bodies.

In another dimension, the researcher recommends conducting similar research based on Band-wise apps in different universities and countries. When universities are focused, the researcher highly suggests making a comparative study among different faculties and departments as different field of studies have different means or ways of communication and management (especially technology dominant departments versus less technology leading departments).

The same comparisons should be handled among countries of different technological development levels; such as high-tech versus technologically developed versus developing.

References

- AL-EMRAN, M., Elsherif, H. M., & Shaalan, K. (2016), “Investigating attitudes towards the use of mobile learning in higher education”, *Computers in Human Behavior*, 56, pp. 93–102. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.11.033>
- APP FOR TEACHERS AND ORGANIZERS (2018), *App for teachers and organizers*, <https://band.us/about/school-app>
- APPLE STORE PREVIEW. (2018), *Band – App for all groups*, <https://itunes.apple.com/app/id542613198?mt=8>
- AU-YONG-OLIVEIRA, M., Gonçalves, R., Martins, J., & Branco, F. (2018), “The social impact of technology on millennials and consequences for higher education and leadership”, *Telematics and Informatics*, 35(4), pp. 954–963. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2017.10.007>
- BAND - Organize your groups. (2018), *Band – Organize your groups*, <https://band.us/>
- BOLGER F., & Wright G. (1992), “Reliability and validity in expert judgment”, *Expertise and Decision Support*, Springer, Boston, MA, pp. 47-76.
- eMARKETER (2017, January 09), *South Korean social apps hold off Facebook - for now*, <https://www.emarketer.com/Article/South-Korean-Social-Apps-Hold-Off-Facebookfor-Now/1014993>
- FRAENKEL, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012), *How to design and evaluate research in education* (8th ed.), New York: McGraw-Hill.
- GIKAS, J., & Grant, M. M. (2013), “Mobile computing devices in higher education: Student perspectives on learning with cellphones, smartphones & social media”, *Internet and Higher Education*, 19, pp. 18–26. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2013.06.002>
- GOH, T., Seet, B., & Chen, N. (2012), “The impact of persuasive SMS on students’ self-regulated learning”, *British Journal of Educational Technology*, 43(4), pp. 624–640. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2011.01236.x>

- HOFSTEDE INSIGHTS (2021), *Country comparison*, <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/south-korea/>
- JOHNSON, R. B., & Christensen, L. B. (2004), *Educational Research: Quantitative, Qualitative, and Mixed Approaches*, Boston, MA: Allyn and Bacon.
- JONES, G., Edwards, G., & Reid, A. (2009), “How can mobile SMS communication support and enhance a first year undergraduate learning environment?”, *ALT-J. Research in Learning Technology*, 17(3), pp. 201–218. <https://doi.org/10.1080/09687760903247625>
- MANCA, S., & Ranieri, M. (2016), “Facebook and the others. Potentials and obstacles of social media for teaching in higher education”, *Computers & Education*, 95, pp. 216–230, <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2016.01.012>
- MARTINS, J., Gonçalves, R., Oliveira, T., Cota, M., & Branco, F. (2016), “Understanding the determinants of social network sites adoption at firm level: A mixed methodology approach”, *Electronic Commerce Research and Applications*, 18, pp. 10–26. <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2016.05.002>
- NAISMITH, L. (2007), “Using text messaging to support administrative communication in higher education”, *Active Learning in Higher Education*, 8(2), pp. 155–171. <https://doi.org/10.1177/1469787407078000>
- NAVER (2017), *Company*. <https://www.navercorp.com/en/naver/company>
- O’CONNOR, S., & Andrews, T. (2018), “Smartphones and mobile applications (apps) in clinical nursing education: A student perspective”, *Nurse Education Today*, 69, pp. 172–178, <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2018.07.013>
- OGARA, S. O., Koh, C. E., & Prybutok, V. R. (2014), “Investigating factors affecting social presence and user satisfaction with mobile instant messaging”, *Computers in Human Behavior*, 36, pp. 453–459. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.03.064>
- PANIGRAHI, R., Srivastava, P. R., & Sharma, D. (2018), “Online learning: Adoption, continuance, and learning outcome - A review of literature”, *International Journal of Information Management*, 43, pp. 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2018.05.005>

- ROBLYER, M. D., McDaniel, M., Webb, M., Herman, J., & Witty, J. V. (2010), “Findings on Facebook in higher education: A comparison of college faculty and student uses and perceptions of social networking sites”, *Internet and Higher Education*, 13(3), pp. 134–140. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2010.03.002>
- SAORIN, J. L., de La Torre, J., Martin, N., & Carbonell, C. (2013), “Education working group management using digital tablets”, Presented at 3rd World Conference on Learning, Teaching and Educational Leadership (WCLTA-2012). *Procedia: Social and Behavioral Sciences*, 93, pp. 1569–1573. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.083>
- SO, S. (2016), “Mobile instant messaging support for teaching and learning in higher education”, *Internet and Higher Education*, 31, pp. 32–42. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2016.06.001>
- TIMMIS, S. (2012), “Constant companions: Instant messaging conversations as sustainable supportive study structures amongst undergraduate peers”, *Computers & Education*, 59(1), pp. 3–18. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2011.09.026>
- VROCHARIDOU, A., & Efthymiou, I. (2012), “Computer mediated communication for social and academic purposes: Profiles of use and university students’ gratifications”, *Computers & Education*, 58(1), pp. 609–616. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2011.09.015>
- WATANABE, C., Naveed, K., & Neittaanmäki, P. (2017), “Co-evolution between trust in teachers and higher education toward digitally-rich learning environments”, *Technology in Society*, 48, pp. 70–96. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2016.11.001>
- WHY BAND (2018), *Why Band*. <https://band.us/about/why-band>
- WORLD ECONOMIC FORUM (2018, February 06), *South Korea and Sweden are the most innovative countries in the world*, <https://www.weforum.org/agenda/2018/02/south-korea-and-sweden-are-the-most-innovative-countries-in-the-world/>

A QUALITATIVE INVESTIGATION INTO EFL PRE-SERVICE TEACHERS' ATTITUDES TOWARD ENGLISH PRONUNCIATION AND THE EVALUATION OF THEIR PHONOLOGICAL AWARENESS, PROBLEMS AND DIFFICULTIES

Canan AKSAKALLI¹ Oktay YAĞIZ²

Geliş: 27.10.2020 / Kabul: 19.01.2021

DOI: 10.29029/busbed.816899

Abstract

The purpose of this study is to investigate EFL pre-service teachers' perceptions toward English pronunciation and pronunciation teaching, their phonological awareness, difficulties and problems regarding English pronunciation. The study was conducted using qualitative research design and a semi-structured interview format. 6 EFL pre-service teachers participated in the study. The participants received pronunciation training before conducting semi-structured interviews. This allowed them to develop certain ideas regarding English pronunciation and its teaching. The syllabus of the instruction included the teaching of segmental and suprasegmental features of English. After pronunciation teaching procedure was completed, the qualitative data were collected through interviewing the participants. The results revealed that EFL pre-service teachers had generally positive attitudes toward pronunciation. Also, it was found that they had certain difficulties and problems in English pronunciation at the segmental level and suprasegmental level such as intonation, stress and rhythm which are different phonological patterns from Turkish pronunciation.

¹ Assistant Professor, Department of Translation and Interpretation, Atatürk University, canankaraduman@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0685-0789>.

² Assistant Professor, Department of English Teaching, Atatürk University, yoktay@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7076-7774>.

This study was adopted from the first author's Ph.D. dissertation in 2018 and orally presented in 2nd International Conference on Language, Education and Culture (ICLEC 2019).

Keywords: English pronunciation, EFL pre-service teachers, perceptions, phonological awareness, difficulties.

**İNGİLİZ DİLİ EĞİTİMİ ÖĞRENCİLERİNİN İNGİLİZCE
TELAFFUZUNA KARŞI TUTUMLARI İLE FONOLOJİK
FARKINDALIKLARININ, SORUNLARININ VE ZORLUKLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

Öz

Bu çalışma İngilizce Öğretmenliği adaylarının İngilizce telaffuzu ve telaffuz eğitimine karşı tutumlarını, fonolojik farkındalıklarını, İngilizce telaffuzu ile ilgili zorluk ve problemlerini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi ve yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. 6 İngilizce öğretmenliği adayı katılımcı olarak çalışmada yer almıştır. Veri analizi sonuçları katılımcıların genel olarak telaffuza karşı olumlu tutum sergilediğini göstermektedir. Ayrıca, öğretmen adaylarının İngilizce telaffuzunu öğrenme sürecinde Türkçe telaffuzundan farklı olan parçasal ve vurgu, tonlama ve ritim gibi parçacıüstü birimlerde ilgili birtakım zorluk ve problemleri olduğu da çalışmanın bulguları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: İngilizce Telaffuzu, İngiliz Dili Eğitimi Öğrencileri, Tutumlar, Fonolojik Farkındalık, Zorluklar.

Introduction

Within a phenomenon in which mutual intelligibility and effective communication are primary considerations, pronunciation can be regarded as one of the most significant aspects of spoken language (Hişmanoğlu & Hişmanoğlu, 2010; Mehrabi & Mousavinia, 2013; Tlazalo Tejada & Basurto Santos, 2014). There is a general consensus among pronunciation researchers that pronunciation is worth mentioning within the language teaching field (Derwing, 2010) because a sufficient amount of research dedicated to pronunciation can provide some implications for the status of pronunciation in language teaching settings. Also, instructors can benefit from practical research in terms of deciding what to focus on in their own classrooms. Due to this fact, pronunciation, somewhat has been the subject of several investigations. Fraser (2000), for example, has put invaluable effort to emphasize the importance of pronunciation in successful communication stating that pronunciation can be considered to be of vital importance to be able to speak English rather than other skills such as vocabulary, grammar and pragmatics. Similarly, Yates and Zielinski (2009, p. 11) explains the superiority of pronunciation over other language skills such as vocabulary and

grammar in effective communication uttering that pronunciation matters because speakers should have a mastery of sounds and prosodic aspects of English to be able to communicate efficiently.

In this regard, pronunciation is a prerequisite for effective speaking and fluency even though it is deemphasized in language teaching and applied linguistics to a great extent as stated by many researchers (Derwing & Munro, 2005; Fraser, 2000; Gilakjani, 2011; Saran, Seferoğlu & Çağıltay, 2009) as well as in teacher preparation programs (Breitkreutz, Derwing, & Rossiter, 2001; Derwing & Munro, 2005). In one of the most frequently cited studies, Hebert (2002) asserts that pronunciation is generally neglected by teachers who at most, focus on the articulation of single sounds despite its more important and global aspects at the suprasegmental level. This neglected component of English language requires a continuous process of teaching and practice in order to attain desired levels of pronunciation skills for effective and intelligible communication although language learners are mostly deprived of such education (González-Bueno, 1994).

Pronunciation is a difficult aspect of language to acquire, therefore it requires special training for an effective use of language (Fraser, 2000). The difficulty in learning pronunciation is attributed to the fact that pronunciation is both an academic and analytic skill and requires a certain amount of physiological control since language users need to use their vocal tract for the articulation of phonological forms (Smakman, 2016). On the other hand, Gilner (2006, p.93) emphasizes the importance of pronunciation in successful communication and describes the role of pronunciation as *“In the context of English language teaching (ELT), pronunciation is an integral aspect of communicative competence that can influence the desire to use the language as well as the quantity and quality of input received and output produced”*. In a similar vein, according to Madden and Moore (1997), pronunciation can be regarded as the most undeniable and necessary component of language proficiency. This means that high level of language proficiency can be achieved through the acquisition of pronunciation.

Method

Six students participated in the study. The participants ranging in age from 18 to 20 were in the first year of their four-year degree program in English language teaching department at Atatürk University. The reason behind choosing these students as the participants of the present study was that they may have had many pronunciation problems since they were EFL students and most of the students did not receive pronunciation instruction in their past educational life.

Therefore, this situation represented an opportunity to collect a considerable number of data to examine their experiences and perceptions about pronunciation in general and pronunciation instruction they received as well as the difficulties and problems they have throughout pronunciation learning.

Semi-structured interview

Among the different types of interview, a semi-structured interview format including 6 basic questions and their sub-questions was used in this study for the reason that researcher could introduce the topic and then guide the discussion asking additional questions based on the main questions. The questions were about their perceptions toward pronunciation and its teaching, the aim and focus of pronunciation instruction from the perspectives of them and their phonological problems and difficulties in English Language.

Procedure

Before data collection could proceed, permission was sought from the English Language Teaching Department of Atatürk University. The administration of the department accepted this request and allowed the researcher to work with the first-year classes of the department for both giving pronunciation instruction and collecting data through interviews. The researcher began to give pronunciation instruction during 14 weeks in the fall term of 2016-2017 academic year. The teaching syllabus included the teaching of segmental and suprasegmental features of English.

After pronunciation teaching procedure was completed, the qualitative data were collected through interviewing the participants. The reason behind interviewing the participants after providing pronunciation instruction was to enable them to develop certain ideas regarding English pronunciation learning. One to one interviews were decided to be more appropriate for the nature of the study. Therefore, the interviews were conducted with only one participant at a time. During the interviews, the same questions within a flexible framework were asked to all participants. All participants were encouraged to explain their experiences and perceptions about pronunciation through open ended questions.

Data Analysis Procedure

The qualitative data were analyzed using content analysis. First of all, the researcher got familiar with the data by transcribing the recorded interviews verbatim. The transcripts were read carefully for many times by the researcher to get a sense of the whole. Compatible with the steps of content analysis offered by

Creswell (2005), the codes in the data were identified. After determining broader categories based on these codes, the categories were assembled together under 4 themes. The themes were presented in a narrative passage including the quotations from the transcripts such that the issues that were described and discussed could be illustrated.

Results

Theme 1: Perceptions of pre-service teachers of English toward L2 Pronunciation.

The first theme consists of the pre-service teachers' perceptions toward their own pronunciation of English and pronunciation instruction considered to be influential in their pronunciation improvement. This theme was presented in the table below with its categories and codes.

Table 1. Theme for Perceptions of Pre-service Teachers of English toward L2 Pronunciation

Theme # 1 Perceptions of Pre-service Teachers of English toward L2 Pronunciation

Category # 1 pronunciation	Past experiences regarding
L2 Pronunciation Background pronunciation of EFL pre-service teachers language classrooms practices	Teachers' attitudes toward Place of pronunciation in Teachers' pronunciation
Category # 2 The Value of Pronunciation	Communicative concerns Linguistic concerns Social concerns
Category # 3	Age

Learner Characteristics

Language level

Native language

Category # 4

Pronunciation from the

Perceptions

Perspectives of EFL pre-service
teachers

Future applications and practices

The first category of the theme explains participants' past experiences regarding L2 pronunciation and the effects of their previous teachers' attitudes on their pronunciation progress as well as the importance given to pronunciation education in their educational background. The data showed that language teachers in participants' educational background generally neglected pronunciation in language teaching and teachers' negative attitudes influence the participants' approaches toward pronunciation component of target language. Regarding teachers' attitudes toward students' phonological mistakes, most of the participants stated that when teachers display aggressive behaviors toward their students in language learning process, feelings of stress and anxiety arise in the learning setting. As an example to this situation, Interviewer-2 (I-2) expressed her thoughts with the following statements: "*Strict behaviors that are displayed by teachers increase the level of stress in the classroom and we have some teachers who demoralize us due to our pronunciation mistakes, which creates a tension among the students*". Reflecting the view that past practices regarding pronunciation are essential parts of the educational background, Interviewer-1 (I-1) also mentioned this issue emphasizing phonological awareness in her speech:

During my educational background, to tell the truth, pronunciation teaching was not included in English syllabus. Therefore, we didn't have any opportunities to learn English pronunciation. What is more, teachers regarded pronunciation as something trivial. However, explicit instruction that I received at university education increased my pronunciation awareness and I realized that pronunciation component is very significant and should not be neglected.

The second category of this theme addresses how the participants perceive pronunciation in language teaching and through the analysis of the data, there appeared many concerns regarding the value of pronunciation in language

teaching. One of them is communicative concern that most of the participants dealt with. The effects of pronunciation on communication had been the subject of considerable debate and the participants focused on fluency rather than accuracy for the development of speaking skills. They found the components of pronunciation useful and important for communicative concerns. I-4 emphasized the importance of being intelligible as following:

Pronunciation is important in language teaching and learning. Because learners want to learn a new language in order to be able to speak in that language. Pronunciation is crucial for both listeners and speakers since they should understand each other correctly when they speak. Also, people who are aware of the fact that they know accurate pronunciation have more self-confidence. On the other hand, those who have the lack of pronunciation knowledge may avoid speaking with other language users.

Only one participant out of six stated that pronunciation is not indispensable for communicative concerns and also claimed that the existence of different dialects of English language all around the world paves the way for considering that there is not only one accurate and applicable way to use English. Therefore, she presented her ideas as following:

I think pronunciation is more significant for beginner learners. Though, I do not think it is significant in terms of communicative concerns as there are many Englishes around the world and we still understand each other. However, of course, it is important in terms of linguistic knowledge. The more we know, as pre-service teachers, the more confident we are to teach.

Similarly, the relationship between language and society was emphasized by one of the participants. He pointed out that accent is an important marker of social belonging since speakers of a language want to belong to a social group. I-5 expressed his thought in following sentences:

Good pronunciation provides intelligibility, which means that even if students have good speaking skills, they may not be intelligible due to their inaccurate pronunciation. These students might have difficulties in their social and professional lives. Among the problems they will encounter are social isolation, deprivation of good jobs and educational opportunities. Also, they are judged according to their speaking styles in society. Therefore, they are regarded as uneducated and unskillful.

The third category is pertaining to the learner characteristics and their relationship with pronunciation learning and teaching. Generally, the participants

regarded learner characteristics as major, if not the primary, factors determining success in pronunciation learning. Age, language level, and learners' native language were some of them mentioned by the participants. Regarding the relationship between age and pronunciation attainment, some of the participants considered that the period roughly between 2 and puberty is critical for the acquisition of pronunciation. That is why learners who are over the age of puberty can no longer successfully and completely acquire L2 pronunciation. As an example, I-2 referred that:

Some people are natural when it comes to pronunciation. They are simply better imitators. Also, the age factor is also very important as children are better learners than adults. Therefore, a pronunciation class should take all these factors into consideration.

Referring to the loss of neural plasticity at the onset of puberty, I-5 also said that such a kind of loss may be the reason for incomplete pronunciation attainment of late second or foreign language learners. Some students, on the other hand, claimed that adult learner can attain native-like accuracy in L2 pronunciation. In contrast to those who believed young learners are better learners of pronunciation than adults, they considered young learners may have some difficulties in articulation of certain words or patterns.

The data revealed that L1 factor is influential for the development of natively-like accuracy of foreign language pronunciation. I-4 exemplified this point comparing the sound systems of Turkish and English languages. He addressed this point stating that:

For example, it might be difficult to articulate 'th'sounds in English language for Turkish students. Because 'th' sounds do not exist in Turkish language. Therefore, students may have difficulty in learning the articulation of some English sounds absent in Turkish language and this situation lead to the extension of the time spent for pronunciation learning. A Spanish learner, on the other hand, can learn these sounds easily because these sounds are also used in his/her first language.

As to the fourth category, pronunciation was investigated from the perspectives of pre-service teachers. Generally, the participants have positive attitudes toward pronunciation teaching and expressed that they would include pronunciation instruction in their language education practices in the future. I-6 mentioned the importance of pronunciation referring to her past experiences in the following sentences:

Perhaps, the most important aspect... Because, when I began to attend teacher education at graduate level, I had a lot of problems, in fact this stemmed from my previous teachers. I used to mispronounce several words. When I learned correct use of those words at university, I got shocked since I realized that my old teachers taught me completely inaccurate pronunciation. That is why, I think pronunciation is very significant since I had many problems with it.

The data revealed that segmental and suprasegmental aspects of English language are among the most salient linguistic dimensions utilized by speakers to interact effectively. Another issue that adds more value to pronunciation component is associated with psychological development of students. This means that pronunciation can reflect self-confidence and lack of pronunciation can disrupt communication, which leads to annoyance and anxiety. For all these reasons, pronunciation is worthy of serious consideration according to the remarks of I-4:

Extensive grammatical and vocabulary knowledge is not enough to communicate efficiently because mispronunciation may cause distraction and miscommunication. When we learn correct pronunciation of target language, our self-confidence increases and we can speak fluently in real life. Therefore, I will pay great attention to pronunciation in my language classrooms.

Only I-2 did not attribute a top-line meaning to explicit pronunciation teaching in her future practices as a pre-service language teacher although she found pronunciation fundamental. She pointed out her preferences with respect to pronunciation teaching practices in the following short comment:

pronunciation is important, but not vital. I would try to teach it implicitly rather than as a separate class. I would try to expose my students to native dialogues so that they could learn by listening not by reading phonetic alphabets.

As mentioned above, this category briefly discusses that as pre-service teachers, participants' perspectives about pronunciation address the same points in language teaching. They, in general, considered pronunciation teaching as a necessity for intelligibility and improved speaking skills.

Theme 2: Affective issues regarding pronunciation instruction.

In the second theme, participants' feelings and affective dimension of pronunciation teaching process were examined. The related codes, categories and theme were presented in the table below:

Table 2. *Theme for Teaching Aspects of Pronunciation Instruction*

Theme # Affective Issues Regarding Pronunciation	
	Self-confidence
Category # 1	Enthusiasm
Positive Feelings	Enjoyable
	Relaxing
Category #2	Anxiety
Negative Feelings	Worried
	Stress
	Fear of negative evaluation
	Embarrassment

The first category is related to the participants' positive feelings about pronunciation classes, which can affect language learners' pronunciation development positively. One of the most frequently discussed positive feeling is self-confidence. The participants regarded self-confidence as vital for pronunciation accuracy and fluent communication. Learners' self-confidence also seemed to be influenced by teachers' attitudes toward their mistakes. I-3 referred that if teachers are intolerant about students' mistakes, they may reflect these feelings onto the class and decrease learner's self-confidence. In her own words:

To be honest with you, at first, I was nervous, shy and unwilling to speak. Because I didn't know anything about pronunciation of English. But now, I feel more relax and speak more fluently in front of the class. If language instructors encourage students to study pronunciation more, students' self-confidence increases and they want to attend pronunciation classes more enthusiastically.

The second category was related to negative feelings about pronunciation teaching. Almost all participants mentioned feeling worried and stressed, especially before receiving pronunciation instruction, referring directly to being evaluated negatively due to their mistakes by their teachers. I-6, for instance,

stated that her anxiety seemed to arise from mispronunciations at the word-level rather than other aspects of pronunciation teaching. Her comment was as follows:

I was anxious about mispronouncing words while speaking in English. I had a fear of expressing something different from what I meant. As I learnt correct pronunciation at the segmental level, I began to gain more self-confidence. I can speak fluently feeling self-confident and relaxed.

Another concern that the participants, almost all, referred to was impacts of teachers' attitudes on students' feelings toward speaking and pronunciation courses. The participants who feel anxiety when they speak in English language stated that their teachers discourage them if they make pronunciation mistakes in the classroom by laughing at them or criticizing severely. This leads them to have the feeling of fear of negative evaluation and abstain from participating speaking or communicative activities in the classroom. Those who have positive feelings, on the other hand, suggested that their self-confidence increased thanks to their pronunciation skills. Since they were supported by their teachers, they improved their pronunciation and speaking skills.

Theme 3: Teaching aspects of pronunciation instruction.

In the third theme, teaching aspects of pronunciation issue were described. Below is presented the table of the theme with its categories and relevant codes.

Table 3. *Theme for Teaching Aspects of Pronunciation Instruction*

Theme # Teaching Aspects of Pronunciation Instruction	
Category # 1	Intelligibility
Goals of Pronunciation Instruction	Nativeness
Category #2	Segmentals
Features of Pronunciation Instruction	Suprasegmentals

	Explicit instruction
Category # 3	Listening activities
Suggestions for Pronunciation	Imitation / Repetition
Instruction	Native speaker
	Practicing

The first category of this theme includes the goals of pronunciation instruction from the participants' perspectives. The participants considered goals of pronunciation instruction to be of great importance in their language education. Some of the pre-service teachers emphasized that it is essential to sound like a native speaker for language teachers while others suggested that intelligibility is more significant than nativeness for effective communication. I-1, for example, referred to the necessity of attaining native-like accent for language teachers as the following:

Intelligibility is not enough for pre-service teachers. They should learn pronunciation with its all aspects and have correct pronunciation of English, which enable listeners to understand their thoughts, feelings and the message intended by the speakers.

In terms of the attainability of native-like accent, two participants can be considered to be faced with a dilemma between their pedagogic goal and attainability of a native-like accent. Regarding this issue, a participant commented that English language teachers desire to have native-like accent which is not a utopic dream and is attainable with extra effort and practice. However, she continued her explanations with her beliefs regarding intelligibility and referred to the need for the goal toward being intelligible in pronunciation teaching. The same concern about the necessity of intelligibility in speaking is also explained by I-3 with the following phrases:

Attaining native accent in English language is very difficult whereas intelligibility is essential for interaction with other speakers. We do not need to learn pronunciation thoroughly as long as we are intelligible when we communicate with others. In the future, when I become an English teacher and my students do not pronounce words correctly, I will correct their pronunciation mistakes but will never be very severe in the way that I deal with those students or such problems.

The second category in this theme involves the descriptions of features of pronunciation instructions from the points of views of participants. In general, a suprasegmental-focused pronunciation instruction has received growing attention by participants who claimed that intelligibility of utterances relies more on stress, intonation and rhythm than on segmental features of pronunciation. In this respect, I-2 stated the significance of prosodic instruction in the following phrases:

To me, suprasegmental features are more important than segmentals. For example, even if we make mistake in articulation of a word, we can still be intelligible and can be understood by listeners. Yet, when we make a mistake related to intonation of a sentence, we might be unintelligible.

I-4 considered that it is important to decide whether word-level pronunciation or sentence/discourse level pronunciation should be aimed in pronunciation teaching. Regarding this issue, he stated that “*First of all, how the articulation is made is crucial in pronunciation teaching, but stress and intonation should be emphasized at the level of sentence or discourse.*” The need for including such features as stress, intonation or rhythm depends on the choices made about at which level pronunciation would be taught. Teaching segmentals, on the contrary, is beneficial for the approach appealing to improve word-level accuracy.

Addressing the significance of segmental features of pronunciation, just 1 out of 6 participants focused on the practice of segmental features of English in pronunciation teaching classes. I-5 asserted that segmental features have an important role in intelligibility and it would seem to be worse to make segmental mistakes even if suprasegmental features such as stress and intonation were used accurately at the sentence level. The participant explained his opinions as follows:

My desire is to teach correct articulation of sounds and words at the word-level at first while in the next phases I pay more attention to teach stress and intonation of English language. Yet, segmental features should be placed more emphasis on than prosodic features for providing intelligibility. Being able to pronounce prosodic elements correctly will not provide intelligibility if we are not able to pronounce segmental sounds correctly.

In the third category, the suggestions for successful pronunciation education were offered by the participants to overcome language learners’ phonological difficulties and problems. Regarding this issue, the most frequently mentioned method to teach pronunciation is explicit instruction which was considered an essential way of developing pronunciation skill. I-1 referred that

“Pronunciation cannot be learned without explicit instruction. It should certainly be taught in a language classroom explicitly.”. Similarly, I-6 expressed her views in this point that *“I think, it should absolutely be taught by a pronunciation instructor for the reason that it cannot be learnt on one’s own without explicit instruction.”*

In the light of the data obtained from the participants, several different ways can be presented such as listening and speaking activities, interacting with native speakers, and going abroad to practice all aspects of pronunciation features well. I-5 explained as regards to this issue as follows:

Pronunciation can be attained implicitly by speaking to native speakers of English. However, it is easier to learn phonological aspect of English language through pronunciation-based classroom activities. This can be reinforced with some practices outside classroom.

Referring to the necessity of correct pronunciation for intelligibility, I-2 also put emphasis on listening activities as the best way to teach pronunciation. The participants’ comment was as given below:

Listening, listening, listening! I attended an English course where they made students watch American series all day long, and after 3 months, they were very good speakers. What else can be done explicitly is just memorizing I think, and it never really works in a permanent way.

Given the general outline of the last category, participants suggested explicit pronunciation instruction accompanied by audiovisual teaching practices such as listening, repeating and imitation activities. Exposure to native speakers was also suggested for an effective teaching process while segmental features were given priority by some of the participants.

Theme 4: The outcomes of the pronunciation intervention: improved versus insistent aspects.

The outcomes of the pronunciation instruction given to the participants were evaluated in this theme. The table displaying the relevant theme along with its categories and codes will shed further light on the evaluation of this theme as a visual representation before providing explanations.

Table 1. Theme for the Outcomes of the Pronunciation Intervention: Improved versus Insistent Aspects

Theme # 4 The Outcomes of the Pronunciation Intervention: Improved versus Insistent Aspects

Category # 1	Linguistic outcomes
Improved Aspects of L2	Psychological outcomes
Pronunciation	Pedagogical outcomes
Category # 2	English sounds non-existent in Turkish
Problems and Difficulties of	Stress
Students Regarding L2	Intonation
Pronunciation	Stereotyped mistakes

The data on the pre-service teachers' improvements regarding L2 pronunciation showed that the participants generally stated the positive effects of pronunciation instruction that they received. The most frequently mentioned effects of instruction were linguistic, psychological and pedagogic ones. Also, they are highly aware of the contributory nature of pronunciation instruction for their speaking skills. As regards the positive outcomes of pronunciation instruction linguistically, I-3 mentioned listening comprehension. Evaluating her own performance, she could have the chance of developing their listening comprehension. Her improvement, in turn, increased her self-confidence. This process was explained by the participant in the way that "*I improved my skills of listening comprehension. I can understand words better and as I understand better, my self-confidence increases*".

Another participant sharing these viewpoints uttered the following sentences:

In fact, I was very insufficient about pronunciation when I first started to attend pronunciation courses. I couldn't pronounce some words correctly although I wasn't aware of this fact. After pronunciation instruction, I believe I

can speak fluently and efficiently. The instruction I received influenced my development positively.

I-3 emphasized that her awareness raised with explicit pronunciation instruction and made the following comment:

I first received pronunciation instruction at university. I learned some basic points of pronunciation at the first class of university. Now, I am at the second class of university and there are many things about pronunciation I will learn. But, up to now, what I learned about pronunciation is on the point of phonological awareness.

I-3 made similar comments stating that “*I didn't know such phonological issues as suprasegmental features and therefore I had speaking problems, but with the instruction I received, my awareness of suprasegmental features raised*”.

Based on their perceived phonological improvements, examples regarding their views about psychological changes they had can be presented in this category. I-3 for instance, stated that she was feeling anxiety when she read a reading passage and spoke in English language before receiving pronunciation instruction. After she received instruction her anxiety decreased. The more her pronunciation skills improved the more her self-confidence increased. I-1 referred that she showed a dramatic change in her pronunciation and speaking skills. She commented on effects of instruction on her feelings with the following words:

I became aware of the fact that I always avoided speaking during my high school education. I didn't trust myself to speak in English language, articulate sounds and pronounce words. Therefore, I had high level of anxiety. However, my feelings changed a lot positively after pronunciation treatment. I made progress to a large extend. After taking pronunciation courses, I feel more self-confident and relaxed. This influence me positively. I believe I can speak more fluently.

The second category of the fourth theme is associated with the participants' difficulties and problematic areas regarding English pronunciation. Phonological distance between Turkish and English language cause many difficulties that Turkish language learners have to overcome. Participants generally stated that they had difficulties in English sounds which are not found in the participants' native language. For example, some consonants /ð/ and /θ/, and some vowels such as /æ/ and /a/ do not exist in Turkish language and thereby Turkish students encounter phonological problems with these sounds and the words including these sounds, which leads to foreign accent. I-2 provided an example that: “*The sounds that do not exist in our native language are difficult to articulate such as “th”*”

sounds. Even if it is not very difficult to articulate these sounds alone, using them in words and to articulate with other sounds are very challenging.”

Suprasegmental features pose a problem for Turkish language since they cannot understand which syllables are stressed in a word or which parts of a sentence should be stressed. For some learners, speech rhythm leads to fossilized pronunciation errors. Those who cannot acquire these features accurately are exposed to have foreign accent, which may reduce the intelligibility and comprehensibility in communication. I-6 referred that she found suprasegmental features more difficult than segmental ones and why she thought in this way. For the reason that suprasegmental features should be learnt in a context, it might be difficult to learn them in isolated words and sentences. In this respect, he stated that

I have difficulty in articulating some sounds like “th” sounds even if they can be learnt and produced like a native speaker practicing as much as possible. Also, I got more confused when I learned word stress. I couldn’t understand at first and I could not answer some questions including word stress in pronunciation exams.

Taking the second category into account of, the data showed that pre-service participants had common problems that they had to overcome in order to have better pronunciation skills. While at the segmental level, the sounds that do not exist in their native language were regarded as difficult sounds to produce, at the suprasegmental level, they generally found several features problematic such as word stress, intonation and rhythm.

Discussion and Conclusion

The discussion of the qualitative data exhibited significant points concerning pronunciation in English language teaching field. Given the perceptions of the participants of this study regarding the importance of pronunciation and its teaching, it can be seen that almost all of the pre-service teachers considered pronunciation a key element in language teaching as in the study of Counselman (2010) who referred that the participants of his study are concerned about their pronunciation, which leads to pronounce target language better. Based on the results of the present study, it can be claimed that students’ positive attitudes toward pronunciation and its teaching can lead to successful learning since they reflect their desire to learn pronunciation during language classes and appropriate classroom practices can be developed by language teachers.

It was attempted to explore the participants' preferences in pronunciation instruction in language learning and teaching in terms of goals, and features of pronunciation instruction in the present study. The examination of the responses has revealed that the participants have different types of preferences regarding pronunciation instruction. Some of the participants expressed an interest in intelligibility as the goal of pronunciation instruction whereas other participants emphasized that native-like accuracy in pronunciation education should be the primary goal especially for pre-service language teachers.

By the investigation of the qualitative data of the present study, some general tendencies emerged, including reflections about the focus of pronunciation instruction. Pre-service teachers' preferences regarding the priority of the features of pronunciation in phonological training can lead to a guiding principle for incorporating pronunciation into language teaching classes. The participants stated that efficient communication and intelligibility rely on stress, intonation and rhythm rather than the correct articulation of vowels and consonants.

Regarding problems and difficulties that language learners encounter in pronunciation learning process, it can be concluded that language learners somehow, acquire target language in different ways. These differences may result from their difficulties in learning some aspects of pronunciation. The most frequently mentioned reason for the difficulties of language learners in pronunciation learning process is learners' native language that interferes with their pronunciation acquisition. This is particularly noteworthy since language is a component of culture and thereby mother tongue interferences appear to be seen very natural. In this regard, it is inevitable that language learners may encounter some problems in pronunciation learning, especially with the sounds that do not exist in their native language. Even, for some students, these problems can never be overcome and cause them to have foreign accent. The present study revealed that even when some students receive pronunciation instruction, it cannot be warranted that they can overcome all of their phonological difficulties and problems they have had before pronunciation instruction.

On the basis of the findings of the study and the relevant literature, it can be concluded that pre-service EFL teachers have positive attitudes toward pronunciation and pronunciation teaching in EFL classrooms. Providing explicit pronunciation instruction is crucial for better phonological skills. Positive attitudes of students and teachers toward pronunciation teaching, appropriate choices of content, aim and teaching practices in pronunciation courses, in-class

and out-of-class exposure to target language pronunciation, additional teacher training programs for the improvement of pronunciation instructors' phonological proficiency can increase the efficacy of pronunciation instruction and the general language skills of language learners, particularly pre-service EFL teachers.

References

- BREITKREUTZ, J., DERWING, T. M., & ROSSITER, M. J. (2001), Pronunciation teaching practices in Canada, *TESLCanada journal*, 19 (1), 51-61. doi: 10.18806/tesl.v19i1.919
- COUNSELMAN, D. (2010), *Improving pronunciation instruction in the second language classroom* (Doctoral Dissertation), Retrieved from ProQuest Dissertations & Theses Global. (UMI No: 3436059)
- CRESWELL, J. W. (2005), *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*, Upper Saddle River, N.J: Merrill.
- DERWING, T. M. (2010), Utopian goals for pronunciation teaching. *Proceedings of the 1st Pronunciation in Second Language Learning and Teaching Conference* (pp. 24-37). Ames, IA: Iowa State University, Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/267951652/download>
- DERWING, T., & Munro, M. (2005), Second Language Accent and Pronunciation Teaching: A Research-Based Approach, *TESOL Quarterly*, 39(3), 379-397. doi:10.2307/3588486
- FRASER, H. (2000), *Coordinating improvements in pronunciation teaching for adult learners of English as a second language*, Canberra: DETYA.
- GILAKJANI, A. P. (2011), A study on the situation of pronunciation instruction in ESL/EFL classrooms, *Journal of Studies in Education*, 1(1), 1-15. doi: 10.5296/jse.v1i1.924
- GILNER, L. (2006), Pronunciation instruction: A review of methods and techniques, Retrieved from https://nufs-nuas.repo.nii.ac.jp/?action=pages_view_main&active_action=repository_view_main_item_detail&item_id=277&item_no=1&page_id=13&block_id=17

- GONZÁLEZ-BUENO, M. (1994), *Effects of formal instruction on the improvement in the pronunciation of Spanish stops by second language learners: Changes in voice onset time in initial stops/p, tk/and/b, d, g/* (Doctoral dissertation), Retrived from ProQuest Dissertations & Theses Global. (UMI No: 9504216)
- HEBERT, J. (2002), It's not what you say, but how you say it, In Richards, J. C., & Renandya, W. (Eds.) *Methodology in language teaching: An anthology of current practice* (pp. 188-200), Cambridge University Press.
- HIŞMANOĞLU, M., & HIŞMANOĞLU, S. (2010), Language teachers' preferences of pronunciation teaching techniques: Traditional or modern. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 983-989. doi: 10.1016/j.sbspro.2010.03.138
- MADDEN, M., & MOORE, Z. (1997), ESL students' opinions about instruction in pronunciation, *Texas Papers in Foreign Language Education*, 3(1), 15–32. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED416716.pdf>
- MEHRABI, K., & MOUSAVINIA, S. R. (2013), A Call for Teaching Pronunciation in Iranian Schools. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development* 2(1) 454-465, Retrieved from <http://www.hrmars.com/admin/pics/1684.pdf>
- SARAN, M., SEFEROGLU, G., & CAGILTAY, K. (2009), Mobile Assisted Language Learning: English Pronunciation at Learners' Fingertips. *Egitim Arastirmalari-Eurasian Journal of Educational Research*, 34, 97-114. Retrieved from <http://earsiv.cankaya.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/944/Saran,%20Murat.pdf?sequence=1>
- SMAKMAN, D. (2016), Pronunciation: Teach or ignore? In D.Smakman & L. Willemsen (Eds.), *Proceedings Van Schools tot Scriptie II*. Amsterdam: VU.
- TLAZALO TEJEDA, A. C., & BASURTO SANTOS, N. M. (2014), Pronunciation instruction and students' practice to develop their confidence in EFL oral skills, *Profile Issues in Teachers Professional Development*, 16(2), 151-170. doi: 10.15446/profile.v16n2.46146
- YATES, L., & ZIELINSKI, B. (2009), *Give it a go: Teaching Pronunciation to Adults*, Sydney: Macquarie University.

MANTIKTA NİCELEME

Gülümser DURHAN¹

Geliş: 05.11.2020 / Kabul: 11.12.2020

DOI: 10.29029/busbed.822252

Öz

Niceleme, dilbilim, mantık ve felsefeyi bir araya getiren bir konudur. Nicelik belirteçleri, dilde ve mantıkta nesnelere miktarına veya büyüklüğüne atıfta bulunulan temel araçlardır. Bu araçlar, "hiçbir", "bazı", "birkaç" "tüm", "her ikisi" veya "çok" gibi belirteçlerle ifadeye ya da önermeye sınır koymaktadır. Ne var ki bu belirteçler, şeylerin ölçüsünü ya da sınırını tam olarak değil de aşağı yukarı ve yaklaşık olarak ortaya koyan sözcüklerdir. Bu nedenle niceleyiciler, söylem alanındaki örneklerin miktarını belli belirsiz ortaya koyan sözcükler olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu tanımla birlikte niceleyiciler, anlamın tam olarak ele alınmasına bilimsel bir ilgi duyanlar için bir problemdir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, mantıkta kullanılan niceleyicilerin, kesin bir miktar belirtip belirtmediğinin araştırılmasıdır; eğer bu belirteçler net ölçü vermiyorsa, o zaman kesin bilgi veren ve doğruyu elde etme aracı olarak mantık, bu belirteçlere sahip olasılık değeri taşıyan önermeleri ne bakımdan kendine konu edinmektedir? sorusunun cevabını aramaktır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Niceleme, Önerme, Tümel, Tikel.

QUANTIZATION IN LOGIC

Abstract

Quantification is a topic that brings together linguistics, logic, and philosophy. Quantifiers are the essential tools with which, in language and logic, referring to quantity of things or amount of stuff. These tools limit the statement or proposition with the quantifiers such as "no", "some", "a few" "all", "both" or "many", etc. However, these quantifiers are words that reveal the amount or boundary of things not exactly, but more or less approximately. Therefore, quantifiers are defined as words that vaguely reveal the amount of

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Felsefe Bölümü, g.durhan@alparslan.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9639-9620>.

examples in the field of discourse. But with this definition, quantifiers are a problem for those who have a scientific interest in handling completely meaning. Hence, the aim of this study is to investigate whether quantifiers used in logic indicate a precise quantity; if these quantifiers do not give certain amount, then in what sense does logic, as a means of providing precise information and obtaining truth, concern itself to propositions with probability values bearing these quantifiers? is to search for the answer to the question.

Keywords: Logic, Quantification, Proposition, Universal, Particular.

Giriş

Bir terime, tek veya çok ya da tüm oluşuna göre miktar yüklemek olan nicelik, son derece önemli ontolojik kategorilerden biridir: Bu evrensel varoluş kategorilerindedir ve dolayısıyla felsefenin temel kategorileri arasındadır. Nicelik kategorisinin en önemli özelliğini, ayırt edici niteliğini sunan Aristoteles'tir. Zira nicelik, Aristoteles'in ortaya koyduğu on kategoriden biridir (Aristoteles, 1996b: 15). Ona göre nicelik, her biri doğası gereği 'bir' ve 'bireysel' olan iki veya daha fazla kurucu parçaya bölünebilen anlamına gelmektedir. Bir nicelik, eğer sayılabiliyorsa çokluk; ölçülebilir ise büyüklüktür. "Çokluk", potansiyel olarak sürekli olmayan parçalara bölünebilen, sürekli parçalara bölünebilen "büyüklük" anlamına gelmektedir (Aristoteles, 1996a: 265-266). Bu tanımdan, nicelik kategorisi gelişiminin ilk aşamalarında belirsiz ve karmaşık olarak algılandığı açıktır. Aristoteles tarafından yapılan bu tanım, nicelik kategorisi içinde, ayrık, yani sayılan miktar ve sürekli (ayrık olmayan), yani ölçülebilir miktar ile ilgili belirli bir ayrımın gösterimini içermektedir. Bu bölünmeye, nicel olarak karakterize edilmiş gerçek dünya nesnelere ve fenomenlerinin çeşitliliği neden olmaktadır (Fedyeva, 2018: 2). Dolayısıyla bu çeşitlilik, bazen fenomenler hakkında net nicel belirlenim ortaya koyamamaya sebep olmaktadır.

Bu bakımdan Aristoteles'e göre nicelik bakımından yargılar, bu çeşitliliği bir düzene koymak adına, farklı sınıflara ayrılmaktadır. Öyle ki mantıkta nicelemenin, matematikte olduğu gibi bir sayısal karşılığı beklenmemektedir. O nedenle mantıkta kullanılan niceleyiciler, kavram ve yargılarımız üzerinden verilmektedir. Dolayısıyla ifadelerimiz, ya bütüncül, ya bölümcül veya belirsiz şekilde kurulmaktadır. Yani yargılar; tümel, tikel veya belirsizdirler. Bütün olarak alınan bir konuya yüklemeye ya da yüklememeye bütüncül ya da tümel; bütün olarak alınmayan veya bölüm olarak alınan bir konuya yüklemeye ya da yüklememeye bölümcül ya da tikel; bütünsellik veya bölümcüllük göstermeden yapılan yüklemeye ya da yüklememeye belirsiz denilmektedir. Sözelimi "zıtlar

aynı bir ilim içine girerler veya haz iyilik değildir" (Aristoteles, 1996c: 3-4) önermeleri bir nicelik almadan yapılan belirsiz ifadelerdir. Şu halde mantıkta üç tür niceleyici vardır: tümel niceleyici, tikel niceleyici ve belirsiz yargı veya kavram şeklindedir.

Tümel (*universal*) niceleyici, matematikte yaygın olarak kullanılırken, sıradan konuşmalarda kullanımı oldukça nadirdir. Bu, bir bağlamdan anlaşılan bir gruba atıfta bulunan niceleyiciler tarafından sağlanmaktadır. Hiç kimse, hiçbir şey vs. şeklinde kullanılan olumsuz formülasyonu daha sıktır. Öyle ki "hiç kimse gelmedi" demek, her birinin gelmediği anlamına gelmektedir. Doğal dil hakkında konuşurken, nicelemenin sınırlı sayıda varlığa gönderme yaptığını varsaymak alışılmalıdır. Bu her zaman böyle değildir. Bu tür ifadelerle kesinlikle matematiksel tartışmalarda karşılaşırız; fakat aynı zamanda başka çeşitli durumlarda da karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki örnek kullanımlardan bunu anlayabiliriz:

Bütün ışıklar gittiğinde, evrenin geleceğinin karanlıkla kuşatılacağını açıkladı.

Tüm atomlar, atom altı moleküler olarak adlandırılan aynı parçacıklardan yapılmıştır.

İngilizcedeki hemen hemen tüm cümleler isimlerin, fiillerin, sıfatların ve zarfların varlığı ve işlevleriyle belirlenen on kalıba ayrılır.

Tüm fikirlere açığız (Abrusci, Pasquali and Retoré 2016: 188).

Dolayısıyla tümel niceleyicilerin temsili olan ifadelerin, doğal ya da günlük dilde daha çok olumsuzunu kullanmaktayız; bilimsel tartışmalar ya da bilimsel bilgi ortaya koymakta ise, onun daha çok olumlu yanından yararlanmaktayız. O halde şunu söyleyebiliriz: genel-geçer bilgi ortaya koyan önermelerin niceleyicisi tümeldir ve genellikle tümel olumludur. Tümel olumsuz ise genellikle günlük konuşma diline yatkındır. Söz gelimi "bütün metaller ısıtılınca genişler" tümel niceleyiciyi ile ifade bulmuş bilimsel bir bilgidir; "hiçbir fikrim yok", "hiç bir şey anlamadım" "hiç halim yok" gibi ifadeler ise daha çok günlük dilde yoğunlaşan tümel olumsuz yargılardır. Ancak buradan tümel olumlunun günlük dilde, olumsuzunun ise bilimsel bilgi ortaya koyarken kullanılamayacağı sonucu çıkmamalıdır. Tümelin çoğunlukla bu şekilde kullanıldığını bilmek gerekmektedir.

Tikel (*existential*) niceleyici ise, doğal dilde her zaman her yerde bulunur. Biri, bir şey veya biri hakkında konuşur konuşmaz, bu yeni söylem imlemi tikel

olarak ölçülür ve anafirik zincirlerdeki zamirler veya tanımlı isim cümleleri ile belirtilebilir (Abrusci, Pasquali and Retoré 2016: 187). Başka bir ifadeyle tikel niceleyici, günlük var olana ilişkin konuşmalarımıza içkindir. Zira biz konuşurken hep tikele yönelik olarak konuşuruz. Söz gelimi "yaşlı adam arabadan indi ve acile doğru yöneldi. Ayakkabıları kirliydi. Bu şekilde hastaneye girmek istemedi ve ayakkabılarını çıkarmaya yeltenirken, hemşire seslendi..." şeklinde devam eden konuşmada olduğu gibi, günlük sohbetlerimiz de tikel olarak edilmektedir. Dolayısıyla tikel niselerne, bir söylemin yapısının önemli bir parçasıdır.

Tikel niceleyicinin bir önermeden diğerine doğru ilerlemesini göz önüne getirirsek, analogi olsun, tümevarım olsun ve hatta tümel önermeyi hariç tuttuğumuzda tündengelinin diğer öncül ve sonuç bağlantısı olsun tikel niselerne sayesinde kurulmaktadır. O nedenle tikel niselerne, mantıkta akıl yürütmenin temel bir parçası konumundadır. Dolayısıyla tikel niceleyiciler söylev, akıl yürütme ve konuşmaların temel bir parçasını teşkil etmekte; onların yapılarına ve tutarlılıklarına katkıda bulunmaktadır.

Belirsiz (mühmele) ifadeler ise, "konunun fertleri üzerine olup da nicelik bildirmez" (Öner, 1986: 50). Eğer bir ifadenin konusu, niceliğini açıkça ortaya koymaz ise, yani önermenin tümel ya da tikel oluşu açıklanmamış ise, bu durumda konunun kapsadığı fertlerin tamamını mı yoksa bir kısmını mı ihtiva ettiği belirgin bir şekilde gösterilmiyor demektir. Böyle durumdaki ifadeler, niceliği bakımından belirsizdir (Bolay, 1994: 46). "Bütün insanlar, ölümlüdür", "Her insan hata yapar" gibi ifadeler, tümel; "Bazı çiçekler sarıdır", "Bazı insanlar sinirlidir" gibi ifadeler tikel niceleyiciye sahip önermelerken, "İnsan, kaderine tutsaktır", "İnsan, bilgedir" gibi hükümler niceliği bakımından belirsizdir. O halde bir hükümde, konunun hem bir kısmını hem de bütünü kastetmek mümkün ise o ifade belirsizdir. Ne var ki klasik mantıkçılar, niceliği bakımından belirsiz olan ifadelerin tümel veya tikel önerme olarak ele alınabilmelerine rağmen, tikel önerme hükmünde olduğunu ifade etmektedirler. Söz gelimi İbn Sînâ'ya göre, doğru olan, niceliği belirsiz önermelerin, tikel olduğuna hükmetmektir. Zira bütüne yüklenen tikele yüklenendir. Öyle ki bir önermenin belirgin bir şekilde tikel olması, o önermenin tümel olmasına engel değildir. Dolayısıyla bir şeyin bir kısmına ilişkin verilen hüküm, geri kalanın tersi yönde hüküm verilmesini gerektirmemektedir. O halde belirsiz önermelerin, açıkça tikel gücünde olmalarına karşın tümel olmalarında da bir engel bulunmamaktadır (İbn Sina, 2011: 24). Yine Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, belirsiz önermeler, tikel önerme gücündedir. Başka bir ifadeyle konunun tarif ettiği fertlerden biri için söylenenin doğru olduğu yerde diğeri için de söylenen

doğrudur. Dolayısıyla bazen tümel olarak kullanılıyor olsa da çoğunlukla tikel önerme yerine geçmektedir. Söz gelimi “Avrupa halkı çalışkandır” önermesinde bütün Avrupa halkı kastedilir. Ancak bu tür önermelerin tümel kabul edilmesi, felsefi meseleler gibi kesin akli delillerle ispata değil, örf ve âdete dayanmasındandır (Paşa, 1998: 74-75).

Tümel, tikel ve belirsiz önermelerin yanında klasik mantıkçılar bir de tekil (şahsiye) önermeden bahsetmektedirler. Tekil (*singular*) önermeler, öznesi belirli bir kişiye işaret eden kategorik önermelerdir. Olumlu ve olumsuz şekilde kurulabilecek bu önermeleri, Aristoteles, İbn-i Sina gibi klasik mantıkçılar tümel önerme içinde değerlendirmektedirler (Ülken, 1942: 104). Sözgelimi, "Ali çalışkandır" olumlu önermesinde, çalışkanlık durumu Ali'ye yüklenmiştir. Olumsuz şekilde "Ali çalışkan değildir" önermesinde de çalışkanlığın Ali üzerine yüklenmesi kaldırılmıştır. Dolayısıyla tekil önerme, ister olumlu olsun ister olumsuz olsun yüklemde söylenilenin öznedeki bulunduğu, yani konunun şahsi olduğu önermelerdir. Bu önermelerde konu olan terim tüm kaplamıyla ele alınmasından dolayı, bu önermeler tümele irca edilmektedir. Zira tekil önermelere konu olan terimin kaplamı, tek bir varlıktan ibarettir ve bu yapılan yükleme de bu varlığın tamamı/bütünü hakkındadır. Bu nedenle bu tür önermeler, tümel önermeler olarak işlenmektedir.

Bu bağlamda belirsiz (mühmele) önermenin, tikel veya tümel; tekil önermenin de tümel kabul edilmesi nedeniyle, nicelik olarak değerlendirilebilecek iki tür (tümel, tikel) belirteç kullanılmaktadır. Bunlardan tikel, hem belirsiz hem tümel önermeler için; tekil de, hem tümel ifadeler için ve hem de konuşmalarımızda önemli bir yere sahiptir.

Klasik mantıkta Russell'ın ifadesiyle “İnsan ya da adam gibi bir grup adıyla ya da sıfatla gösterilen şeye tümel denirken, bir özel ad tözü gösterir. Bir töz bir bu'dur; bir tümel ise bir ‘bu gibi’dir; güncel tikel şeye değil, şeyin türüne işaret eder. Bir tümel bir töz değildir; çünkü o bir, ‘bu’ değildir” (Russell 2018: 302). Başka bir ifadeyle Klasik mantıkta tümel ya da evrensel niceleyiciye sahip nesne, olay ya da şeyin kendi başına bir varlığı yoktur. "Bütün insanlar" ya da "her kitap" ifadelerinin kendi başlarına bir varlığı yoktur. Tümelin var oluşu tikelin ya da özel veya tekil adın kendisine bağlıdır. Eğer Ayşe, Veli, Ahmet ... gibi tekil insan varlıkları yoksa, "insan" gibi bir kavramdan da söz edilemez. Dolayısıyla tikel olmaksızın tümelin kendi başınalığı var değildir. Bu nedenle tikel niceleyici, belirtildiği gibi her tür konuşmalarımızın temel bir parçasını teşkil etmektedir.

1. Mantıkta Nicleyicilerin Yorumlanması

Mantıkta nicleme olarak kullanılan belirteçler, esasında belirteç adının aksine paradoksal mahiyette, bir takım belirsizlik (ne kadar olduğu belli olmayan, kesin ölçü vermeyen) kalıplarıdır. Çeşitli söz dizimsel kalıplar halinde ortaya çıkan bu belirteçler, "tüm" "bütün", "hepsi", "her biri", "tümü", "herkes", "hiçbir", "her", "bazı", "bazısı", "bazıları", "birkaçı", "biraz", "bir kısmı", "çoğu", "birkaç", "bir takım" gibi bu belirleyiciler en yaygın kullanılan nicleme örneklerinden bazılarıdır. Bu nicleyiciler sayesinde, bir tümceyi oluşturan sözcüklerin birbirine ne şekilde bağlandığının bilgisi elde edilmektedir. Söz gelimi "sarı saçlı kızlar gözlüklüdür" ifadesine eklenecek bir "bazı" nicleyicisi, aslında her sarı saçlı olanın gözlüklü olacağı anlamına gelmediğinin bilgisini taşımaktadır. Bu durumda nicleyiciler, bir duruma sınır koyan nitelemeler olduğu da anlaşılmaktadır. Şu halde nicleyiciler, bir terime veya önermeye tümel, tekil ya da tikel oluşunu belirlemek maksadıyla bir nicelik yüklemektir. Bu manada nicleyiciler, bir önerme ya da terimin mantıksal niceliğini, ölçülebilirliğini veya hesaplanabilirliğini ortaya koymaktadır.

"En", "Çok" ve "Çok Az" gibi nicleyiciler daha tartışmalıdır, çünkü çok anlamlı ve üstüne üstlük belki de belirsizdirler. Ancak burada ifade edilmek istenen, anlamsal analiz açısından bunların problemlili olduklarıdır. Ne var ki ilettikleri genel anlam, daha fazla uzatılmadan mevcut çerçevede ele alınabilir. Söz gelimi, "Çoğu A, B'dir" ifadesinde, A'ların çoğunluğunun B olduğu anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, A'lardan daha fazla B olan A'lar vardır (Geurts, 2003: 236). Klasik tarzda bir örnekle açıklık kazandırmak gerekirse; "Çoğu insan, şişmandır" dediğimizde bu, insanların çoğunluğunun şişman olduğu manasındadır. Bir başka anlamda bu ifade, şişman olan insanlar, şişman olmayan insanlardan daha fazladır anlamına da gelmektedir. Görüldüğü gibi nicleyiciye sahip ifadeler çok anlamlılığa da müsait olabilmektedir. Zira burada "çoğu" ifadesi, "çok anlamlı bir kavram"dır (Aristoteles, 1996a: 141). Bu yönüyle nicleyiciye, özellikle de "bazı", "çoğu" gibi tikel nicleyiciye sahip ifadelerin açık uçlu olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan nicelik, "belirsiz bir doğaya sahiptir" (Aristoteles, 1996a: 460). Bu belirsizlik durumu, söz gelimi, "çoğu insan" denildiği vakit, bu miktarın ifadesinin net olmayışıdır. Başka bir ifadeyle "çok", "az", "birçok" "birkaç" gibi nicleyiciler saymayla, numaralandırmayla bağlantılı olsalar da pusludurlar; çünkü bize tam bir sayım değil puslu bir sayım verirler (Zadeh, 2007: 205-206). Daha açık ifade etmek gerekirse; "bir miktar param çalındı" ifadesinde, biraz param vardı çalındı mı denilmektedir, yoksa tüm param değil

ancak bir kısmı mı çalındı denilmektedir anlaşılammaktadır. Keza bu ifade kime göre neye göre bir miktardır. Ne var ki bin TL biri için bir miktar olabilirken durumu iyi olmayan başka biri için çoktur ve hatta tüm varlığı bile olabilmektedir. Dolayısıyla "bu bir miktarın içinde ne var? Bir sürü şey. Öyle ki miktar dediğimiz şeyler, çok çeşitlidir" (Nouwen, 1994: 15). Bu nedenle bu tür ifadelerde anlambilimsel bir tutarlılık aramak doğru olmayacaktır.

Bu niceleyicilerin ifadeleri, genellikle çok anlamlı ve bazen de örtüktür. Örneğin, "İngilizler Fransa'yı seviyor", "Milletvekilleri dün Tüketici Hakları Yasası'nda ikincil biletleme web sitelerini daha şeffaf hale getirecek değişiklikleri reddetti" gibi, "tümü" veya "en çok" anlamında kullanılan hem belirli hem de belirsiz çoğul ifadeler kullanılabilmektedir (Abrusci, Pasquali and Retoré 2016: 187). Bir öncülün her zaman doğru olduğu iddiasına evrensel (tümel) niceleme; bazen doğru olduğu iddiasına ise tikel niceleme denir. Bazen de bu cümleler nicelikle ilgili olarak belirsiz de olabilmektedirler: "Bulabileceğimiz herhangi bir sorunu çözebilirsen, ders için A alırsın" Burada "bulabileceğimiz herhangi bir sorunu çözebilirsin" ifadesi, mantıksal olarak tümel veya tikel bir nicelik olarak yorumlanabilir: bulduğumuz her sorunu çözebilirsin, ya da belki bulduğumuz en az bir sorunu çözebilirsin (Lehman, Leighton & Meyer, 2015: 57-58) şeklinden hem tikeli hem tümeli irca etmesiyle pusludur ve dolayısıyla açık uçludurlar.

Bu belirsiz (açıkça niceliği olmayan) olarak konumlandırılan ifadeler, üstü örtük şekilde (tümel ya da tikel) nicelik belirttiği gibi açıkça niceleyicisini kendinde barındıran önermeler de tümel ve tekil ifadelerdir. Söz gelimi, "bütün canlılar nefes alır", "bu çocuk bir dehadır", "çoğu Afgan iki bin kişiyi taşıyan gemi, Yunanistan açıklarında saldırıya maruz kaldı", "Bozkırın Tezenesi Neşet Ertaş (o), öüm yıl döneminde anıldı" gibi ifadelerin niceleyicileri biçimsel tarzda "bütün", bu, o, "çoğu" ve "tümü" şeklinde belirlidir. O halde tekil ve tümel niceleyicisini açıkça kendinde barındıran ifadelere (anlamsal manada değil ancak biçimsel olarak) belirli önermeler diyebiliriz. Biçimsel olarak niceleyicisini açıkça belli eden ifadeler, anlamsal olarak birden çok anlam barındırabilmektedir. Söz gelimi, "çoğu" niceleyicisi, net bir miktar ortaya koymadığı için, sahip olduğu önermeye çok anlamlılık da katmaktadır. O halde nicelik sahibi ifadeler, şekil yönünden belirli ve belirsiz tarzda olabileceği gibi, içerik ya da anlambilimsel bakımdan miktar belirten önermeler olmalarının yanı sıra sahip oldukları niceliklerin niteliğine göre genellikle çok anlamlı düşünceler olabilmektedirler. İşte sahip oldukları nicelikler nedeniyle ifadenin belirtmiş olduğu bu çok anlamlılık, o ifade ya da sözün kendisini açık uçlu kılmaktadır.

Yine mantıksal olarak, "Sokrates ölümlüdür" önermesi, geçerlidir; ancak "bütün insanlar ölümlüdür" önermesi geçerli değildir. Zira tek başına olanı deneyimlemek mümkün ise de her bir tekilin deneyimlenmesi olanaksızdır. Başka bir ifadeyle Sokrates deneyimlenebilir; ancak "bütün insanlar ölümlüdür" ifadesi her bir insanın ölümlü olması deneyimine dayanır ki bu deneyim olanaklı değildir. Hal böyle olunca tümel ifadeler de tikel mahiyetine sahip olmakta, tikelde olan şey bütüne hükmedilmekte ve öyle olduğu ya da olabileceğine inanılmaktadır. Bu durumda mantıkta ele alınan niceleyiciler, olasılıklı yaklaşımlardır. Dolayısıyla "en", "çoğu", "birçoğu", "çok az", "çok sayıda", "bazı", "bir kişi hariç hepsi" vb. şeklindeki bu tür yaklaşımları Sınırlı Mantıksal İfadeler (Sher, 2012: 583) olarak değerlendirmekteyiz. Ayrıca konulan bu sınırın anlamsal netliğinin olmaması problemi nedeniyle onları, sınır belirten açık uçlu belirteçler olarak da değerlendirebiliriz.

Bu problem, klasik mantığın anlam bilimsel yetersizliğini göstermektedir. Zira yukarıdaki gibi "çoğu" nicelemesi ile başlayan bir önerme, muğlak olmayan bir alıcıya işaret eden bir anlamı ifade edememektedir. Aynı durum diğer niceleyiciler için de geçerlidir. "Çok", "en çok", "bazı", "birçok", "bir kişi hariç hepsi" gibi niceleyiciler açık uçludur. Öyle ki kime göre neye göre "çok" ya da "bazı" derken kaç mesela? O nedenle bu tür niceleyiciler, ortalama mevcut çerçevede ele alınıp günlük yaşamamızda kullanılsa da, önermelerin ya da terimlerin anlambilimsel analizine gelindiğinde müphemlikten kurtulamamaktadır. Ancak bu müphemlik az ya da çok kişilerin zihninde bir nicelik uyandırması, niceliksel ifadelerin çok anlamlılığına gönderme yaparak onların açık uçlu oluşuna salık vermektedir.

Klasik mantığın bu anlambilimsel yetersizliği, kümelere göndermeyi içeren bir anlamı ifade edememesidir. Niceleyicileri kümeler arasındaki ilişkiler olarak görmek, ilişkilerin özellikleri açısından nicel ifadeler arasındaki anlamsal farklılıkları ve benzerlikleri deneyip yakalayabileceğimiz anlamına gelir. Özellikle doğal dilde nicelemeyle ilgili olduğu kanıtlanmış bu tür çeşitli özellikler var, bunlardan ikisi; simetrik ve monotonluktur. Bazı niceleyiciler simetriktir bazıları değildir. Söz gelimi, "bazı", "hiçbir" ve "üç" simetriktir; "Tümü" ve "Çoğu" değildir. Dolayısıyla, bu tanımlardan aşağıdaki önermelerin geçerli olması gerektiği anlaşılmaktadır (Geurts, 2003: 236-237):

Eğer bazı öğrenciler çalışkan ise bazı çalışkanlar öğrencidir.

Eğer hiçbir kuş taş değilse o zaman hiçbir taş da kuş değildir.

Eğer üç yönetici rüşvet severse o zaman üç rüşvet sever yöneticidir.

Bu simetrik önermelerin geçerliliği, sezgi yoluyla doğrulanmaktadır. Ancak aşağıdaki simetrik olmayan önermeler, geçerli değildir:

Tüm insanlar ölümlü ise, tüm ölümlüler insandır.

Çoğu insan ölümlü ise, çoğu ölümlü insandır.

Burada simetrik olmayan niceleyicilerin (“tüm”, “her” ve “her bir” gibi) evrensel, tümel olumlu ya da orantısız olduğu, tikel önermelerin ise simetrik niceleyicileri kabul ettiği görülmektedir.

Anlambilim literatüründe öne çıkan bir başka özellik monotonluktur. Monotonluk, bir kavramın diğer kavramı içermesi şeklinde önermeye dökülmesidir. Söz gelimi insan ve canlı, kuş ve kanatlı kavramlarını ele aldığımız vakit, önermeler şu şekilde vücut bulur:

Ayşe insan ise, o halde Ayşe canlıdır.

Eğer hiçbir kuş yüzen değilse, o zaman hiçbir kanatlı yüzen değildir.

Burada insan olmak canlı olmayı gerektirmektedir. Ve insan terimi, canlıyı canlı yapan niteliklerin (nefes alma, ruh sahibi olma, ölümlü olma gibi) hepsine sahiptir. Bu durumda ilk önerme, ikinci önermeyi gerektirmektedir. Diğer önerme için de aynı durum söz konusudur. Monotonluğun niceliksel olarak geçerli uygulanması ise aşağıdaki örneklerdeki gibidir:

"Üç fil maviyse, bazı filler mavidir" (Geurts, 2003: 238).

"Bazı erkekler baba ise, tüm babalar erkektir."

Simetride olduğu gibi monotonluğun da anlambilimsel çözümlemesi, birbiri içine giren kümeler şeklinde karşılık bulmaktadır. Ancak belirgin bir niceleyici taşıyan önermelerin, her iki argüman konumunda da monotonluk bulunmamaktadır. Söz gelimi "tamı tamına üç" niceleyicisine bakarsak;

"Tamı tamına üç kalın derili maviyse, o zaman tamı tamına üç fil mavidir."

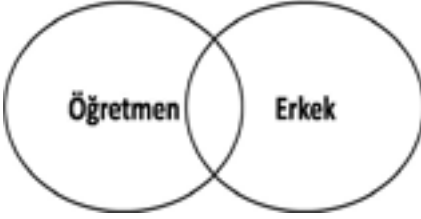
"Tamı tamına üç fil maviyse, o zaman tamı tamına üç kalın derili mavidir."

Bu ifadelerin geçerli bir niceliksel monotonluğa sahip olabilmesi için, "üç" niceleyicisi ile belirtilen konumun kendisinin yukarı doğru olması, yani "üç" ün "bazı"yı gerektirmesi lazım gelmektedir (Geurts, 2003: 238). Dolayısıyla monotonluk, sadece niceleyicilerle sınırlı değildir; fil-kalın derililer, lacivert-mavi gibi kavramlarla da olabilmektedir. Zira fil, kalın derililerin;

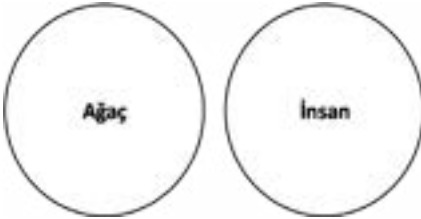
lacivert, mavinin sahip olduğu her Şeye sahiptir. Öyle ki mavi olmadan lacivert olamayacağı gibi kalın derililer olmadan da fil o kategoriye sahip olamayacaktır. Bu nedenle birinci kavramlar ikinciye gerektirmektedir. Tıpkı bunun gibi bütün olmadan parça, parça olmadan tek olmayacaktır. Bu nedenle monotonlukta koşul, küçüğün büyüğe (tekilin tikele ya da tümele, tikelin tümele, parçanın bütüne, türün cinse) doğru evrilmesi şeklinde kurulan önermelere karşılık gelmektedir. Bu, bir niceleyicinin diğer niceleyicinin bütünü kapsadığı ama kapsanılan niceleyicinin diğerinin bazıısı olarak kaldığı kümeler ilişkisidir.

2. Kümeler Arası İlişkiler Olarak Niceleyiciler

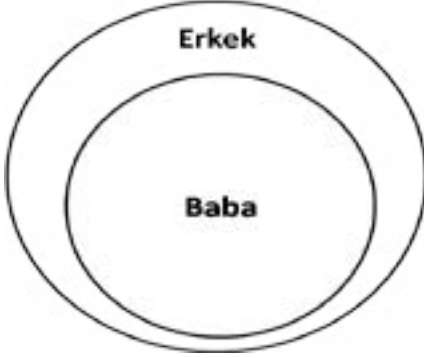
Niceleyicileri kümeler arasındaki ilişki olarak görmek, klasik mantığın anlambilimsel eksikliğini tamamlayacaktır. Niscelemeyle ilgili iki tür özellik olan, simetrik ve monotonluk kümeler üzerinde ifade edilirse niceleyicilerin pusluluğu ortadan kalkacaktır. Simetrik özellikte bir niceleyiciye sahip, "Bazı öğretmenler erkek ise bazı erkekler öğretmendir" önermesinin küme üzerinde gösterimi Şu şekildedir:

Bu kümede arada kalan boşluk içinde ne kadar varsa o kadar öğretmen, erkek veya o kadar erkek, öğretmen olacak ve böylece belirli kılınacaktır. Benzer şekilde "Hiçbir ağaç insan değilse o zaman hiçbir insan da ağaç değildir" önermesinin kümesi de Şu şekildedir:

Burada ağaç ve insanın hiç ortak niteliğinin olmadığı üzerinden ölçü sıfırlanmıştır. Aynı şekilde monotonluğun niceliksel olarak geçerli uygulamasının kümesel gösterimi için yukarıdaki verilen "Bazı erkekler baba ise, tüm babalar erkektir" önermesini alırsak;

Aynı zamanda bu küme, örneğin "Ali baba ise Ali erkektir" önermesini de karşılar şekilde tikelden tümele evirilmektedir. Baba kümesi içinde bulunan herkesin erkek olduğunu veren bu anlamla birlikte ifade belirsizlikten kalkmıştır.

Gelinen bu noktada şunu söylemek mümkündür: matematiksel ifade ve işlemler soyuttur. Örneğin doğada somut olarak bir üçgene veya herhangi bir sayıya rastlanmaz. Nasıl ki bunlar matematiksel düzeyde ortaya konuyor ve bu soyut olanla anlaşabiliyorsak, bunların doğada bir belirleyiciliği, çeşitliliğe yönelik bir düzenleyiciliği var demektir. O nedenle anlamsal düzeyde puslu kalan noktalar soyut düzeye çıkarılmak suretiyle sahip oldukları müphemlikten kurtarılabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Klasik mantıkta niceleyicilerin belirsiz ve çok anlamlı oluşu, onların açık uçlu bir karaktere sahip olduğu düşüncesini getirmiştir. Söz gelimi "bir kişi yüz aldı, tüm sınıf döküldü" ifadesinin tikel mi, tümel mi olduğu belirsizdir. Mantığın biçimselliğini savunanlar için önermede yer alan "tüm" niceleyicisi ifadeyi tümel kılmaktadır. Ne var ki anlamsal ya da içeriksel düzeyde bakıldığı zaman bu ifade, tümel değil tikeldir. O halde bu ifade, tümel mi kabul edilmelidir yoksa tikel mi? Bu durum açık uçludur. Zira biçimsel tarzda bu ifadeye bakıldığında "tüm" niceleyicisinden dolayı tümelken, içeriksel manada tikeldir. Öyle ki tüm sınıf değil, bir kişi hariç diğerleri sınavdan kötü almıştır. Ne var ki mantığın formalitesi, içeriksel düzeye inmeyi gerektirmediği için tümel olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bakış açısına ilişkin olarak bu sorunun cevabı değiştiği için, niceleyiciler açık uçlu bir düşüncelyi salık vermektedir.

"Bütün canlılar nefes alır" ifadesi biçimsel olarak tümel bir önermedir. Ancak sınırlı bir varlık olan insanın her şeyi ve özelinde bütün canlıları deneyimleyip gözlemleyebilmesi imkânsızdır. Bu önerme şimdiye kadar yapılan gözlemlerden yola çıkarak "öyle olduğuna ve bundan sonra da öyle olacağına" ilişkin kanaat getirmedir. O halde önermenin doğruluk değeri, yarı yarıyadır. Peki, o zaman bu ifade tümel mi alınmalıdır tikel mi? Yine sınıfa gidip bakan ve "sınıfta hiç kimse yok" diyen biri kendisini kimse saymamakta mıdır? Tabii mantığın biçimselliği göz önüne alınarak tümel kabul edilen bu ifade, ne bakımdan olduğuna bağlı olarak doğruluk değeri değışeacağı için paradoksaldır. Dolayısıyla tümel niceleyiciler, her zaman değil ise de müphem ifadelerdir. Ancak yer ve zaman sınırı koyulmuş, "saat beşte konferans salonunda hiçbir sistem çalışmıyordu", "tüm öğrenciler saat üçte sınıftaydı" gibi ifadeler daha belirgindir.

Ne var ki "bazı", kimi, "bir kısım" gibi tikel ifadeler, zaman ve mekân sınırı koyulsa dahi müphemlikten kurtulamamaktadır. "Bazı kızlar" ifadesinde, ne kadar kız olduğu belli değildir. Tikelin, en az iki ve daha fazlası şeklinde olan tanımından yola çıkarak değerlendirdiğimizde, bu "bazı", iki de üç de, dört de... olabilir. Aynı şekilde "Bir üçgenin ikiden fazla tarafı var" veya "Bir üçgenin en az üç tarafı vardır" gibi önermelerde dikkat edilmesi gereken önemli nokta, bu verilerin, bir niceleyicinin nicelik bilgisini iletebileceği birçok yol olduğunu göstermesidir. Bu çeşitli yapıların farklı niselerme ifadelerine izin vermesinin bir sonucudur (Nouwen, 1994: 14). Dolayısıyla bu tür niceleyiciler çok anlamlıdır. Öyle ki nicelik ifadeleri için genel bir anlambilim tasarlanabileceğini düşünmek yanlıştır. Nedeni ise, bu tür ifadelerin tutarlılığının olmamasıdır (Nouwen, 1994: 13).

Sonuç itibariyle "en", "çoğu", "birçoğu", "bazı", "kimi" vs. belirteçlere sahip ifadeler, olasılıklı düşünceyi salık vermektedir. Olasılıklı düşüncenin kendisi ve çok anlamlılığa sahip niceleyiciler ise açık uçludur. Eş deyişle mantıksal niceleyicilerin, bir sınır belirten belirteçler veya sınırlı mantıksal ifadeler olmasına karşın, kesin sınırı vermemesi nedeniyle anlambilimsel yorumu, açık uçlu düşünmeye olanak sağlayan farklı yorumlara açık ifadeler olmasıdır.

Kaynaklar

- ABRUSCI, M., PASQUALI, F. & RETORÉ C. (2016), Quantification in Ordinary Language and Proof Theory, *Philosophia Scientiæ* [Online], 20-1, ss. 185-205.
- ARİSTOTELES (1996a), *Metafizik*. Çev. Ahmet Arslan, İstanbul, Sosyal Yayınları.
- ARİSTOTELES (1996b), *Organon V: Topikler*, Çev. H. Ragıp Atademir. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- ARİSTOTELES (1996c), *Organon III: Birinci Analitikler*. Çev. H. Ragıp Atademir. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- BOLAY, M. N. (1994), *İbn Sînâ Mantığında Önergeler*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- FEDYAEVA, E. V. (2018), Quantity VS Quality: Logical-Philosophical and Cognitive Bases of Interaction, *SHS Web of Conferences*. Vol. 50, Art. 01053. The International Scientific and Practical Conference “Current Issues of Linguistics and Didactics: The Interdisciplinary Approach in Humanities and Social Sciences” (CILDIAH-2018). <https://doi.org/10.1051/shsconf/20185001053>.
- GEURTS, B. (2003), Reasoning with quantifiers. *Cognition*. 86 (3), pp. 223–251.
- İBN SÎNÂ, (2011), *İşaretler ve Tembihler*, Çev. A. Durusoy ve dğr., İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- LEHMAN, E., LEIGHTON, F T. & MEYER, A. R (2015), Predicate Formulas, *Mathematics for Computer Science* içinde, 12th Media Services, pp. 56-64.
- NOUWEN, R. (1994), What is a quantifier? (08.01.2019); https://www.researchgate.net/publication/225947085_What_is_a_quantifier.
- ÖNER, N. (1986), *Klasik Mantık*. Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- PAŞA A. C. (1998). *Mi'yâr-I Sedât (Klasik Mantık)*, Ankara, Fecr Yayınevi.
- SHER, G. (2012), Logical Quantifiers. D. Graff Fara & G. Russell (Eds.), *The Routledge Companion To Philosophy Of Language* içinde, Routledge, New York, pp. 579-595.

ÜLKEN, H. Z. (1942), *Mantık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ZADEH, L. A. (2007), Gerçek Dünyanın Kesin Olmayışının Üstesinden Gelmek: Lütfü A. Zadeh ile Bir Röportaj, Çev. Yücel Yüksel. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 12. sayı, İstanbul, ss. 197-212.

KAMU YÖNETİMİ ÇALIŞMALARINDA YÖNETİŞİM¹

Veysel ERAT²

Geliş: 27.10.2020 / Kabul: 21.11.2020

DOI: 10.29029/busbed.816864

Öz

20. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan yönetim, yeni bir iktidar pratiğidir. Tanımı ve kapsamı itibariyle yönetim, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde politik kurumlar, şirketler, birlikler, üniversite ve düşünce kuruluşlarını kapsamaktadır. Neoliberal politikaların yerleşmesi noktasında anahtar bir araç olarak görülen yönetim özellikle uluslararası örgütlerin öncülüğünde hızlı bir şekilde yayılmıştır. Gerek akademik gerek pratik boyutları itibariyle yönetim bazı kesimlerce eleştirilirken, diğer bir kısım tarafından övülmüştür. Yönetişime eleştirel bakan görüş, reddiyesini ekonomi-politik eksende yönetimin aracı kılındığı neoliberalizm üzerinden yapmaktadır. Buna karşın savunucular demokratikleşme süreçlerine katkı sunmasından hareketle yönetimi övmektedirler. Yönetim dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ilgiyle çalışılan başlıca konulardan biridir. Birbirinden farklı disiplinlerde konunun her iki boyutunu ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Kamu yönetimi bu alanların başında gelmektedir. Bu çalışma ile amaçlanan kamu yönetimi alanında yapılmış olan yönetim çalışmalarının incelenmesidir. Bu kapsamda çalışmada yönetim; yönetim çalışmalarının sayısal görünümü, konuya ilişkin düşünsel yaklaşımlar, yönetimin ele alınış biçimi gibi kriterler üzerinden değerlendirilmiştir. Sonuç olarak çalışmanın başında varsayılanın aksine yönetim çalışmalarının sayısal olarak fazla olmadığı anlaşılmıştır. Yönetimi eleştiren çalışmaların nicel olarak savunanlar karşısında az olduğu, buna karşın eleştirel çalışmaların etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

¹ Bu çalışma, 21-23.02.2019 tarihinde Nuh Naci Yazgan Üniversitesi’nde düzenlenen 16. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu’nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

² Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi, veyselarat@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0735-5432>.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Kamu Yönetimi Çalışmaları, Yönetişim, Neoliberalizm, Türkiye.

THE GOVERNANCE IN PUBLIC ADMINISTRATION STUDIES

Abstract

Governance is a practice of power that emerged towards the end of the 20th century. In terms of scope and definition, governance includes both national and international political institutions, companies, unions, universities and think tanks. Governance is seen as a key tool for the establishment of neoliberal policies and has spread rapidly, especially under the leadership of international organizations. While governance, which is considered in both academic and practical aspects, is criticized by some, it is praised by others. The view that is critical of governance makes its refutation through neoliberalism in which governance is mediated on the economic-political axis. On the other hand, advocates praise governance for its contribution to democratization processes. Governance is one of the main subjects studied with interest in Turkey too as it is in the world. There are studies dealing with both dimensions of the subject in different disciplines. Public administration is the main one of these areas. The aim of this study is to examine the governance studies carried out in the field of public administration. In this context, governance in this study is handled on the numerical view of the governance studies, the intellectual approaches on the subject and how governance is handled. As a result, it is understood that, contrary to what was assumed at the beginning of the study, governance studies are not much in number. It has been concluded that studies that criticize governance are quantitatively less than those who defend them, whereas critical studies are effective

Keywords: Public Administration, Studies of Public Administration, Governance, Neoliberalism, Turkey.

Giriş

Yönetişimin ortaya çıktığı 1990'lardan günümüze birçok açıdan hızla yayıldığı görülmektedir. Bir taraftan ulusötesi örgütlerin sahiplenmesine bağlı olarak hızlıca devletler tarafından benimsenmiş, diğer taraftan akademik yazında öngörülemeyecek biçimde konu edinilmiştir. Pratik açıdan yönetim kavramının kullanıldığı resmi ya da gayri resmi her yerde uygulanmaya çalışılması birçok yönetim modelinden ve yerel, bölgesel, ulusal ve küresel düzeyde yönetişimden söz etmeyi mümkün kılmıştır. Yaşanan gelişmeler akademik yazına da yansımış ve neredeyse her boyutuyla ilgili yönetim çalışmaları yapılmıştır.

Dünyadaki gelişimi ile paralel bir hikâyeye sahip olan Türkiye özelinde yönetim çalışmalarını konu edinen bu çalışmanın amacı, yönetişimin akademik açıdan hangi boyutlarıyla ele alındığını ortaya koymaktır. Yönetişim üzerine yapılan bilimsel çalışmaların düzeyi birkaç açıdan analiz edilebilir. Uygulama alanları üzerinden yönetişim incelemeleri, uygulandığı düzey (yerel, bölgesel gibi) açısından yönetişim incelemeleri ve kuramsal ele alınış açısından yönetişim incelemeleri bunlardan bazılarıdır.

Yönetişim incelemelerini her boyutuyla ele almak kapsamlı bir çalışmanın konusu olduğundan hareketle bu çalışmada sınırlamaya gidilmiştir. Türkiye’de yapılan yönetişim çalışmalarından yalnızca kamu yönetimi alanında yapılan çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmaların özelde konuyu ele alış tarzı kuramsal açıdan analiz edilmiştir. Yer yer konu ve düzey açılarına değinilecekse de temelde kuramsal incelemelerin zayıflığından hareketle ve kuramsal boşluğu görünür kılma amacıyla bu boyut üzerinde daha fazla durulmuştur.

Çalışma iki ana bölüm üzerinden kurgulanmıştır. İlk olarak yönetişime ilişkin bilimsel yaklaşımlar; yönetişimi savunan liberal ve yönetişimi eleştiren Marksist ve post-yapısalcı yaklaşımlar açısından incelenmiştir. İkinci bölümde Türkiye’de yönetişim üzerine yazılan 82 lisansüstü tez incelenmiştir.

1. Yönetişim ve Yönetişime İlişkin Bilimsel Yaklaşımlar

Yönetim kavramına karşılıklılık ekinin eklenmesiyle ortaya çıkan yönetim kavramı en genel anlamda, bir kişi ya da grubun tek taraflı olarak yönetme eylemini gerçekleştirmesi yerine, çoklu aktörlerin yönetme sürecine katılmasını ifade etmektedir (Okçu, 2012: 11). Kavram, 1990’lı yıllarla birlikte yönetim kavramının bazı açılardan yersiz kalması sonucunda uygulamaya yansıyan yeni arayışları nitelemek için kullanılmıştır (Tekeli, 2012: 661). Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kurumların yönetişimi sahiplenmesi ve yayımladıkları raporlarda sıklıkla kullanması, kavramı bilimsel araştırmaların öbeğine yerleştirmiştir (Sobacı, 2007: 220). Akademik açıdan oldukça rağbet gören ve kamu yönetimi literatüründe neredeyse kamu yönetiminin yerini alacak kadar yaygınlık kazanan yönetişim, diğer disiplinlerin de inceleme konusu haline gelmiş ve araştırma programlarında moda bir kavram olarak kullanılmıştır (Demirci, 2013: 1).

R. A. W. Rhodes (1996: 652), daha 1996 yılında yönetişimin altı farklı kullanıma konu olduğunu ifade etmiştir. Bunlar; minimal devlet, şirket yönetişimi, yeni kamu yönetimi, iyi yönetişim, sosyo-sibernetik sistemler ve kendi kendini düzenleyen ağbağlardır. Kavramın pratikte yönetimin yerini alması

yönetişimin farklı şekillerde kullanılmasının önünü açmıştır. Spor yönetişimi, güvenlik yönetişimi ya da dağ yönetişimi gibi kamuyu ilgilendiren herşeyde bir sıfat olarak kullanılması yönetişimle ilgili tek bir modelden bahsetmeyi güçleştirdiği gibi anlam itibariyle de üzerinde uzlaşa sağlanmış bir tanım yapmayı neredeyse imkansız kılmıştır.

Diğer taraftan yaşanan gelişmeler akademik açıdan farklı kuramsal bakış açılarının gelişmesini sağlamıştır. Bunlar en genel bir sınıflandırmayla yönetişime sahip çıkan liberal yaklaşımlar ve yönetişime karşı çıkan anti-liberal yaklaşımlardır.

1.1. Yönetişimi Savunan Yaklaşımlar

Özellikle liberal görüşler ile ilişkili olan savunuculara göre, yönetişimin en önemli boyutu demokrasi bağlamında ortaya koymuş olduğu yeni perspektiflerdir. Buna göre yönetişim, temsili demokrasinin kısıtlarının aşılması ve çoğulcu demokrasi yolunda önemli bir adımdır. Yönetişimi savunanlara göre, yöneten yönetilen ikiliğinin yerini katılımcı, çok aktörlü bir pratik olan yönetişim almalıdır (Ataay, 2018: 277). Bu bağlamda, yönetişim devlet merkezli bir anlayıştan toplum merkezli bir anlayışa geçişi temsil etmektedir (Çukurçayır, 2013: 191). Hiyerarşik yapının yerini heterarşik ilişkilere bırakması anlamında kullanılan yönetişimin etkileşim içinde olan üç aktörü devlet, özel sektör ve sivil toplumdur. Bu aktörlerin yönetim, karar alma ve denetim süreçlerine katılması, yukarıdan aşağı tek yanlı yönetim biçiminin demokrasi yararına giderek zayıflaması anlamına gelmektedir (Özer, 2006).

Yönetişimin demokrasi üzerinde yoğunlaşan siyasal boyutunun yanı sıra ekonomik, idari ve toplumsal açılardan da birtakım faydaları olduğu savunulmaktadır. Buna göre yönetişim klasik yönetimde kaynaklanan yolsuzluk, kötü yönetim, kaynakların israf edilmesi gibi olumsuzlukların ortadan kalkmasını sağlayacaktır. Ayrıca şiddet ve baskı içermeyen bir rekabet ortamının oluşturulması; sivil toplumun katkısı ile hukukun anlamının korunması; karar alma, uygulama ve değerlendirme aşamalarında katılıma açıklık ilkesine bağlı olarak saydamlığın esas olması; dışardan gelebilecek olumlu ve olumsuz eleştirilere duyarlı olmak; yurttaş ve örgütlü sivil toplum denetimine açıklık; toplumsal kaynakları kullananların talep olmaksızın hesap verebilirlik; etkinlik ve verimlilik; yetki ve sorumlulukların paylaşımında adalet gibi birçok konu yönetişimle ilişkilendirilmektedir (Zeren, 2013: 145-147).

Sonuç olarak savunucular açısından yönetişim yeni bir toplumsal işbölümü ortaya çıkarmaktadır. Artık toplumsal sorunlar yalnızca devlet değil yerel, ulusal

ve hatta uluslararası aktörlerin de içinde yer aldığı kompleks bir sistem içinde çözümlenmektedir. Yukarıda sayılan ilkelere sahip olduğu düşünülen yönetişimin kötü yönetimin olumsuzluklarını gidereceği ve etkin bir yönetim anlayışını geliştirdiği düşünülmektedir (Ökmen, 2013: 245-246). Yönetişimi savunan görüşler nadiren onun neoliberalizmle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Genellikle liberalizmin “özgürlük” kavrayışına atıf yapılmaktadır. Neoliberalerler için yönetişimin çatışmayı yönetme ve serbest piyasa ortamında paydaşlar arasındaki müzakereyi düzenlemeye indirgenmiş rolü (Ives, 2015). genellikle yönetişim karşıtı yaklaşımlar tarafından ele alınmaktadır.

1.2. Yönetişim Karşıtı Yaklaşımlar

Yönetişim karşıtı yaklaşımlar genel olarak Marksist ve post-yapısalcı yaklaşımlar olarak ikiye ayrılabilir. Her iki yaklaşımın yönetişime ilişkin görüşlerine neoliberalizme getirmiş oldukları eleştiriler kaynaklık etmektedir. 1990’lı yıllarda kapitalizmin içine düştüğü kriz, devletin rolü konusunda yeni bir tartışmayı başlatmıştır. Devletin müdahale alanının tamamen ortadan kaldırılması yerine, müdahale alanı özel sektör yararına olacak şekilde yeniden belirlenmiştir. Piyasalaştırılan ve kendisine biçilen yeni şekliyle girişimci devlet için her düzeyinde geçerli olacak yönetişim modeli gündeme gelmiştir. Devlet, piyasa ve sivil toplum ortaklığına dayanan yönetişim modeli, neoliberalizmin devleti içerden piyasalaştırma girişiminin aracıdır (Güzelsarı, 2004). Marksist yaklaşıma göre bu yeni müzakere modeli ile iş dünyası ve şirketler, devletin aktörleriyle doğrudan işbirliğine giderek kendilerine avantaj sağlayacak düzenleyici çerçeveleri oluşturmada, kamu politikalarını belirlemede ve kararname yazmada güçlü roller elde etmişlerdir (Harvey, 2015: 85). Yönetişim uygulama açısından neoliberalizmin ekonomik verimsizlik sorununu çözerken, söylem olarak da toplumsal meşruiyet kurarak siyasal olanın üstünü örtmektedir (Güzelsarı, 2004). Böylece kendi başına devlet iktidarının vuku bulduğu yönetimin yerini, devletin ve sivil toplumun kilit unsurunu içeren yönetişimin alması neoliberalizmin belirgin bir özelliğidir (Harvey, 2015: 85). Bu nedenle yönetişim ve neoliberalizm arsındaki ilişkinin rastlantısal ya da konjonktürel olduğunu söylemek güçtür (Ataay, 2018: 279).

Ulusüstü yapıların geliştirdiği, uygulamaya koyduğu ve giderek daha fazla etkinleştirdiği yönetişim, güçlü devletlerin ve ulusüstü yapıların çıkarları için küresel kapitalizmin yayılımcı dinamikleri doğrultusunda biçimlenmektedir. Egemen sınıf dışındaki tüm emekçi sınıfları dışlayan yönetişim, toplumların geleceğini sermaye sınıfının egemenliğine teslim eden siyasal iktidar modeli olarak görülmektedir (Bayramoğlu, 2005: 413, 419). Yönetişimle birlikte devlet-piyasa, devlet- sivil toplum, piyasa sivil toplum dikotomileri yerini bu üç alanda

yer alan aktörlerin piyasa mekanizmalarının korunması için kurdukları ittifaka bırakmıştır. Nihai amaç sermaye, meta ve emeğin uluslararasılaşma sürecini büyütecek, genişletecek ve yaygınlaştıracak şekilde her bir bireyi bu sürece dahil etmektedir (Yıldırım, 2018: 268, 270). Yönetişimle birlikte hayatımıza giren hesapverilebilirlik, etkinlik, etkililik, verimlilik gibi kavramlar siyasetin iç kavramlarıyla değil muhasebe terimlerinden devşirilmiştir (Bayramoğlu, 2005: 414). Tüm bu gerekçelerle yönetim “nötr” bir demokrasi projesi olarak görülmez. Aksine yönetimle yurttaşlık hakları negatif haklarla sınırlandırıldığı iddia edilmektedir. Sivil topluma yetki devri adı altında gerçekleştirilen şeyle özel çıkarların alanı olan sivil toplumun, liberal düzende bireylerin eşit özneler olarak var oldukları tek alan olan siyasal alanın yerine geçirmek amaçlanmaktadır. Böylece özel çıkarlar toplumsal çıkar olarak sunulmakta ve devletin kamu yararını sağlama görevi ortadan kalkmaktadır. Son kertede demokrasinin kontrol ettiği bir piyasa yerine piyasanın kontrol ettiği bir demokrasi söz konusudur (Ataay, 2018: 290-291).

Tam da bu noktadan hareketle özellikle Foucault’nun görüşlerine başvuran yazarlardan Wendy Brown’a göre (2017: 147-151) yönetişimde siyasi alan, bir işletme ve idarecilik sahası; kamusal alan ise farklı güç ve grupların kendi programlarını işler kılmak için kullandıkları stratejik saha olarak tasavvur edilmiştir. Daha fazla demokrasi vaadinde bulunulurken asıl olan demokrasinin anlamının yeniden biçimlenmesidir. Yönetişim olgusuyla demokrasi kavramı, siyaset ve iktisattan ayrı bir şekilde yeniden kavramlaştırılmaktadır. Katılım, etkinlik, hesapverilebilirlik, hakkaniyet, kapsayıcılık gibi devredilmiş iktidarı tarif eden ve yönetişime atfedilen ilkeler, hukuk üstünde açıktan iktidar kullanımının yerine mutabakat odaklı politika oluşturma ve bunu uygulamaya geçirmekten ibarettir. Diğer bir ifadeyle, yönetim tarafından formüle edilen demokraside, iktidarın kullanımı olarak tanımlanan siyaset yerine katılımcıların politika hazırlama ve uygulama sürecine entegre olma durumu söz konusudur. Bu nedenle yönetim depolitize edici bir epistemoloji, ontoloji ve pratikler kümesini yaymaktadır. Birey bu süreçte uluslar, firmalar ve üniversiteler gibi oluşumların gayeleri peşinde koşan sisteme entegre olmaktadır.

Yönetimsellik kavramını inceleyen Thomas Lemke (2015), Foucault’nun “yönetimin analitiği”nin yönetim söyleminin bazı kuramsal kör noktalarına ışık tuttuğunu belirtmektedir. Yönetişim söyleminin ve yönetimselliğinin paylaşılmış olduğu bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki her iki yaklaşımın da politikayı anlamak için tutum, zihniyet ve kanaatlere yoğunlaşan çalışmalardan farklı olarak nasıl sorusuyla yönetsel pratiklere odaklanmasıdır. İkinci olarak, her iki yaklaşımın kapsamı devlet ve kurumsal politika alanını aşmaktadır. Son

olarak, her iki yaklaşımda iktidar belli kurumsal alanlara yerleşmiş, sabit ve değişmez bir oluşum olarak görülmez.

Buna karşın iki yaklaşımın ayrıldığı noktalar da bulunmaktadır. İlk olarak yönetim ile ilgili literatürün çoğu yönetim nesnelere, belirli yönetim mekanizmaları içerisinde ve bu yönetim mekanizmalarıyla koordinasyonlarını sürdürdüğünü varsaymaktadır. Yönetimin analitiği ise yönetim ile nesnelere arasında dışsal bir ilişki olduğundan değil, tam tersine yönetimin kurucu faille, kimlik ve çıkarlarla ilişkili olduğundan hareket eder. Yönetim söylemi diyaloga, katılıma ve temsiliyete vurgu yaparak kamusal alanın “ortaklar” ya da “hissedarlar” olarak isimlendirilen tüm ekonomik ve toplumsal aktörlerini görünür kılmaya çalışır. Bunu yaparken politik alternatifler ve diğer stratejik seçenekler görmezden gelir. Demokratikleşme beklentisinde ciddi şüphelere neden olan bu durum, ayrıca farklı toplumsal gruplar ve sınıflar arasındaki çatışmaları önemsiz gibi gösterir. Böylece politika karşıtı bir politika tarafından şekillenir. Bunu yönetim söyleminin yönetmeye ilişkin teknokratik bir modeli desteklemesi izlemektedir ve bu yönetim söyleminde üçüncü bir noktaya işaret etmektedir. Yönetim söylemi çoğu zaman devlet merkezli ve hiyerarşik biçimlerine karşı çok düzeyli, işbirliğine açık, heterarşik alternatiflere yönelik dile getirilen taleplere bir yanıt olduğu yönündeki üstanlatılara dayanmaktadır. Yönetimin analitiği ise bunu, teknokratik ve yönetimsel bir yaklaşım olarak nitelendirmek ve yönetimin belirli bir tarzı olan yönetimi meşrulaştırmada oynadığı rol ile araştırır (Lemke, 2015).

Yönetimin analitiğine göre yönetim söylemi liberal anlayış içinde kökleşmiş; politik uzlaşma ve karşılıklı sorun çözmeye göndermede bulunan bir yönetim sanatını ifade etmektedir. Burada söz konusu olan karşılıklı cepheleşmeler, bir karara varmak ya da bir programı uygulamaya koymak için gerekli olan girdiler olarak görülmektedir. Her ne kadar yönetim söylemi devlet tarafından gerçekleştirilen hiyerarşik müdahaleler ile merkezlessen toplumsal mekanizmalar arasında katı bir ayırım olduğunu savunsa da yönetimin analitiğine göre devlet yönetim pratiğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle yönetimin analitiğinde yalnızca yönetime ilişkin bir eleştiri söz konusu değildir, aynı zamanda uygunsuz tespitlerin ifşa edilmesi durumu vardır. Yönetim söylemi devleti bürokratik bir aygıt olarak resmederken küreselleşme karşıtı söylemler güçlü küresel aktörler karşısında ulus devlete sığınma eğilimindedir. Yönetimin analitiğine göre her iki yaklaşım da sorunludur. Devletin ve ekonominin yeni yollarla kendini yeniden ürettiği gerçeğini hesaba katmayan yaklaşımların ortak sorunu ulus devleti önceden inşa edilmiş ve değişmez bir biçim olarak görme ısrarıdır (Lemke, 2015).

Sonuç olarak değerlendirildiğinde, Marksist ve post-yapısalcı yaklaşım yönetişimi neoliberalizm karşıtlığı üzerinden teori yoğun bir şekilde değerlendirmektedir. Ancak Türkiye’de yönetişimi bu şekilde ele alan çalışmalar savunucularla karşılaştırıldığında nicel olarak oldukça azdır.

2. Türkiye’de Kamu Yönetimi Çalışmalarında Yönetişim

Türkiye’de yönetişim üzerine yapılan lisansüstü çalışmalar incelendiğinde 2000 yılından günümüze toplam 267 adet “yönetişim” başlıklı lisansüstü çalışma yapılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. 2000-2020 yılları arasında yönetişim konulu tez çalışmaları

Yıl	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
2000	1	-	1
2002	2	-	2
2003	1	-	1
2004	2	3	5
2005	6	2	8
2006	13	3	16
2007	3	5	8
2008	9	2	11
2009	5	6	11
2010	8	2	10
2011	8	6	14
2012	11	4	15
2013	10	6	16
2014	10	1	11
2015	10	5	15

2016	12	6	18
2017	18	7	25
2018	16	4	20
2019	31	13	44
2020 ³	12	4	16
Toplam	188	79	267

Kaynak: (YÖK, 2020).

Yapılan tez çalışmalarının farklı bilim alanlarına yayıldığı görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Yönetişim üzerine yazılan tezlerin bilimsel alanı.

Bilim Alanı	Sayı
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	110
İşletme	39
Uluslararası İlişkiler	31
Ekonomi	30
Şehircilik ve Bölge Planlama	15
Eğitim ve Öğretim	10
Halkla İlişkiler	8
Hukuk	6
Bilgisayar Mühendisliği	4
Diğer	14
Toplam	267

Kaynak: (YÖK, 2020).

³ 2020 yılında toplam lisansüstü çalışmaların önceki yıllara nazaran düşüktür. Bu durumun yazılan tezlerin sisteme girişinde yaşanan gecikmeden kaynaklandığı düşünülmektedir (15.11.2020).

Tabloda belirtilen alanlar dışında sosyoloji, hemşirelik, bilim ve teknoloji, çevre mühendisliği, çalışma ekonomisi, sivil havacılık, sağlık kurumları, mimarlık, maliye, iletişim bilimleri, enerji, endüstri mühendisliği, ekonometri ve denizcilik alanlarında da çalışmalar yapılmıştır.

Toplam çalışmaların yaklaşık %41'ini kamu yönetimi ve siyaset bilimi alanında yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Bunların 20'si doktora, 90'ı yüksek lisans çalışmasıdır. Çalışmaların konu ve yaklaşım açısından içeriği aşağıda incelendiği gibidir.

2.1. Konuları Açısından Yönetişim Çalışmaları

Kamu yönetimi alanında yönetim üzerine yapılan 110 çalışmanın 43'ü yerel düzeyde yönetim üzerinedir. Bunların çoğunluğunu alan araştırmalarıyla desteklenen kent konseyi çalışmaları oluşturmaktadır (15). Çalışmaların kent konseylerini genel hatlarıyla yönetişimin ilkeleri olan katılım, işbirliği, karar alma süreçlerinde yer edinme, karşılıklı etkileşim, hesapverilebilirlik, şeffaflık, denetim, yerel demokrasi gibi kavramlar etrafında sorunsallaştırma eğiliminde oldukları görülmektedir. Yerel düzeyde yapılan çalışmaların diğer bir grubunu genel yönetim çalışmaları oluşturmaktadır (14). Bunlar; yönetişimin yerele eklenmesi, belediyeler ve iyi yönetim, belediyelerde müşteri odaklılık, insani kalkınmada yönetim, yerelde yönetim göstergeleri, yerel yönetişimin yasal zemini gibi konulardan oluşmaktadır. Diğer bir grup çalışmada ya yerelde geliştirilen politikalar üzerinden yönetişimin tahlil edildiği ya da yönetişimin ilkelerinden birinin yerel üzerinden incelendiği görülmektedir (9). Bunların birinci grubunda kent yoksulluğunun önlenmesi, kent güvenliği, katı atık yönetimi gibi politikalarda yapılan yönetim çalışmaları varken; ikinci grupta katılımcı bütçeleme ve hesap verebilirlik açısından yerelde yönetim konuları bulunmaktadır. Son olarak yerel yönetim kapsamında üzerinde çalışılan konulardan biri de kalkınma ajanslarıdır (5).

İkinci kısım çalışmalar kamu yönetiminde yaşanan dönüşüm çerçevesinde yönetişimi ele alan çalışmalardır (48). Bu çalışmalar genel olarak kamu yönetiminde yaşanan dönüşümü, örnek kurumları ve belirli politikaları bağlam olarak kullanarak yönetişimin anlamını ve etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Genel olarak kamu yönetiminde yaşanan dönüşüm açısından yönetişimi konu edinen çalışmalar (19); Avrupa Birliği'ne uyum süreci, iyi yönetim, yurttaş odaklılık, katılımcı demokrasi, bürokratik dönüşüm, kamu yönetimi reformları kavramlarına eğilmiştir. İkinci grup çalışmalar (17); bakanlıkları, KOSGEB'i, üniversiteleri, bağımsız düzenleyici kurumları mercek altına almıştır. Son grupta

(12) afet, sağlık, yolsuzluğu önleme, e-devlet, turizm, güvenlik, göç, sosyal politika şeklindeki alanlarda uygulanan yönetim pratikleri incelenmiştir.

Diğer bir grupta yer alan çalışmaların yönetimi küresel süreç ve yapılarla anlama çabasında olduğu görülmektedir (12). Bu çalışmaların bir kısmı küreselleşme, küresel yönetim, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği gibi genel kavramlar ile hareket ederken, diğer bir kısmının küresel çevre politikaları, Avrupa Konseyi dağıtım, karşılaştırmalı yönetim ve insan hakları konuları şeklinde özel bir alanı inceleme nesnesi haline getirdiği görülmektedir. Son olarak sivil toplum kuruluşları katılım, yönetim algısı, mülteci meselesi gibi konular üzerinden yönetim bağlamı kullanılarak ele alınmıştır (7).

2.2. Yaklaşımları Açısından Yönetim Çalışmaları

Kamu yönetiminde yönetimi konu edinen çalışmalarda hakim yönetim söyleminin egemen olduğu görülmektedir ve eleştirel çalışmalar bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Bu bağlamda yaklaşım açısından kamu yönetimi çalışmaları yukarıda teorik çerçevesi verilen savunucu ve eleştirel çalışmalar olarak ikiye ayrılabilir. Ancak arada olan iki çalışmada mevcuttur. Bu çalışmalar yönetimi nötr bir model olarak ele almakta ve yaptıkları analiz sonucunda yönetimin her zaman sorun çözücü olmadığı ve her katılımcı yaklaşımın yönetimle ortaya konan beklentilere cevap vermediği ortaya konmuştur.

Yönetime isnat edilen ilkeleri veri kabul eden ve buradan hareket eden çalışmalar, yönetimi bilerek ya da bilmeyerek bir politika olarak incelemektedir. Bu politika temsili demokrasinin kriziyle ortaya çıkmış ve devlet-toplum uzaklaşmasına, çoğulculuk taleplerine cevap vermektedir. “Yönetim bir devrim” olarak nitelendirilen bu politikanın başarılı bir şekilde uygulanmasıyla yöneten ve yönetilen arasındaki ayırım ortadan kalkacaktır. Ayrıca yönetim; katılım, açıklık, hesap verilebilirlik, hukukun üstünlüğü, eşitlik, etkinlik, demokratiklik, eşitlik, eşgüdüm, işbirliği gibi olguları beslemektedir. Diğer taraftan bu olgularda yaşanan gelişmeler yönetimi güçlendirecektir.

Yönetimi sorgulamaksızın kabul eden çalışmaların yönetim uygulamalarını inceledikten sonra ortaya koyduğu eksikliklerin tamamı yönetimin eksik uygulanması nedenine bağlanmaktadır. Bu açıdan birçok çalışma bir politika olarak yönetim neden tam olarak uygulanmıyor sorusundan hareket ederek; katılım mekanizmalarının eksikliği, kent konseylerinin eksik yönetimi, kamu-özel sektör arasındaki işbirliğinin zayıflığı, yerel yönetimin gelişmemesi gibi sorun alanlarını tespit etmiştir. Genel ya da yerel demokrasinin

gelişimi için yönetişimi zaruri gören çalışmalarda, daha katılımcı mekanizmaların gerekliliği ve halkın bilinç düzeyinin geliştirilmesi gibi birtakım önerilerde bulunulmuştur. Bu çalışmaların yönetişimi teorik olarak geliştirmekten ya da yeni bir yönetim modeli ortaya koymaktan uzak olduğunu söylemek güç değildir. Nitekim çoğu çalışma mevcut yönetim anlayışını tepe noktası olarak almakta ve analizler bu ekseninde yapılmaktadır.

Yönetişimi eleştiren çalışmalar incelendiğinde bunların genel olarak yönetişimin ekonomi-politiği üzerinde durdukları görülmektedir. Bürokraside yaşanan dönüşümü konu edinen çalışmada, yönetimle birlikte devletin ekonomik ve toplumsal yapıyı yönetme durumunda bürokrasiye nazaran büyük farklılaşmaların olduğu savunulmuştur. Yaşanan değişimle düzenleyici ve özel şirket gibi davranan devletle birlikte özel sektör ve sivil toplum, piyasacı bir anlayışla ekonomik ve toplumsal yapıyı birlikte yönlendirmektedir (Övgün, 2010). Bağımsız düzenleyici kurumlar örneğinden hareketle yönetişimi konu edinen bir başka çalışmada, yönetişimin iktidar ölçeği ve iktidar alanı şeklinde ikili bir dönüşümle inşa edildiği saptanmıştır. İktidar ölçeğinde yönetim devlet içinde tasfiyesine yöneldiği unsurları; iktidar alanında ise yeni siyasal alanın inşa edildiği gösterilmiştir. Halkın karar alma mekanizmalarından dışlandığı ve yeni siyasal iktidar biçiminin oligarşik doğası ortaya konduktan sonra, yönetim teorisi ve uygulamalarının sermaye sınıfının egemenliğini pekiştirdiği sonucuna varılmıştır (Bayramoğlu, 2004).

Genel olarak eleştirel çalışmalar benzer yaklaşımlarla yönetişimi farklı boyutlarıyla incelemişlerdir. Sosyal politika alanında yönetişimin piyasa mantığını hakim kıldığı; sivil toplum örgütlerinin içinin boşaltıldığı ve neoliberal hegemonyaya yönetim aracılığıyla dahil olduğu; yönetişimin liberalizasyon süreçlerine hizmet ettiği; nihayetinde küresel kapitalizmin gelişiminden ve neoliberalizmden bağımsız bir şekilde düşünülemeyeceği eleştirel çalışmaların temel dayanağını oluşturmaktadır. Son olarak dünya ticaret yönetişimini Dünya Ticaret Örgütü'nün söylev ve politikaları üzerinden analiz eden çalışmadan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu çalışma Habermas ve Gramsci'nin yanı sıra Foucault'nun güç yaklaşımlarını esas alarak yapmış olduğu çözümlemede, Dünya Ticaret Örgütü'ndeki çok taraflı müzakerelerin geçmişinde üstün ülkelerin muhalifleri baskı altında tutmak ve inandırmak üzere mutlak stratejiler ve söylevler kullandığı görülmüştür. Sonuç olarak, ticaret müzakerelerinin ortak politika üreten bir yer olmadığı, aksine gelişmiş ülkelerin diğer ülkeler üstünde üstünlük uyguladıkları alanlar olduğu tespit edilmiştir (Mutlu, 2008). Eleştirel çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde nicel olarak yetersiz olmasına rağmen güçlü bir teorik alt yapıya sahip oldukları görülmektedir.

Sonuç

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yönetim konusu her geçen gün bilimsel açıdan daha fazla ele alınmaktadır. Çeşitli disiplinler tarafından incelenen yönetim çalışmalarının Türkiye’de en çok yapıldığı alan kamu yönetimidir. Bu çalışmada kamu yönetimi alanında yapılan lisansüstü çalışmaların yönetimi nasıl ele aldıkları incelenmeye çalışıldı. Bu kapsamda öncelikle yönetime ilişkin yönetimi savunan ve eleştiren kuramsal yaklaşımlar incelendi. İkinci bölümde yönetimin hangi konular ve yaklaşımlar ekseninde çalışıldığı ortaya konulmaya çalışıldı.

Yönetim kavramını başlığında içeren 200 çalışmadan %41’i kamu yönetimi alanında yapılmıştır. Bu çalışmalar konuları itibarıyla ağırlıklı olarak yerel düzeyde ve genel olarak devletin ya da kamu yönetiminin dönüşümü ekseninde yönetimi konu edinmiştir. Çalışmaların çoğunun yönetime ilişkin ulusüstü yapıların ya da bunların politikalarını pratiğe geçiren devletlerin söylemlerini veri kabul ettiği anlaşılmıştır. Liberal söylemler etrafında analizlerini gerçekleştiren çalışmalar, genel olarak yönetim politikasının başarıya ulaşmamasının nedenleri üzerine durmuş ve bir takım öneriler getirmiştir. Buna karşın daha fazla bilimsel kaygı ile gerçekleştirilen az sayıdaki eleştirel çalışmada, ekonmi-politik yaklaşımın esas olduğu yoğun teorik tartışmaların olduğu görülmüştür. Anılan nedenlere bağlı olarak yönetimi savunan çalışmaların yönetimin uygulama boyutuna; eleştirel çalışmaların teorik boyutuna katkı sunduğu söylenebilir.

Yönetimi savunan çalışmalar her ne kadar sayısal olarak fazla olsa dahi henüz yönetimin uygulandığı ya da uygulanmaya aday olduğu her alanın tüm boyutlarıyla incelenmediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Marksist çalışmalar etkili tartışmalar yapsa da nicel olarak oldukça az; post-yapısalcı çalışmalar neredeyse yoktur. Sonuç olarak değerlendirildiğinde, ister savunucu ister eleştirel olsun yönetim üzerine yapılan çalışmalar kamu yönetimi çalışmalarında sanıldığı kadar çok değildir. Konuyu çeşitli boyutlarıyla ele alma olanağı tanıyan lisansüstü çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

ATAAY, Faruk (2018), Neoliberalizm, Düzenleyici Devlet ve Yönetim. V. Erat, C. Ekiz, & İ. Arap içinde, *Quo Vadis: Kamu Yönetimi* (ss. 275-293). Ankara, Nika Yayınevi.

BAYRAMOĞLU, Sonay (2004), *Yönetim ve Demokrasi İlişkisinde Siyasal İktidar Sorunu: Türkiye’de Bağımsız Düzenleyici Kurumlar*, Ankara

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi anabilim Dalı
Doktora Tezi, Ankara.
- BAYRAMOĞLU, Sonay (2005), *Yönetişim Zihniyeti*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- BROWN, Wendy (2017), *Halkın Çözülüşü Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*, İstanbul, Metis Yayınları.
- ÇUKURÇAYIR, Mehmet Akif (2013), Yerel Yönetişim Üzerine Notlar. F. N. Genç içinde, *Yönetişim* (ss. 191-205), Konya, Çizgi Kitabevi.
- DEMİRCİ, Mustafa (2013), Yönetişim, Otorite ve Meşruiyet, F. N. Genç içinde, *Yönetişim* (ss. 1-62), Konya, Çizgi Kitabevi.
- GÜZELSARI, Selime (2004), *Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları*, Ankara, Ankara Üniversitesi.
- HARVEY, David (2015), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, İstanbul, Sel Yayıncılık.
- IVES, Andrew (2015). Neoliberalism and The Concept of Governance: Renewing with An Older Liberal Tradition to Legitimate The Power of Capital. *Mémoire(s), Identité(s) et Marginalité(s) dans le Monde Occidental Contemporain* 14. doi: 10.4000/mimmoc.2263.
- LEMKE, Thomas (2015), *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, Ankara, Pharmakon.
- MUTLU, Koray (2008), *A Critical Approach to the Governance of World Trade: Power Politics, Discourses, and Existing Asymmetries In The WTO*, İstanbul, Koç University .
- OKÇU, Murat (2012), Değişen Dünyayı Anlamak İçin Önemli Bir Kavram Yönetişim. F. N. Genç içinde, *Kamu Yönetimi* (ss. 10-29), Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- ÖKMEN, Mustafa (2013), Yerel Yönetişim Faktörü Olarak Kentsel Aktörler, F. N. Genç içinde, *Yönetişim* (ss. 207-264), Konya: Çizgi Kitabevi.
- ÖVGÜN, Barış (2010), *Bürokrasiden Yönetişime Yönetim Biçiminin Değişmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- ÖZER, Mehmet Akif (2006), “Yönetişim Üzerine Notlar”, *Sayıştay Dergisi*, Sy. 63, ss. 59-89.

- RHODES, Roderick Arthur William (1996), The New Governance: Governing without Government, *Political Studies*, Sy. 44, ss. 652-667.
- SOBACI, Mehmet Zahid (2007), Yönetişim Kavramı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 5, Sy. 1, ss. 219-235.
- TEKELİ, İlhan (2012), Yönetim Kavramı Yanısıra Yönetişim Kavramının Gelişmesinin Nedenleri Üzerine, B. Aykaç, Ş. Durgun, & H. Yayman içinde, *Türkiye'de Kamu Yönetimi* (ss. 661-672), Ankara, Nobel Yayınları.
- YILDIRIM, Emek (2018), Devletin dönüşümü ve Yönetişim Paradigması, V. Erat, C. Ekiz, & İ. Arap içinde, *Quo Vadis: Kamu Yönetimi* (ss. 253-273), Ankara, Nika Yayınevi.
- YÖK. (2020), *Tez Merkezi*. 16.11.2020 tarihinde www.yok.gov.tr: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden alındı.
- ZEREN, Halim Emre (2013), Yönetişim Ekseninde Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları, F. N. Genç içinde, *Yönetişim* (ss. 143-167), Konya, Çizgi Kitabevi.

ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME VE ÖRGÜTSEL SİNİZM ARASINDAKİ İLİŞKİ: ULUSAL YAZINDA BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI

Seval AKSOY KÜRÜ¹

Geliş: 16.05.2020 / Kabul: 25.11.2020

DOI: 10.29029/busbed.738152

Öz

Bu çalışmanın amacı, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ulusal yazında incelemiş olan bireysel çalışmaların toplam etki büyüklüğünü meta-analize yöntemi yardımıyla tespit etmektir. Bu amaçla, belirlenen anahtar kelimelerle bireysel çalışmalar taranarak 13 bireysel çalışmadan elde edilen veriler (n=3341) Comprehensive Meta Analysis (CMA) yazılım programında rastgele etki modeliyle test edilmiştir. Sonuçlara göre, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki düzeyini gösteren etki büyüklüğünün orta düzeyde ($EB=-0,301$, $p<0,005$) olduğu görülmüştür. Bireysel çalışmaların %95 güven aralığındaki etki büyüklükleri, alt ve üst limit aralıkları (-0,474) ile (-0,107) arasındadır. Yayın türü, yayın yılı, örgütsel özdeşleşme ölçekleri, örgütsel sinizm ölçekleri ve bireysel çalışmaların yapıldığı sektöre göre farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla moderatör analizleri de yapılmıştır. Ulusal yazında örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki kapsamlı olarak sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel özdeşleşme, örgütsel sinizm, meta-analiz.

¹ Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, drsevalaksoykuru@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1370-0287>.

*Bu çalışma, Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD’de Prof. Dr. Oya ERDİL danışmanlığında yürütülen ve Seval AKSOY KÜRÜ’nün 2020 yılında savunduğu Örgütsel Özdeşleşmenin Öncülleri ve Ardılları Üzerine Bir Meta-Analiz Çalışması başlıklı doktora tezinin bir bölümünü temsil etmektedir.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL
IDENTIFICATION AND ORGANIZATIONAL CYNICISM: A META-
ANALYSIS STUDY IN NATIONAL LITERATURE**

Abstract

This study aims to determine the total effect size of individual studies, which have examined the relationship between organizational identification and organizational cynicism in the national literature, with the help of meta-analysis method. For this purpose, the data obtained from 13 individual studies (n = 3341) were tested with random effects model in Comprehensive Meta Analysis (CMA) software program by scanning individual studies with determined keywords. According to the results, it was seen that the effect size, which indicates the level of the relationship between organizational identification and organizational cynicism, was at medium level (ES = -0,301, p < 0.005). Effect sizes of individual studies at 95% confidence interval are between the lower and upper limit ranges (-0,474) and (-0,107). Moderator analyses were also conducted to test whether there were differences according to the type of publication, year of publication, organizational identification scales, organizational cynicism scales and the sector in which the individual studies were conducted. In the national literature, the relationship between organizational identification and organizational cynicism has been presented comprehensively.

Keywords: Organizational identification, organizational cynicism, meta-analysis.

Giriş

Örgütler için yoğun rekabet koşullarında faaliyetlerini sürdürebilmek ve varlıklarını geleceğe taşıyabilmek günümüz çalışma yaşamında giderek zorlaşmaktadır. Bu zorlu mücadeleden galip gelmek için de örgütte nitelikli çalışanların bulunması olmazsa olmazdır. Bu sayede örgütsel amaçlara ulaşmak ve ulaşılan amaçların yüksek performansla yinelenbilmesi yani sürdürülebilir başarı sağlanması olası hale gelmektedir. Tüm bunlar içinse örgütünden memnun olan, örgütünü her koşulda sahiplenen ve kollayan, örgütüne inanan ve güvenen çalışanların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Örgütünü kendinden bir parça; adeta bir uzantı gibi gören yani örgütüyle özdeşleşme yaşayan çalışanlar örgütler için en önemli ve elde tutulması gereken en değerli sermaye unsurlarıdır. Tajfel (1978) ve Turner ve Tajfel (1986) tarafından üzerinde durulan Sosyal Kimlik Kuramı'ndan kök alan örgütsel özdeşleşme kavramı, çalışanın kendi benliğini örgütün benliğiyle tanımlaması olarak ifade edilmektedir. Çalışanların örgütlerine

karşı bilişsel, zihinsel ve hatta duygusal olarak bağlılık hissetmesiyle tutum, davranış ve inanç temelli hislerin bütününe ortaya koyan örgütsel özdeşleşme (Mael ve Ashforth, 2001), biz olmayı açıklamaya çalışmaktadır.

Bir çalışanın örgütüne tutkuyla bağlanmayı anlatan örgütsel özdeşleşme, örgütler için iş tatmininin (Dutton, Dukerich and Harquail, 1994; Van Dick, Wagner, Stellmacher ve Christ, 2004; Tak ve Çiftçioğlu, 2009; Kesen, 2015), örgütsel vatandaşlık davranışlarının (Bell ve Mengüç, 2002; Edwards, 2005; Bellou and Thanopoulos, 2006; Karabey ve İşcan, 2007; Çetinkaya ve Çimenci, 2014; Palalar-Alkan ve Arıkboğa, 2017), performansın (Efraty ve Wolfe, 1988; Van Knippenberg, 2000; Walumbwa, Cropanzano ve Hartnell, 2009; Yaman, 2011; Cilasun, 2016; Aktaş, 2019), işe adanmışlığın (Schaufeli, Salanova, Gonzalez-Roma ve Bakker, 2002; Polat, 2009) artması ve bunun yanı sıra işten ayrılma niyetinin (Lee, 1971; Harris and Cameron, 2005; Van Knippenberg ve Sleafos, 2006; Kalemci-Tüzün ve Kırkbeşoğlu, 2008; Ünler-Öz ve Bulutlar, 2009; Turunç, 2011; Türkoğlu, 2019) ve politik davranışların (Vigoda-Gadot ve Talmud, 2010; Başar ve Basım, 2015; Aksoy ve Erdil, 2018; Kerse ve Karabey, 2019) azalması gibi önemli kazanımları da beraberinde getirmektedir. Nitekim örgütsel özdeşleşmenin varlığı halinde düşük düzeyde yaşanacak olan; örgütün bütünlükten uzak olmasını ve örgüt içinde adaletsizliğin kol gezdiğini anlatmaya çalışan örgütsel sinizm (Dean, Brandes ve Dharwadkar, 1998) de bu kazanımlardan bir tanesidir.

Ulusal veya uluslararası yazına bakıldığında örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi nicel ve/veya nitel yöntemler kullanarak incelemiş olan bireysel çalışma sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Ülkemiz örneklemini ele alarak çalışanların örgütüyle birlik ve bütünlük içinde olmasını ifade eden örgütsel özdeşleşme ile yine aynı çalışanların örgütlerinden şikayetçi olma, örgütünden bahsederken alaycı ve/veya aşağılayıcı tutum içinde davranışlar sergilemesi olan örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi incelemiş olan 13 bireysel çalışma mevcuttur. Çömez'in (2016) örgütsel sinizm üzerine yapmış olduğu meta-analiz çalışmasında örgütsel özdeşleşmeyle örgütsel sinizm arasındaki ilişkiye yer vermediği bilinmektedir. Böyle kıymetli bir ilişkiyi büyük resim olarak ortaya koyan bir meta-analiz çalışmasına ihtiyaç hasıl olmasından dolayı bu çalışmanın temel amacı, örgütsel özdeşleşmenin örgütsel sinizmle olan ilişkisini Türkiye coğrafyasında çalışma yaşamını sürdüren örgütler üzerinde incelemiş olan bireysel çalışmaların toplam etki değerini meta-analiz yöntemini kullanarak tespit edebilmektir. Ulaşılmak istenen etki büyüklüğünün yanı sıra, bu iki kavram arasındaki ilişki özelindeki bireysel çalışmaların yapılmış olduğu yıla, türe, çalışmalarda kullanılan ölçeklere ve yer aldıkları sektöre bağlı olarak

oluşabilecek olası moderatör etkileri test edebilmek de alt amaçlar olarak belirlenmiştir. Böylece, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiye yönelmiş olan çok sayıdaki çalışmanın sonucunun bir araya getirilerek özetlenmesi sağlanabilecektir. Ulusal yönetim ve örgütsel davranış alanına değerli bir katkı sağlaması beklenen bu çalışmayla, gerek örgütler için özdeşleşme ve sinizmin önemi bir nebze daha anlaşılır kılınacak gerekse gelecekteki araştırmacılar için nitelikli bir rehber hazırlanmak üzere yola çıkılmış olunacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Örgütsel Özdeşleşme

İnsanın sosyal bir varlık olarak uzun bir süre boyunca tek başına yaşayamayacağını ve mutlaka başka bireylere de ihtiyacı olacağı bilinmektedir. Zamanla kendine benzeyen veya kendini onlara benzettiği insanlarla ve hatta insan topluluklarıyla bir araya gelmek isteyecektir. Çünkü her bir birey kendisini ait hissettiği ve bu sayede de güven duygusu yaşadığı yapısal olan veya yapısal olmayan topluluklara ihtiyaç duymaktadır. İlk başlarda “ben kimim?” sorusuyla başlanıp zamanla “biz kimiz?” sorusuna dönüşen kimlik arayışı, Sosyal Kimlik Kuramı’na (Tajfel, 1978; Turner ve Tajfel, 1986) atfedilmektedir. Örgütsel özdeşleşme de bu kuramın bir unsuru niteliğindedir.

Örgütsel özdeşleşme, bireyin var olan ve işleyiş içindeki bir gruba üye olma isteğini, zamanla örgüte yönelik yoğunlaşan hislerini ve beraberinde gelen bağlanma halini temsil etmektedir (Van Dick vd., 2004). Gönülden gelen bu bağlanma hali, örgütün kazanımlar elde etmesi ya da kayıplara katlanmak zorunda kalması gereken zamanlarda da kendini göstermektedir. Örgütüyle özdeşleşmiş olan çalışanların örgütlerinin başarısını şahsi başarıları; başarısızlıklarını da benzer şekilde şahsi başarısızlıkları olarak görece kadar içten gelen duyguların bir yansıması olan değerli davranışlar sergiledikleri bilinmektedir. Bu da doğal olarak hem bireyin hem de örgütün elde edeceği çıktılarda etki oluşturmaktadır (İşcan, 2006). Örgütüne yönelik yapıcı, olumlu ve benimseyici bir tavır güderek örgütün menfaatlerine yönelik çaba sarf etmeye istekli olma hali, örgütsel özdeşleşmenin doğasında vardır. Çünkü çalışan, kendini örgütün yegâne bir temsilcisi olarak kabul etmektedir (Miller, Allen, Casey ve Johnson, 2000; Reade, 2001). Bu durumda, kendi varlık sebebini örgütün varlık sebebiyle örtüştürerek (Van Knippenberg ve Van Schie, 2000), birlik ve bütünlüğün önemi vurgulanmaktadır.

Cheney’in (1983) de ifade ettiği gibi, örgütsel özdeşleşme yaşanan çok güçlü bir içselleştirmenin ürünüdür. Öyle ki, birey kendini örgütün ayrılmaz bir

parçası hatta ailenin bir üyesi olarak görmektedir (Reade, 2001; Riketta, 2005). Bu nedenle de örgüte yönelik oluşabilecek her türlü tehdide karşılık olarak bireysel tepkiler geliştirerek reaksiyon almaya hazır bir çalışanın varlığından söz etmek mümkündür. Mael ve Ashforth'un (1995) da anlatımıyla, örgütün içinde her ne yaşıyorsa yaşansın çalışanın örgütüyle yaşadığı özdeşleşmenin seviyesine bağlı olarak örgüt için savunmacı, sahiplenici, yapıcı davranışların mutlaka sergileneceğini söylemek mümkündür.

1.2. Örgütsel Sinizm

Sinizm, kelime anlamı tahmini olarak M. Ö. 500'lü yıllarda ortaya atılmış olan Antik Yunan Felsefe düşüncesi "sinik (kinik)" kelimesine dayanmaktadır (Metzger, 2004). Sinik (kinik) felsefi düşüncesine göre, birey, ahlaki değer ve sosyal davranış kurallarını kabullenmeden; doğanın ona sunduğu kurallara göre yaşamaya yönelmektedir (Mantere ve Martinsuo, 2001). Bir başka ifadeyle, sinizm, doğal olmayan ihtiyaçlardan uzaklaşarak gerçek erdem yani öze erişebilmeyi amaçlayan bir görüşün dışa yansımasıdır. Çağdaş felsefi düzlemdeyse, cesur bir biçimde gerçekleri olduğu gibi ifade eden, cüretkâr ve töre kabul etmeyen bir görüşün dışa vurumudur (Bora, 2011). Sinizmin örgütlerdeki hali ise örgütsel sinizmdir ve bu da hem bireysel hem de örgütsel bazı nedenlerden dolayı kendini göstermektedir. Örgütsel sinizm, Kanter ve Mirvis'in (1989) örgütsel sinizmin örgütlerde giderek artan şekilde görülmesinin sebepleri üzerine yazdıkları kitapla dikkat çekmiştir. 1990'lı yıllarda konu üzerine yoğunlaşmıştır (Kanter ve Mirvis, 1989; Mirvis ve Kanter, 1991; Reichers, Wanous ve Austin, 1997).

Örgütsel sinizme göre, çalışanın değerlendirmesine göre sözel, davranışsal ve/veya eylemsel olacak şekilde ifade edilmesi gereken örgüt içinde adaletten, haktan ve dürüstlükten uzak birçok durum vardır (Nafei ve Kaifi, 2013). Tüm bunlar da örgütün içindeki ahenki ve bütünlüğü bozan, en nihayetinde de sinik davranışların sergilenmesine uygun bir yapıyı zamanla ortaya çıkarmaktadır (Dean vd., 1998).

Ahlaki bütünlüğün olmayışı ve adil çalışma ortamı, samimiyet ve dürüstlük gibi temel ilkelerin örgütün çıkarları uğruna harcandığına yönelik inançlar bütünü olan örgütsel sinizm (Bernerth, Armenakis, Feild ve Walker, 2007), duyuşsal, bilişsel ve davranışsal olarak üç alt boyuttan oluşmaktadır. Saygısızlık, utanç duyma, sinirli olma, endişelenme, gerilim ve kaygı içinde olup sıkıntı hissetme duyuşsal boyutu temsil ederken, dürüstlük ve adaletin olmadığı düşüncesi bilişsel boyutu ve çalışanların örgütlerinden şikâyet etmeleri, örgütleriyle alay etmeleri ve örgütlerine karşı yıkıcı manada ciddi eleştirilerde

bulunmaları ise davranışsal boyutu temsil etmektedir (Brandes, 1997; Dean vd., 1998; Abraham, 2000).

1.3. Örgütsel Özdeşleme İle Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki

Örgütüyle duygusal ve bilişsel anlamda güçlü bir bağ kurma hali olan örgütsel özdeşleşme, bireyin örgüt içinde ve örgüt dışında örgütü için daima yapıcı bir tutum içinde olmasını ifade etmektedir (Van Dick vd., 2004). Bu sayede de örgütüyle özdeşleşme yaşayan bir çalışanın yüksek motivasyon içinde olacağı hem bireysel hem de örgütsel amaçları yerine getirmek üzere harekete geçeceği beklenmektedir. Örgütsel sinizmin neredeyse taban tabana ters düştüğü örgütsel özdeşleşme sayesinde çalışanın örgütüne yönelik olumsuz yönde hiçbir duygu, düşünce ve davranışta bulunmayacağı öngörülmektedir (Bedeian, 2007). Collins-Boutwell'e (2003) göre örgütüyle özdeşleşme yaşayan çalışanlar, örgütün dışındaki bireylere karşı örgütün birer temsilcisi gibi davranarak örgütün menfaatini gözetken, örgütün değerlerini ve amaçlarını tıpkı kendinin sahip olduğu değer ve amacı gibi yansıtır. Bu durumda da örgütsel özdeşleşme yaşayan çalışanların örgütsel sinizm düzeylerinin düşük seviyede olacağı öngörülmektedir.

Örgütsel özdeşleşme yaşayan çalışanlarda yoğun bir şekilde gönülden bir bağlanma ve bireysel adanma (Ötken ve Erben, 2010) gözlemlenmektedir. Bu da örgütte yaşanan her ne düzeyde istenmeyen durum olursa olsun çalışanın yine de örgütte kalarak bu olumsuzlukları ve aksaklıkları düzeltme çabası içine gireceği, yaşanan durumlardan şikâyet etmeyeceği ve hatta örgütünü ısrarlı bir şekilde savunacağı beklentisini de beraberinde getirmektedir (Cüce, Güney ve Tayfur, 2013). Örgütler için en değerli kaynaklardan biri olarak kabul edilen çalışanların örgütlerini örgütlerinin amaç, değer, politika ve uygulama gibi birçok unsuruyla kabul ederek çalışmaya devam etmesi önemlidir. Örgütüyle hemhal olmuş olan her bir çalışan örgüt için bir güçtür. Örgütsel özdeşleşmenin varlığı halinde örgütler için yıkıcı, örgütü zarara uğraticı ve çalışanların işten ayrılmasına kadar varabilecek istenmeyen birçok durumun bertaraf edilebileceği de açıktır. Örgütsel sinizm de bu istenmeyen durumlardan biri olup bu iki kavram arasındaki ilişkinin genel etki büyüklüğünün de bilinmesi elzemdir.

Türkiye örneklemini üzerinde yürütülmüş olup örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi daha önceden ele almış olan bireysel görgül çalışmaların sonuçlarına bakıldığında hem negatif hem de pozitif yönde anlamlı ilişkilerin tespit edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin; Polat ve Meydan'ın (2010) Ankara'da özel bir işletmenin çalışanları üzerinde yaptığı araştırmasında örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki (-0,370) olarak bulunurken; Polat, Meydan ve Tokmak'ın (2010) Ankara'da faaliyet gösteren kamu sahipliği olan

bir üniversitesinin idari bilimler ve yabancı diller bölümlerindeki akademik personeller üzerinde yürüttüğü çalışmasında (-0,256) olarak belirtilmiştir. Sezgin-Nartgün ve Kalay'ın (2014) Bolu'nun Mudurnu ilçesindeki görevli ilkököl ve ortaokul öğretmenleriyle gerçekleştirdiği çalışmasında örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkinin değeri 0,434 olarak belirlenmiştir. Beldek'in (2015) Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş. Genel Müdürlüğü'nde 657 sayılı devlet memurları kanunu ile çalışan memurlar üzerinde yürüttüğü çalışmasında örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki (-0,379) olarak tespit edilirken; Argon ve Ekinci'nin (2016) Bolu'da görevli olan ilk ve ortaokul öğretmenlerine uyguladığı çalışmasında bu ilişkinin (-0,262) olduğu görülmektedir. Ayık, Şayir ve Bilici'nin (2016) Erzurum'un Yakutiye ilçesinde devlet ilköğretim okullarındaki öğretmenler üzerinde yürüttüğü çalışmada bu ilişki (-610) bulunmuşken, Şantaş, Uğurluoğlu, Kandemir ve Çelik'in (2016) Kırıkkale'de bir eğitim ve araştırma hastanesinde çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmada örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişki (-0,665) olarak bulunmuştur. Kılınç'ın (2017) Nevşehir Belediyesi'ndeki personeller üzerindeki yaptığı çalışmada ise (-0,010) olarak tespit edilmiştir. Yakın'ın (2017) Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş.'de bulunan ve Ankara'da faaliyet gösteren dört fabrikasındaki çalışanları üzerinde yaptığı çalışmasında ise bu ilişkinin değeri (- 0,110) olarak tespit edilmiştir. Yine aynı yıl içerisinde Kerse ve Karabey'in (2017) Aksaray'da faaliyet gösteren bir banka çalışanlarını örneklem olarak seçtiği çalışmasında bu ilişki değerinin (-0,759) olduğu bilinmektedir. Uyar'ın (2018) İstanbul'daki 11 farklı kamu hastanesindeki hemşireler üzerindeki çalışmasında ise örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki (-0,484) olarak bulgulanırken; Akçay'ın (2018) İstanbul'da çeşitli sektörlerdeki çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmada bu ilişki (-0,360) olarak bulgulanmıştır. Alagöz'ün (2019) Kars'ta enerji sektöründe faaliyet gösteren bir işletmedeki çalışanlar üzerinde yürüttüğü araştırmasında bu ilişki 0,320 olarak tespit edilmiştir.

Örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkileri inceleyen bireysel çalışmaların nedensellik anlamında tartışmalı ve/veya çelişkili sonuçları ortaya koyduğu söylenebilir. Ancak uluslararası ve ulusal yazına bakıldığında bu ilişki özelinde genel bir yargıya varılmak üzere yürütülmüş herhangi bir meta-analiz çalışmasına rastlanamamıştır. Bu durumda örgütüyle özdeşleşmiş olan çalışanların örgütsel sinizmleri arasındaki etki düzeyleri farklılık gösterse de negatif yönde bir ilişki olması beklenmesi olasıdır. Fakat, pozitif ilişki içerisinde olanlar da görülmektedir. Her ne kadar örgütsel sinizm negatif bir çağrışım yapsa da örgütünün değer ve amaçlarıyla uyumlu olmayan ve bunlardan memnun olmayan bir çalışanın örgütü için ortaya koyacağı davranışlarda örgütsel sinizmin

de yüksek seviyede olması olasıdır. Tüm bunlara bağlı kalınarak bu meta-analiz çalışmasında test edilmek üzere geliştirilen hipotezlere aşağıda yer verilmiştir.

H₁: Örgütsel özdeşleme ile örgütsel sinizm arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

Uluslararası ve/veya ulusal yazında daha önceden yapılmış olan meta-analiz çalışmalarında (Riketta, 2005; Lee, Park ve Koo, 2015, Çömez, 2016; Bozalp-Ünal, 2017; Aksoy-Kürü, 2020) incelenen değişkenler arasındaki ilişkilere etki edebileceği öngörülen bazı moderatör (düzenleyici) değişkenlerin (örneğin cinsiyeti, kültür farklılığı, çalışmanın yılı ve türü, sektör türü, ölçek çeşitliliği, vb.) de ele alındığı bilinmektedir.

H_{1a}: Yayın yılının örgütsel özdeşleme ile örgütsel sinizm arasında negatif ilişkide moderatör etkisi vardır.

Meta-analiz çalışmalarında dikkat çeken bir konu olarak yayın yanlılığı ele alınmaktadır. İstatistiksel olmak üzere anlamlı sonuçlara ulaşılmış olan bireysel çalışmaların yayınlanıyor olduğu düşüncesi (Dickersin, Min ve Meinert, 1992), meta-analiz çalışmalarına dahil edilen örneklemin de etki büyüklüğünün hesaplanmasında Field ve Gillet'in (2010) de ifade ettiği gibi yanlı sonuçlara yol açacağı bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Hunter ve Schmidt, 2004). Bu durumun gerçekleşmesi halinde de meta-analiz çalışmasında ele alınan bireysel çalışmaların yayınlanmış ya da yayınlanmamış olmasının (yayın yanlılığı) moderatör etkisi görülebilmektedir.

H_{1b}: Yayın türünün örgütsel özdeşleme ile örgütsel sinizm arasında negatif ilişkide moderatör etkisi vardır.

Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi Türkiye örneklemini ele alarak incelemiş olan bireysel çalışmalara bakıldığında, bireysel araştırmacılar tarafından her iki değişkenin ölçülmesinde birden fazla sayıda ölçeğin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Örgütsel özdeşleşmenin ölçülmesinde yazında da çok sayıda araştırmacının da tercih ettiği Mael ve Ashforth'un (1992) örgütsel özdeşleşme ölçeği olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, örgütsel özdeşleşme ölçeklerinden olan Cheney'in (1983) ve Mael'in (1998) ölçeklerini bir arada kullanan bireysel çalışmaların olmasının yanı sıra Bagozzi'nin (2000) ölçeğinin de tercih edildiği de bilinmektedir.

Örgütsel sinizmin ölçülmesinde ise Brandes (1997), Brandes, Dharwadkar ve Dean (1999), Dean vd., (1998) Güzeller ve Kalağan (2008), Pugh, Skarlicki ve Passell (2003) ve Vance, Brooks ve Tesluk'un (1996) örgütsel sinizm

ölçeklerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu meta-analiz çalışmasına dahil edilmiş olan bireysel çalışmalarda örgütsel özdeşleşmeyi ölçmek üzere büyük bir çoğunluğun (k= 10) Mael ve Ashforth'un (1992) geliştirmiş olduğu örgütsel özdeşleşme ölçeğini; örgütsel sinizmi ölçmek içinse Brandes'in (1997) geliştirmiş olduğu örgütsel sinizm ölçeğini kullanmış olduğu görülmüştür. Her iki değişken için de birbirinden farklı ölçeklerin kullanılmış olması, kullanılan ölçeklerdeki ifadelerin farklılaşması nedeniyle yapılan araştırmaların sonuçlarında da farklı etkilere yol açabileceği öngörülmektedir. Buna bağlı olarak da örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olan çalışmalarda kullanılmış olan ölçeklerin bu ilişkide moderatör etkisi olabilmektedir.

H_{1c}: Örgütsel sinizm ölçeklerinin örgütsel özdeşleme ile örgütsel sinizm arasında negatif ilişkide moderatör etkisi vardır.

H_{1ç}: Örgütsel özdeşleşme ölçeklerinin örgütsel özdeşleme ile örgütsel sinizm arasında negatif ilişkide moderatör etkisi vardır.

Moderatör etki oluşturabileceği düşünülen bir başka değişken de bireysel çalışmaların yapıldığı sektördür. Örgütlerin faaliyet gösterdiği alanların yer aldığı sektörlerin (kamu sektörü, özel sektör ve karma sektör) çalışanlarına sağladığı imkanlar, sahip olduğu nitelik ve koşullar birbirinden ayrışacak durumdadır. Bundan dolayı da çalışanların gerek yaptıkları işe gerekse örgütlerine yönelik sergiledikleri tutum ve davranışları da farklılaşmaktadır. Markovits ve arkadaşlarının da (2010) belirttiği gibi, yaşanan ve gözlenen bu ayrışmaya bağlı olarak çalışanların da icra ettiği işlerine ve mensubu oldukları örgütlerine karşı ortaya koydukları tutum ve davranışlarını da örgüte bağlılık gösterme, yüksek performanslı iş çıktılarını elde etme ya da olumlu durumların aksine çalışanın örgütüne negatif duygular içine girmesi gibi duygu, düşünce ve davranış anlamında çeşitlenmektedir. Kamu sektöründeki çalışanların çalışma ortamlarında mümkün olduğunca eşitlik ilkesinin hâkim olduğu ve bir tür refah düzeyi yüksek yaşam garantisinin de sağlandığı düşüncesiyle örgütüyle özdeşleşme içinde olmalarıyla işlerine ve örgütlerine bağlılıklarının da görülebileceği düşünülebilir. Bir diğer taraftan, özel sektörün kişisel gelişim, hızlı terfi ve yüksek maddi olanakları çalışanlarına verebilecek durumda olması da çalışanlar için tatmin oluşturacak birer unsur olarak kabul edilerek bu sayede de örgütsel özdeşleşmenin yaşanabileceği ihtimali de doğurabilir (Dutton vd. 1994; Van Dick vd., 2004; Popoola, 2005; Riketta, 2005). Yapılan bu meta-analiz çalışmasında yer alan bireysel çalışmalara bakıldığında ise Polat ve Meydan'ın (2012) özel sektörde yaptığı çalışmasında elde ettiği korelasyon değeri (-0,370) iken yine aynı yıla ait ve bu defa kamu sektöründe yürütülmüş olan bir çalışmada

(Polat vd., 2010) (-0,256) değerine ulaşmıştır. Kamu sektöründe yürütülmüş olup; tıpkı Alagöz'ün (2019) özel sektörde yürütmüş olduğu çalışmasında olduğu gibi örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki pozitif yönde bir ilişki (0,320) tespit ettiği üzere örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi pozitif yönde bulgulayan çalışmalar (Sezgin-Nartgün ve Kalay, 2014) da mevcuttur. Örgütle yaşanacak özdeşleşmenin de örgütsel sinizmin oluşmaması için önemli bir öncül olduğu bilinciyle sektörel farklılıkların örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişki de moderatör etkiye sahip olduğu değerlendirilmelidir.

H_{1d}: Çalışmaların yapıldığı sektörün örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasında negatif ilişkide moderatör etkisi vardır.

2. Yöntem

Çalışmanın yöntem bölümünde ilk olarak araştırma deseni hakkında bilgi verilerek evren ve örneklem, yazın taraması, veri toplama süreci, yapılan tarama sonucunda elde edilen verilerin analizi hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Deseni

Meta-analiz çalışmaları, bir ilişki özelinde yapılmış olan konuyla alakalı olmak kaydıyla mümkün oldukça bütün bireysel çalışmaların birlikte ele alınıp değerlendirilmesi ifade etmektedir. Bu sayede farklı bölgelerde, farklı coğrafyalarda, farklı çalışma alanlarında ve farklı zaman aralıklarında ne ölçüde benzerlik olduğunu ortaya koymak mümkün hale gelmektedir (Yücel, 2001). Böylece, bağımsız durumdaki çok sayıdaki bireysel çalışmaların sonuçlarının belli prosedürler kapsamında bir araya getirilerek geniş ve kapsamlı bir raporlama sunulabilmektedir. Genel etki büyüklüğünü temsil eden kapsamlı rapor ise ele alınan konu özelinde genel bir yargıya ulaşmaya imkân vermektedir (Lipsey ve Wilson, 2001).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evren ve örnekleme, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla Türkiye coğrafyasındaki örgütlerde istihdam edilmekte olan çalışanlar üzerinde yürütülmüş olan bireysel çalışmalardan oluşmaktadır. Ulusal yazında örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi hali hazırda ele almış olan herhangi bir meta-analiz çalışması yer almadığından 2019 yılı Aralık ayı sonuna kadar yayımlanmış ve/veya yayımlanmamış olan tüm bireysel çalışmalar bu meta-analiz çalışmasının evrenini ve aynı zamanda da örneklemini temsil etmektedir. Konu özelindeki

bireysel çalışmaların meta-analiz çalışmasına dahil edilmelerine veya analize dahil edilmemelerine (hariç tutulmalarına) ilişkin birtakım kriterler üzerinden hareket edilmektedir. Bu kriterlerden dahil edilme kriteri olarak nitelendirilenler, aşağıda sıralanmaktadır.

-Meta-analize dahil edilecek olan bireysel çalışmaların örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olması,

- Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olan bireysel çalışmanın Türkiye örneklemini incelemiş olmaları,

- Türkiye örneklemini incelemiş olan bireysel çalışmaların bu ilişkiyi bir örgütte fiilen çalışmakta olan bireyler üzerinde ele almış olmaları,

- Konu özelinde yapılmış olan bireysel çalışmaların mutlaka görgül çalışmalar olması,

- Doğru anlaşılması ve doğru değerlendirme yapılabilmesi için örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olan bireysel çalışmaların Türkçe ve/veya İngilizce dillerinde hazırlanmış olmaları,

- Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olan bireysel çalışmaların her birinin titiz ve objektif bir hakem değerlendirmesinden geçmiş olmaları,

- Bu bireysel çalışmaların ele alınan bu ilişkiyi değerlendirdiğine ilişkin olarak ortaya koyduğu bulgu ve sonuçlarda korelasyon katsayısı veya korelasyon katsayısının hesaplanmasına yardımcı olan değerlere (t-testi ve F testi) yer vermesidir.

Meta-analiz kapsamına alınmamaya neden olan kriterler ise aşağıdaki gibidir.

- Lisansüstü çalışmalar ve makaleler dışındaki bildiri metinlerinin nitelikli ve objektif bir hakem değerlendirmesine tabi olmamaları nedeniyle meta-analiz çalışmasına dahil edilmemesi,

- Bireysel araştırmacıların aynı örnekleme kullanarak biden fazla çalışma yapmış olması durumunda her ne kadar farklı yıllarda yapılmış olsalar dahi yapılmış olan bu bireysel çalışmalardan yalnızca bir tanesinin meta-analize dahil edilmesidir.

Meta-analize dahil edilme ve analizden hariç tutma kriterleri olarak yukarıda belirtilmiş olan unsurlara göre konu özelinde değerlendirilen tüm bireysel çalışmalardan (k=15) Kerse'nin (2017) doktora tezi ile Kerse ve

Karabey'in (2019) makalelerinin örnekleminin Kerse ve Karabey'in (2017) yılında hazırlamış oldukları makalelerindeki örnekleme aynı olmasından dolayı çift sayım olmaması için ilgili çalışmalar meta-analiz çalışmasını dışına alınmıştır.

2.3. Veri Toplama ve Kodlama İşlemleri

Yazın taraması yapmak için; örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olan lisansüstü bireysel çalışmalara ulaşmak amacıyla Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi dikkate alınırken, hakem değerlendirmesinden geçmiş olan makale metinlerine ulaşmak içinse ulusal ve uluslararası veri tabanları ((Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi ULAKBİM-Sosyal Bilimler Veri Tabanı), Dergipark, ERIC, DOAJ, PsycINFO, Sage Journals Online, Science Direct, Springer Link, Taylor and Francis Online Journals, Wiley Online Library) dikkate alınmıştır. İlgili veri tabanlarının yanı sıra Google Scholar, Yandex ve Google Chrome gibi internet arama motorları da kullanılmıştır. Tarama yapılırken örgütsel özdeşleşme, örgütle özdeşleşme, örgütsel özdeşim, örgütle özdeşim, örgütsel kimlik, örgütsel kimliklenme, organizational identification, organizational identity, oi, öö, örg. özd., örgütsel sinizm, örgütsel kinizm, organizational cynicism anahtar kelimeleri tercih edilmiştir. Bulunan her bireysel çalışma ayrıntılı olarak incelenmiştir. Uygun olduğu düşünülen bireysel çalışmanın özetleri okunmuştur. Değerlendirilen her bir bireysel çalışma, ön elemenden geçirilerek meta-analize dahil edilme ölçütlerini taşıyanlar ve potansiyel nitelikte olanlar olmak üzere meta-analiz kodlama formuna aktarılmıştır. Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi Türkiye örneklemini değerlendirerek ele almış olan bireysel çalışmaları birer örneklem olarak meta-analiz çalışması yapmayı amaçlayan bu çalışmada Hunter ve Schmidt (2004) ve Card'ın (2012) çalışmalarında oluşturdukları kodlama formlarından yararlanılmıştır. Kodlama formları üç ana başlıkta toplanmış olup birinci formda, meta-analize dahil edilecek bireysel çalışma(lar)ının tam adına, yazar(lar) bilgisine, yayın yılına, yayın türüne ve bireysel çalışmaların örneklem sayılarına yer verilmiştir. İkinci ana başlıkta ise örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi değerlendirmiş olan bireysel çalışmaların örnekleminin demografik özelliklerine (cinsiyet) ve bu çalışmaların yapılmış olduğu sektör bilgisine ilişkin bilgiler işlenmiştir. Bir diğerinde ise, bireysel çalışmalardaki değişkenlere ilişkin ölçek bilgisine ve bu ölçeklerin Cronbach alfa katsayılarına, değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarına, ölçek ortalamalarına ve standart sapma değerlerine yer verecek şekilde bilgiler işlenmiştir.

Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi incelemiş ve analize dahil edilmiş olan 13 bireysel çalışmadaki toplam örneklem sayısı 3341'dir. Çalışmalardaki ortalama örneklem sayısı ise 257'dir. Bireysel çalışmalardaki örneklemelerde hemen hemen aynı değere yakın olsa da daha çok erkeklerin ($n= 1384$) olduğu anlaşılmaktadır. Meta-analize dahil edilen 13 çalışmanın ikisinde toplamda 888 kişilik örnekleme ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

2.4. Verilerin Analiz Edilmesi (Meta-Analizin Uygulanması)

Örgütsel özdeşleme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi inceleyen bireysel çalışmaların analizleri için Comprehensive Meta Analysis (CMA) paket programı kullanılmıştır. Çalışmada, Cohen, Manion ve Morrison'un (2007) korelasyon kat sayıları için önermiş olduğu etki büyüklüğü eşik değerleri referans alınmıştır. Bu meta-analiz çalışmasına dahil edilmiş olan 13 bireysel çalışmanın korelasyon katsayıları ve örneklem büyüklükleri meta-analizde genel etki büyüklüğünün hesaplanması esnasında kullanılmıştır. Bireysel çalışmaların heterojenlik testlerini yapılarak elde edilen sonuçların kritik değeri aşıp aşmadığına bakılmıştır. Bu sayede de uygun etki büyüklüğü modeli (sabit veya rastgele) seçilebilmiştir. Elde edilen bulgular, örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olan çalışma sayısı (k), örneklem büyüklüğü (N), etki büyüklüğü (nokta tahmini) (r), alt-üst limitler, Fisher's z değeri, Q değeri, serbestlik derecesi ile p değerine bakılarak değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Meta-analize dahil edilmiş olan 13 bireysel çalışmada herhangi bir yayın yanlılığının olup olmadığına bakmak amacıyla Begg ve Mazumdar'ın (1994) sıra korelasyon testi uygulanmıştır. Bu teste binaen, elde edilen Kendall Tau katsayısına, bir başka analiz olan Egger regresyon analizi sonucunda elde edilen değere ve Rosenthal'in öne sürmüş olduğu değere göre de değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca huni grafiğine de yer verilerek çalışmaların simetriği hakkında da bilgi verilmeye çalışılmıştır. Yayın yanlılığın dışında örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış ve meta-analiz çalışmasına dahil edilmeye uygun görülmüş olan 13 bireysel çalışmanın yayın yılına ve türüne, çalışmanın yapılmış olduğu sektöre, çalışmalarda tercih edilmiş olan örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm ölçeklerine bağlı olarak gözlemlenebilecek bir farklılığı yorumlayabilmek için moderatör etki analizleri yapılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Meta-Analize Dahil Edilen Çalışmaların Künyesi

Örgütsel özdeşleme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış ve bu meta-analiz çalışmasına dahil edilen bireysel çalışmaların künyesi Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 1. Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların yıllara göre dağılımı

Çalışmanın Yapıldığı Yıl	Frekans	Yüzde
2010	2	15,385
2014	1	7,692
2015	1	7,692
2016	3	23,077
2017	3	23,077
2018	2	15,385
2019	1	7,692
Toplam	13	100

Tablo 1'e göre, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olan ve meta-analize dahil edilen 13 bireysel çalışmanın 2010-2019 yılları arasında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. En fazla çalışmanın yapıldığı yıllar ise 2016 ve 2017 yıllarıdır.

Tablo 2. Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların yayın türüne göre dağılımı

Çalışmanın Türü	Frekans	Yüzde
Doktora Tezi (Tez (D))	-	-
Yüksek Lisans Tezi (Tez (YL))	5	38,462
Makale	8	61,538
Toplam	13	100

Tablo 2'ye göre, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olan ve meta-analize dahil edilen 13 bireysel çalışmanın beş tanesi dördü yüksek lisans tezi, sekiz tanesi yayınlanmış makaleden oluşurken bu ilişkiyi inceleyen bir doktora tezi bulunmamaktadır.

Tablo 3. Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların sektöre göre dağılımı

Çalışmanın Yapıldığı Sektör	Frekans	Yüzde
Kamu	8	61,538
Özel	5	38,462
Karma	-	-
Toplam	13	100

Tablo 3'e göre örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olan ve meta-analize dahil edilen 13 bireysel çalışmanın sekiz tanesi kamu sektöründe, beş tanesi de özel sektörde yapılmıştır.

Tablo 4. Meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların künyesi

Çalışma	N	Yayın türü

Polat ve Meydan (2010)	176	Makale
Polat, Meydan ve Tokmak (2010)	69	Makale
Sezgin-Nartgün ve Kalay (2014)	81	Makale
Beldek (2015)	161	Tez (YL)
Argon ve Ekinci (2016)	636	Makale
Ayık, Şayir ve Bilici (2016)	252	Makale
Santaş, Uğurluoğlu, Kandemir ve Çelik (2016)	492	Makale
Kılınç (2017)	300	Tez (YL)
Yakın (2017)	199	Tez (YL)
Kerse ve Karabey (2017)	218	Makale
Akçay (2018)	227	Makale
Uyar (2018)	337	Tez (YL)
Alagöz (2019)	193	Tez (YL)
Toplam örneklem	3341	
Ortalama örneklem	257	

Tablo 4'e bakıldığında örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi incelemiş olan 13 bireysel çalışmanın meta-analize dahil edildiği anlaşılmaktadır. Bu bireysel çalışma türlerinden bir olan makale çalışmaları en az tek; en çok dört yazarlıdır. Bireysel çalışmaların örneklem sayılarına bakıldığında ise en küçük örneklem sayısının 69; en büyük örneklem sayısının ise 636 olduğu görülmektedir. Toplam örneklem sayısının 3341 olduğu bilgisine bağlı kalarak ortalama örneklem büyüklüğü de 257'dir.

3.2. Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkide Etki Büyüklüğü Bulguları

Örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkide etki büyüklüğünün hesaplanmasında Pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Standart hata, varyans ve %95 güven aralığına göre Fisher's Z değerleri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Örgütsel Özdeşleşme İle Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkide Ele Alınmış Olan Bireysel Çalışmalara Ait Bulgular ve Etki Büyüklükleri

Çalışma Adı	r	N	Standart Hata	Varyans	Fisher's Z Değeri
Polat ve Meydan (2010)	-0,370	176	0,076	0,006	-0,388
Polat, Meydan ve Tokmak (2010)	-0,256	69	0,123	0,015	-0,262
Sezgin-Nartgün ve Kalay (2014)	0,434	81	0,113	0,013	0,465
Beldek (2015)	-0,379	161	0,080	0,006	-0,399
Argon ve Ekinci (2016)	-0,262	636	0,040	0,002	-0,268
Ayık, Şayir ve Bilici (2016)	-0,610	252	0,063	0,004	-0,709
Santaş, Uğurluoğlu, Kandemir ve Çelik (2016)	-0,665	492	0,045	0,002	-0,802
Kılınç (2017)	-0,010	300	0,058	0,003	-0,010
Yakın (2017)	-0,110	199	0,071	0,005	-0,110
Kerse ve Karabey (2017)	-0,759	218	0,068	0,005	-0,994
Akçay (2018)	-0,360	227	0,067	0,004	-0,377
Uyar (2018)	-0,434	337	0,055	0,003	-0,465
Alagöz (2019)	0,320	193	0,073	0,005	0,332

Örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi Türkiye örneklemi kullanarak ele almış olan 13 bireysel çalışmanın meta-analize dahil edildiği görülmektedir. Analize dahil edilen bireysel çalışmaların Fisher's Z değerine göre etki büyüklükleri (-0,994) ile 0,465 arasında yer almaktadır. Kerse ve Karabey'in (2017) makalesi ile Sezgin-Nartgün ve Kalaycı'nın (2014) makalesinin etki büyüklüklerinin uç değerleri temsil ettiği anlaşılmaktadır.

Analize dahil edilmiş olan bireysel çalışmalara ilişkin etki büyüklüklerinin hesaplanmasından sonra genel etkinin hesaplanması için homojenlik-heterojenlik testleri yapılarak analiz modeli belirlenmektedir. Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkinin genel etki büyüklüğünün hesaplanması için kullanılacak modelin seçimi için heterojenlik testi sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Örgütsel Özdeşleme İle Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkiye Ait Heterojenlik Testi Sonuçları

Model	Etki Büyüklüğünün %95 Güven Aralığı				Heterojenlik Testi			
	Çalışma sayısı	Nokta tahmini (r)	Alt sınır	Üst sınır	Q değeri χ^2	Ser. Der. df	p	I ²
Sabit	13	-0,365	-0,394	-0,335	412,988	12	0,000	97,094
Rastgele	13	-0,301	-0,474	-0,107				

Tablo 6'ya bakıldığında hesaplanan Q değerinin 412,988 olduğu anlaşılmakta olup bu değer ki-kare 0,05 anlamlılık düzeyi ve 12 serbestlik derecesine karşılık gelen değerin (21,026) çok üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Kritik değeri aştığı görülen tablo değerine ve anlamlılık değerinin $p < 0,05$ ($p = 0,000$) olmasına bağlı kalınarak örgütsel özdeşleme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişki için meta-analize dahil edilen 13 bireysel çalışmanın etki büyüklüklerinin homojen dağılmadığı görülmektedir. Bu durumda homojenlik reddedilerek heterojenlik düzeyini tespit etmek amacıyla Higgins değerine bakılarak ilgili değerin 97,094 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilmiş olan 97,094 değerinin ise, Petticrew ve Roberts'e (2006) göre %70 düzeyinin üzerinde seyrediyor olmasından dolayı yüksek bir heterojenliği temsil ettiği ifade edilmektedir. Bireysel çalışmaların heterojen yapıda olduğu sonucuna ulaşılmasıyla rastgele etki modeline göre genel etki büyüklüğü hesaplanmasına gidilmiştir.

Tablo 7. Örgütsel Özdeşleme İle Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkiyi Ele Almış Olan Bireysel Çalışmaların Rastgele Etki Modeline Göre Etki Büyüklüğü Bulguları

Çalışma Adı	Fisher's Z Değeri	Alt Limit	Üst Limit	Z Değeri
Polat ve Meydan (2010)	-0,388	-0,491	-0,235	-5,109
Polat, Meydan ve Tokmak (2010)	-0,262	-0,465	-0,021	-2,127
Sezgin-Nartgün ve Kalay (2014)	0,465	0,238	0,596	4,105
Beldek (2015)	-0,399	-0,504	-0,238	-5,014
Argon ve Ekinci (2016)	-0,268	-0,333	-0,188	-6,749
Ayık, Şayir ve Bilici (2016)	-0,709	-0,682	-0,526	-11,187
Santaş, Uğurluoğlu, Kandemir ve Çelik (2016)	-0,802	-0,712	-0,613	-17,729
Kılınç (2017)	-0,010	-0,123	0,103	-0,172
Yakın (2017)	-0,110	-0,245	0,030	-1,546
Kerse ve Karabey (2017)	-0,994	-0,810	-0,696	-14,573
Akçay (2018)	-0,377	-0,468	-0,241	-5,641
Uyar (2018)	-0,465	-0,517	-0,343	-8,495
Alagöz (2019)	0,332	0,187	0,441	4,571
Sabit etki modeli	-0,365	-0,394	0,335	-22,007
Rastgele etki modeli	-0,301	-0,474	-0,107	-2,986

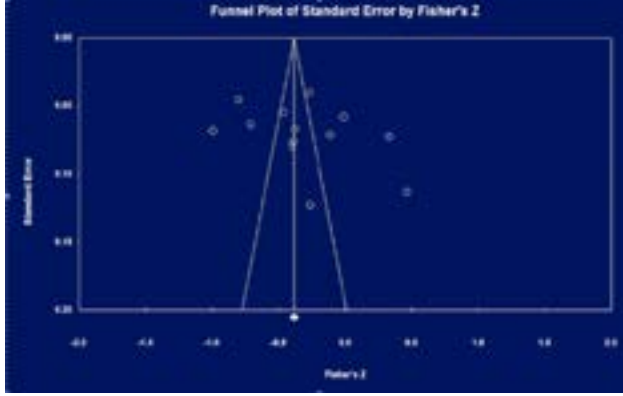
Tablo 7'de yer verilen bulgulara göre, örgütsel özdeşleme ile örgütsel sinizm arasında negatif yönlü bir ilişki olduğuna ilişkin kurulan H_1 hipotezinin (H_1 : Örgütsel özdeşleme ile örgütsel sinizm arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.) test edilmesinde rastgele etki modeli kullanılmış olup elde edilen değere bakılarak ilgili hipotez desteklenmiştir. Elde edilen etki büyüklüğü değeri $r = (-0,301)$ Cohen vd.'ye (2007) göre orta düzeyde bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir.

3.3. Örgütsel Özdeşleme İle Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkide Yayın Yanlılığı

Hesaplanan genel etki büyüklüğünü takiben meta-analiz çalışmalarında önemli bir kısıtı temsil eden ve ele alınan ilişkiyle ilgili tüm bireysel çalışmaların yanlı bir örnekleme temsil ediyor olması yanlılığını (Hunter ve Schmidt, 2004) ifade eden yayın yanlılığı için de analizler yapılmıştır. Dickersin ve arkadaşlarına (1992) göre, yayınlanan bireysel çalışmaların sonuçlarında yalnızca istatistiki olarak anlamlı sonuçlara sahip olanlara yer verildiği düşünülmektedir. Bu da yayın yanlılığının neden olmaktadır (Rosenthal, 1979). Yayın yanlılığının gerçekleşmesi durumunda, meta-analize dahil edilen bireysel çalışmaların etki büyüklükleri de kaçınılmaz olarak bu durumdan etkilenip sapma gösterebilecektir. Buna bağlı olarak da ulaşılabilecek beklenen sonuçlarda da istatistiksel olarak anlamlılık ortaya çıkmaktadır (Field ve Gillett, 2010). Analize dahil edilen bireysel çalışmaların etki büyüklüklerinin dağılımını ve buna bağlı oluşabilecek yayın yanlılığının olasılığını gösteren huni saçılım grafiği kullanılan

yaygın bir yöntemdir. Şekil 1’de de gösterilen dağılıma göre bireysel çalışmaların değerlerinin huni çevresinde simetrik olarak dağılmaları beklenir.

Şekil 1. Örgütsel Sinizm İle Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişkiye Ait Huni Saçılım Grafiği

Şekil 1’e göre, gözlenen değerlerle yayın yanlılığından doğabilecek etkiyi düzeltmek amacıyla belirtilen ve düzeltilmiş değerler arasında bir farklılık olmadığı söylenebilir. Bu durumda da merkez çizgisi etrafında kayıp bir veriye rastlanmadığı ve meta-analize dahil edilen 13 bireysel çalışmanın bu çizginin iki tarafında yoğunlaşarak simetrik bir dağılım gösterdiği ifade edilebilmektedir. Yayın yanlılığını açıklamada yalnızca huni grafiğinin yeterli olmadığı bilinmektedir (Petticrew ve Roberts, 2006). Bu nedenle yayın yanlılığının test edilmesinde en güvenilir istatistiklerden olan Begg ve Mazumdar’ın (1994) sıra korelasyon testi uygulanarak, Kendall Tau katsayısına da bakılmıştır. Yayın yanlılığının olmadığı ortaya konulurken gerçek etki büyüklüğünün varyansı olarak ifade edilen Tau katsayısı 1’e yakın bir değere sahip olup iki kuyruklu p değerinin de anlamlılık göstermemesi ($p>0,05$) beklenmemektedir (Dinçer, 2014). Elde edilen test sonucuna göre Tau katsayısının 0,218; p değerinin ise 0,300 olduğu görülmektedir. Bu da yayın yanlılığının olmadığını göstermektedir. Bir başka istatistik olan Rosenthal’in değerine göre ise, yayın yanlılığından söz edebilmek için elde edilen değer en az $5 \times 13 + 10 = 75$ değerinden küçük olması beklenir. Yapılan test sonucunda elde edilen 1251 değerinin ise 75’ten oldukça büyük olduğu görülmektedir. Bu sayede de yayın yanlılığının olmadığı ifade edilebilir. Egger ve diğerlerinin (1977) öne sürdüğü bir diğer istatistiğe göre doğrusal regresyon yaklaşımı da ele alınmaktadır. Test değerinin, simetrik bir huni için regresyon çizgisinin orijinden geçmesi ve elde edilen beta değerinin de sıfır olması beklenmektedir. Örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki

ilişkinin genel etki büyüklüğü için yapılan Egger regresyon analizi sonucuna göre t test sonucunun tek yönlü testi için anlamsız ($t=1,07453$; $p=0,15280$) olduğu görülmektedir. Bu da yayın yanlılığının olmadığı bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir.

3.4. Örgütsel Özdeşleme İle Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişkide Moderatör Etki Analiz Bulguları

Meta-analiz çalışmalarında alt gruplar arasında farklılık gözetilip gözetilmediğine bakılmak amacıyla moderatör etki analizleri yapılmaktadır (Littel, Corcoran ve Pillai, 2008). Herhangi bir farklılığın görülmesi halinde ise oluşacak olan istatistikî anlamlılık Q değeriyle yorumlanmaktadır. Örgütsel özdeşleme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele alan ve bu meta-analiz çalışmasına dahil edilen 13 çalışmanın etki büyüklükleri, çalışmanın yayın türü (yüksek lisans tezi (Tez (YL)) ve makale), yayın yılı, örgütsel özdeşleme ölçekleri, örgütsel sinizm ölçekleri ve çalışmanın yapıldığı sektör bakımından farklılık gösterip göstermediğine bakılmak amacıyla moderatör etki analiziyle test edilmiş olup ilgili analiz neticesinde elde edilen sonuçlara Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. Örgütsel Özdeşleme İle Örgütsel Sinizm Arasındaki Moderatör Etki Analiz Bulguları

Değişken	k	N	r	CI (Güven Aralığı)		Z	Q	Q _b
				Alt Limit	Üst Limit			
Örgütsel Sinizm	13	3341	-0,301	-0,474	-0,107	-2,986	412,988*	
Yayın Türü								2,369
Tez (D)	-	-	-	-	-			
Tez (YL)	5	1190	-0,130	-0,389	0,147			
Makale	8	2151	-0,402	-0,589	-0,173			
Yayın Yılı								130,936*
2010	2	245	-0,339	-0,446	-0,223			
2014	1	81	0,434	0,238	0,596			
2015	1	161	-0,379	-0,504	-0,238			
2016	3	1380	-0,531	-0,741	-0,227			
2017	3	717	-0,355	-0,753	0,234			
2018	2	564	-0,405	-0,473	-0,332			
2019	1	193	0,320	0,187	0,441			
Örgütsel Sinizm Ölçekleri								205,927*
Brandes (1997)	6	1668	-0,446	-0,596	-0,267			
Brandes, Dharwadkar ve Dean (1999)	1	218	-0,759	-0,810	-0,696			
Dean, Brandes ve Dharwadkar (1998)	1	193	0,320	0,187	0,441			

*Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişki:
Ulusal Yazında Bir Meta-Analiz Çalışması*

Güzeller ve Kalağan (2008)	1	69	-0,256	-0,465	-0,021
Pugh, Skarlicki ve Passell (2003)	1	300	-0,010	-0,123	0,103
Vance, Brooks ve Tesluk (1996)	3	893	-0,077	-0,426	0,292
Örgütsel Özdeşleşme Ölçekleri					10,408*
Cheney (1983)	1	252	-0,610	-0,682	-0,526
Mael (1998) ve Bagozzi (2000) (Loğa, 2003)	2	717	0,090	-0,556	0,669
Mael ve Ashforth (1992)	10	2372	-0,335	-0,533	-0,103
Sektör					0,001
Kamu	8	2328	-0,304	-0,502	-0,076
Özel	5	1013	-0,299	-0,626	0,118
Karma	-	-	-	-	-

* p<0,01

Tablo 8'deki bulgulara göre, bireysel çalışmalara ait yayın yıllarının 2010-2019 yılları arasında yer aldığı görülmektedir. Yıllar bazında negatif sonuçtan ziyade pozitif sonuçların da yer aldığı tespit edilmiştir. Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi değerlendirmiş olan bireysel çalışmaların yıllara göre etki büyüklüklerinin arasında 2018 yılı=-0,405 ve 2014 yılı= 0,434 olmak üzere çok büyük bir farklılık vardır. Elde edilen Q_b değerinin (130,936) de ki-kare dağılımına göre kritik değer (12,592) oldukça üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Ulaşılan bu sonuca binaen yayın yılının, örgütsel sinizm ve örgütsel özdeşleşme arasındaki negatif ilişkide moderatör etkiye sahip olduğu anlaşılmakta olup H_{1a} hipotezi desteklenmektedir

Örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi konu almış olan 13 bireysel çalışmanın yüksek lisans tezi (Tez (YL)) ve makale olmak üzere iki farklı yayın türünde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Yayın türlerinin etki büyüklüklerinin makale =-0,402; Tez (YL) =-0,130 olmak üzere oldukça geniş bir aralıkta yer aldığı görülmektedir. Elde edilen Q_b değerinin (2,369) ki-kare dağılımına göre kritik değerinin (3,841) altında seyrettiği için yayın türünün örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki negatif ilişkide moderatör olmadığı sonucuna ulaşılarak H_{1b} hipotezi desteklenmemektedir.

Örgütsel sinizm ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkiyi konu almış olan 13 bireysel çalışmada, bireysel araştırmacıların kullanmış oldukları örgütsel sinizm ölçeklerinin altı farklı türde ve bu ölçeklerden de en çok (k= 6) tercih edilenlerin ise Brandes'in (1997) geliştirdiği örgütsel sinizm ölçeği olduğu Tablo 8'de görülmektedir. Kullanılmış olan örgütsel sinizm ölçeklerinin etki büyüklüklerinin ise Pugh, Skarlicki ve Passell'in (2003) örgütsel sinizm ölçeğinin

(-0,010); Dean, Brandes ve Dharwadkar'ın (1998) örgütsel sinizm ölçeğinin de 0,320 değerine sahip olarak geniş bir aralıkta yer aldığını söylemek mümkündür. Elde edilen Q_b değerinin (205,927) ki-kare dağılımına göre kritik değerin (11,070) oldukça üstünde yer aldığı görülmektedir. Bu değere bağlı kalınarak, 13 bireysel çalışmanın araştırmacılarınca tercih edilmiş olan örgütsel sinizm ölçeklerinin örgütsel sinizm ve örgütsel özdeşleşme arasındaki negatif ilişkide moderatör olduğu sonucuna ulaşılmış olup ve H_{1c} hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 8'e göre, örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi değerlendirmiş olan bireysel çalışmalarda araştırmacıların tercih ettiği örgütsel özdeşleşme ölçeklerinin üç farklı ölçek türünde olduğu görülmektedir. Öte yandan, 13 bireysel çalışmanın 10 tanesinin de Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilmiş olan örgütsel özdeşleşme ölçeğini kullanmış olduğu anlaşılmaktadır. Kullanılmış olan üç farklı türdeki örgütsel özdeşleşme ölçeğinin etki büyüklüklerinin ise Cheney'in (1983) örgütsel özdeşleşme ölçeğinin (-0,610); Mael (1998) ve Bagozzi'nin (2000) örgütsel özdeşleşme ölçeğinin de 0,090 arasında seyrettiği görülmüştür. Elde edilen Q_b değerinin (10,408), ki-kare dağılımına göre kritik değerin (5,991) oldukça üstünde bir değere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda da örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinde bireysel araştırmacıların tercih etmiş olduğu örgütsel özdeşleşme ölçeklerinin, örgütsel sinizm ve örgütsel özdeşleşme arasındaki negatif ilişkide moderatör olduğu sonucuna varılarak H_{1c} hipotezi desteklenmektedir.

Analize dahil edilen 13 bireysel çalışmanın sekiz tanesinin kamu sektöründe beş tanesinin de özel sektörde uygulandığı bilinmektedir. Bireysel çalışmaların yapılmış olduğu sektörler için hesaplanan etki büyüklüklerinin Kamu=-0,304 ve Özel=-0,299 olarak birbirine oldukça yakın değerlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Hesaplanmış olan bu etki büyüklüklerine bağlı kalınarak elde edilen Q_b istatistik değeri 0,008'dir ve ki-kare dağılımına göre kritik değerin (3,841) oldukça altında yer almaktadır. Buna bağlı olarak da bireysel araştırmaların yürütülmüş olduğu sektör, örgütsel sinizm ve örgütsel özdeşleşme arasındaki negatif ilişkide moderatör değildir sonucuna ulaşılarak H_{1d} hipotezi desteklenmemektedir.

Sonuç

Yapılan bu meta-analiz çalışmanın temel amacı, Türkiye örneklemini incelemiş olmak üzere örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olan bireysel çalışmaları meta-analiz yöntemi yardımıyla değerlendirmektir. Belirlenen bu amaca göre, meta-analize dahil edilme

kriterlerini taşıyan 13 bireysel çalışma (N= 3341) ile analiz tamamlanmıştır. Belirtilen ana amacın yanı sıra, örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişki üzerine yapılmış olan bireysel çalışmaların yapılmış olduğu yayın türüne, çalışmaların yapılmış olduğu yıla, bireysel çalışmalarda araştırmacılar tarafından tercih edilmiş olan örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm ölçeklerine ve bireysel çalışmaların yürütülmüş oldukları sektörlere göre olası bir farklılığın olup olmadığının tespiti için moderatör etki analizleri de yapılmak için beş farklı moderatör etki analizi yapılmıştır. Yapılmış olan bu analizlerden elde edilen bulgulara bakılarak örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkide alt grupların oluşturduğu sonuçlara yer verilmiştir.

Örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla Türkiye örneklemini ele almış olan 13 bireysel çalışmanın sonuçları meta-analiz yöntemiyle bir araya getirilerek toplam etki büyüklüğü değeri $r = (-0,301)$ olarak tespit edilmiştir. Rastgele etki modeline göre hesaplanmış olan bu etki büyüklüğü değerinin Cohen vd.'nin (2007) sınıflandırmasına göre orta düzeyde bir etkiyi temsil ettiği söylenebilir. Örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkiye dair elde edilmiş olan etki büyüklüğü değerine göre; örgütsel özdeşleşmenin örgüt içindeki varlığı ve gücüne göre de gözlemlenebilen örgütsel sinizm arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu belirten araştırmaların sonuçlarıyla (Bedeian, 2007; Polat ve Meydan, 2010; Polat vd., 2010; Beldek, 2015; Argon ve Ekinci, 2016; Ayık, Şayir ve Bilici, 2016; Santaş vd., 2016; Yakın, 2017; Kerse ve Karabey, 2017; Akçay, 2018; Uyar, 2018) benzerlik gösterdiği anlaşılmış ve bu meta-analiz çalışmasının da ana amacını test etmek üzere kurulan H_1 hipotezi desteklenmiştir. Ancak örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkinin pozitif yönde anlamlı olduğunu bulgulamış olan çalışmaların da (Sezgin-Nartgün ve Kalay, 2014; Alagöz, 2019) olduğu bilinmelidir. Bu farklılığın oluşmasına neden olabilecek bazı unsurların içinde çalışmaların yürütülmüş olduğu coğrafyanın, sosyo-kültürel çevrenin, örgüt kültürünün ve hatta çalışanların kişisel özelliklerine bağlı oluşabilecek farklılıkların da yer alabileceği düşünülmelidir. Bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ele almış olan bireysel çalışmaları örneklem olarak ele alıp yapılmış olan herhangi bir meta-analiz çalışmasına rastlanmamış olması nedeniyle mukayese yapmak mümkün olmamaktadır.

Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkide çalışmanın yapıldığı tür ve sektör dışında diğer üç değişkenin bu ilişkide moderatör etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu meta-analiz çalışmasına dahil edilmiş olan bireysel çalışmaların yapılmış olduğu yılların örgütsel özdeşleşme ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkide moderatör etkiye sahip olduğu görülürken aksi yönde bir sonuç

olarak, bireysel çalışmaların türünün herhangi bir moderatör etki oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, beklenilenin aksine, yayınlanmamış çalışmalardan olan yüksek lisans tezlerinin yayınlanmış çalışma olarak kabul edilen makale çalışmalarından çok daha yüksek düzeyde (-0,130>-0,402) bir etki büyüklüğüne sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Buna yol açan en temel nedenin ise, yayınlanmamış olan bireysel çalışmaların yayınlanmış olan bireysel çalışmalara nazaran daha yüksek bir etki büyüklüğüne sahip olması olarak değerlendirilebilir.

Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olup bu meta-analiz çalışmasına dahil edilen 13 bireysel çalışmada araştırmacıların örgütsel sinizmin ölçülmesi için yaygın olarak Brandes'in (1997) geliştirmiş olduğu örgütsel sinizm ölçeğini kullandığı görülmüştür. Kavramlar arasındaki ilişkilerin ölçülmesinde kullanılacak olan ölçeklerin tercihinde hangi ölçeğin neden kullanılacağına açıkça ortaya konulması gerekmektedir. Nitekim, her bir bireysel çalışma kendi içinde özel ve diğer çalışmalar içinde de özgün olma gayreti gütmektedir. Ele alınacak olan sektöre ve coğrafyaya hatta örneklemin özelliklerine göre de kullanılacak ölçeğin doğru seçilmesi oldukça önem taşımaktadır. Özellikle de ana dilden başka bir dilde geliştirilmiş olan ölçeklerin içerdiği her bir ifadenin tam ve doğru karşılığının dikkatli ve özenli bir şekilde çevrilmesi gerekmektedir. Çünkü, uygulamanın yapılacağı coğrafyanın kültürüne uyumluluğu aranmaktadır. Triandis (1996), araştırmacıların kullandıkları ölçek(ler)in uygulamanın yapılacağı dile her ne kadar uygun ve tutarlı bir şekilde çevrildiğini düşünseler de söz konusu ölçeğin geliştirilmiş olduğu kültürdeki anlamını, çevrilen dilde tam olarak ifade edememe ihtimalini hala koruyacağını unutmamalıdır, demektedir. Bu durumda da çeşitlilik gösteren ve hatta çeviri, uyarılma olan ölçeklerin katılımcıların bireysel özelliklerine göre de kaçınılmaz olarak farklı anlamlar yüklenerek algılanacağı açıktır. Örgütsel sinizm ölçeklerinin yanı sıra benzer bir moderatör etki bu meta-analiz çalışmasına dahil edilmiş olan bireysel çalışmalarda kullanılmış olan örgütsel özdeşleşme ölçeklerinde de görülmüştür. 13 bireysel çalışmanın 10 tanesinde, bireysel araştırmacıların çalışmalarında sıklıkla yöneldikleri; Mael ve Ashforth'un (1992) geliştirmiş olduğu örgütsel özdeşleşme ölçeğinin olduğu anlaşılmaktadır. Mael ve Ashforth'un geliştirdiği altı ifade ve yalnızca tek boyuttan oluşan ölçek araştırmacılar için uygulamada ve sonrasında analizde kolaylık sağlar olmasıyla tercih sebebi olduğu varsayılabilir.

Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi ele almış olan bireysel çalışmaların yürütülmüş olduğu sektörün bu ilişkide moderatör etkiye sahip olmadığı anlaşılmıştır (Bknz.: Tablo 8). Oysa ki, örgütlerin faaliyet gösterdiği sektörlerin yapısal özelliklerinin çalışanlarına sunmakta olduğu

imkanların farklılık gösterdiği düşünülmektedir (Markovits vd., 2010).

Hemen hemen her bilimsel çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bazı kısıtlar yer almaktadır. Sıralanabilecek kısıtlardan biri olarak, bu meta-analiz çalışmasının uygulayıcılarının yalnızca ulaşılabildikleri bireysel çalışmaları analize dahil ettikleri ifade edilebilir. Başka bir kısıt ise, lisansüstü tezlerin yazarlarca kısıtlanmış olmalarından dolayı tümüne erişim sağlanamamış olmasıdır. Yazarın rızasını almak için zaman maliyetine katlanmak gerekmektedir. Bir başka kısıt olarak, bilimsel dergilerin politikalarına göre makalelerin tamamını okuyucuların erişimine açma tarihlerinin farklılaşması belirtilebilir. Uygulayıcılar tarafından belirlenen anahtar kelimelerin çok sayıda olmasına rağmen; yapılan taramalar neticesinde gösterilmemiş olan ya da hala ulaşılamayacak durumda olan bireysel çalışmaların da meta-analiz çalışmasına dahil edilememesi oldukça önemli bir kısıttır. Sıralanan tüm bu kısıtların yanı sıra, meta-analiz çalışmalarına dahil edilen bireysel çalışmaların uygulayıcılara sunmuş olduğu bilgilere ve verilere bağlı hareket edildiği de göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Nitekim, bu meta-analiz çalışmasında örgütsel özdeşleşme için analize dahil edilen bireysel çalışmaların tümünde yalnızca örgütle yaşanan özdeşleşme incelenmiş olup, Van Dick vd.'nin (2004) değerlendirdiği gibi alt boyutları olan bir örgütsel özdeşleşme sınıflandırılmasına gidilmemiş olduğu görülmüştür. Benzer şekilde, bireysel araştırmacıların çalışmalarında örgütsel sinizm için de alt boyutlar ele alınmaksızın örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkinin değerlendirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Her ne kadar çok sayıda kısıt olsa da buna rağmen, bu meta-analiz çalışmasının örgütlere ve gelecekteki araştırmacılara da katkı sağlayacak sonuçlara sahip olduğu da çok açıktır. Örgütler için oldukça önemli bir kazanım ve hatta uzun vadede sürdürülebilir rekabet avantajı için nitelikli ve gönülden bağlı çalışanların varlığını ifade eden örgütsel özdeşleşme (Mael ve Ashforth, 2001), birçok kavramla (iş tatmini, işe adanma, örgütsel adalet, örgütsel bağlılık, vb.) ilişki içerisindedir. Örgütsel özdeşleşmenin yapıcı bir etki ve güce sahip olduğu düşüncesiyle çalışanların örgütleriyle özdeşim kurmaları için yöneticilere büyük görevler düşmektedir. Resmi olan veya resmi olmayan grupların oluşmasına fırsat veren bir yönetim anlayışı geliştirilerek örgüt içinde iletişim ve etkileşimi artırarak çalışanların kendilerini aile ortamında hissetmeleri sağlanmalıdır. Böylece, örgütüne tutkuyla bağlanan çalışanların olduğu bir ortamda örgütte bir bütünlük oluşacak ve çalışanlar örgütünün olumlu yönlerini daha çok yüceltip olumsuz yönlerini ise düzeltmeye yöneleceklerdir. Dean vd.'nin (1998) de ifade ettiği gibi adaletsizliğin yaygın olduğu ve bütünlüğün sağlanamadığını anlatan örgütsel sinizm de bu sayede azalacaktır.

Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizmin çalışma yaşamındaki yapıcı ve yıkıcı özellikleri nedeniyle önemli birer kavram olduğu düşünülmektedir. Günümüze kadar bu kavramlar arasındaki ilişkiyi ele almış olan çok sayıda görgül bireysel çalışmanın yapılmış olmasının ötesinde yapılmış olan bu bireysel çalışmaları örneklem olarak ilk kez bir meta-analiz çalışması yürütülmüştür. Bu sayede, ulusal yazındaki bireysel çalışmaların sonuçları aynı potada eritilerek genel ve ortak bir yargıya varılabilmektedir. Örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiyi değerlendirecek olan gelecekteki bireysel araştırmacılara özenle, derli toplu, çok yönlü ve kapsamlı bir rehber ve hatta arşiv olarak sunulan bu çalışmayla yazına naçizane bir katkı sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, başka kavramlar arasındaki ilişkilerin değerlendirmesi için yapılacak olan meta-analiz çalışmaları için de temel teşkil etmesi beklenmektedir.

Kaynaklar

Meta-analize dahil edilen çalışmalar *(asteriks) işaretiyle belirtilmiştir.

ABRAHAM, Rebecca (2000), “Organizational Cynicism: Bases and Consequences”, *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, Vol. 3, No. 126, pp.269-292.

*AKÇAY, Vildan Hilal (2018), “Örgütlerde Prososyal Davranışlar, Sinizm ve Psikolojik Sermaye İlişkisi: Örgütle Özdeşleşmenin Moderatör Etkisi”, *Business and Economics Research Journal*, C. 9, Sy. 2, ss. 381-393.

AKSOY-KÜRÜ, Seval (2020), *Örgütsel Özdeşleşmenin Öncülleri ve Ardulları Üzerine Bir Meta Analiz Çalışması*. Doktora Tezi. Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kocaeli.

AKSOY, Seval ve Erdil, Oya (2018), “Do in-house policy perceptions of teachers working at state schools affect their identification with the institution?”, *Research Journal of Business and Management*, Vol. 5, No. 2, pp. 150-169.

AKTAŞ, Kadir (2019), *İşgörenlerin Adanmışlık Düzeyi ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinin Performans Algısına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*, Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

*ALAGÖZ, Musa (2019), *Dönüştürücü Liderlik Anlayışı ile Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisi: Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Kars.

- *ARGON, Türkan ve Ekinci, Serkan (2016). İlk ve ortaokul öğretmenlerinin örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm düzeylerine ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 16, Sy. 1, ss. 1-19.
- *AYIK, Ahmet, Şayir, Gönül ve Bilici, Ayşe (2016), “Investigation of The Predictor Effect of Organizational Cynicism on Organizational Identification According To Teachers' Perceptions”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, C. 6, Sy. 2, ss.233-254.
- BAŞAR, Ufuk ve Basım, Hamdullah Nejat (2015), “Effects of Organizational Identification on Job Satisfaction: Moderating Role of Organizational Politics”, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Vol. 22, No. 2, pp. 663-683.
- BEDEIAN, Arthur, G. (2007), “Even If The Tower Is “Ivory,” It Isn’t “White:” Understanding The Consequences of Faculty Cynicism”, *Academy of Management Learning & Education*, Vol. 6, No. 1, pp. 9-32.
- BEGG, Colin B. ve Mazumdar, Madhuchhanda (1994), “Operating Characteristics of A Rank Correlation Test For Publication Bias”, *Biometrics*, Vol. 50, No. 4, pp. 1088-1101.
- *BELDEK, Emine Gülsün (2015), *Örgütsel Özdeşleşme Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Muhalefet İlişkisi: Görgül Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İşletme Programı, Ankara.
- BELL, Simon J. ve Mengüç, Bülent (2002), “The Employee-Organization Relationship, Organizational Citizenship Behaviors, and Superior Service Quality,” *Journal Of Retailing*, Vol. 78, No. 2, pp. 131-146.
- BELLOU, Victoria ve Thanopoulos, John (2006), “Enhancing Service Quality in a Hospital Setting”, *Review of Business*, Vol. 27, No. 1, pp. 26-32.
- BERNERTH, Jeremy, B., Armenakis, Achilles, A., Feild, Hubert, S. ve WALKER, H. Jack (2007), “Justice, Cynicism, and Commitment a Study af Important Organizational Change Variables”, *The Journal of Applied Behavioral Science*, Vol. 43, No. 3, pp. 303-326.
- BORA, Tanıl (2011), *Sol, Sinizm, Pragmatizm*. İstanbul: Birikim.

- BOZALP-ÜNAL, Selin (2017), *Dönüşümcü Liderliğin Örgütsel Çıktılara Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması*. Doktora Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Eskişehir.
- BRANDES, Pamela, M. (1997), *Organizational Cynicism: Its Nature, Antecedents, and Consequences*. Unpublished Doctorate Dissertation. Division of Research and Advanced Studies of the University of Cincinnati.
- BRANDES, Pamela, M., Dharwadkar, Ravi ve Dean, James W. Jr. (1999), “Does Organizational Cynicism Matter? Employee and Supervisor Perspectives on Work Outcomes”, 36th Annual Meeting of the Eastern Academy of Management, Philadelphia PA., 1-34.
- CARD, Noel A. (2012), *Applied meta-analysis for social science research*. New York: The Guilford Press, New York, USA.
- CHENEY, George (1983), “On The Various Changing Meanings Of Organization Membership: A Field Study Of Organizational Identification”, *Communication Monographs*, Vol. 50, pp. 342-362.
- CİLASUN, Aydan (2016), *Yükseköğretim Kurumlarında Pozitif Psikoloji ve Örgütsel Özdeşleşmenin Performans Yönetimine Etkisi*, Doktora Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, Çanakkale.
- COHEN, Louis, Manion, Lawrence ve Morrison, Keith (2007), *Research Methods in Education* (6th ed.). New York, NY, US: Routledge/Taylor & Francis Group.
- COLLINS-BOUTWELL, Debra, Ann (2003). *Organizational Identity, Self-Concept And Commitment Among Teachers in Northwest Florida*. Florida/ABD: The University of West Florida Doctoral Dissertation.
- CÜCE, Haşim, Güney, Semra ve Tayfur, Özge (2013), “Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 31, Sy. 1, ss. 1-30.
- ÇETİNKAYA, Melek ve Çimenci, Sevcan (2014), “Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi ve Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: Yapısal Eşitlik Modeli Çalışması”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 12, Sy. 23, ss.237-278.

- ÇÖMEZ, Fatih (2016), *Örgütsel Sinizmin Öncülleri ve Sonuçları Üzerine Bir Meta Analiz Çalışması*. Doktora Tezi Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Manisa.
- DEAN, James W., Brandes, Pamela ve Dharwadkar, Ravi. (1998), “Organizational Cynicism”, *The Academy of Management Review*, Vol. 23, No. 2, pp. 341-352.
- DICKERSIN, Kay, Min, Yuan-I. ve Meinert, Curtis L. (1992), “Factors Influencing Publication Of Research Results: Follow-Up of Application Submitted To Two Institutional Review Boards”, *Jama*, Vol. 267, No.3, pp. 374-378.
- DUTTON Jane E., Dukerich Janet M., Harquail Celia V., (1994), “Organizational Image and Member Identification”, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 39, No. 2, pp. 239-263.
- EDWARDS, Martin R., (2005), “Organizational Identification: A Conceptual and Operational Review”, *International Journal of Management Reviews*, Vol. 7, No. 4, pp. 207-230.
- EFRATY, David ve Wolfe, Donald M., (1988), “The Effect Of Organizational Identification On Employee Affective and Performance Responses”, *Journal of Business and Psychology*, Vol. 3, No. 1, pp. 105-112.
- ELLIS, Paul D. (2010), *The Essential Guide to Effect Sizes: Statistical Power, Meta-Analysis, and the Interpretation of Research Results*, Cambridge University Press, New York.
- FIELD, Andy P. ve Gillett, Raphael (2010), “How To Do A Meta-Analysis”, *British Journal of Mathematical & Statistical Psychology*, Vol. 63, No. 3, pp. 665-694.
- GÜZELLER Cem Oktay ve Kalağan, Gamze (2008), *Örgütsel Sinizm Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması ve Çeşitli Değişkenler Açısından Eğitim Örgütlerinde İncelenmesi*. 16. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı: 87-94.
- HARRIS, Gregory E. ve Cameron, James E., (2005), “Multiple Dimensions Of Organizational Identification and Commitment As Predictors Of Turnover Intentions and Psychological Well-Being”, *Canadian Journal of Behavioral Science*, Vol. 37, No. 3, pp. 159-169.

- HEDGES, Lary. V. ve Vevea, Jack L. (1998), “Fixed-and Random-Effects Models in Meta-Analysis”, *Psychological Methods*, Vol. 3, No. 4, pp. 486.
- HIGGINS, Julian P. T. ve Thompson, Simon G. (2002), “Quantifying Heterogeneity in a Meta- Analysis”, *Statistics in Medicine*, Vol. 21, No. 11, pp. 1539-1558.
- HUNTER, John E. ve Schmidt, Frank L. (2004), *Methods of Meta-Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings* (2.Baskı), California, Thousand Oaks, Sage Publications.
- İŞCAN, Ömer Faruk (2006). Dönüştürücü Etkileşimci Liderlik Algısı ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Bireysel Farklılıkların Rolü. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 6, Sy. 11, ss. 160-177.
- KALEMCİ-TÜZÜN, İpek ve Kırkbeşoğlu, Erdem (2008), *Özdeşleşme Kaynakları ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Sigortacılık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma*, 16. Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi, 16-18 Mayıs, İstanbul Kültür Üniversitesi.
- KANTER, Donald, L. ve Mirvis, Philip, H. (1989), “Combating Cynicism in The Workplace”, *National Productivity Review*, Vol. 8, No. 4, pp. 377-394.
- KARABEY, Canan Nur ve İşcan, Ömer Faruk (2007), “Örgütsel Özdeşleşme, Örgütsel İmaj ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi: Bir Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 21, Sy. 2, ss. 231-241.
- KERSE, Gökhan (2017), *İşe Bağlanma ve Politik Davranış Algısını Etkileyen Örgütsel Faktörler*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Erzurum.
- *KERSE, Gökhan ve Karabey, Canan Nur (2017), “Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisi: Örgütsel Sinizmin Aracı Rolü”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, Sy. 4, ss. 375-398.
- KERSE, Gökhan ve Karabey, Canan Nur (2019), “Örgütsel Sinizm ve Özdeşleşme Bağlamında Algılanan Örgütsel Desteğin İşe Bağlanma ve Politik Davranış Algısına Etkisi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 14, Sy. 1, ss. 83-108.

- KESEN, Mustafa (2015), “Investigating The Effects Of Organizational Democracy And Organizational Identification On Job Satisfaction: A Field Study On Retail Industry”, *International Refereed Academic Social Sciences Journal*, Vol. 19, pp. 61-89.
- *KILINÇ, Sevgi (2017), *Yöneticilerin Etik Liderlik Davranışlarının Örgütsel Özdeşleşme, Sapkın Davranışlar ve Sinizme Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Nevşehir.
- LEE, Ean-Suk, Park, Tae-Youn ve Koo, Park-Bonjin (2015), “Identifying Organizational Identification as a Basis for Attitudes and Behaviors: A Meta-Analytic Review”. *Psychological Bulletin*, Vol. 141, No. 5.
- LEE, Sang M., (1971), “An empirical analysis of organizational identification”, *The Academy of Management Journal*, Vol. 14, No. 2, pp. 213-226.
- LIPSEY, Mark ve Wilson, David B. (2001), *Practical meta-analysis*. London, New Delhi: SAGE Publications, Inc.
- LITTEL, Julia, H., CORCORAN, Jacqueline ve PILLAI, Vijayan (2008), *Systematic Reviews and Meta-Analysis*, Oxford University Press, NY.
- LOĞA, Âdem (2003), *Çalışanların Demografik Özelliklerinin Örgütsel Özdeşim, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkileri: Askeri Birimlerde Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- MAEL, Fred ve Ashforth, Blake E. (1992), “Alumni And Their Alma Mater: A Partial Test Of The Reformulated Model Of Organizational Identification”, *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 13, pp. 103-123.
- MAEL, Fred ve Ashforth, Blake E. (1995), “Loyal From Day One: Biodata, Organizational Identification, And Turnover Among Newcomers”, *Personnel Psychology*, Vol. 48, No. 2, pp. 309-333.
- MAEL, Fred ve Ashforth, Blake. E. (2001), “Identification In Work, War, Sports, And Religion: Contrasting The Benefits And Risks”, *Journal for The Theory of Social Behavior*, Vol. 16, No. 2, pp. 197-222.
- MAEL, Fred. A. (1988), *Organizational Identification: Construct Redefinition and a Field Application with Organizational Alumni*. Doctoral Dissertation, Wayne State University, Detroit.

- MANTERE, Saku ve Martinsuo, Miia (2001), *Adopting and Questioning Strategy: Exploring The Roles Of Cynicism And Dissent*. Paper to be presented at 17th EGOS. European Group for Organisation Studies, Colloquium, (July 5-7, Lyon), France.
- MARKOVITS, Yannis, Davis, Ann J., Fay, Dorris ve Van Dick, Rolf (2010), “The Link Between Job Satisfaction and Organizational Commitment: Differences Between Public And Private Sector Employees”, *International Public Management Journal*, Vol. 13, No. 2, pp. 177-196.
- METZGER, M. D. (2004), *A Qualitative Inquiry Into the Formation of Beliefs in a Police Organization*. Doctoral Dissertation, Washington: The George Washington University.
- MILLER, Vernon D., Allen, Mike, Casey, Mary K., Johnson, John R., (2000), “Reconsidering the organizational identification questionnaire”, *Management Communication Quarterly*, Vol. 13, No. 4, pp. 626-658.
- MIRVIS, Philip, H. ve Kanter, Donald, L. (1991), “Beyond Demography: A Psychographic Profile of the Workforce”, *Human Resource Management*, Vol. 30, pp. 45-68.
- NAFEI, Wageeh, A. ve Kaifi, Belal, A. (2013), “The Impact of Organizational Cynicism on Organizational Commitment: An Applied Study on Teaching Hospitals on Egypt”, *European Journal of Business and Management*, Vol. 5, No. 12, pp. 131-147.
- ÖTKEN, Ayşe Begüm ve Erben, Gül Selin (2010). “Investigating The Relationship Between Organizational İdentification and Work Engagement and The Role Of Supervisor Support”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 12, Sy. 2, ss. 93-118.
- PALALAR-ALKAN, Deniz ve Arıkboğa, F. Şebnem (2017), “Etik Liderlik ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Etkisi ve Bir Uygulama”, *Yönetim ve Ekonomi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.*, C. 24, Sy. 2, ss. 349-369.
- PETTICREW, Mark ve Roberts, Helen (2006), *Systematic Reviews in The Social Sciences*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

- POLAT, Mustafa (2009), *Örgütsel Özdeşleşmenin Öncülleri ve Ardılları Üzerine Bir Saha Çalışması*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Bursa.
- *POLAT, Mustafa ve Meydan, Cem Harun (2010), “Örgütsel Özdeşleşmenin Sinizm ve İşten Ayrılma Niyeti İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, C. 9, Sy. 1, ss.145-172.
- *POLAT, Mustafa, Meydan, Cem Harun ve Tokmak, İsmail (2010), “Personel Güçlendirme, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Sinizm İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *KHO Bilim Dergisi*, C. 20, Sy. 2, ss. 41-62.
- POPOOLA, J. K., (2005), *Organizational Identification and Commitment as Correlates of Job Satisfaction*, Doctorate Dissertation. Howard University, Washington D.C.
- PUGH S. Douglas., Skarlicki, Daniel P. ve Passell, Brian S. (2003), “After The Fall: Layoff Victims’ Trust And Cynicism In Re-Employment”, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, Vol. 76, pp. 201-212.
- READE, Carol (2001), “Antecedents of Organizational Identification In Multinational Corporations: Fostering Psychological Attachment To The Local Subsidiary And The Global Organization”, *The International Journal of Human Resource Management*, Vol. 12, No. 8, pp. 1269-1291.
- REICHERS, Arnon, E., Wanous, John P., ve Austin, James, T. (1997), “Understanding and Managing Cynicism About Organizational Change”, *The Academy of Management Executive*, Vol. 11, No. 1, pp. 48-59.
- RIKETTA, Michael (2005), “Organizational Identification: A Meta-Analysis”, *Journal of Vocational Behavior*, Vol. 66, No. 2, pp. 358- 384.
- ROSENTHAL, Robert (1979). “The “File Drawer Problem” And Tolerance for Null Results”, *Psychology Bulletin*, Vol. 86, No.3, pp. 638- 641.
- SCHAUFELI, Wilmar B., Salanova, Marisa, Gonzalez-Roma, Vicente, Bakker, Arnold B. (2002), “The Measurement Of Engagement And Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach”, *Journal of Happiness Studies*, Vol. 3, No. 1, pp. 71-92.

- *SEZGİN-NARTGÜN, Şenay ve Kalay, Mustafa (2014), “Öğretmenlerin Örgütsel Destek, Örgütsel Özdeşleşme İle Örgütsel Sinizm Düzeylerine İlişkin Görüşleri”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9, Sy. 2, ss. 1361-1376.
- *ŞANTAŞ, Fatih, Uğurluoğlu, Özgür, Kandemir, Aysun ve Çelik, Yusuf (2016), “Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Sinizm, İş Performansı ve Örgütsel Özdeşleşme Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 18, Sy. 3, ss. 867-886.
- TAJFEL, Henry (1978), Social Categorization, Social Identity, And Social Comparison, H. Tajfel (Ed.), *Differentiation Between social groups. Studies in The Social Psychology of Intergroup Relations*, London, Academic Press, 61-76.
- TAJFEL, Henry ve Turner, John C. (1986), The social Identity Theory Of Intergroup Behaviour, S. WORCHEL & W. G. AUSTIN (Ed.), *Psychology of Intergroup Relations*, Chicago, IL, Nelson, 7-24.
- TAK, Bilçin ve Çiftçioğlu, Aydem (2009), “Algılanan Örgütsel Prestij İle Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişkilerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 9, Sy. 18, ss. 100-116.
- TRIANDIS, Harry (1996), “The Psychological Measurement of Cultural Syndromes”, *American Psychologist*, Vol. 51, No. 4, pp. 407- 415.
- TURUNÇ, Ömer (2011), “Örgütsel Adaletin Çalışanların Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü”, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, C. 13, Sy. 1, ss. 143-166.
- TÜRKOĞLU, Gözde (2019), *Relationships Between Organizational Identification and Work Engagement, Job Satisfaction and Turnover Intention in Family Firms*, Master Dissertation, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- ULUBEY, Özgür ve Toraman, Çetin (2015), “Yaratıcı Drama Yönteminin Akademik Başarıya Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, Sy. 32, ss.195-220.

- *UYAR, İbrahim Enes. (2018), *Hemşirelerde Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, İstanbul.
- ÜNLER-ÖZ, Ela ve Bulutlar, Füsun (2009), “Algılanan Kurumsal İtibar ve Kurumdan Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkide Bir Ara Değişken Olarak Özdeşleşmenin Rolü”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C. 9, Sy. 1, ss. 35-52.
- VAN DICK, Rolf, Wagner, Ulrich, Stellmacher, Jost ve Christ, Oliver (2004), “The Utility Of A Broader Conceptualization Organizational Identification. Which Aspect Really Matter?” *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, Vol. 77, No. 2, pp. 171-191.
- VAN KNIPPENBERG, Daan (2000), “Work Motivation And Performance: A Social Identity Perspective”, *Applied Psychology*, Vol. 49, No. 3, pp. 357-371.
- VAN KNIPPENBERG, Daan ve Sleebos, Ed (2006), “Organizational Identification Versus Organizational Commitment: Self-Definition, Social Exchange, And Job Attitudes”, *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 27, No. 5, pp. 571-584.
- VAN KNIPPENBERG, Daan ve Van Schie, Els C. M. (2000), “Foci And Correlates Of Organizational Identification”, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, Vol. 73, No. 2, pp. 137-147.
- VANCE, Robert J., Brooks, Sue M. ve Tesluk Paul E. (1996), *Organizational Cynicism, Cycinal Cultures And Organizational Change Efforts*. Paper presented 10th Annual Conference of the Society for Industrial and Organizational Psychology, Orlando, FL.
- VIGODA-GADOT, Eran ve Talmud, Ilan (2010), “Organizational Politics And Job Outcomes: The Moderating Effect Of Trust And Social Support”, *Journal of Applied Social Psychology*, Vol. 40, No. 11, pp. 2829-2861.
- WALUMBWA, Fred O., Cropanzano, Russell ve Hartnell, Chad. A., (2009), “Organizational Justice, Voluntary Learning Behavior, And Job Performance: A Test Of The Mediating Effects Of Identification And Leader-Member Exchange”, *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 30, No. 8, pp. 1103-1126.

- *YAKIN, Burçak (2017), *Örgütsel Güven, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Sinizm İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yönetim Organizasyon Bilim Dalı, Ankara.
- YAMAN, T., (2011), *Yöneticilerin Paternalist (Babacan) Lider Davranışlarının Çalışanların Örgütsel Özdeşleşmelerine, İş Performanslarına ve İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi: Özel Sektörde Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Savunma Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- YÜCEL, Cemil (2001), “An Illustration Of Meta Analytic İntegration Of Previous Research Findings Using School Bureaucratization As An Example. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 2, No. 2, pp. 71-87.

TÜRKİYE SİYASETİNDE YENİ PARTİLERİN SEÇİM SONUÇLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Emre SAVUT¹

Geliş: 11.11.2020 / Kabul: 05.01.2021

DOI: 10.29029/busbed.824707

Öz

Bu çalışma Türkiye siyasetinin yeni partilerini ve bu partilerin seçim sonuçlarını ele almaktadır. Yeni parti tipleri arasında yapılacak ayırım, bu partilerin seçim sonuçlarının incelenmesi noktasında oldukça önemlidir. Aynı şekilde seçim sistemi, parti sistemi gibi faktörler de yeni partilerin seçim sonuçları üzerinde belirleyici olmaktadır. Türkiye siyaseti hem yeni parti tipolojileri hem de seçim sonuçlarını etkileyen faktörler açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Bu bağlamda Türkiye siyasetinde yeni partilerin seçim sonuçlarını etkileyen en önemli faktörün seçim sistemi olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte seçim piyasası başarısızlığı, büyük seçim çevresi gibi faktörlerin de etkisi söz konusudur. Ayrıca Türkiye'nin genel seçimleri incelendiğinde haleb ve hizip partilerinin diğer yeni parti tiplerine göre daha başarılı olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hizip Partileri, Haleb Partileri, Birleşme Partileri, Gerçek Yeni Parti, Türkiye'de Yeni Partiler

AN ASSESSMENT ABOUT ELECTION RESULTS OF NEW PARTIES IN TURKISH POLITICS

Abstract

This study treats the new parties of Turkish politics and electoral success of these parties. The distinction to be made between new party types is very important in examining the election results of these parties. Likewise, factors such as the electoral system and party system also influence the election results of new

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5671-1771>.

parties. Turkish politics has rich content in terms of new party typologies and factors that affect election results. In this context, it is possible to say that the electoral system is the most important factor affecting on election results of new parties. However, factors such as electoral market failure and larger district magnitude also have an impact. Also, when Turkey's general elections are examined, it is seen that the splinter and successor parties are more successful than other new party types.

Keywords: *Splinter Parties, Successor Parties, Merger Parties, Genuinely New Parties, New Parties in Turkey.*

Giriş

Demokratik siyasal sistemin en önemli aktörlerinden biri olan siyasal partileri, siyaset bilimi literatürünün geleneksel tipolojileri ile açıklamanın yanında, sisteme yeni dâhil olanları da dikkate alarak incelemek gerekmektedir. Yeni parti tipolojileri bu noktada siyasal partilere ilişkin çalışmalara farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Yeni parti, en basit şekliyle siyasal sisteme yeni katılan partileri ifade etmektedir. Bu kapsamda herhangi bir kritere bağlı olmaksızın yasal olarak ilk kez kurulmuş olan partiler yeni parti olarak nitelendirilir. Bununla birlikte yeni partilerin ortaya çıkış süreçleri incelendiğinde bu partilerin kendi içerisinde de sınıflandırılması mümkündür. Bu kapsamda literatürde yeni partilerin halef (devam) partileri, hizip partileri, birleşme partileri ve gerçek yeni parti şeklinde sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu sınıflandırmalar yapılırken parti liderleri/önemli isimleri, bu isimlerin neden yeni bir parti kurmayı tercih ettiği (var olan bir parti ile yaşanan anlaşmazlık ya da siyaset yapılan partinin kapanmış/kapatılmış olması), kurulan partinin ismi, birleşen partilerin siyasal geçmişleri gibi unsurlar belirleyici olmaktadır.

Türkiye siyaseti yeni parti tipleri açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Bu durum Türkiye siyasetinin kendine has özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bir yandan askerî müdahaleler ile demokratik siyasal sistemin kesintiye uğratılması ve siyasal partilerin bir kısmının ya da tamamının sistem dışına itilmesi, diğer yandan siyasal parti kapatma davaları ile sıklıkla karşılaşılması sistem içerisindeki partilerin süreklilik kazanmasını engellemiş ve "yeni" partilerin sisteme dâhil olması kaçınılmaz olmuştur. Türkiye siyaseti, yeni partiler açısından niceliksel anlamda zengin bir karaktere sahip olmasına rağmen, akademik yazında bu alandaki çalışmaların çok kısır kaldığı görülmüştür. Konuya ilişkin literatüre bakıldığında bir çalışmada (Demirkol, 2014) yeni parti sınıflandırılmalarına yer

verilmekle birlikte spesifik olarak hizip partilerinin çalışıldığı ve Türkiye'de siyasal partilerin neden bölündüğünün araştırıldığı görülmüştür. Bunun dışında yeni partileri ya da yeni parti tiplerinden herhangi birini doğrudan konu alan bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Bu noktada çalışma Türkiye'deki yeni parti çalışmalarına bir kapı açmak niyetindedir.

Çalışma iki temel amaç doğrultusunda tasarlanmıştır. İlk olarak yeni parti tipolojilerinin kuramsal anlamda Türkçe yazına kazandırılması noktasında bir giriş yapılması amaçlanmıştır. İkinci amaç ise Türkiye siyasetinde milletvekilliği genel seçimlerine katılan yeni partilerin hangi yeni parti sınıflandırması içerisinde konumlandırılabileceğini ve bu partilerin seçim başarılarını incelemektir. Yeni partilerin Türkiye siyaseti özelinde genel bir analizi bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Dolayısıyla çalışma, kavramsal olarak yeni parti tiplerini tanımlamak, bu partileri genel seçimler özelinde incelemek ve hangi yeni parti tipinin/tiplerinin genel seçimlerde daha başarılı olduğunu ortaya koymak gayesiyle kaleme alınmıştır. Yeni partilerin seçim başarılarını incelerken seçim sonuçlarını etkileyen faktörler de dikkate alınmış ve Türkiye siyasetinin bu konudaki karakteristik özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Türkiye siyasetinin 2 genel seçimi bu çalışmanın inceleme alanı dışında bırakılmıştır. Birincisi çok partili siyasal yaşamın yarışmacı karakterdeki ilk seçimi olan 1946 seçimleridir. Yeni parti literatüründe genel kabul gördüğü üzere, demokratik siyasal sistemlerin ilk çok partili seçimleri sonrasındaki seçimler yeni partilerin incelenmesi noktasında anlamlı sonuçlar vermektedir. Dolayısıyla çalışmada ilk olarak 1950 seçimleri incelenmiştir. Demokrat Parti, çalışmanın terminolojisi açısından hizip partisi niteliğinde olsa da, araştırmaya dâhil olan seçimler ikinci yarışmacı seçimler ile başlatıldığı için Demokrat Parti'ye incelenen yeni partiler arasında yer verilmemiştir. Çalışma kapsamında incelenmeyen diğer seçim ise 1983 yılındaki genel seçimlerdir. 12 Eylül 1980 günü gerçekleştirilen darbe ile Türkiye siyaseti bir kez daha demokrasi dışı bir müdahale ile karşılaşmış ve sistemin başrol oyuncularını olan siyasal partilerin tamamı kapatılmıştır. Ayrıca 1983 yılındaki seçimlere girmek isteyen tüm partiler de sıkı bir denetimden geçirilmiş ve darbe öncesi dönemin öne çıkan aktörlerinin bu seçimlerde yer almasına izin verilmemiştir. Dolayısıyla her ne kadar çalışma içerisinde verilen gerçek yeni parti (GYP) tanımlamasına birebir uymasalar da 1983 yılındaki seçimlere girmesine izin verilen partileri GYP olarak tanımlamak mümkündür. Ancak 1983 yılındaki seçimleri, sahip olduğu bu istisnai nitelik nedeniyle çalışma kapsamında incelemek gereksiz olacaktır. Bir diğer ifadeyle

seçime giren tüm partilerin yeni olduğu bir seçimde yeni partilerin seçim başarısını incelemek anlamlı bir sonuç doğurmayacaktır.

Çalışma kapsamında savunulacak hipotezler şunlardır:

- a. Haleb ve hizip partileri diğer yeni parti tiplerine göre daha başarılıdır.
- b. Gerçek yeni partilerin ülke barajlı seçim sistemlerinde başarı oranları çok düşüktür.
- c. Büyük seçim çevreleri yeni partilerin seçim barajı engelini aşmalarında belirleyici rol oynamaktadır.

Çalışmada öncelikle yeni parti tipolojileri tanımlanmış ve gerçek yeni parti kavramı ile diğer yeni parti tipleri arasındaki ayrım ortaya konmuştur. Ardından yeni partilerin seçim sonuçlarına etki eden faktörler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Türkiye siyasetinin milletvekili genel seçimlerinde yeni partilerin durumu analiz edilmiştir. Üçüncü bölüm doğrudan Yüksek Seçim Kurulu'nun seçim arşivinden elde edilen bilgilere bağlı kalınarak kaleme alınmıştır. Son bölümde ise bulgular tartışılmış ve çalışma sonuçlandırılmıştır.

1. Yeni Parti Nedir?

Öncelikle belirtmek gerekir ki, yeni partiler ile eski partiler arasında bir ayrım ortaya koyarken partilerin ideolojilerinde ya da programlarında yaşanan değişikliklerin bir etkisinin olmadığı kabul edilmiştir. Bir diğer ifadeyle, sistemdeki mevcut bir partinin yeni bir ideoloji ya da program benimsemesi o partiyi "yeni" kılmaz. Çünkü eski ya da yeni tüm partilerin ideolojilerinde ya da programlarında değişiklik yapma ihtimali söz konusudur (Emanuele ve Chiamonte, 2016: 476). En genel ifadeyle yeni parti, bir ülkenin orijinal parti sistemine eklenen tüm partileri ifade etmektedir. Bu tür partileri yeni kılan husus, ülkenin siyasal sistemin temel karakterinin oluşmasında herhangi bir rol üstlenmemeleri ve var olan siyasal partilerin eylem ve kararlarından etkilenmiş olmalarıdır (Harmel, 1985: 405-406).

1.1. Yeni Parti Tipleri

Bir siyasal partinin "yeni" olarak tanımlanabilmesi için sadece hukukî olarak yeni kuruluyor olması yeterli değildir. Bir başka ifadeyle her ne kadar siyaset sahnesine yeni çıkmış olsalar da bu partilerin kuruluş süreçleri ve nedenleri, aslında yeni kurulan partileri de kendi içerisinde sınıflandırma zorunluluğunu doğurmaktadır. Çünkü var olan siyasal partilerin birleşmesi, faaliyetine son veren bir siyasal partinin başka bir isimle varlığını sürdürmesi ya

da parti içi anlaşmazlıklar nedeniyle yeni oluşumların sahneye çıkması da bu oluşumların "yeni parti" olarak nitelendirilmesine imkân vermektedir. Konuya ilişkin çalışmalara bakıldığında hizip partilerinin, birleşme partilerinin ya da halef (devam) partilerinin de yeni parti olarak işlendiği yaklaşımlar söz konusudur. Dolayısıyla yeni parti tanımlamalarına ilişkin bu yaklaşımları incelemek ve gerçekten yeni parti ile diğer oluşumları birbirinden ayıran nitelikleri ortaya koymak gereklidir.

Hizip Partileri

Öncelikle hizip partilerini tanımlamak gerekirse en basit ifadeyle mevcut bir parti içerisindeki hizipler tarafından kurulmuş yeni partiler şeklinde bir tanımlama yanlış olmayacaktır (Demirkol, 2014: 11). Daha geniş bir tanımlama ile parti hizipleri, herhangi bir parti içerisindeki, üyeleri ortak bir kimlik ve/veya amaç etrafında toplanan, hedeflerine ulaşmak için birlikte hareket etmek zorunda olan kombinasyon, klik ya da gruplar olarak ifade edilmiştir (Zariski, 1960: 33). Ancak bu tanımlamanın hizip partilerini değil herhangi bir parti içerisindeki bölünmeyi ya da hizipleri ifade ettiğinin altını çizmek gerekir. Dolayısıyla herhangi bir parti içerisindeki hizip, klik ya da gruplaşmaların yeni bir parti kurulması ile sonuçlanması durumunda hizip partilerinden bahsedilebilir.

Hizip partilerine ilişkin bir diğer tanımlama ise seçimlerden önceki yasama dönemini temel almaktadır. Buna göre seçimlerden önce parlamentoda temsil edilen bir partinin üyeleri tarafından oluşturulmuş yeni partiler hizip partisi olarak kabul edilir (Chiru vd, 2020: 8).

Genel bir tanımlama yapmak gerekirse hizip partilerini; gerçekleştirilecek seçimler öncesinde yasama organında faaliyet gösteren herhangi bir siyasal partiden, ortak kimlik ve/veya amaç etrafında toplanan ve hedeflerine ulaşmak için birlikte hareket etmek zorunda olan grup/kliklerin kopması sonucu kurulan yeni partiler şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu tanımlamaya bağlı kalarak çalışmada, seçimlerden önceki yasama döneminde parlamentoda faaliyet gösteren partilerden ayrılanlar tarafından kurulan yeni partiler hizip partileri olarak kabul edilecektir.

Birleşme Partileri

Yeni parti kavramsallaştırması altında ele alınan bir diğer parti tipi birleşme partileridir. En basit tanımlaması ile birleşme partileri, iki ya da daha fazla bağımsız partinin tek bir parti altında birleşmesi şeklinde ifade edilebilir (Ibenskas, 2016).

Birleşme partilerinin yeni olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmalı bir konudur. Konuya ilişkin yazında ilk görüş, zaten sistemde var olan partilerin yeni bir örgütlenme ya da isim altında seçime girmelerinin, seçim sonucunda parlamentoya girebilmek ya da mümkün olan en fazla sandalyeyi kazanmak adına atılmış bir adım olduğu ve bu nedenle yeni olarak kabul edilemeyeceği yönündedir (Bolin, 2014; Hug, 2001; Tavits, 2006). Buna karşın bir diğer bakış açısına göre ise amacının ne olduğuna bakılmaksızın farklı siyasal partilerin birleşmesi sonucu oluşan tüm partiler yeni kabul edilir (Chiru, 2020). Burada kısa bir parantez açarak seçim ittifaklarının birleşme partisi olarak kabul edilmediğini belirtmek gerekir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, seçim ittifakları seçim özelinde oluşturulmuş geçici yapılardır. İkincisi, ittifakı oluşturan partiler arasında örgütsel anlamda bir birleşme söz konusu değildir (Ibenskas, 2016).

Halef (Devam) Partileri

Mevcut literatüre bakıldığında halef parti tanımlaması çok büyük oranda komünizm sonrası Orta ve Doğu Avrupa coğrafyasındaki siyasal partileri tanımlamak için kullanılmıştır (Engler, 2016; Millard, 2004; Pop-Eleches, 2010; Birch, 2003; Sikk, 2005). Bu partiler, komünist parti iktidarının kaynaklarını ve personelini miras alan partilerdir (Ishiyama, 1998: 62). Ancak başta Batı Avrupa olmak üzere diğer coğrafyalardaki halef partilerine ilişkin net bir tanımlama söz konusu değildir. Dolayısıyla bu partilerin hizip ya da birleşme partileri ile karıştırılma ihtimalleri söz konusudur.

Halef partilerinin net bir tanımlaması olmadığına dikkat çeken David Arter, komünizm sonrası halef partileri dışındaki halef partilerinin, görünüşte ve/veya yasal olarak, faaliyetine son ver[il]miş olan bir ana partinin yerini alan ve onun boşalttığı siyasal alanı doldurmayı amaçlayan yeni siyasal partiler olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir. Bu tanımda en önemli husus, halef partisine kaynaklık eden ana partinin ortadan kalkmış olmasıdır. Bu durum halef partisini hizip ve birleşme partilerinden ayıran en önemli özelliktir. Bununla birlikte mevcut örgüt yapısını ve parlamento grubunu koruyarak sadece isim değişikliğine giden ki bunun genellikle bir seçim taktiği olarak uygulandığı düşünülür, bir siyasal partinin halef parti kabul edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla ana partinin isminin ortadan kalkması yeterli değildir. (Arter, 2012: 807-808).

Yukarıda verilen halef parti tanımlamasında ifade edilen siyasal alanı doldurma amacı ya da bir diğer ifadeyle ana partinin siyasal mirasına sahip çıkma arayışı tartışmalı bir husustur. Örneğin, girdiği seçim ya da seçimlerde parlamentoda sandalye kazanamamış ve herhangi bir nedenle faaliyeti sona ermiş bir partinin üyeleri tarafından kurulan yeni bir siyasal parti halef parti kabul

edilmeli midir? Bu tartışmayı ortadan kaldırabilmek adına, doldurulması amaçlanan siyasal boşluğun ne olduğunu da ifade edecek daha net bir tanımlama ihtiyacı söz konusudur. Bu ihtiyacı da gidermeyi amaçlayarak halef partilerini, daha önce tek başına veya koalisyon ortağı olarak iktidarda yer almış ya da parlamentoda sandalye kazanmış bir siyasal partinin herhangi bir nedenle faaliyetlerine son ver[il]mesi sonucu, bu partinin liderleri ve/veya parlamento üyeleri tarafından yeni bir isimle kurulan siyasal partiler biçiminde tanımlamak daha doğru olacaktır.

1.2. Yeni Parti – Gerçek Yeni Parti (GYP) Ayrımı

Siyaset bilimi literatüründe yeni parti çalışmalarına bakıldığında yukarıdaki parti tiplerini yeni kabul eden çalışmaların yanı sıra bu parti tiplerinin ancak belli şartları yerine getirdikleri takdirde yeni sayılabileceğini savunan çalışmalar da söz konusudur. Örneğin Sarah Birch, birleşme partileri ile GYP'ler arasında bir ayrım yaparak, bir siyasal partinin gerçekte yeni olarak kabul edilebilmesi için bu partinin isminin, birleşme partisini oluşturan taraflardan herhangi birinin önceki isminden çok büyük oranda farklı olması gerektiğini ortaya koymuştur (Birch, 2003: 185). Birleşme partileri ile GYP'leri ayıran bir diğer bakış açısına göre ise birleşen partilerin en az iki tanesinin bir önceki genel seçimlerde %5'in üzerinde oy alması durumunda oluşan partinin "yeni" olarak kabul edilebileceği; aksi halde gerçekleştirilen birleşimin birleşen partilerden yüksek oy oranına sahip olanın başka bir isim altında devamı anlamına geleceği savunulmuştur (Powell ve Tucker, 2013: 129). Powell ve Tucker, %5 kriterinin neden seçildiğine ilişkin net bir açıklama yapmasalar da bu oranın yaklaşık olarak, ilgili çalışmaya konu olan ülkelerde uygulanan seçim barajlarının ortalamasına denk geldiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında çalışmada, parti birleşimlerinin "yeni" kabul edilebilmesi için kapsamlı isim değişikliği ve bir önceki seçimde %5 oy almış olma koşulları benimsenmiştir. Aksi takdirde bu birliktelikler yeni parti sınıflandırması içerisinde değerlendirilmemiştir.

Hizip partileri ile GYP'leri ayırmaya çalışan yaklaşımlara baktığımızda ise önceki parti ile aynı isim ya da örgüte sahip partiler yeni olarak kabul edilmezler. Bununla birlikte bir siyasal partinin bölünmesi durumunda, bu bölünmenin en büyük parçası dışındaki tüm oluşumlar "yeni parti" olarak kabul edilir (Mainwaring vd., 2017: 624-625).

Bir siyasal partinin "yeni" olarak nitelendirilmesi noktasında bir diğer yaklaşım ise parti örgütünü konu almaktadır. Buna göre ister hizip partisi ister birleşme partisi olsun bir partinin yeni kabul edilmesi için içerisinden koptuğu ya da birleşmeye gittiği bir partinin örgüt yapısına dayanmadan yeni bir

örgütlenmeye gitme ihtiyacına sahip olması gerekir (Emanuele ve Chiaramonte, 2016: 476-477). Bu bakış açısını bir adım ileri taşıyan Simon Hug ise gerçekten yeni bir organizasyon yapısına sahip olan ve siyasal sistemin temsil organına ilk defa aday gönderebilen partileri "yeni parti" olarak tanımlamıştır (Hug, 2001: 14).

Yeni parti tanımlamasında biraz daha sınırlayıcı bir yaklaşım benimseyen Shlomit Barnea ve Gideon Rahat, bir seçim yarışında kendisini yeni olarak tanımlayan bir partinin gerçekten yeni olarak nitelendirilebilmesi için iki temel kriter ortaya koyarlar. Buna göre, öncelikle bu parti yeni bir isime sahip olmalıdır. İkinci olarak ise bu partinin aday listesinde seçilme ihtimali güçlü olan bölgelerden aday gösterilen ya da listenin üst sıralarında yer verilen adayların yarısından fazlasının eski bir partiden gelmemiş olması gerekir (2011: 311).

Buraya kadar ele alınan yaklaşımlar her ne kadar birleşme, hizip ya da halef partileri ile yeni partiler arasında bir ayrım yapmış olsalar da; yeni partinin tanımlanmasında, bahsedilen parti tiplerine ilişkin kriterler ortaya koydukları için aslında yeni partileri diğer partiler üzerinden tanımlamışlardır. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse belirli şartları sağlayan birleşme, hizip ya da halef partilerini yeni parti olarak kabul etmişlerdir. Ancak yine konuya ilişkin yazına bakıldığında, bu tip oluşumların belirli şartları sağlasalar dahi siyasal bir miras üzerinden hareket ettikleri için "yeni" kabul edilemeyeceklerine ilişkin bir yaklaşım da söz konusudur. Dolayısıyla tüm bu tanımlamaların ötesinde "gerçek yeni parti " kavramsallaştırması ortaya konmuştur.

GYP kavramsallaştırmasına ilişkin iki bakış açısı karşımıza çıkmaktadır. İlk yaklaşıma göre seçimlerden önceki yasama dönemi içerisinde parlamentoda yer almayan kişiler tarafından kurulan ve girdiği ilk seçimlerde sandalye kazanan partiler GYP olarak kabul edilir (Chiru vd., 2020: 7). Bu tanımlamada seçim öncesi yasama dönemi içerisinde faaliyet göstermese de daha önce yürütme ve/veya yasama organı içerisinde görev almış kişilerin kuracakları partiler GYP olarak kabul edilir.

İkinci görüşe göre ise seçim öncesi yasama döneminde faaliyet göstermeseler de daha önce yasama ve/veya yürütme içerisinde görev almış kişilerin kuracakları partilerin, tıpkı birleşme, hizip ya da halef partilerin de olduğu gibi belirli bir siyasal miras üzerine oturacakları için GYP olarak kabul edilmesi doğru değildir. Bu görüşe göre GYP; daha önce parlamentoda yer almış bir partinin devamı olmayan, yeni bir isime sahip olan, kurucuları ve üyeleri arasında eski yürütme ve/veya yasama organı üyelerinin ya da önemli siyasal figürlerin bulunmadığı partiler olarak tanımlanır (Sikk, 2005: 397,399). Çalışma içerisinde GYP olarak sınıflandırılan partiler bu tanımlamaya göre belirlenecektir.

Tüm bu bilgiler ışığında yeni partileri 4 başlık altında incelemek mümkündür: Hizip partileri, birleşme partileri, halef partileri ve GYP. Siyasal partilere ilişkin tüm tanımlamalarda üzerinde durulduğu gibi bu partilerin de amacı iktidarı ele geçirmek ya da paylaşmaktır. Ancak bu amacın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine etki eden birçok faktör söz konusudur.

2. Yeni Partilerin Seçim Sonuçlarını Etkileyen Faktörler

Siyasal sistemin yeni partileri, siyasal sisteme yeni bir ideolojik bakış açısı kazandırmak, savunulan ideolojik değerlerin sistem içerisindeki varlığını koruyabilmek, pragmatist bir bakış açısıyla seçimlerden azamî kazancı sağlayabilmek gibi amaçlar için oluşturulmuş olabilirler. Ancak demokratik bir siyasal sistem içerisinde bu amaçların pratiğe dökülebilmesi seçim sonuçları ile mümkün olacaktır. Yeni partilerin girdikleri seçimlerde elde edecekleri sonuçlar birçok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörleri seçim mevzuatından ekonomik verilere, siyasal kültürden parti sistemine kadar geniş bir yelpaze içerisinde ele almak gerekmektedir.

Seçim sistemleri içerdikleri teknik ve kurallar ile yeni partilerin seçim sonuçları üzerinde etkili olabilmektedir ve hatta kimi zaman yeni partilerin seçim başarılarını engellemek için tasarlanmış olabilmeleri de söz konusudur (Harmel ve Robertson, 1985: 517-518). Ayrıca farklı seçim sistemlerinin de yeni partilerin seçim sonuçları üzerinde farklı sonuçlar doğurabileceği düşünülmüştür. Buna göre, orantılı temsil sistemlerinin çok partili siyasal sistemi teşvik ettiği ve parlamentoya yeni parti girişini kolaylaştırdığı, buna karşılık çoğunluk sistemlerinde ise yeni partilere sınırlı siyasal fırsatlar sunulduğu düşünülür (Lucardie, 2000: 182).

Seçim sistemi ile yeni partilerin seçim başarısı arasındaki ilişki de etkili olan bir diğer faktör seçim barajlarıdır. Yüksek seçim barajı yeni partilerin parlamentoya girmesinde önemli bir engel olarak kabul edilir. Örneğin, 18 Batı Avrupa ülkesinde² 1960-2010 yılları arasındaki verileri kullanarak yeni partilerin parlamentoya girişlerini etkileyen faktörler üzerinde çalışan Niklas Bolin, seçim barajının olmadığı durumlarda yeni partilerin parlamentoya giriş oranlarının çok ciddi şekilde arttığını belirtmiştir (2014: 15).

Yeni partilerin seçim sonuçlarını etkilediği düşünülen bir diğer faktör de seçim çevresinin büyüklüğüdür. Burada seçim çevresi büyüklüğü ile kastedilen coğrafi bir büyüklük değil, o seçim çevresinin sahip olduğu seçmen kapasitesidir

² İtalya, İspanya, Belçika, Hollanda, İsviçre, Birleşik Krallık, Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, Lüksemburg, Fransa, Portekiz, İzlanda, Danimarka, Norveç, İsveç, Avusturya, Almanya

(Ordeshook ve Shvetsova, 1994: 105). Seçim çevresi ile yeni partilerin parlamentoya girişi arasındaki ilişki açısından bakıldığında büyük seçim çevrelerinin yeni partilerin parlamentoya girmek için aşmak zorunda oldukları baraja etkisi söz konusudur. Bir diğer ifadeyle, yeni partiler büyük seçim çevrelerinden alacakları oylar sayesinde seçim barajı engelini aşabilirler (Willey, 1998: 659). Bu noktada büyük seçim çevresi ile ne kastedildiğini anlaşılır kılmak gerekmektedir. Konuya ilişkin literatüre bakıldığında "efektif baraj" ya da "efektif büyüklük" kavramları ile karşılaşmak mümkündür. Ancak bunlar küçük partilerin temsil oranının artırılabilmesi için üretilmiş formüllerdir. Ayrıca bu formüllerin seçim çevresi özelinde mi yoksa ülke genelinde mi uygulanacağı konusu tartışmaya açıktır (Taagepera, 1998: 394). Ayrıca efektif büyüklüğün hesaplanmasında seçim barajı esas alındığı için seçim barajının uygulanmadığı seçimlerde seçim çevresi büyüklüğünün yeni partilerin seçim sonucuna etkisini değerlendirmek de mümkün olmayacaktır. Bu nedenle çalışmanın niteliği gereği ortalama büyüklük düşüncesine dayanan yeni bir formül tasarlanmıştır. Ortalama büyüklük, toplam sandalye sayısının toplam seçim çevresine bölünmesi ile elde edilecek sayıyı ifade eder. Bu anlamda büyük seçim çevrelerini hesaplayabilmek için ortalama büyüklüğün 1 fazlası esas alınacaktır. Bu formülde, bir seçimde kullanılan geçerli oy sayısı N, yasama organındaki sandalye sayısı T, seçimlerdeki toplam seçim çevresi sayısı M ve büyük seçim bölgesi Q olarak kabul edilirse formül şu şekildedir:

$$Q = (T/M + 1) \times (N/T)$$

Bir örnek ile formülü açıklamak gerekirse 100.000 geçerli oyun kullanıldığı, 50 seçim çevresine sahip 100 milletvekili çıkarılan bir seçimde büyük seçim çevresi $(100/50 + 1) \times (100000/100) = 3000$ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hesaplama göre 3000 ve üzeri geçerli oyun kullanıldığı seçim çevreleri büyük seçim çevresi kabul edilmektedir.

Parti sistemi, yeni partilerin parlamentoya girişlerinde etkili olan bir diğer faktör olarak kabul edilir. Buna göre çok sayıda siyasal partinin yer aldığı parçalanmış parti sistemleri oyların siyasal partiler arasındaki geçişini kolaylaştırmakta ve bu sayede yeni partilerin başarılı olma şansı artmaktadır. Az sayıda siyasal partinin yer aldığı sistemlerde ise seçmenlerin yerleşik bir siyasal partiden uzaklaşması ihtimali düşüktür (Mainwaring vd., 2017: 624). Özellikle hizip partileri açısından düşünüldüğünde, parçalanmış çok partili sistemlerde hizip partilerinin içerisinden çıkmış oldukları ana partinin seçmen kitlesi için ciddi bir alternatif olacağı değerlendirilmektedir (Ibenskas, 2020: 56).

Seçim piyasası başarısızlığı, siyasal sistemdeki mevcut partilerin seçmenlerin büyük çoğunluğunun taleplerine cevap verememesi durumunu ifade eder. Seçim piyasası başarısızlığı ya siyasal partilerin veya adayların vaatleri ile seçmen taleplerinin uyuşmadığı ya da siyasal partilerin beklenmedik toplumsal değişimlere ideolojik tutumlarından dolayı hızlı bir şekilde ayak uyduramamasından kaynaklanır (Lago ve Martinez, 2011: 7-8). Dolayısıyla seçmenin mevcut partilere ilişkin memnuniyetsizliğinin yeni partilerin seçim başarısı olasılığını arttırdığı düşünülmektedir (Chiru vd., 2020: 4). Gregor Zons da sistemdeki mevcut siyasal partilerin ideolojik yapılarının ya da politika tercihlerinin yeterince farklılaşmadığı veya seçmen tercihlerini karşılayamadıkları durumlarda yeni partilerin seçimlerde başarılı olma ihtimalinin arttığını düşünmekte ancak bu noktada yeni partiler arasında bir ayırım yapmaktadır. Zons, seçim piyasası başarısızlığının, hizip ya da birleşme partileri için -bu partiler zaten sistemdeki tikanıklığın bir parçası kabul edildiğinden- bir fırsat olmayacağı ancak GYP'lerin işine yarayacağı düşüncesindedir (Zons, 2015).

Yeni partilerin seçimlerdeki başarı olasılığını arttıran bir diğer faktör de hükümet istikrarsızlığıdır. Bu yaklaşıma göre siyasal sistemdeki hükümet istikrarsızlıkları, seçmen için mevcut siyasal partilerin etkisiz olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla siyasal sistemin yönetilemezlik krizi içerisinde olduğunu düşünen seçmen yeni partilere yönelme eğiliminde olacaktır (Chiru vd., 2020: 5).

3. Türkiye Siyasetinde Yeni Partiler ve Seçim Sonuçları

Türkiye siyaseti yeni partiler konusunda oldukça zengin bir hazineye sahiptir. Türkiye'de çok partili siyasetin başladığı dönem itibariyle gerçekleştirilen genel seçimlerin büyük çoğunluğunda yeni partilerin varlığı söz konusudur. Çalışmanın ilk bölümünde bahsedilen yeni parti tiplerinin hepsine Türk siyasal yaşamında rastlamak mümkündür ve bu partilerin sistem içerisindeki ağırlıkları yukarıda bahsedilen faktörlere bağlı olarak değişme göstermiştir. Türkiye siyasetinde yeni partilerin seçim sonuçlarını incelemeye, giriş kısmında da bahsedildiği üzere çok partili siyasal yaşamın ikinci seçimi olan 1950 seçimleri ile başlanacaktır.

3.1. 1950-1960 Dönemi Seçim Sonuçları

Türk siyasal yaşamının ikinci seçimi olan 1950 seçimleri 27 yıllık tek parti iktidarının sona erdiği seçimlerdir. Bu seçimlerde liste usulü çoğunluk sistemi uygulanmıştır. Kısaca açıklamak gerekirse bu seçim sistemi, bir seçim çevresindeki oyların çoğunluğunu alan partinin o seçim çevresindeki bütün

sandalyeleri kazanması esasına dayanmaktadır. 1950 yılında Türkiye'de siyasal parti sistemini parçalanmamış / ılımlı çok parti sistemi olarak değerlendirmek mümkündür. Siyasal sistemde bir hükümet istikrarsızlığı söz konusu değildir. Seçim sonuçlarında mevcut partilerden bir olan Demokrat Parti (DP) ciddi bir başarı elde etmiştir.

1954 ve 1957 seçimleri seçim sistemi ve parti sistemi açısından 1950 seçimleri ile aynı özelliklere sahiptir. Benzer şekilde her iki seçim dönemi öncesinde de bir hükümet istikrarsızlığından bahsetmek mümkün değildir.

1950 yılındaki seçimler 3 partinin katılımı ile gerçekleşmiştir. Bu partilerden sadece Millet Partisi "yeni parti" niteliğindedir. Millet Partisi, 1948 yılında o dönem muhalefette olan DP'nin iktidar partisi Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) yeteri kadar sert muhalefet edemediğini düşünen DP'liler tarafından kurulmuştur. Dolayısıyla Millet Partisi bir hizip partisi niteliğine sahiptir. Seçim sonuçlarında Millet Partisi sadece 1 milletvekilliği kazanabilmiştir(www.yzk.gov.tr). Millet Partisi'nin bu sandalyeyi kazandığı seçim çevresi olan Kırşehir büyük seçim çevresi tanımlaması içerisinde yer alan bir seçim çevresi değildir.

1954 seçimlerine 3 tanesi yeni parti olmak üzere 5 siyasal parti katılmıştır. Bu partilerden biri olan Cumhuriyetçi Millet Partisi 1954 yılının başlarında kapatılan Millet Partisi'nin devamı olarak kurulmuştur. Dolayısıyla halef partisi niteliğindedir. Bir diğer yeni parti olan Türkiye Köylü Partisi ise DP içerisinde ayrılanlar tarafından kurulmuştur ve bu anlamıyla hizip partisi niteliğine sahiptir. Demokrat İşçi Partisi ise Genel Başkan Avukat Orhan Arsal dışındaki kurucularının işçi olduğu bir partidir (Çelik, 2014: 35). Demokrat İşçi Partisi bu özelliğiyle GYP kimliğine sahiptir. 1954 seçimleri sonucunda bu yeni partilerden sadece Cumhuriyetçi Millet Partisi parlamentoda sandalye kazanabilmiştir. Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin bu seçimlerde kazanmış olduğu 5 sandalyenin tamamı Kırşehir'den kazanılmıştır (www.yzk.gov.tr).

1957 seçimlerine geldiğimizde ise seçimlere yine 5 partinin katıldığı, bunlardan 2 tanesinin yeni parti kategorisi içerisinde olduğu görülmektedir. Bu partilerden biri olan Hürriyet Partisi, 1955 yılındaki DP Kongresi öncesinde partiden atılanlar ve istifa edenler tarafından kurulmuştur (Çakmak, 2008: 153-154). Bu özelliği ile parti, hizip partisi niteliğine sahiptir. 1957 seçimlerinin diğer yeni partisi ise Vatan Partisi'dir. Vatan Partisi her ne kadar daha önce faaliyet gösteren Türkiye Komünist Partisi'nin halefi olarak kurulmuş olsa da, halef partilere ilişkin kısımda da belirtildiği üzere, doldurulması gereken bir siyasal boşluk kriterini karşılamamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın terminolojisi

açısından Vatan Partisi'ni GYP olarak tanımlamak doğru olacaktır. 1957 seçimlerinin sonuçlarına baktığımızda ise Hürriyet Partisi'nin yine tamamı Kırşehir'den olmak üzere 4 milletvekilliği kazandığı görülmektedir (www.ysk.gov.tr).

1950'li yıllarda yeni partilerin kazandıkları milletvekilliklerinin tamamı Kırşehir'den kazanılmıştır. Yukarıda verilen formüle göre Kırşehir büyük seçim çevresi tanımına uymadığı için bu dönemdeki seçimleri, uygulanan seçim sistemi nedeniyle, büyük seçim çevreleri açısından incelemeye gerek yoktur.

1950-1960 yılları arasında gerçekleştirilen 3 genel seçimin yeni partilere ilişkin sonuçlarını şu şekilde tablolandırmak mümkündür:

Tablo 1. 1950-1960 Dönemi Seçimlerinde Yeni Partilerin Seçim Sonuçları

Seçim Yılı / Parti Bilgileri	Seçime Giren Parti Sayısı	Parlamentoya Giren Parti Sayısı	Seçime Giren Yeni Parti Sayısı	Parlamentoya Giren Yeni Parti Sayısı	Parlamentoya Giren Yeni Parti Tipi	Yeni Parti Sandalye Oranı
1950	3	1	3	1	Hizip	%0,20
1954	5	3	3	1	Halef	%0,92
1957	5	2	4	1	Hizip	%0,65

3.2. 1960-1980 Dönemi Seçim Sonuçları

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen darbe ile DP iktidarına son verilmiştir. Darbe sonrası dönemde iktidarı ele geçiren Millî Birlik Komitesi'nin yaptırımları hem kurumsal hem de bireysel anlamda DP'ye yönelik olmuştur. Nitekim DP, darbeden kısa bir süre sonra kapatılmıştır. 27 Mayıs Darbesi'nin sistemdeki diğer partilere yönelik bir müdahalesinin söz konusu olmaması nedeniyle, 1961 yılında gerçekleştirilen seçimlerde siyasal partiler açısından bir süreklilik olduğundan bahsedilebilir.

27 Mayıs Darbesi sonrasında yeniden demokratik sisteme geçişte gerçekleştirilen en önemli değişikliklerden biri seçim sistemi noktasında gerçekleşmiştir. 1961 yılındaki seçimlerde çevre barajlı d'Hondt sistemi uygulanmıştır. Bu seçim sistemi aynı zamanda Türkiye siyasetinde ilk defa orantılı temsil sisteminin uygulanması anlamına da gelmektedir ve 1965 seçimleri dışında tüm seçimlerde artık, baraj uygulamasında değişiklik olmakla birlikte, orantılı temsil sistemi uygulanacaktır (Türk, 2006: 91). 1961 seçimleri parti sistemi açısından değerlendirildiğinde yine parçalanmamış/ılımlı çok parti sisteminden bahsetmek mümkündür. Hükümet istikrarı açısından değerlendirildiğinde ise demokratik seçimler sonucunda göreve gelmiş bir iktidarın görev yapmadığı, askerî bir hükümetin varlığı söz konusudur. Buna bağlı olarak aslında mevcut siyasal sistemin seçmen talepleri ile uyumlu olmadığını

dolayısıyla seçim piyasası başarısızlığının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

1961 yılındaki seçimlere toplam 4 parti katılmış ve bu partilerden 3'ü yeni parti olarak yarışmışlardır. Seçime katılan yeni partilerden biri olan Adalet Partisi (AP), DP'nin siyasal alandaki boşluğunu doldurmaya talip olan partilerden biridir. Bu kapsamda çok sayıda eski DP'nin de aralarında bulunduğu kişiler tarafından kurulmuştur. DP'nin siyasal boşluğunu doldurmayı amaçlayan bir diğer yeni parti ise Yeni Türkiye Partisi'dir. Kurucuları arasında eski DP'lilerin de bulunduğu bu parti gibi AP'yi de halef partisi olarak nitelendirmek mümkündür. Seçimlerin bir diğer yeni partisi olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ise Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye Köylü Partisi'nin birleşmesi ile oluşmuştur. Çalışmanın GYP ile birleşme partilerini ayıran kısmında da belirtildiği üzere, birleşme koşullarına bakıldığında hem isim olarak birleşen partilerden büyük farklılık söz konusu değildir hem de birleşen partilerin en az ikisinin bir önceki seçimde en az %5 oy alması şartı karşılanmamaktadır. Bu kapsamda Türkiye Köylü Partisi'nin Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne eklenmesi sonucu bir yapı oluştuğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla CKMP sadece kâğıt üzerinde yeni bir parti niteliğine sahiptir ve çalışmanın terminolojisi kapsamında yeni parti olarak değerlendirilmemektedir. Seçim sonucunda yeni partilerden AP %34,8 oy oranı ile 158, Yeni Türkiye Partisi ise %13,7 oy oranı ile 65 sandalye kazanmıştır (www.ysk.gov.tr).

Büyük seçim çevreleri açısından incelendiğinde, yukarıda verilen formüle göre 1961 seçimlerinde 173.888'den fazla geçerli oyun kullanıldığı seçim çevreleri büyük seçim çevresi olarak tanımlanacaktır ve 67 seçim çevresinden 16 tanesi bu tanıma uymaktadır. 1961 seçimlerinde büyük seçim çevrelerinde kullanılan geçerli oyların toplamı, ülke genelinde kullanılan geçerli oyların yaklaşık %46'sını oluşturmaktadır. 16 büyük seçim çevresinin 11 tanesinde AP, 4 tanesinde ise Yeni Türkiye Partisi ülke genelinde aldıkları oy oranının üzerine çıkmışlardır. 1 büyük seçim çevresinde (Ankara) ise her iki parti de genel oy oranının altında kalmışlardır. Ayrıca seçim sonucunda AP almış olduğu geçerli oyların %56'sını, Yeni Türkiye Partisi ise %27'sini büyük seçim çevrelerinden almışlardır. Dolayısıyla AP seçim başarısında büyük seçim çevrelerinin etkili olduğunu söylemek mümkünken aynı durum Yeni Türkiye Partisi için geçerli değildir. Bununla birlikte bu iki partiden birinin, aldığı genel oy oranından daha yüksek oy aldığı bir büyük seçim çevresinde diğer parti genel oy oranının altında kalmıştır. Bir başka ifadeyle her iki partinin birlikte, genel oy oranından daha fazla oy aldığı bir büyük seçim çevresi bulunmamaktadır. Bu durum iki partinin

DP'nin halefi olarak konumlandırılabilceğini ve aynı siyasal boşluğu doldurmayı amaçladıklarını doğrulamaktadır.

Türkiye 1965 seçimlerine farklı bir seçim sistemi ile gitmiştir. Bu seçimlerde temsilde adalet ilkesinin azamî olarak uygulandığı, her partinin bir seçim çevresinde aldığı oy oranında temsilci kazandığı ve artan oyların ulusal düzeyde toplanarak dağıtılmamış milletvekili sayısına bölündüğü ulusal artık (millî bakiye) sistemi uygulanmıştır. Parti sistemi açısından bu dönemin de parçalanmamış/ılımlı çok parti sistemi olduğu söylenebilir. 1961-1965 arası dönem, hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğa sahip olmadığı için koalisyon yönetimlerine sahne olmuştur. Bu dönemde 3'ü İsmet İnönü, 1 tanesi de Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığında 4 farklı hükümet görev yapmıştır. Dolayısıyla hükümet istikrarsızlığından söz etmek mümkündür. Yine bu dönemde siyasal ideolojilerin sistem içerisinde yer edinmeye başlaması söz konusudur. Mevcut siyasal partiler bu yeni ideolojik yaklaşımlara uyum sağlamakta güçlük çekmiştir. Bu anlamıyla yeni ideolojik yapılanmalara cevap verme noktasında bir seçim piyasası başarısızlığından bahsedilebilir.

1965 seçimlerine 2 tanesi yeni olmak üzere 6 siyasal parti katılmıştır. Yeni partilerden ilki, CKMP içerisinden, CHP ile kurulacak koalisyon konusunda fikir ayrılığı yaşayanların ayrılması sonucu kurulan ve bu anlamıyla bir hizip partisi niteliğinde olan Millet Partisi'dir. Seçimlerin diğer yeni partisi ise 12 sendikacı tarafından kurulan ve işçi sınıfının taleplerine cevap vermeyi amaçlayan Türkiye İşçi Partisi'dir. Türkiye İşçi Partisi GYP niteliğine sahiptir. Seçimlerden 31 sandalye kazanarak çıkan Millet Partisi %6,26 oranında oy alırken, Türkiye İşçi Partisi ise %2,97 oranında oy almasına rağmen 14 milletvekilliği kazanmıştır.

67 seçim çevresinden 15 tanesinin büyük seçim çevresi olarak nitelendirilebileceği ve büyük seçim çevrelerinde kullanılan geçerli oyların ülke genelinde kullanılan geçerli oyların yaklaşık %45'ini oluşturduğu 1965 seçimlerinde, Millet Partisi 9, Türkiye İşçi Partisi ise 11 büyük seçim çevresinde Türkiye genelinde almış oldukları oy oranının altında kalmışlardır. Hatta Türkiye İşçi Partisi 2 büyük seçim çevresinde hiç oy alamamıştır. Buna rağmen, Millet Partisi almış olduğu geçerli oyların yaklaşık %45'ini, Türkiye İşçi Partisi ise yaklaşık %51'ini büyük seçim çevrelerinden almıştır. Dolayısıyla büyük seçim çevrelerinden alınan oyların hem Millet Partisi'ne hem de çok daha belirgin bir şekilde Türkiye İşçi Partisi'ne katkı sağladığını söylemek mümkündür.

1969 seçimlerinde barajsız d'Hondt sistemi uygulanmıştır. Parti sistemi ılımlı çok parti sistemi iken, bir hükümet istikrarsızlığı söz konusu değildir. CHP içerisinde ortanın solu tartışmalarının yaşanması veya CKMP'nin Milliyetçi

Hareket Partisi (MHP) ismini alması gibi örneklerden de görülebileceği gibi sistemin mevcut partileri yaşanan ideolojik dönüşümlere uyum sağlama arayışı içerisinde olmuşlardır. Bu anlamıyla 1965 seçimleri öncesinde ideoloji kaynaklı yaşanan seçim piyasası başarısızlığını giderme arayışları söz konusu olsa da dinsel azınlıkların talepleri konusunda bir başarısızlığın sürdüğünü de söylemek gerekmektedir.

1969 seçimlerine 3'ü yeni olmak üzere 8 siyasal parti katılmıştır. Seçimlerin yeni partilerinden biri olan Güven Partisi (GP), CHP içerisindeki ortanın solu akımına ilişkin tartışmalar sonucunda partiden ayrılan bir grup tarafından kurulmuştur. Dolayısıyla bir hizip partisi niteliğindedir. Seçimlerin bir diğer yeni partisi olan Birlik Partisi, Alevi toplumunun hak arayışlarının temsilcisi olarak sahneye çıkmıştır (Çiçek vd., 2017: 28). Birlik Partisi GYP tanımlamasına uygun düşmektedir. Seçime kâğıt üzerinde yeni katılan partilerden biri olan MHP, CKMP'nin adının değiştirilmesi suretiyle kurulmuş olduğu için yeni parti kapsamında değerlendirilmeyecektir. Seçim sonucunda GP 15, Birlik Partisi ise 8 sandalye kazanmıştır.

Büyük seçim çevresi formülüne bağlı olarak, 1969 seçimlerinde 16 seçim çevresi büyük seçim çevresi kapsamına girmektedir. Seçimin yeni partilerinin bu seçim çevrelerinden aldıkları sonuçlara bakıldığında GP'nin 11, Birlik Partisi'nin ise 10 seçim çevresinde Türkiye genelinde alınan oy oranından daha düşük bir oy oranına sahip olduğu görülmektedir. Ancak tıpkı 1965 seçimlerinde olduğu gibi bu seçim çevrelerinin seçmen sayısı yeni partilerin seçim başarısını doğrudan etkilemektedir. Özellikle Birlik Partisi, 16 büyük seçim çevresinin 6 tanesinde hiç oy alamamış olmasına rağmen almış olduğu geçerli oyların yaklaşık %52'sini büyük seçim çevrelerinden almıştır. Buna karşın GP almış olduğu geçerli oyların sadece %34'ünü büyük seçim çevrelerinden alabilmiştir.

1973 seçimleri hem seçim sistemi hem parti sistemi hem de büyük seçim çevreleri açısından 1969 seçimleri ile aynı karaktere sahiptir. Ancak bu dönemde 12 Mart 1971 yılında Süleyman Demirel liderliğindeki AP iktidarına verilen muhtıra sonrasında hükümetin istifa etmesi sonucunda istikrarsız bir yönetim yapısı söz konusu olmuştur. 12 Mart Muhtırası sonrasında 1973 seçimlerinden alınan sonuçlar ile bir hükümet kurulana kadar askerin vesayeti altında 4 farklı hükümet görev yapmıştır.

1973 seçimlerine adını Millî Güven Partisi olarak değiştiren GP ile Cumhuriyetçi Parti'nin birleşmesi sonucu oluşan Cumhuriyetçi Güven Partisi; AP'den ayrılanların oluşturduğu Demokratik Parti ve 1971 Muhtırası sonrası kapatılan Millî Nizam Partisi'nin devamı olarak kurulan Millî Selamet Partisi

(MSP) yeni aktörler olarak katılmışlardır. Ancak Cumhuriyetçi Güven Partisi hem kapsamlı isim değişikliği hem de %5 oy almış olma koşullarını karşılamadığı için çalışma kapsamında yeni parti olarak kabul edilmeyecektir. Diğer iki partiden Demokratik Parti hizip, MSP ise halef parti niteliğindedir. Seçim sonucunda Demokratik Parti 45, MSP ise 48 milletvekili kazanmıştır (www.ysk.gov.tr).

1973 seçimlerinde büyük seçim çevresi sayısı 13'tür. Yeni partilerden Demokratik Parti 13 büyük seçim çevresinden 3 tanesinde genel oy oranından yüksek oranda oy almış ve yine aldığı geçerli oyların yaklaşık %40'ı büyük seçim çevrelerinden gelmiştir. MSP ise 4 büyük seçim çevresinde ülke genelinde almış olduğu oy oranını geçebilirken oylarının yaklaşık %39'unu büyük seçim çevrelerinden almıştır. Bu bağlamda büyük seçim çevrelerinin bu partilerin seçim başarısı üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu söylemek güçtür.

1960-1980 döneminde son seçimler 1977 yılında gerçekleştirilmiştir. Ancak bu seçimlere katılan yeni bir parti olması nedeniyle 1977 seçimleri incelemeye alınmamıştır.

Tablo 2. 1960 -1980 Dönemi Seçimlerinde Yeni Partilerin Seçim Sonuçları

Seçim Yılı Parti Bilgileri	Seçime Giren Parti Sayısı	Parlamentoya Giren Parti Sayısı	Seçime Giren Yeni Parti Sayısı	Parlamentoya Giren Yeni Parti Sayısı	Parlamentoya Giren Yeni Parti Tipi	Yeni Parti Sandalye Oranı
1961	4	2	4	2	Halef (2)	%49,55 (35,11+14,44)
1965	6	2	6	2	Hizip, GYP	%9,99 (6,88+3,11)
1969	8	2	8	2	Hizip, GYP	%5,10 (3,33+1,77)
1973	8	2	6	2	Hizip, Halef	%20,66 (10+10,66)

3.3. 1980-2002 Dönemi Seçim Sonuçları

Çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği üzere 1983 seçimleri istisnai niteliğinden dolayı çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla bu başlık altında incelenecek ilk seçim 1987 seçimleridir.

1987 seçimlerinde çift barajlı d'Hondt sistemi kullanılmıştır. Parti sisteminin yine ılımlı çok parti sistemi olduğunu söylemek mümkündür. Bir önceki seçimlerden galip çıkan Anavatan Partisi'nin (ANAP) tek başına iktidarında seçime gidilmiştir. Dolayısıyla bir hükümet istikrarsızlığı söz konusu değildir. 12 Eylül Darbesi'nin etkisiyle oluşan siyasal ortamda siyasal tercihlerin merkez partiler özelinde toplandığını söylemek; bu anlamıyla seçim piyasası başarısızlığının görülmediğini belirtmek mümkündür.

1987 seçimlerine 7 siyasi parti katılmıştır ve ANAP dışında hepsi yeni parti niteliğindedir. Ancak Sosyaldemokrat Halkçı Parti, 1983 seçimlerine giren Halkçı Parti ile Sosyal Demokrasi Partisi'nin birleşmesi ile oluşmuştur. Dolayısıyla hem %5 oy almış olma şartını hem de isim farklılığı şartını karşılamadığı için yeni parti olarak kabul edilmemiştir. Bu seçimlerden 3. sırada çıkan Doğru Yol Partisi (DYP) ise 12 Eylül sonrası kapatılan AP'nin devamı niteliğindedir ve bu anlamıyla halef partisi özelliğine sahiptir. Seçime giren bir diğer yeni parti olan Demokratik Sol Parti (DSP) yeni parti tipleri açısından ilginç bir niteliğe sahiptir. Partinin kurucuları arasında hem eski CHP'liler hem de Halkçı Parti'den ayrılan milletvekilleri yer almaktadır. Ancak Halkçı Parti'den kopan isimlerin yeni partinin kuruluşunda lider kadroda yer almadığı ve aslında partinin Bülent Ecevit'in gölge liderliğinde kurulduğu dikkate alındığında bu partiyi halef partisi olarak nitelendirmek daha doğrudur. 1987 seçimlerine giren bir diğer halef partisi de MSP'nin devamı niteliğindeki Refah Partisi (RP)'dir. RP, her ne kadar kurucuları arasında üst düzey MSP'lilere yer vermeyerek, MSP'nin orta ve alt düzey kadrolarını kullanmış olsa da özellikle siyasi ideoloji açısından doğrudan MSP'nin devamı olduğunu belli etmekteydi (Çakır, 1994: 24). Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP), 1983 seçimlerine MHP'nin boşluğunu doldurmak amacıyla girmeyi amaçlayan ancak veto engeline takılan Muhafazakâr Parti'nin isminin değiştirilmesi suretiyle kurulmuştur. Dolayısıyla yeni parti sınıflandırması içerisinde kabul edilmeyecektir. Son olarak İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) GYP kimliğine sahip bir parti olarak 1987 seçimlerine katılmıştır. Bu bilgiler ışığında DYP, DSP, RP ve IDP 1987 seçimlerinin yeni partileri olarak incelenecektir. Seçimler sonucunda bu yeni partilerden sadece DYP 59 sandalye ile parlamentoya girebilme başarısı göstermiştir (www.ysk.gov.tr).

1987 seçimleri toplamda 104 seçim çevresinde gerçekleştirilmiştir ve bu seçim çevrelerinden 33 tanesi büyük seçim çevresi niteliğine sahiptir. Büyük seçim çevrelerinin yeni partilerin seçim sonuçlarına etkisine bakıldığında, seçimin tüm yeni partilerinin büyük seçim çevrelerinin büyük çoğunluğunda ülke ortalamalarının altında kaldığı görülmektedir. DYP ve DSP 19, RP 24 ve IDP 23 büyük seçim çevresinde ülke genelinde almış oldukları oy oranının altında oy almışlardır. Ayrıca seçimin yeni partilerinin almış oldukları geçerli oyların yüzde kaçını büyük seçim çevrelerinden aldıklarına bakıldığında DYP için %47, DSP için %51, RP için %40 ve IDP için %42 oranları karşımıza çıkmaktadır. Aslına bakıldığında 1987 seçimlerinde yeni partilerin büyük seçim çevrelerinden aldıkları oy oranları geçmiş yıllardaki seçimlerle benzerlik göstermektedir. Ancak seçim barajının yeni partilerin seçim başarısına etkisini bu noktada somut olarak görmek mümkündür.

1987 seçimlerinde olduğu gibi 1991 seçimlerinde de çift barajlı d'Hondt sistemi uygulanmıştır. 1991 seçimleri yeni partiler açısından Türkiye siyasetinin en kısır seçimlerinden biridir. Seçimlere sadece Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi ve Türkiye İşçi Köylü Partisi çizgisinin devamı olan ve bu anlamıyla bir halef partisi olarak nitelendirilebilecek Sosyalist Parti katılmıştır. Ancak çalışmanın kuramsal kısmında da belirtildiği üzere her ne kadar takip edilen ideolojik miras açısından bir halef partisi olarak gözükse de öncülü olan partilerin siyasal sistem içerisinde etkin bir konumda (yani kabine ya da parlamentoda) olamaması nedeniyle Sosyalist Parti'yi yeni parti sınıflandırması açısından GYP olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak sosyalist parti seçimler sonucunda Meclis'e temsilci gönderecek bir oy oranı elde edememiştir.

1995 seçimleri hem parti sistemi açısından hem de seçim sistemi açısından değişikliklerin yaşandığı bir seçimdir. Seçim sisteminde çift baraj uygulamasından vazgeçilmiş, sadece ülke barajı uygulaması tercih edilmiştir. Bu tarih itibarıyla Türkiye'de uygulanan tüm milletvekilliği genel seçimlerinde bu seçim sistemi tercih edilmiştir. Parti sistemi açısından bakıldığında ise ülkedeki parti sisteminin parçalanmış bir yapıya büründüğünü söylemek mümkündür. 1991-1995 dönemi yine koalisyon hükümetlerinin görev yaptığı istikrarsız bir dönem temsil etmektedir. Toplamda 12 partinin katıldığı 1995 seçimlerinde 9 yeni parti sahne almıştır.

Seçime giren yeni partilerden Millet Partisi IDP'nin, MHP ise MÇP'nin isimlerinin değiştirilmesi suretiyle kuruldukları için yeni parti sınıflandırılması içinde kabul edilmemişlerdir. CHP, 12 Eylül rejiminin ürünü olan, eski siyasal partilerin aynı adla kurulmasını yasaklayan yasanın kaldırılmasıyla 1992 yılında yeniden kurulmuş ve 1995 seçimlerine katılmıştır. Dolayısıyla CHP aslında var olan bir siyasal partinin aynı isimle yeniden örgütlenmesi olarak değerlendirilmelidir ve bu anlamıyla yeni parti kapsamı içerisinde değerlendirilmesi doğru değildir. 1995 seçimlerinin yeni partilerinden biri olan Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) halef partisi niteliğine sahiptir. HADEP, 1991 seçimlerine Sosyaldemokrat Halkçı Parti listelerinden giren ve bu sayede parlamento'ya temsilci gönderebilen Halkın Emek Partisi'nin kapatılması üzerine kurulan Demokrasi Partisi'nin 1994 yılında kapatılması sonrası kurulmuştur. Bu anlamıyla hem takip edilen ideolojik çizgi hem de doldurulabilecek siyasal boşluk açısından halef partisi olarak nitelendirilmesi mümkündür. Yeniden Doğuş Partisi Hasan Celal Güzel önderliğinde ANAP'tan kopan isimler tarafından kurulmuş olması nedeniyle hizip partisi niteliğine sahiptir. ANAP'tan ayrılarak kurulan bir diğer hizip partisi de Yusuf Bozkurt Özal liderliğindeki Yeni Parti'dir. İşçi Partisi, 1992 yılında kapatılan Sosyalist Parti'nin devamı olarak kurulmuştur ancak 1991

seçimlerinde Sosyalist Parti için geçerli olan durum İşçi Partisi için de söz konusudur. Bir devam partisi olarak görülebilse de doldurulacak somut bir siyasal mirasın yokluğu nedeniyle İşçi Partisi'ni GYP sınıflandırması içerisinde değerlendirmek mümkündür. Son olarak, GYP kimliğine sahip olan Yeni Demokrasi Hareketi 1991 seçimlerinde yarışan bir diğer yeni partidir. Özetleyecek olursak 1991 seçimlerine kâğıt üzerinde 9 yeni parti katılmıştır ancak bunlardan 3 tanesinin (CHP, MHP ve Millet Partisi) yeni parti tipolojileri içerisinde değerlendirilmesi doğru değildir. Bunun dışında seçimlerde 2 hizip (Yeniden Doğuş Partisi ve Yeni Parti), 2 GYP (İşçi Partisi, Yeniden Demokrasi Hareketi) ve 1 halef partisi (HADEP) yeni partiler olarak boy göstermişlerdir. Bu 6 yeni partiden hiçbirisi seçim sonucunda parlamentoya temsilci gönderme başarısını elde edememiştir. Dolayısıyla bu seçimler özelinde büyük seçim çevrelerinin yeni partilerin seçim başarılarını etkisini incelemek de anlamlı olmayacaktır.

1999 seçimleri ciddi hükümet istikrarsızlığı yaşanan bir dönemin sonunda gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında siyasal parti sistemindeki parçalanmışlık da artmış, partilerin seçmen tercihlerine cevap verme potansiyeli azalmıştır. Ekonomik sıkıntılar, lâik-muhafazakâr tartışmalarının fiili müdahaleye dönüşmesi, terör sorunu, Avrupa Birliği süreci gibi konular sistemdeki siyasal partilerin seçmen beklentilerini karşılamak noktasında sorun yaşamasını beraberinde getirmiştir. 1999 seçimlerine 11 tanesi yeni olmak üzere toplam 20 siyasal parti katılmıştır.

1999 seçimlerine katılan 11 yeni partiden 6 tanesi (Barış Partisi, Demokrasi ve Barış Partisi, Emek Partisi, Liberal Demokrat Parti³, Özgürlük ve Dayanışma Partisi⁴ ve Sosyalist İktidar Partisi) GYP niteliğine sahiptir. 28 Şubat süreci sonrasında kapatılan RP'nin devamı olan Fazilet Partisi (FP) 1999 seçimlerinin halef parti niteliğindeki yeni partisidir. DSP'den ayrılanlar tarafından kurulan Değişen Türkiye Partisi, DYP'den ayrılan isimlerin Hüsamettin Cindoruk önderliğinde kurduğu Demokrat Türkiye Partisi ve MÇP'den ayrılan isimlerin kurduğu Büyük Birlik Partisi 1999 seçimlerinin hizip partisi niteliğindeki yeni

³ Liberal Demokrat Parti esas itibariyle 1992 yılında kurulan Demokrat Parti'den ayrılanlar tarafından kurulmuştur. Ancak çalışmanın kuramsal kısmında hizip partilerinin tanımlanmasında seçim öncesinde parlamentoda sandalye sahibi olan parti kriteri esas alındığı için GYP sınıflandırmasına dâhil edilmiştir.

⁴ Özgürlük ve Dayanışma Partisi Geleceği Birlikte Kuralım Parti Girişimi ile Birleşik Sosyalist Parti'nin birleşmesi sonucu oluşmuş olsa da çalışmanın kuramsal kısmında birleşme partilerinin ilişkin verilen kriterleri karşılamadığı için GYP sınıflandırmasına dâhil edilmiştir.

partileridir. Seçimlere katılan 11 yeni partiden sadece FP, almış olduğu %15,41 oy oranı ile 111 milletvekilliği kazanabilmiştir.

Yukarıda verilen formüle göre 1999 seçimlerinde 84 seçim çevresinden 21 tanesi büyük seçim çevresi niteliğine sahiptir. FP'nin büyük seçim çevresi sonuçları incelendiğinde, partinin bu seçim çevrelerinden 13 tanesinde Türkiye genelinde almış olduğu oy oranından daha düşük oranda oy aldığı görülmektedir. Ancak FP, ülke genelinde almış olduğu geçerli oyların yaklaşık %58'ini bu 21 büyük seçim çevresinden almıştır. Dolayısıyla bir yeni parti olarak FP'nin seçim başarısında büyük seçim çevrelerinden aldığı oyların etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 3. 1980-2002 Dönemi Seçimlerinde Yeni Partilerin Seçim Sonuçları

Seçim Yılı / Parti Bilgileri	Seçime Giren Parti Sayısı	Parlamentoya Giren Parti Sayısı	Seçime Giren Yeni Parti Sayısı	Parlamentoya Giren Yeni Parti Sayısı	Parlamentoya Giren Yeni Parti Tipi	Yeni Parti Sandalye Oranı
1987	7	6	3	1	Halef	%13,11
1991	6	5	1	-	-	-
1995	12	4	6	-	-	-
1999	20	11	5	1	Halef	%20,18

3.4. 2002-2018 Dönemi Seçim Sonuçları

Türkiye'de siyasal sistem, 1990'lı yılların istikrarsız yapısının üstüne 2001 ekonomik krizinin de eklenmesiyle daha sorunlu bir kimliğe bürünmüştü. Bu şartlar altında gerçekleştirilen 2002 seçimlerinde yine ülke barajlı d'Hondt sistemi uygulanmıştır. 18 siyasal partinin seçim yarışına girmiş olması hem parçalanmış parti sistemini hem de seçim öncesindeki siyasal partilerin seçmen tercihine cevap verme noktasında yetersiz kaldığını göstermektedir.

2002 yılındaki seçimlere 7 yeni parti⁵ katılmıştır. Bu partilerden Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), FP içerisindeki yenilikçiler-gelenekçiler ayrışmasının bir sonucu olarak kurulmuştur ve bu anlamıyla hizip partisi kimliğine sahiptir. Temmuz 2002'de kurulan Genç Parti, öncelikle Hasan Celal Güzel liderliğindeki Yeniden Doğuş Partisi'ne katıldı ve ardından partinin adı Genç Parti olarak değiştirildi. Dolayısıyla aslında iki partinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan yapı 2002 seçimlerine girmiştir. Ancak Yeniden Doğuş Partisi'nin 1999 seçimlerindeki düşük oy oranı ve Genç Parti'nin kurucu isimleri dikkate alındığında bu partiyi GYP kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Ayrıca

⁵ Seçimin yeni partilerinden biri olan Türkiye Komünist Partisi, Sosyalist İktidar Partisi'nin isminin değiştirilmesi suretiyle kurulmuştur ve bu nedenle yeni parti olarak değerlendirilmeyecektir.

Yurt Partisi ve Bağımsız Türkiye Partisi de bu seçimlerde GYP kategorisinde yarışan diğer partilerdir. Seçime giren yeni partilerden Saadet Partisi FP'nin, Demokratik Halk Partisi ise HADEP'in devamı niteliğindedirler. Son olarak DSP içerisinden ayrılan İsmail Cem ve Hüsamettin Özkan liderliğindeki grubun kurduğu Yeni Türkiye Partisi ise hizip partisi kimliğine sahiptir. Seçim sonucunda bu yeni partilerden sadece AK Parti 363 sandalye ile Meclis'e girme başarısı göstermiş ve tek başına iktidar olmuştur.

85 seçim çevresinden 23 tanesinin büyük seçim çevresi olarak tanımlanabileceği bu seçimlerde AK Parti'nin büyük seçim çevresi sonuçlarına bakıldığında, partinin 12 büyük seçim çevresinde Türkiye genelindeki oy oranından daha düşük oranda oy aldığı görülmektedir. Ancak AK Parti, almış olduğu geçerli oyların yaklaşık %63'ünü büyük seçim çevrelerinden almıştır. Ayrıca ülke genelinde kullanılan toplam geçerli oyların yaklaşık %62'si büyük seçim çevrelerinde kullanılmıştır. Dolayısıyla büyük seçim çevrelerinin oy sonuçları ve AK Parti'nin bu seçim çevrelerinde elde etmiş olduğu sonuç genel tablo ile örtüşmektedir ve bu anlamıyla AK Parti'nin seçim başarısında büyük seçim çevrelerinin belirleyici etkisinden söz etmek mümkün değildir. Daha açıklayıcı bir şekilde ifade etmek gerekirse, AK Parti'nin büyük seçim çevrelerinden elde ettiği sonuçlar diğer seçim çevreleri ile benzeşmektedir. Büyük seçim çevreleri bu anlamda AK Parti için ayırt edici bir nitelik arz etmemektedir.

2000'li yılların diğer seçimlerine bakıldığında 2007'de 2'si yeni⁶ olmak üzere 14 siyasal partinin yarıştığı görülmektedir. Bu seçimlerde de ülke barajlı d'Hondt sistemi uygulanmıştır ve parti sisteminin parçalanmış olduğu görülmektedir. AK Parti'nin tek başına iktidarı ile gidilen bu seçimlerde bir hükümet istikrarsızlığı da söz konusu değildir. Seçimin 2 yeni partisinden biri olan Halkın Yükselişi Partisi GYP kimliğine sahiptir. 1998 yılında MHP'den ayrılan Tuğrul Türkeş tarafından kurulan Aydınlık Türkiye Partisi ise aslında bir hizip partisi kimliğine sahip olsa da MHP'nin 1995 seçimlerinde sandalye kazanamamış olması nedeniyle GYP olarak değerlendirilmesi daha doğrudur. Aydınlık Türkiye Partisi müstakil olarak ilk kez 2007 yılındaki seçimlerde boy göstermiştir. Ancak bu 2 yeni partiden hiçbiri seçimlerde parlamentoya girecek başarıyı elde edememiştir(www.ysk.gov.tr) .

2011 genel seçimlerinde 15 parti seçimlere katılmıştır ve bunlardan 3 tanesi yeni parti niteliğindedir. 2007 yılı seçimleri ile benzer özelliklere sahip olan bu seçimlerde yarışan yeni partilere bakıldığında Saadet Partisi'nden ayrılanlar

⁶ Demokrat Parti, DYP'nin isim ve logosunun değiştirilmesi suretiyle kurulmuş olduğu için yeni parti olarak kabul edilmemiştir.

tarafından kurulan Halkın Sesi Partisi'nin ilk bakışta hizip partisi olarak değerlendirilmesi mümkün olsa da seçimlerden önce parlamentoda sandalyeye sahip olan bir partinin içerisinde kopmuş olma niteliğini sağlamadığı için GYP olarak değerlendirilebilir. Doğru Yol Partisi, Hak ve Eşitlik Partisi ve Milliyetçi ve Muhafazakâr Parti de GYP kimliğine sahiptir. Bu partilerden hiçbiri seçim sonucunda parlamentoya girebilecek oy oranına erişememiştir (www.ysk.gov.tr).

2015 yılında gerçekleştirilen genel seçimler de seçim sistemi ve siyasal sistemin özellikleri bakımından önceki 2 seçimle aynı niteliktedir. Seçime toplam 20 siyasal parti katılmıştır. Bunlardan 7 tanesi yeni parti⁷ niteliğindedir. Bu partilerden Toplumsal Uzlaşma Reform ve Kalkınma Partisi, Halkın Kurtuluş Partisi, Hak ve Özgürlükler Partisi, Merkez Parti ve Hak ve Adalet Partisi GYP niteliğindedir. Ayrıca her ne kadar HADEP ve Demokratik Halk Partisi çizgisinin devamı olduğu kabul edilse de kuruluş süreci çalışmanın kuramsal kısmındaki bilgiler ışığında değerlendirildiğinde Halkların Demokratik Partisi (HDP) de GYP kimliği içerisinde değerlendirilmelidir. CHP'den istifa eden Emine Ülker Tarhan tarafından kurulan Anadolu Partisi bu seçimlerin hizip partisidir. Haziran 2015 seçimlerinde bu partilerden sadece HDP 80 milletvekili ile Meclis'te sandalye kazanma başarısını göstermiştir (www.ysk.gov.tr).

2015 seçimlerinde 2002 seçimlerinde olduğu gibi 23 büyük seçim çevresi söz konusudur. Bu seçim çevrelerinde kullanılan toplam geçerli oylar, ülke genelinde kullanılan toplam geçerli oyların yaklaşık %65'ini oluşturmaktadır. HDP, bu seçim çevrelerinden sadece 5 tanesinde Türkiye genelinde almış olduğu oy oranından daha yüksek oranda oy alabilmiştir. Ancak HDP almış olduğu geçerli oyların yaklaşık %59'unu bu büyük seçim çevrelerinden almıştır. Dolayısıyla Türkiye genelinde almış olduğu oy oranının altında kalmış olsa da büyük seçim çevrelerinden aldığı oyların HDP'nin seçim barajı engelini aşmasında önemli etkisi söz konusudur.

2015 seçimleri sonrasında hiçbir partinin tek başına iktidar kuracak çoğunluğa erişememiş olması Türkiye siyasetinde bir hükümet krizi yaratmış ve koalisyon hükümetinin kurulamaması nedeniyle 1 Kasım 2015 tarihinde yeniden sandığa gidilmiştir. Ancak bu seçimlerde yarışan yeni bir parti söz konusu değildir.

⁷ Vatan Partisi, İşçi Partisi'nin adının değiştirilmesi suretiyle kurulduğu için yeni parti olarak kabul edilmemiştir. Ayrıca Türkiye Komünist Partisi'ndeki görüş ayrılıkları üzerine kurulan Komünist Parti de seçim öncesinde parlamentoda faaliyet gösterme kriterini sağlamadığı için yeni parti sınıflandırmasına dâhil edilmemiştir.

Son olarak 2018 yılında gerçekleştirilen seçimlere baktığımızda seçim sisteminde bir değişikliğin olmadığını ancak siyasal parti sisteminin ılımlı bir yapıya evrildiğini söylemek mümkündür. 2018 seçimlerine 2'si yeni olmak üzere 8 parti katılmıştır. Seçimin yeni partilerinden olan İYİ Parti, MHP içerisindeki muhalefet sonucu kurulmuştur ve bu anlamıyla hizip partisi niteliğindedir. Diğer yeni parti olan Hür Dava Partisi ise GYP kimliğine sahiptir. Seçim sonucunda İYİ Parti 43 sandalye ile Meclis'e girme başarısı göstermiştir (www.ysk.gov.tr).

Büyük seçim çevreleri açısından bakıldığında bu seçimlerde 25 büyük seçim çevresi söz konusudur ve bu seçim çevrelerinde kullanılan geçerli oyların toplamı kullanılan toplam geçerli oyların yaklaşık %64'ünü oluşturmaktadır. İYİ Parti bu seçim çevrelerinden 16 tanesinde ülke genelindeki oy oranından daha yüksek oy alırken, almış olduğu geçerli oyların yaklaşık %64'ünü bu seçim çevrelerinden almıştır. Dolayısıyla büyük seçim çevrelerinin oy potansiyeli ile İYİ Parti'nin almış olduğu oylar arasında doğrusal bir ilişki vardır ve bu seçim çevrelerinde alınan oyların İYİ Parti için ekstra bir fayda sağladığını söylemek mümkün değildir. AK Parti için 2002 seçimlerinde büyük seçim çevreleri açısından kullanılan ifadeleri burada da tekrarlamak mümkündür. Yani İYİ Parti'nin büyük seçim çevrelerinden aldığı oy oranları diğer seçim çevrelerinden aldığı oy oranları ile benzeşmektedir ve bu anlamıyla İYİ Parti için büyük seçim çevrelerinin ayırt edici bir özelliği söz konusu değildir.

Tablo 4. 2002 Sonrası Seçimlerde Yeni Partilerin Seçim Sonuçları

Seçim Yılı Parti Bilgileri	Seçime Giren Parti Sayısı	Parlamentoya Giren Parti Sayısı	Seçime Giren Yeni Parti Sayısı	Parlamentoya Giren Yeni Parti Sayısı	Parlamentoya Giren Yeni Parti Tipi	Yeni Parti Sandalye Oranı
2002	18	7	2	1	Hizip	%66
2007	14	2	3	-	-	-
2011	15	3	4	-	-	-
Haziran 2015	20	7	4	1	GYP	%14,55
Kasım 2015	16	-	4	-	-	-
2018	8	2	5	1	Hizip	%7,16

Sonuç

Türkiye siyaseti kendisine has nitelikleri nedeniyle yeni partiler açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Bir yandan demokratik sistemin askeri müdahaleler ile kesintiye uğratılması ve bu müdahaleler sonucunda siyasal partilerin bir kısmının ya da tamamının faaliyetlerine son verilmesi diğer yandan siyasal parti kapatma davaları ile sıklıkla karşılaşılması Türkiye siyasetinde halef partileri ön plana çıkarmıştır. Bir diğer ifadeyle Türkiye siyasetinde yeni parti tipolojileri içerisinde halef partilerin diğer parti tiplerine göre daha güçlü konumda olduklarını

söylemek mümkündür. Halef partilerinin güçlü konumlarının, sistem dışı aktörlerin sisteme müdahalesinin seçmen tarafından olumsuz karşılanmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Halef partileri dışında hizip partileri de Türkiye siyasetinde başarı göstermiş yeni parti tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle AK Parti'nin seçim başarısı bu noktada önemli bir örnektir. Türkiye siyasetinde yeni partilerin Meclis'teki sandalyelerin %10'undan fazlasını kazandığı seçimlerde halef ve/veya hizip partilerinin Meclis'e giren yeni partiler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye siyasetinin ana akım siyasal çizgiler üzerinde şekillendiğini söylemek yanlış olmaz.

Yeni partilerin seçim başarılarına etki eden faktörler açısından bakıldığında, en önemli faktörün seçim sistemi olduğunu söylemek mümkündür. 1950'li yıllardaki seçimlerde yeni partilerin sadece tek bir seçim çevresinden sandalye kazanmış olmaları; 1965 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi'nin, 1969 seçimlerinde ise Birlik Partisi'nin düşük oranda oy almalarına rağmen parlamentoya girebilmiş olmaları seçim sisteminin yeni partilerin seçim başarısı üzerindeki etkisini somut bir şekilde göstermektedir. 2015 yılındaki HDP örneği dışarıda tutulursa, Türkiye siyasetinde bu partiler dışında parlamentoya girebilen GYP söz konusu değildir. Ancak yine çalışmanın kuramsal kısmında belirtildiği üzere, her ne kadar orantılı temsil sistemleri yeni partilerin parlamentoya girişi açısından elverişli olsa da seçim barajı bu konuda önemli bir engel olarak görülmektedir. Nitekim Türkiye siyasetinde de 1980 sonrasında baraj sisteminin de etkisiyle, seçime giren parti sayısının artmasına rağmen ana akım siyasal çizgi dışında bir ideolojiye sahip olan yeni partilerin Meclis'e girebilme noktasında dezavantajlı olduğu görülmektedir.

Büyük seçim çevrelerinin yeni partilerin seçim sonuçlarına etkisini yine ana akım siyaset dışında siyaset yapan partiler özelinde görmek mümkündür. Türkiye seçimlerine genel olarak bakıldığında Türkiye İşçi Partisi, Birlik Partisi ve HDP gibi örneklerden hareketle sistemin marjinal partilerinin, büyük seçim çevrelerinden elde ettikleri oyların yardımıyla Meclis'e girebildiğini ve HDP örneğinde olduğu gibi baraj engelini aşabildiğini söylemek mümkündür. Merkez siyaset içerisindeki partiler açısından ise büyük seçim çevrelerinin belirleyici olmadığı, bu partilerin ülke genelinde almış oldukları oylar ile büyük seçim çevrelerinden aldıkları oyların benzeştiği söylenebilir.

Türkiye siyasetinde sistemin mevcut siyasal partilerinin, sistemdeki ideolojik, dinî ve etnik taleplere cevap veremediğinde, ekonomik ya da siyasal bir kriz yaşandığında yeni partilerin seçimlerde başarı gösterme olasılığının arttığını söylemek mümkündür. Hükümet istikrarsızlığı da bu açıdan değerlendirilebilir.

1960 müdahalesi sonrasında 1961 seçimlerinde AP'nin başarısı, 1965 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi'nin farklı bir ideolojik eğilime sahip parti olarak Meclis'e girmesi, 1969 seçimlerinde Birlik Partisi'nin dinî bir azınlığa hitap eden parti olarak Meclis'e girmesi, 1973 seçimlerinde 1971 müdahalesi sonrasında ortaya çıkan sonuç, 1999 seçimlerinde 28 Şubat müdahalesine bir tepki olarak FP'nin başarısı, mevcut siyasal partilerin 2001 ekonomik krizini yönetememesi üzerine AK Parti'nin elde ettiği başarı bu sonucu destekleyen bulgular olarak değerlendirilebilir.

Son olarak çalışmanın kuramsal kısmında belirtilen varsayımların aksine Türkiye siyasetinde parti sistemi parçalandıkça yeni partilerin parlamentoya girme şansının arttığını söylemek mümkün değildir. Aksine parti sistemi ılımlı bir yapıya büründükçe yeni partilerin daha başarılı olduğu görülmektedir. Burada başarılı olan yeni partiler halef ve / veya hizip partileridir. Ancak bu durumun Türkiye siyasetinin kendine has özelliklerinden kaynaklandığını da söylemek gerekir.

Türkiye siyasetinde yeni parti tiplerini ve bu partilerin seçim başarılarını inceleyen bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçları toplamak gerekirse, öncelikle yeni partilerin seçim başarılarını etkileyen en önemli faktörün seçim sistemi olduğu görülmektedir. Çalışma içerisinde de belirtildiği üzere her ne kadar GYP olarak nitelendirilse de aslında siyasal bir miras üzerine bina edildiği bilinen HDP örneği dışarıda bırakıldığında, yüksek ülke barajlı seçim sisteminin uygulandığı durumlarda Türkiye'de GYP'lerin başarı elde etme olasılığı çok düşüktür. Bu durum halef ve hizip partilerinin almış oldukları sonuçlarda da kendisini net bir şekilde göstermektedir. Çalışmadan çıkarılacak bir diğer sonuç ise büyük seçim çevrelerinin merkez siyasetin dışında kalan yeni partiler için çok daha fayda sağlayıcı olduğudur. Ayrıca hükümet istikrarsızlıkları ve seçim piyasası başarısızlıklarının da yeni partilere fayda sağladığı görülmektedir. Ancak bu faydanın özellikle 1980 sonrasında merkez siyaset içerisinde yer alan halef ve hizip partileri için geçerli olduğu görülmektedir. Son olarak Türkiye siyasetinde çalışma içerisinde verilen kriterlere bağlı olarak bir birleşme partisinin varlığı da söz konusu değildir.

Kaynaklar

- ARTER, David (2012), "Analysing 'Successor Parties': The Case Of The True Finns", *West European Politics*, 35 (4), ss.803-825.
- BARNEA, Shlomit ve RAHAT Gideon (2011), "'Out With The Old, In With The 'New'": What Constitutes A New Party?", *Party Politics*, 17 (3), ss. 275-301.
- BIRCH, Sarah (2003), *Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe*, New York, Palgrave Macmillan.
- BOLIN, Niklas (2014), "New Party Parliamentary Entry In Western Europe, 1960-2010", *European Journal of Government and Economics*, 3 (1), ss.5-23.
- CHIRU, Mihail, Marina, POPESCU, Istvan Gergo SZÉKELY (2020), "Political Opportunity Structures And The Parliamentary Entry Of Splinter, Merger, And Genuinely New Parties", *Politics*, ss.1-18.
- ÇAKIR, Ruşen (1994), *Ne Şariat Ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak*, İstanbul, Metis Yayınları.
- ÇAKMAK, Diren (2008), "Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)", *Gazi Akademik Bakış*, 2 (3), ss. 153-186.
- ÇELİK, Aziz (2014), "1950'lerin Unutulan (Demokrat) İşçi Partisi ve Onun Üç Sisypus'u", *Çalışma ve Toplum*, 2014 (2), ss. 31-62.
- ÇİÇEK, Atıl Cem, Selçuk, AYDIN, Hüseyin, BARAN. (2017), "Gelenekle Sol Arasında Sıkışmış Bir Siyasal Hareket: (Türkiye) Birlik Partisi", *SİYASAL: Journal of Political Sciences*, 26(2), ss. 27-52.
- DEMİRKOL, Özhan (2014), *Why Do Political Parties Split? Understanding Party Splits And Formation Of Splinter Parties In Turkey*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- EMANUELE, Vincenzo ve CHIAROMONTE, Alessandro (2016), "A Growing Impact Of New Parties: Myth Or Reality? Party System Innovation In Western Europe After 1945", *Party Politics*, 24 (5), ss.475-487.

- ENGLER, Sarah (2016), "Corruption and Electoral Support for New Political Parties in Central and Eastern Europe", *West European Politics*, 39 (2), ss. 278-304
- HARMEL, Robert (1985), "On the Study of New Parties", *International Political Science Review*, 6 (4), ss.403-418.
- HARMEL, Robert ve ROBERTSON John D. (1985), "Formation and Success of New Parties: A Cross-National Analysis", *International Political Science Review*, 6 (4), ss.501-523.
- HUG, Simon (2001), *Altering Party Systems Strategic Behavior and the Emergence of New Political Parties in Western Democracies*, Ann Arbor, The University Of Michigan Press.
- IBENSKAS, Raimondas (2016), "Marriages Of Convenience: Explaining Party Mergers In Europe", *The Journal Of Politics*, 78 (2).
- IBENSKAS, Raimondas (2020), "Electoral Competition After Party Splits", *Political Science Research and Methods*, 2020 (8), ss.45-59.
- ISHIYAMA, John T. (1998), "Strange Bedfellows: Explaining Political Cooperation Between Communist Successor Parties And Nationalists In Eastern Europe", *Nations and Nationalism*, 4 (1), ss.61-85.
- LAGO, Ignacio ve MARTÍNEZ, Ferran (2011), "Why New Parties?" *Party Politics*, 17(1), ss.3–20.
- LUCARDIE, Paul (2000), "Prophets, Purifiers And Prolocutors: Towards A Theory On The Emergence Of New Parties", *Party Politics*, 6 (2), ss.175-185.
- MAINWARING, Scott, Carlos, GERVASONI, Espana-Najera, ANNABELLA. (2017), "Extra- And Within-System Electoral Volatility", *Party Politics*, 23 (6), ss.623-635.
- MILLARD, Frances (2004), *Elections, Parties, and Representation in Post-Communist Europe*, New York, Palgrave Macmillan.
- ORDESHOOK, Peter C. ve SHEVETSOVA Olga V. (1994), "Ethnic Heterogeneity, District Magnitude, And The Number Of Parties", *American Journal of Political Science*, 38 (1), ss.100-123.

- POP-ELECHES, Grigore (2010), "Throwing Out The Bums: Protest Voting And Unorthodox Parties After Communism", *World Politics*, 62 (2), ss.221-260.
- POWELL, Eleanor N. ve TUCKER, Joshua A. (2013), "Revisiting Electoral Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches", *British Journal of Political Science*, 44 (1), ss. 123-147.
- SIKK, Allan (2005), "How Unstable? Volatility And The Genuinely New Parties In Eastern Europe", *European Journal of Political Research*, 44 (1), ss. 391-412.
- TAAGEPERA, Rein (1998), "Effective Magnitude and Effective Threshold", *Electoral Studies*, 17 (4), ss.393-404.
- TAVITS, Margit (2006), "Party System Change", *Party Politics*, 12 (1), ss. 99-119.
- TÜRK, Hikmet S. (2006), "Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih", *Anayasa Yargısı*, 22 (1), ss. 75-113.
- WILLEY, Joseph (1998), "Institutional Arrangements and the Success of New Parties in Old Democracies", *Political Studies*, 46 (3), ss.651-668.
- YÜKSEK SEÇİM KURULU, Milletvekili Genel Seçim Arşivi, Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>.
- ZARISKI, Raphael (1960), "Party Factions and Comparative Politics: Some Preliminary Observations", *Midwest Journal of Political Science*, 4 (1), ss.27-51.
- ZONS, Gregor (2015), "The Influence Of Programmatic Diversity On The Formation Of New Political Parties", *Party Politics*, 21(6), ss.919-929.

THOMAS HOBBS'DA EŞİTLİK, ÖZGÜRLÜK VE GÜVENLİK SORUNU: DOĞA YASASI TEMELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Bekir GEÇİT¹

Geliş: 03.11.2020 / Kabul: 11.01.2021

DOI: 10.29029/busbed.820596

Öz

Bu makale Hobbes'un doğa durumunda ve sivil durum insanların eşitlik, özgürlük ve güvenlik problemlerine ilişkin düşünceleri hakkındadır. Yapılan değerlendirmeler, Hobbes'un doğa yasası düşüncesi temelinde yapılmıştır. Doğa yasası, akılla bulunan, insanlar için zararlı şeyleri yasaklayan ve insan hayatını korumayı amaçlayan ilkelerdir. Doğa durumunda herkes eşittir ve herkesin her şey üzerinde eşit hakkı vardır. Bu, insanlar arasında güvensizlik ve dolayısıyla savaşa neden olur. Ayrıca, doğa durumunda insanları doğa yasasına vicdanları dışında uymaya zorlayacak bir güç yoktur. İnsanlar, kendileri için değerli gördükleri hayatlarını, ailelerini ve mülkiyetlerini korumak ve bunlara gerçek anlamda sahip olmak isterler. Dolayısıyla, insanlar doğa durumundaki haklarını bir egemene devrederek devleti kurmuşlardır. Böylece cehalet, barbarlık ve yoksulluğun kol gezdiği doğa durumunun kötülüklerini terk eden insan, devleti kurarak yasaların kendilerine tanıdığı hak ve özgürlükler sayesinde barış ve refaha kavuşmuşlardır.

Anahtar kelimeler: Doğa Yasası, Doğa Durumu, Eşitlik, Özgürlük, Güvenlik.

THE PROBLEM OF EQUALITY, FREEDOM AND SECURITY IN THOMAS HOBBS: AN ASSESSMENT BASED ON NATURAL LAW

Abstract

This article is about Hobbes' thoughts about people's problems of equality, freedom and security in the state of nature and civilized society. The evaluations were made on the basis of Hobbes' idea of natural law. The laws of

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bekirgecit@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3129-4112>.

nature is the principles found by reason prohibiting things harmful to humans and aiming to protect human life. In the case of nature, everyone is equal and everyone has an equal right to everything. This causes distrust and hence war among people. Also, in the case of nature, there is no force to force people to comply with the law of nature outside of their conscience. People want to protect and truly be possessed their lives, their families and their property, which they consider valuable to them. Therefore, people transferred their rights in the state of nature to sovereign and established the state. Thus, people who abandon the evil of the state of nature, in which ignorance, barbarism and poverty are wandering, have found peace and prosperity by establishing the state, thanks to the rights and freedoms afforded to them by the law.

Keywords: Law of Nature, The State of Nature, Equality, Freedom, Security.

Giriş

Siyaset felsefesinin ve ahlak felsefesinin ortaklaşa cevabını aradığı temel sorulardan birisi, “insan nasıl yaşmalıdır?” sorusudur (Strauss, 2011: 209). İnsan, akıl ve irade sahibi olarak “yapıp-eden, aktif” bir varlıktır (Mengüşoğlu, 2017: 144). Onun temel amaçlarından biri kendi aklının buyruklarına uygun olarak yeteneklerini geliştirmektir. Bu, fırsat eşitliğini ve özgür olmayı zorunlu kılan bir şeydir (Humboldt, 2013: 97). Peki, bu mümkün müdür? İnsanın nasıl yaşaması gerektiği ve insan için iyi bir hayatın nasıl sağlanabileceği konusunda kafa yoran ilk düşünürlerden biri, Platon olmuştur. Platon, insan için ideal bir hayatı iyi düzenlenmiş bir toplumda mümkün görür. Onun amacı toplumda belli bir sınıfın mutluluğu değil, tüm sınıfların mutluluğudur. Bunun için “kim, hangi iş için yaratılmışsa, yalnız o işi yapmalı” diye düşünür (Platon, 2002: 136-140). Toplum yöneticiler, koruyucular ve işçiler olarak üç sınıfa ayıran Platon’a göre, iyi ilişkilerin yaşandığı ideal toplum, her üç sınıfın kendi doğalarına uygun işi yaptıkları, çatışmanın olmadığı, “barış” ve “uyum” içinde bir yaşantının sürdürüldüğü toplumdur (Arslan, 2017: 176-177). Platon’un ideal devletinde amaç tüm yurttaşların mutlu olmasını sağlamaktır. Dolayısıyla, yasaların amacı sadece bir sınıfın iyiliği değil, bütün toplumun iyiliğidir (Platon, 2002: 263).

İnsan için iyi bir hayatın nasıl mümkün olduğu konusunda kafa yoran en önemli filozoflardan bir diğeri ise, Aristoteles’tir. Ona göre insanları bir toplulukta birleştiren ya da bir devlette birlikte yaşamalarını sağlayan şey, ortak güvenliklerini korumak istemeleridir. İnsan, diğer canlılardan farklı olarak konuşma yeteneğine sahip siyasal bir varlıktır. İnsanlar konuşarak birbirlerine “yararlı ve zararlı” şeyleri bildirebilirler. Ayrıca, insan “iyi ve kötü” olanı, “haklı ve haksız” anlayabilen bir varlıktır. Bu, insanların ortak fikirlerde

birleşerek aile kurmalarını ya da bir devlette bir arada yaşamalarını mümkün kılan şeydir (Aristoteles, 1975: 7-10). Aristoteles'e göre insanların sosyal varlık oluşları, doğaları gereğidir (Aristoteles, 2014: 17). Birbirlerine gereksinim duymadıklarında dahi insanların toplum içinde yaşamaya meyilli olmalarının nedeni budur. Ama bununla birlikte, insanların toplum halinde yaşamalarının en önemli nedeni "ortak yarar"dır. Zira her bir insanın diğerinin iyi yaşamına katkısı olur. İnsanlara iyi bir yaşam imkanını sağlamak, aynı zamanda devletin önemli görevleri arasında yer alır (Aristoteles, 1975: 79). Devletin bu önemli görevleri arasında en başat olanı ise, güvenlidir. Zira güvenli bir ortamın olmayışı insan hayatı ve özgürlüğü için bir tehdittir.

Siyasal düşünce tarihinde, "insan nasıl yaşmalıdır?" sorusunun cevabı, özgürlük ve eşitlik gibi iki insani değer ekseninde aranmıştır. Dolayısıyla, bir toplumda özgürlük ve eşitlik gibi insani değerlerin birbirleriyle ahenkli olarak gerçekleştirilebilme imkanının nasıl sağlanabileceği sorunu, geçmişten günümüze kadar siyaset felsefesinin en önemli temel problemlerinden birini teşkil etmiştir (Erdoğan, 2006: 175). Özgürlük, temel olarak akıl sahibi bir varlık olan insanın "bilinçli ve amaçlı olarak eylemde bulunabilme potansiyelini ifade eder." Eşitlik ise, tüm insanların insan olarak aynı değere sahip olmalarıdır (Erdoğan, 2006: 222). İnsanın nasıl yaşaması gerektiği konusunda kafa yoran ve bu bağlamda insanın toplum öncesine karşılık gelen doğa durumunu ve uygar toplumu ve insanların bu iki dönemdeki yaşantılarını ele alan filozoflardan biri, Hobbes'tur. Hobbes, insanın doğası gereği bencil bir varlık olduğunu, herkesin kendi çıkarları peşinde koştuğunu ve dolayısıyla bu durumun doğa durumunda bir savaş halinin yaşanmasına neden olduğunu düşünür. Ayrıca, doğa durumunda "herkesin her şeye hakkı vardır." Hobbes, bu durumu, insanların farklı çıkarlara sahip olmalarından dolayı toplumsal barış ve insan hayatı için bir tehdit olarak telakki eder. Dolayısıyla o, toplumda düzenin ve barış ortamının sağlanabilmesi için bir egemenin varlığını zorunlu görür. Hobbes'a göre insanlar bencildirler ama aynı zamanda akıl sahibi varlıklardır. Dolayısıyla güvende olmak ve hayatlarını sürdürmek isterler. Hobbes'a göre doğa durumundaki güvensizlikten kurtulup güvenli bir barış ortamının sağlanabilmesi ancak, herkesin sahip olduğu hak ve güçlerini aralarında yaptıkları bir sözleşmeyle bir egemene devretmeleriyle mümkündür. Ona göre egemen mutlak güç sahibi olmalı ve bu gücü hiçbir koşula bağlı olmamalıdır. Bu, Hobbes'un bireyin güvenliğinin sağlanabilmesinin ancak, onun kendi hak ve özgürlüklerinden vazgeçmesiyle ve bu hak ve özgürlüklerini toplum sözleşmesiyle bir egemene devretmesiyle mümkün gördüğüdür. Bu, birey için özgürlük mü yoksa güvenlik mi daha önemlidir? Sorusunu akla getirmektedir. Çünkü insanlar daha çok hak ve özgürlüklerini muhafaza etmek için diğer insanlarla sözleşmeler yaparlar ve gerektiğinde mücadele ederler. Bu çalışmanın konusu, Hobbes'da eşitlik,

özgürlük ve güvenlik sorunudur. Çalışmanın amacı ise, Hobbes'un doğa durumunda ve uygar toplumda eşitlik ve özgürlük konusunda ne düşündüğünü doğa yasası temelinde değerlendirmektir.

1. Doğa Yasası

İnsanlar, kendilerini güvende hissetmedikleri sürece, kendi varlıklarını korumak için her yola başvurabilirler. Bu, herkesin sahip olduğu “ilk hak” ya da “savaş hakkı” denilen doğal bir haktır (Hobbes, 2014: 79). Doğal hak, insanın kendi varlığını koruyabilmek için gücünü dilediği biçimde kullanabilme özgürlüğüdür. Burada özgürlükten kastedilen şey, kişinin hiçbir engelle karşılaşmadan, kendi akıl ve düşünme gücünden yararlanarak dilediğini yapabilmesidir. Doğal haklar, doğa durumunda, tüm insanlar için geçerli ve bağlayıcı haklardır (Hobbes, 2010: 103). Dolayısıyla, insanların güvenlik içinde özgürce yaşayabilmelerinin olanağı ancak, bir yasa ve hukuk düzeniyle mümkündür. Toplum öncesi, yani doğa durumunda, insanların sahip olduklarına inanılan hakların kaynağı doğal hukuktur. Doğal hukuk, insanların doğaları gereği uymak zorunda oldukları ve tüm insanlar için bağlayıcı olduğuna inanılan bir hukuk türüdür (Cevizci, 2012: 132-133). Aslında, doğal hukuk ve yazılı yasalar aynı şeyleri ihtiva etmekle birlikte, uygulama bakımından farklıdır. Adil olmak, hak tanımak ve kadirşinaslık gibi erdemlerden meydana gelen doğal hukuk, insanları barışa ve uyuma teşvik eden daha çok nasihat niteliğinde ilkelerdir. Oysa toplum yasaları, doğal hukuktan farklı olarak, yaptırım gücüne sahip itaati gerektiren buyruk nitelikli kurallardır. Toplum yasalarına riayet etmeyi zorunlu kılan güç, egemenlik gücüdür. Dolayısıyla, uyruklar, egemenin buyruklarını veya yasaları ihlal ettiklerinde cezalandırılırlar. Bu demektir ki, “doğal hukuk, ancak bir devlet kurulduğunda, gerçekten yasa hükmü kazanır” (Hobbes, 2010: 202).

Doğal hukuk ve toplum yasası aynı bütünün, temelde aynı yasanın, farklı uygulama biçimleridir. Doğal hukuk, devletin kurulması ile yazılı metin haline getirildiğinde toplum yasası adını alır. Toplum yasasıyla doğal hakların sınırlandırılması ve işler hale getirilmesi mümkündür. Zaten, bu, toplum yasasının temel amaçlarından biridir. Daha doğrusu, hukuk, insanların doğal hak ve özgürlüklerinin kısıtlanarak güven ve barış ortamının tesis edilmesi için oluşturulur (Hobbes, 2010: 202). Doğal hukukun amacı ise, insan eylemlerinin doğa yasasına uygun olup olmadıklarının değerlendirilebilmesi için gerekli “ilke ve kaideleri” ortaya koymaktır (Torun, 2005: 48). Peki, doğa yasası nasıl bilinebilir? Doğa yasası ilkelerini bilmenin yolu nedir? Hobbes, doğa yasasının insan aklı ve mantığıyla uyumlu olduğunu ve dolayısıyla insanın aklıyla doğa yasasını bilebileceğini düşünür. Ona göre, “akıl, insanların üzerinde anlaşabilecekleri uygun barış şartlarını gösterir. Bu şartlara doğa yasaları da denilir.” Dolayısıyla, doğa yasası, akılla keşfedilebilen, insan hayatı için zararlı

olan şeyleri yasaklayan ve insan hayatını en uygun şekilde korumasını sağlayan ilke veya kaidelerdir. Doğa durumunda “herkesin her şeye hakkı vardır.” Bu hak, herkesin herkesle savaş halinde olduğu bir durumda geçerli bir haktır. Böyle bir durumda insanlar hayatta kalmak için dilediğini yapma hakkına sahip olduklarından, istediği kadar güçlü olsun ya da akıllı olsun, hiç kimse güvenlik içinde değildir. Dolayısıyla, aklın bir buyruğu olarak herkesin isteyeceği şey, güvenli bir barış ortamını sağlamak olacaktır. Hobbes’a göre, barışı emreden aklın bu yasasından ikinci bir doğa yasası oluşur. O da şudur: insanlar barış ve can güvenliğini isteme konusunda hemfikir ise, her şey üzerindeki haklarından feragat etmelidirler ve başkalarına tanınmasını istedikleri özgürlük kadar özgürlükle yetinmelidirler. Çünkü, barış ve can güvenliği için herkesin eşit hak ve özgürlüğe sahip olması gerekir. Aksi durumda herkesin herkesle savaşı devam eder (Hobbes, 2010: 103-104). Peki, bir hakkı bırakmak ya da ondan vazgeçmek ne demektir? Bu, kişilere ne tür kazanımlar sağlar?

Hobbes, bir kimsenin bir şey üzerindeki hakkından vazgeçmiş olmasının, başkasına yeni bir hak sağlamadığına inanır. Öyleyse, bu, bir şey üzerinde hakkı olan herkesin, o şeyin nimetlerinden yararlanabilme hakkını kullanabilmesine, karşılıklı olarak müsaade edilmesi demektir. Dolayısıyla, herkes başkasının hakkını kullanmasını engelleme hakkından vazgeçtiğinde, her insan, üzerinde hakkı olduğu şeylerin nimet ve faydalarından yararlanma hakkı olan “orijinal hakkı”nı kullanma imkânına sahip olur. Hobbes’a göre, bir kimse kendi hakkından iki şekilde feragat edebilir. Birincisi, kendi hakkının sağladığı yararları ve kullanımını kimseye devretmeden o haktan vazgeçmektir. İkincisi ise, o hakkın nimetlerini ya da kullanımını birine devrederek vazgeçmektir. Bir kimse kendi iradesiyle bir haktan feragat ettikten sonra, bu hakkını devrettiği kimselerin ya da o hakkı kullanma hakkına sahip olan kimselerin, o hakkı kullanmalarına engel olmamakla yükümlüdür. Kişi kendi özgür iradesiyle vermiş olduğu karara bağlıdır. Bu, o kimsenin bir “görevidir”. Görevini yerine getirmeyen kimse, sözleşme hukukuna aykırı hareket etmiş olur ve bu, hem “adaletsizlik” hem de “haksızlıktır.” Çünkü bir kimsenin özgür iradesiyle önceden onayladığı bir şeyi sonradan kendi isteğiyle reddetmesi ya da bozması haksızlıktır. İnsanlar kendi aralarında yaptıkları akitlere bağlı kalmalıdır. Zira, vaadinden dönmek ya da akitte uymamak kötü sonuçlar doğurması bakımından herkesin malumudur. Dolayısıyla, söz vermek bağlayıcı bir görevdir; görevi ihlal ise, haksızlıktır (Hobbes, 2010: 105).

Hobbes, tüm hakların devredilebilir nitelikte olmadığını düşünür. Peki, ne tür haklar devredilebilir ya da ne tür haklar devredilemez? Hobbes’a göre “herkesin iradi eylemlerinin amacı kendisine bir fayda sağlamaktır.” Hiç kimse karşılığı olmadan herhangi bir hakkından vazgeçmez. Bir hakkı devreden ya da ondan vazgeçen kimse, bir hakkı ya da bir yararı umarak bu işlemi

gerçekleştirir. Ancak, öyle haklar vardır ki ne devredilebilir ne de vazgeçilebilir haklardır. Sözgelimi, kişinin canına kastedenlere karşı “direnme hakkı”, bu türden bir haktır. Öyleyse, kişinin hakkından vazgeçmesinin ya da hakkını başkasına devretmesinin amacı kendi can güvenliğinden başka bir şey olamaz. Böyle bir durumda akla şöyle sorular gelebilir: karşılıklı güvene dayalı ahitler ne kadar bağlayıcıdır? Bu tür ahitlerin güvencesi nedir? Hobbes’a göre, doğa durumunda karşılıklı güvene dayalı ahitler, yeterli kuşku durumunda geçerliliklerini kaybederler. Ancak, tarafları ahitlere sadık kalmaya zorlayacak güç ve yetkiye sahip bir egemen bulunduğu ahitler geçerliliğini kaybetmezler. Söze dayalı ahitler insanları kendi hırs, tutku ve çıkar duygularından bağımsız kalmaya zorlayacak gücü taşımadığından oldukça zayıfturlar. Herkesi itaate zorlayacak egemen bir güç ise, herkesin mücadele içinde olduğu doğa durumunda bulunmaz. Bu da hiç kimsenin kendi can ve mal güvenliğini terk etmeyeceği bir durumdur (Hobbes, 2010: 106-109).

Hobbes, diğer bir doğa yasasının, insanların yaptıkları ahitlere bağlı kalmaları olduğunu düşünür. Ona göre bu doğa yasası, doğa durumunda herkesin herkesle savaşını sona erdirmek için zorunludur. Aksi durumda, savaş hali kalıcı olur. Ve yine, bir diğer doğa yasası, minnettarlıktır. Minnettarlık, önceden yapılmış olan bir iyiliğe, bir ihsana dayanır. Hobbes, bu yasayı şöyle açıklar: bize “salt iyilik” maksadıyla ihsanda bulunan bir kimseye karşı minnet duymalıyız. Yani, bize iyilik yapan kimseleri pişman ettirmeyeceğimiz şekilde davranmaya gayret etmeliyiz. Hobbes’a göre, insanlar kendi iyiliğini düşünerek başkalarına iyilikte bulunurlar. O halde, iyilik yapmanın amacı, kişinin kendi menfaatini düşünmesinden başka bir şey değildir. Yaptığı iyiliğin bir karşılığının olmayacağını farkında olan kimse, iyilik yapmaktan vazgeçer. İyiliklerin karşılıksız kalması, insanlar arasında “hayırseverlik”, “itimat”, “yardım” ve “uyum” gibi ilişkileri sonlandırır. Bu da ilk ve temel doğa yasası olan barışı arama buyruğuna aykırı bir durumdur. Çünkü savaş halini kalıcı hale getirir. O halde, minnettarlık yasasını ihlal etmek, nankörlüktür. Nasıl ki sözleşmeye uymamak adaletsizlik ise, ahde vefa göstermemekte nankörlüktür. Demek ki, iyilik görmek için, iyiliğin karşılığını vermeye gayret etmek gerekir (Hobbes, 2010: 113-119).

Hobbes, toplumsal uyumun sağlanabilmesi için, insanların birbirlerine karşı kibar ve saygılı olmaları gerektiğini düşünür. “Uyum” da bir doğa yasasıdır. İnsanlar toplum içinde uyumlu olmak zorundadırlar. Aksi durumda, Hobbes’a göre ıslahı imkânsız olan “inatçı” ve kaba insanların toplumdaki atılması gerekir. Çünkü bu tür insanlar topluma yüküdür. Ancak, Hobbes’a göre diğer bir doğa yasası da “affetmektir”. Dolayısıyla, işlediği suçtan pişmanlık duyan ve pişmanlığını dile getirerek af dileyenlerin suçu affedilmelidir. Bu, toplumun birlik ve beraberliğinin devamı için gereklidir. Elbette ki affetmek ya

da bir kimseyi işlediği suçtan dolayı bağışlamak, toplumun huzuru ve barışı için gerekli bir iyiliktir. Ancak, ne tür suçların ya da hangi suçu işleyenlerin affedilmesi gerektiği de diğer önemli bir husustur. Ne yazık ki Hobbes, bu konuya yeterince açıklık getirmemiştir. Ona göre, bir kimse cezalandırılırken, yani intikam ve öç almada, olup bitmiş kötülüklerin ve zararların büyüklüklerine bakmamalıyız. Aksine ortaya çıkacak yararların ve iyiliklerin neler olabileceğine bakmalıyız. Bu demektir ki, ceza, “suçlunun ıslahı” ve başkalarının suç işlenmesinde caydırıcı olması amacıyla verilmelidir (Hobbes, 2010: 119-120).

İnsanların birbirlerini hor görmeleri, dışlamaları ve aşağılamaları Hobbes’a göre, doğru olmayan bir davranıştır. Zira, insanların başkalarına karşı olan kötü duygularını gizlemeleri bir doğa yasasıdır. Dolayısıyla, hiç kimse “eyikleme”, “jest” ya da mimiklerle nefretini açığa vurmamalıdır. Ve yine, herkesin başkasını kendine doğal olarak eşit görmesi gerektiği, bir diğer doğa yasasıdır. Barış, ancak “kendilerini eşit sayan insanlar” arasında gerçekleşebilir. Bu demektir ki, insanlar doğal olarak eşit olduklarını kabul etmelidirler. Hobbes’a göre bu yasayı ihlal etmek, kibirliktir. İnsanların eşitlik yasasına uymaları ise, alçakgönüllülüktür. Ayrıca, hiç kimse barış durumunda diğerlerinin sahip olmasını istemediği bir hakkı kendisi için talep etmemelidir. Böyle bir hak talebinde bulunmak, yani imtiyaz sahibi olmak istemek, küstahlıktır. Doğa yasası ise, küstahlığı dışlar. Herkesin hakkaniyete uygun hareket etmesi gerekir. Zira “hakkaniyet”, diğer bir doğa yasasıdır. Ayrıca, insanlar arasında sorunları çözüme kavuşturmak için hakemlik yapan kimse de, tarafsız biri olarak, hakkaniyete uygun karar vermelidir. Zira hakemlik vazifesinin layığıyla yerine getirilmemesi, insanların yeniden güç kullanarak, karşı tarafla savaşıyor, problemini çözme yoluna gitmesine neden olur. İnsanlara akıl rehberliğinde haklarını eşit şekilde vermek, “bölüşümde adalet” ve “hakkaniyettir.” Adam kayırma ise, bu ilkenin ihlal edilmesidir (Hobbes, 2010: 120-122).

Ortak nesnelere eşit şekilde kullanılması diğer bir doğa yasasıdır. Hobbes’a göre, bölünebilir nitelikteki nesnelere, hak sahibi kişilerin sayılarına eşit parçalara bölünerek kullanılmalıdır. Bölünmez nitelikteki ortak nesnelere kullanımı ise birlikte olmalıdır. Ancak, nesne ne bölünebilir ne de birlikte kullanılabilir değilse, hak sahibi kişilerin nesneyi kullanım sıraları kura ile belirlenerek kullanılmalıdır ya da bu türden nesnelere “ilk doğan” kişilere verilmelidir. Bununla birlikte, barış elçilerinin ve barışa aracılık edenlerin güvenliklerinin sağlanması ve geçişlerine izin verilmesi, diğer bir doğa yasasıdır. Hobbes’a göre barışı emreden yasa, aynı şekilde barış için aracılık etmeyi de emreder. Dolayısıyla, aynı yasa hem barışı hem de barışa aracılık edenlerin güvenliğinde olmalarını emreder (Hobbes, 2010: 122).

Hakemin verdiği karara rıza göstermek başka bir doğa yasasıdır. Hobbes'a göre, insanlar aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak için bir hakeme başvurdıklarında, hakemin kararına rıza göstereceklerine dair söz vermeleri ve verdikleri sözden durmaları bir gerekliliktir. Hiç kimse kendi davasının yargıçı olamaz. Çünkü insanlar öncelikle kendileri için yararlı olanı tercih ederler. Oysa, bir davada hakkaniyete uygun karar vermek, davanın her iki tarafına haklarını teslim etmeyi gerektirir. Dolayısıyla, herkes kendi yararını öncelediğinden dolayı, hiç kimse kendi davasının yargıçı olamaz. Ayrıca, bir davada doğal olarak taraf olan kişi de yargıç olamaz. Diğer bir ifadeyle, dava, taraflardan birinin lehine sonuçlandığında, bu sonuç o kişi için daha fazla haz, onur ve çıkar elde edilmesine vesile oluyor ise, söz konusu kişi de bu davanın yargıçı olamaz. Ve yine, bir davanın yargıçı tarafların tanıklarına ve ileri sürdükleri delillere eşit oranda güven duymalıdır. Taraflardan birine ya da her ikisine yeterli güven duyulmadığında ya da davanın delillerinin yetersiz kalması durumunda, yargıç üçüncü şahısların tanıklığına başvurabilir. Zira doğal hukuk bunu gerektirir (Hobbes, 2010: 122-123).

Hobbes'a göre, doğa yasaları, var olmaları arzu edilen bir şey olduklarından bağlayıcılıkları daimidir. Ancak, pratikte bağlayıcılıkları daimi değildir. Diğer bir ifadeyle, doğa yasaları, vicdani olarak sürekli bağlayıcıdırlar; ama pratikte sadece güvenlik söz konusu olduğunda bağlayıcıdırlar. Çünkü doğa yasalarının hem vicdanen hem pratikte bağlayıcılıklarının daimi olabilmesi için, toplumdaki herkesin bu yasalara riayet edecek kadar dürüst, uysal ve güvenilir olması gerekir. Doğa yasaları var olmaları bakımından arzu edildiklerinden dolayı her zaman her yerde geçerli yasalardır. Onlar “değişmez” ve “ebedidir”. Zira hiçbir zaman “adaletsizlik, nankörlük, küstahlık, kibir, haksızlık, adam kayırma” vb. şeyler yasal hale getirilemez. Gerçek şu ki, değişmez tek ilke, savaşın yok ettiği, barışın ise yaşattığıdır. Bunun tersini düşünmek, imkânsızdır. Doğa yasalarına uymak için gerekli olan tek şey, insanların gayretli ve istekli olmalarıdır. Dolayısıyla, doğa yasalarına uymak zor değildir. Hobbes'a göre, doğa yasalarına uymak, adil olmaktır (Hobbes, 2010: 124).

2. Doğa Durumu

Sofistlerden “Alkidamas'ın ‘Tanrı insanları hür yaratmıştır, doğa hiç kimseyi esir yapmaz’ dediği” iddia edilir (Sabine, 1969: 26). Kimisine göre, çevresini değiştirebilme kudretine sahip olan bir kimse doğal olarak özgürdür (Akarsu, 1998: 148). Hobbes'a göre doğa durumunda insanlar hiçbir kısıtlamaya maruz kalmaksızın diledikleri gibi hareket edebilirler (Martinich, 2013: 265). Özgürlük, genel olarak, bireyin istediğini yapabilmesidir. Yani, dilediğin gibi düşünmek ve eylemde bulunmaktır (Heywood, 2015: 197). Ne var ki, sonucu öngörülemeyen her eylem, başlangıçta özgürlük adına bir fırsat iken, sonuçları açısından her zaman bir risk taşır. Risk, tehlikenin varlığı, zarara uğrama

ihtimali anlamına gelir. Risk kavramını, Ulrich Beck, (akt. Giddens ve Sutton, 2014), insanların muhtemel tehlikelere karşı tedbir almaları, bilhassa insan kaynaklı tehlikelerin zararlarını azaltma çabası olarak değerlendirir. Andrew Heywood, Hobbes'un doğa durumundaki insanı “yalnız, aciz, kötü, vahşi ve kaba” bir varlık olarak gördüğünü söyler (Heywood, 2018: 150). Bu, doğa durumunda insanın diğer insanlarla bir arada bulunmasının hem kendisi hem de diğerleri için riskli bir durum olduğu anlamını taşır. Yani, herkesin eşit ve özgür olduğu ve hiçbir kısıtlamanın bulunmadığı doğa durumu, insan hayatı için tehlikeli ve riskli bir durumdur.

Hobbes, insanların doğaları gereği bedensel ve zihinsel kapasiteleri bakımından eşit olduklarını düşünür. Ona göre, insanlar arasında gerek zihinsel gerek bedensel daha üstün güç ve yetenekte bulununlar olsa da bu, insanlar arasındaki eşitliği bozacak kadar bir farklılık yaratmaz (Copleston, 1994: 32). Çünkü insanlar, zayıf olan yönlerini başkalarının yetenek ve güçlerinden yararlanarak ya da kendi güç ve yetenekleriyle birleştirerek telafi etme kabiliyetine sahip varlıklardır. Üstelik, her insan kendi anlama yetisi ve kabiliyetinden oldukça memnundur. Hiç kimse kendini diğerlerinden daha aşağı bir merhalede görmez. Bu demektir ki, insanların doğal olarak eşit olduklarını kabul etmek gerekir (Hobbes, 2010: 99).

Her ne kadar böyle bir durum olumlu gibi düşünülse de Hobbes'a göre, “eşitlikten güvensizlik doğar.” Güvensizlik ise, barışın bozulmasına neden olabilecek riskli bir durumdur. Zira insanların yetenekler konusunda eşit olması, onların kendi hedeflerine ulaşabilme çabalarında da bir eşitlik sağlar. Bu, aynı hedefe aynı anda yönelen insanlar arasında haksız rekabete ve çatışmaya neden olabilecek bir durumdur. Çünkü insanlar “bölüşemedikleri” ve birlikte kullanamadıkları şeyleri aynı anda istediklerinde, bu istekleri şiddete ve çatışmalara neden olur. Sahip olma, zevk alma ve arzulanana şeylere ulaşma duygusuyla hareket eden güçlü insanlar, diğer insanların kazanımlarını işgale yeltenebilir veya onları kendi hâkimiyetine alma girişiminde bulunabilirler. Saldırıya maruz kalan insanlar ise, güçlülere karşı mallarını ve canlarını korumak için diğer insanlarla ittifak yaparak onlarla mücadele etme yoluna girişebilirler. Böyle bir durumda hiç kimse kendini güvende hissedemez. Çünkü artık, her işgalci bir başka işgalcinin hedefi durumundadır (Hobbes, 2010: 99-100). Dolayısıyla, öyle anlaşılıyor ki doğa durumunda, insanlar arasındaki güvensizliğin temel nedeni doğal eşitlikten doğan güç dengeleri ve birbirlerine hükmetme arzusudur (Hobbes, 2014: 26-27).

Hobbes'a göre, “güvensizlikten savaş doğar.” Zira daha önce de belirttiğimiz gibi, güvensizlik, barışı tehdit eden bir risktir. Doğa durumunda bu risk devam ettiği sürece, hiç kimse kendini güvende hissetmeyecek ve herkes kendini diğerlerinin hedefi durumunda görecektir. Dolayısıyla, insanlar, can ve

mal güvenliklerini sağlayana kadar, yani kendileri için güvenli bir ortam temin edene kadar, olası tüm tehditleri etkisiz hale getirmek için diğer insanlara karşı savaşıma ve onları kendi hâkimiyetine alma çabasında olacaktır. Böyle durumlarda insanlar zafer kazanmak için hile dâhil her yolu denemekten bir sakınca görmezler. Çünkü Hobbes'a göre söz konusu kişinin can güvenliği ise, zafere giden her yol caizdir. Daha doğrusu, Hobbes için savaş durumunda “cebir ve hile” iki büyük erdemdir. Ayrıca “adalet ve adaletsizlik ne bedeninin ne de zihnin melekeleridir.” Eğer bunlar insanların duyuları ve duyguları gibi doğalarının bir parçası olsaydı, yalnız başına doğada yaşayan insanlarda da olmaları gerekirdi. Oysa bu nitelikler toplumsal alanda ortaya çıkan niteliklerdir. Hobbes, insanların kavgacı olmalarını doğalarındaki üç temel nedenden ileri geldiğini düşünür. Bunlar, “rekabet”, “güvensizlik” ve “şan ve şeref” tir. Ona göre, rekabet, kazanç elde etmek için; güvensizlik, güvenliği temin etmek için; şan ve şeref ise, şöhret için savaşmaya sevk eder. Yani, rekabetçi doğa insanları, başkalarının çocuklarını, eşlerini ve mallarını zor kullanarak sahip olmaya iter. Aynı şekilde, güvenliklerini sağlamak için insanlar, çevresindeki kişileri boyun eğdirmeye zorlarlar. Ve yine, insanlar, kişiliklerine dönük, hasım ve hıslımlarından kötü bir tutum, bûhtan veya tahkir gördüklerinde onlara karşı şiddete ve zora başvururlar. Bu demektir ki, doğa durumunda, insan doğasındaki bu içtepilerin neden olduğu vakaların her biri, insanların barış içinde yaşamalarını tehdit eden büyük birer risktirler (Hobbes, 2010: 100-103).

Hobbes, devletin ya da egemenin bulunmadığı doğa durumunu sürekli bir savaş hali olarak görür. Savaş, insanların aralarındaki “uyuşmazlıkları” şiddet ve zorlama yoluyla çözmeye çalışırken içinde buldukları bir durumdur (Grotius, 1967: 17). Böyle bir durum insanların doğadaki varlıklardan adaletli bir şekilde yararlanabilmeleri ve güvenlik içinde olmaları bakımından bir engeldir. Doğa durumu, aynı zamanda herkesin her şey üzerinde eşit hakkı olduğu bir durumdur. Aslında bu, hiç kimsenin bir şeye hakkı olamadığı anlamını taşır. Çünkü herkesin her şey üzerinde eşit ya da ortak hak sahibi olması, fayda açısından bakıldığında, hiç kimsenin bir şey üzerinde hak sahibi olmadığı anlamını taşır (Hobbes, 2014: 29-30). Ayrıca, herkes kendi çıkarını ve eğilimini gözettiği için, eş zamanlı aynı nesneye yönelen insanlar arasında daima barışı tehdit eden bir mücadele ve çekişme olacaktır. Dolayısıyla, kurulu bir düzenin olmadığı, sürekli savaş halinin olduğu doğa durumunda insanlar, kendi emeklerine sahip olamadıkları gibi, varlıkları da daima yok olma riskiyle karşı karşıyadır. Bu demektir ki, herkesin eşit olduğu, ama hayatta kalmanın bir “mucize” olarak görüldüğü ve ölüm korkusunun eksik olmadığı doğa durumunda geçen bir “...insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer” (Hobbes, 2010: 101).

Hobbes, insanın doğası gereği sahip olduğu duygu ve isteklerinden dolayı suçlu ve günahkâr olarak görülemeyeceğini düşünür. Ona göre insan eylemlerini sınırlayan yasalar olmadıkça, insan doğasından ileri gelen eylemler suç ve günah olarak telakki edilemez. Zira bir eylemin suç olması, onun yasalar tarafından gerekçeli olarak yasaklanmış olmasını gerektirir. Doğa durumu ise, egemen bir gücün olmadığı, herkesin herkesle sürekli çatışma halinde olduğu ve dolayısıyla bir *güvensizlik* durumudur. Böyle bir durumda adalet ya da doğruluk aranmaz. Çünkü, adalet yasayla sağlanır; yasa da egemen bir gücün varlığını gerektirir. Bu demektir ki, egemen bir gücün ve dolayısıyla yasaların olmadığı doğa durumunda, “adaletsizlik” yoktur. İyi ve kötünün ne olduğuna insanlar kendileri karar verir. Hiç kimse mülk sahibi de değildir; kim eline ne geçirebildiyse, onu elinde tutabildiği sürece, o nesne ve canlılar üzerinde hak sahibidir (Hobbes, 2010: 102-103). Oysa, Hobbes’un bu anlayışından farklı olarak Locke, doğa durumunda, “kaynaktan çıkan su herkesin olsa da sürahinin içindekinin sadece onu çıkarmanın olduğundan kim şüphe edebilir?” diyerek, mülkiyet sahibi olmada gücün değil, emeğin gerekliliğini dile getirmiştir (Locke, 2002: 39). Dolayısıyla, Hobbes’un tasarladığı doğa durumunda düzeni sağlayacak genel bir güç ve yasa olmadığı için iyi, kötü, adalet ve adaletsizlik söz konusu değildir. Bu, herkesin kendi menfaatine olanı iyi görmesi ve kendisi için iyi olanı istemesi demektir ki, çatışmaya ve savaşa yol açan bir durumdur. Yani, bir güvensizlik durumudur.

Doğa durumunda, insan ilişkileri, Hobbes’a göre dostluk ve arkadaşlık ilişkileri değil, karşılıklı çıkar ve menfaat ilişkileridir. İnsanların iradi temaslarının gayesi çıkar elde etmek, şan ve şöhret kazanmak arzusudur. Hobbes, korkunun olmadığı yerde insanların topluma değil, hâkimiyete düşkün olacaklarına inanır. Toplum istencin bir ürünüdür; çünkü toplumun varlık nedeni, üyelerinin beklentilerini ve kendileri için iyi olanı elde etmek istemeleridir. Doğadaki insan için öncelikli olarak istenen şey, güvenlik ve korunmadır. Dolayısıyla Hobbes göre, toplumların kuruluş nedeni, karşılıklı sevgi değil, korku ve güvensizliktir. Zira, herkesin eşit olduğu ve ebedi bir savaş halinin yaşandığı doğa durumunda, insanların varlıklarını sürdürebilmek için barış istemeleri ya da yardım aramaları, “doğru aklın bir buyruğudur, eş deyişle bir Doğa Yasasıdır” (Hobbes, 2014: 22-35).

Demek ki, doğa durumunun tüm bu olumsuzluklarından kurtulmak için, toplumda kalıcı bir barışın tesis edilmesi ve güvenli bir ortamın sağlanması zorunludur. Güvenlikten kasıt, sadece fiziki olarak korunmuş olmak değil, herkesin iyi bir hayat sürdürebileceği sosyal bir ortamın sağlanmış olmasıdır. Zira insanların “*sözleşmeyle*” istekli olarak bir topluma katılmalarının nedeni, mümkün olduğunca iyi bir yaşantıya sahip olmak istemeleridir. Bu yüzden, insanlar, adaletsizlik yapmadıkları sürece korkmadıkları, kendilerini güvende hissettikleri bir barış ortamının tesis edilmesi için, kendi haklarından feragat

ederek bir egemene itaat ederler. İtaat etmenin gayesi, güvenlidir. Hobbes, güvenlik için bir kişi ya da bir meclise itaat etmek gerektiğinde, doğru olan şey, güvenliğimizde ve sağlığımızda çıkarı olan birine itaat etmektir, diye düşünür. (Hobbes, 2014: 90-173).

3. Devlet ya da Uygar Toplum

Doğa durumunda herkesin eşit olması ve güçlerini diledikleri şekilde kullanabilmeleri, herkesin istediğini elde etme hakkında da eşit olması demektir (Karagözoğlu, 2006 :222). Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu, aynı zamanda tüm insanların eşit oranda tehlikelerle ve risklerle karşı karşıya kalmaları anlamına gelir. Hobbes, bu güvensizlik durumunun insanları toplum sözleşmesiyle siyasi bir “otoritenin temin edeceği düzen ve güvenlik hali içinde yaşama kararı almaya sevk ettiğini söyler” (Cevizci, 2012: 164). Ona göre devlet, insanların “güçlerini ve kaynaklarını” birleştirerek güvenliklerini sağlamak, barışı korumak ve gerektiğinde daha iyi bir savunma yapabilmek için sözleşmeyle oluşturdukları siyasal bir kurumdur. (Hobbes, 2014: 84).

Hobbes, “kılıcın zoru olmadıkça” insanların varlıklarını sürdürebilecekleri güvenli bir ortamı mümkün görmez. Çünkü ona göre doğal hukuk, güvenli bir hayat için yeterli değildir. Zira, doğa durumunda insanları vicdanları dışında doğal hukuka tabi kılmaya zorlayacak hiçbir güç yoktur. Egemen bir güç, yani devlet olmaksızın “adalet”, “merhamet”, “hakkaniyet” ve “tevazu” gibi doğa yasaları, insanların intikam, kibir ve tarafgirlik duyguları karşısında yetersiz kalırlar. Oysa insanlar güvenli bir hayat sürdürmek isterler. Bu, insanların özgürlüklerine sınırlamalar getirerek devleti kurmalarının temel nedenlerinden biridir. Ayrıca, Hobbes’a göre devletin ya da egemen bir gücün bulunmadığı durumlarda, insanların birbirlerine karşı her türlü eylemi meşru olarak görmüştür. Sözelimi, eski çağlarda insanlar aileler ve küçük gruplar halinde yaşadıklarında soygunculuk, talancılık, yağmacılık, vurgunculuk ve zulüm bir geçim kaynağı olarak görülmüştür. Hatta vurgunculuk ve yağmacılık konusunda mahir olan kimseler, daha itibarlı ve şerefli olarak anılırdı. Daha sonraki dönemlerde ise, kabileler ve krallıklar güvenlik ve işgale uğrama korkusu gibi gerekçelerle şiddet, cebir ve hileyle kendi komşularını istila ederek egemenlikleri altına almışlardır. Üstelik, bu devletler ve devlet adamları yaptıkları bu işgal ve istilalar münasebetiyle halen şerefle yâd edilirler (Hobbes, 2010: 133-134).

İnsanların kendi emekleriyle ürettiklerinden ve doğadaki varlıklardan rahatça yararlanabilmeleri, devletin varlığıyla mümkündür. Peki, devlet nasıl kurulur? Hobbes’a göre devlet, herkesin doğa durumunda sahip oldukları haklarını tek bir kişiye ya da bir heyete devretmesiyle kurulur. Yetkili kılınan bu kişi ya da heyet, toplumdaki herkesin tabi olduğu, kararlarını ve uygulamalarını

kabul ettiği egemen güçtür. Bu, toplumdaki her bir bireyin kendi aralarında sözleşme yaparak haklarını, karşılıklı olarak, egemen bir güce devretmeleri ve onu her türlü icraatta yetkilendirmeleridir. Böylece, Hobbes'un "EJDERHA" dediği ya da "ölümlü tanrı" dediği devletin kuruluşu gerçekleşmiş olur. Devletin tüm gücünü ve yetkisini kendi üzerinde taşıyan ya da devletin özü olan bu kişi, *egemendir*. Toplumdaki diğer herkes ise, egemene tabi olan *uyruklardır* (Hobbes, 2010: 136).

Egemenlik, devlete canlılık veren ve onu hareket ettiren güçtür. Hobbes'a göre egemenlik iki şekilde elde edilir. İlki, doğal güç ve kudret ile elde edilen egemenliktir. Yani, insanları veya düşmanlarını hayatlarını bağışlama karşılığında aileleriyle birlikte kendine boyun eğdirmekle gerçekleşir. Bu, "edinilmiş" devlettir. İkinci ise, insanların, kendi güvenliklerinin sağlanması karşılığında, aralarında sözleşme yaparak, herkesin gönüllü olarak yönetme hakkını bir kişiye ya da heyete devretmeleri ile gerçekleşir. Bu da "sözleşme ile kurulmuş" devlettir. Sözleşme ile kurulmuş bir devlette çoğunluğun onayına katılmayanlar, yani, egemenin aleyhinde oy veren kimseler de, devletin birer yurttaşı olarak, seçilen egemeni her konuda yetkilendirmiş kabul edilirler. Devletin kurulmasıyla yetkili kılınan heyet ya da egemenin hakları da böylece sağlanmış olur (Hobbes, 2010: 137).

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hobbes, insanların, ölüm endişesinden kurtulmak, emeğine sahip çıkmak ve iyi bir hayat yaşamak için akıl rehberliğinde "uygun barış" ortamının oluşturulabileceğini düşünmüştür. Bu, insanların kendi hak ve özgürlüklerini güvenceye almaları için kaçınılmaz bir şeydir. Peki, hak nedir? Hobbes'a göre hak, yasaya uygun davranmaktır. Çünkü yasa uyrukların yükümlülüklerini ve eylemlerinin sınırlarını belirler. Bu yüzden hak, kişinin yasayla belirlenmiş özgürlüğüdür. Ancak, burada altını çizmek gerekir ki Hobbes'a göre, barışı tesis etmek gayesiyle doğa durumundaki "dilediğini yapma özgürlüğünden" vazgeçen insanın, "kendi bedenine sahip olmak" ve yaşam için gerekli olan diğer haklarını kullanma hakkı kalıcıdır ve kişi onları daima muhafaza etmeye devam eder.(Hobbes, 2010: 103-121).

Peki, bir kimsenin bir haktan yararlanabilmesinin güvencesi nasıl sağlanabilir? Hobbes, bir haktan yararlanmanın güvencesinin toplum yasalarıyla sağlanabildiğini düşünür. Ona göre "toplum yasası, her uyruk için, sözle, yazıyla veya iradenin bir başka yeterli işaretiyle, doğru ve yanlışın ayırt edilmesi için, yani neyin kurala aykırı olup neyin olmadığını ayırt edilmesi için, kullanılmak üzere, devletin uyruklarına emrettiği kurallardır" (Hobbes, 2010: 200). Bu yasalardan genel olanlarına tüm yurttaşlar uymak zorundadır. Özel yasalara ise, sadece muhatapları uymakla yükümlüdürler. Burada akla yeni sorular gelmektedir: Yasaları kim belirler? Yasa koyucu kimdir? Hobbes'a göre, yasa yapmak egemenin görevidir. Egemen tarafından yapılan yasalar ise, herkesin

uyacaklarına dair taahhütte buldukları ve toplumda adaleti tesis eden yasalardır. Ancak, bir yasanın geçerli olması için, egemenin iradesine dayandığına ilişkin açık işaretler taşıyor olması gerekir. Aksi halde yasa geçerli görülmez. Yani, yasanın sadece yazılı olması ve ilan edilmiş olması onu geçerli kılmaz (Hobbes, 2010: 201-206).

Hobbes'a göre "hak demek, özgürlük demektir, yani toplum yasalarının bize verdiği özgürlük." (Hobbes, 2010: 217). Bu demektir ki, uyruklar toplum yasasına dayalı olarak birtakım haklara sahiptirler; bu haklar ise, onların özgürlükleridir; yasalarla belirlenmiş özgürlükler. Hobbes'a göre, toplumsal hukuk ise, uyrukların yerine getirmeleri gereken yükümlülükleridir. Diğer bir ifadeyle, toplumsal hukuk, doğa durumundaki özgürlüğü kaldırır; yani herkes kendini koruma hakkına sahiptir ve bir kimse güvenliğini sağlamak için şüpheli gördüğü kişilere saldırabilir hakkını kaldırır ve bunun yerine herkesin uymak zorunda olduğu eşit şekilde yükümlülükler getirir.

Sonuç

Hobbes, doğa yasasını, bir insanın yapmasının yasak olduğu, hayatı tahrip eden veya ortadan kaldıran eylemleri yasaklayan ve insan hayatını korumayı amaçlayan genel bir kural olarak görür (Hobbes, 1998: 86). Ancak, onun doğa durumunu herkesin herkese karşı savaşı olarak görmesi, aynı zamanda doğa yasasını güçlü olanın zayıf olan üzerindeki gücünün doğal kuralı olarak görmesi anlamını da taşır (Gierke, 1934: 97). Çünkü, doğa durumunda herkesin her şey üzerinde eşit hakkı olması, bir yandan insanların birbirlerinin hak ve özgürlüklerini gözetmelerini zorunlu kılan bir durum oluştururken, diğer yandan insanların fırsatçı bir anlayışa göre hareket etmeleri için bir imkan oluşturur. Fırsatçılık, insanın içinde bulunduğu koşullara göre tutum ve eylemlerini belirlemesidir. Ayrıca, hiçbir yasa ve değer tanımaksızın, uygun şartları değerlendirerek kendi lehine çıkar sağlamaya çalışmasıdır (Bolay, 2013: 132). Böyle bir anlayışın hakim olduğu doğa durumunda, insan eylemlerini denetim altında tutan siyasal bir güç bulunmadığı gibi, insanların doğa yasasına uymaları için kendi vicdanlarının denetimi de yeterli gelmez. Dolayısıyla, doğa durumu insanların fırsatçılığı bir yaşam tarzı haline getirdiği ve güvenliğin olmadığı, sürekli bir savaş halinin yaşandığı durumdur. Böyle bir anlayışın hâkim olduğu bir toplum durumunun sürdürülmesi, herkes için tehlikeli koşullar içerdiği için, akıl sahibi varlıklar olarak insanlar devletin kurulmasını bir zorunluluk olarak görmüşlerdir.

Hobbes'a göre devlet kurulmazdan önce "cehalet", "barbarlık", "yoksulluk" ve "yalnızlık" gibi her türlü kötülüğün bir arada bulunduğu bir durum söz konusuysa, devletin kurulmasıyla birlikte tüm yurttaşlar sınırlı haklarıyla barışın, iyi niyetin, refahın ve sağduyunun hüküm sürdüğü güvenli bir

ortamın tadını çıkarırlar (Hobbes, 2014: 138). Bu, aklın yok göstericiliğinde, insanların güvenli ve sınırlı bir özgürlük durumunu, yani devleti, güvenlikten yoksun herkesin eşit ve tümüyle özgür oldukları bir duruma, yani doğa durumuna yeğlemeleri demektir. Hakikaten, güvenlik kavramı mutlak anlamda değerlendirildiğinde, özgürlük alanını daraltan ve sınırlayan bir kavram olarak da görülebilir (Hayek, 2010: 184). Çünkü, devletin yasalarla belirlediği özgürlük, uyrukların özgürlüklerinden daha çok güvenliklerini önceleyen düzenlemedir. Doğa durumunda insanlar gücü dahilinde özgürlüklerini kullanabilirken, bir devletin uyrukları olarak devletin gücü dahilinde ve devletin onlara tanıdığı yasal haklar uyarınca özgürlüklerini kullanabilirler. Ne var ki, doğa durumunda sahip olunan eşitlik ve özgürlük, herkes için eşit oranda güvensizlik ve risk demektir. Dolayısıyla, insanlar aklın bir buyruğu olarak, daha güvenli bir hayat için doğada sahip oldukları hakları bir sözleşmeyle bir egemene devrederek, herkesin eşit şekilde sahip olduğu güvenli özgürlüğü seçmek zorunda kalmışlardır.

Sonuç olarak, Hobbes'a göre, bir insan için en değerli şey, kişinin varlığı, hayatı ve bedensel bütünlüğüdür. Ayrıca, aile mutluluğu, mülkiyet ve diğer yaşam araçları da insan için değerli şeylerdir (Hobbes, 2010: 254). Doğa durumu ise bunların hiçbirini için güvenli bir ortam sağlamaz. İnsanlar, tüm bunlara ancak bir devlet içinde gerçek anlamda sahip olabilir. Dolayısıyla, insanlar, kendileri için değerli gördükleri şeylere gerçek anlamda sahip olabilmek için, doğa durumundaki haklarından vazgeçerek, daha güvenli olduklarına inandıkları devleti ve onun yasalarla onlara tanıdığı eşit hakları ve özgürlükleri kabul etmişlerdir.

Kaynaklar

- AKARSU, Bedia (1998), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 13. Baskı, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- Aristoteles (1975), *Politika*, (Çev. Mete Tuncay), 1. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Aristoteles (2014), *Nikomakhos'a Etik*, (Çev. Saffet Babür), 5. Baskı, Ankara, BilgeSu Yayıncılık.
- ARŞSAM, Ahmet (2017), *Felsefeye Giriş*, 25. Baskı, Ankara, BB101 Yayınları.
- BOLAY, Süleyman Hayri (2013), *Felsefi Doktrinler ve Terimle Sözlüğü*, 11. Baskı, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- CEVİZCİ, Ahmet (2012), *Felsefe Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- COPLESTON, Frederick (1994), *A History of Philosophy*, Volume V, New York, An İmage Book Published by Doubleday.

- ERDOĞAN, Mustafa (2006), *Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm*, 1. Baskı, Ankara, Orion Yayınevi.
- GIDDENS, Anthony ve Sutton, Philip W. (2014), *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (Çev. Ali Esgin), Ankara, Phoenix Yayınevi.
- GIERKE, Otto (1934), *Natural Law and The Theory of Society*, London, Cambridge University Press.
- GROTIUS, Hugo (1967), *Savaş ve Barış Hukuku*, (Çev. Seha L. Meray), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- HAYEK, Friedrich A. von (2010), *Kölelik Yolu*, (Çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldırım Arsan ve Atilla Yayla), 4. Baskı, Ankara, Liberte Yayınları.
- HEYWOOD, Andrew (2015), *Siyasetin Temel Kavramları*, (Çev. Hayrettin Özler), 2. Baskı, Ankara, Liberte Yayınları.
- HEYWOOD, Andrew (2018), *Siyaset Teorisine Giriş*, (Çev. Hızır Murat Köse), 9. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları.
- HOBBS, Thomas (1998), *Leviathan*, New York, Oxford University Press.
- HOBBS, Thomas (2010), *Leviathan*, (Çev. Semih Lim), 8. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- HOBBS, Thomas (2014), *Elementa Philosophica De Cive*, (Çev. Cihan Deniz Zarakolu), 2. Baskı İstanbul, Belge Yayınları.
- HUMBOLDT, Wilhelm von (2013), *Devlet Faaliyetinin Sınırları*, (Çev. Bahattin Seçilmişoğlu), 3. Baskı, Ankara, Liberte Yayınları.
- KARAGÖZÖĞLU, Hümeysra (2006), "Homo Homini Lupus: Thomas Hobbes'un Ahlak Felsefesi Üzerine", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, (2006/1), ss. 215-242.
- LOCKE, John (2002), *Sivil Toplumda Devlet – Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, (Çev. Serdar Taşçı ve Hale Akman), İstanbul, Metropol Yayınları.
- MARTINICH, Aloysius Patrick (2013), *Hobbes*, (Çev. Akın Terzi), 1. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin (2017), *İnsan Felsefesi*, 2. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- PLATON (2002), *Devlet*, (Çev. Hüseyin Demirhan), 1. Baskı, İstanbul, Sosyal Yayınlar.

- SABİNE, George (1969), *Siyasal Düşünceler Tarihi, cilt,I*, (Çev. Harun Rızatepe), Ankara, Sevinç Matbaası.
- STRAUSS, Leo (2011), *Doğal Hak ve Tarih*, (Çev. Murat Erşen ve Petek Onur), 1. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.
- TORUN, Yıldırım (2005), *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, 1. Basım, İstanbul, Kaknüs Yayınları.

EĞİTİM FELSEFESİ PERSPEKTİFİNDEN DİJİTALLEŞME VE EĞİTİM 4.0

Ahmet ALKAYIŞ¹

Geliş:29.10.2020 / Kabul: 28.12.2020

DOI: 10.29029/busbed.818165

Öz

İnsanların var oluşundan beri toplumların, devletlerin gelişmesinde, kalkınmasında eğitimin ve felsefenin çok büyük bir rolü vardır. Bu nedenle her çağda olduğu gibi çağımızda da devletlerin bilgi toplumu olma yolunda ihtiyaç duydukları yetişmiş insan gücünün önemi artmaktadır. Enformasyon çağındaki gelişmeler sonucunda insan, önceki çağlara oranla daha hızlı teknolojik ve bilimsel gelişmelerle karşı karşıyadır. Çünkü felsefeyle birlikte beyin, sinirbilim, dijitalleşme ve yapay zekânın çok önemli olduğu bir çağda yaşam sürdürülmektedir. Bu nedenle çok eski çağlara gitmeden yakın dönemlere kadar; online eğitim, e-öğrenme, Eğitim 4.0, dijital güvenlik sistemleri, e-ticaret, beş duyu reklam, sanal gerçeklik ve yapay zekâ gibi kavramlar literatürde kullanılmıyordu. Ancak günümüzde bu alanlarla ilgili akademik çalışmaların yeterli olmadığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın amacı her geçen gün bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin olanağı ile eğitim alanındaki gelişmelerin birbirine entegre edilmesidir. Çünkü her toplumda endüstri, teknoloji ve eğitim gibi birçok alanda yakın ve uzak hedefler vardır. Yakın ve uzak hedeflerin gerçekleşip gelişmesinde eğitim felsefenin önemi göz ardı edilmemelidir.

Anahtar Kelimeler: *Dijitalleşme, e-öğrenme, eğitim 4.0, felsefe, yapay zekâ.*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ahmet.alkayis@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1523-9554>.

DIGITIZATION AND EDUCATION 4.0 FROM THE EDUCATIONAL PHILOSOPHY PERSPECTIVE

Abstract

Education and philosophy have played an enormous role in the development and development of societies and states since the existence of humans. For this reason, as in every age, the importance of trained manpower is increasing to states which need to become an information society in our age. As a result of the developments in the information age, human beings are faced with faster technological and scientific developments compared to previous ages. Because together with philosophy, life is lived in an age where the brain, neuroscience, digitalization and artificial intelligence are very important. For this reason, until recent times, concepts such as online education, e-learning, Education 4.0, digital security systems, e-commerce, five-sense advertising, virtual reality and artificial intelligence were not used in the literature. However, it is seen that academic studies on these fields are not sufficient today. For this reason, the aim of the study is to integrate the possibility of scientific and technological advancements with each other in the field of education. Because every society has short term and long term goals in many areas such as industry, technology and education. The importance of educational philosophy should not be overlooked in the realization and development of short term and long term goals.

Keywords: *Digitalization, e-learning, education 4.0, philosophy, artificial intelligence.*

Giriş

Eğitim konusu, felsefi bağlamında ele alındığında bir insanlık uğraşı olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan, ham yetilerini eğitimle tamamlayabilme olanağına sahiptir. Çünkü insan; eğitim sayesinde form kazanan, bilim, sanat, yapay zekâ, teknoloji, dijitalleşme gibi alanlarda kendisini geliştiren ve başarılar elde eden bir varlıktır. İnsan, biyopsişik özelliği gereği eğiten-eğitilebilen donanımı içinde barındırır (Alkayış, 2020). Bu başarılarını daha önceki nesillerden devralmakla kalmayıp, kendisinden sonraki nesillere de aktarandır. İnsan yeteneklerinin geliştirilmesi ve eğilimlerin doğru yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğru yönlendirme de insanı tanımayı, onun varlık yapısını bilmeyi gerektirir.

Eğitim felsefesinin insana yüklediği nitelikler bu açıdan önemlidir. Eğitim felsefesinin bir diğer önemi ise eğitimin temel disiplinlerinden biri

olmasıdır. Dolayısıyla felsefe, eğitimin sunduğu gelişmeler çerçevesinde kendisine yeni alanların ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Bu alanlar içerisinde eğitimde dijitalleşme, yapay zekâ ve Eğitim 4.0 ilk anda akla gelebilecek alanlardır. Çünkü felsefe ile eğitim arasında doğrudan doğruya bir bağ vardır. Eğitim ile felsefe arasındaki bu bağ hem felsefenin hem de eğitimin daha etkili ve yöntemli gelişmesine yön vermektedir.

Dolayısıyla eğitim felsefesi ile Endüstri 4.0 arasındaki temel farklar göz önüne alındığında; Endüstri 4.0'da robotlar aracılığıyla seri üretim yapan, üretimin kalitesini artıran, az kişi ve daha az maliyet ile kâr elde edilen yani üretimin her aşamasında insanı aratmayacak bir nitelik söz konusudur. Ancak bütün bu robotların programlama aşamasından üretime, üretimden insan hayatını kolaylaştıran aşamaya kadar yön veren eğitimidir. Eğitimin içindeki bilimsel, analitik ve felsefi yaklaşımlardır. Her ne kadar dijitalleşme, Endüstri 4.0 ve yapay zekâ çağımızın önemli bilimsel ve teknolojik gelişmeleri olmasına rağmen bu alanlardaki önemli konu yine analitik düşünmenin ve fütüristlerin çalışmalarıdır. Endüstri 4.0 için yeterli niteliğe sahip kişilerin yetiştirilmesi bakımından eğitimin önemi artmaktadır. Bu bağlamda her geçen gün eğitim ve öğretim modellerinin güncelliğini sağlayacak bir tutumla çağa uygun şekillenmesi öngörülmektedir.

Eğitim alanında karşı karşıya bulunduğumuz gelişmelerden birisi de e-öğrenme modelidir. E-öğrenme modeli ile kişinin istediği zaman ve yerde bilgiye ulaşması mümkün hâle gelmiştir. Eğiten ile eğitilenin aynı mekânda olma zorunluluğunu ortadan kaldıran bir eğitim modelidir. Çünkü e-öğrenme online olarak; görüntülü, sesli ve etkileşimli bir biçimde yapılan eğitim-öğretim faaliyetleri şeklinde tanımlanmaktadır. O hâlde e-öğrenmede kişinin tek başına olduğu gibi grupla birlikte de öğrenmeyi gerçekleştirir. Aynı zaman ya da farklı zaman dilimleri içinde, online olarak ve elektronik ortamda ya da diğer ağlar sayesinde e-öğrenme tamamlanabilir. Eğitim 4.0'ın tarihsel gelişimi incelendiğinde e-öğrenme artık eğitimin vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir.

Yapılan bu çalışmada eğitim felsefesi ile Eğitim 4.0'ın tarihsel gelişimi, Eğitim 4.0, eğitimde dijitalleşme ve yapay zekâ arasındaki ilişki ve hedefler ele alınmıştır. Bu çalışmadaki temel konuların her birinin eğitim felsefesiyle olan ilişkisi irdelenmiştir. Bu ilişkinin sonucunda bahsedilen alanlardaki değişimler ve eğitimde yakın gelecekte karşımıza çıkabilecek gelişmeler örneklerle açıklanmıştır.

Eğitim 4.0'ın Tarihsel Gelişimi

İnsanlar tarih boyunca daha önceki çağlardan devraldıkları bilimsel gelişmelere yenilerini de ekleyerek yaşamlarını kolaylaştırmaya çalışmaktadırlar. İlk insanlardan günümüze kadar bilimsel temelli çalışmalar, toplumsal yaşamı etkileyerek toplumun değişmesinde önemli önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla bilgi temelli yenilikler ve tarihsel süreçte Endüstri Devrimi gibi gelişmeler insan yaşamını etkileyip değiştirmiştir. Çağımızda dördüncü Endüstriyel devrim olarak bilinen Endüstri 4.0'daki teknolojik ve bilimsel gelişmeler insan yaşamını önemli bir şekilde etkilemiştir. Bilimsel gelişmelere bağlı olarak meydana gelen değişim insanların üretkenliğine, sosyal yaşamına ve eğitime yansımıştır. Endüstri 4.0, eğitim alanında inovasyon ortamını da değiştirerek, eğitimde insan-makine ara yüzünü daha global hâle getiren yapay zekâ ve dijital fiziksel platformlarla Eğitim 4.0'ın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Türkel & Yeşilkuş, 2020).

Bütün bu değişimlerin temelinde nitelikli insan gücü ve eğitim önemli bir paya sahiptir. Çünkü yaşamın çoğu alanında farklı eğitim sistemleri ve yaklaşım biçimleri ortaya çıkmaktadır. Bu farklı sistemler içinde; ekonomi, üretim sağlık ve Eğitim 4.0 gibi alanlarla karşılaşmaktadır. Var olan eğitim modelleri bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birleşerek yenilikçi Eğitim 4.0'ı meydana getirmektedir. Tarihsel gelişim içerisinde eğitim, belli başlı özellikleri taşıyarak kendi içinde farklı dönemlere ayrılmaktadır.

Demartini and Benussi eğitimin dönemlendirmesi hususunda şunları söylemektedir; “*Demartini and Benussi'ye göre eğitim boyutunda Eğitim.10; esasılık, davranışçılık ve öğretmen-merkezciliğin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Eğitim 1.0, Ağ 1.0'a ve onun tek yönlü bilgi transferine ilham vermiştir. Eğitim 2.0; Ağ 2.0, geleneksel eğitim yaklaşımlarının podcast'ler, bloglar, sosyal imleme ve benzer işbirlikçi teknolojiler aracılığıyla geliştiği, sağlam bir temel haline geldiğinde evrimleşmiştir. İletişim teknolojilerinin rolü, içinde bulunduğumuz Eğitim 3.0'da yoğun bir şekilde hissedilmektedir*” (Yazgan, 2019, s. 353-354). Eğitim, insanlık tarihinde çağlar boyunca değişimlere bağlı olarak dönemlere ayrılmaktadır.

İlk çağlarda (Eğitim 1.0) eğitim yaygın değildi ve o dönemin ayrıcalıklı kitesine özgüydü. Ayrıca bu dönemdeki eğitim tarım toplumunun ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşmekteydi. Bilgi öğretmenden öğrenciye kavramlar aracılığıyla iletildi. Daha sonraki çağlarda (Eğitim 2.0) matbaanın hızla gelişmesi ve yavaş yavaş dünya üzerindeki üniversitelerin kurulmasıyla beraber Eğitim 2.0'ın süreci gelişti. Rönesans, Reform ve Endüstri Devrimi'yle eğitimin

insan hayatındaki önem ve etkisi artmış. İnsanın bilgi ve becerisini geliştiren vazgeçilmez bir değer kazanmıştır. Karmaşıklaşan ve gelişen endüstri toplumunda, eğitim modellerinin içeriklerinde ciddi değişimler yaşanmıştır. Çoğunlukla endüstriyel kuruluşlarının ihtiyaçlarına cevap verebilecek bilimsel–teknolojik gelişmeler ön plana alınmıştır.

Bütün bu gelişmelerle birlikte eğitim devletin temel bir politikasına dönüşerek toplumsal alanda daha da yaygınlaşmaya başlamıştır. Tarihsel süreç içinde insanların var oluşundan beri her çağda, dönemin ihtiyaçlarını karşılayan bir eğitim modeli ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişmeler sonucunda dünya üzerinde çoğu alanda değişimler ortaya çıkmıştır. Bu değişimlerden biri de eğitimidir (Akyuz, 2016). *“19. yüzyılda eğitim devrimin temelinde, aile merkezli üretimden imalat ve endüstriyel örgütlenmeye doğru gerçekleşen köklü kayma ve endüstrileşmiş ülkelerde buna bağlı olarak gelişen hızlı şehirleşme ve sosyal hareketlilik yatmaktaydı. Bu süreçte ev, iş yeri, toplumsal hayat ve kilise; eğitim sisteminde daha önce üstlendikleri işlevlerin çoğunu kaybetti”* (Yazgan, 2019, s. 346). Ancak bu dönemde çoğu kurumun eğitimdeki rolü değişmeye başladı. Çünkü bilgi toplumundaki değişimler beraberinde eğitim modellerini de değiştirmeye başladı.

Yirminci yüzyılda dünyadaki bilimsel ve teknolojik gelişme yaşamın birçok alanını derinden etkilemiştir. Bu alanlardan biri de Eğitim 3.0’dır. Doğal olarak toplumların enformasyon yönünde evrilmesi ister istemez eğitim modellerine de yansımıştır. Teknolojik gelişme eğitim konusunda farklı imkânlar sunarak öğrenme kanallarını artırmıştır. Çünkü kendi kendine öğrenme süreci bu dönemde başlamıştır. *“Bu dönemde ortaya çıkan diğer önemli bir dönüşüm ise öğrencilerin bilgiyi tüketenler olmak yerine ‘bilgiyi üretenler’ olarak eğitilmeleridir”* (Öztemel, 2018, s. 27). Ayrıca teknolojik gelişmenin sonucunda bilgisayar destekli ve karşılıklı etkileşimli eğitim modeli yaygınlaşmıştır.

Dijital bir evrenin yaşandığı bu çağda, çoğu çalışma her yerde bilgiye ulaşmak ve bilgi aktarımını gerçekleştirmeye odaklanmıştır. Eğitimde yaşanan bu evrelerden sonra Eğitim 4.0 hem sanal hem de gerçek dünyanın epistemolojisini bir araya getirmiştir. Son dönemlerde eğitim kurumlarında inovasyon ağırlıklı eğitim çalışmaları yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu çalışmalar toplumun “İnovasyon Çağı”ndaki öğrenme ihtiyacını karşılamaktadır. Eğitim 4.0 öğrenme modeliyle, kişilerin toplumda var olan değişimlere göre gelişmesine yardımcı olacak yeni teknolojileri kullanabilme becerilerini ortaya çıkarabilmektedir (Maria, & Shahbodin, & Pee, 2018). Dolayısıyla inovasyon

sadece Endüstri 4.0 alanında gelişimi ve rekabeti sağlamakla kalmayarak, eğitim modellerinin ana bileşenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse Eğitim 4.0 her zaman bir sonraki döneme ya da çağa odaklanan bir eğitim modeli olarak bilinmektedir. Bu model big data, nano teknoloji, robotik çalışma, yapay zekâ ve dijital çağ gibi yaşamla iç içe bir sistemi barındırmaktadır.

Eğitim 4.0' ın Kapsamı

Çağımızda dijitalleşmeyle birlikte öğrenmede geleneksel profil değişerek örgün eğitimde kişinin daha esnek, kişiselleştirilmiş öğrenmeyi ve meslekleri daha ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca Eğitim 4.0 *“öğrenenlerin kendi öğrenme yollarını yapılandırmalarına olanak sağlar. Öğrenenin kendi geleceğinin mimarı olmak için tam bir esnekliğe ve kendi isteği ile kişisel hedeflerinin peşinden koşma, bu hedeflere yaklaşma ve söz konusu hedeflere ulaşma özgürlüğüne sahip olduğu öğrenme deneyiminin kişiselleştirmesi, Eğitim 4.0'ın temel özelliğidir”* (Yazgan, 2019, s. 356). Bu özelliklerin dışında Eğitim 4.0'da görselleştirilmiş eğitim araç gereçlerinden yararlanılması zorunlu bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda hayat boyu öğrenme hem devletlerin hem de eğitim kurumlarının temel politikaları arasında yer almaya başlamıştır.

Eğitim 4.0'da bilgiyi elde etme kadar; analitik düşünebilme, karizmatik liderlik, takım ruhuna yatkınlık, sorunlar karşısında çözüm üretebilme, e-öğrenme, iletişim becerisi ve var olan potansiyelin geliştirilmesi bakımından da önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle Eğitim 4.0 sadece eğitim alanıyla sınırlandırmamak gerekir. Aynı zamanda dördüncü endüstri devriminin ihtiyaçlarını belirleyerek geliştirecek, üretimi sağlayacak nitelikli insan gücünün gereksinimini karşılamaktadır. Gelecekte olabilecek küresel krizleri doğru analiz edebilecek, sorunların çözümü için bilimsel temelli yöntemler kullanabilecek insanlar yetiştirilmelidir. Doğal olarak bütün bunların temelinde kendini çağın koşullarına göre yenileyen eğitim vardır.

Eğitimin ilk kademesi anaokulundan başlayarak yükseköğretime kadar hatta bireyin yaşamı boyunca iş ve özel hayatında kendini geliştirebileceği imkânlar sağlanmalıdır. *“Eğitim 4.0 yaklaşımında genel olarak yapılandırmacı eğitim sistemlerinin uygulanacağı belirtilmekte ve Bloom taksonomisinin ötesine geçilerek özellikle aşağıda açıklanan 3 alana dayalı bir öğrenme sürecinin uygulanacağı tanımlanmaktadır.*

- *Anlamayı düzenleyen 3R (Recalling- Hatırlama, Relating- İlişkilendirme, Refining- Rafine etme)*
- *Araştırmayı tetikleyen 3I (Inquiring- Sorgulama, Interacting- Etkileşim, Interpreting- Yorumlama)*
- *Netice üretmeye dayalı 3P (Participating- Katılımcı olma, Processing- İşleme, Presenting- Sunma)*

Öğrencilere bu yetenekleri kazandırabilmek için görsel öğrenme, kişiselleştirilmiş eğitim sistemleri, oyun ve senaryo tabanlı öğrenme, proje bazlı problem çözme, artırılmış gerçeklik gibi yaklaşımların kullanılmasının gerekli olacağına işaret edilmektedir” (Akt. Öztemel, 2018, s. 27).

Eğitim politikalarında hedeflere ulaşmak için eğitimi, dijital araçlarla bütünleştirerek çok yönlü ve çok boyutlu bir şekilde sürdürmek gerekir. Çünkü eğitim çağın bilimsel ve teknolojik gelişmelerinden etkilenmektedir. Eğitim 4.0’da dijitalleşme ve teknolojik gelişme sayesinde eğitim, dört duvar arasında çıkarak yer ve zaman ayrımı olmadan her yerde gerçekleşebilir hâle gelmiştir. *“Elektronik ortam, bütün örgütlerde, asırlardır görülmemiş bir hızla, gelişmenin önünü açmıştır. Bilgiye hızla ulaşmanın ve iletişimi kolaylaştırmanın etkilediği en önemli alanlardan biri, eğitim ve geliştirme faaliyetleridir”* (Demirkaya vd, 2018, s. 234). Bu gelişmeler sayesinde bilginin ulaşılabilirliği daha kolay hâle gelmiştir.

Bilgiye ulaşmanın kolaylığıyla birlikte zaman zaman bilginin doğruluğu noktasında ciddi tereddütlere de yol açmıştır. Bütün insanların kaliteli eğitime ulaşması noktasında Eğitim 4.0’ın sağladığı değişimler şöyle sıralanabilir;

- Eğitim çalışmaları yer ve zamana bağlı kalmadan her yerde ve her zaman yapılabilir duruma gelmiştir. Eğitim 4.0’ın çalışmalarında eğitim gelişimi ve becerisine odaklanmaktadır. Aynı zamanda öğrenmenin hiper, akıllı, taşınabilir ve sanal versiyonunu da karşımıza çıkarmaktadır (Shahroom & Hussin, 2018).

- E-öğrenme sayesinde teorik bilginin sınıf ortamı denilen dört duvar arasında çıkarak, uzaktan eğitimlerle elde edilebilmesi mümkün kılınmıştır.

- Bilgiyi elde etmede yüz yüze öğrenmeyle birlikte çevrimiçi öğrenmenin de önemi artarak harmanlanmış öğrenmede yeni modeller ortaya çıkmaktadır.

- Her öğrencinin kendi ilgi ve yetenekleri çerçevesinde bireyselleştirilmiş araçlarla esnek öğrenmeye yönelmenin olanakları genişlemiştir. Eğitim 4.0; ezber odaklı eğitim modellerinin aksine, teknolojiye dayalı ve kişinin

yetenekleri çerçevesinde günümüz dünyasının beklentilerini karşılayan deneyim temelli yeni bir eğitim modeli olarak karşımıza çıkmaktadır (Yelkinkalan, vd., 2019). Çağımızın beklentilerini karşılayacak bu eğitim modelinde; teknoloji, araştırma odaklı eğitim ve bireysel öğrenmenin önemi gözden kaçırılmamalıdır.

• Eğitim 4.0 ve teknolojinin kullanımı ile geliştirilen roller arasında veri analiz alanında uzmanların yetiştirilmesine olanak sağlamıştır.

• Klasik otoriter öğretmen modelinin yerini, her geçen gün daha fazla danışman öğretmenlik modeli önem kazanmaktadır.

• Proje tabanlı öğrenme ve çalışmanın benimsenmesiyle, öğrencinin gerçekleştirdiği projeler üzerinden değerlendirilmesi önem kazanmıştır.

• Sınav notuyla beraber merkezî sınavlarda çoktan seçmeli test yöntemi yerine öğrenmenin gerçekleşmesinden itibaren bilgilerin uygulama alanlarında proje başarılarına göre değerlendirilecektir.

• Eğitim 4.0 ile işbirliğine giren kurumların (Endüstri 4.0, Sağlık 4.0 vd.) oluşturduğu bir sistem hem Eğitim 5.0'ın hazırlayıcısı hem de modeli olacaktır.

Kısaca belirtmek gerekirse Eğitim 4.0 ile eğitim planlamalarında önemli bir yol açılmıştır. Dünya üzerinde bu önemli değişikliklerde en büyük rolü üniversiteler ve üniversitelerde yapılan inovatif çalışmalar oynamaktadır. *“Eğitim kurumlarından birisini oluşturan üniversitelerde verilen eğitimlerin en önemli görevi; ülke ekonomisine katkıda bulunacak alanında uzman ve nitelikli insan kaynağı ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olmaktır. Bu bağlamda dünyadaki hızlı değişime uyum sağlamak zorunda olan yükseköğretim kurumlarının mezun olan öğrencilerini sürekli geliştirme ve iyileştirme sürecinde, Eğitim 4.0 süreçlerine odaklanmaları önem teşkil etmektedir”* (Yelkinkalan, vd., 2019, s. 123-124).

Bu bağlamda eğitim; toplumların kültürel, siyasal, sosyal ve finansman gelir gibi daha birçok gelişmeyi yakından etkileyen önemli bir etkidir. Ancak toplumların dinamizmi için yapılacak çalışmalar sadece yükseköğretimdeki eğitimlerle sınırlı değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi eğitimin ilk kademesi anaokulundan başlayarak üniversiteye kadar devam eden eğitim politikaları geliştirilmelidir. Özellikle “ortaokul, lise ve üniversite dönemleri, beynin en hızlı değişim geçirdiği, sosyal hayat kalıplarının en net şekilde belirlendiği dönemlerdir” (Canan, 2018, s. 59). Bu dönemlerde öğrencilerin eğitim yılları ve geçiş süreçleri hızlı olduğu için zihinsel yapıları da daha dinamik şekilde değişmektedir.

Daha açık bir deyişle eğitim politikaları yükseköğretimden sonraki iş hayatında ve toplumsal yaşamın her alanında sistematik bir şekilde yürütülmelidir. “*Ömür boyu öğrenme ilkesi kapsamında, herkesin ömrü boyunca farklı öğrenme ortamlarında bilgi ve becerilerini geliştirmek için yeterli fırsata sahip olması gerekir*” (Akt. Göçer, 2015, s. 161). Sağlık, endüstri ve eğitim gibi toplumların temel dinamizmine yön veren kuruluşların çağın koşullarına göre değişimi ve dönüşümü kaçınılmazdır. Özellikle eğitim kuruluşları bir yandan var olan eksiklikleri doğru tespit edip diğer yandan da dünya üzerindeki gelişmeleri yakından takip ettikleri takdirde stratejik olarak Eğitim 4.0 sürecini daha iyi analiz edeceklerdir. Çünkü günümüzün eğitim modellerinde bir yandan akıllı fabrikaların-araçların-evlerin ve insansız araçların üretimi varken diğer tarafta büyük verilerin analizi, analitik düşünebilme ve yapay zekâ gibi alanlarda yetkin kişiler ön plana çıkmaktadır.

O hâlde hem günümüzde Eğitim 4.0 hem de yakın bir gelecekte Eğitim 5.0 dikkate alarak, dünya ülkelerinin eğitim modellerini revize etmeleri gerekmektedir. Çünkü dünya üzerindeki gelişmiş ülkeler yakın bir gelecekte birçok gelişmeleri insanlarla paylaşacaklardır. Bu gelişmeleri sıralamak gerekirse;

- Dijital ordular – dijital polis memurları,
- Temiz yakıtın kullanılmasıyla birlikte büyük merkezlerin ısınmasında kullanılan yakıt için otonom filtrelerin önemi,
- Yapay organların insan hayatını kolaylaştırması,
- E-ticaret portföyünün genişlemesiyle beraber simülasyon tanımlarının artması ve biyolojik savaşların kaçınılmaz olduğunu görebilmekteyiz.

Dolayısıyla her geçen gün bilimsel, teknolojik, dijital, yapay zekâ ve endüstriyel alandaki gelişmeler beraberinde insan yaşamında değişime ve dönüşüme yol açmaktadır. “*Bu bağlamda, eğitimle ekonomik, politik ve toplumsal sistemlerin da- yandığı felsefenin aynı olması gerekir; çünkü eğitim sistemi, ekonomik, politik, toplumsal hedefleri, her yurttaşta kazandırmak, toplumu ve kişiyi bu hedefleri gerçekleştirecek nitelikte yetiştirmek üzere kurulup işe koşulmuştur. Bu yapılmazsa, ekonomik, politik ve toplumsal hedefler gerçekleşmeyebilir. Bunlarla çelişen bir eğitim sistemi de uzun süre varlığını koruyamayabilir. Bu durumda felsefe, hem ölçütler takımı, hem de değerlendirme aracı olarak kullanılabilir*” (Sönmez, 2017, s. 47). Bu değişimleri göz ardı ederek, zamanında bir dönüşümü sağlamayan toplumlar sonradan telafisi mümkün olmayan durumlarla karşı karşıya kalabilirler. Tavana

asılı Demokles'in kılıcı sallanırken gerekli tedbirlerin alınması gerekir; kılıç koptuktan sonra tedbirin ne bir önemi ne de anlamı kalacaktır.

Eğitimde Dijitalleşme ve Yapay Zekâ

İnsan yaşamının birçok alanında değişim, dönüşüm ve gelişmeler yaşanmaktadır. Eğitim alanı dışındaki diğer alanlarda nasıl ki dönüşüm varsa Eğitim 4.0 kapsamında da dönüşüm yaşanmaktadır. Bu gelişmelerden biri yapay zekâ diğeri ise dijital teknolojilerde yaşanan önemli süreçlerdir. Endüstrinin dördüncü evresi olan Endüstri 4.0 yeni bilişim ağları ve insan yaşamı üzerinde önemli etkiler doğurmaktadır. İnsan yaşamını etkileyen; akıllı fabrikalardan siber fiziksel sistemlere, komut verilen robotlar ve robotik çalışmalardan ürünlerin e-ticaret sayesinde dünyanın birçok ülkesinde satışa sunulmasına kadar pek çok şey bu kapsamda hatırlanabilir. Yeni lojistik imkânların ortaya çıkması, kurumsal firmaların marka uzmanlarına yatırım yapması ve dünya genelinde yaşanan pandemi sürecinde uzaktan eğitimin giderek yaygınlaşması gibi önemli konular vardır.

Dünya genelinde yaşanan pandemide sürecinde yakından gözleendiği üzere, Endüstri 4.0 kapsamında mesleki ve teknik eğitime duyulan ihtiyaç zorunlu bir şekilde artmaya başlamıştır. Temel beceriler edinerek iş piyasasına girmek için bu mesleki eğitimler kilit öneme sahiptir. Böylelikle bir yandan toplumun ihtiyacı olan nitelikli insan gücünü karşılırırken diğeri yandan ise ülkenin endüstriyel büyümesine önemli bir katkı sağlamanın alt yapısı hazırlanmış olmaktadır. Çünkü yeni bilimsel gelişmeler ve teknolojiye de değişimler doğal olarak beraberinde nitelikli iş gücüne duyulan talebi de getirmektedir. Dünya genelindeki gelişmelere bağlı olarak iş sektörlerinde de değişimler yaşanmakta ve bu gelişmelere bağlı olarak mesleklerin de nitelikleri farklılaşmaya devam etmektedir.

Dolayısıyla Endüstri 4.0 ile beraber hem iş sektöründe hem de çalışma koşulları gibi birçok alanda hızlı dönüşümler yaşanmaktadır. *“Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2018 yılında yayınlanan ‘Future of Jobs’ raporunda işlerin değişen yapısını analiz etmek üzere bütün sektörlerde yerini koruyan roller, yeni roller ve gereksiz olacağı düşünülen rollere ilişkin bir sınıflandırma yapılmıştır. Talebi karşılamak için teknolojinin kullanımı ile geliştirilen roller arasında; Veri Analistleri ve Bilim İnsanları, Yazılım ve Uygulama Geliştiricileri, İnovasyon Uzmanları, E-Ticaret ve Sosyal Medya Uzmanları gibi roller yer almaktadır”* (Satı, 2020, s. 57). Yakın gelecekte değişen iş sektörü ve sektördeki beklenti sadece bu alanlarla sınırlı kalmayacaktır. Bunlarla birlikte Yapay Zekâ Mühendisleri, Otomasyon Uzmanları, Bilgi ve Belge Güvenliği Analistleri,

İnsan ve Makine Etkileşim Uzmanları, Üç Boyutlu Modelleme ve Animasyon Programcıları, Elektromanyetik ve Mikrodalga Uzmanlığı ile Topraksız Tarım Programları gibi alanlar da ön plana çıkacaktır.

Aynı zamanda dijital teknolojinin gelişmesi sonucunda bakım ve takibi sağlayacak yeni dallar da varlığını sürdürecektir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler yeni meslekleri ortaya çıkarırken eğitim alanını da etkilemektedir. *“Dijital içerikten, adaptif öğrenme yazılımlarına kadar eğer eğitim teknolojileri olmasaydı kişiselleştirilmiş öğrenmeyi gerçekleştirmek son derece zor ve kaynak-yoğun olurdu”* (Akt. Yazgan, 2019, s. 348). Bütün bu etkilemeler sonucunda her geçen gün dijital platformlar üzerindeki eğitim olanakları artmaktadır. Ayrıca bu artışlar sonucunda yeni öğrenme modelleri de ortaya çıkmaya devam edecektir.

Bu bağlamda doğal olarak eğitim alanında hem teknolojiyi kullanan hem de tasarlayarak üreten ve geliştiren nesiller yetiştirilmelidir. Endüstri 4.0'dan sonra dijital dünyada yakın bir gelecekte Endüstri 5.0 ve Eğitim 5.0 genç nesillerin karşısına çıkacaktır. Çünkü geleceğin dünyasında bu değişiklikleri tasarlayarak hayata geçiren ve bu hızlı değişimlere uyum sağlayan toplumların dinamizmi daha da artacaktır. Bu nedenle şu önemli konunun gözden kaçırılmaması gerekir: Geleceğin dijital dünyasında toplumların dinamizmine yön verecek en önemli argümanlardan biri yapay zekâ diğeri ise şüphesiz ki eğitimidir.

Çağımızda Eğitim 4.0'ın yapay zekâdan etkilenip biçimlenen bazı yönleri vardır. Bu yönleri şöyle sıralayabiliriz:

- E-öğrenme ve yapay zekâ öğrenme yöntemiyle öğretmenin bilgisi desteklenip dersin içeriği daha da zenginleştirilir. *“Eğitimcilerin yeni teknoloji araçlarına katılması için bir fırsat yaratması”* (Akt. Türkel & Yeşilkuş, 2020, s. 340) mümkün hâle gelmiştir.

- Öğrencilerin öğrenmeleri bireysel olduğu için danışman öğretmenlerle birlikte eğitim programlarının içeriği güncellenerek uygulanabilirliğinin sınırları genişlemiştir.

- Eğitim kurumları tarafından onaylı açık eğitim materyalleri kişisel uyarlanabilir öğrenme yöntemiyle birleştirilen yapay zekâ merkezli öğrenme ve online platformlarını artmıştır.

- Dünya üzerinde her geçen gün hem online hem de yapay zekâ destekli eğitim veren yükseköğretim kurumların sayısı çoğalmaktadır.

Dünyanın çoğu yerlerinde yıllar öncesine kadar yapay zekâya ütopyik açıdan bakılarak değerlendirilen bir bilim kurgu gibi görülüyordu. Ancak insan beyninin özellikleri üzerinde yapılan çalışmalar yoğunlaştıkça yapay zekânın önemi daha çok kavranmaya başlandı. Çünkü insan beyni milyarlarca nöronu birbirine bağlayan donanımı ile muazzam bir özelliği içinde barındıran bir organdır. “İnsan beyninin nereye kadar belli bilgi ile –belki de bu bilgiyi kazanmada gerekli yatkınlık il- sarmalanmış olduğu hâlen çözülmemiş bir konudur ve bir süre daha böyle kalacaktır” (Çam, Çelikel, 2020, s. 28). Bu nedenle beynin sayılamayacak kadar özellikleri vardır. Bu önemli özellikler arasında; olayları durumları algılama, bunlar üzerinde analitik düşünebilme, akıl yürütme ve sonuca varma gibi nice sayılamayacak ve bilinemeyecek yetenekler vardır.

Beynin bu özelliklerinden yola çıkan bilimsel temelli çalışmalar; insanı, yapay zekâ üzerinde araştırma yapmaya zorlamaktadır. “Yapay Zeka'nın kurucuları olarak anılan Marvin Minsky, Aileen Newell ve Herbert Simon'un 1956 yılında katılmış oldukları Dartmouth College'de düzenlenen konferans yapay zekanın doğuşu olarak kabul edilmektedir. Yapay zekâ terimi ise ilk defa 1956'da John McCarthy tarafından kullanılmıştır” (Akt. Yıldız vd, 2018, s. 27). Bilişim ağları içinde akıllı bir telefonun ya da bir robotun; insan zekâsına benzer özellikleri içinde barındırma, yüz tanıma, ses algılama, alternatif yollar önerme, geçmişe dayalı big data'ları içinde barındırma ve karar verebilme gibi bilişsel fonksiyonlar yapay zekâ alanı olarak rahatlıkla ifade edilebilir. “Kuşkusuz insan hem yapay zekânın yapıcısı hem de rakibidir. Adeta insanoğlu kendisinin yapabildiklerini ve yapamadıklarını kendini modelleyerek makinalara yaptırmak istemektedir. Felsefi anlamda bilgisayarların hesaplama yapabilmelerinden yola çıkarak insana özgü düşünme yetisine sahip olup olmadıkları, biyolojik bir varlık olarak insanın bilinç durumunun tamamen başka bir mekanizmaya aktarılabilip aktarılamayacağı ve bu çerçevede insan türünü bekleyen tehlikeler gibi konular yapay zekâ bağlamında tartışılmaktadır” (Çelebi, & Gültekin, 2020, s. 41). Kısaca belirtmek gerekirse yapay zekâ; sınırlı da olsa insanın tutum ve davranışlarına benzeyen, insanlar tarafından zekâ gerektiren işlevleri yerine getiren mekanik araç gereçler olarak tanımlanabilir.

Bu nedenle yapay zekâ, çağımızda en çok üzerinde durulan ve çalışma yapılan konular arasında yer almaktadır. Dünya üzerindeki gelişmelere bakılacak olursa son dönemlerde yapay zekâ alanında önemli çalışmalara imza atılmaktadır. Bu çalışmalardan birkaçını sıralamak gerekirse; “Google'ın çalışmalarına 2009'da başladığı sürücüsüz otomobilinin ilk test sürüşünü 2014'te Nevada'da yapmasını, yapay zekâlı ilk kişisel asistan Siri'nin 2011'de

Apple tarafından iOS işletim sistemli akıllı cihazlarda kullanıma sunulmasını, 2016 yılında Google'ın yapay zekâ kolu DeepMind'in geliştirdiği AlphaGo adlı yapay zekânın satrançtan çok daha karmaşık bir yapıya sahip 'Go' adlı oyunda dünya şampiyonunu yenmesini ve son olarak 2017'de yapay zekânın uzay görevlerinde keşif yapmak için kullanılmasını” (Yıldız vd, 2018, s. 28) örnek olarak verilebilir.

Yapay zekâ bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucunda akıllı makineleri ortaya çıkarma gücüdür. Dünya üzerinde her ne kadar robotların kullanımı ve iş hayatına girmesi yaygın olmamasına rağmen, yapay zekâ (YZ) uzun yıllardır bilim camiasını ve filozofları ilgilendiren bir konu olmuştur. “*Michelle Zhou'ya göre YZ alanında gerçekleşen gelişim üç aşamada ele alınabilir. İlki, tanıma zekâsıdır. Bu, örüntüleri tanıyan algoritmalarıdır. İkincisi, verilerden çıkarımlar yapan makinelerle örneklendirilebilen bilişsel zekâdır. Sonuncusu ise sanal insanlara dönüşümdür”* (Akt. Yazgan, 2019, s. 359).

Günümüzde eğitimde yapay zekâ destekli çalışmalar giderek genişlemekte—eğitim kurumlarında uygulamalı olarak giderek daha fazla kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalarda öğrencilerin tutum ve davranışlarını tespit edebilmek için eğitsel veriler elde edilmektedir. Elde edilen verilerin amaçlarından biri de öğrencilerin duyuşsal durumunu öğrenmektir. Çünkü bu geri dönüşlerin amacı öğrencilerin eğitim konusundaki çalışmalarını engelleyen olumsuz duygu ve düşünceleri olumlu yöne çekerek öğrenmenin dinamikliğini yükseltmektir. Çağımızda “*öğrenen modelleri artık sadece öğrenenlerin akademik gelişimlerinin temsili ve kaydı ile sınırlı değil kıyafetlerin içine giyilebilen veya vücudun herhangi bir bölümüne tutturulabilen algılayıcılar (örneğin Fibit) çoktan geliştirilmiş durumda”* (Yazgan, 2019, s. 363) dir.

Geriye dönüp insanlık tarihi incelendiğinde; günümüzdeki çalışmaların temelinde insanların ilk alfabeyi kullanması önemli bir başlangıçtır. Daha sonraki çağlarda matbaanın icat edilmesi ve Endüstri Devrimi çağımızdaki gelişmeleri etkilemiştir. Dolayısıyla bu gelişmeler “*Endüstri 4.0 ile teknolojik ilerlemenin 'yeni' aşaması, robotik, otomasyon ve yapay zekânın geleneksel üretim araçlarını geride bırakarak, yeni endüstrilere yaygın olarak uygulanmasını öngörmekle birlikte; bu durumun, gelecekteki üretim süreçlerini önemli ölçüde değiştirmesi ve sonuç olarak gelecekteki endüstriyel stratejilerin geliştirilmesi önem arz etmektedir”* (Türkel & Yeşilkuş, 2020, s. 341). Yapay zekâ ve robotik çalışmalar her ne kadar çağımızın önemli bir gelişmesi olmasına rağmen aynı zamanda insanların geleceği açısından zaman zaman problem de olabilecek bir düzeydedir. Daha somut bir örnek verilecek olursa: Teknolojik

ilerleme ve kimyasal silahların gelişmesiyle birlikte savaş ortamlarında kullanılan robotların yaratacağı tahribatlar insanlığın geleceği için hesaplanamayacak düzeyde olacaktır.

Her yeni teknolojik ilerleme ile bilimsel gelişme mutlaka beraberinde riskler ve tahribatlar getirecektir. *“İnsanların bireysel ihtiyaçlarını gidermek için kullanılan yapay zekâ ürünleri şimdilik insan müdahalesine ihtiyaç duymaktadır ancak ilerleyen süreçte hangi aşamaya geleceği henüz kestirilememektedir. Çünkü gelecek yüzyılda insanın yerini tutup tutmayacağı veya her daim insanın müdahalesine ihtiyaç duyup duymayacağı, ontolojik sınırların belirsizleşme sürecinin nerelere varabileceği ile veya yeni varlık telakkisinin mahiyeti ile doğrudan ilgili ve ilişkilidir”* (Çelebi, & Gültekin, 2020, s. 45). Son dönemlerde hızla yayılan internet ve dijital mecraların insan hayatını kolaylaştırmasına rağmen, aynı zamanda insanı sosyal yalıtıma ve zihin yeteneklerin azalmasına doğru da götürmektedir. *“Sinirbilimin son bulguları açısından baktığımızda benim gözüme en tehlikeli görünen uzun vadeli sorun, internet ve dijital ortamlarla büyüyen nesillerin uzun vadeli plan ve hedefler konusunda ciddi sıkıntılar yaşayabileceği gerçeği”* (Canan, 2016, s. 132-133). Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir diğer önemli konu şudur: Risk ve tahribatlar önceden hesaplanarak bu durumların avantaja çevrilmesi gerekir. Çünkü insan biyopsişik özelliği gereği çok hassas ve kırılgan bir yapıya sahiptir. Bu nedenle yapay zekâ konusunda yapılacak çalışmaların sonuçları önceden ön görülüp hesaplanamazsa insan hayatı kendi yarattığı sıra dışı teknolojinin kurbanı olacaktır. Hem sıra dışı teknolojinin çalışmalarını yapan bilim insanları hem de filozoflar yapay zekâ çalışmaları karşısında insanların daha temkinli olmaları gerektiğini her platformda dile getirmektedirler.

Sonuç ve Öneriler

İnsan hem eğitim hem de felsefeyle yaratıcılığını ortaya çıkaran, düşünme ve eleştiri melekelerini kullanan bir donanıma sahiptir. Çünkü eğitim, insana istedik davranışları kazandırmak amacıyla yapılan duygusal, zihinsel ve bedensel faaliyetler doğrultusundaki gelişmelerdir. Bu nedenle eğitim, insanın toplumsallaştırma süreci olarak ele alınabilir. Dolayısıyla eğitimin temel amacı; öğretme ve öğrenme ortamlarını çağın koşullarına, bilimsel, teknolojik, yapay zekâ ve endüstriyel alanındaki gelişmelere göre düzenlenmesidir. Çünkü her çağın bilimsel gelişmelerini ortaya çıkaran ve üretkenliğin temelinde bir eğitim sistemi vardır.

Çağımızda Eğitim 4.0 bağlamında yapılan çalışmaların sonucunda ortaya çıkan yapay zekâ insanlığın geleceğine yön vermektedir. Son yıllarda akademik

eğitim çalışmalarında ve bu eğitimlerin yayılmasında yapay zekânın önemli bir etkisi vardır. Bilimsel gelişmeler sonucunda gün geçtikçe kurum ve kuruluşların, halkların ve ülkelerin dijitalleşmeye, insansız araçların kullanımına ve robotik sistemlere olan yatırımlar artmaya başlamıştır. Dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla eğitim modellerinin yenilenmesi, iş ve çalışma ortamlarının değişmesi insanların davranış ve yaşam biçimlerine de yansımaktadır. Bu gelişmeler sonucunda bilişim teknolojileri ile uzaktan eğitim, multimedya tabanlı eğitim ve Eğitim 4.0 gibi çalışmalar yaygınlaşmaktadır. Var olan bu gelişmeler beraberinde dijitalleşmeyi, bilgiye daha kolay ulaşılabilirliği, robotik çalışmaları ve yapay zekânın önemini ön plana çıkarmaktadır. Ancak bütün bu çalışmaların temelinde ülkelerin eğitime ne kadar büyük yatırımlar yaptığı da göz ardı edilmemelidir. Toplumsal alanda eğitim olanaklarının artmasıyla hem ulusal hem de uluslararası düzeyde gelişmelerde artmaya devam etmektedir.

Daha açık bir deyişle Eğitim 4.0'ın temelinde dünya devletlerindeki gelişmeleri yakından takip edecek ve onlarla yarışacak nesiller yetiştirilmelidir. Eğitim 4.0'ın temel özelliklerinde; bireyin takım çalışmalarına yatkın olup olmaması, problemlere çözüm odaklı yaklaşımı, yönetim-iletişim becerileri ve analitik düşünebilme gibi yetileri vardır. Bu yetilerle birlikte Eğitim 4.0'ın bir diğer önemli özelliği ise yaratıcılığın teşvik edilmesidir. Çünkü insan, eğitim olanaklarından faydalanarak ilgi ve yeteneklerini istediği düzeyde geliştirebilmektedir.

Burada eğitimin amacı insan yapısını mükemmel ulaştırmayı sağlayarak ona birtakım beceriler kazandırmaktadır. Aynı zamanda insana girişimcilik gibi temel beceriler kazandırılarak yaygınlaştırılmalıdır. Bu nedenle yeniliklere, teknolojik gelişmelere açık felsefi düşünme yeteneği gelişmiş, yaratıcı ve problem çözme becerilerinin ön planda olduğu çalışmalarla nesiller geleceğe hazırlanmalıdır. Çünkü her geçen gün eğitimin çoğu kademesinde kitlesel olarak çevrim içi derslerinin yaygınlığı ve bilinci artmaktadır. Çevrim içi eğitimle birlikte öğretmenin sınıf ortamındaki rollerinde beklentiler değişmeye başlamaktadır. Bu değişimler şöyle sıralanabilir: Öğretmen; öğrencinin bilgiye ulaşmasını çabalayan, analitik düşünmeye yönlendiren, içselleştiren, bireysel düşünmekle birlikte takım ruhuyla hareket edebilen sorumlulukları verebilir.

Son yıllarda olduğu gibi üniversiteler, liseler, sanayi sektörünün iş birliği ve bütün paydaşlarla bu çalışmalar daha da genişletilmelidir. Dolayısıyla okul hayatının her kademesindeki öğrencilere farkındalık yaratacak eğitimler teşvik edilmelidir. Bu çalışmalarla beraber öğrencilik döneminden sonraki iş hayatına atılan kişiler için dijital eğitimlerle bilgi ve beceriler sürekli geliştirilmelidir.

Teknolojik gelişmeler; üretim, ticaret, iletişim, sağlık, politika ve eğitim gibi alanları etkileyerek bu alanları yeniden şekillendirmektedir. Çünkü eğitim; felsefe, sosyoloji, psikoloji, hukuk, ekonomi, matematik ve bilişim sistemleri gibi birçok bilim alanından yararlanarak çalışmalarını sürdürmektedir. Bu nedenle eğitim çoğu konularla, bilim dallarıyla ve bilişim teknolojileriyle doğrudan ilişkili multi-disiplinerlerle bütünlüğünü sağlamaktadır.

Bilişim teknolojileri sayesinde bilgi, kısa sürede toplanarak geniş kitlelere iletilmektedir. Hızla gelişen internet ağları, cep bilgisayarları, extranet, bloglar ve elektronik postalar bilgi ve iletişimin önemli araçlarıdır. Bu nedenle profesyonel bir eğitimin vazgeçilmez olmazsa olmazlarından biri teknolojik araçlardır. Çağımızda az gelişmiş, gelişmekte olan, gelişmiş, küçük ve büyük ülkelerin çoğu eğitim sistemlerinde teknolojik araçlardan yararlanmaktadırlar. Teknolojik araçlar sadece eğitim alanı ile sınırlı kalmayarak küreselleşmeyle birlikte nitelikli işgücünün önemini de ortaya çıkarmıştır.

Kaynaklar

- AKYÜZ, Emrah (2020), *Çevre Sorunlarında Bilinmeyen 100 Bilimsel Gerçek*, Ankara: Astana Yayınları.
- AKYUZ, Emrah (2016), *How does global capitalism affect the higher education systems of developing countries?*, *Academic Sight*, 53, 138-146.
- ALKAYIŞ, Ahmet (2020), *Çağdaş Sorunlar Karşısında İnsan ve Eğitim*, Ankara: Astana Yayınları.
- CANAN, Sinan (2016), *Unutulacak Şeyler*, İstanbul: Tuti Kitap.
- CANAN, Sinan (2018), *Değişen Be(y)nim*, İstanbul: Tuti Kitap.
- ÇAM, Çelikel, Feryal (2020), “Öğrenme ve Beyin”, *Öğrenme Psikolojisi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- ÇELEBİ, Emin & GÜLTEKİN, Abdurrazak (2020), *Ontolojik Sınırların Belirsizliği: Yapay Zeka, Mit ve Her (Aşk) Filmi Üzerinden Bir Değerlendirme*, İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, Arşiv / Cilt 6, Sayı 1, Sayfa: 40-46.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijca/issue/55540/744186>
- DEMİRKAYA, Harun & SARPEL, Ersin (2018), *Eğitim ve Geliştirme Uygulamalarında Yeni Nesil Bilişim Teknolojilerinden Sanal Gerçeklik, Bulut Bilişim ve Yapay Zekâ*,
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/602367> (Ağustos 2020)

- GÖÇER, Gürkan (2015), “Finlandiya Eğitim Modeli”, *Karşılaştırmalı Eğitim Dünyası Ülkelerinden Örneklerle*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- ÖZTEMEL, Ercan (2018), *Eğitimde Yeni Yönelimlerin Değerlendirilmesi ve Eğitim 4.0*, Üniversite Araştırma Dergisi, Nisan 2018, Cilt 1, Sayı 1, Sayfa: 25-30.
- SATI, Zümrüt Ecevit (2020), *Endüstri 4.0 Ortamında Değişen İş ve Mesleklerin Türkiye’de Kadın İstihdamına Etkileri*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1129246> (Ağustos 2020)
- SAYIN, Zehra & SEFEROĞLU, Süleyman Sadi, (2016), *Yeni Bir 21. Yüzyıl Becerisi Olarak Kodlama Eğitimi ve Kodlamanın Eğitim Politikalarına Etkisi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Akademik Bilişim, 3-5 Şubat 2016, Adnan Menderes Üniversitesi.
- SHAHROMM, A. A, & HUSSİN, N, (2018), Industrial revolution 4.0 and education. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(9), 314-319.
- MARİA, M., SHAHBODİN, F, & PEE, N. C, (2018), Malaysian higher education system towards industry 4.0–current trends overview, In AIP Conference Proceedings, 1-7.
- SÖNMEZ, Veysel (2017), *Eğitim Felsefesi*, Ankara: Anı Yayınları.
- YAZGAN, Akan Deniz (2019), “Bilgi Toplumu ve Yapay Zekâ Uygulamaları Çerçevesinde Eğitim”, *Eğitim Felsefesi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- YELKİKALAN, Nazan & ERDEN- AYHÜN, Sena & AYDIN, Erdal & KURT, Ünzüle (2019), “Endüstri 4.0’den Eğitim 4.0’a Yükseköğretimin Geleceği”, 4th International Higher Education Studies Conference October 10-12, 2019 / 10-12 Ekim 2019 4. Uluslararası Yükseköğretim Çalışmaları Konferansı.
- TÜRKEL, Süleyman & YEŞİLKUŞ, Fatma (2020), “Dijital Dönüşüm Paradigması: Endüstri 4.0”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE)*, Asead cilt 7, sayı 5, s 332-346.
- YILDIZ, Müslüm & YILDIRIM, Banu Fulya (2018), *Yapay Zekâ ve Robotik Sistemlerin Kütüphanecilik Mesleğine Olan Etkileri*, *Türk Kütüphaneciliği*, 32, 1 (2018), 26-32.

CULTURAL IDENTITY IN BELOVED

Ayşegül ELÇİ¹

Geliş: 30.10.2020 / Kabul: 24.03.2021

DOI: 10.29029/busbed.816663

Abstract

*This study aims to analyse the novel *Beloved* by Toni Morrison in terms of cultural identity through post-colonial perspective. In *Beloved* which deals with slavery in America in nineteenth century, by portraying a true history of a Black slave mother, Morrison reflects the voice of voiceless, sufferers, and others who are shut from any contentment in life. She represents bluntly the unpleasant experiences of constructing identity in the shadow of racism. The novel illustrates the hardships and pressure grieved by the slaves of a farm called Sweet Home in the period of the Civil War focusing on the misery of Sethe's poor, depressed family. In this study, the factors affecting African American identity and the process of constructing the cultural identity of African Americans are discussed through viewing the period's deep-seated developments.*

Keywords: *Beloved, Slavery, African Americans, Blacks, Cultural Identity, and Hybridity.*

SEVİLEN ADLI ESERDE KÜLTÜREL KİMLİK

Öz

*Bu çalışma, Toni Morrison'un *Sevilen* adlı romanını kültürel kimlik bağlamında, post-coloniyel bir bakış açısıyla, ele almayı hedeflemektedir. Morrison, on dokuzuncu yüzyıldaki köleliği ele alan *Sevilen* adlı eserde, siyahî anne bir kölenin gerçek hayat hikâyesini işleyerek, sömürülenlerin, ezilenlerin ve çaresizlerin sessiz çığlıklarını yansıtmaktadır. Irkçılığın gölgesinde, yeni bir kimlik oluşturmanın zorluklarını aktarmaktadır. Roman, Amerika'nın iç savaş yıllarında (1861-1865) Tatlı Ev çiftliğindeki Sethe adındaki siyahî kölenin ve ailesinin acılarını, ıstıraplarını ve yaşantılarındaki zorlukları ele almaktadır. Bu çalışmada, Amerikalı*

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Doktora Öğrencisi, aysegulelci@stu.aydin.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5179-5507>.

siyahilerin kültürel kimliğini şekillendiren faktörler ve Amerikalı siyahilerin kültürel kimliğini inşa etme süreçleri, dönemin gelişen olayları ışığında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sevilen, Kölelik, Afrika Kökenli Amerikalılar, Siyahiler, Kültürel Kimlik ve Melezlik.*

Introduction

Published by Toni Morrison in 1987, *Beloved* deals with the slavery life of 'dislocated' and 'displaced' Kentucky people in America in nineteenth century. As a result of the dislocation and displacement, the Kentucky people's life turned out to be more complicated and aggrieved. Dislocation is described as transportation from a well-known place to an unknown place; from one country to another (Ashcroft et al., 2007). According to Heidegger, dislocation leads to "not-at-home-ness" and "unhousedness" (Ashcroft et al., 2007, p. 65). Africans are estranged from their families, ethnicities, nations, lands, and cultures. They are reconstructed by their white landowners in America with undeniable African customs and passions to expose different experiences, customs, and cultures. The African American people recreate a 'hybrid' identity which is different from both Native African and Native American. The novel includes a perspective regarding cultural hybridity which is justified by the view that Africans should stick to their own culture, acquaint themselves with other cultures, but also remember that they should not attach to the other cultures blindly. Morrison recognizes the Africans need for interaction with other cultures on the condition that they should not forget their ethnicity, language, custom, and language or not be assimilated, in short.

Black Africans search for a new identity through their experiences in the shadow of trauma. Their traumatized past recreates, reasserts new identities. The repressed memories expose the individuals to the process of constructing self-identity. They attempt to reconnect with their 'ancestral past', their living or dead relatives.

'European American', 'capitalist patriarchy' and 'white-supremacist' (Keizer, 1999, p. 105) started the process of slavery. In the beginning, the Africans worked as indentured laborers then the colonizers prepared some laws to prevent them from running away to their lands for the blacks; the term 'Negroes' was used for the first time in 1661, and some rules related to the babies of the slaves were enacted (Stetson, 1982). The government of Virginia prepared nine laws, which related to the infants of the slaves; the new-born child

had the same status as its mother in 1662. A big change could be seen sharply in English Common Law at that time; "A child's status is determined by the father's condition" was changed to "a child's status is determined by mother's condition." (Stetson, 1982, p. 72). Thus, the white man who had sexual freedom legally was not responsible for the babies of the black women. An enacted law stated that; "All Negro, mulatto and Indian slaves shall be held, taken and adjusted to real estate in the same category as livestock and household furniture wagons and goods" in 1705 (Stetson, 1982, p.73). New laws in other areas such as education, religion, marriage were passed for slaves and the Whites dehumanized the Blacks (Stetson 1982). The slave trade ended legally in 1865 and African Americans emerged as a new race to construct a new identity.

Discussion

America is a multicultural nation with different cultures; one of the most important cultures with negative experiences is the African American culture. The factors affecting African American identity are diversified. The White Hegemony oppresses Black's life, community, and heritage through oppression. The Blacks must develop an identity under the shadow of racism. Some factors are affecting African American's identity. The black color is a major factor in constructing an identity, which implies the way of identifying one; how the blacks define themselves and how the others view the blacks. This means being categorized into a social category and having different social characteristics (Fearon, 1999).

Identity is described as the characteristics, beliefs, feelings which make people different from other people. Identity is a 'transcending discourse' in history and place; it is 'not something that already exists' (Hall, 1990, p.225). Identity is a process of 'production' that is never complete (Hall, 1990, p.). It can be handled with the Diasporas of West post-colonial subject in terms of representation of the Afro- American Blacks. The blacks are at the center of the discourse of cultural practices and norms which questions cultural identity. Culture and history can change the cultural identity constructed through myth, narrative, fantasy, and memory. Cultural identity is the indication within the discourse of culture and history (Hall, 2003).

Culture is a term that is defined as a pattern of the same group of Black and White communities. African American culture is formed by African American who is one of the races of different nationalities living together in America since the 1800s. This is the emergence of a new culture that is distinct from the Americans and Africans. African American culture is a subculture of

American culture and it is at the same time a part of American culture, distinct from the dominant culture. This culture means a connection of different parts including traditions, customs, discourses, and technologies.

Jackson Ronald (1999) defines cultural identity as the feeling of belonging to a society, which reconfirms self-identity. It is the relationship between human beings, cultures, and interplays. He states that cultural identity is comprised of values, mores, meanings, customs, and beliefs used to relate to the world. Lifestyle; dressing style; belief system; rituals; race, and skin color describe a society that helps to identify people with others in the view of the same cultural heritage.

Homi Bhabha points out that cultural differences in a homogenous society should not be viewed as the free play of contrast and numerosness. With the cultural difference that contributes to the social paradox, new knowledge and methods should be open to debate (1994). The slaves question their race whether they are African or American. They are squeezed between two cultures because they have bi-cultural experience and are unable to identify themselves as American or African. They have no sense of a complete connection to American culture or African culture to abandon their own culture to live in America. As different cultures (African culture and American culture) come together, cultural hybridity occurs; foreign people are disconnected from their own origin and ethnic heritage. Bhabha states that foreign culture is based on the inter-cultural or inter-cultural hybridity of culture (1994). Cultural identity stands for hybrid, resulting in the experience of new cultures while simultaneously missing something from one's own culture (Bhabha, 1994).

The relationship between Black African and White American cultures is called 'hybridity' that is described as a mixture of linguistic, discourse, and culture. Cultural hybridity, a fusion of language, discourse, and culture should not be seen as homogenizing the various parts, but rather as combining many parts (Zapf, 1999). The most significant observation in *Beloved* for cultural hybridity is that they lose their mother tongue. In his childhood, a slave is being sold and taken to another country. The childhood, the member of the family, and the mother tongue are, therefore, completely forgotten. Sethe forgets her mother tongue after learning a new language through slavery in America. She cannot remember what she told her mother, Nun (Morrison, 1987). Forgetting their mother tongue and being renamed are the most significant samples in the novel.

The names are inseparable parts of a culture, a significant part of identity, and a heritage. Genevieve Fabre stresses that names are a remarkable message

for the legacy (1986). The whites evaluate all the blacks in the same category. The names of the slaves are changed when they are sold. The first example related to names in the novel is that three slaves have the same name; there is only one special letter differentiate them; Paul A Garner, Paul D Garner, Paul F Garner (Morrison, 1987). When they are bought by Garner, the slave owner, he has the right to give his slaves a name. The second example from *Beloved* is that the names have a senseless meaning. Sixo is a slave's name refers to the number of 'six' and on the way to run away from slavery, he calls his mother 'Seven-o' (Morrison 1987). The Blacks are materialized by numbers calling, and these meaningless names indicate that the Whites do not love and appreciate Black slaves. The third example associate with the name is Stamp Paid that Joshua renames himself. Joshua is a slave who is obliged to give his wife to his slave owner's son in return for his debts (Morrison, 1987). Another example from the book is that Baby Suggs refuses to use the name, Jenny Whitlow, given by her owner, Mr Garner, who insists that Baby Suggs is not an appropriate name for a liberated Black (1987). She does not accept her new name so she presents herself as Baby Suggs because she avoids losing her identity. She feels if her husband looks for her one day, he will easily find her (1987). In an interview, Morrison describes this condition as Africans not only lost their identities but also lost their families and tribes. Therefore, she remarks that after death they can't connect with their ancestors, which causes a big psychological problem (Le Clair, 1983).

"Hybrid," with traces of ancient and modern civilizations, includes a cogent display. Cultural hybridity is an articulation of culture, as Bhabha describes, that the theoretical definition of cultural hybridity is not based on multiculturalism or the diversity of cultures, but rather on cultural articulation. Examples of *Beloved's* cultural hybridity are another language and a modern style of music. A modern genre of music, which is different from original African and American music, played in Cincinnati, where after slavery the slaves are settled. Morrison states that "Just outside music it lay with a cadence not like theirs" (1987, p.68). The miscegenation is rising biologically – a hybrid teacher in Cincinnati's in *Beloved*– and culturally. On one side, the slave's mother tongue, African music, food; on the other side the language of English, American music and food. The result is a mixing race, language and culture.

Edward Said remarks that cultural and aesthetic areas should be connected simultaneously and he is aware that this synchronization is very difficult because of isolation (1993). In order to become truth, one culture should not be inferior to the other. Within American society, American culture

and African culture should be comparable, which means that Africans should be influenced by American culture and African culture should influence Americans. Unfortunately, it is hampered by racism. Afro-American culture is made up of Black Africans' heritage and White Americans' culture. Afro Americans have a dilemma about how to maintain the cultural roots of Africa and how to keep up with American culture.

One dilemma of African Americans is related to 'inner freedom' when the slaves discover themselves as human beings after liberation, also the outside world imposes freedom on them. While Rodrigues asserts that the slaves achieve "inner freedom" after emancipation (1991), the culture, the outsiders disturb it. In *Beloved*, the first factor to achieve inner independence is that Sethe feels herself free independently, and the second factor is that society asserts ownership of that free person. Being self-confident and individually declaring independence cannot be true at the same time (Morrison, 1987).

Purity is another major cultural hybridity problem. Both cultures lack purity but contain hybridity because transculturation implies mutual loans between cultures (Rosaldo, 1995). He points out that on the land of intertwining, hybridity and purity cannot be isolated from each other. In a multicultural nation, strictly original construction of identity is unlikely, so the combination of indigenous and colonial culture forms a third space between the Whites and the Blacks (Fludernik, 1998). The third space relates to the deeper parts between interacting cultures, a liminal space that gives rise to something special, something fresh and unrecognizable, a new area of meaning and identity negotiation. In this "intermediate" space, new cultural identities are created, transformed, and continuously in a state of becoming. In *Beloved*, the culture of Cincinnati is a combination of American and African cultures where Black people have a common destiny, history, custom, tradition, language, discourse, and identity. Sethe is such an outcast, a lonely woman in *Beloved* that no one wants to meet her and, no kids want to play with her child, Denver. No one meets and embraces them because they are the other, and this othering forms a new identity in this city. In *Beloved*, Halle and Sethe's marriage is related to Mr Garner's and Mrs Garner's marriage. The bad mate attempts to knit old wedding clothes and prepare some corn as a wedding meal (Morrison, 1987). They are influenced by the marriage style of the White, and this Blacks marriage transition is an example of cultural hybridity. The cultural differences reforms a new culture in the terms of hybridity, national, cultural, ethnic, and individual identities are constructed in the discourse of identity. Ethnicity, race, social class, social status, sexuality, and language are the determiners of cultural

identity. The Blacks live in America to build a new life that is different from the lives of the Black and the White.

Dehumanization is a way of humiliation in which the blacks are treated as not fully human. The Whites are scorning, insulting, and humiliating the blacks who feel less than they do. The use of terms such as ' slaves ', ' niggers ', ' beast ', and ' animals ' insulted the slaves and compared them to animals. The schoolteacher, the master who comes to organize the farm after the death of the slave owner, Mr Garner, states that “[A] slave looks like a horse” (Morrison, 1987, p.86). If you beat a horse so much, you're going to lose it. Sethe is whipped so much that she has a hysteria attack that leads to infanticide (Morrison, 1987). Another example from *Beloved* is that Sixo is a slave who steals a shoat and eats it and eventually is punished by a schoolteacher who ties him to a rope like an animal, sleeping among the sheep and the cows in a barn during the night (Morrison, 1987). The school teacher also teaches two slave boys how to read and write in *Beloved*; one of the boys would like to mention the features of Sethe. The schoolteacher wants him to split the paper into two columns; one column is for human characteristics, the other column is for animal characteristics. When the boy writes Sethe's characteristics on the human side, the teacher warns him, "No, no ... Put her human characteristics on the left (side): her animals on the right (side)” (Morrison, 1987, p.109). Hearing that Sethe feels sad and humiliated. The Black men are not recognized as men, Mr Garner is praised for recognizing the Blacks as men. He states that "my niggers are men of all kinds ... men of all kinds." (Morrison, 1987, p.10-11). He believes he buys them as men and raises them as men, human beings. The schoolteacher, however, objects to the Mr Garner's idea and argues that the Blacks are not men, so he suggests that Mr Garner should change his belief; “Beg to differ Garner. Ain't no nigger men” (Morrison, 1987, p.18). The schoolteacher claims that Garner will continue to differ (Morrison, 1987). But with these words, Mr Garner defends his idea: "If you are a man yourself, you want your niggers to be people too" (Morrison, 1987, p.10-11). Although Mr Garner is a White Slaveowner, he respects the Blacks and does not discriminate against them.

In *Beloved*, Mr Garner views the black slaves as human beings. When he guides the slaves on the farm, he encourages his slaves, Sethe and Halle to marry. Not only does he encourage them to be capsulated, but he also encourages them to marry. Mr Garner supports them to set up an illegal family that leads to a dysfunctional family which ended with destruction. In *Beloved*, Sethe loses her children one by one and the baby's life, ended in Sethe's hands. The other thirteen-year-old sons, Howard and Burglar, run away with the war

excuse. Like Sethe's family, Baby Shugg's family also is destructed. Baby Shugg has eight kids, but she has forgotten all her kids, and she believes that her four kids will be taken as slaves and the other four will run away. She admits as a mother that she forgets all her kids. She remembers that "My firstborn. All I can remember of her is how she loved the burned bottom bread... eight children and that's all I remember" (Morrison, 1987, p.5).

According to American laws, the slaves have no right to get married, establish a family, and mating. This practice is against the law so it is wrong. The schoolteacher comes to the Sweet Home for changing the wrong practices of Mr Garner whose wrong practice objects to the law that is letting the slaves buy themselves. In *Beloved*, Halle works even on Sundays in order to save money to gain her mother's -Baby Shugs- freedom (Morrison 1987). Mr. Garner allows slaves to have guns. The schoolteacher seizes the slaves' guns so they are lack of the capability to hunt and eat. The schoolteacher symbolizes the cruel White Mem who enforces the laws in the Sweet Home. All of these practices are against law and lead to loss of the two niggers (Morrison 1987).

The Blacks can experience anxious feelings in response to dehumanization, exploitation. The reasons behind the feeling of anxiety, as Franz Fanon puts them, are scorning, insulting, humiliating, namely the sense of inferiority that leads to apprehension in *Black Skins White Masks*. He points out that "[T]he Negro having been made inferior, proceeds from humiliating insecurity through strongly voiced self-accusation to despair" (Fanon, 1967, p. 60). In *Beloved*, for example, Sethe's feeling that she has no hope, namely that the thought of desperation causes murder. She wants to kill her children to save them from the miserable life because rape, whipping, and hunger lead to crime. Sethe has a scar that is like a chokecherry tree on her back. She is frightened on her back and is whipped like an animal by the slave owner's nephew. As if she could not raise her voice to her owner, she kills her own baby. She cannot attempt to attack her owner while being whipped.

One reason to accept their fate is that the slaves are convinced that the violent techniques are useless for the slaves. (Fanon, 1967). The Black Slave revolt is severely oppressed by violence. The tanks, the fighter plane, guns, and bombs represent the power of the Whites. When the Blacks recognize that they have to act, they are frightened by bombs, guns, jails, and police. The Blacks break themselves from attacking, so Fanon explains them as "[T]hey're losers from the start" (Fanon, 1967, p.25). Sethe feels her strength is not enough to struggle with the White owners, so she struggles with herself. That is why she

attempts to kill her own defenseless kids. The other reason to accept their fate is that they do not want to be beaten in front of their kids. Baby Shuggs says that she is always afraid of a Whiteman knocking her down before her kids. She does everything properly because she does not want her children to see her being knocked down (Morrison, 1987). Baby Shuggs instructs her daughter-in-law to follow Whites' laws by saying, "To lay it down, sword and shield" (Morrison, 1987, p.118). Toni Morrison wants to give a message to her readers by black characters who revolt for seeking their rights. She uses the prototype of Alfred Georgia who kills his slave owner in *Beloved* (Morrison, 1987).

The abrogation of slavery leads Black Diaspora, as Patton claims that it refers to multinationality, relocation, and the struggle of ingenious people in America. He points out that the black diaspora between Africa and America is complicated and both nations have a shared history of slavery, hybridization, colonialism, revolt, and rebellion (Patton, 2006). Black Diaspora highlights the common experiences of the new world's oppressed Black communities. Old culture dispersal leads to new diasporic identities. The Black consciousness is shaped by the desire to return to the motherlands, to the interdependence of the Blacks and to marginalize the new residence (Safran, 1991). The Blacks are fighting for freedom, equality and fairness, and this struggle ultimately affects the awareness of Black Diaspora (Patton, 2006). Although the identity is unsteady, it is surrounded by hope, equivalence, and circumscription (Castronovo, 2002). In *Beloved*, freedom is such a great desire that it is unavoidable for all ages, including Sethe, Paul D, Halle, and Sixo who run away from Sweet Home with great expectations of forming a new life and identity. While Baby Shuggs is very old -sixty years of age-, she does not reject her son's offer. He is such a self-sacrificing person who sacrifices his freedom for the freedom of his mother. Halle tries to save money even on Sundays to achieve the freedom of her mother. Baby Shuggs behavior shows how important freedom is for a slave, after just five years of living as a free person. This self-devotion is endorsed by Morrison..."... after five years of freedom given to her by her last child, who bought her future with, exchanged it..." (Morrison, 1987, p. 209). The oppressed exploited people have a power of solidarity even though Baby Shuggs gets freedom that has no sense in her last days, which is a hard offer to reject.

After being rescued from slavery, society turns into uneasy and comfortless exercise of survival between past and present (Bhabha, 1994). After freedom, the days of slavery are not forgotten, in *Beloved*, there are numerous flashbacks in which Sethe is unable to save herself from her past. She purposely

recalls the past and builds memory and frequently uses words of 'disremember' and 'remember' for whipping, stealing her milk and killing her baby (Morrison, 1987). As Jackson points out, cultural identity describes the events in the past, present, and future (1999). In *Beloved*, after years, Sethe and Paul meet and recall the terrible days. Sethe thinks the Whites dirty her and do not allow her to value herself, and she can no longer remember her identity. The White supremacy could also pollute her children so that she needs to control them by committing infanticide, thereby achieving her goal by removing her children from the dirt (Morrison, 1987). The sense of release from dirtiness, captivity cannot be forgotten under any circumstances. The past still exists in the memory even after emancipation.

Religion is a significant element of identity shaping as well as gender, sexism, ethnicity, and nation. A non-Christian African could not travel to Virginia in 1670, it was legally banned (Guy-Sheftall, 1982). Being a Christian is an African slave's positive discrimination. It is a way of spreading Christianity to have the right to arrest a non-Christian slave. The Christian Americans argue that the dark areas are illumined by Christianity. Sugirtharajah makes it clear that the old empire is using the excuse of ignorance The Protestant White man claims that the aboriginals are ignorant and the Bible enlightens them which is a "light to dark places" (2005, p.222). In the life of converted people, a reconstruction of ethnicity and religion can be seen deliberately that Sugirtharajah defines this process as "they themselves were shaped and moulded their identity redefined" (2005, p.2). A hybrid teacher in *Beloved* teaches how to read and write to Denver. If she needs the teacher's help, the teacher helps her and gives her a Bible as a gift (Morrison, 1987). The Bible which Denver reads everyday is an exchange for the help. The explanation of this understanding the bible, one obeys rules. The Bible influences financial, economic, and political aspects (Sugirtharajah, 2005) and also cultural spheres.

America has been superior to other countries economically, socially, philosophically, and militarily since its establishment. This dominance is based on the belief in "Promised Land" and "City on a Mountain." While being very old, these concepts also influence American citizens. America's first settlers thought that God gave this land, so it is called "Promised Land." America has rich materials, a favorable climate, and a good geographical position. The indigenous people and the Red Indians were expelled from their land. The colonists inhabited this land and believed that this land was a gift from God to them, ' Promised Land.' They ignored Native Americans' rights, and use everything to their advantage. Puritan John Winthrop also claims that America

should be an outstanding country and said, "[W]e are going to be like a city on a hill, the eyes of all nations are on us." (Kennedy, 1961). America's 35th president, John Kennedy, supports the idea of City on a Hill' that everybody watches them so that their government should be 'A City on a Hill' both nationally and locally. White men should, therefore, understand their immense obligations and responsibilities.

Conclusion

In conclusion, the novel by Morrison also illustrates us how white supremacy has been exploiting the Blacks for years and how racism, sexism, patriarchy, and religion are the raw materials of cultural identity. Although all Africans may come from different backgrounds, the obvious thing is that they are not disconnected from their own culture or adapted to the new culture. Therefore, African Americans are not embraced or reflected in the mainstream American culture, they have difficulty in constructing a strong identity. They attempt to construct a new cultural identity that is different from their ancestors' culture and white's culture. The Blacks are affected by the behavior of Whites. The behavior of Whites has an impact on Blacks. Sethe and Beloved learn how to have a sense of belonging and how to behave like a master from their white masters. Sethe has committed infanticide because she believes that Beloved, her daughter, is hers and that she has the right to end her life. Like Sethe, Beloved behaves as the master of her mother. She makes her mother do anything that she wants. African American identities are constructed through the experience of slavery, oppression, and racism.

REFERENCES

- ASHCROFT, B., GRIFFITHS, G., & TIFFIN, H. (2007), *Post-Colonial Studies: The Key Concepts*, 2nd Edition, London: Routledge.
- BHABHA, H. K. (1994), *The location of culture*. London: Routledge.
- CASTRONOVO, R. (2002). "Race and other clichés", *American Literary History*, 14(3), 551-565.
- FABRE, G. (1986), "Genealogical archeology: Black women writers in the 1980's and the search for legacy", *Revue française d'études américaines*, 461-467.
- FANON, F. (1967), *Black skin white masks*, New York: Grove P.
- FANON, F. (1963), *The wretched of the earth*, New York: Grove P.

- FEARON, J. D. (1999), What is identity (as we now use the word). Unpublished manuscript, Stanford University, Stanford, Calif.
- ROSALDO, R. (1995), *Forward: Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity*. London: University of Minnesota Press. Retrieved from http://blogs.ubc.ca/last201spring2017/files/2017/01/garcia-canclini_hybrid-cultures2.pdf
- GUY-SHEFTALL, B. (1982), "Gloria T. Hull, Patricia Bell Scott, and Barbara Smith, eds., All the Women Are White, All the Blacks Are Men, but Some of Us Are Brave, Black Womens Studies", *The Journal of Negro History*, 67(3), 271–272. doi: 10.2307/2717398
- HALL, S. (1990), Cultural identity and diaspora.
- _____ (2003), Da diáspora, Belo horizonte: UFMG, 36.
- HISTORIC SPEECHES - John F. Kennedy Presidential Library & Museum, Retrieved from <https://www.jfklibrary.org/JFK/Historic-Speeches.aspx>.
- JACKSON, R. L. (1999), *Negotiation of Cultural Identity: Perceptions of European Americans and African Americans, Westport Connecticut: Praeger Publishers*.
- KENNEDY, R. (2017), Building a City on a Hill. Political Science Building a City on a Hill.pdf
- KEIZER, A. R. (1999), "Beloved: ideologies in conflict, improvised subjects", *African American Review*, 33(1), 105–119.
- LE CLAIR, T. (1983), *An interview with Toni Morrison, anything can happen: interviews with contemporary American novelists, In L. MacCaffery (Ed.) Urbana, IL: University of Illinois Press, (pp. 252–261)*.
- MORRISON, T. (1987), *Beloved: a novel*, New York: Penguin.
- PATTON, T. O. (2006), "Hey Girl, Am I More than My Hair?: African American Women and Their Struggles with Beauty, Body Image, and Hair", *NWSA Journal*, 18(2), 24–51. doi: 10.2979/nws.2006.18.2.24
- RODRIGUES, E. L. (1991), "Telling of Beloved", *Understanding Toni Morrison's Beloved and Sula*, 2 (2) Spring, 61- 82.
- SAÏD, E. (1993), *Culture and imperialism*, London: Vintage Books. Pdf.

- SAFRAN, W. (1991), “Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return”, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1(1), 83–84. doi: 10.1353/dsp.1991.0004.
- SALEEM, T. F. (2010). *The village mother in selected works of Toni Morrison* (Electronic Theses & Dissertations) Jack N. Averitt College of Graduate Studies (COGS) : Georgia Southern University, Retrived from <https://digitalcommons.georgiasouthern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1180&context=etd>
- SUGIRTHARAJAH, S. R. (2005), *The bible and empire postcolonial explorations*, New York: Cambridge University Press.
- STETSON, Erlene, (1982). African Diaspora, Ph.D. “All the Women Are White, All the Blacks Are But Some of Us Are Brave”, *Black Women’s Studies*. New York: Feminist Press.
- ZAPF, H. (1999). “The theoretical discourse of hybridity and the post-colonial time-space of the Americas”, *ZEITSCHRIFT FUR ANGLISTIK UND AMERIKANISTIK*, 47(4), 302-310.

ALGILANAN YENİLİKÇİLİK, İŞLETMEYE DUYULAN GÜVEN VE MARKA SADAKATI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Vural ÇAĞLIYAN¹ Nahit YILMAZ²

Geliş: 03.11.2020 / Kabul: 26.01.2021

DOI: 10.29029/busbed.820268

Öz

İşletmeler rakipleri karşısında müşteri kazanma ve kazandıkları müşterileri elde tutma amacıyla yenilik faaliyetlerine önem vermektedir. İşletmeler böyle bir rekabetçi avantajı sürdürebilmek için de sürekli yenilik yapabilecek bir yapıya sahip olmak istemektedir. Yenilik yapabilme yeteneği bir taraftan yeni müşteriler kazandırırken diğer taraftan mevcut müşterilerin elde tutulmasını, yani sadık müşteriler haline getirilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında işletmenin yenilikçi bir işletme imajına sahip olması ve müşterilerin işletmenin yenilikçiliğine olan güveni, müşteri sadakatinin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı işletmeler ile ilgili olarak müşterilerin algıladığı yenilikçilik düzeyi, işletmeye duyulan güven ve müşteri sadakati arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu ilişkilerin incelenmesi amacıyla anket yönteminden yararlanılmıştır. Yapılan anket çalışmasında soruların hazırlanmasında akıllı cep telefonu üreticisi bir marka dikkate alınmış olup bir kamu üniversitesinde çalışan akademisyenler üzerine yapılan alan araştırmasının sonuçları bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Akademisyenlerin işletmenin algılanan yenilikçilik düzeyi, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yenilikçilik, Algılanan Yenilikçilik, İşletmeye Duyulan Güven, Marka Sadakati, Müşteri Sadakati*

¹ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, vcagliyan@selcuk.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7964-8840>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, nyilmaz@erbakan.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4978-8428>.

A RESEARCH ON PERCEIVED INNOVATION, COMPANY TRUST AND CUSTOMER LOYALTY

Abstract

Business enterprises attach importance to innovation activities so as to win customers over their competitors and to retain these customers. In order to sustain such a competitive advantage, business enterprises prefer to have a consistent innovative structure. The ability to innovate does not only help in attracting new customers but also makes it easier to retain existing customer who could become loyal customers of the business. From this perspective, it is important for the business to have an innovative business image that is trusted by the customers in order to ensure customer loyalty. In this context, the main purpose of the study is to examine the relationship between customers' perceived level of the business innovation, trust in the business and customer loyalty. The survey method was used to examine these relationships. In the course of preparing the questions in this method, a brand manufacturer of smart mobile phones was taken into consideration and the results of the field study conducted on academics working at a public university were evaluated within the scope of this study. Based on the results, it was deduced that there is a statistically significant relationship between the academicians' perceived level of the business innovation, customer satisfaction and customer loyalty.

Keywords: *Innovation, Perceived Innovation, Company Trust, Brand Loyalty, Customer Loyalty*

Giriş

Teknolojinin değişim ve yayılma hızı hem pazarları hem de tüketicileri doğrudan etkilemektedir. Bu değişim pazarda rekabet şartlarının ağırlaşması ve rakip sayısının artması ve çeşitlenmesi, müşteriler açısından ise beklentilerinde ve memnuniyet düzeylerinde yaşanan değişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şartlar altında işletmeler hem teknolojik olarak yenilenmek hem de pazara sunulan ürün bakımından yenilikçi olmak zorundadırlar.

Bir işletmenin kendisini yenilikçi olarak tanımlaması önemlidir. Bununla birlikte müşterilerin işletmenin yenilikçi olup olmadığına karar vermesi de bir o kadar önemlidir. Bir başka deyişle işletmenin kendisini yenilikçi olarak tanımlaması tek başına yeterli olmayıp müşterilerin de bu yenilikçilik tanımını benimsemesi gerekmektedir. Genel anlamda işletmeye özel anlamda markaya duyulan güven bu algının yönetilmesinde önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla bir işletmenin müşterileri açısından yenilikçi bir işletme olarak algılanmasını

destekleyecek olan önemli araçlardan birisi müşterinin işletmeye duyduğu güvenidir. İşletmenin yenilikçiliği ve müşterinin işletmeye duyduğu güveninin işletme açısından önemi ise sadık müşterilerdir.

Bu çalışmada müşterilerin algıladığı yenilikçilik düzeyi, işletmeye duyulan güven ve müşteri sadakati arasındaki ilişkiler akıllı cep telefonu üreticisi bir marka özelinde incelenecektir. Bu amaçla bir kamu üniversitesinde çalışan akademisyenler üzerinde yürütülen alan araştırmasının sonuçları çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

1. Literatür İncelemesi

1.1. Yenilik ve İşletmenin Algılanan Yenilikçilik Düzeyi

İşletmecilik açısından yeniliğin en eski tanımlarından birisi 1934 yılında Schumpeter tarafından yapılan tanımdır. Bu tanımla yenilik, "yeni ürün, hizmet, iş süreçleri veya pazarlarla ilgili yeni bileşimlerin yaratılması ve uygulanması" olarak tanımlanmıştır (Ellingstad, 2016: 257).

Lisetchi ve Brancu'ya (2014: 88) göre yeniliklerin amacı ekonomik görüş açısından "müşteri ve üretici değeri yaratmak" olup, topluma doğru olumlu bir etki sağlamaktadır. Bir başka tanım yeniliğin, "organizasyonların pazarda başarıyla ilerlemek, rekabet etmek ve kendilerini farklılaştırmak için fikirleri, geliştirilmiş ürünlere, hizmete veya süreçlere dönüştürdüğü çok aşamalı bir süreç" olduğu biçimindedir (Baregheh vd.2009: 1334). Ambile'ye (1988: 126) göre ise yenilik tanımlarının çoğu yaratıcı düşüncenin bir sonucu olarak yeni fikirlerin gelişmesini ve uygulanmasını kapsamaktadır.

Yenilikçilik kavramı ise yeniliğin benimsenme veya kabullenilmesi ile ilgili bir kavramdır. Nitekim Rogers (1971) yenilikçiliği bir işletmenin yenilikleri diğer işletmelere göre ne kadar erken benimsediğinin bir derecesi olarak tanımlanmıştır. Bir başka deyişle yeniliği rakiplerine göre daha erken benimseyen ve dolayısıyla uygulayan işletmeler yenilikçi işletmelerdir. Bu görüşü destekler nitelikte bir değerlendirme de Pierce ve Delbecq (1977: 32) tarafından yapılmış olup yazarlara göre yenilikçilik, "bir fikrin işletme tarafından erken uygulanmasıdır".

Kunz vd. (2011: 817) işletmenin algılanan yenilikçilik düzeyini; tüketicinin, işletmenin yeni, yaratıcı ve etkili fikir ve çözümleri pazara sunma kapasitesinin algılanması olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla tamamen yenilikçi işletmeler, uzun zaman içerisinde istikrarlı bir şekilde yenilikçilik faaliyetlerini sürdürebilmektedirler. Sürekli olarak, rakiplerinden daha önce ve daha çok sayıda

yenilik benimseyen işletmeler diğerlerine göre daha çok yenilikçi sayılmaktadırlar (Subramania vd., 1996: 639).

İşletmelerin yenilikçilikleri ifade edilirken sıklıkla müşterilerin yenilikçiliği algılama düzeylerine atıf yapılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında müşteriler yeni bir mal ve hizmeti, temelde “ne kadar yeni” olduğuyula algılasalar da Olshavsky ve Spreng (1996: 522), bu ifadeye yeniliğin tüketim kalıplarını ne derecede değiştirdiğinin de etkisi olduğunu söylemişlerdir. Moreau vd., (2001: 492) yaptıkları araştırmada ise müşterilerin yenilikçiliği, şu anda hakkında bildikleri mal ve hizmetlerden ne kadar farklı olduğuyula ilgili olarak algıladıklarını belirtmişlerdir. Alexander vd. (2008: 310) ise yenilikçiliğin algılanmasını, yeni mal ve hizmetin müşteri açısından faydası ile beraber yeni mal ve hizmetin tüketim tecrübesi üzerindeki etkisini ne derece yansıttığıyla ölçmeye çalışmıştır.

Bütün bu açıklamalar, müşterilerin yenilikçiliği algılanmasının birçok farklı boyutun etkisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak yeni mal ya da hizmetin sunduğu yenilikler ne şekilde algılanırsa algılandığı, bu algının yenilikçi işletmelerin çıktılarını olarak değerlendirilmesi, “yenilikçi” ifadesinin, bunu sürdürülebilir bir strateji olarak benimseyen ve pazar başarısını yakalamış işletmeler için söylenebileceğini vurgulamak gerekmektedir.

1.2. İşletmeye Duyulan Güven

Güven kavramı sözlükte; korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu, itimat şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, E.T.03.05.2020). Delgado-Ballester vd.’ne (2003: 37) göre birisine tamamen güvenmek, bu kişinin yaptıklarının ona güvendiği insan için olumlu ya da en azından olumsuz sonuçlara getirmelerine inanmaktır. İşletmecilik açısından bakılacak olursa, geniş anlamda güven, karşılıklı ticari ilişkide bulunan tarafların birbirlerine karşılıklı “itimatları” olarak açıklanabilir (Moorman vd.,1992: 316).

Delgado-Ballester ve Munuera- Aleman’a (2005: 189) göre güveninin iki boyutu vardır. Bu boyutlardan güvenilirlik, verilen sözlerin tutulması ve müşteri ihtiyaçlarının tatminini içerirken, diğer boyut olan niyetler ise; tüketicilerin herhangi bir sorun ile karşılaştıklarında gösterilen iyi niyet, dürüstlük ve tutumsal davranışlardan oluşur. Güven, karşılıklı ilişki içerisinde bulunan tarafların birbirlerinin isteklerini karşılayabileceklerini düşünerek, aralarında koordinasyon oluşturmaları ve tarafların bu karşılıklı ilişkide sorumluluklarında olan görevleri yerine getirmeleri yoluyla gerçekleşir (Dwyer vd.,1987).

Güven, iş ilişkisi içerisinde olunan işletmeye duyulan güven, müşterinin işletmeye karşı olan güveni, markaya duyulan güven ve de bir işletmeye ya da ilişkili iş ortağına karşı olan algılanan güvenilirlik olarak farklı kapsamlarda değerlendirilmektedir (La ve Choi, 2012: 112). İşletme ile müşteri ilişkilerinin başarılı bir şekilde kurulması ve sürdürülmesi bakımından güven aynı zamanda yoğun rekabet ortamında faaliyet gösteren sektörlerde stratejik bir unsurdur (Lau ve Lee, 1999: 353).

Müşterilerin, işletmelere karşı olan güvenleri, kaliteli mal ve hizmet üretimi, işletme imajı, satış sonrası hizmetler, müşterilerin gerçekleştirdikleri geri dönüşleri dikkate almaları, yapılan hataları beyan etmeleri ve ürünleri doğru söylemlerle sunmalarına bağlı olarak oluşur (Naumann, 1992: 33). Güven, ilişkilerin planlı ve işbirliği içerisinde yürümesini sağlayan stratejik bir unsurdur (Dwyer vd., 1987).

Gurvies ve Korchia'ya (2003) göre müşteri güveni, marka ile uzun vadeli ilişkiyi sürdürmeye yönelik açık ya da kapalı niyet olarak tanımlanmaktadır. Lau ve Lee'ye (1999: 355) göre marka güveni ve işletmeye duyulan güven arasında pozitif ilişkisi vardır. İşletmeye ait bir markanın performansı müşterilerin bütün işletmeye karşı güvenini etkileyebilmektedir.

Tüketicinin markaya karşı güveni sağlanamaz ise işletmeye karşı güveni de oluşturulmaz. Ayrıca bu süreç karşılıklıdır. İşletmeler açısından, rekabetin yoğun olduğu sektörlerde uzun dönemli sürdürülebilir başarı kalite, maliyet, hız, esneklik ve yenilikçilik gibi rekabetçi öncelikleri sağlamakla beraber, müşteri merkezli olmayı gerektirir. İşletmeler, pazardan işletmeye doğru müşteri etkileşimine önem vermeli ve her etkileşimi güvenilir müşteri ilişkisi kurmak ve de geliştirmek açısından şans olarak görmelidirler (Driggs ve Stier, 2014).

Tüketiciler, güven duydukları markaların istek ve ihtiyaçlarını karşılayabileceklerine duydukları inanç miktarınca, markaya olan güvenleri artış ya da azalış gösterir (Robert vd. 2009: 254).

Marka güveni ile tüketiciler, markaya karşı pozitif beklentilerini ve markaya olan inançlarını ortaya koyarlar (Luk & Yip, 2008: 454). Marka güveni, ortalama bir tüketicinin markadan beklentisi nispetinde, arzu ettiği değeri yaratabileceğine olan inancıdır (Jin ve Lee, 2010: 675).

İşletmeler, tüketicilerin güvenini kazanmanın bir yolu olarak, markalaşma stratejilerine yatırım yaparlar ve bu sayede marka sadakatini inşa etmeye ve sürdürmeye çalışırlar (Sodano, 2002: 106).

1.3. Müşteri Sadakati

Küresel bir rekabet baskısı ile karşı karşıya olan işletmeler bir taraftan yeni müşterilere ulaşmaya çalışırken diğer taraftan mevcut müşterilerin elinde tutmak için çaba harcamak zorundadırlar. Bu açıdan bakıldığında müşteri sadakati (Eren ve Erge,2012: 4460) günümüzde işletmelerin özellikle önem vermeleri gereken ve uzun vadeli olarak düşünülmesi ve planlanması gereken bir konudur.

Müşteri sadakati, müşterinin, kendisi için başka alternatiflerinin de mevcut olduğu bir ortamda, belli bir işletmeye, satıcıya ya da mal ve hizmete (markaya) yönelik duyduğu, hissettiği, içten (duygusal) bağlılık ve tesadüfi olmayan alışveriş eğilimi (tutumu) arzusu ve eylemidir (sürekli tercihidir). Sadakat işletmeye yönelik olabileceği gibi mal ve hizmete (markaya) yönelikte olabilir (Bayuk ve Küçük, 2007: 287) . Buradan hareketle müşterinin istekli bir biçimde bir işletme veya marka ile ilişkisini sürdürme duygusu, müşteri sadakatini ifade edebilir.

Müşteri sadakatinin sağlanabilmesi için müşterinin o işletmenin ürünlerinin kendisi için en iyi seçenek olduğuna inanması gerekmektedir (Oliver,1999: 37). Kumar ve Shah'a (2004: 321) göre geçmişte sadakat kavramı işletmenin pazardaki güç ve kontrolü ile açıklanabilmekteydi. Bugün ise işletmeler pazar paylarını sadık müşteriler ile elinde tutmaya çalışmaktadır.

Müşteri sadakati müşteri memnuniyetinden farklılaşmaktadır. Shoemaker ve Lewis'e (1999: 350) göre müşteri memnuniyeti, müşteri beklentilerinin karşılanma derecesini ölçmektedir. Müşteri sadakati ise, tüketicinin tekrar satın alma ve ortaklık faaliyetine girme olasılığını ölçmektedir.

Müşteri sadakati davranışsal ve tutumsal olmak üzere iki ana boyut içerir (Dick ve Basu, 1994). Ancak Oliver (1999: 36), müşteri sadakatinin tutumsal boyutunu üç alt bileşene ayırarak, dört aşamalı bir ayırıma gitmiştir. Oliver (1997: 34), müşterilerin her sadakat aşamasında uyumsuz ve farklı şekilde sadık olmaları konusuna vurgu yapmış, bireylerin bağlılık düzeylerinin önce bilişsel, ikinci olarak duygusal, üçüncü aşamada gayret ve son olarak davranışsal aşamada olgunlaştığını öne sürmüştür. Diğer bir deyişle, müşteri sadakati, mal ve hizmet hakkında bilgi/bilgiye dayalı olarak bilişsel olarak, daha sonra bir mal ve hizmet performansı hakkında duygusal olarak, daha sonra geleneksel olarak bir mal ve hizmete bağlılıkla ve son olarak davranışsal olarak gelişir.

Bunlar:

- *Marka (İşletme) Performansına Odaklanan “Bilişsel Sadakat” (Cognitive):*

Bu aşamada müşteriler, sevdikleri bir mal ve hizmet ile alternatifleri arasında, deneyimler ve mal ve hizmet özellikleri veya performans seviyeleri hakkında önceden veya dolaylı olarak elde ettikleri son bilgileri karşılaştırarak sadakat oluştururlar (Back, 2005: 452; Back ve Parks, 2003: 421)

- *Markanın Müşteriler İçin Cazip Hale Getirilmesine Odaklanan “Duyuşsal Sadakat” (Affective):*

Bireyler, bilişsel öğelerin tekliflerinin veya özelliklerinin ya da performanslarının artan çekiciliğine bağlı olarak bir mal ve hizmet için bir etki derecesi (beğeni) oluştururlar (Evanschitzky ve Wunderlich, 2006: 339). Bilişsel sadakatten daha derin bir sadakat düzeyidir (Pedersen ve Nysveen, 2001: 151). Duygusal sadakat, belirli bir mal ve hizmete karşı zevkli bir tatminle (tatminin zevk boyutu) veya olumlu tutumla ilgilidir (Oliver, 1997: 35).

- *Müşteride Markayı Tekrar Satın Alma İsteği Oluşturma ile İlgilenen “Gayret Sadakati” (Conative):*

Sadakatin bir sonraki aşaması, "belirli bir şekilde bir hedefe doğru davranma niyetini veya bağlılığını" gösteren gayret aşamasıdır (Oliver, 1997: 35). Müşteri sadakatının güçlü bir satın alma taahhüdü içeren bu davranışsal boyut, olumlu etki ile ilgili sık deneyimlere dayalı olarak gelişir (Oliver, 1999: 37). Bu nedenle, teslimat başarısızlıkları yoluyla tekrarlanan olumsuz etki atakları, iletişimi kolayca azaltır ve müşterilerin rekabetçi alternatifleri deneme niyetini ortaya çıkartır (Evanschitzky ve Wunderlich, 2006: 151). Kişinin sadık olma ve yeniden satın alma arzusunu içeren ilişki duygulanımının ötesine geçse de, bu sadakat aşaması hâlâ kırılabilir içerir (Oliver, 1997: 35)

- *Tekrar Satın Alma Faaliyetine Yönelik Bağlılık Anlamına Gelen “Davranışsal Sadakati” (Action):*

Dört aşamalı sadakat teorisinin son aşaması Davranışsal Sadakattir. İşletmelerin, müşterilerin sadakatının, tutum (bilişsel-duyuşsal-gayret) aşamasının ötesine geçilmesine gerek duyulur. Bu aşama, gerçekleştirilmemiş bir eyleme sebep olabilecek bilişsel, duygulanım ve gayrete dayalı bir motivasyonun hareket etmesine ihtiyaç duyulan boyuttur. Çünkü “bireylerin niyeti her zaman hedefli eyleme dönüştürülemeyebilir” (Kuhl ve Beckmann, 1985: 94). Bu nedenle, sadakat çerçevesinin tamamlanması, harekete geçmeye hazır olmaya ve

engellerin (herhangi bir alternatif potansiyel sunan durumsal etkiler veya çeşitli pazarlama çabaları) üstesinden gelinmesini gerektiren eylemlerin kontrolüne ihtiyaç duyar (Oliver,1997: 35).

2. Araştırma Metodolojisi

2.1. Yöntem ve Örneklem

Araştırmanın temel amacı, akıllı telefon üreticisi işletmenin yenilikçilik düzeyi ile bu işletmenin müşterilerinin işletmeye duyulan güveni ve müşterilerin bu işletmeye olan sadakati arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yönteminden yararlanılmıştır.

Kunz vd. (2011:816), çalışmasında Algılanan Yenilikçilik Düzeyinin, tüketici sadakatini işlevsel-bilişsel ve duygusal-deneyimsel olmak üzere iki yol aracılığıyla etkilediğini ortaya koymuştur. Bir işletmenin sadece yeni ürün ve teknolojileri değil, işletmenin tüketici algılarını bir bütün olarak ele alması ve tüketici duyguları ile deneyimlerinin yanı sıra işlevsel-bilişsel bir bakış açısını da hesaba katması gerektiğini ifade etmişlerdir. Çalışmada işletmenin Algılanan Yenilikçilik Düzeyini ölçmek amacıyla Kunz vd. (2011:818) tarafından geliştirilmiş olan tek boyut ve 7 maddelik bir ölçekten yararlanılmıştır.

Lau ve Lee (1999:354) ölçeğin alındığı çalışmalarının sonucunda, bir markaya olan güven ile markanın arkasındaki işletmeye olan güvenin el ele gittiğini gösterdiğini, biri olmadan diğerinin elde edilemeyeceğini söylemişlerdir. Çalışmada müşterilerin işletmeye duyulan güven düzeylerini ölçmek amacıyla ise Lau ve Lee (1999:354) tarafından geliştirilmiş olan tek boyut ve 5 maddelik bir ölçekten yararlanılmıştır. Müşteri sadakatinin ölçülmesi amacıyla yine Lau ve Lee (1999:354) tarafından geliştirilmiş olan tek boyut ve sekiz maddelik bir ölçekten yararlanılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeklere ait maddeler İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Yapılan çeviri konunun uzmanı akademisyenler tarafından kontrol edilmiştir. Türkçeye çevrilen ifadeler yeniden İngilizceye çevrilerek orijinal metinle olan farklılıklar kontrol edilmiş ve düzenlenmiştir. Bu değişim ölçeğin geçerliliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Araştırmanın ana kütlesini Selçuk Üniversitesi akademisyenleri oluşturmaktadır. Üniversitede toplam 2200 akademisyen tam zamanlı olarak çalışmaktadır. Araştırma sürecinde (Mart-Nisan 2019) Selçuk Üniversitesi akademisyenlerine anket formu ulaştırılmıştır. Veri toplama süreci sonunda değerlendirmeye uygun 247 anket elde edilmiştir.

Elde edilen örnek sayısının ana kütle temsil gücünün belirlenmesinde Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004:50) tarafından hazırlanan, belirli bir ana kütle temsil edecek olası örnek kütle rakamları tablosu referans alınmıştır. Bu bağlamda 2500 kişilik bir ana kütle için $\pm 0,05$ örnekleme hatası; $p=0,8$ (ana kütledeki X'in gözlenme oranı) ve $q=0,2$ (ana kütledeki X'in gözlenmeme oranı) olmak kaydıyla belirlenen örnek kütle sayısı 224'tür. Bu bağlamda ana kütle 2200 kişi olması ve elde edilen örnek sayısının 247 olması dikkate alındığından örnek kütle ana kütle temsil gücünün olduğu görülmektedir. Veri toplama aracı Likert tipi ölçek olup ölçekte 1 kesinlikle katılmıyorum ve 7 kesinlikle katılıyorum anlamındadır. Elde edilen veriler SPSS 22.0 istatistiksel yazılım paketi kullanılarak test edilmiştir.

2.2. Araştırmanın Önemi ve Hipotezleri

Henard ve Dacin (2010), yenilikçilik algısının, daha yüksek tüketici katılımına yol açabileceğini ve dolayısıyla dolaylı olarak müşteri sadakatini etkileyebileceğini, ifade etmişlerdir. Yenilikçilik tüketici sadakatini doğrudan etkileyebilir. Çünkü tüketiciler yenilikçi markaları ihtiyaçlarını karşılama konusunda daha yetenekli olarak görürler ve karşılığında bu tür markalara daha fazla bağlı kalarak tepki verirler (Eisingerich ve Rubera, 2010). Yenilikçilik tüketicilerin bilişsel ve duygusal memnuniyetini etkileyen bir uyarıcı olarak, dolaylı biçimde sadakati etkileyebilir (Kunz vd., 2011:819). Bu ifadelerden hareketle *Hipotez 1*. geliştirilmiştir.

Hipotez 1: İşletmenin algılanan yenilikçilik düzeyi ve müşteri sadakati arasında pozitif bir ilişki vardır.

Çeşitli duyuşsal faktörler nedeniyle, sadık tüketiciler markayı daha fazla kullanabilir - yani markayı kullanmaktan hoşlanabilir veya imajıyla özdeşleşebilir (Upshaw 1995). Özel olarak, markaya sadık olan tüketiciler, bu markada hiçbir alternatifinin sağlayamayacağı benzersiz bir değer algıladıkları için bir daha fazla ödeme yapmaya istekli olabilirler. Tüketiciler için bu benzersiz değer yaratımı, bir markaya olan güvenden veya müşterilerin markayı kullandıklarında edindikleri daha olumlu sonuçlardan kaynaklanabilir (Chaudhuri ve Holbrook,2001:85).

Lau ve Lee'ye (1999:352) göre bir şahıs başka birisine güveniyor ise, bu durumda bu şahsın güvenmesi o kişiye karşı olumlu davranış niyetine de katkı sağlamaktadır. Başka bir deyişle tüketici markaya (işletmeye) güveniyor ise bu markaya ya da işletmeye karşı olumlu satın alma niyetini oluşturabilmektedir.

Dolayısıyla tüketici güveni onun markaya ya da işletmeye karşı sadakatine olumlu etki sağlamaktadır. Bu açıklamalara göre *Hipotez 2*. aşağıdaki gibidir.

Hipotez 2: İşletmeye duyulan güven ile müşteri sadakati arasında pozitif bir ilişki vardır.

Garbarino ve Johnson (1999:74) güveni, sadakatinin başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca sadakat, potansiyel hassasiyet ve fedakârlık içermektedir. Dolayısıyla müşterinin güveni ortada olmadığı takdirde müşteri sadakati de olmamaktadır. Başka bir deyişle müşteri sadakati ve müşteri güveni arasında pozitif bir ilişki vardır. Çiftçi'ye (2012) göre ise "işletmenin algılanan yenilikçilik düzeyi, tüketicilerin risk algılamalarını azaltan önemli bir faktördür". Tüketicinin risk algılaması azaldığı zaman tüketicinin işletmeye karşı güveni artırmaktadır. Bu açıdan *Hipotez 3*. aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

Hipotez 3: İşletmeye duyulan güven ile algılanan yenilikçilik düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır.

3. Araştırmanın Bulguları

3.1. Demografik Özellikleri

Katılımcıların en genç olanı 23 yaşında, en yaşlı olanı 62 yaşında ve yaş ortalaması 37,49'dur. Çalışma süreleri ise 1 yıl ile 38 yıl arasında değişmektedir. Araştırmaya katılanların tamamı akademisyen olup %37,2'i kadın, %62,8'i erkeklerden oluşturmaktadır. Katılımcıların %11,3'ü İletişim Fakültesinden, %11,3'ü Edebiyat Fakültesinden, % 11,3'ü Mühendislik Fakültesinden, %10,9'u Sağlık Bilimleri Fakültesinden, %10,9'u Fen Fakültesinden, %10,1'i Veteriner Fakültesinden, %8,1'i İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinden, %6,9'u Mimarlık Fakültesinden, %5,3'ü Sosyal Bilimler Yüksekokulundan, %6,5'i Spor Bilimler Fakültesinden, %4,5'i Hukuk Fakültesinden ve %2,8'i Turizm Fakültesindedir. Unvanlar açısından değerlendirildiğinde katılımcıların %33,2'i araştırma görevlisi, %21,9'u öğretim görevlisi, %18,2'i doktor öğretim üyesi, %15'i doçent doktor ve %11,2'i profesör doktor şeklindedir. Bir akademisyenin araştırmaya dâhil olabilmesi için en az bir kez, akıllı telefon üreticisi olan markanın telefonunu kullanmış olması şartı aranmıştır. İşletme isminin açıklanmasına izin vermediğinden çalışmada marka ismine yer verilmemiştir.

3.2. İşletmenin Algılanan Yenilikçilik Düzeyi

Çalışmamızın yöntem kısmında ifade edildiği gibi, Algılanan Yenilikçilik Düzeyini ölçmek amacıyla Kunz vd. (2011:818) tarafından geliştirilmiş ölçeğin yapısal geçerliliğinin olup olmadığını incelemek amacıyla ölçeğe faktör analizi

uygulanmıştır. Yapılan faktör analizi sonuçları ve araştırmaya katılan akademisyenlerin ölçek bağlamındaki maddelerle ilgili değerlendirmelerine ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. Algılanan Yenilikçilik Düzeyi

Maddeler	F1	Ort.	S.S.
Bu işletme dinamiktir.	0,927	5,98	0,96
Bu işletme çok yaratıcıdır.	0,950	5,54	0,89
Bu işletme her zaman yeni ürünleri piyasaya sürmekte ve piyasa hareketleri yaratmaktadır.	0,797	6,06	1,01
Bu işletme kendi alanında öncüdür.	0,785	5,51	1,22
Bu işletme sürekli olarak yeni fikirler üretmektedir.	0,820	5,46	0,97
Bu işletme kendi önerileri ile piyasayı değiştirdi.	0,966	5,68	0,86
Bu işletme gelişmiş, ileri görüşlü bir işletmedir.	0,686	5,45	1,08
Algılanan Yenilikçilik Toplam³		5,67	0,84
<i>Özdeğer</i>	5,090		
<i>Açıklanan Varyans (%)</i>	72,715		
<i>Cronbach alpha değeri</i>	0,935		

Notlar: (i)n=247. (ii) Varimax Rotasyonlu Asal Bileşenler Analizi. (iii) KMO: 0,716, Barlett Testi=2111,257; $p<0,001$. (iv) Ölçekte 1 kesinlikle katılmıyorum ve 7 kesinlikle katılıyorum anlamındadır. (v) Friedman çift yönlü Anova testine göre ($\chi^2=266,499$; $p<0,001$) sonuçlar istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Ölçek üzerinde varimaks rotasyonlu asal bileşen faktör analizi yürütülmüştür. Yapılan analiz sonucunda ölçekteki maddeler tek boyutta toplanmış olup öz değer 1'den büyüktür. Ortaya çıkan boyut toplam varyansın %72,715'ini açıklamakta olup maddelerin tamamının faktör yükleri 0,45'ten büyüktür. Bu bulgular ölçeğin yapısal geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca ölçeğin cronbach alfa katsayısı 0,70'ten büyüktür. Bütün bu açıklamalar çerçevesinde ölçeğin içsel tutarlılığa sahip olduğu görülmüştür.

Amacı müşteri ve üretici değeri yaratmak olan yenilikçiliğin, yarattığı değerlerin benimsenme ve kabul edilme derecesi tüketiciler için yenilikçi işletme algısının temel dayanaklarıdır. İşletmelerin algılanan yenilikçilik seviyeleri; tüketicinin yeni, yaratıcı ve etkili fikir ve çözümlerin yarattığı değerlerin pazara sunulması kapasitesini algılaması ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla tamamen yenilikçi olarak ifade edilen işletmeler zaman içerisinde istikrarla yenilikçilik faaliyetlerini sürdüren işletmelerdir. Sürekli olarak, rakiplerinden daha önce ve daha çok sayıda yenilik ortaya koyan işletmeler diğerlerine göre daha çok yenilikçi sayılmaktadırlar. Bu bağlamda ortalama değerlere bakıldığında,

³Algılanan Yenilikçilik Düzeyi Ölçeğine ilişkin puanlar toplanmadan önce ölçeğin güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa değeri 0,935 olup ölçeğin güvenilir olduğunu ve toplanarak toplam puanın alınabileceğini göstermektedir.

işletmelerin sürekli yeni ürünler pazara sunması ve dolayısıyla pazar hareketliliği yaratması (Ort.6,06), sunulan değerın benimsenmesi ve kabul edilmesi ile işletmelerin dinamik olduğu düşüncesi (Ort.5,98), yenilikçi işletme algısı konusunda elde ettiğimiz önemli sonuçlardır. Bununla beraber ölçekte yer alan ortalamaların hepsi, yenilikçi işletme algısını destekler niteliktedir.

3.3. İşletmeye Duyulan Güven

Çalışmanın yöntem bölümünde ifade edildiği gibi, müşterilerin işletmeye duyulan güven düzeylerini ölçmek amacıyla Lau ve Lee (1999:354) tarafından geliştirilmiş olan tek boyut ve 5 maddelik bir ölçekten yararlanılmıştır. Ölçeğin yapısal geçerliliğinin olup olmadığını incelemek amacıyla ölçeğe faktör analizi uygulanmıştır.

Tablo 2. İşletmeye Duyulan Güven

Maddeler	F1	Ort.	S.S.
Bu işletmeye güvenmiyorum.	0,594	3,80	1,46
Bu işletmenin beni aldatmayacağına inanıyorum.	0,768	5,02	1,54
Bu işletmeye tamamen güvenebileceğimi düşünüyorum	0,855	4,77	1,38
Bu işletmeden aldığım ürünleri kullandığımda kendimi güvende hissediyorum, çünkü işletmenin beni hayal kırıklığına uğratmayacağını biliyorum.	0,891	5,26	1,16
Kaliteli ürünler üretme konusunda bu işletmeye güvenebileceğimi düşünüyorum.	0,836	5,59	1,26
İşletmeye Duyulan Güven Toplam⁴		4,90	1,01
<i>Özdeğer</i>	3,168		
<i>Açıklanan Varyans (%)</i>	63,356		
<i>Cronbach alpha değeri</i>	0,850		

Notlar: (i)n=247. (ii) Varimax Rotasyonlu Asal Bileşenler Analizi. (iii) KMO: 0,837, Barlett Testi=564,875; p<0,001. (iv) Ölçekte 1 kesinlikle katılmıyorum ve 7 kesinlikle katılıyorum anlamındadır. (v) Friedman çift yönlü Anova testine göre ($\chi^2=504,302$; p<0,001) sonuçlar istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Yapılan faktör analizi sonuçları ve araştırmaya katılan akademisyenlerin ölçek bağlamındaki maddelerle ilgili değerlendirmelerine ilişkin bilgiler yukarıda Tablo 2.'de sunulmuştur.

Ölçek üzerinde varimaks rotasyonlu asal bileşen faktör analizi yürütülmüştür. Yapılan analiz sonucunda ölçekteki maddeler tek boyutta toplanmış olup öz değer 1'den büyüktür. Ortaya çıkan boyut toplam varyansın %63,356'sını açıklamakta olup maddelerin tamamının faktör yükleri 0,45'ten

⁴İşletmeye Duyulan Güven Ölçeğine ilişkin puanlar toplanmadan önce ölçeğin güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0,901 olup ölçeğin güvenilir olduğunu ve toplanarak toplam puanın alınabileceğini göstermektedir.

büyüktür. Bu bulgular ölçeğin yapısal geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca ölçeğin cronbach alfa katsayısı 0,70'ten büyüktür. Bütün bu açıklamalar çerçevesinde ölçeğin içsel tutarlılığa sahip olduğu görülmüştür.

Yukarıdaki tablo değerleri incelendiğinde ters kodlanmış madde olan “bu işletmeye güvenmiyorum” maddesi dışındaki tüm maddelerin skorlarının orta değer üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum katılımcıların markanın sahibi olan işletmeye duyulan güvenlerinin nispeten yüksek düzeyde olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

3.4. Müşteri Sadakati

Çalışmada müşteri sadakatini ölçmek amacıyla Lau ve Lee (1999:354) tarafından geliştirilmiş, tek boyut ve sekiz maddelik ölçekten faydalanılmıştır. Ölçeğin yapısal geçerliliğinin olup olmadığını incelemek amacıyla ölçeğe faktör analizi uygulanmıştır. Yapılan faktör analizi sonuçları ve araştırmaya katılan akademisyenlerin ölçek bağlamındaki maddelerle ilgili değerlendirmelerine ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 3.'te sunulmuştur.

Tablo 3. Müşteri Sadakati

Maddeler	F1	Ort.	S.S.
Bu işletmeden ürün almaya niyetim yok *	0,853	4,17	1,61
Başka bir işletmenin ürünlerine indirim yapması halinde, genellikle bu işletmenin yerine başka bir işletmenin ürününü alırım *	0,822	4,85	1,46
Bu işletmenin ürünlerini, bu ürün kategorisinde hangi markayı satın alacağına karar veremeyen birisine tavsiye etmem*	0,638	4,88	1,27
Eğer bu işletmenin ürünü ihtiyacım olduğunda mağazada bulunmuyorsa, onu başka bir mağazadan satın alırım	0,667	4,30	1,60
Bu işletme hakkında birisi olumsuz bir yorum yaparsa onu savunurum	0,671	4,43	1,30
Eğer bu işletme ürünü ihtiyacım olduğunda mağazada bulunmuyorsa başka zaman satın alırım	0,687	4,99	1,27
Bu işletme hakkında birisi olumsuz bir yorum yaparsa ona inanırım*	0,933	4,70	1,32
Arkadaşlarıma bu işletmenin ne kadar iyi olduğunu sık sık söylerim	0,606	4,64	1,42
Müşteri Sadakati Toplam ⁵		4,62	1,04
Özdeğer	4,415		
Açıklanan Varyans (%)	55,188		
Cronbach Alpha değeri	0,879		

⁵Müşteri Sadakati Ölçeğine ilişkin puanlar toplanmadan önce ölçeğin güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa değeri 0,879 olup ölçeğin güvenilir olduğunu ve toplanarak toplam puanın alınabileceğini göstermektedir.

Notlar: (i)n=247. (ii) Varimax Rotasyonlu Asal Bileşenler Analizi. (iii) KMO: 0,715, Barlett Testi=1440,800; $p<0,001$. (iv) Ölçekte 1 kesinlikle katılmıyorum ve 7 kesinlikle katılıyorum anlamındadır. (v) Friedman çift yönlü Anova testine göre ($\chi^2=161,087$; $p<0,001$) sonuçlar istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Ölçek üzerinde varimaks rotasyonlu asal bileşen faktör analizi yürütülmüştür. Yapılan analiz sonucunda ölçekteki maddeler tek boyutta toplanmış olup öz değer 1'den büyüktür. Ortaya çıkan boyut toplam varyansın %55,188'ini açıklamakta olup maddelerin tamamının faktör yükleri 0,45'ten büyüktür. Bu bulgular ölçeğin yapısal geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca ölçeğin cronbach alfa katsayısı 0,70'ten büyüktür. Bütün bu açıklamalar çerçevesinde ölçeğin içsel tutarlılığa sahip olduğu görülmüştür.

Sadakat işletmeye yönelik olabileceği gibi mal ve hizmete (markaya) yönelik olabilir. Buradan hareketle müşterinin istekli bir biçimde bir işletme veya marka ile ilişkisini sürdürme duygusu, müşteri sadakatini ifade edebilir. Bu sadakatin sağlanabilmesi için müşterinin ilgili işletmenin ürünlerinin, alternatif ürünlerden kendisi için daha fazla değer yarattığına inanması gerekmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre, önceki ölçekler kadar yüksek ortalamalara sahip olmasa da müşteri sadakati ölçeği, müşterilerin araştırmaya konu olan ürünlere (markalara) olan sadakatini yansıtmaktadır. Ancak ortalamalar içerisinde en yüksek değer (Ort.4,99), “ilgili işletmenin ürününe ihtiyacım olduğunda ulaşamadığım durumda başka zaman satın alırım” seçeneğidir. Bu durumda müşteri sadakati açısından tüketicinin arzu ettiği değer için yaratılmasını erteleyebileceği sonucu çıkmaktadır. Alternatif ürünlere (markaya) olan eğiliminin düşük olması, markaya olan sadakatinin sonucu olduğu biçiminde yorumlanabilir.

3.5. Algılanan Yenilikçilik Düzeyi, İşletmeye Duyulan Güven ve Müşteri Sadakati İlişkisi

Araştırmanın temel amacı işletmenin algılanan yenilikçilik düzeyi, işletmeye duyulan ve müşteri sadakati arasında ilişkinin irdelenmesidir. Bu bağlamda değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Korelasyon katsayısı hesaplanmadan önce işletmeye duyulan güven ve Müşteri Sadakati ölçeklerindeki ters kodlanmış olan 5 maddenin kodlanması düzeltilmiştir. Sonuçlar aşağıda Tablo 4.'te verilmiştir.

Tablo 4. Korelasyon Matrisi

	Algılanan Yenilikçilik	İşletmeye Duyulan Güven	Müşteri Sadakati
Algılanan Yenilikçilik	1		
İşletmeye Duyulan Güven	0,463*	1	
Müşteri Sadakati	0,305*	0,339*	1

Not: *p<0,001.

Tablo 4.'teki veriler incelendiğinde İşletmenin Algılanan Yenilikçilik Düzeyi, İşletmeye Duyulan Güven ve Müşteri Sadakati ölçekleri arasında orta düzeyde ve istatistiksel bakımdan anlamlı(p<0,001) pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir.

İşletmenin Algılanan Yenilikçilik Düzeyi, İşletmeye Duyulan Güven ve Müşteri Sadakati ölçekleri arasındaki korelasyonların tespit edilmesinden sonra ölçekler arasındaki nedensel ilişkiyi belirlemek amacıyla

$$\text{Müşteri Sadakati} = b_0 + b_1\text{AlgılananYenilikçilik} + \varepsilon \quad (\text{Model 1.})$$

$$\text{Müşteri Sadakati} = b_0 + b_1\text{Güven} + \varepsilon \quad (\text{Model 2.})$$

$$\text{Güven} = b_0 + b_1\text{AlgılananYenilikçilik} + \varepsilon \quad (\text{Model 3.})$$

modelleri öne sürülmüş ve regresyon analizi yürütülmüştür. Burada ε hata terimi üzerinde klasik regresyon varsayımları geçerlidir. Regresyon analizi sonuçları Tablo 5.-7.'de görülmektedir.

Tablo 5. Regresyon Analizi Sonuçları (Model 1.)

Bağımlı Değişken	ΔR^2	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	t	F
Müşteri Sadakati	0,089	Sabit Terim	2,481	0,431	5,754*	25,127*
		Algılanan Yenilikçilik	0,377	0,075	5,013*	

Not:*p<0,001.

Tablo 6. Regresyon Analizi Sonuçları (Model 2.)

Bağımlı Değişken	ΔR^2	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	t	F
Müşteri Sadakati	0,112	Sabit Terim	2,919	0,307	9,479*	31,911*
		Güven	0,347	0,061	5,649*	

Not:*p<0,001.

Tablo 7. Regresyon Analizi Sonuçları (Model 3.)

Bağımlı Değişken	ΔR^2	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	T	F
Güven	0,211	Sabit Terim	1,723	0,393	4,388*	66,956*
		Algılanan Yenilikçilik	0,561	0,069	8,183*	

Not:*p<0,001.

Tablo 5.'deki regresyon analizi sonuçlarına göre R2 (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri Müşteri Sadakati'nin işletmenin Algılanan Yenilikçilik Düzeyi ile açıklanabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Tablo 4. ve 5.'deki sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde “işletmenin algılanan yenilikçilik düzeyi ve müşteri sadakati arasında pozitif bir ilişki vardır” şeklindeki -1- numaralı hipotezin desteklendiği görülmektedir.

Literatürde benzer sonuçların elde edildiği tespit edilmiştir. Örneğin Shams vd. (2015), marka yenilikçiliğini inceledikleri çalışmada elde ettikleri sonucun bu çalışmadaki ile benzer nitelikte olduğu görülmektedir. Araştırmada yeni fikirler üreterek, yeni tasarımlar ve ileri teknoloji kullanımı sayesinde farklılaştırma stratejisinin marka yenilikçiliği ile pozitif ilişkisini ortaya koymuşlardır.

Duygun ve Yücel (2017: 451), örnekleme hava yolu işletmeleri olan çalışmalarında, havayolu işletmelerinin algılanan yenilikçilik düzeylerini Kunz (2011: 818)'un ortaya koyduğu ölçekle tespit etmişlerdir. Havayolunun algılanan yenilikçilik düzeyinin yolcu tercihleri üzerine etkisi incelenmiş ve yolcu tercihlerindeki değişimin, havayolunun algılanan yenilikçilik düzeyi tarafından açıklanabildiği ortaya çıkmıştır.

Tablo 6.'deki regresyon analizi sonuçlarına göre R2 (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri Müşteri Sadakati'nin işletmeye duyulan güven ile açıklanabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Tablo 4. ve 6.'deki sonuçlar “işletmeye duyulan güven ile müşteri sadakati arasında pozitif bir ilişki vardır” şeklindeki -2- numaralı hipotezi desteklemektedir.

Literatürde yukarıdaki sonuca benzer çalışmaların olduğu görülmektedir. Örneğin Kim vd. (2016), Kore'de akıllı telefon pazarı örneklemlenmiş çalışmalarında müşteri sadakatini ölçmüşlerdir. İlgili çalışmada, akıllı telefon özelliklerinin ve işletmeye ait kurumsal faktörlerin müşteri memnuniyetini etkilediğini, müşteri memnuniyeti ile pazarda karşılaşılan alternatif maliyetler ve farklılaştırma ile farklı değerler sunan ürünlerin ortaya çıkardığı engellerin de müşteri sadakatini etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Tablo 7.'deki regresyon analizi sonuçlarına göre R2 (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri işletmeye duyulan güvenin algılanan yenilikçilik düzeyiyle açıklanabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Tablo 4. ve 7.'deki sonuçlar “işletmeye duyulan güven ile algılanan yenilikçilik düzeyi arasında pozitif bir ilişki vardır” şeklindeki

-3- numaralı hipotezi desteklemektedir. Literatürde benzer sonuçların olduğu çalışmalar bulunmaktadır (Lassoued ve Hobbs 2015, Delgado-Ballester ve Munuera-Alemán 2005).

Tablo 5.'teki sonuçlar incelendiğinde algılanan yenilikçilik düzeyinin müşteri sadakati üzerinde çok düşük düzeyde bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Tablo 7.'de algılanan yenilikçilik düzeyinin işletmeye duyulan güven duygusu üzerinde azımsanmayacak düzeyde bir etkisinin olduğu görülmüştür. Bu çerçevede algılanan yenilikçilik düzeyi ile işletmeye duyulan güvenin müşteri sadakati üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla

$$\text{Müşteri Sadakati} = b_0 + b_1 \text{Algılanan Yenilikçilik} + b_2 \text{Güven} \quad (\text{Model 4.}) \\ + \varepsilon$$

modeli öne sürülmüş ve regresyon analizi yürütülmüştür. Burada ε hata terimi üzerinde klasik regresyon varsayımları geçerlidir. Regresyon analizi sonuçları Tablo 8.'de görülmektedir.

Tablo 8. Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	ΔR^2	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	t	F
Sadakat	0,136	Sabit Terim	2,037	0,436	4,669*	20,361*
		Algılanan Yenilikçilik	0,233	0,083	2,813*	
		Güven	0,258	0,068	3,773*	

Not: * $p < 0,001$.

Müşteri Sadakati'nin algılanan yenilikçilik düzeyi ve işletmeye duyulan güven ile açıklanabileceğini öne süren 4 numaralı model istatistiksel bakımdan anlamlıdır ($p < 0,001$). Regresyon analizi sonuçlarına göre, R^2 (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri Müşteri Sadakati'nin algılanan yenilikçilik düzeyi ve işletmeye duyulan güven ile açıklanabileceğini göstermektedir. Tablo 8.'de görüldüğü gibi; modele algılanan yenilikçilik düzeyinin dâhil edilmesi, Tablo 6.'da elde edilen işletmeye duyulan güven düzeyi ile müşteri sadakati arasındaki açıklanan varyans değerini belli bir ölçüde artırmaktadır.

Sonuç

Günümüzdeki rekabetçi ortamda müşteri sadakati, işletmeler için uzun vadeli ve sürdürülebilir başarının sembolüdür. Sadakatli bir müşteri sadece uzun zaman içinde değil, istediği zamanda belli bir işletmenin ürünü pazarda olmadığı diğer işletmelerin ürünlerini tercih etmemektedir. Bununla birlikte önceki çalışmalarda ortaya konduğu gibi müşterinin belli bir işletmeye ya da

markaya güveni olmadan sadakati de oluşmamaktadır. Ayrıca dünya pazarındaki başarılı işletmelere (örn.Apple) bakıldığında, müşteriler tarafından organizasyonel ve kültürel bakımından yenilikçi olarak görülmektedir.

Bununla birlikte işletmenin algılanan yenilikçilik düzeyi, işletmeye duyulan güven ve müşteri sadakati arasındaki nedensel ilişkinin irdelenmesi üzerine doğrudan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı işletmenin algılanan yenilikçilik düzeyi, işletmeye duyulan güven ve müşteri sadakati arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Belirtilen değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesinde, organizasyonel seviyenin daha uygun olduğu görüşünden hareketle ve toplumdaki yeniliklerin öncüsü olacakları düşüncesi ile akademisyenlerin örneklem olarak seçildiği bir alan araştırması yürütülmüştür. Ayrıca Apple ve Samsung işletmeleri en çok tercih edilen markalar (işletmeler) olduğundan ve müşteri tarafından yenilikçi olarak görüldüğünden bu çalışma için bu işletmeler örnek olarak seçilmiştir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre “işletmenin algılanan yenilikçilik düzeyi” ölçeğindeki bütün maddelere katılımın yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Apple işletmesi açısından Samsung işletmesine ilişkin verilere göre işletmeye duyulan güven ölçeğinin tüm maddelere katılım düzeylerinin daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

İşletmenin algılanan yenilikçilik düzeyi, müşteri sadakati ve işletmeye duyulan güven ölçekleri arasında pozitif yönde, orta düzeyde ve istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişkinin olduğu ve sadakatin işletmenin algılanan yenilikçilik düzeyi ve güven ölçekleri ile açıklanabileceği tespit edilmiştir.

İşletmenin algılanan yenilikçilik düzeyi müşteri güveni geliştirme açısından oldukça önemlidir; işletmenin yenilikçi olması müşterilerin bu işletmeye karşı güven düzeylerini arttırabilmektedir. Bununla birlikte bir işletme için müşteri sadakatının gelişmesinin önemi vurgulanmaktadır. İşletmeye duyulan güvenin müşteri sadakatine pozitif bir etkisi olduğundan dolayı işletmenin algılanan yenilikçilik düzeyinin ve güvenin, sadakatin açıklayıcıları olması oldukça anlamlı ve önemlidir.

Bu çalışmanın örneklemini akademisyenler ile sınırlı tutulmuş olup örnek sayısının azlığı çalışma açısından önemli bir kısıttır. Bundan sonraki çalışmalarda toplumun farklı organizasyonel yapıya sahip olan işletmelerde ve farklı işletme alanında araştırmanın tekrarlanmasının literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- ALEXANDER D.L., Lynch J.G. Jr., and Wang Q., (2008), “ As Time Goes By: Do Cold Feet Follow Warm Intentions For Really New Versus Incrementally New Products?”, *J. Mark. Res.*, 45, pp. 307-319
- AMBILE, Teresa M. (1988), “A Model of Creativity And Innovation in Organizations”, *Research in Organizational Behavior*, 10, 123-167.
- BACK, K. and Parks, S. C. (2003), “A Brand Loyalty Model Involving Cognitive, Affective and Conative Brand Loyalty and Customer Satisfaction”, *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 27(4): 419–435.
- BACK, K., (2005). “The Effects of Image Congruence on Customers” Brand ,Loyalty in The Upper Middle-Class Hotel Industry” *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 29(4): 448–467
- BAREGHEH, Anahita, Rowley, Jennifer, and Sambrook, Sally (2009), “Towards a Multidisciplinary Definition of Innovation”, *Management Decision*, 47(8), 1323 – 1339
- BAYUK, M. Nedim ve Küçük, Ferit (2007) , “Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati İlişkisi”, *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, Cilt XXII, Sayı I 285-292
- CHAUDHURİ A, and Holbrook MB.(2001), “The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty”. *Journal of Marketing*. 2001;65(2):81-93.
- ÇİFTÇİ, Sertaç (2012), “Tüketicilerin Yeni Ürünlere Yönelik Adaptasyon Tutumları Üzerinde Tüketicilerin ve Firmaların Yenilikçilik Düzeylerinin Etkisi”, *Dumlupınar University Journal of Social Science / Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34.
- DELGADO-BALLESTER, E., and J. Luis Munuera-Aleman, (2005), “Does Brand Trust Matter to Brand Equity,?” *Journal of Product & Brand Management* 14, No. 3: 187-196.
- DELGADO-BALLESTER, Elena, Munuera-Aleman, Jose Luis and Yague-Guillen, Maria Jesus (2003), “Development and Validation of a Brand Trust Scale.”, *International Journal of Market Research* 45(1), 35-54

- DICK, A. S. and Basu, K. (1994), "Customer Loyalty: Toward an Integrated Conceptual Framework", *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22: 99–113.
- DRIGGS, Woody ve Jeffrey Stier (2014), "How to Growth Customer Trust", *Customer Relationship Management*, October, 10.
- DUYGUN, A , Yücel, M . (2018), "Yolcu Tercihlerinde Havayolunun Algılanan Yenilikçilik Düzeyinin Rolü Üzerine Bir Araştırma", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi* , 15 (2) , 443-460 . DOI:10.24010/soid.382827
- DWYER, F. R., Schurr, P. H., and Oh, S. (1987), "Developing Buyer-Seller Relationships". *The Journal of Marketing*, 11-27.
- EISINGERICH, A.B. and Rubera, G. (2010), "Drivers of Brand Commitment: A Cross-National Investigation", *Journal of International Marketing*, Vol. 18 No. 2, pp. 64-79.
- ELLINGSTAD, Beena.S.S.P. (2016), "Social Innovation Model For Business Performance and Innovation", *International Journal of Productivity and Performance Management*, 65 Iss 2, 256-274
- EREN, Selim Said, ve Aydın Erge (2012), "Marka Güveni, Marka Memnuniyeti ve Müşteri Değerinin Tüketicilerin Marka Sadakati Üzerine Etkisi" *Journal of Yasar University* 26(7), 4455-4482
- EVANSCHTIZKY, H. and Wunderlich, M. (2006), "An Examination of Moderator Effects: The Four Stage Loyalty Model". *Journal of Service Research*, 8(4): 330–345.
- GARBARINO, E. ve Johnson, M. S. (1999), "The Different Roles of Satisfaction, Trust and Commitment in Customer Relationship", *Journal of Marketing*, 63(2), 70- 87
- GURVIEZ, Patricia, and Michael Korchia (2003), "Proposal for a Multidimensional Brand Trust Scale." 32nd Emac-Conference-Glasgow, *Marketing: Responsible and Relevant*.
- HENARD D.H. and Dacin, P.A (2010), "Reputation for Product Innovation: Its Impact on Consumers", *Journal of Product Innovation Management*, Vol. 27 No. 3, pp. 321-335.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b3b42ddf04de8.18589820, E.T. 03.05.2020

- JIN, S.-A A. & Lee, K. M. (2010), “The Influence of Regulatory Fit and Interactivity on Brand Satisfaction and Trust in E-Health Marketing Inside”, 3d Virtual Worlds (Second Life). *Cyberpsychology, Behavior, And Social Networking*, 13(6), 673–680
- KIM ,M-K, Wong S.F., Chang Y. , Park J.-H., (2016), “Determinants of Customer Loyalty in The Korean Smartphone Market: Moderating Effects of Usage Characteristics”, *Telematics and Informatics*, Volume 33, Issue 4, November, Pages 936-949 November 2016, Pages 936-949
- KUHL, J. and Beckmann, J. (1985), *Historical Perspectives in the Study of Action Control*. In *Action Control: From Cognition to Behavior*, Edited by: Kuhl, J. and Beckmann, J. 89–100. Berlin,Germany: Springer Verlag.
- KUMAR, V. I. S. W. A. N. A. T. H. A. N., and Denish S., (2004), "Building and Sustaining Profitable Customer Loyalty For The 21st Century." *Journal of Retailing* 80(4), 317-329.
- KUNZ, W., Schmitt, B. and Meyer A., (2011), “How Does Perceived Firm Innovativeness Affect the Consumer?”, *Journal of Business Research* 64(8), 816-822
- LA, S. and Choi B. (2012), “The Role of Customer Affection and Trust in Loyalty Rebuilding After Service Failure and Recovery”, *The Service Industries Journal*, 32 (1): 105-125.
- LASSOUED R. and Hobbs J E. (2015), “Consumer Confidence in Credence Attributes: The Role of Brand Trust”, *Food Policy*, Volume 52, April 2015, Pages 99-107
- LAU, G. T and Lee S.H., (1999), “Consumer’s Trust in a Brand and Link to Brand Loyalty”, *Journal of Market Focused Management*, 4 (4): 341- 370.
- LISTECHI M. and Brancu L., (2014), “The Entrepreneurship Concept as a Subject of Social Innovation”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 124 (2014) 87 – 92
- LUK, S. T.K. & Yip, L. S. C. (2008), “The Moderator Effect of Monetary Sales Promotion of the Relationship Between Brand Trust and Purchase Behaviour. *Brand Management*, 15(6), 452–464.

- MOORMAN, C., Gerald Z. and Rohit D., (1992), "Relationships Between Providers and Users of Market Research: The Dynamics of Trust Within and Between Organizations", *Journal of Marketing Research*, 29 (3): 314-328.
- MOREAU P. , Markman A. and Lehmann D. (2001), "What is it? Categorization Flexibility and Consumers' Responses to Really New Products, *J. Consum. Res.*, 27, pp. 489-498
- NAUMANN, E., (1992), "Ten Easy Ways to Lose Your Customer's Trust", *Business Horizons*, September-October, 30-34.
- OLIVER, R. L. (1999), "Whence Consumer Loyalty?" *The Journal of Marketing*, 33-44.
- OLIVER, R. L. (1997), *Satisfaction: A Behavioral Perspective on the Consumer*, New York, NY: McGraw-Hill.
- OLSHAVSKY R.W. and Spreng R.A. , (1996), "An Exploratory Study of the Innovation Evaluation Process", *J. Prod. Innov. Manage.*, 13, pp. 512-529
- PEDERSEN, P. E. and Nysveen, H. (2001), "Shopbot Banking: An Exploratory Study of Customer Loyalty Effects", *International Journal of Bank Management*, 19(4): 146-155.
- PIERCE, J. L. and Delbecq, A. L. (1977), "Organization Structure, Individual Attitudes and Innovation" *The Academy of Management Review*, 2, No. 1, 27-37
- ROBERT Jr., L. P., Dennis, A. R. & Hung, Y. T. C. (2009), "Individual Swift Trust and Knowledge-Based Trust in Face-to-Face and Virtual Team Members", *Journal Of Management Information Systems/Fall*, 26(2), 241-279.
- ROGERS, E., (1971), *Diffusion of Innovations* (2nd edition). New York: The Free Press
- SHAMS, R., Alpert, F. and Brown, M. (2015), "Consumer Perceived Brand Innovativeness: Conceptualization and Operationalization", *European Journal of Marketing*, Vol. 49 No. 9/10, pp. 1589-1615. <https://doi.org/10.1108/EJM-05-2013-0240>

- SHOEMAKER, S. and Lewis R. C. (1999), “Customer Loyalty: The Future of Hospitality Marketing”, *International Journal of Hospitality Management* 18(4), 345-370.
- SODANO, V. (2002), “Trust, Economic Performance and the Food System: Can Trust Leadup to Unwanted Results? Paradoxes in Food Chains and Networks”, In: *Proceedings of the 5th International Conference on Chain and Network Management in Agribusiness and the Food Industry*, Netherlands, 6–8 June, pp. 104–118
- SUBRAMANIAN, A. and Sree N., (1996), “Organizational Innovativeness: Exploring the Relationship Between Organizational Determinants of Innovation, Types of Innovations, and Measures of Organizational Performance”, *Omega* 24(6), 631-647
- UPSHAW L., (1995), *Building Brand Identity: A Strategy for Success in a Hostile Market Place*, John Wiley and Sons, New York (1995)
- YAZICIOĞLU E., ve Yahşi S., (2004), *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık, 49-50.

OSMANLI İŞÇİ TARİHİNE BİR BAKIŞ: THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LIMITED'İN [ŞARK HALI KUMPANYASI] ÜRETİM ORGANİZASYONU, İŞÇİLERİ VE ÜCRET POLİTİKASI [1908 – 1914]¹

Emrah YILMAZ² Hayrettin PINAR³

Geliş: 26.10.2020 / Kabul: 25.12.2020

DOI: 10.29029/busbed.816481

Öz

Bu araştırma, 16 Aralık 1907 tarihinde İngiltere’de [Londra] kurulup tüzel bir kişilik kazanan İngiliz menşeli The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM] veya diğer bir isimle Şark Halı Kumpanyası’nın 20. yüzyılın başında kuruluşuna giden süreci ve şirketin kuruluşuyla beraber Anadolu coğrafyasında 1908 yılından itibaren uyguladığı eve iş verme sistemini [putting – out] ne şekilde organize ettiğini açıklamayı amaçlamaktadır. Araştırmamız ayrıca şirketin eve iş verme sistemi dâhilinde yürüttüğü halı üretim faaliyetleri sonucu Anadolu coğrafyasında istihdam ettiği, ettirdiği halı dokuma işçilerinin sayısını tespit edip, uygulanan ücret politikasını ve halı dokuma işçilerinin çalışma koşullarını ele alarak Osmanlı imalat sektörünün önemli üretim alanlarından biri olan halıcılığın Osmanlı işçi tarihindeki önemini incelemektedir. 1908’den 1914 yılına kadar sadece Anadolu coğrafyasında 50 – 60 bin arasında halı dokuma işçisi istihdam edip eve iş verme sistemi sayesinde kayda değer kârlar elde eden OCM, bu yönüyle Osmanlı halıcılığını monopolize etmiş ve I. Dünya Savaşı’nın hemen

¹ Bu makale, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde sunulan The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Yeri ve Önemi başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, emrah.yilmaz09@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5955-8277>.

³ Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hapinar@ogu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7261-2394>.

öncesine kadar halı üretim faaliyetlerini devam ettirerek aynı zamanda Anadolu - Osmanlı halılarının en önemli ihracatçılarından biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: OCM, Anadolu, Osmanlı Halıcılığı, İşçi, Ücret Politikası

**A LOOK AT THE HISTORY OF OTTOMAN LABOUR:
PRODUCTION ORGANIZATION, WORKERS AND WAGE POLICY
OF THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LIMITED [ŞARK
HALI KUMPANYASI] [1908 – 1914]**

Abstract

This study aims to explain the process of British origin The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM] or aka Şark Halı Kumpanyası founded in England [London] on December 16, 1907 and acquired a legal personality from the beginning of the 20th century to its establishment and how the company has organized the home-employment system [putting – out] it has been implementing in the Anatolian geography since 1908. Our study also determines the number of carpet weaving workers that the company has employed in the Anatolian geography as a result of the carpet production activities carried out within the home employment system, and it examines the importance of carpet weaving, which is one of the important production areas of the Ottoman manufacturing sector, in the history of Ottoman workers by considering the wage policy applied and the working conditions of carpet weaving workers. From 1908 until 1914, OCM employed 50 - 60 thousand carpet weaving workers in Anatolia alone and made significant profits thanks to the home employment system, it monopolized the Ottoman carpet weaving in this respect and at the same time it became one of the most important exporters of Anatolian - Ottoman carpets by continuing its carpet production activities until just before the First World War.

Keywords: OCM, Anatolia, Ottoman Carpet, Worker, Fee Policy

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun bir tarihî geçmişe sahip olan halıcılık, 19. yüzyılda serbest ticaret ilkesiyle beraber birtakım yapısal dönüşümler yaşamaya başlamıştır. Halıcılığın dönüşüm ve değişim yaşadığı 19. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı ekonomisinin yüzyıllardır dayandığı temel ilkelerin de ortadan kalkmaya başladığı bir zaman dilimine tekabül etmekteydi (Genç, 2012: 64). Serbest ticaret ilkesi zanaatlara dayalı üretim biçimine ciddi bir darbe vurmakla beraber parça başı üretim ile çocuk ve kadın emeğine dayanan ihracat odaklı bazı alanlarda yeni

bir uzmanlaşma ve üretim yapısı ortaya çıkarmıştır. Uluslararası pazara yönelik olarak gelişen bu üretim faaliyetlerinde ucuz iş gücü bu faaliyetlerin devamında kilit bir rol oynamıştır (Quataert, 1999: 239 vd). 19. yüzyıl boyunca Avrupa tekstil mamulleri karşısında yerli iplik eğirmeciliği gibi zanaatlar ortadan kalkarken istisnai olmak üzere kumaş dokumacılığı ve halıcılık gibi üretim alanları varlıklarını koruyabilmiş (Pamuk, 2018: 100 – 102) ve Osmanlı halıcılığı aynı yüzyılın ilerleyen zamanlarında üretimde önemli gelişmeler kaydetmiştir (BOA. A.} MKT. 42/22, 20 Cemaziyelevvel 1262, 1; BOA. A.} MKT. 65/98, 22 Safer 1263, 1; BOA. C.İKTS. 31/1520, 29 Rebiülahir 1262, 1, 3). 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı halıcılığında üretim artışının sağlanmasında Osmanlı Devlet yetkililerinin bu üretim alanını teşvik etmek üzere kredi imkânları tanınması, gümrük vergisi muafiyeti ve yurt dışından getirilecek makinelerin satın alınmasında kolaylıklar sağlaması gibi unsurlar önemli bir rol oynamıştır (BOA. A.} MKT. 65/98, 22 Safer 1263, 1; BOA. C.İKTS. 31/1520, 29 Rebiülahir 1262, 1, 3).

Osmanlı Devlet yetkilileri, halıcılıkta üretim artışı sağlamaya çalışırken yurt dışından gelen talep doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyette bulunan yabancı halı ticaret evleri kurulmaya başlanmıştır. Bu ticaret evleri yüzyılın ikinci çeyreğinde görünürlük, ikinci yarısından sonra da yaygınlık kazanmaya başlamışlardır (BOA. HR. TO. 225/54, 20 Mart 1857, 2 – 3).⁴ Konumuz açısından önem teşkil eden bu ticaret evlerinden ilkinin *P. De Andria & Co.* adında ve 1836 yılında İzmir'de kurulan ticaret evi oluşturmaktadır (The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue, 1910: 1).⁵ *P. De Andria* ailesinin kökeni Cenevizlilere dayanmakla birlikte bu aile Sakız Adası'na yerleşmiş daha sonra Yunan İhtilali sırasında Sakız Adası'ndan İzmir'e göç etmek zorunda kalmıştır (Wynn, 2008: 27). İzmir'e yerleştikten sonra halı ticaretiyle ilgilenmeye başlayan aile, bu süreci 1836 yılında *P. De Andria* şirketini kuruluşuyla tamamlamıştır. *Andria* halı ticaret evi, İzmir'de kurulmakla beraber halı ticaretinin gelişmesine paralel olarak İstanbul gibi önemli bir kentte de halı ticaretiyle ilgilenmiş (Ahenk, 16 Muharrem 1325/16 Şubat 1322, Sayı: 3228, s. 1) ayrıca Anadolu coğrafyasında halı üretimiyle ilgilenen mahallere de ilgi göstererek oralarda halı dokutturmuştur. Bu ticaret evinin Anadolu'da halı üretimi gerçekleştirdiği mahallerden biri de Sivas'tı. Şirketin, Sivas'taki faaliyetleri 1907 yılına kadar devam edegelmiştir (Revue Commerciale du Levant Bulletin

⁴ Bu ticaret evlerinden biri olan *W. Griffitt & Co.* Smyrna için bkz. BOA. HR. TO. 225/54, 20 Mart 1857, 2 – 3.

⁵ OCM'nin İngilizce halı kataloğu olan bu kaynak bundan sonra The OCM Catalogue kısaltması ile verilecektir.

Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, 31 Mayıs 1907, Sayı: 242, s. 885 – 886; Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited, 1907: 1).⁶ P. De Andria dışında 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde kurulan başka ticaret evi, evleri de bulunmaktaydı. Bunlardan biri de *Habif & Polako* isimindeki şirketti. Bu halı şirketi, ticaret evi yine İzmir merkezli olmak üzere 1840 yılında kurulmuştur (The OCM Catalogue, 1910: 1). Şirket, İzmir'de kurulduktan sonra Anadolu'da bulunan birtakım halı üretim merkezlerinde halı üretim ve ticaretiyle ilgilenmiş ve bu ticari varlığını 1907 yılına kadar sürdürmüştür. 1907 yılına kadar olan 67 yıllık zaman diliminde bu ticaret evi, Osmanlı halılarının özellikle Avrupa ve Amerika'ya ihracatında önemli bir rol oynamıştır (Memorandum and Articles, 1907: 1 – 2; Annuaire Oriental, C. IX, 1889 – 1890: 683).

Yüzyılın ikinci çeyreğinin ilerleyen yıllarında halı ticaret evlerinin kuruluşlarının devam ettiği anlaşılmaktadır. 1842 yılında yine İzmir merkezli önemli bir halı ticaret evi daha kurulmuştur. *T. A. Spartali & Co.*, adındaki bu şirket 19. yüzyıl halı ticaretinde kayda değer gelişmeler göstermiş ve Sivas başta olmak üzere Anadolu'nun farklı yerlerinde halı üretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Spartali & Co. halı üretim faaliyetlerine devam etmekle beraber üretilen halıların ihracatını gerçekleştirmek için de adımlar atmıştır. Şirket, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu halılarının Mısır gibi ülkelere ihracatını gerçekleştirerek Kahire ve İskenderiye gibi iki önemli kentte halı satışı mağazaları tesis etmiştir (St. Antony's College Middle East Centre Archive Oriental Carpet Manufacturers Ltd Collection, Kutu: 11, No: 85, Notice; St. Antony's College Middle East Centre Archive Oriental Carpet Manufacturers Ltd Collection, Kutu: 3, No: 9, 21 Temmuz 1907 tarihli Albert Aliotti İmzalı belge).⁷

⁶ OCM'nin İngilizce kuruluş nizamnamesi olan Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited isimli kaynak bundan sonra Memorandum and Articles kısaltması ile verilecektir. İstanbul Fransız Ticaret Odası'nın aylık bülteni olan Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople isimli kaynak ise bundan sonraki referanslarda Revue Commerciale du Levant kısaltması ile verilecektir.

⁷ OCM'nin kuruluşundan farklı isimler altında olmakla beraber 2000'li yıllara uzanan tarihi geçmişiyile ilgili önemli miktarda doküman, belge ve istatistik barındıran bu arşivin analitik tasnifi yapılmamıştır. Şirketle ilgili kaynaklar günümüzde kutular içinde muhafaza edilmektedir. Kutular içinde muhafaza edilen belge, mektup, yönetim kurulu kararları, fotoğraf gibi yazılı materyaller numaralandırılmıştır. Araştırmamızda arşivin ismini verdikten sonra kaynağın hangi kutuda muhafaza edildiğini ve sonrasında kutu içindeki numarasını verdik, numaralandırılan kaynak veya belgenin ismi varsa onu da referansta gösterdik. Örnek olarak; Kutu: 11, No: 85 ve Notice gibi. Araştırmamızla ilgili bu kayda değer arşiv, bundan sonraki referanslarda SAC MECA OCM COL, kısaltması ile verilecektir. Ayrıca kaynakların bulunduğu kutu ve belge numaraları da referansta gösterilecektir.

Yine şirket, Avrupa'nın iki büyük başkenti Londra ve Paris'te halı satış mağazaları tesis etmiştir. Spartalı ticaret evinin başta Mısır olmak üzere İngiltere ve Fransa'da mağazalar kurması bu şirketin Anadolu halılarının üretiminde belli bir seviyeye ulaştığını ve dünyanın farklı bölgelerini Anadolu halılarıyla tanıştırdığını göstermektedir (SAC MECA OCM COL, kutu: 11, No: 85, 1 Ocak 1908 tarihli T. A. Spartalı & Co.'nun kendini tasfiye ettiğine dair ilanı).

Spartalı şirketi, Anadolu halıcılığında etkin bir rol oynamakla beraber farklı isimler altında halı ticaret evlerinin kuruluşu yüzyıl boyunca devam etmiştir. Kurulan bu yeni ticaret evlerinden biri de *G.P & J. Baker* şirketi idi, bu şirket 1878 yılında Londra'da kurulmuş ve Osmanlı halılarının önemli üreticilerinden biri olmuştur (SAC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, Notice; Memorandum and Articles, 1907: 1; The OCM Catalogue, 1910: 1). G. P. Baker şirketi, kuruluşundan sonra Anadolu – Osmanlı halılarının yurt dışı piyasalarına ihracatını gerçekleştirmek üzere reklam ve ilanlar vermiştir. Osmanlı halılarına olan rağbet ve revacın farkında olan Baker şirketi, özel nakliye tarifeleri sunarak başta Avrupalı müşteriler olmak üzere dünyanın farklı yerlerinde bulunan piyasalara Anadolu halılarını göndermiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 5, Matthew Lee, History of The Oriental Carpet Manufacturers, 5).⁸ Baker şirketi, Anadolu menşeli halıları yurt dışına ihraç ederken şirketin kuruluşunu izleyen iki yıl içinde başka bir halı ticaret evi daha halı üretim faaliyetlerine başlamıştır. *Sydney La Fontaine* adındaki bu şirket 1880 yılında İzmir merkezli olarak kurulmuş ve halıcılıkta 1907 yılına kadar aktif bir rol oynayarak halı üretim faaliyetlerini devam ettirmiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, Notice; The OCM Catalogue, 1910: 1). Bu şirketin kurucusu Sydney James William'dır ve Sydney 18 Aralık 1882'de ünlü Whittall⁹ ailesinin kızlarından Edith Amelia Whittall ile evlenmiştir. Osmanlı'ya yerleşmiş Levanten aileler arasında bu tür evliliklerin yapılmasına sıklıkla rastlanmakla birlikte bu tür evliliklerin ailelerin ticari ilişkilerinin iç içe geçmesine sebep olduğu ve yine birbiriyle akrabalık ilişkileri geliştiren bu ailelerin güçlü ticaret ağları kurdukları

⁸ Baker şirketinin, 1889 yılında yayınlanan reklam afişi Osmanlı bayrağı zeminine işlenmiştir. Bu noktada şirketin ticari kaygılarla da olsa Osmanlı kimlik ve aidiyetini benimsediği veya simgesel anlamda böyle bir izlenim yaratmaya çalıştığı söylenilebilir.

⁹ Whittall ailesi 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında önemli ticari faaliyetlerde bulunan bir şirketti. Levant Company'nin tasfiye edilmesiyle Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz tüccarlar, şirketten boşalan yeri aile şirketleri kurarak doldurmaya çalışmışlardır. Bunlar arasında en önemli şirket Whittall & Co. idi. 1811 yılında İzmir'e yerleşen Charlton Whittall tarafından kurulan bu şirket, Lee ve Barker aileleriyle kurdukları ticaret evleri sayesinde İngiltere ile olan ticarete önemli bir rol oynamışlardır. Zamanla gelişen Whittall şirketi, 20. yüzyılın başlarında Anadolu'nun farklı bölgelerinde 48 şubeye sahip olmuş ve Anadolu'nun birçok yerine yayılmıştır. Bkz. Kurmuş, 1974: 27 – 29; Giraud, 1934: 63 vd.

söylenbilir (La Fontaine, 1934: 122, 140 – 141; Kurmuş, 1974: 27 – 29). Sydney, 1880 yılında halı ticaret evini kurduktan sonra Uşak bölgesinde bulunan dokuyucularla sözleşmeler yapmış ve bu bölgede halı üretmeye başlamıştır. Sydney'in Uşak'taki halı üretim faaliyetlerini yakından takip eden G. P. Baker şirketi, Sydney La Fontaine şirketinin en önemli halı alıcısı olmuş ve aylık belli sayıda halı Baker şirketine satılmıştır (Wynn, 2008: 20).

Sydney La Fontaine şirketi, halı üretiminde belli bir seviyeye gelirken Osmanlı halıcılığının üretim kapasitesinin artışına paralel olarak 20. yüzyılın başında yeni halı ticaret evleri kurulmaya devam etmiştir. Bu ticaret evlerinden biri de *Sykes & Co.* idi, bu şirket 1902 yılında ticari halıcılığın merkezi haline gelen İzmir'de kurulmuştu (SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme). 20. yüzyılın hemen başında İngiliz kökenli Joe Armitage Sykes tarafından kurulan bu şirketin kuruluşundan 1907 yılının sonuna kadar başta İzmir ve İstanbul olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerinde halı ticaretiyle meşgul olduğu anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme; Memorandum and Articles, 1907: 1; SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, 9 Kasım 1914 tarihli Amerika İstanbul Başkonsolosu G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe).

Joe Armitage, Sykes şirketini kurmadan önce İzmir'de 1890'ların başında [1891 – 92] halı ticaretine başlamış ve çok kısa sürede halı piyasasında önemli bir güç haline gelerek halı fiyatlarını istediği şekilde yönlendirmeye muvaffak olmuştur. Sykes, ayrıca halı üretim piyasasında kendisine rakip olan, olabilecek birçok Osmanlı tebaası yerli tüccarı da ortadan kaldırmıştır. Bununla da yetinmeyen Sykes, 1890'ların sonlarına doğru halı piyasasında halı satış fiyatlarını da düşürerek halı dokuyucularını da zor durumda bırakmıştır. Aynı dönemde halı ham madde fiyatları %80'lere varan oranlarda artış gösterirken halı satış fiyatları %15 düşüş göstermiştir (Ahenk, 6 Safer 1325/8 Mart 1323, Sayı: 3245, 3). Armitage, 1890'ların sonlarına doğru halı piyasasında üstünlüğü ele geçirdiğinden halı ham maddelerini de – yapağı, yün iplik, boya – inhisarına almak istemiş ve bundan dolayı da ham maddelerin üretimine yönelmiştir. 1902 yılında Sykes & Co.'nun kuruluşundan kısa bir süre sonra [1902 – 03] Hüdâvendigar Vilayeti Bandırma Kazası Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikasını 5 yıllığına kiralayarak bu amacını gerçekleştirmiştir (Ahenk, 6 Safer 1325/8 Mart 1323, Sayı: 3245, 3). Armitage, Bandırma Beyköy'de bulunan fabrikayı sadece kendi adına değil aynı zamanda İzmir'de halı ticaretiyle ilgilenen başka halı tüccarlarının iştirakiyle kiralamış, devralmıştır (Ahenk, 11 Cemaziyelevvel 1325/

9 Haziran 1323, Sayı: 3324, 3; Ahenk, 6 Safer 1325/ 8 Mart 1323, Sayı: 3245, 3).¹⁰

Sykes & Co. tarafından devralınan Beyköy'deki yün iplik fabrikası, Anadolu'da bulunan halı üretim merkezlerinin başlıca iplik tedarikçisi haline gelmiş ve 1907 yılına gelindiğinde Batı ve Orta Anadolu'da bulunan 14 halı üretim merkezinde kullanılan yün ipliğin % 84'ünü temin eder hale gelmiştir (Quataert, 1999: 265). Beyköy'deki bu fabrika yün iplik üretiminde ciddi bir tekelleşme sağlamakla beraber el ile iplik üretimine ciddi bir darbe vurmuş ve 1907 yılı itibariyle Batı Anadolu'da bulunan Akhisar, Demirci, Simav ve Gördes gibi yerlerde el ile iplik üretimini ortadan kaldırmıştır. El ile iplik üretimini ortadan kaldıran Beyköy yün iplik fabrikası aynı zamanda ürettiği yün iplikleri piyasa fiyatının yaklaşık %40 üzerinden satarak önemli kârlar elde etmiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 5, No: 49, Memorandum; Ahenk, 9 Safer 1325/ 11 Mart 1323, Sayı: 3248, 2; Ahenk, 24 Cemaziyelahir 1325/ 22 Temmuz 1323, Sayı: 3361, 3).

Sykes & Co.'nun yün iplik üretimdeki bu hegemonyasına zamanla diğer şirketlerin halı üretim, ticaret ve ihracatındaki hegemonyası eşlik etmiştir. Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız 6 halı ticaret evi, şirket, 20. yüzyılın ilk yıllarında bir zamanlar Osmanlı tebaası halı tüccarlarının elinde olan halı üretim ve ticaretini neredeyse tüm aşamalarıyla ellerine geçirmişler ve halıcılığı sadece Batı Anadolu'da bulunan halı üretim merkezleriyle sınırlandırmayarak Sivas'a kadar uzanan coğrafyaya yaymışlardır (Report for the year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 7). Bu şirketler bir taraftan halı üretimini yaygınlaştırırken diğer taraftan 1907 yılına kadar olan süreçte Anadolu menşeli halıların %70 – 75'ini satın alabilmekteydiler. 20. yüzyılın hemen başında önemli bir ticari sermaye biriktiren bu şirketler, ilgili dönemde Osmanlı halıcılığının en önemli şirketleri haline gelmişlerdir (Ahenk, 30 Cemaziyelevvel 1325/ 28 Haziran 1323, Sayı: 3340, 2; SAC MECA OCM COL, Kutu: 5, No: 49, Memorandum). Açıklamaya çalıştığımız bu 6 halı şirketi, 20. yüzyılın başında Batı'da Osmanlı halılarına artan talebin farkında olarak halı ticaretinde rekabeti ortadan kaldırmak, Osmanlı halıların üretim ve ticaretinde kontrol sağlamak ve halıcılığı tekellerine almak için kendilerini lağvedip The

¹⁰ Ahenk Gazetesi'nin ilgili nüshalarında fabrikanın İzmir'de bulunan birtakım halı tüccarlarının iştirakiyle kiralandığı belirtilmektedir. Bu ortakların kim oldukları belirtilmemiştir. Bu fabrikanın ortaklarından ve halı tüccarlarından birinin Harold Frederick Giraud olduğunu biliyoruz. Bkz. SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme.

Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM] adlı şirketi kurmuşlardır (Memorandum and Articles, 1907: 1 – 35).

1. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Kuruluşu

20. yüzyılın başında halıcılıkta etkin rol oynayan yukarıda isimlerini verdiğimiz P. De Andria, Habif & Polako, T. A. Spartali, G. P. J. Baker, Sydney La Fontaine ve Sykes & Co. gibi şirketler II. Meşrutiyet öncesi Amerika ve Avrupa piyasalarında Osmanlı halılarına artan talebin farkında olarak bu talebi mümkün olan en kısa sürede karşılayabilecek ve halı üretim ve ticaretini hegemonyasına alarak Osmanlı halılarını yurt dışı piyasalarına ihraç edecek The Oriental Carpet Manufacturers Limited'i 16 Aralık 1907 tarihinde 400.000 Sterlin (£) sermaye ile kurmuşlardır. 16 Aralık 1907 tarihi itibarıyla tüzel kişilik kazanan OCM, limitet bir şirket olarak teşkil edilmiş olmakla beraber İngiliz kanun ve nizamlarına göre Londra'da kurulmuştur. İngiliz kanunlarına göre meydana getirilen OCM'nin genel merkezi İzmir'de bulunmaktaydı. Genel merkez olarak kullanılan iki katlı bina İzmir rıhtımında bulunuyordu. Bu bina hem idari işlerin yürütüldüğü hem de alt katında bulunan antrepo sayesinde Anadolu'nun iç kısımlarından gelen halıların muhafaza edildiği bir mekân olarak görev yapıyordu (Memorandum and Articles, 1907: 1 – 10; Ahenk, 11 Cemaziyelevvel 1325/ 9 Haziran 1323, Sayı: 3324, 2). OCM'yi kuran 6 kurucu halı ticaret evi, OCM'nin 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla halı üretimine başlayacağını kamuoyuna ilan ettikleri gibi kendileri adına da halı üretim ve ticareti yapmayacaklarını belirtmişler, diğer bir anlatımla kendilerini yeni şirketin kuruluşuyla tasfiye etmişlerdir. Kendilerini tasfiye eden 6 kurucu şirket, kendilerine ait olan ve 1907 yılının sonuna kadar aktif bir şekilde satış yapan Londra, Paris, Kahire ve İskenderiye gibi dünyanın farklı yerlerinde bulunan halı satış mağazalarını da OCM'nin üretim faaliyetlerine başladığı 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla tasfiye edip kapatmışlardır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, 1 Ocak 1908 tarihli T. A. Spartali & Co. ilanı; Yılmaz, 2020: 120 vd).

II. Meşrutiyet öncesi, 6 önemli halı ticaret evi, şirket tarafından 400.000 £ sermaye ile kurulan OCM'nin sermayesi her biri 5 £ nominal değerinde olan 80.000 arttırılabilir hisse senedinden meydana geliyordu (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 9th March 1909: 1 – 3; Memorandum and Articles, 1907: 6 – 7).¹¹ Kuruluş sermayesine kurucu şirketlerin ne kadar sermaye ile katılım sağladıkları belli olmamakla beraber, OCM'nin tüzel kişilik

¹¹ The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of başlıklı şirket olağan genel kurul toplantıları bundan sonraki referanslarda The OCM Ltd, OGM of the kısaltması ile verilecektir. Kaynakçada, bu kaynaklar ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

kazanmasından önce yapılan yazışmalarda kurucu şirketlerden her birinin sermayeye katılım sağladıkları anlaşılmaktadır. Buna göre her bir kurucu şirketin 40.000 £ değerinde nakit ya da emtiayı OCM'ye sermaye olarak yatırıp bunun karşılığında OCM'den 50. 000 – 60. 000 £ değerinde hisse senedi almak suretiyle kuruluş sermayesinin oluşturulacağı belirtilmiştir. Kuruluş sermayesine her bir şirketin katılım sağlayacağı ifade edilmişse de 1907 Mayıs ayında bu sürecin hâlâ belirsizliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Kuruluş sermayesi, bu gelişmeler ışığında yukarıda açıkladığımız üzere teşkil edilmiş olmalıdır, bunun aksini ifade edebilecek herhangi bir kanıt veya belge de bulunmamaktadır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 5, No: 49, Memorandum).

Kuruluş sermayesinin ne şekilde meydana getirildiğini açıklamaya çalışırken aynı zamanda üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise OCM'nin kurulmasıyla birlikte sermayenin kurucu şirketler tarafından ne şekilde ödendiğiydi. OCM'nin kuruluşuyla beraber 400.000 £ sermayenin tümünün 6 kurucu şirket tarafından ödendiği anlaşılmaktadır. Kuruluş sermayesi tümüyle ödenen OCM'nin sermayesi A, B, C, D, E ve F isimleri altındaki hisse senetlerinden meydana geliyordu (SAC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, Notice, Revue Du Monde Musulman, Ekim 1907, Sayı: 10, 279; Pech, 1908: 255). OCM'nin sermayesi bu şekilde hisse senetlerine ayrılırken kurucu şirketlerin bu miktarda bir sermayeyi bir araya getirmesi, getirebilmesi dönemin süreli yayınlarında ve özellikle de İzmir basının da ciddi eleştirilere neden olmuştur. Bu eleştirilerin başını çeken *Ahenk* gazetesi OCM'yi kuran halı ticaret evleri, şirketlerin İzmir'e geldiklerinde herhangi bir zenginliğe sahip olmadığından yola çıkarak bunların Osmanlı halıların üretim ve ihracatıyla önemli sermayeler biriktirdiğini dile getirmiştir (Ahenk, 15 Muharrem 1325/15 Şubat 1322, Sayı: 3227, 3; *Ahenk*, 2 Cemaziyelahir 1325/30 Haziran 1323, Sayı: 3342, 2).

Osmanlı halıcılığının 20. yüzyılın başındaki ticari boyutlarını anlamak için önemli bir gösterge olan şirket sermayesi, halıcılık ve farklı üretim alanlarında faaliyet gösteren diğer şirketlerle karşılaştırıldığında OCM'nin nasıl bir mali güce sahip olduğu daha iyi anlaşılır. OCM'ye tepki olarak gelişen ve 1907 yılında kurulan Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi/Şirketi, Uşaklı halı tüccarlarının yoğun katılımına rağmen sadece 50.000 Osmanlı Lirası miktarında bir kuruluş sermayesi ortaya koyabilmiştir (Ahenk, 20 Safer 1325/ 22 Mart 1323, Sayı: 3257, 3).Yine halıcılık alanında OCM ile rekabet etmek amacıyla 1910 yılında Uşak'ta meydana getirileceği belirtilen halı şirketinin sermayesi her biri 5 Osmanlı Lirası değerinde 15.000 hisseden meydana getirileceği diğer bir ifadeyle toplam sermayesinin 75.000 Osmanlı Lirası olacağı ifade edilmiştir (Köylü, 10 Ramazan 1328/ 1 Eylül 1326, Sayı: 620, 2 – 3). Yerli halı şirketlerinin dışında Osmanlı

coğrafyasında faaliyette bulunan M. H. Ekişler & Co. gibi yabancı halı şirketlerinin sermayeleri de OCM'nin mali gücü ve sermayesi karşısında oldukça düşük miktarlarda kalıyordu. 1912 yılında Londra'da kurulan M. H. Ekişler şirketinin sermayesi sadece 20.000 £ idi (Foreign Office [FO], TB 31.20465.120209, Memorandum and Articles of Association of M. H. Ekişler and Co. Limited). Halıcılık dışında faaliyet gösteren şirketlerden biri olan ve 1902 yılında Brüksel merkezli olarak kurulan *Industrial Company of Levant* [Şark Sanayi Şirketi]'nin sermayesi 1912 yılında 2.500.000 Frank diğer bir anlatımla 110.000¹² Osmanlı Lirasıydı (Annuaire Oriental, C. I, 1912: 191). Yukarıda isim ve sermayelerini verdiğimiz birçok yerli ve yabancı şirket özelinden de anlaşılacağı gibi OCM kuruluşu itibarıyla halı üretim ve ticaretinde hegemonya kurmak için önemli bir finansal güce sahip olarak ortaya çıkmıştır. Bu önemli finansal gücü arkasına alan OCM, 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla Anadolu'nun farklı mahallerinde halı üretim faaliyetlerine başlamıştır.

2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Halı Üretim Organizasyonu

Anadolu coğrafyasında 19. yüzyılın ikinci yarısından 1914 yılına kadar olan süreçte halı üretiminde en yaygın kullanılan üretim biçimlerinden biri eve iş verme veya İngilizce putting – out olarak isimlendirilen üretim sistemiydi (BOA. HR. TO. 225/54, 20 Mart 1857, 2 – 3; FO. 195/2134, Cumberbatch'den O'Conor'a, İzmir, 4 Aralık 1902). Bu üretim biçimi, Anadolu'da uzun bir tarihi geçmişe sahip olmakla beraber farklı üretim alanlarında uygulanmış ve özellikle kırsal alanda gelişme göstermiştir. Osmanlı vergi sisteminin dışında kalmak bu üretim biçiminin özellikle kırsal alanda yaygınlık kazanmasında itici bir güce sahip olmuştur (Quataert, 2001: 102; Sencer, 1969: 21 vd). Farklı üretim alanlarında faaliyet gösteren eve iş verme sistemi OCM tarafından üretim faaliyetlerine başladığı 1908'den I. Dünya Savaşı'na kadar etkin bir şekilde kullanılmış ve bu üretim biçimi sayesinde şirket halıcılıktan önemli kârlar elde etmiştir. Şirketin kâr oran ve miktarları 1908 yılından itibaren hatırı sayılır bir düzeye ulaşmıştır. OCM, 1908 yılındaki halı üretim faaliyetleri sonucu net 45.231 £ kâr elde etmiştir. Bu kâr miktarı şirketin kuruluş sermayesinin yaklaşık %11.3'üne tekabül etmekteydi ki şirket aynı zamanda 1908 yılı için şirket

¹² I. Dünya Savaşı'na kadar bir Fransız Frankı yaklaşık 0.044 Osmanlı Lirasına ya da 22.9 kuruşa tekabül etmekteydi. Fransız Frankı'nın Osmanlı Lirası'na dönüştürülmesi için şu kaynak kullanılmıştır. Bkz. Livre d'Adresses Médica – Pharmaceutiques des Principales Villes de la Turquie. 1911: 76 – 77.

hissedarlarına da %8 kâr payı vermiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 9th March 1909: 3 – 5).

OCM'nin eve iş verme sistemini başarıyla uyguladığının kanıtı olan şirketin yıllık kâr miktarları 1908'den sonraki yıllarda da önemli artışlar kaydederek şirketin gelişmesine ivme kazandırmıştır. Bu gelişme ivmesinin önemli bir göstergesi olan 1909 yılındaki kâr miktarı net olarak 91. 482 £ idi. OCM, bu kâr oranıyla ticari faaliyetlerinin sadece ikinci yılında ana sermayesinin %22.8'ine tekabül eden bir kâr oranı yakalamış ve aynı yıl hissedarlarına da %15'lik bir kâr payı vermiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 16th February 1910: 3 – 8). Verdiğimiz rakamlardan da anlaşılacağı üzere OCM, bu üretim biçimini benimseyerek önemli kârlar elde etmiş ve bu üretim biçiminde neredeyse hiçbir değişiklik yapmadan halı üretim faaliyetlerini Anadolu'da 1914 yılına kadar devam ettirmiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 9th March 1909: 4).

OCM'ye önemli miktarda kâr getiren ve 20. yüzyılın başında şirketin Osmanlı halıcılığında tekelleşmesini sağlayan bu sistemin şirket tarafından nasıl ve ne şekilde uygulandığı konumuz açısından önemlidir. Klasik olarak tabir edebileceğimiz eve iş verme sistemi farklı şekillerde uygulansa da sistemin esası tezgâh sahibinin halı tüccarından nakit avans alması ve bunun sonucunda halı tüccarının istediği şekilde halıları üretmesine dayanıyordu. Bu çalışma ilişkisinde tezgâh sahipleri halı üretiminin tüm aşamalarında serbest bir şekilde hareket ederek ve istedikleri iplik, boya vb. malzemeleri kullanarak dokuyuculara halıları dokutturmaktaydı. Eve iş verme sisteminde uygulanan diğer bir çalışma ilişkisinde ise tezgâh sahibi halı tüccarından nakit avans yerine, halı üretiminde yün iplikleri boyamak için kullanılan boyayı almakta ve aldığı renkli boyalarla yün iplikleri hazırlayıp alınan siparişi halı dokuyucularına dokutturmaktaydı. Bu iki çalışma ilişkisinin dışında eve iş verme sistemi dâhilinde en fazla yaygınlık kazanan diğer bir çalışma ilişkisi daha bulunuyordu. Bu çalışma ilişkisinde halı tüccarı, tezgâh sahibine ne nakit avans ne de boya vermekte bunun yerine boyanmış iplikleri vererek halı üretiminde dokuyucuları aracı bir role indirgemıştır (Quataert, 1986: 479; Karakışla, 2002: 55 vd).

Dokuyucuların salt aracı role indirgelediği bu çalışma ilişkisi Osmanlı basınının da dikkatini çekmiş ve dönemin basını bu çalışma ilişkisine tepki göstermiştir. Basının dikkatinden kaçmayan bu çalışma ilişkisine, Osmanlı halı dokuyucularının sadece halı dokuyan aracı bir role indirgelediği ve bundan dolayı dokuyucuların üretimin dışına itildiği şeklinde eleştiriler getirilmiştir (Ahenk, 1 Cemaziyelahir 1325/ 29 Haziran 1323, Sayı: 3341, 2). Osmanlı halı dokuyucuları

için üretimin dışına atılmakla sonuçlanan bu çalışma ilişkisi, OCM tarafından I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde acentelerinin bulunduğu halı üretim merkezlerinde uygulanmıştır (FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e İzmir, 27 Nisan 1909; Yılmaz, 2020: 211 – 237). OCM, tarafından benimsenen bu çalışma ilişkisi, Uşak gibi önemli halı üretim merkezlerinde de önem kazanarak Osmanlı emekçileri için ciddi ekonomik girdaplara sebep olmuştur (BOA. DH. MUİ, 69/9, 22 Rebiülevvel 1328, 2).

Yukarıda açıkladığımız eve iş verme sistemi dâhilindeki üçüncü çalışma ilişkisini olduğu gibi benimseyen OCM, bunu uygularken acenteler tesisine gitmiştir. Şirketin 1909 yılında 15 farklı üretim merkezinde faaliyette olan 36 acentesi bulunmaktaydı. Bununla beraber bu acentelerle işbirliği içinde olup OCM için halı dokutturan halı tüccarları da bulunmaktaydı, bunların sayıları 1909 yılı itibarıyla Gördes'te 4, Uşak'ta 2 olmak üzere toplam 6 idi. Görüldüğü üzere şirket, 1 yıl gibi çok kısa bir süre içerisinde üretimi acenteler şeklinde organize ederek 1909 yılı itibarıyla 36 acente ve 6 halı tüccarına kendi adına halı dokutturmaya başlamıştır (FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909). OCM, halı üretiminde başat bir konumuna geldiğinden 1909 yılında 36 olan acente sayısı daha sonraları artış göstererek 1911–12 yıllarında Anadolu'nun farklı mahallerinde bulunan 53 acenteye yükselmiştir. Batı Anadolu'da bulunan Uşak, Gördes ve Demirci gibi üretim merkezlerinde OCM'nin bu yıllarda 22 acentesinin bulunması, şirketin üretim faaliyetlerini izleyen 3 – 4 yıl içinde ne kadar hızlı bir şekilde örgütlenip halı üretimini kontrol ettiğini aynı zamanda şirketin üretimdeki tekelleşmesinin boyutlarını gözler önüne sermektedir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur; SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 11, Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Apres Les Provenances).

OCM, 1911 – 12 yılları itibarıyla 53 acente ile Anadolu'da halı üretim faaliyetlerini devam ettirirken aynı zamanda halıcılığı Anadolu'nun en küçük yerleşim yerlerine kadar götürmüş, götürebilmiştir. Bu hususta, Konya'ya bağlı Sille, Gördes'e bağlı Borlu ve Denizli'ye bağlı Kadıköy/Babadağ gibi nahiye ve küçük yerleşim yerleri önem kazanmıştır. OCM bu amaçla, 1909 yılı itibarıyla Konya yakınlarındaki Sille'de Vassas & Stama Vayano ve Prodhromos Ananiadis adında iki acente ile yine Gördes'e bağlı Borlu nahiyesinde Hacı Halimzâde ve Kumpanyası ile Denizli Sancağı'na tâbi Kadıköy nahiyesinde N. A. H. Athanasoğlu adında birer acente tesis ettirmiştir. Her ne kadar Sille gibi yerleşim yerlerinde daha önceden de halıcılık yapılmaktaysa da OCM ile birlikte bu bölgelerde halı üretiminin acenteler şeklinde organize edilip üretim kapasitesinin artırıldığı söylenebilir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des

Agents & Agences de L'Interieur; SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 11, Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Apres Les Provenances).

Halı üretimini eve iş verme sisteminde acenteler şeklinde organize eden OCM, bu sistemin üretimdeki sürekliliğini sağlamak adına da önemli adımlar atmaktan geri durmamıştır. Şirket, halı üretiminin olmazsa olmazı olan ham maddelerin temininde merkezileşmeye gitmiş ve halı üretimine başladığı 1908 yılından itibaren yünün tedarik edilmesi için şubeler açmıştır. Bu şubelerin açıldığı yerlerden biri Eskişehir idi. Sykes & Co.'ya ait Bandırma Beyköy'de bulunan fabrikanın yün şubesi olan Eskişehir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme), yünün tedarik edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kurucu şirketlerden Sykes'ın ticari birikimi üzerinden Eskişehir'de yün ticaretine başlayan OCM'nin Eskişehir'i yün tedarik merkezi olarak seçmesinde küçükbaş hayvancılığın yaygın olması ile şehrin içinden geçen Porsuk Çayı'nın önemli bir katkısı olmuştur. Porsuk Çayı, Eskişehir ve çevresinden satın alınan yünün yıkanmasında önemli bir rol oynamış, bu açıdan su kaynaklarının varlığı ile bunun ticari amaçlı kullanımı OCM gibi halı üretiminde hegemonya kuran bir şirketin dikkatinden kaçmamıştır (FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909; *Annuaire Oriental*, C. II, 1912: 1601; *Annuaire Oriental*, C. II, 1914: 1474). OCM'nin Eskişehir'de bulunan yün şubesi, şirketin yün ihtiyacını karşılamada önemli bir rol oynamış ve bu rol I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir (*Annuaire Oriental*, C. II, 1914: 1474). OCM'nin Eskişehir'deki yün ticareti 1914 yılına kadar devam etmekle beraber şirket bu dönemde satın alınan yünleri muhafaza etmek için depolar inşa etmiştir. Porsuk Çayı'nda erkeklerin gözetimindeki kadın işçiler tarafından yıkanan yünler, daha sonra kurutulmak üzere bu depolarda muhafaza edilmekteydi (<http://www.levantineheritage.com/ocm.htm> (Erişim tarihi: 18. 08. 2020)).¹³

OCM, eve iş verme sistemi dâhilinde yünü tedarik etmek için Eskişehir'de şube tesis etmiş olmakla beraber yün tedariki için acenteler de kurmuştur. Şirket bu amaçla Gördes ve Demirci gibi Batı Anadolu'da bulunan iki merkezde acenteler meydana getirmiş; bunun için Demirci'de Emir Mehmedzâde Rıza, Gördes'te ise Çiçekzâde Kemal adındaki yün tüccarları OCM için bölgeden yün temin etmişlerdir. OCM, bu şekilde hem Eskişehir'deki şube hem de Gördes ve Demirci'de meydana getirdiği acenteleri sayesinde yün temin ederek eve iş verme sistemi dâhilinde üretim faaliyetlerinin devamını sağlamıştır (FO. 195/2331,

¹³ Verilen kaynakta, OCM tarafından satın alınan yünlerin Porsuk Çayı'nda kadınlar tarafından yıkandığını gösteren fotoğraflar ile yünlerin muhafaza edildiği depoların fotoğrafları bulunmaktadır.

Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909). OCM, halının ayrılmaz ham maddesi olan yünü yukarıda açıklamaya çalıştığımız şekilde temin ederken önemli miktarda yün ve yün ipliğini de depolarında muhafaza edebilmiştir. OCM'nin mali raporlarına yansıyan şekliyle şirketin 1908 yılında maliyet bedeli üzerinden 62. 999 £ değerinde yün ve yün ipliğini depolarında muhafaza ettiği anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 9th March 1909: balance sheet). Şirket, 1909 yılında da 59.139 £ değerinde yün ve yün ipliğini stoklarında bulundurmuş; 1910 yılında ise ticari faaliyetlerinin genişlemesinin bir göstergesi olarak maliyet bedeli üzerinden 106.573 £ değerinde yün ve yün ipliğini başta Eskişehir'deki depo olmak üzere Anadolu'da bulunan depolarında muhafaza etmiştir (SAC MECA OCM, COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 16th February 1910: balance sheet; SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 28th March 1911: balance sheet).

OCM, eve iş verme sisteminde ham maddelerin teminini yukarıda belirttiğimiz şekilde yaparken aynı zamanda ham maddelerin üretimini – yün iplik, boya – de merkezileştirmekten geri durmamıştır. Şirket bu amaçla üretim faaliyetlerine başladığı 1 Ocak 1908 tarihinden önce Sykes &Co.'nun elinde bulunan Bandırma Beyköy'deki yün iplik fabrikasını devralmıştır. Sykes, OCM'nin kurucu şirketlerinden biri olduğu için bu şirkete ait tüm mal, gayrimenkul ve üretim tesisleri OCM'ye devredilmiş ve bu satış işlemlerinin 31 Aralık 1907 tarihinden önce yapılacağı belirtilmiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme). Daha sonraki kayıtlardan bu fabrikanın 1908 yılı itibariyle OCM'nin yönetimine geçtiği ve önemli bir yün iplik üreticisi haline geldiği anlaşılmaktadır (BOA. İ. HUS, 164/30, 13 Safer 1326, 1 – 2; Ahenk, 8 Zilhicce 1326/ 18 Kanun-ı Evvel 1324, Sayı: 3791, 3; Reports for the Year 1910 – 1911 on the Trade of Constantinople and District, 1912: 10).

Beyköy'deki fabrika, OCM'nin halı üretiminde tekelleşmesinde önemli bir paya sahip olmuş ve şirket, bu fabrikada ürettiği yün ipliklerin kullanımını Anadolu'da bulunan tüm acente, atölye ve şirket adına üretimde bulunan halı tüccarları için zorunlu tutmuştur. Acente, atölye ve halı tüccarlarına verilen bu ipliklerden şirket halıyı imal ve şirkete teslim edinceye kadar geçen süre zarfında iplik bedeline ek olarak %9 gibi önemli bir oranda faiz uygulamış ve dokuyucuları bunu ödemeye mecbur etmiştir (Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, Sayı: 3, 13). Halı üretiminin tüm aşamalarında merkezileşmeyi sağlayan OCM'nin ürettiği yün ipliklerin hem kalitesi hem de fiyatı konusunda dönemin basınında ciddi eleştiriler yapılmıştır. OCM, özellikle yün ipliklerin satış fiyatında dönemin

piyasa koşullarının üzerinde bir politika izlemiştir. Meselâ, Gördes Kazasında el ile üretilen yün ipliklerin okkası 15 kuruşa, Batı Anadolu’da bulunan diğer üretim merkezlerinde ise ipliklerin okkası 15 – 18 kuruş aralığında satılırken OCM, Beyköy’de ürettiği yün iplikleri acente ve halı tüccarlarına 23 – 24 kuruşa satmıştır (Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, Sayı: 3, 13; Ahenk, 9 Safer 1325/ 11 Mart 1323, Sayı: 3248, 2). Dönemin gözlemcilerinin dikkatinden de kaçmayan bu durum şu sözlerde ifadesini bulmuştur:

“ (...) Gördes kazasına gittiğim zaman halıcılar *yapağıdan mâmul ilmenin okkası on beş guruşa kadar* satıldığını ve *Karpet Kumpanyasının teşkilinden sonra ise kumpanyanın ilmenin kıyyesini sanatkârana yirmi dört guruşa verdiğini* (...)” (Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, Sayı: 3, 13).

OCM’nin 1908 yılı itibariyle Bandırma’da ürettirdiği iplikleri zorunlu tutup yüksek fiyatlarla Anadolu’da bulunan acenteleriyle halı tüccarlarına satması ve bu anlamda iplik üretimini merkezileştirerek bir tekel halini alması kendisiyle beraber birçok sosyal sorunu da getirmiştir. Bu sosyal sorunlardan biri Uşak’ta meydana gelmiştir. Uşak kaza eşrafiyla farklı mesleklerden kişilerin katıldığı ve Mart 1908’de patlak veren bu sosyal tepkide, OCM’ye ait yün ipliklerin Uşak’a girişine izin verilmemiştir. OCM’nin Bandırma’da üretilen Uşak’a gönderdiği yün ipliklerin kazaya girişine izin verilmemesi üzerine İzmir İngiliz konsolosluğu ile Bursa konsolosluğu olayı protesto etmişlerdir (BOA. İ. HUS, 164/30, 13 Safer 1326, 1).

OCM, halı ham maddesi yün ipliğın üretimini Beyköy’de bulunan iplik fabrikası sayesinde merkezileştirirken yün ipliklerin boyanması için de Sykes & Co.’ya ait ve İzmir Mortakya’da bulunan boyahaneyi bu şirketten devralmıştır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes &Co. ile 30 Kasım 1907’de yapılan sözleşme). OCM’nin Mortakya’da bulunan bu boyahaneyi devralmasından önce bu boyahanenin dönemin modern makineleriyle donatıldığı ve 20. yüzyılın başında bu tür boyahanelerde yeni kullanılmaya başlanan buhar kazanlarında yün ipliklerin boyandığı şirket kayıtlarından anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 5, No: 49, Memorandum). Dönemin önemli boyahanelerden biri olduğu anlaşılan Mortakya’daki boyahane OCM, üretim faaliyetlerine başladığı ilk günden itibaren yün iplikleri anilin ve alizarin gibi sentetik boyarmaddelerle boyamıştır. OCM’nin anilin ve alizarin gibi sentetik boyarmaddeleri kullanmasının en önemli nedeni, doğal boyaların elde edilmesinin oldukça uzun bir zaman ve emek gerektirmesiydi. Halıcılıkta üretimi azami seviyeye çıkarmaya çalışan OCM gibi bir şirket/tekel, bu gerçeğin farkında olarak hareket etmiş ve daha önce Anadolu’daki halı üretim merkezlerinde

kullanılan Alman yapımı boyaları ithal ederek Bandırma'dan gönderdiği yün iplikleri Alman boyarmaddeleriyle boyatmıştır. Mortakya'daki boyahane kullanılarak anilin ve alizarin şirket tarafından Stuttgart yakınlarındaki Ludwigshafen'deki Badische – Anilin Soda Fabrikası'ndan ithal edilmekteydi (FO. 195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910).

OCM'nin bir İngiliz şirketi olmasına rağmen Alman boyalarını kullanmasının nedeni Almanya'nın 20. yüzyılın başında sentetik boyarmaddelerin üretiminde kazandığı uzmanlık ve yine bu boyaların İngiliz sentetik boyalarına göre daha ucuz ve kaliteli olmasıydı (Reports for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1907: 10). Yün ipliklerin boyanmasında Alman yapımı boyarmaddeleri kullanan OCM, boyarmaddelerin üretimi ile ilgili herhangi bir patente de sahip değildi (FO.195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910). Şirketin her ne kadar Mortakya'daki boyahanesinde alizarini geliştirip yün iplikleri bu boya ile boyadığı iddia edilmişse de bunun tarihsel gerçeği yansıtmadığını belirtmemiz gerekir (Halka Doğru Mecmuası, 15 Şubat 1335, Sayı: 2, 9). Çünkü yukarıda da belirttiğimiz üzere OCM, yün iplikleri boyamak için Almanya'dan boya ithal ediyor ve bu boyalarla iplikleri boyadıktan sonra Anadolu'da bulunan acente, atölye ve halı tüccarlarına boyanmış bu iplikleri gönderiyordu (FO.195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910). OCM'nin boyanmış iplikleri Anadolu'da bulunan halı üretim merkezlerine göndermesi birçok sosyal ve ekonomik sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan biri, nebati/doğal boya kullanarak yün iplikleri boyayan ve bu şekilde hayatlarını idame ettiren Osmanlı emekçilerinin işsiz kalmasıydı. OCM'ye karşı toplumsal muhalefet görevi üstlenen Ahenk Gazetesi, OCM'nin boyacılıktaki tekeline karşı sert eleştiriler getirmekten geri durmayarak Osmanlı emekçileri için istenmeyen bu durumu:

“Bu sendika [OCM] Anadolu'da doğrudan doğruya halı nesci ve imali ve boyacılıkla idare-i ta'yiş eden yüzlerce kişilerle beraber odunculuk, yapak ticareti, ip imalatıyla iştigal eden binlerce erbâb-ı sanat ve maişeti az çok zarara uğratmıştır.” ifadelerini kullanarak tepkisini dile getirmiştir (Ahenk, 24 Cemaziyelahir 1325/22 Temmuz 1323, Sayı: 3361, 3).

Yukarıda verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere OCM, halı üretiminin hem ham madde temininde hem de bunların üretiminde merkezleşme sağlayarak 20. yüzyıl Osmanlı ticari halıcılığında dikkate değer bir gelişme gösterebilmiştir. OCM, Anadolu – Osmanlı halıcılığını kendi tekeline alırken eve iş verme sistemi dışında manifaktür üretim olarak adlandırdığımız diğer bir ifadeyle atölyelerde de halı üretim faaliyetlerinde bulunmuştur (FO. 195/2331,

Barnham'dan Lowther'e İzmir, 27 Nisan 1909). OCM'nin benimsediği manifaktür üretim şekli aynı veya benzer işleri yapan çok sayıda zanaatkâr veya işçinin aynı sermayedar tarafından aynı yer, zaman ve mekânda çalıştırılmasıyla meydana getirilmiştir. Bu üretim şeklinde işçilerin her biri – yanında bulunan yardımcılılarıyla – yapılacak metanın tümünü meydana getirmekte ve yine işçiler, o metanın meydana gelmesi için gerekli olan farklı işlemleri sırasıyla gerçekleştirmekteydiler (Marx, 2017: 327 – 328). OCM, açıkladığımız bu üretim biçimini 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla benimsemiş ve şirketin 1909 yılı itibarıyla Anadolu coğrafyasında Isparta, Burdur, Sivas, Kırkağaç ve Mortakya [İzmir]'da bulunan halı atölyeleri bu şekilde halı üretiminde bulunmuşlardır. Bu halı atölyelerin olduğu mahallerde OCM'nin şubeleri ve bu şubelerin başında ise şube müdürleri bulunmaktaydı (FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909).

OCM'nin 1909 yılındaki bu atölyeleri şirketin halı üretimindeki artışına paralel olarak zamanla artış göstermiştir. Yukarıdaki atölyelerle beraber OCM, 1910 yılında Maraş'ta da bir atölye tesis etmiştir (FO. 195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910). Şirketin halı üretim kapasitesini artırma çabalarının sonucu olarak 1910 yılında Maraş'ta tesis ettiği atölyeyi 1911 yılında Kayseri'de açılan halı atölyesi izlemiştir (FO. 195/2383, Barnham'dan to Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911). Kayseri'de açılan atölyeyle birlikte OCM'nin 1911 – 12 yıllarında toplam 10 farklı yerde atölyeleri bulunmaktaydı. Bu atölyeler, 1- Burdur, 2- Isparta, 3- Sivas, 4- Kırkağaç [Manisa] 5- Maraş, 6- Haçin [Saimbeyli/Adana], 7- Urla [İzmir], 8 – Kayseri, 9 – Gördes, 10 – Mortakya [İzmir]'da bulunmaktaydı (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur; Ticaret ve Ziraat Nezareti 1329 – 1331 Seneleri Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104).¹⁴

OCM'nin 1911 – 12 yıllarında toplam 10 farklı mahalde halı atölyeleri bulunduğunu tespit etmekle beraber, OCM'ye ait atölye sayısı Osmanlı sanayi istatistiğinde 8 olarak kaydedilmiş, Kayseri ve Gördes'teki atölyelerin isimleri verilmemiştir (Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104). Kayseri ve Gördes'teki atölyelerin 1912 yılı itibarıyla aktif bir şekilde üretimde bulduklarını bildiğimiz gibi OCM'nin 1914 yılından önce herhangi bir halı atölyesini kapattığına veya bu atölyelerin kapandığına dair herhangi bir bilgi ve kayda rastlanmamıştır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de

¹⁴ Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından hazırlanan Osmanlı Sanayi İstatistiği bundan sonra Sanayi-i İstatistiki kısaltması ile verilecektir.

L'Interieur; SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 11, Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances).

OCM, halı atölyelerini kapattırmadığı gibi daha sonraları bu atölyelerin sayısında kısmi bir artış söz konusu olmuştur. Kısmi artışın yaşandığı mahallerden biri Sivas'tı. Sivas'ın merkezinde 1911 – 12 yıllarında aktif bir şekilde üretimde bulunan atölye dışında 1912 yılından sonra Yenihan [Yıldızeli]'de OCM tarafından bir halı atölyesi daha tesis edilmiştir. Yenihan'da açılan atölyeyle birlikte şirketin I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Sivas'ta iki halı dokuma atölyesi bulunmaktaydı (BOA. DH. ŞFR, 475/68, 1 Haziran 1331, 1). OCM'nin Sivas ve Yenihan'daki halı atölyelerinin I. Dünya Savaşı'nın başlamasından yaklaşık bir yıl sonra - Haziran 1915'te - boş ve kullanılamaz durumda olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır (BOA. DH. ŞFR, 475/68, 1 Haziran 1331, 1). Savaş koşullarından kaynaklanan bu durum, OCM'nin savaş döneminde Anadolu'da bulunan tüm acente ve halı atölyeleriyle bağlantısının kopmasıyla sonuçlanmış ve şirketin Anadolu coğrafyasındaki üretimi ciddi bir darbe almıştır. Savaş sonrası dönemde OCM, Anadolu'daki üretimini savaş öncesi dönemdeki hacim ve miktara ulaştırma gayreti içinde olmuşsa da bu çabalarının bir sonuç vermediği anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 10th November 1920: 3 – 5; SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 27th July 1921: 3 – 4).

3. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in İşçi Sayısı

1 Ocak 1908 tarihinde Anadolu coğrafyasında bulunan acente, atölye ve kendi adına halı üreten halı tüccarlarıyla halı üretimine başlayan OCM'nin toplam olarak ne kadar dokuma işçisi istihdam ettiği veya ettirdiğini tespit etmek güçtür. Bunun en önemli nedeni, eve iş verme sisteminin kırsal alanda yaygınlık kazanması ve bu üretim şeklinin bağımsız dokuyucular tarafından evlerde sürdürülüyor olmasıdır. Halı dokuyucu sayısının tespiti üretim biçiminin yapısından dolayı kolay olmasa da yerli ve yabancı bazı kaynaklardan yola çıkarak OCM'nin istihdam ettiği, ettirdiği işçi sayısını tespit etmeye ve işçi sayıları hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Bu noktada, öncelikle şirketin kendisine ait atölyelerdeki işçi sayısını vermek önemlidir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi 1908'den 1909 yılına kadar OCM'nin Isparta, Burdur, Sivas, Kırkağaç ve Mortakya'da olmak üzere 5 farklı yerde halı atölyeleri bulunmaktaydı (FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909; FO. 195/2300, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; Yılmaz, 2020: 298 – 304).

Bu atölyelerde özellikle Sivas ve Mortakya'daki atölyelerde çalışan işçi sayısı hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Buna göre Sivas'ta bulunan atölyede 1911 yılında çoğu kadın olmak üzere 1.000 halı dokuyucusu çalışmaktaydı (Renin, 17 Recep 1329/1 Temmuz 1327, Sayı: 1030 – 15, 4). Bu atölyede 1911 yılında çoğu kadın olmak üzere 1.000 işçinin istihdam edilebilmesi şirketin Sivas'taki üretiminin boyutları hakkında önemli bir ipucu vermektedir. Sivas'la birlikte İşçi sayısını tespit edebildiğimiz bir diğer atölye Mortakya'daki halı dokuma atölyesidir. Mortakya'daki atölyede çalışan dokuyucuların sayısı 250 idi ve bunların hepsi kadın dokuyuculardan meydana geliyordu. Bu atölyede çalışan kadınlar, genellikle Mortakya ve yakın çevresinde bulunan Rumlardan oluşurken bu atölyede erkek işçilerin halı dokuyup dokumadıkları hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz (FO. 195/2300, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; İttifak, 1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324, Sayı: 12, 4; Quataert, 1999: 282). Sivas ve Mortakya dışındaki diğer üç atölyede şirketin ne kadar işçi istihdam ettiği, ettirdiği bilinmese de tahminlerimize göre her atölyede 250 – 300 arasında işçinin olduğu ve üretim faaliyetlerinin belirtilen sayıdaki işçiler ile mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü OCM, kendisine ait bu atölyelerdeki üretimi yakından takip etmek adına hem muhasebeci tutmuş hem de eksper, kontrolör görevlendirmiştir. Şirketin doğal olarak belli bir sayıdaki işçi ve tezgâh için bu tür kişileri görevlendirmesi beklenebilir. OCM'ye ait bu 5 atölyenin 1908 – 09 yıllarında işçi sayısının 2.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909; FO.195/2300, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908).

OCM'nin yukarıda saydığımız atölyelerine ek olarak şirketin zamanla gelişen halı üretimine paralel olarak atölye sayısı ve bu atölyelerde çalışan işçi sayısı da doğal olarak artış göstermiştir. OCM'nin 1911 – 12 yıllarında Anadolu'nun farklı mahallerinde olmak üzere 10 tane halı atölyesi vardı, bu yıllarda aktif üretimde bulunan atölyeler Burdur, Isparta, Kırkağaç, Sivas, Maraş, Haçin, Urla, Kayseri, Gördes ve Mortakya'da bulunuyordu (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur). 1912 yılından sonra Sivas merkezinde bulunan atölyeye ek olarak Yenihan'da açılan atölye de eklenmiştir (BOA. DH. ŞFR, 475/68, 1 Haziran 1331, 1). Bu 11 atölyedeki işçi sayısının yaklaşık olarak 3.000'in üzerinde olduğunu düşünmekteyiz ki OCM'nin atölyeleriyle ilgili sınırlı nicel veriler de bu görüşümüzü desteklemektedir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur; SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 11, Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances).

OCM, yukarıda belirttiğimiz atölyelerde 1911 – 12 yıllarında ve sonrasında 3.000'inin üzerinde halı işçisi istihdam ederken kendi adına üretimde bulunan acentelerinde sayıları on binleri bulan işçiler istihdam ediliyordu. OCM'nin işçi sayısının gözle görülür şekilde artış gösterdiği iki halı üretim merkezi bulunuyordu; bunlardan biri Uşak bir diğeri de Konya Vilâyeti'ydi. İşçi sayısındaki artışın en somut örneklerinden birini oluşturan Uşak'ta 1910 yılında 1. 200 tezgâhta 6.000 halı dokuyucusu OCM adına gece – gündüz demeden halı dokuyor, bu yıllarda Uşak'ta yapılan üretimin önemli bir bölümü yine şirket adına yapılıyordu (Catalogue General Officiel de la Section Ottomane, 1910: 39 – 40). Uşakla beraber işçi sayısının önemli bir artış kaydettiği mahallerden bir diğeri de Konya Vilayeti'ydi. 1912 yılında OCM'nin vilayet genelinde halı üretim faaliyetlerinde bulunduğu 4.000 tezgâhı ve bu tezgâhlarda çalıştırdığı 15. 000 – 20. 000 arasında kadın ve genç kızlardan oluşan dokuma işçisi bulunuyordu. Konya Vilayeti'ndeki bu tezgâhların çoğunluğu Akşehir, Sille, Konya merkez sancağı ile Niğde gibi mahallerde bulunuyordu (Levant Trade Review, Haziran 1912, C. II, Sayı: 1, 92; SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur; SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 11, Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances). Konya ve Uşak gibi iki önemli üretim merkezinde 1910'lu yıllardan itibaren istihdam edilen işçi sayısı verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere 20.000'in üzerindeydi. OCM'nin sadece Uşak gibi bir üretim merkezinde 6.000 halı dokuyucusunu istihdam edebilmesi üretim kapasitesinin ulaştığı boyutları gözler önüne sermektedir (Catalogue General Officiel de la Section Ottomane, 1910: 39 – 40; Levant Trade Review, Haziran 1912, C. II, Sayı: 1, 92).

OCM'nin 1908 yılında yaklaşık 40.000 olan dokuma işçi sayısı (Güzel, 1984: 8), 1910'dan itibaren yurt dışından gelen halı talebi ve bu talebin şirket tarafından karşılama isteği sonucu artış göstermiş ve OCM'nin Anadolu'da bulunan tüm acente ve atölyelerindeki işçi sayısı 1910 yılında 50.000'in üzerine çıkmıştır. Anadolu'nun farklı mahallerinde bulunan bu 50 binin üzerindeki dokuyucuların önemli bir oranı - % 80 - 90 - genç kız ve kadınlardan meydana geliyordu. Bununla beraber halı üretiminin kontrol altında tutulması için erkek işçiler de üretimin belli aşamalarında görev alıyorlardı (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 16th February 1910: 5). OCM'nin kendi kayıtlarında 1910'daki işçi sayısı 50.000 üzerinde verilirken şirketin ürettiği halıların fotoğrafları, fiziki özellikleri, atılan düğüm sayısı ve imal edildiği yer hakkında bilgiler veren halı kataloğunda işçi sayısı 100.000, tezgâh sayısı da 20.000 olarak kaydedilmiştir. Her ne kadar OCM'nin halı kataloğu işçi sayısını 100.000, tezgâh sayısını da 20.000 olarak vermişse de bunun gerçeği

yansıtmadığını belirtmemiz gerekir. Katalog, Batılı müşterilerin dikkatini çekip beğenilerini kazanmak amacıyla OCM'nin üretim hacmi, işçi ve tezgâh sayısını olduğundan fazla göstermiştir (The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue, ty).¹⁵ İlgili dönemde şirketin 100.000 işçi istihdam etmesinin mümkün olmadığını bir diğer önemli göstergesi ise 1910'lu yıllarda Anadolu coğrafyasında hem OCM hem de diğer yabancı şirketler adına halı dokuyan toplam dokuyucu sayısının bile bu rakamın altında kalmasıdır.¹⁶

OCM'nin işçi sayısı yukarıda açıkladığımız üzere 100.000 olmasa da şirketin 1910 yılından sonra da üretim faaliyetlerinin genişlemesine paralel işçi sayısının artış kaydettiği anlaşılmaktadır. Şirketin 1911 yılında 25 mahalde bulunan 53 acentesi ve atölyelerinde şirket adına halı dokuyan 50.000 – 60.000 arasında dokuma işçisi istihdam ettiği belirtilmiştir. OCM'nin Anadolu'da 1911 yılından itibaren 50 - 60.000 arasında işçi istihdam edebiliyor olması bu işçilerin aileleri de düşünüldüğünde şirketin Anadolu'da sayıları yüzbinleri bulan bir nüfusa geçim kapısı olduğunu göstermektedir (FO. 195/2383, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911). OCM, halıcılıkta 1912 itibarıyla 50 - 60.000'e yakın işçiyi istihdam edebiliyorken kendisine ait Beyköy'deki yün iplik fabrikası, Mortakya'da halı atölyesi ile boyahane ve halı yıkama tesisinin de içinde bulunduğu üretim kompleksinde 1.000 işçi istihdam ediyordu. Verilen rakamlardan anlaşılacağı üzere OCM, 1911 yılında hem halı üretiminde hem de halı üretimi için gerekli olan ham maddelerin temini için sayıları on binleri bulan işçiler istihdam etmekten geri durmamıştır (FO. 195/2383, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911).

1911 yılında halı üretimi için 50 – 60 bin arasında dokuma işçisi ve yine ham madde temini için 1.000 işçi istihdam edebilen OCM, bu yılın ilk yarısında – 1 Ocak /30 Haziran – yaklaşık 402. 942 m² halı ürettirmiştir. Bu üretimin 362.626 m² lik kısmı şirketin acenteleri tarafından imal edilirken 40.316 m² lik üretim şirketin halı atölyeleri tarafından gerçekleştirilmiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur). OCM'nin 1911 yılının ikinci yarısında ne kadar halı ürettiğine dair elimizde

¹⁵ OCM'nin Fransızca yayımlanan bu kataloğu şirket hakkında dikkate değer bilgiler vermekle birlikte ne zaman yayımlandığı bilinmemektedir. Katalog, şirket tarihinin görsel öğeleri açısından oldukça zengin bir muhtevaya sahiptir.

¹⁶ I. Dünya Savaşı'ndan önce hem OCM, Griffitt & Co., Maple & Co., gibi yabancı halı şirketler adına çalışan hem de bağımsız dokuyucuların sayısının 80.000'in üzerinde olduğunu tahmin ediyoruz. Bu tahminlerimiz şu kaynaklara dayanmaktadır: Sanayi-i İstatistiki, s. 104; SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 16th February 1910: 5; Levant Trade Review, Haziran 1912, C. II, Sayı: 1, 92; The Times (London), 9 Mart 1909, Sayı: 38902, 7; The Times (London), 26 Mart 1910, Sayı: 38917, 10; Annuaire Oriental, C. II, 1912: 1899.

bir kayıt bulunmasa da şirketin 1911 yılı sonu itibariyle normal koşullar altında 800.000 m²'nin üzerinde halı üretiminde bulunduğunu düşünüyoruz (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur).¹⁷ OCM'nin 1911 yılından sonraki zaman diliminde işçi sayısında büyük dalgalanmalar yaşanmamış ve şirket 1912 yılının ilk yarısında 338.000 m²'lik bir üretim gerçekleştirmiştir. 1912 yılındaki üretimde kısmi bir azalma söz konusu olmuşsa da bunun sebebi ham madde fiyatlarındaki artıştan kaynaklıdır. Üretim maliyetlerinin ham madde fiyatları nedeniyle yüksek olması şirketin üretim faaliyetleri üzerinde olumsuz bir etki bırakmış ve bu durum 1912 yılındaki halı satış fiyatlarını da etkilemiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 27th June 1913: 4).

OCM'nin işçi sayısı ifade etmeye çalıştığımız gibi 1912 yılında 50 – 60 bin arasında iken, 1913 – 15 tarihli Osmanlı sanayi İstatistiğinde OCM'nin görüşü alındığı belirtilerek şirket adına çalışan işçi sayısı 15.000 olarak kaydedilmiştir. OCM'nin halı dokuyucu sayısını 15.000 olarak veren istatistik Anadolu'daki toplam dokuyucu sayısını ise 60.000 olarak tahmin edildiğini belirtmiştir. Sanayi istatistiğinin hem OCM'nin işçi sayısı hem de toplam işçi sayısı hakkında ileri sürdüğü sayılar daha sonra yapılan birçok araştırmaya da esas teşkil etmiştir (Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104).¹⁸ Osmanlı sanayi istatistiği her ne kadar Osmanlı sanayiinin yoğunlaştığı bölgeler hakkında genel bir fikir verip, belli alanlardaki üretim miktarlarını tespit etmemizi mümkün kılarsa da OCM'nin işçi sayısı hakkında verdiği rakam gerçeği yansıtmaktan uzaktır. OCM'nin işçi sayısı istatistikte verilen sayının çok üstündeydi ki bunu birkaç somut veriyle açıklayabiliriz. Öncelikle, OCM'nin halı üretiminde lokomotif görevi gören Uşak'ta 1910'dan itibaren 1.200 tezgâhı bulunmakta ve 6.000 halı dokuyucusu da bu tezgâhlarda şirket adına halı dokumaktaydı (Catalogue General Officiel de la Section Ottomane, 1910: 39 – 40). OCM'nin 1912 yılında çoğu Akşehir, Sille, Konya merkez sancağı ile Niğde'de olmak üzere 4.000 tezgâhı bulunmaktaydı; bu 4.000 tezgâhta çalışan işçi sayısı ise 15 – 20. 000 arasında değişiyordu (Levant Trade Review, Haziran 1912, C. II, Sayı: 1, 92). Şirketin Sivas merkezinde bulunan halı atölyesi de 1911 – 12 yıllarında çoğu Ermeni genç kız ve kadınlarından oluşan 1.000 işçiyi istihdam ediyordu (Renin, 17 Recep 1329/1

¹⁷ OCM'nin 1911 yılı sonu itibariyle toplam 800.000 m² halı üretmesi mümkün gözükmemektedir. Şirketin 1911 – 12 yıllarının ilk yarısındaki halı üretim miktarları birbirlerine yakındır, buradan yola çıkarak şirketin üretim hacim ve miktarının 1910'lu yıllarda birbirine yakın olduğu ve toplam üretimin de yukarıda ifade ettiğimiz gibi 800.000 m² olabileceği söylenebilir.

¹⁸ OCM'nin toplam işçi sayısını 15.000 olarak veren bazı kaynaklar için bkz. Erişçi, 1951: 12; Makal, 1997: 194; Eldem, 1994: 85; Pamuk, 2018: 140; Güzel, 1984: 8.

Temmuz 1327, Sayı: 1030 – 15, 4). Burada belirttiğimiz üç halı üretim merkezinde verilen rakamlar bile istatistiğin verdiği rakamların oldukça üzerindedir. Verilen bu bilgi ve rakamlar, OCM'nin I. Dünya Savaşı'ndan önce tüm Anadolu coğrafyasında 50 – 60.000 arasında değişen sayıda halı dokuma işçisi istihdam ettiğini ve bu işgücü sayesinde savaştan hemen önce 800.000 – 1.000.000 m² arasında değişen miktarda halı üretiminde bulunabildiğini göstermektedir.¹⁹

OCM'nin istihdam ettiği veya ettirdiği dokuma işçi sayısını bu şekilde tespit ederken aynı zamanda 1914'ten önce Anadolu'daki toplam halı dokuma işçi sayısını da bazı kaynaklar doğrultusunda tespit etmek OCM'nin üretimdeki önemini anlaşılması için elzemdir. Osmanlı sanayi istatistiği her ne kadar toplam dokuyucu sayısını 60.000 olarak tahmin edildiğini belirtmişse de (Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104)²⁰ işçi sayısının verilen rakamın üzerinde olduğunu gösteren emareler bulunmaktadır. Öncelikle Griffitt & Co. gibi yabancı halı şirketleri 1850'lerden itibaren (BOA. HR. TO. 225/54, 20 Mart 1857, 2 – 3), Anadolu'da halı üretim faaliyetlerinde bulunmaktaydılar ve Griffitt bazen OCM ile aynı bazen de farklı yerlerde halı üretim faaliyetlerini devam ettiriyordu. Griffitt, Burdur ve Akşehir'de I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce OCM ile beraber halı üretimini gerçekleştirmiş ve üretimi Akşehir'de tesis ettiği Haddecian gibi acenteler aracılığıyla Bermende gibi kırsal bölgelere de yayabilmiştir (Konya Vilâyet Salnamesi, H. 1332, M. 1330: 486 – 490). I. Dünya Savaşı'na kadar varlığını devam ettiren Griffitt'in (Annuaire Oriental, C. II, 1912: 1899), OCM ile savaş öncesine kadar üretim faaliyetlerini devam ettirmesi önemli bir husustur ve bu şirketin ne kadar işçi istihdam ettiği, ettirdiği bilinmemekle beraber varlığını savaş öncesi döneme kadar sürdürmesi Griffitt'in önemli miktarda dokuma işçisi istihdam ettirdiğini düşündürmektedir (Konya Vilâyet Salnamesi, H. 1332, M. 1330: 486 – 490; Annuaire Oriental, C. II, 1912: 1899).

Griffitt & Co. ile beraber Anadolu halı üretiminde etkin olan bir diğer şirket ise Maple & Co. idi (Annuaire Oriental, C. II, 1912: 1899). Bu önemli halı şirketi 19. yüzyılın son on yıllarından itibaren Osmanlı halıcılığına ilgi göstermiş ve Anadolu coğrafyasında üretim faaliyetlerinde bulunmuştur (The Times London, 21 Kasım 1891, Sayı 33488: 11; The Times London, 6 Ocak 1900, Sayı: 36032: 7). Maple & Co. şirketi, OCM ile eş zamanlı olarak Uşak, Kula ve Gördes gibi

¹⁹ Bu görüş ve iddiamız şu kaynaklara dayanmaktadır: SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 16th February 1910: 5; FO. 195/2383, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911; Anatolia, 1920: 97; Quataert, 2004: 1032.

²⁰ İstatistik Anadolu'daki toplam dokuyucu sayısı hakkında şu cümleyi kaydetmiştir: "Anadolu'da halı nesciyle meşgul umûm işçi miktarı 60.000 kadar tahmin olunur."

Batı Anadolu'daki halı üretim merkezlerinde eve iş verme sistemi dahilinde halı dokutturmaktaydı (The Times London, 9 Mart 1909, Sayı: 38902: 7; The Times London, 26 Mart 1910, Sayı: 38917: 10). Ticari varlığı ile halı üretim faaliyetlerini I. Dünya Savaşı'na kadar sürdüren Maple & Co.'nun ne kadar halı dokuyucusu istihdam ettirdiği de bilinmemektedir. Hem Griffitt ve Maple & Co. hem de kuşkusuz var olan diğer yabancı halı şirketlerinin varlıklarını 1914 yılına kadar devam ettirebilmiş olmaları bu yabancı şirketlerin önemli sayıda halı dokuyucusunu istihdam ettirmeleriyle mümkündür. Açıklamaya çalıştığımız sebeplerden dolayı savaş öncesi dönemde Anadolu'da hem OCM, Griffitt, Maple gibi yabancı halı şirketleri adına halı dokuyan hem de bağımsız olarak üretimde bulunan halı dokuyucu sayısının 80.000'in üzerinde olduğunu tahmin ediyoruz (The Times London, 9 Mart 1909, Sayı: 38902: 7; The Times London, 26 Mart 1910, Sayı: 38917: 10; Annuaire Oriental, C. II, 1912: 1899; Konya Vilâyet Salnamesi, H. 1332, M. 1330: 486 – 487, 490).²¹

4. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Ücret Politikası

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl ve daha sonraki süreçte genel olarak işçi ücretlerinin düşük olduğu kabul edilmektedir. Bazı Osmanlı iktisatçıları bu düşük ücret politikasının asıl sebebinin sermaye eksikliği olarak görmüşler, sermaye yokluğundan dolayı işçilere de daha az ücret verildiği gibi bir düşüncüyü paylaşmışlardır (Ohannes, Hicri 1297: 314 – 315). Osmanlı imalat sektörünün neredeyse tüm alanlarında hissedilen ücret düşüklüğü özellikle halıcılıkta daha belirgin bir hâl almış ve imparatorluk sathında işgücünün ucuzluğu halıcılığın yaygın olmasının en önemli sebepleri arasında gösterilmiştir (Report on the Trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900, 1901: 30; Report for the year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 11). Anadolu coğrafyasında halı üretimiyle hayatlarını idame ettirenlere verilen ücretler bölgeden bölgeye küçük farklılıklar göstermekle beraber genel olarak düşüktü. 20. yüzyıla doğru Demirci'de haftanın 7 günü halı dokuyan dokumacı bir kadın işçiye günlük 2.5 kuruş yevmiye verilmekteydi (Gökmen, 2007: 255 – 256). Yine 20. yüzyılın

²¹ Anadolu'daki halı üretim faaliyetleri eve iş verme sistemi çerçevesinde yürütüldüğü için tam bir sayı vermek mümkün değilse de yukarıda ifade ettiğimiz üzere Anadolu'daki toplam halı dokuyucu sayısının 80 binin üzerinde olması kuvvetle muhtemeldir. Bunun en önemli nedeni, yabancı şirketlerin üretimlerini devam ettirmeleridir. Bu şirketlerin üretim faaliyetlerini devam ettirmeleri için önemli bir işgücü gerektiği bilinen bir gerçektir. Bu iş gücünün miktarını tam olarak tespit etmek mümkün olmasa da sadece OCM'nin kendi başına 50 – 60 bin işçiyi istihdam ettirmesi, diğer yabancı şirketlerin de belli bir sayıda dokuma işçisini istihdam ettirdiğini düşündürmektedir. Bundan dolayı bu şirketler adına çalışan işçi sayısı ile bağımsız dokuyucuların sayısının 80 binin üzerinde olduğunu düşünüyoruz.

hemen başında Sivas'taki halı dokuyucularının aldıkları ücretlerin Demirci'den farklı olmadığı görülmektedir. Sivas'taki dokuyucular günlük 10 saatlik çalışma karşılığında 20 paradan 1 kuruşa kadar bir yevmiye, ücret alabiliyorlardı (Report on the Trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900, 1901: 30; Revue Commerciale du Levant, 31 Ağustos 1900, Sayı: 161, 207).

20. yüzyılın hemen başındaki işçi ücretlerinden anlaşılacağı üzere dokuma işçilerinin ücretleri genel anlamda düşük seviyelerdeydi. Her ne kadar Osmanlı işçilerinin ücretleri 1896'dan 1908 yılına kadar olan 12 yıllık dönemde artış eğilimi göstermişse de (Boratav vd, 1985: 390 vd) bu artış eğiliminin halı dokuma işçilerini kapsadığını söylemek güçtür. II. Meşrutiyet öncesi dönemde halıcılığın ticarileştiği Konya'da halıcılıkta çalışan genç kız ve kadınlara 55 düğümüne bir para kadar bir ücret verilmekte, diğer bir anlatımla 1907 yılında Konya'da halı dokuyucusu bir kadın 2. 200 düğüm için ancak 1 kuruş kazanabilmekteydi. Bu dönemde Konya'da bulunan kadın işçiler, günlük ortalama 6.000 düğüm atabiliyorken bu çalışma karşılığında günlük olarak yaklaşık 2 kuruş 30 para kazanabiliyorlardı (Report for the year 1907 on the Trade of Constantinople and District, 1908: 28). II. Meşrutiyet öncesi Konya'dakine benzer bir ücret tablosu Sivas'ta da karşımıza çıkmaktadır. Sivas'ta yaşları 8 – 17 arasında değişen genç kızlar günlük 10 saatlik üretim faaliyetleri sonucu ve attıkları düğüm sayısına göre 10 para ile 4 kuruş arasında değişen bir ücret alıyorlardı (Revue Commerciale du Levant, 31 Mayıs 1907, Sayı: 242, 886). 20. yüzyılın ilk yıllarından 1908 yılına kadar olan dönemde işçi ücretleri yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi oldukça düşük seviyelerde izliyordu. OCM'yi Anadolu'da halı üretim faaliyetlerinde bulunmaya sevk eden temel faktörler arasında bu ucuz işgücü bulunmaktaydı. OCM, halı üretimine başladığı 1908 ve daha sonraki yıllarda Anadolu'da uygulanagelen bu düşük ücret politikasını devam ettirmiştir. Nitekim OCM'nin üretim faaliyetlerine başlamasından önce kurucu 6 şirket arasındaki rekabetten faydalanan işçiler iş değişikliği yaparak ücretleri kısmen yükseltme şansı buluyorlarken OCM'nin kuruluşuyla bu durum ortadan kalkarak işçi ücretleri düşme eğilimi göstermiştir (Revue Commerciale du Levant, 31 Mayıs 1907, Sayı: 242, 886).

OCM'nin teşkiliyle rekabet ortamının nasıl ortadan kalktığı ve şirketin teşkilinin işçi ücretlerini ne şekilde etkileyeceği üzerinde dönemin bir gazetesindeki şu sözler dikkat çekicidir:

“(...) Sendikanın tesisiyle, bunda dâhil-i ticarethanelerin hoşuna gitmeyen bu hâle nihayet verilmiş oluyor, çünkü halıların mübayaasında artık rekabet mevcut olmayacağından ticarethaneler âmillere teklif-i şerait edecekler ve simdiye değin tacirler âmillerin tekâlifini kabulde muzaddır kalır iken bundan

böyle bir aks olarak âmiller tacirlerin arzu ve tekâlifine serfûrû eyleyeceklerdir.”
(Ahenk, 1 Cemaziyelahir 1325/ 29 Haziran 1323, Sayı: 3341, s. 2).

OCM'nin kuruluş sürecinde başta işçi ücretleri olmak üzere birçok konuda kamuoyunda şirkete karşı olumsuz bir algının farkında olan OCM'nin ilk genel müdürü Albert Aliotti, kamuoyundaki bu algıyı kırmak ve bir noktada ortamı sakinleştirmek için Ahenk gazetesinde bir makale kaleme almıştır. Aliotti, bu makalesinde şirketin kurulmasıyla beraber halı dokuyucularının memnun edileceğini ayrıca şirketin kârı, temettüsü arttıkça işçileri ziyadesiyle memnun etmeye kararlı olduklarını belirtmiştir (Ahenk, 11 Cemaziyelevvel 1325/9 Haziran 1323, Sayı: 3324, 2). Her ne kadar OCM kuruluş sürecinde, Osmanlı dokuma işçilerini memnun edeceğini belirtmişse de şirketin işçilere verdiği ücretler ile çalışma koşulları işin hiç de öyle olmadığını göstermektedir. OCM'nin özellikle 1908 – 13 yılları arasında Anadolu'da gerçekleştirdiği üretim faaliyetlerinden kazandığı yüksek kâr oranlarında işgücünün çok düşük ücretlerle çalıştırılması önemli bir rol oynamıştır (BOA. DH. MUİ. 69/9, H. 22/03/1328, 2; Konya Vilâyet Gazetesi, 29 Mart 1326, Sayı: 1963, 2; Ahenk, 1 Cemaziyelahir 1325/29 Haziran 1323, Sayı: 3341, 2). OCM'nin yüksek kâr oranları yakalamasına sebep olan işçi ücretleri, birim alana yani arşın kareye atılan düğüm sayısına göre verilmekteydi, şirket atılan düğüm sayısına göre dokuma işçilerine günlük olarak ücret ödemekteydi. Bununla beraber, halının cinsine de 8,5 cm'lik [1 Rub'] uzunluk ve genişlikte bulunan düğümlerin sayısına göre değer biçiliyordu. Bir rub' yani 8,5 cm'lik birim alana ne kadar düğüm atılırsa bir halı o kadar ince ve sanatkârane kabul edilmekteydi (Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104; Ökçün, 1997: 131).

Anadolu coğrafyasında uygulanagelmekte olan düğüm sayısına göre verilen işçi ücretleri, OCM'nin üretim faaliyetlerine başlamasından sonra %40 – 50'ye varan oranlarda bir düşüş göstermiştir. İşçi ücretlerinin önemli oranlarda düşüş gösterdiği merkezlerden biri OCM'nin halı atölyesi ile acentelerinin bulunduğu Isparta idi. Isparta'da OCM'nin üretim faaliyetlerine geçmesinden önce dokuyuculara 40 – 50 düğüme bir para verilirken OCM'nin kuruluşu ve halı üretimine başlamasından sonra aynı ücret 65 – 70 düğüme verilir olmuştur (Konya Vilâyet Gazetesi, 29 Mart 1326, Sayı: 1963, 2). Diğer bir ifadeyle OCM öncesi dönemde, 1600 – 1800 düğüme bir kuruş işçilik ücreti verilirken OCM ile beraber bu ücret 2600 – 2800 düğüme bir kuruş olarak tenzil edilmiştir. OCM tarafından işçi ücretlerinin nasıl düşürüldüğünü en net şekilde açıklayan satırlar Konya Vilâyet Gazetesi'nde yer almıştır. Gazete Osmanlı emekçileri için istenmeyen bu durumu:

“Isparta’da halıcılık san’atı oldukça müterakkî olub ücret-i imâliyye olarak amele kırk nihâyet kırk beş düğümüne bir para aldığı halde bilâhire İzmir’de sendikalar teşkiliyle 65, 70 düğümü bir paraya tenzîl edildiğinden (...)” sözleriyle açıklamıştır (Konya Vilâyet Gazetesi, 29 Mart 1326, Sayı: 1963, 2).

OCM’nin uyguladığı düşük ücret politikası sadece Isparta gibi üretim merkezleriyle sınırlı kalmamış aynı zamanda şirketin üretimde bulunduğu diğer mahallerde de uygulanmış ve tepkiyle karşılanmıştır. OCM’nin uyguladığı bu düşük ücret politikası 1908 yılında Mortakya’da bulunan atölyede çalışan 250 kadar kadın dokuyucuyu rahatsız etmiş ve bu işçiler 21 Ağustos 1908 tarihinde greve gitmişlerdir. Greve katılan dokuma işçilerinin temel talepleri oldukça düşük olan işçi ücretlerinin artırılmasıydı (FO. 195/2300, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 21 Ağustos 1908; İttifak, 1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324, Sayı: 12, 4; Quataert, 1999: 282). OCM’nin Mortakya’daki atölyesi dışında Uşak’ta bulunan acenteleri için de aynı ücret politikasını takip ettiğini görmekteyiz. Anadolu halıcılığının merkezi olan Uşak’ta 1910 yılında OCM’ye ait 1.200 tezgâhta 6.000 dokuma işçisi (Catalogue General Officiel de la Section Ottomane, 1910: 39 – 40), şirket adına üretim yapıyordu. Şirket çoğu kadın olan bu işçilere 1 kuruş 20 para gibi bir ücret veriyordu ki bu ücret Osmanlı kayıtlarına da yansdığı şekliyle *açlıktan telef olmamak kadar bir ücret* demektir. Bu ücret politikası, 100 düğümüne 1 para şeklinde de anlaşılabilir, Uşak’taki dokuyucuların bu ücreti kazanabilmek için günde ortalama 6.000 düğüm atmaları gerekiyordu (BOA. DH. MUİ. 69/9, H. 22/03/1328, 2).

OCM’nin 1910 yılında Uşak’ta uyguladığı bu düşük ücret politikası 1911 yılına gelindiğinde Sivas’ta Mortakya’da olduğu gibi önemli sorunları beraberinde getirmiştir. 1911 yılının Temmuz ayı ortalarında OCM’nin Sivas’taki atölyesinde bulunan 1.000 kadar dokuma işçisi ücretlerin düşüklüğünden dolayı greve gitmiştir. Sivas’taki bu grevin esas tetikleyicisi şirketin insanları açlığa mahkûm eden düşük ücret politikasıydı (Renin, 17 Recep 1329/1 Temmuz 1327, Sayı: 1030 – 15, 4). OCM, Isparta, Mortakya, Uşak ve Sivas’ta uyguladığı bu düşük ücret politikasını diğer tüm acente ve atölyelerinde de uygulamaktaydı. Örnek olarak, şirketin Maraş’taki atölyesinde çalışan 8 – 10 yaşındaki kız çocuklarına günlük 1.5 – 2 kuruş arasında değişen bir ücret verilmekteydi (Atalay, Hicri 1339: 162). OCM’nin Anadolu’nun dört bir tarafında uyguladığı bu düşük ücret politikası dönemin gözlemcilerinin de dikkatinden kaçmamıştır. Bu gözlemciler, şirketin halı üretimini daha önceden halıcılıkla iştigal etmeyen ancak halıyı daha ucuza dokuyan en küçük yerleşim yerlerine kadar götürmeye çalıştığını belirtmişlerdir (Atalay, 1967: 44).

OCM uyguladığı bu düşük ücret politikası sayesinde halıcılıktan 1908 yılında yani üretim faaliyetlerinin ilk yılında net 45. 231 £, 1909 yılında net 91. 482 £, 1910 yılında 93. 517 £ net kâr elde ederken (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 9th March 1909: 3 – 5; SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 16th February 1910: 3 – 8; SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 28th March 1911: 6 – 8 ve balance sheet), atölye ve acentelerinde uyguladığı düşük ücret politikasını meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Şirketin 17 Nisan 1912 tarihinde yapılan 4. olağan genel kurul toplantısında Osmanlı – Anadolu halılarının üretilmesi ve OCM'nin bu üretimden istediği sonuçları alabilmesi için yetenekli ve işini bilen dokuyucuların yetiştirilmesi gerektiğinin altı çizilmiş bunun ise zamanla mümkün olduğu belirtilmiştir. OCM, istenilen çeşit, boyutta halıların üretilmesi için halı dokuyucularının birkaç yıl boyunca çok miktarda ham maddeyi israf ettiklerini ve bundan dolayı da işçi ücretlerinin görece düşük olabileceğine kanaat getirmiştir. OCM, işçi ücretlerinin düşük olması, olabilmemesinin bir diğer nedenini ise halı üretim merkezlerinin her tarafa yayılmasını göstermiştir. Anadolu'nun farklı mahallerine dağılmış üretim merkezlerinde halı üretimini devam ettirmek maliyetleri arttırdığından işgücünün görece daha ucuz olması gerektiği şirket yöneticileri tarafından ifade edilmiştir. OCM yöneticilerinin bu şekilde düşüncelerinin şirket için birtakım ekonomik nedenleri bulunmaktaydı. Öncelikle Anadolu'ya yayılan üretim merkezlerinde tezgâhların kurulması, bu merkezlerden halıların toplanması için komisyoncuların gönderilmesi gibi işler için şirket yüklü miktarda para ödüyordu. Şirket bu ekonomik nedenlerden dolayı işçi ücretlerinin düşük olabileceğini düşünmüş ve bu düşünce uygulamada da kendisini göstermiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 17th April 1912: 5 – 6).

OCM yöneticileri, her ne kadar birtakım gerekçeler öne sürerek Osmanlı dokuyucularının daha ucuz istihdam edilmesi gerektiğine kanaat getirse de şirketin hem Osmanlı Anadolu'sunda hem de İran'da Hemedan gibi halı üretim merkezlerinde yoğun bir emek sömürüsü gerçekleştirdiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. OCM, 1911 yılında Hemedan'da kurduğu atölyesinde halı dokuyan İranlı genç kadınlara sadece 0. 75 – 1. 5 kuruş arasında değişen miktarda bir ücret veriyordu (Journal of the Central Asian Society, C. IX, 1922: 67). OCM verdiğimiz rakamlardan da anlaşılacağı üzere hem Osmanlı hem de İran coğrafyasındaki üretim faaliyetlerinde yoğun bir emek sömürüsü gerçekleştirmiştir. Bu emek sömürüsü şirketin çok kısa bir sürede halıcılıktan nasıl önemli kârlar elde ettiğini de açıklamaktadır. OCM'nin halı dokuma işçileri üzerinden sürdürdüğü bu sömürü politikasının resmi kayıtlara yansısından daha

yoğun olduğunu belirtmemiz gerekir. Şöyle ki, Osmanlı işçi ücretleri hakkında genel bir fikir veren Osmanlı sanayi istatistiğinde belirtilen işçi ücretleri OCM'nin verdiği ücretlerden çok daha yüksek gösterilmiş ve bu ücretler literatürde de genel bir kabul görmüştür. İstatistikte verilen rakamlar her ne kadar genel kabul görmüş olsa da verilen rakamların dönemin işçi ücretleri hakkında gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. İstatistik, Uşak'taki dokuma işçilerine 5 – 6.000 düğüm için 2. 2 – 2. 7 kuruş arasında bir ücret verildiğini belirtilmişse de (Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104), OCM gerçekte Uşak'taki dokuma işçilerine günlük 5 – 6.000 düğüm için sadece 1 kuruş 20 para gibi bir ücret vermiştir (BOA. DH. MUI. 69/9, H. 22/3/1328, 2; Yılmaz, 2020: 305 – 310). Uşak gibi halı üretiminde lokomotif görevi gören bir mahaldeki işçi ücretleri, şirketin ücret politikasının ne kadar insan dışı olduğunu ve emek sömürsünün yoğunluğunu yansıtmaktadır.

5. The Oriental Carpet Manufacturers Limited İşçilerinin Çalışma Koşulları

20. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda imalat sektöründe çalışan işçilerin çalışma koşulları hakkında çok az şey bilinmekle beraber I. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen ekonomik ve siyasi koşullar nedeniyle işçilerin hem çalışma koşulları, yaşam standartları hem de işçi ücretleri savaş öncesi döneme oranla düşüş göstermiştir (General Report on the Trade and Economic Conditions of Turkey for the year 1919, 1920: 70). I. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen ekonomik koşullarla ücret, yaşam standartları daha da kötüleşen işçilerin özellikle de dokuma işçilerinin 20. yüzyılın ilk yıllarında çalışma koşulları oldukça iptidaiydi. Halıcılığın bu dönemde gelişme gösterdiği mahallerden biri olan Demirci'de kadın işçiler haftanın 7 günü çalışmak zorunda kalıyorlardı (Gökmen, 2007: 255 – 256). Yine halıcılığın önemli merkezlerinden Sivas'ta yüzyılın hemen başında kadın dokuyucular günde 10 saat çalışmak zorunda kalıyorlardı. Sivas'taki bu 10 saatlik çalışma süresi ortalama bir süreyi ifade ederken uzun yaz günlerinde bu çalışma süreleri daha da artıyordu (Revue Commerciale du Levant, 31 Ağustos 1900, Sayı: 161, 207). Sivas'taki bu çalışma koşulları II. Meşrutiyet öncesi döneme kadar devam etmiş ve 1908'den hemen önce de kadın işçiler günde 10 saat halı dokumak zorunda kalmışlardır. Sivas'taki kadın işçilerin yaş aralığı genellikle 8 – 17 yaş arasında değişmekle beraber bu genç kitle hem ucuz işgücünü meydana getirmiş hem de halı üretiminin ayrılmaz bir parçası olarak üretim faaliyetlerini devam ettirmiştir (Revue Commerciale du Levant, 31 Mayıs 1907, Sayı: 242, 886).

20. yüzyılın başında Demirci ve Sivas gibi halı üretim merkezlerindeki çalışma süre ve koşullarının benzerlerine Uşak'ta da şahit olunmaktaydı. Uşak'ta

yüzyılın başında halı dokuyan kadın ve genç kızların çalışma koşullarının çok kötü olduğu, tezgâhların sağlığa uygun bir şekilde kurulmadığı, işçilerin gıda yetersizliği yaşadıkları ve bu işçilerin haftanın 6 günü çalışarak hayatla hiçbir bağlarının kalmadığı bizzat ilgili dönemde bunları tecrübe edip gören gözlemciler tarafından dile getirilmiştir (Atalay, 1967: 69 – 70). 20. yüzyılın ilk yıllarında Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunan halı üretim merkezlerinin çalışma süre ve koşullarının genel bir çerçevesini çizmeye çalışırken benzer koşulların OCM'nin üretim faaliyetlerine başladığı 1908 ve sonraki yıllarda da devam ettiğini görmekteyiz. OCM'nin hem düşük ücret politikasına hem de çalışma koşullarına ilk tepki şirketin Mortakya'daki atölyesinden gelmiştir. 21 Ağustos 1908 tarihinde Mortakya'daki halı atölyesinde bulunan 250 kadın ile aynı tesiste bulunan boyahane çalışan 50 boya işçisi hem işçi ücretlerinin düşüklüğü hem de çalışma koşullarının kötülüğünden dolayı greve gitmişlerdir (FO. 195/2300, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; İttifak, 1 Şaban 1326/ 15 Ağustos 1324, Sayı: 12, 4; Quataert, 1999: 282). Mortakya'daki bu koşulların OCM'nin diğer üretim merkezlerinde de benzer özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şirketin Orta Anadolu'da bulunan halı üretim merkezlerindeki çalışma koşullarının çok kötü olduğunu bilâkis 21 Nisan 1908 tarihli Konya Vilâyet Gazetesi'nden öğreniyoruz. Gazetenin aşağıda verdiğimiz satırları dönemin halı işçilerinin çalışma koşulları, çalışılan mekânın fiziki özellikleri ve işçilerin sağlığı hakkında kayda değer bilgiler vermektedir:

“(...) Halı destgâhlarında işleyen kızların aldıkları vaziyetin ne kadar fenâ olduğunu defaâtle sana söyledim. Bu bâbda yapılacak bir şey varsa o da destgâh sahibleri gerek destgâhları ve gerek vaz' olundukları mahalli hıfzu's sıhha kavâidine muvâfık olmak üzere tertib eylemeğe sıhhat-i umûmiyye nâmına mecbur olub aksi takdirde mes'ûliyyet-i maneviye ve vicdâniye kendilerine âid olduğunu zikr eylemekdir.” (Konya Vilâyet Gazetesi, 8 Nisan 1324, Sayı: 1864, 2).

Orta Anadolu'daki çalışma koşulları, OCM'nin bölgedeki birçok halı üretim merkezinde benzer nitelikler gösteriyordu. OCM adına Isparta'da halı üretimi yapan kadın halı dokuyucuların rutubetli yerlerde çalıştığı ve bunun onların sağlığı üzerinde olumsuz etkiler bıraktığı kaydedilmiştir. Halı dokuyan kadınların daha sağlıklı ve uygun ortamlarda çalışmaları için bir amele sandığının kurulması gündeme getirilmiş, amele sandığının kurulmasının yanında Isparta'daki halı tezgâhlarının işçilerin sağlığına uygun bir şekilde yerleştirilmesi ve halı dokuyucularının daha sağlıklı koşullar altında iş görmeleri için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (Konya Vilâyet Gazetesi, 29 Mart 1326, Sayı: 1963, 2). Verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Isparta'daki sıhhi koşulların işçilerin çalışmasına uygun olmadığı ve bu durumun ciddi anlamda

işçilerin sağlığını tehdit ettiği anlaşılmaktadır. Isparta'daki sıhhi koşulların fenalığı yanında halı üretiminde çalışan 8 – 9 yaşlarındaki çocuk işçilerin de ciddi sorunlar yaşadığı görülmektedir. I. Dünya Savaşı'ndan önce günde ortalama 10.000 düğüm atabilen çocuk işçilerin ciddi bir emek sömürüsüyle karşı karşıya oldukları ve bu çocukların fiziksel, bedensel kapasitelerinin çok üzerinde çalıştırıldıkları anlaşılmaktadır (Jeancard, 1919: 66 – 67).

Isparta'daki benzer çalışma koşullarının OCM'nin diğer halı üretim merkezlerinde de devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu üretim merkezlerinin başında gelen Uşak'taki çalışma koşulları ile işçi ücretlerinin insanı isyan ettirecek düzeyde kötü olduğu kaydedilmiştir (BOA. DH. MUİ. 69/9, H. 22/03/1328, 2). Uşak'taki çalışma süreleri, 1910'lu yıllarda Batı'dan gelen halı talebi karşısında geceleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. OCM adına üretim yapan 1. 200 kadar tezgâhta çalışan kadınlar, bu yıllarda gece – gündüz demeden çalışmaya ve çoğu zaman gece saatlerinde başlarına tenekeden yapılmış lambalar takarak Batılı müşteriler için halı dokumaya devam etmişlerdir. Şirketin halı üretiminin 800.000 m²'yi bulduğu bu yıllarda Uşak ve çevresindeki kadın dokuyucular günün 12 – 14 saatini halı dokumakla geçirmekteydiler (BOA. DH. MUİ. 69/9, H. 22/03/1328, 2; Atalay, 1967: 44; Catalogue General Officiel de la Section Ottomane, 1910: 39 – 40).

Çalışma süre ve koşulları açısından Uşak'takine benzer bir duruma Maraş'ta da şahit olunmaktadır. Bilindiği üzere OCM, 1910 yılında Maraş'ta bir halı atölyesi tesis etmiş ve bu yıldan itibaren bölgedeki üretim faaliyetleri bu atölyede devam ettirilmiştir (FO. 195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910). 1910 yılından itibaren üretime başlayan bu atölyede halı dokuyan kızların yani çocuk işçilerin yaş aralığı 8 ila 10 arasında değişirken bu çocuk işçilerin bölgede yerleşik olan Ermenilerden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu atölyede çalışan çocuk işçiler, günde 1. 5 – 2 kuruş kazanabilmek için en az 8 saat çalışmak zorunda kalıyordu. Sekiz saatlik bu süre ortalama bir mesaiyi ifade ederken uzun yaz günlerinde halı dokuyan bu çocuk işçilerin çalışma süreleri 10 – 12 saat arasında değişebiliyordu (Atalay, Hicri 1339: 162 – 163). Görüldüğü üzere çocuk işçiliği halı üretiminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve OCM'nin birçok atölye ve acentesinde çocuk işçiler üretimde etkin rol oynamışlardır. Bu noktada şirketin Niğde'de bulunan acentesinde de halı üretim faaliyetlerinin çocuk emeğine dayalı olarak yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Konya Vilayeti'ne bağlı Niğde Kazası'nda OCM'nin acentesi olarak Jean Çolakis adında bir halı tüccarı üretim faaliyetlerinde bulunuyordu (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur). Niğde'deki üretim faaliyetleri Çolakis'in atölyesinde 80 kadın dokuma işçisi tarafından

gerçekleştiriliyor ve bu atölyede çalışanların çoğunluğu bölgede yerleşik olan Rum ve Ermenilerden meydana geliyordu. Niğde'deki atölyede her ne kadar gayrimüslim kadınlar üretimi gerçekleştirmişse de bu kadınların yanında 7 – 8 yaşlarında çocuk işçilerin de üretim faaliyetlerinde buldukları bilinmektedir. Niğde gibi 1910'lu yıllarda önemli bir halı üretim merkezine dönüşen bir mahalde gayrimüslim kadınların halıcılıkta etkin rol oynamalarının öncelikli sebebi Müslüman kadınların kamusal alana çıkamamaları, kamusal alanda istedikleri gibi hareket edememeleri ve Müslüman kadınlara yönelik toplumsal norm ve kabuller olarak düşünülebilir. Müslüman kadınların kamusal alanda hareket alanlarının sınırlı olduğu ilgili dönemde bölgeyi ziyaret edip gözlemleyen seyyahlar da onaylamaktadır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur; Konya Vilayet Salnamesi, H. 1332, M. 1330, s. 493; Horvath, 1997: 77 – 78).

Niğde'deki çalışma koşullarının Kayseri'de de benzer bir tablo çizdiği görülmektedir. Bilindiği üzere OCM, 1911 yılında Kayseri'de bir halı atölyesi tesis etmişti (FO. 195/2383, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911). Bu atölyedeki üretimin, halı dokuma işçilerinin sağlığını göz ardı ederek devam ettirildiği ve yine çalışma koşullarının çok kötü olduğu sürekli olarak dile getirilmiştir (Kurmuş, 1974: 132 – 133).

Buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız ve verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere OCM adına halı dokuyan çoğunluğu kadın ve çocuk işçilerden oluşan ve Anadolu'nun farklı yerlerinde halı üretiminde bulunan işçilerin çalışma koşullarının birçok açıdan sorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Esas amacı, daha çok üretim yapmak olan ve bu amacı asıl niteliklerinden biri haline getiren OCM'nin, işçilerin çalıştığı mekânların fiziksel özellikleri, bu mekânların sıhhi koşulları, çalışma saatlerinin normal kabul edilebilecek düzeyde tutulmaya çalışılması ve çocuk işçi istihdamını önleyen tedbirler alması beklenemezdi. Şirket bu noktada işçilerin daha sağlıklı bir şekilde çalışmalarını sağlayacak neredeyse hiçbir girişimde bulunmamıştır. OCM gibi Osmanlı halıcılığında 1910'lardan itibaren bir tekel haline gelen bir şirketin Osmanlı emekçilerinin çalışma koşullarını düzeltmek bir yana var olan iptidai sistemi devam ettirmekten başka bir şey yapmadığı bilakis şirket kayıtlarından anlaşılmaktadır. Osmanlı halı dokuma işçilerinin sağlıklı koşullar altında üretim yapmasına olanak sağlamayan OCM, çalışma koşullarının fenalığı yüzünden birçok işçinin hastalıklar yaşamasına sebep olmuştur. İplik tozlarının akciğerleri etkilemesi, gün ışığı görmeden geçirilen uzun saatler ve fiziksel kapasitenin üstünde çalıştırılmak gibi etkenlerden dolayı Osmanlı halı dokuma işçilerinin akciğer hastalıklarına yakalanma riski bu dönemde oldukça yüksek olmuştur (SAC MECA OCM COL,

Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 9th March 1909, s. 4; Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, Sayı: 3, s. 14).

Sonuç

The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM] veya Osmanlı kaynaklarının diliyle Şark Halı Kumpanyası'nı konu edindiğimiz araştırmamızda OCM'nin kuruluş sürecinden önce, kurucu şirketlerin 19. yüzyıl Osmanlı halıcılığının üretim ve ticaretinde etkin bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Kurucu altı şirket, 20. yüzyılın başında Osmanlı – Anadolu halılarına Batıdan artan talebin farkında olarak bu talebi en kısa sürede karşılayabilmek ve Osmanlı halıcılığının üretim ve ticaretini hegemonyasına alarak onları yurt dışı piyasalarına ihraç etmek için 16 Aralık 1907 tarihinde OCM'yi teşkil etmişlerdir. 16 Aralık 1907 tarihinde tüzel kişilik kazanan OCM, 1862 – 1907 tarihli İngiliz şirketler yasasına [The Companies Act, 1862 – 1907] göre limitet bir şirket olarak tescillenmiş ve merkezi de Londra olarak kaydedilmiştir. Londra merkezli olarak kurulan bu önemli halı şirketi, 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla Anadolu coğrafyasındaki üretim faaliyetlerine başlamış ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde acente ve atölyeler tesis ederek üretim faaliyetlerini I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesine kadar başarılı bir şekilde devam ettirebilmiştir. OCM, 1914 yılına kadar ki halı üretim faaliyetlerini acenteleri aracılığıyla eve iş verme veya diğer bir isimle putting – out sistemi aracılığıyla yürütmüştür. Farklı üretim alanlarında uygulanmakta olan eve iş verme sistemi II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde şirket tarafından sistematize edilerek OCM'nin kayda değer kârlar elde etmesini sağlamıştır. OCM, eve iş verme sistemi dâhilinde uygulanmakta olan ve Anadolu'daki halı üretim merkezleri tarafından bilinen bir çalışma ilişkisi sayesinde bu üretimi yaygınlaştırabilmiştir. Bu çalışma ilişkisinde OCM, tezgâh sahiplerine ne nakit avans ne de boya vermiş; bunun yerine boyanmış yün iplikler vererek halı dokuyucularını aracı konuma indirgemıştır. Verdiği boyanmış yün iplikleri kendisine ait Bandırma Beyköy'deki yün iplik fabrikasında üreten OCM, aynı iplikleri yine Mortakya'daki boyahanede boyayarak bu ipliklerin kullanımını Anadolu'da bulunan tüm acente ve atölyeleri için zorunlu tutmuştur. OCM'nin bu tekelci anlayışı kendi adına halı üretiminde bulunan acentelerin ve üretim merkezlerinin sayılarını arttırmış ayrıca Anadolu'nun farklı mahallerine yayılan acente ve atölyelerin üretim kapasiteleri de şirketin uyguladığı bu sistem sayesinde artış göstermiştir.

OCM, 1909 yılında Anadolu'nun 15 farklı halı üretim merkezinde 36 acente ile üretim faaliyetlerini devam ettirirken aynı zamanda bu acentelerle işbirliği içinde olan 6 halı tüccarı da OCM için halı üretim faaliyetlerinde

bulunmaktaydı. Verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere kuruluşundan sadece 1 yıl sonra eve iş verme sisteminin şirket tarafından başarılı bir şekilde organize edilebildiği anlaşılmaktadır. OCM'nin halı üretimindeki tekel ve hegemonyasına paralel olarak eve iş verme sistemi dâhilinde halı ürettirdiği acentelerin sayısı ilerleyen zamanlarda artış göstermiştir. 1909 yılında 36 olan acente sayısı 1911 – 12 yıllarına gelindiğinde 25 farklı mahalde 53 acenteye yükselmiştir. Batı Anadolu'da bulunan Uşak, Demirci ve Gördes gibi yerler OCM'nin eve iş verme sistemini en iyi şekilde organize ettiği yerlerin başında gelmekteydi. Şirket sadece bu üç üretim merkezinde 22 acente tesis ederek 1910'lu yıllarda bu bölgelerdeki üretim faaliyetlerini kontrolü altına almıştır. Bu örnek bile OCM'nin 3 – 4 yıl gibi görece kısa bir süre içerisinde üretimi nasıl organize edebildiğinin en somut örneklerinden birini oluşturmaktadır. OCM'nin Anadolu'nun dört bir tarafında tesis ettiği bu acenteler, 1911 yılının ilk yarısında toplam 362. 626 m², 1912'nin aynı döneminde ise 282. 300 m² halı üretmişlerdir.

OCM, halı üretiminin önemli bir kısmını eve iş verme sistemi dâhilinde acenteleriyle üretirken aynı zaman da manifaktür üretim olarak adlandırdığımız atölyeler tesis ederek de halı üretiminde bulunmuştur. OCM, üretim faaliyetlerine başladıktan sonra 1909 yılında 5 halı atölyesine sahipti. Bu halı atölyeleri Isparta, Burdur, Sivas, Kırkağaç ve Mortakya'da bulunuyordu. Şirketin atölye sayısı acente sayısı ile beraber artış göstermiş ve 1909 yılında 5 olan atölyesi sayısı 1911 – 12 yıllarına gelindiğinde 10'a yükselmiştir. 1909 yılındakilere ek olarak Maraş, Haçin, Urla, Kayseri ve Gördes'te de bahsedilen yıllarda halı atölyeleri tesis edilmiş, 1912 yılından sonra da Sivas Yenihan [Yıldızeli]'de bir halı atölyesi daha meydana getirilerek OCM'nin atölyelerine dâhil olmuştur.

OCM, 1911 – 12 yıllarında 25 farklı mahaldeki 53 acente ile yine kendisine ait 10 atölyede yaklaşık 800.000 m² halı üretimi gerçekleştirmiştir. Şirket bu üretimi gerçekleştirirken önemli miktarda işgücünü üretim faaliyetleri için istihdam ettirebilmiştir. Üretim faaliyetlerinin ilk yılında (1908) yaklaşık 40.000 işçi istihdam eden OCM, 1910'dan itibaren yurt dışından gelen talep doğrultusunda acente ve atölyelerinde çalışan işçi sayısını 50.000'in üzerine çıkarmıştır. Anadolu'nun farklı mahallerindeki acente ve atölyelerde bulunan bu işgücünün önemli bir kısmı genç kız ve kadınlardan oluşmaktaydı. OCM, halı üretim faaliyetlerini devam ettirdiği kimi bölgelerde – Maraş, Haçin, Niğde ve Kayseri gibi – bu işgücüne gayrimüslim genç kız ve kadınları da dâhil etmiş, edebilmiştir. OCM'nin işçi sayısı 1910 yılından sonra da üretimdeki başat rolüne paralel olarak artış göstermiş ve şirketin 53 acentesi ve atölyelerinde şirket adına I. Dünya Savaşı öncesi dönemde 50.000 – 60.000 arasında değişen sayıda işçi halı üretim faaliyetlerinde bulunmuştur. OCM'nin I. Dünya Savaşı öncesi dönemde

50 – 60.000 arasında değişen dokuma işçisi istihdam edebilmesi bu işçilerin aileleri de düşünüldüğünde şirketin Anadolu’da sayıları yüzbinleri bulan bir nüfusu istihdam edebildiğini göstermektedir.

OCM, 1914 öncesi sayıları on binlerle ifade edilen bir işgücü istihdam ederken bu işçilere oldukça düşük ücretler vermiştir. OCM, bu noktada II. Meşrutiyet öncesi Anadolu’daki halı üretim merkezlerinde uygulanan düşük ücret politikasını takip etmiş ve bu düşük ücret politikasını 1908’de üretim faaliyetlerine başladığında da uygulamıştır. OCM’yi Anadolu’da halı üretim faaliyetlerinde bulunmasına sevk eden temel sebepler arasında bu ucuz işgücü bulunuyordu. Nitekim OCM’nin kuruluşundan önce 6 kurucu şirket arasında devam eden rekabetten faydalanan Osmanlı dokuma işçileri kısmen de olsa ücretlerini yükseltme şansı bulurken şirketin teşkilinden sonra bu şans kaybetmiş ve 1908’den sonra dokuma işçilerinin ücretleri düşme eğilimi göstermeye başlamıştır. OCM, kendisine önemli miktarda kâr getiren işçi ücretlerini birim alana diğer bir anlatımla arşın kareye atılan düğüm sayısına göre vermiştir. Şirket atılan düğüm sayısına göre dokuma işçilerine günlük bir ücret vermekteyken halıcılıkta daha önce uygulanmakta olan düğüm sayısına göre işçi ücretlerinin belirlenip verilmesi OCM’nin halı üretim faaliyetlerine başlamasıyla beraber %40 – 50’lere varan oranlarda düşüş göstermiştir. Bu düşüşün en somut örneklerinden birini Isparta’daki işçi ücretleri göstermektedir; OCM öncesi dönemde 1600 – 1800 düğümüne 1 kuruş işçilik ücreti alınırken OCM ile beraber 2600 – 2800 düğümüne 1 kuruş işçilik ücreti alınır olmuştur. Isparta’daki benzer bir durum Uşak’ta da tecrübe edilmiştir. Uşak’taki işçilere 1910’lu yıllarda 1 kuruş 20 para gibi bir ücret verilmekteydi ki bu ücret Osmanlı kaynaklarına geçtiği şekliyle açıktan telef olmamak kadar bir miktar demektir. Osmanlı emekçileri, insanlık dışı bu ücretleri kabule zorlanırken işçilerin bu ücreti kazanabilmek için günde 6.000 düğüm atması gerekiyordu. OCM, Osmanlı dokuma emekçileri üzerinden ciddi bir emek sömürsü gerçekleştirmiş ve bu işçilerin yine çok kötü koşullar altında çalışmasına sebep olmuştur. Dokuma işçilerinin çalıştığı fiziki mekânların sağlığa uygun olmaması, tezgâhların işçilerin bedensel pozisyonlarına göre kurulmaması, çalışma saatlerinin uzunluğu gibi birçok olumsuzluğa göğüs germek zorunda kalan Osmanlı işçileri, birçok kaynakta da belirtildiği üzere insanı isyan ettirecek koşullarda halı üretimini gerçekleştirmiş ve bu olumsuz koşullardan dolayı da başta akciğer hastalıkları olmak üzere birçok hastalığa yakalanma riski ile karşı karşıya kalmışlardır.

Kaynaklar

I - Arşivler

1- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı [A.} MKT]

BOA. A.} MKT. 42/22, 20 Cemaziyelevvel 1262.

BOA. A.} MKT. 65/98, 22 Safer 1263.

Cevdet İktisat [C. İKTS].

BOA. C. İKTS. 31/1520, 29 Rebiülahir 1262.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi [DH. MUI]

BOA. DH. MUI, 69/9, 22 Rebiülevvel 1328.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî [DH. ŞFR]

BOA. DH. ŞFR, 475/68, 1 Haziran 1331.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası [HR. TO]

BOA. HR. TO. 225/54, 20 Mart 1857.

İrade Hususî [İ. HUS].

BOA. İ. HUS, 164/30, 13 Safer 1326.

2- St. Antony's College Middle East Centre Archive Oriental Carpet Manufacturers Ltd Collection [SAC MECA OCM COL]

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 9th March 1909.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 16th February 1910.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No:2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 28th March 1911.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 17th April 1912.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 27th June 1913.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 10th November 1920.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 27th July 1921.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de
L'Interieur.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 11, Production des Agents & Agences de
L'Interieur D'Après Les Provenances.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 5, Matthew Lee, History of The Oriental
Carpet Manufacturers Ltd.

SEC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 9, 21 Temmuz 1907 tarihli Albert Aliotti
İmzalı belge.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de
yapılan sözleşme.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, 9 Kasım 1914 tarihli Amerika İstanbul
Başkonsolosu G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe.

SAC MECA OCM COL, kutu: 11, No: 85, 1 Ocak 1908 tarihli T. A. Spartali &
Co.'nun kendini tasfiye ettiğine dair ilanı.

SEC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, Notice.

Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers
Limited, Yer yok, 1907.

3- İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi [Foreign Office [FO]]

FO. TB 31.20465.120209, Memorandum and Articles of Association of M. H.
Ekisler and Co. Limited.

FO. 195/2134, Cumberbatch'den O'Conor'a, İzmir, 4 Aralık 1902.

FO. 195/2300, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908.

FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

FO. 195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910.

FO. 195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910.

FO. 195/2383, Barnham'dan to Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911.

FO. 195/2383, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911.

Yayımlanmış Kaynaklar

1- İngiliz Konsolosluk Raporları

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report on the Trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900, Londra, 1901.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1902 -03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, Londra, 1904.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Reports for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, Londra, 1907.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Reports for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District, Londra, 1908.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, Londra, 1910.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Reports for the Year 1910 – 1911 on the Trade of Constantinople and District, Londra, 1912.

Department of Overseas Trade – General Report on the Trade and Economic Conditions of Turkey for the Year 1919. (1920). (Ed: Captain C. H. Courthope – Munroe).

2- Ticaret ve Ziraat Nezareti 1329 – 1331 Seneleri Sanayi-i İstatistiki, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.

3- Vilayet Salnameleri

Konya Vilayet Salnâmesi, Hicri 1332, Miladi 1330, İstanbul: Cihan Matbaası.

Gazete ve Dergiler

Ahenk, 15 Muharrem 1325/15 Şubat 1322, Sayı: 3227.

Ahenk, 16 Muharrem 1325/16 Şubat 1322, Sayı: 3228.

Ahenk, 6 Safer 1325/8 Mart 1323, Sayı: 3245.

- Ahenk, 9 Safer 1325/ 11 Mart 1323, Sayı: 3248.
- Ahenk, 20 Safer 1325/ 22 Mart 1323, Sayı: 3257.
- Ahenk, 11 Cemaziyelevvel 1325/9 Haziran 1323, Sayı: 3324.
- Ahenk, 30 Cemaziyelevvel 1325/28 Haziran 1323, Sayı: 3340.
- Ahenk, 1 Cemaziyelahir 1325/29 Haziran 1323, Sayı: 3341.
- Ahenk, 2 Cemaziyelahir 1325/30 Haziran 1323, Sayı: 3342.
- Ahenk, 24 Cemaziyelahir 1325/ 22 Temmuz 1323, Sayı: 3361.
- Ahenk, 8 Zilhicce 1326/ 18 Kanun-ı Evvel 1324, Sayı: 3791.
- Annuaire Oriental, C. IX, 1889 – 1890.
- Annuaire Oriental, C. I, 1912.
- Annuaire Oriental, C. II, 1912.
- Annuaire Oriental, C. II, 1914.
- Halka Doğru Mecmuası, 15 Şubat 1335, Sayı: 2.
- Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, Sayı: 3.
- İttifak, 1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324, Sayı: 12.
- Journal of the Central Asian Society, 1922, C. IX.
- Konya Vilâyet Gazetesi, 8 Nisan 1324, Sayı: 1864.
- Konya Vilâyet Gazetesi, 29 Mart 1326, Sayı: 1963.
- Köylü, 10 Ramazan 1328/1 Eylül 1326, Sayı: 620.
- Levant Trade Review, Haziran 1912, C. II, Sayı: 1.
- Renin, 17 Recep 1329/1 Temmuz 1327, Sayı: 1030 – 15.
- Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, 31 Ağustos 1900, Sayı 161.
- Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, 31 Mayıs 1907, Sayı: 242.
- Revue Du Monde Musulman, Ekim 1907, C. III, Sayı: 10.
- The Times London, 21 Kasım 1891, Sayı: 33488.
- The Times London, 6 Ocak 1900, Sayı: 36032.

The Times London, 9 Mart 1909, Sayı: 38902.

The Times London, 26 Mart 1910, Sayı: 38917.

Kitap, Makale ve Tezler

Anatolia (1920), Londra, H.M. Stationery Office No: 59.

ATALAY, Besim (H. 1339), *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul, Matbaa-i Amire.

ATALAY, Besim (1967), *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, Yayın yeri yok, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

BEYRU, Rauf (2011), *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, İstanbul, Literatür Yayınları.

BORATAV, Korkut, ÖKÇÜN, A. Gündüz ve PAMUK, Şevket (1985), “Ottoman Wages and the World – Economy, 1839 – 1913” , *Review (Fernand Braudel Center)*, 8 (3), 379 – 406.

ELDEM, Vedat (1994), *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ERİŞÇİ, Lütfi (1951), *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, İstanbul, Kutulmuş Basımevi.

Exposition Universelle et Internationale de Bruxelles 1910, Catalogue General Officiel de la Section Ottomane (1910), Bruxelles, Imprimerie Scientifique.

GENÇ, Mehmet (2012), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.

GİRAUD, Edmund H (1934), *Family Records. A Record of the Origin and History of the Giraud and Whittall Families of Turkey*, Londra, Adams Bros. and Shardlow.

GÖKMEN, Ertan (2007), *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Demirci kazası*, İzmir, Demirci Belediyesi Kültür Yayınları.

GÜZEL, Mehmet Şehmus (1984), “1908 Kadınları”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 7, 6 – 12.

HORVATH, Bela (1997), *Anadolu 1913*, Çev. T. Demirkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

JEANCARD, P. (1919), *L'Anatolie – Smyrne, Sparte, Bourdour, Hiérapolis, Le Dodécanése*, Paris, Librairie Française.

- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2002), “Arşivden Bir Belge (36): Uşak’ta Kadın Halı İşçilerinin İsyamı (1908)”, *Toplumsal Tarih*, 17, (99), 54 – 57.
- KURMUŞ, Orhan (1974), *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, İstanbul, Bilim Yayınları.
- LA FONTAINE, James (1934), “A Short History of the La Fontaine family”, *Family Records. A Record of the Origin and History of the Giraud and Whittall Families of Turkey*, Ed. Edmund H. Giraud, Londra, Adams Bros. and Shardlow Ltd.
- Livre d’Adresses Médica – Pharmaceutiques des Principales villes de la Turquie* (1911), Constantinople, Aznavour Frères.
- MAKAL, Ahmet (1997), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850 – 1920*, Ankara, İmge Kitabevi.
- MARX, Karl (2017), *Kapital Ekonomi Politîğın Eleştirisi*. Cilt. I, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz (1997), *Osmanlı sanayii, 1913, 1915 yılları sanayi istatistiki*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- PAMUK, Şevket (2018), *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- PECH, Edgar (1908), *Manuel des Sociétés Anonymes Fonctionnant en Turquie*, İstanbul.
- QUATAERT, Donald (1986), “Machine Breaking and the Changing Carpet Industry of Western Anatolia, 1860 – 1908”. *Journal of Social History*, 19, (3), 473 – 489.
- QUATAERT, Donald (1999), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İstanbul İletişim Yayınları.
- QUATAERT, Donald (2001), “Labor History and the Ottoman Empire, 1700 – 1922”, *International Labor and Working – Class History*, Sayı: 60, 93 – 109.
- QUATAERT, Donald (2004), “19. Yüzyıla Genel Bakış, İslahatlar devri 1812 – 1914”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600 – 1914*, Edit. H. İnalçık, D. Quataert, Cilt. II, İstanbul, Eren Yayıncılık, 886 – 1051.

SAKIZLI OHANNES (H. 1297), *Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel*, Dersaadet, Mihran Matbaası.

SENCER, Oya (1969), *Türkiye'de İşçi Sınıfı – Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul, Habora Kitabevi Yayınları.

The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue, 1910, Londra.

The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue, (Fransızca) tarih yok.

WYNN, Antony (2008), *Three Camels to Smyrna*, Londra, Bryan Meredith Huffner.

Yılmaz, Emrah (2020). *The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Yeri ve Önemi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi.

İnternet Kaynakları

(<http://www.levantineheritage.com/ocm.htm> (Erişim tarihi: 18. 08. 2020).

Ekler

EK 1. OCM'nin Dünyaca Ün Kazanmış Ticari Amblemi

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. Catalogue* (1910). Londra.

EK 2. Kurucu Şirketlerin Nerede Kuruldukları, Kuruluş Yılları ile OCM'nin Sermayesini Gösteren Fotoğraf

The image shows a document titled 'The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.' with a table of 'ANCIENNES MAISONS' and their capital contributions. The table lists the following companies and their capital amounts in Francs:

ANCIENNES MAISONS	Capital Francs
F. DE ARSÈNE & Co.	1000
S. P. & J. BAUER	1000
HANDY & POLAKO	1000
DUROUX LA CHÈRE	1000
F. A. GIBAUD & Co.	1000
EVRY & Co.	1000

Maison Principale: SMYRNE (Turquie d'Asie)
SOCIÉTÉS FILIALES:
PARIS: 5, Rue de la Harpe - 1878 (FONDÉ) 1882 (FONDÉ) - LYON: 11, Rue de la Harpe - 1878 (FONDÉ) 1882 (FONDÉ)
10, Rue de la Harpe - 1878 (FONDÉ) 1882 (FONDÉ) - BRUXELLES: 11, Rue de la Harpe - 1878 (FONDÉ) 1882 (FONDÉ)
10, Rue de la Harpe - 1878 (FONDÉ) 1882 (FONDÉ)
AGENCE: 11, Rue de la Harpe (LYON)

Kaynak: *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue* (Fransızca), (Tarihsiz).

Ek 3. OCM Adına Halı Dokuyan Kadın Halı Dokuyucular ile Çocuk İşçiler

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. 9.

Ek 4. OCM'nin Mortakya'da Bulunan Üretim Kompleksi [1909 Sonrası]

Kaynak: Rauf Beyru (2011), *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, İstanbul, Literatür Yayınları, s. 147.

Ek 5. OCM Tarafından Uşak'ta Dokutturulan Halılardan Bir Örnek

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. ekler kısmı.

Ek 6. OCM Tarafından Sivas'ta Dokutturulan Halılardan Bir Örnek

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. ekler kısmı.

Ek 7. OCM Tarafından Isparta'da Dokutturulan Halılardan Bir Örnek

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. ekler kısmı.

YOKSULLUK ÇALIŞMALARINDA HANE/AİLE STRATEJİLERİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR TARTIŞMA

Zeynep Serap TEKTEN AKSÜRMELE¹ Serdar SAĞLAM²

Geliş: 28.10.2020 / Kabul: 09.02.2021

DOI: 10.29029/busbed.817762

Öz

Hane ve aile, yoksulluğun yönetilmesinde anahtar birimlerdir. Hane ve aile stratejileri, geçim, başa çıkma, hayatta kalma, uyum sağlama gibi yoksullukla mücadele edilirken ulaşılmak istenen amacı niteleyen farklı kullanımlarla karşımıza çıkar. Bu çalışmanın amacı, sosyal politika ve yoksulluk çalışmalarında sıklıkla kullanılan hane stratejileri ve aile stratejileri kavramlarının incelenmesidir. Bu çalışmada, hane stratejisi ve aile stratejisi kavramlarının güçlü ve zayıf yönleri ele alınmış; bu kavramların yoksulluk araştırmaları için önemi tartışılmış; hane ve aile birimlerinin strateji analizinde kullanılmasının, yoksulluk karşısında bireyi aşan kararlar ve eylemlerin anlaşılmasına sağladığı olanaklara yer verilmiştir. Çalışmanın ilk kısmında hane ve ailenin farklı tanımlarına değinilmiştir. Her ne kadar hane ve aile arasında kavramsal farklılıklar bulunsa da hane stratejilerinin ve aile stratejilerinin benzer hayatta kalma ve geçim çabalarına işaret ettiği görülmektedir. İlk kısımda, hanenin ve ailenin yoksulluk karşısında bireyin ayakta kalması konusundaki önemine rağmen, bu birimlerin toplumsal cinsiyet ve yaş başta olmak üzere çeşitli faktörlerin etkisiyle eşitsiz güç ilişkilerini içerdiğine dair eleştirilere de yer verilmiştir. Ayrıca, bu eşitsizliklere rağmen hane ve aile üyelerinin bir arada kalarak stratejiler

¹ Bu çalışma Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Serdar Sağlam danışmanlığında hazırlanan "Suriye'den Gerçekleşen Göç Sonrası Gaziantep'te Yerli ve Göçmen Yoksulluğu" isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

² Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, zeynep.tekten@hbv.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3840-0056>.

³ Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, serdar.saglam@hbv.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1236-0444>

oluşturmasının koşulları ve sınırlarına dair literatürde sunulan analizlere değinilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmı 'strateji' kavramına ve bu kavramın yoksulluk çalışmalarında kullanımı üzerine yapılan tartışmalara odaklanmıştır. Strateji analizi, hanelerin ve ailelerin koşullarını dönüştürme yetisine önem veren bir analiz şekli olması nedeniyle yoksulluk literatürü için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Hane stratejisi, Aile stratejisi, "Kaynakların yoksulluğu", "Dayanışmacı atışma", Yoksulluk alışmaları.

A CONCEPTUAL DISCUSSION ON HOUSEHOLD/FAMILY STRATEGIES IN POVERTY STUDIES

Abstract

Household and family are critical units in coping with poverty. Different terms, such as livelihood, coping, survival, and adaptation, are used interchangeably to refer to the same activities to deal with poverty at the household level. This study aims to examine the concepts of household strategies and family strategies that are frequently used in social policy and poverty studies. In this study, the strengths and weaknesses of household strategy and family strategy concepts were discussed, and the importance of these concepts for poverty studies is discussed. Moreover, the opportunities provided by household and family units in the analysis of strategies to understand the decisions and actions going beyond the individual against poverty are elaborated. In the first part of the study, different definitions of household and family are elaborated. Although there are conceptual differences between household and family, household strategies and family strategies appear to involve similar survival and livelihood efforts. In the first of the study, it is elaborated that despite the importance of the household and the family for the survival of the individual against poverty, it is known that these units contain unequal power relations with the effect of various factors, especially gender and age. Despite these inequalities, the literature analyses the conditions and limitations of how people and family members stay together and form strategies are discussed. The second part of the study focuses on strategy and discussions on its use in poverty studies. By using household and family units in strategy analysis, decisions and actions beyond the individual can be understood. Strategy analysis is essential for the poverty literature as it is a form of analysis that emphasizes households and families' ability to transform their conditions.

Keywords: Household strategy, Family strategy, Poverty of Resources, Cooperative Conflict, Poverty studies.

Giriş

Bu çalışmada yoksulluk literatürüne katkı sağlamak amacıyla *hane stratejisi* ve *aile stratejisi* ele alınmaktadır. Hane ve aile stratejileri, yoksulluk ve sosyal politika literatüründe yoksulluğa karşı geliştirilen çabaları analiz ederken sıklıkla kullanılmakta fakat bu kavramların teorik köklerine ve birbirlerinden farklarına çok değinilmemektedir. Birçok çalışmanın hane stratejisi ve aile stratejisinin kavramsal sınırlarını belirlemeden bu kavramları kullandığına rastlanır. Bu nedenle bu çalışma, bu kavramların ayrımlarına ve benzerliklere dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

Kavramsal olarak hane ve aile arasındaki çizginin çekilmesinin zorluğuna ve hane üyelerinin kimler olduğunun belirlenmesindeki zamana ve topluma göre değişen farklılıklara rağmen hane, bir analiz birimi olarak sıklıkla kullanılır. Hanenin analiz birimi olarak kullanılmasının temel sebebi, analiz birimleri olarak birey ve toplumun arasında bir köprü görevi görmesidir. Hane, emek piyasasına katılma, tüketme ve göç etme gibi kararların bireysel kararlar ve yapısal kısıtlar arasında nasıl alındığının anlaşılmasına “arabulucu” birim olarak alternatif oluşturur (Schmink, 1984: 87). Bu anlamda toplumsal ve tarihsel koşullar makro birim iken birey, mikro ve hane ise mezo birimdir. Aynı yorum aile birimi için de geçerlidir.

Hane stratejileri ve aile stratejileri; iktisatçıların, nüfus bilimcilerin, sosyal politika uzmanlarının, sosyologların, antropologların ve hatta tarihçilerin ele aldığı ve tahlillerinde kullandığı kavramlardır. Bu disiplinlerin her birinin kendilerine özgü çalışma metodları, teorileri ve vurguları olduğu için hane ve aile stratejilerine farklı şekillerde yaklaştıkları görülür. Bu metin, bu tanım farklılıklarının ve çeşitliliğinin içinde, yoksulluk çalışmaları için anlamlı ve işlevsel olan tanımları ve analizleri yakalamayı amaçlamıştır.

Çalışmanın başında belirtilmesi gereken önemli bir husus, hane/aile stratejisinin bir kavram olarak ele alınmasının yanı sıra bir analiz biçimi olarak da kullanılabilirliği. Wallace (2002) “hane stratejisi”sinin üç şekilde karşımıza çıkabileceğini belirtir: İlk olarak hane stratejisi bir kavram olarak ele alınabilir. Kavram olarak hane stratejisi; aktörlerin failliklerini ve davranışlarındaki sebepleri dikkate aldığı için önemlidir (Wallace, 2002: 277-279). İkinci olarak hane stratejisi bir analiz metodu olarak incelenebilir. Bir metod olarak hane stratejileri, hanedeki kişilerin davranışlarının kesişimlerini ve bunların sonuçlarını anlamaya olanak sağlar (Wallace, 2002: 279). Üçüncü olarak ise hane stratejileri, bireylerin değil, hanenin davranışlarına odaklanan bir analiz birimi olarak ele

alınabilir (Wallace, 2002: 280-281). Bu çalışmada, hane stratejileri ve aile stratejilerinin bu üç kullanımına da değinilmektedir.

Çalışmanın iki ana eksenini bulunmaktadır; bunlardan ilki *hane* ve *aile* kavramlarının çevresindeki tartışmalardır. Hane ve aile kavramlarının iç içeliği ve diğer yandan farklılığı ile başlayan bu tartışma eksenini, hanenin/ailenin bir birim olarak yoksulluk çalışmalarında kullanımına yönelik eleştirilerle devam etmektedir. Çalışmanın bu kısmı, sosyal politika ve yoksulluk alanında çalışan araştırmacıların karşılaştıkları ilk tercihlerden biri olan, araştırma birimi olarak hanenin mi bireyin mi seçileceği konusunda teorik tartışmalara değinmektedir. Çalışmanın ikinci ana eksenini ise strateji kavramının ve analizinin yoksulluk araştırmaları çerçevesinde tartışılmasıdır. Bu bölümde strateji kavramının teorik temelleri ve yoksulluğa karşı stratejinin kullanımından kastedilenler açıklanmıştır. Bunların yanında yoksul hanelerin ve bireylerin strateji geliştirme kapasitelerine dair literatürde sunulan karşı çıkışlar da tartışılmıştır.

1. Yoksulluğa Karşı Mücadele Eden Birimler Olarak “Hane” ve “Aile”

Hane ve aile hem kırsal yoksulluk hem de kentsel yoksulluk çalışmalarında kullanılan analiz birimleridir. Hane ve ailenin kavramsal olarak birbirlerinden farkının ne olduğu konusunda çelişen açıklamalarla karşılaşılır. Genellikle mekâna vurgu yapılarak hanenin, aileden ayrıldığı iddia edilse de ailenin, kişilerin aynı çatı altında/birlikte yaşamasıyla tanımlanmadığı çalışmalar da bulunur. Bu nedenle öncelikle hane ve aile üzerine yapılmış olan kavramsal tartışmalar gözden geçirilecek ve yoksulluk araştırmalarında bu iki kavramın birbirleri yerine kullanılmasının kabul edilebilirliği tartışılacaktır. Çalışmanın ilerleyen bölümünde farklı aile ve hane tanımlarına değinilmiştir.

1.1. Kavramsal Sınırları Çizmek: *Aile* ve *Hane* nedir?

Antropolog Murdock aileyi “ortak ikamet, ekonomik iş birliği ve üreme ile karakterize olan bir sosyal grup” (Murdock, 1965: 1) şeklinde açıklarken haneyi ise “tek bir büyük konutta veya bitişik barınaklardan oluşan bir kümede veya sınırları belli bir yerleşkede birlikte kalma” olarak tanımlamıştır (Murdock, 1965: 23). Murdock haneyi, belli bir yer ve mekân odağı ile tanımlamışsa da çoğunlukla aynı hanede yaşamının çekirdek aile ve geniş aile ilişkileri ile şekillendiğini belirtmiştir (Murdock, 1965: 33-34).

Hane ve aile arasındaki ilişkiye işaret eden bir diğer antropolog Bohannan (1957)’dir. Bohannan, ev ve hanenin çokça karıştırıldığını çünkü dünyanın birçok yerinde bu ikisinin aynı kişilerden oluştuğunu ifade eder. Buna rağmen Bohannan,

hanelerin birbirleri ile akraba olmayan kişileri de içerebildiğine dikkat çeker; birçok toplumda haneler “hizmetçileri, köleleri, rehinleri, pansiyonerleri ve diğer akraba olmayan kişileri” içerir (Bohannan, 1957: 127). Buna rağmen Bohannan yine de hanelerin çoğunlukla beş ilişki temelinde oluştuğunu ifade eder: 1) karı-koca, 2) baba-oğul, 3) ana-kız, 4) baba-kız, 5) erkek kardeş, kız kardeş. Bunların dışında istisnalar mevcut olsa da temelde haneler bu ilişkiler ekseninde kurulur (Bohannan, 1957: 127).

Guyer (1981: 89) ise hane, üretim ve tüketim konusunda karar verme otonomisine sahip bir domestik birim olarak tanımlar. Bu tanıma göre hane, içerisindeki kaynakları yöneten ve bu kaynakların paylaşımı konusunda karar verilen bir birimdir (1981: 98). Hanenin Afrika’da ekonomik analiz için çokça kullanıldığını ve verilerin hane bazlı olarak toplanmasına sıklıkla başvurulduğunu söyleyen Guyer, hane biriminin sıklıkla kullanılmasına rağmen aslında Afrika’daki ekonomik aktivilerin anlaşılabilmesi için yetersiz ve hatta zaman zaman yanıltıcı olduğunu açıklar. Afrika için hane üzerinden bir analizin yetersizliklerinin açıklanması aynı zamanda genel olarak hane biriminin geçim ve hayatta kalma stratejileri için kullanıldığında ortaya çıkacak çıkmazlar konusunda bir tartışma sunar. Bu kapsamda Guyer, kimlerin hane üyeleri olduğunu tanımlamanın ve yüksek bir mekânsal hareketlilik durumunda hanedeki kişilerin tespitinin zorluğuna dikkat çekmiştir (1981: 98). Hanenin tanımındaki mekân vurgusu nedeniyle evde bir süre kalıp sonra evden ayrılan ve bir süre sonra tekrar gelenlerin hanedeki konumları ve hane üyelikleri sorunlu hale gelir. Dönemsel göç ve iş için eve gidip gelinen dönemlerin olması gibi hallerde, bu kişilerin hane üyesi olarak sayılıp sayılmayacakları konusunda soru işaretleri ortaya çıkar. Bu durumlarda hem hane birimi üzerinden veri toplamak hem de hane bazlı üretim ve tüketim hesaplamaları sorunlu hale gelir (Guyer, 1981: 98).

Ayrıca bir toplumda, aynı mekânda yaşamak üzerinden tanımlanan hane ilişkilerinden daha öncelikli olan ilişkiler varsa, yaşam çabasının hane birimi üzerinden toplanan verilerle ve hane merkezli bir analizle anlaşılması zorlaşır. Guyer (1981), Afrika’da soy bağlarının aynı hanede yaşamaktan daha önemli olduğunu, kadın ve erkeklerin aynı hanede yaşadıkları halde soy bağlarından kaynaklı ilişkilerini hane ilişkilerinden ön planda tuttuğu durumları açıklar. Özellikle kadınlar için bu durum dikkat çekicidir; Afrika’da bazı durumlarda kadınların kocaları ile birlikte yaşadıkları hanelerin toprağı ve işlerinden ziyade soybağı ile bağlı oldukları kişilerin evleri ve toprakları için çalıştığı görülmektedir. Bu duruma rastlanması, kadının yaşadığı hane dışında soybağından kaynaklanan toprak ve mülkiyet edinme haklarına, kendine ait mal ve mülk edinme hakkına, kocasının hanesini terk edip doğduğu eve geri dönme

şansına ve ekonomik olarak kocasının hanesi dışında tutunabilme olanaklarına bağlıdır. Kadınların erkeğin hanesi dışında ekonomik fırsatlarının ve soybağından gelen hakları olması, kocalarının kadınların emeği üzerindeki kontrolünü ve hane içerisindeki iş bölümünü şekillendirir (Guyer, 1981: 99-101).

Bender (1967: 493) ise antropolojik çalışmaların işaret ettiği bir noktayı dile getirir; bazı toplumlarda aileler hane oluşturmazken başkalarında ise haneler ailelerden oluşmaz. Aile üyeleri her zaman birlikte yaşamak zorunda değildir (Bender, 1967: 499). Bu durumda, birlikte yaşayan kişilerin her zaman aile olarak görülmeleri ve ayrı hanelerde yaşamayanların ise aile sayılmamaları doğru değildir (Bender, 1967: 493). Bender, aile oldukları halde aynı hanede yaşamamanın en sık karşılaşılan örneklerini antropoloji çalışmalarında karşılaşılan, kan bağı ile bağlı olan yakın akrabaların yani ana, baba ve çocukların ama özellikle babanın haneden ayrı yaşadığı örneklerle açıklamıştır.

Bender'ın dikkat çektiği bir başka nokta, hanenin bir yandan aynı çatı altında yaşamayı ifade ederken diğer yandan ev ile ilgili fonksiyonların birlikte üstlenilmesini içermesidir. Hem aynı meskende yaşayan hem de ev içi işleri üstlenen gruplar olabilirken bu unsurların ayrı ayrı görüldüğü, yani aynı meskende yaşamadığı halde eviçi işleri paylaşan ve yerine getiren hane halkları da bulunur (Bender, 1967: 504). Bu anlamda hanenin iki farklı anlamı vardır: İlki, aynı meskende yaşamayı ifade ederken diğer anlamda hane, birtakım sorumlulukların ve amaçların paylaşılmasını anlatır. Bu nedenle haneden bahsederken hangi anlamın kullanıldığının belirlenmesi önemlidir, ev içi işlerin ve fonksiyonların paylaşımı ve beraber yerine getirilmesi bu anlamda ayırt edici unsurdur. Bender'a göre, mekâna vurgu yapan hane tanımında, bir hane halkının ev içi işlevleri birlikte yerine getirmesine gerek yoktur. İkinci anlamda ise bir hane halkının bir birim olarak birlikte yaşamasına gerek yoktur. Bender bu noktada, hanenin birlikte yaşamak şeklindeki sınırlı anlamının dışına çıkılarak (yani bahsedilen ikinci anlama gönderme yaparak) ev içi işlerin birlikte yerine getirilmesindeki paylaşım ve iş birlikteliği ile tanımlanabileceğine işaret etmektedir (Bender, 1967: 493-495, 504), bu anlamda Bender'ın haneyi bir ilişki ağı olarak ifade ettiği iddia edilebilir.

Yukarıda bahsi geçen tartışmayı detaylandırarak olursak Bender (1967) eviçi aktiviteleri/ eviçi işleri, yaşam için gerekli olan günlük ihtiyaçlar, şeklinde tanımlamıştır. Bender, bu aktiviteler arasında yiyeceklerin temini ve tüketim için hazırlanması ve çocukların büyütülmesi ve ihtiyaçlarının karşılanmasını sayar. Bu eylemler günlük bazda ihtiyaçların karşılanmasını içerdiği için genellikle birlikte yaşayan kişiler tarafından yerine getirilir, fakat bu eylemlerin mutlaka aralarında

kan bağı olan veya birlikte yaşayan kişilerce yapılması ve paylaşılması zorunlu değildir. Örneğin, bazen aralarında kan bağı bulunmayan ve bu nedenle aile olarak değerlendirilmeyen fakat birlikte yaşanan kişilerce bu ev içi işler ve eylemler paylaşarak yerine getirilebilir. Farklı bir şekilde, aynı meskende yaşansa da eviçi ihtiyaçların mesken dışındaki bir aile üyesi tarafından karşılandığına da rastlanabilir. Bu anlamda, kan bağı, birlikte ikamet etme ve eviçi ihtiyaçların karşılanması bazen kesişen fakat birbirleri ile aynı sayılamayacak unsurlardır (Bender, 1967: 499).

Bender (1967)'in bu analizi, hane ve ailenin geçim stratejisi analizinde kullanılması konusunda önemlidir. Eğer aynı mekânda yaşanıyor fakat yaşam için gerekli olan ihtiyaçlar için iş birliği yapılmıyor ise hanenin daha geniş tanımı olan eviçi işler ve gereklilikler için katkı sağlama şeklindeki tanım karşılanmıyordur. Öte yandan, aynı mekânda yaşanmadığı ve hatta kan bağı bulunmadığı durumlarda bile evin ihtiyaçları ve işlevleri için katkı sağlanıyorsa katkı sağlayan bu kişinin hane halkından olarak tanımlanması mümkündür.

Ailenin ve hanenin iç içe geçmişliği ve tanımı tarihsel olarak da değişebilmektedir. Tadmor (1996), zamana göre aile ve hane tanımlarının farklılaşmasına yönelik bir analiz sunmuştur. Ailenin İngiliz toplumunda değişen anlamı üzerine yazan Tadmor (1996), günlükler üzerinden yaptığı analizde, 18. Yüzyılda “ailenin” aynı hanede yaşayan kişileri ifade ettiğini yazmaktadır. Tadmor’un analizinin sonucunda 18. Yüzyıl İngilteresinde aile, birlikte yaşayan bir grup kişiyi tanımlamaktadır ve bu birimin kan bağı, akrabalık ve evlilik bağları dışında kalan kişileri de kapsamı dikkat çekicidir (Tadmor, 1996: 131). Tadmor’un analizinde hane-aile birimi, başında çoğunlukla bir erkeğin bulunduğu ve hane-ailenin yöneticisi olarak bu kişilerin diğerleri üzerinde otorite sahibi olduğu bir organizasyon ve yönetim ilişkisidir. Bu durumda kan bağı ve evlilik hane-aile biriminin oluşmasında temel belirleyici değildir, bu nedenledir ki bu bahsedilen tarihsel süreçte ve coğrafyada, aralarında kan bağı olan fakat aynı hanede yaşamayan kişiler *aileden* olarak tanımlanmazlar (Tadmor, 1996: 123). Tadmor’un analizine göre bu devirde aynı yerde ikamet eden ve himayeye alınan kişiler, hizmetçiler ve çıraklar da “aileden” olarak görülmektedir. Buna göre, hane-aile birimleri içiçe geçmiş ve klasik anlamda kan bağı gerekliliğini aşan bir aile tanımı var olmuştur. Hatta aynı hanede ikamet etmeyen fakat kan bağı olarak oldukça yakın olan kişiler aileden sayılmazlar (Tadmor, 1996: 123). Bu anlamda “aile” içerisindeki ilişkiler duygular üzerinden değil, (efendi, hizmetçi, çırak vb. olmak gibi) araçsal ve fonksiyonel bağlar üzerinden tanımlanır (Tadmor, 1996: 124). Bu dönemin aile tanımında bugün bizi şaşırtan bir başka nokta ise bu ilişkilerin esnekliği ve değişkenliğidir. Bu dönemde aile kolaylıkla genişleyebilen

ve daralabilen bir yapıdadır, örnek olarak yapılan sözleşmelerle çıraklar aileye katılabildi (Tadmor, 1996: 118). Tadmor'un analizini bize şunu göstermektedir; ailenin ve hanenin tanımları tarihsel süreçlerde farklı şekillerde yapılmış ve hatta aile, kan bağı ve duygusal ilişkiler merkeze alınarak değil, aynı yerde ikamet etme üzerine dahi tanımlanmıştır.

Hane ve aileye dair sosyoloji disiplini içerisinde yapılan tanımlar, sosyal antropoloji tanımlarından beslenmekte ve ayrıca araştırmacıların kendi saha araştırmalarına dayanmaktadır. Hane, *aynı mekânda yaşayan*, yemekleri birlikte yiyen, kaynakların ve gelirin biriktirilmesi ve paylaşılması, çocuk sayısı, hanedekilerin eğitimi ve emek piyasasına katılım gibi kararları birlikte alan ve beraberce hareket eden sosyal grup (Sant'Anna, Merric, Mazumdar, 1976: 5; Ellis, 1993: 14; Ellis, 1998: 6, vurgu eklenmiştir) olarak ele alınarak aynı yerde yaşamak hane olmanın önemli özellikleri arasında sıralanmaktadır. Roberts'a göre de hane birimi *mekâna*, aile ise *ilişkilere* dikkat çeker (1994: 10). Caldwell ise aileyi "aynı ekonomik faaliyetleri ve sorumlulukları paylaşan bir grup yakın akraba" olarak tanımlamaktadır (1978: 553). Caldwell'in aile tanımlamasının da mekândan ziyade ilişkilere ve grup oluşturma dinamiklerine dikkat çektiğini düşünebiliriz. Diğer yandan Thornton ve Ficke (1987)'nin haneyi bir "sosyal ağ" olarak tanımladığını görürüz. Thornton ve Fricke'ye göre hane, bir çeşit "sosyal ağ" olarak tanımlanabilir, bu ağın içindeki kişiler kaynaklarını bir araya topladıkları gibi sorumlulukları paylaşır ve aralarında bir iş bölümü yapar (Thornton ve Fricke, 1987: 748). Bu tartışmalardan anlaşılacağı gibi hem ailenin hem de hanenin bir ilişki ağı olarak tanımlanması mümkündür.

Hane/aile stratejilerini anlamaya çalıştığımız durumlarda hanenin üyelerinin aynı mekânda ikamet eden kişilerle sınırlı olmadığını, üyelerin farklı mekanlarda yaşadıkları halde ortak bir amaçla hareket ettiklerini görebiliriz. Bu anlamda hane de bir ilişkiler ağına gönderme yapabilmektedir. Örnek olarak hanenin özellikle babaları ve bazı durumlarda diğer çekirdek aile üyelerini dışarıda bıraktığı/içermediği görülebilir (Silbaugh, 2016: 1073, 1078). Özellikle göç gibi durumlarda yakın akrabalarından biri hanede yaşamasa da kişilerin stratejileri yine de "hane stratejileri" altında incelenebilir. Bu nedenle hem aile hem de hane kavramları ilişkiler, destek mekanizmaları ve sosyal ağlara değindiği sürece birbirleri yerine kullanılabilir. Bunun yanında aynı mekânda yani hanede yaşayan kişilerin stratejileri ele alınırken de hane stratejisi yerine aile stratejisi kavramı kullanılabilir.

Tüm bu tartışmaların ışığında hane ve ailenin kavramsal olarak neyi ifade ettiği konusunda farklı açıklamalar olduğu görülmektedir. Bu farklı

tanımlamalara rağmen hane/aile ekonomik stratejileri, hane/aile başa çıkma stratejileri, hane/aile yaşam stratejileri, hane/aile çalışma stratejileri ve hane/aile geçim stratejileri kullanımlarında, hane ve ailenin birlikte bir amaca yönelik ortak eylemde bulunan kişiler topluluğunu ifade ettiği düşünülürse bu iki kavramın birbirinin yerine kullanılabileceği anlaşılır. Fakat yapılan araştırmada, aynı yerde ikamete özel önem atfedilmesi ya da aynı mekânda yaşayan ama sadece aralarında kan ve akrabalık bağı olan kişilerin dayanışmasının araştırılması gibi özel bir vurgu varsa, bunların araştırmada belirtilmesi kavram karmaşasını önleyecektir.

1.2. Hane ve Aileye Eleştiriler: Eşitsizlikleri Gizleyen Birimler Olarak Hane ve Aile

Yukarıda değinildiği gibi, yoksulluğa karşı geliştirilen geçim ve hayatta kalma çabalarının anlaşılmasına çalışılması durumunda aile ve hane kullanımları içiçe geçebilmekte ya da aralarındaki teorik ayrımlar silikleşebilmektedir. Bu nedenle hane stratejisi ve aile stratejisi kavramlarının birebir aynı olmadığı durumlar olabileceğini kabul etmekle birlikte (önceki bölümde değinildiği gibi ağırlıklı olarak hanenin mekâna, ailenin ilişkilere ve bazen kan bağına gönderme yapması gibi) hane stratejisi ve aile stratejileri hakkındaki analizler benzer grup davranışlarını anlattığı için ilerleyen kısımlardaki tartışmada her iki kavramı kullanan araştırmacılardan da istifade edilmiştir.

Hane ve aile, toplumsal cinsiyet ve yaş hiyerarşileri gibi toplumun içerisindeki eşitsizlikleri yansıtan mekanizmaları içinde taşır. Bu nedenle bu birimlerin geçim/hayatta kalma stratejileri analizi için seçilmesi konusunda çeşitli tartışmalar vardır. Hane/aile stratejileri kavramını seçen çalışmalar için en önemli sorulardan biri, hane içerisinde alındığı varsayılan bu kararların aslında kim tarafından alındığı yani bunların *kimin stratejisi* olduğudur. Hane ve aile stratejileri kavramlarının, bu birimlerinin içerisindeki güç ilişkilerini ve kişisel refah ile hanenin kolektif refahının farklılaşabileceği konusunu göz ardı ettiği, bu nedenle özellikle ataerkil güç ilişkilerini gizlediği ifade edilir.

Belli bir gelir ortalamasına sahip olan hanelerde, o hanede yaşayan kişilerin tümünün yoksul olmadığına varsayılmasının sorunlu olduğuna dikkat çeken bu görüş, hane içerisinde kaynakların eşit dağıtılmaması nedeniyle yoksul sayılan hanelerdeki bazı erkeklerin aslında yoksul sayılmayacağını ve yoksul olmadığı varsayılan hanelerdeki kadınların ise yoksul olarak kabul edilmesi gerektiğini iddia eder (Findlay ve Wright, 1996: 335-336). Hanenin analiz birimi olarak seçilmesi halinde “gizli yoksulluğun” göz ardı edildiği ve paranın eşitsiz dağılımının üstünün örtüldüğü (Pahl, 1983: 241) ifade edilmektedir. Yoksul hanelerde, kadınların kıt kaynaklarla evin ihtiyaçlarının karşılanması çabalarına

ve bunun kadınlar için yarattığı yüke dikkat çeken çalışmalar (Roberts, 1994: 10; Findlay ve Wright, 1996: 350; Ellis, 1998: 6; Rosas, 2002: 84; Kalaycıoğlu, 2006a: 92; Kalaycıoğlu, 2006b: 239; Güneş, 2010: 33; Bora, 2011), kadınlara yüklenen bu sorumluluğun hane ve aile stratejisi kavramları ile gizlenebildiğine işaret etmektedir. Kadınların hanenin gelir temel gelir getiricisi olsalar dahi hane içerisindeki kaynaklardan eşit şekilde yararlanamamaları ve hanedeki karar alma mekanizmaları ise ayrıca önemlidir. Kalaycıoğlu (2006b: 239), kadınların çalışarak kazandıkları ücretlerin ailenin temel geçim kaynağı olsa dahi aile içerisindeki paylaşımından kendi kişisel ihtiyaçları için kaynak ayıramadıklarına dikkat çekmiştir. Aksan ise Konya’da yoksul haneler arasında yaptığı yoksullukla baş etme stratejilerine dair araştırmasında, hanelerin karar verme mekanizmalarını incelediğinde ortaya çıkan tabloda, kadınların çocuklar ile ilgili konularda karar alıcı olduğunu, mal, mülk ve eşya gibi hanenin maddi varlıkları ile ilgili konularında ise erkeklerin daha çok söz sahibi olduğunu ifade etmektedir (2014: 197, 321). Körükmez (2008) İzmir’de yaptığı ve kadınların yoksullukla mücadele stratejilerine odaklandığı çalışmasında, hane içerisinde karar almaya dair eşitsizliğe dikkat çekmiştir. Bu çalışmada, hanede masrafların takibi gibi rutin işlerin daha çok kadınlar tarafından gerçekleştirildiği, günlük harcamaların dışında kalan yatırım konusundaki daha uzun vadeli kararlarda ise erkeklerin ön plana çıktığı tespit etmiştir (Körükmez, 2008: 240). Bu çalışmalar, hanedeki ataerkil karar mekanizmalarını ortaya koymaktadır.

Hane içerisindeki eşitsizliklere dikkat çeken önemli bir diğer isim Sylvia Chant’tır. Chant, Meksika, Kosta Rika ve Filipinler’de yaptığı araştırmanın sonucu olarak erkek bir hane reisinin olmaması durumundaki hanelerin “yoksulun yoksulu” olarak görülmesine dair temkinli olunması gerektiğini, çünkü hem yoksulluğun rakamsal yansımalarının her zaman tek başlarına hanelerini geçindiren kadınlar için kötü olmadığını hem de ekonomik kırılganlığı anlamak için toplam hane gelirine bakılmasının yanıltıcı olduğunu; hane içi eşitsizliklerin kırılganlığı etkilediğini ifade eder (1997: 27). Bunun yanında Chant (1997: 34-35) hanede birlikte yaşanan bir erkeğin olduğu durumlarda, bu erkeğin işsizlik veya dönemsel çalışma gibi nedenlerle temel gelir getirici rolünün olmayabileceğine ve ayrıca erkek gelir elde etse bile bunu birlikte yaşadığı kadın ve çocuklar için harcamayabileceğine dikkat çeker. Chant, erkeklerin “içki içme, kumar oynama ve evlilik dışı ilişkiler” gibi “kişisel harcamalar”ı için kazandıklarını harcamalarına sık rastlandığını söyler. Bu tespitler, hane ve aile bazlı stratejilerin analizi açısından önemlidir çünkü hane içindeki eşitsizliklerin yansımalarına dair içerimleri vardır. Chant (2006) Gambiya, Filipinler ve Kostarika’ya odaklanan bir başka çalışmasında da hanedeki kadınlar ve erkeklerin

hane içerisinde aldığı sorumluluklar ve kişisel harcamalar açısından davranış farklılıklarına değinmiştir: Ev dışında çalışarak gelir elde eden kadınlar eviçi işlerin sorumluluğunu almaya devam etmekteyken erkekler ise evin tek gelir getiricisi olarak hanenin ihtiyaçlarını karşılayamadıkları gibi, erkeklerin bakım ve ev işlerine yönelik katkıları da sınırlı kalmaktadır (Chant, 2006: 207). Chant, kadınların, hanedeki yoksullukla başa çıkmak için aldıkları sorumluluklar ve hanenin içinde ve dışında gösterdikleri çabalar sonucunda dinlenemediğini ve kendileri için zaman ve kaynak ayıramadığını; buna karşın erkeklerin ise kendilerine “kaçış” hakkı tanıdığını, bir süre haneye ekonomik katkı sunmaktan kaçınabildiklerini, kendilerini “arkadaşlarla vakit geçirerek, uyuşturucu, içki, cinsel ilişki ve kumar gibi eylemlere avutabildiklerini” ifade etmektedir (2006: 207). Kadınların hanedeki yoksullukla başa çıkmadaki sorumluluklarının arttığını fakat haklarında bir artış gözlemlenmediğini ifade eden Chant (2006: 208), kadınların haneye daha çok “girdi” sağlamalarına rağmen haklar ve ödüller bağlamında çabalarının karşılıklarını alamadığını, erkeklerin ise aile içerisindeki “geleneksel imtiyazlarını” koruduğunu ileri sürmektedir. Bu tespitler sonucunda Chant, yoksul hanelerde “sorumlulukların ve zorunlulukların kadınsılaşması” kavramını oluşturmuştur (2006: 206-208).

Bahsedilen bu aile içi eşitsizliklerin köklerine dair çok önemli bir çalışma Tilly (1979) tarafından yapılmıştır. Tilly'nin bu çalışmasında, 19. yüzyıl Fransa'sındaki işçi ailelerin geçimlerini sağlamak ve hayatta kalmak için uyguladıkları stratejiler analiz edilmektedir. Bu çalışmada, aile stratejilerinin; göç, doğurganlık, iş piyasasına katılım, aile üyeleri ile birlikte yaşama ve evlilik yaşı gibi farklı konularda verilen kararları içerdiği belirtilir. Tilly (1979: 138), aile stratejileri analizini, aile üyelerine ve genel anlamda aileye rehberlik eden, gözlemlenebilir ve belli bir örüntüsü olan kuralları açığa çıkarmak olarak tanımlar, ailelerin bir dizi “örtük prensip” etrafında hareket ettiklerini varsayar. Bu prensiplerin kişisel olarak değil ailenin bir bütün olarak devamı için belirlendiği varsayılmaktadır. Tily'e göre bu analize, kimin karar verme süreçlerine katıldığı, hangi aile üyesine hangi yükün verildiği, kimin ihtiyaçlarının bilinçli ya da bilinçsiz şekilde geri plana itildiği ve bu üyelerin hangi kısıtlarla karşılaştıkları da dahildir (Tilly, 1979: 138). Bu anlamda, aile/hane stratejisi analizinin her bireye eşit yükün verildiği gibi bir varsayım olmadan yapılması mümkündür.

Tilly (1979)'nin bu çalışmasında çocuk sahibi kadınların, ailenin diğer bireylerinin bakım yüklerini sırtlanmalarına dikkat çektiğini de görürüz. Her bireyin ailedeki, ekonomideki ve sosyal dünyadaki farklı konumu nedeniyle farklı seçenekleri ve farklı zorunlulukları vardır (Tilly, 1979: 138). Aynı çalışmada,

yoksul aile içerisindeki kişilerin tümünün içerisinde buldukları koşulların kurbanları olduklarını (1979: 151), fakat karar verme örüntülerinde güç eşitsizlikleri olabileceği belirtilir. Örnek olarak, hanedeki ebeveynler çocukların okula gitme ya da gitmeme kararını, gidecek ise hangi çocuğun okula gideceğini belirleme gücüne sahiptir. Çoğu zaman şartlar nedeniyle hiçbir çocuk okula gidemese de yine de bu karar aile içerisinde alınmaktadır, fakat genellikle kadınlar ve çocuklar aile içerisinde geliştirilen bu stratejilerin yükünü taşıyanlar olur (Tilly, 1979: 150). Kadınlar yoksulluğun aşılması için fazladan bir çaba göstermek zorunda kalır. Tilly (1979: 149) kadınların harcadıkları fazladan emeğin ve kazandıkları ücretlerin, çocukların ve babanın boş zaman aktiviteleri için ve bazen de birikim için kullanıldığına dikkat çekmiştir.

Tilly başka bir çalışmasında, aile stratejileri kavramını kullanma amaçlarından birini, ailelerin ekonomik, demografik ve politik süreçler karşısında pasif aktörler olmadıklarını göstermek olarak belirtir (1987: 123) ve bunu yaparken aile içerisindeki üyelerin “mutlu, uyumlu, eşit ve hemfikir” olduğunu varsaymadığını fakat “bir takımdaki oyuncular” ya da “montaj hattındaki işçiler” gibi birlikte hareket ettiklerini ifade eder (1987: 123). Tilly’nin bu analizlerinde Bourdieu’nun izleri bulunmaktadır.

Bourdieu (1976) de hane içerisinde geliştirilen stratejilerin “kurbanları” olabileceğini ifade eder. Bourdieu’nun bu çalışması Fransa kırsalında ailedeki en genç erkek çocuğun “yapısal kurban” olarak değerlendirileceği halleri analiz etmektedir (1976: 557). Fransız evlilik yapısında, doğum sırasının ailenin mülklerinin dağıtımındaki belirleyici etkisi bu duruma neden olmaktadır: En genç erkek çocuk, aile mülklerinden ciddi bir pay alamayacağını bildiği halde ailesi için çalışır. Kültürel normlar, aileler içerisindeki “yapısal kurbanlar”ı da içeren tüm üyeler tarafından içselleştirilmiştir. Bu nedenle, çocukluklarından itibaren bu normlar ile sosyalleşmiş olan bu kişiler, ailelerinin kendilerinden ne beklediğini bilmektedir. Sorumluluk ve onur gibi olumlayıcı normlar, aile içerisinde kişilerden beklenen davranışların devamını sağlar.

Hane/aile içindeki eşitsizliklere dikkat çeken bir başka isim Caldwell’dır. Caldwell, (1978) ailedeki ekonomik ilişkileri merkeze aldığı çalışmasında kuşaklar arasında varlıkların el değiştirmesine odaklanarak yaş unsurunun da aile içerisinde eşitsiz güç ilişkilerinin bir parçası olduğuna dikkat çeker. Caldwell’in çalışmasında, yaş faktörünün aile biriminde yarattığı farklı güç ilişkileri ve bu güç ilişkilerin yansımaları olarak aile birikimlerinin el değiştirme süreçleri ele alınmaktadır. Caldwell, ailedeki güç ilişkilerinin doğasına bağlı olarak varlıkların gençlerden yaşlılara doğru ya da yaşlılardan gençlere doğru hareket ettiğini

belirtmiştir. Ailenin demografik geçiş sürecini tamamlamış bir toplum yapısı mı, yoksa demografik geçiş öncesi bir yapı mı sergilediğine göre bu dinamikler değişse de yaş, bu el değiştirme süreçlerini yönlendirmektedir. Bu analiz, toplumsal cinsiyet gibi yaşın da aile ve hane birimlerinde karar alma süreçlerinde eşitsiz ilişkiler yarattığını desteklemektedir. Akrabalar arasında daha güçlü olanın materyal avantajı kendi lehine kullandığı ve ailedeki ekonomik ilişkilerin “sömürü ve çatışma” içerdiği (Caldwell, 1978: 554) görülmektedir. Caldwell de Bourdieu’ya benzer şekilde aile içerisindeki dezavantajlı pozisyonların “doğal haklar ve doğru davranış” (Caldwell, 1978: 554) ile meşrulaştırıldığını ifade etmektedir.

Wolf (1990) ise çalışmasında, kız çocukları ve genç kadınlar üzerinden kuşağa ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklere ve diğer yandan kadınların kendi çıkarları için sergiledikleri dirençlere odaklanır. Wolf’un Güney ve Doğu Asya’da yaptığı etnografik çalışmayı sunduğu makalesinde, hane/aile⁴ stratejileri literatüründe en çok yapılan hatanın, bu birimler içerisindeki eşitsizliklerin göz ardı edilerek hane/ailedeki her üyenin hane/aile ihtiyaçlarını karşılamak için çabalayan kişiler olarak ele alınması olduğunu belirtir. Wolf, incelediği örneklerde hem yaş hem de toplumsal cinsiyet olarak dezavantajlı olan genç kadınların farklı toplumsal yapılarda farklı davranışlar sergileyerek zaman zaman kendi istekleri ve öncelikleri doğrultusunda hareket edebildiklerini göstermektedir. Wolf’un Endonezya’daki saha araştırması verilerine dayanarak yaptığı analizi, ailedeki evlenmemiş kızların, ailelerinin tarlalarında değil, fabrikalarda çalışma kararının hane/aile içerisinde, sorunsuz ve ortaklaşa şekilde alınmadığını ortaya koymaktadır. Bu süreç, genç kadınların karşı çıkış ve isyanları ile şekillenmektedir. Wolf, aile tarlalarında ücretsiz olarak çalışmak yerine fabrikalarda çalışmak isteyen bu genç kadınlara (fabrikadan kazandıkları parayı yine hane/aileye getirdikleri halde) aileleri tarafından fabrikada çalışma izninin çoğu zaman ilk seferinde verilmediğini belirtmiştir. Hane/ailedeki bu genç kadınların neden ailelerine karşı çıkıp fabrika işçisi olmak istediklerine bakıldığında, hane/ailenin ekonomisini iyileştirmekten ziyade bu genç kadınların kişisel nedenlerinin baskın çıktığı görülmektedir. Fabrikada çalışmaları karşılığında genç kadınlara ücret ödenmekte ve böylece genç kadınlar kendi adlarına gelir elde edebilmektedir. Wolf, bu gelir sayesinde genç kadınların aile kontrolünden biraz da olsa uzak kalabildiklerini belirterek fabrika işçisi olmanın

⁴ Wolf (1990: 45), hanenin ortak yaşanan birim, ailenin ise akrabalığa dayanan bir birim olduğunu kabul etmekle birlikte, hane üyelerinin çoğunlukla akrabalarından oluşması nedeniyle kendi çalışmasında hane ve aileyi birbirinin yerine geçecek şekilde kullanabileceğini belirtmiştir.

bu genç kadınlara sağladığı bir miktar finansal ve kişisel bağımsızlık nedeniyle genç kadınların ücretsiz ev içi işçi olmak yerine fabrika işçisi olmayı istediklerini açıklamıştır (1990: 50-52).

Wolf'un bu analizi, bir yandan bu genç kadınların hane içindeki tüketim kararlarında kısıtlandıklarını diğer yandan bu kısıtlamaları aşabilmek için gerekirse aileleriyle çatışabildiklerini göstermektedir. Özetlemek gerekirse Wolf'un yaptığı etnografik çalışma, hane/ailenin bir bütün olarak hareket ettiği ve hane/ailenin çıkarlar açısından homojen bir birim olmadığını ortaya koyması açısından önemlidir. Endonezyanın Javanese bölgesinde yapılan bu araştırma, genç kadınların fabrikada çalışıp çalışmama kararlarının sadece hanenin ekonomik çıkarları tarafından yönlendirilmediğini, ebeveynlerin karşı çıkışlarına rağmen bazı genç kadınların yaşları ile bağlantılı olarak bu konuda direnebildiklerini göstermektedir. Wolf Endonezya'da yaptığı saha çalışmasına dayanarak bu analizi yaparken aynı makalesinde Tayvanlı genç kadınların verdikleri kararların ve direnme sınırlarının Endonezyadaki örnekle aynı olmadığını söyleyerek toplumsal yapının ve aile dinamiklerinin bu kararları ve süreçleri etkilediğini vurgulamıştır (1990: 54-59).

Çalışmanın bu bölümünde hane ve ailenin çıkar çatışmaları taşıyan birimler olduğu konusundaki tartışmalara değinilmiştir. Temel soru ise şudur; Hane/aile birimi temel alınarak yoksulluğa karşı geliştirilen çabaların isabetli bir analizi mümkün müdür? Bu soruya cevaben “dayanışmacı çatışma” modeli ayrı bir incelemeyi hak etmektedir.

1.3. Birey ve Hane Arasında Bir Orta Yol Bulmak: *Dayanışmacı Çatışma Modeli*

Yoksulluğun hane ya da aile bazında incelenmesinin özellikle toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle oluşan hane içi eşitsizlikleri gizlediği iddiası, göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir eleştiridir. Birçok araştırmacı, bu eleştirilerin farkında olmasına rağmen yoksulluğun ve özellikle geçim stratejilerinin incelenmesinde haneyi ve aileyi araştırma birimi olarak seçmeye devam etmektedir. Bu tercihin önemli bir nedeni, hanenin içerisindeki paylaşım eşitsizliğinin farkında olunmasına rağmen hane/aile içerisindeki bireylerin kendi devamlılıklarının sağlanması için hane/aileyi ayakta tutmak için çaba göstermeleridir. Bu anlamda hane/aile, eşitsiz ilişkilere rağmen içerisindeki tüm bireylerin hayatta kalmasını ve geçimini sağlayan bir birim olarak önemli bir işleve sahiptir. Bu durumda uğradıkları eşitsiz muameleye ya da eşitsiz kaynak paylaşımına rağmen bireylerin, hane/aile biriminin dışında kalmamaya çaba

gösterdikleri görülür, çünkü hanenin/ailenin dışında kalmak bireylerin tek başlarına ayakta kalamamaları ile sonuçlanabilir.

Folbre (1987), hane/aile içerisinde bireysel çıkarların varlığına rağmen bu birimlerin nasıl devamlılık sağladığına dair önemli yorumlarda bulunur. Folbre, erkeklerin bireysel çıkarlarının aile içerisinde daha ön planda olduğunu belirtmekle birlikte, aile stratejilerinin ne sadece bireysel çıkarlarla ne de tam bir diğerkâmlıkla anlaşılamayacağını ifade eder (1987: 115). Aile stratejileri hem bireysel çıkarların hem de belli bir kolektif iyiliğin amaçlandığı bir bütündür. Yaş ve toplumsal cinsiyet dinamiklerinin hesaba katılarak bireysel ve kolektif iyiliğin nasıl bir etkileşime girdiğinin anlaşılması gerekir. Bu çerçevede aile stratejileri hem *kişisel çıkarlar* hem *grup çıkarları* arasındaki çatışmayı hem de kişilerin içerisinde oldukları farklı gruplar arasındaki (ağırlıklı olarak yaş ve toplumsal cinsiyet) çatışmaları içerir (Folbre, 1987: 116). Folbre, bu çatışmaların aile stratejilerini belirleyici rolünün kadınların ve çocukların yasal, politik ve ekonomik haklarıyla ve pozisyonlarıyla şekillendiğini belirtir (1987: 116).

Sen (1987: 9-13) de benzer süreçlere dikkat çekerek hane içerisindeki eşitsizliğe rağmen hanedeki bireylerin hane devamlılığına katkılarını analiz edebilmek için *dayanışmacı çatışma* (cooperative conflict) çerçevesini sunmuştur. Hanenin devamlılığı ve hayatta kalması için gelir elde etmek, tüketilecek ürünleri ve yiyeceği hane içerisinde üretme gibi eylemler zorunludur. Topyekûn hane refahını sağlamanın iş birliği ve dayanışma ile sağlandığı bu ilişkilerin yanında, özellikle toplumsal cinsiyete dayalı *çatışma* ilişkileri de bulunur. Hane üyeleri her zaman bu iki kuvvetin şekillendirdiği bir çerçevede eylemlerini sürdürür. İş birliği/dayanışma ilişkilerinin baskın olduğu alan hane refahını arttıracak gıda, ürün ve hizmetlerin elde edilebilmesiyle eldeki ürünlerin ve refahın nasıl paylaşılacağı bir çatışma alanıdır. Hane ve aile ilişkileri, bu tür çatışmaların varlığına rağmen hanenin maddi devamlılığı için sürdürülür. Bu nedenle Sen (1987) yoksunluğu ve yoksulluğu anlama çabasında toplumsal cinsiyeti hesaba katan çalışmaları, haneyi merkeze alan çalışmalarla ‘rekabet eden’ durumda olarak algılanmak yerine, hane merkezli analizleri ‘tamamlayan’ çalışmalar olarak ele almaktadır.

Wilson (1991: 31) ise dayanışmacı çatışma ilişkilerinin sadece hane içerisindeki güç ilişkileriyle değil aynı zamanda toplumun genelindeki yani hanenin dışındaki eşitsiz güç ilişkileriyle şekillendiğini ifade eder. Bir kişinin haneden ayrılma kararı aldığı anda yani hane dışına çıktığında karşılaşacağı koşullar ve zorluklar, o kişinin hanede kalma olasılığını etkiler. Bu durumda

sosyal olarak daha güçsüz olanlar hane içerisinde eşitsiz ilişkilere maruz kalsalar bile bahsedilen bu dayanışmacı çatışma durumunda kalmaya devam eder.

Fontaine ve Schlumbohm (2000) da aileler ve haneler içerisindeki bireylerin birbirleriyle çıkarlarının çatışabileceğini belirtmekle birlikte bazı durumlarda hane bazında strateji geliştirmenin gerekliliğine dikkat çeker. Fontaine ve Schlumbohm'a göre, ister hane reisinin gücü ister müzakereler sonucu olsun, belli durumlarda haneler "dış dünyaya karşı birleşik bir grup olarak" hareket eder (2000: 5-6). Cornell (1987: 121) de aile/hane stratejileri literatüründe hanenin içerisinde hiçbir çatışmanın bulunmadığı yekpare bir bütün olarak ele alınmasının yanlış olduğunu ifade eder ve hane/aileyi "her birinin kendi kişisel çıkarları olan bireylerin bir koalisyonu" olarak tanımlar. Ayrıca Cornell (1987: 122) haneler ve ailelerin içerisinde "bedavacıların", "sabotajcıların" ve "kaçakların" varlığından ve hanenin, bunların varlığını da yönetme zorunluluğundan bahseder. Yani hane üyelerinin hepsi, tüm enerjilerini ve zamanlarını hane üyelerinin ortak iyiliği için seferber etmezler. Bedavacılar, hane kaynaklarından yararlanan fakat bunlara katkı sağlamayanlardır. Sabotajcıları hem katkı sağlamayan hem de olumsuzluk yaratıp haneye olumsuz etki bırakanlardır. Kaçaklar ise hane kaynaklarını alıp haneden ayrılanlardır. Dolayısıyla Cornell'e göre bir hane yalnızca ortak çıkarın sağlandığı bir birim değildir, hane/aile stratejilerinin başarısı, yukarıda sayılan grupları bile yöneterek bir arada kalabilmelerinden geçer (1987: 122).

Tüm bu tartışmalar en son tahlilde, hane/aile stratejilerinin bu birimler içerisindeki bireyler için yoksullukla başa çıkabilmek açısından genellikle olumlu sonuçları olduğuna işaret eder. Hane içerisinde bireysel olarak aile üyelerinin birbirleriyle çatışan çıkarları olmasına ve bazıları diğerlerinden daha fazla bu stratejilerden yararlanmasına rağmen yine de aile üyelerinden her biri hane stratejileri sonucunda bir miktar refah elde eder. Aile temelli hane birimi, her şeye rağmen hane dışı sorunlarla başa çıkabilmek için aile üyelerinin temel başa çıkma mekanizmasıdır (Roberts, 1994: 11).

Çalışmanın bundan sonraki kısmında "hane/aile stratejileri"nin *strateji* kısmına odaklanılarak yoksulluk çalışmalarında *strateji* kavramının ve analizinin kullanımı konusundaki tartışmalar ve eleştiriler sunulacaktır.

2. Strateji Analizi ve Yoksulluk Çalışmalarında Kullanımı

Strateji kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında "önceden belirlenen bir amaca ulaşmak için tutulan yolların ve uygulanan yöntemlerin tümü" (Püsküllüoğlu, 2015: 1738) olarak tanımlandığı görülür. Strateji, yönetim

bilimleri, iktisat ve güvenlik çalışmaları gibi farklı disiplinlerce kullanılmakla birlikte yoksulluk çalışmaları için de kilit kavramlardan biridir. Hayatta kalma stratejisi, mücadele stratejisi, geçinme stratejisi, hane halkı stratejisi gibi kavramlar yoksulluk literatüründe iç içe geçmiştir ve birbirlerinin yerine kullanılmaktadır (Şahin, 2018: 135).

Strateji kavramının yükselişte olmasının nedeni, sosyoloji disiplini içerisinde yapı merkezli bakışa verilen tepkidir. Strateji kelimesinin sosyoloji literatüründe ekonomik stratejileri, iş stratejilerini, hane stratejilerini ve bireysel stratejileri içeren çok geniş bir alanda yaygın olarak kullanılmaya başlanması, yapısalcılığın bireyin failliğine ve rasyonalitesine yer vermeyen yapısına bir tepki olarak doğmuştur (Crow, 1989; Rosas, 2002; Şahin, 2018). Bu anlamda strateji bakışı failin rolünü önemser. Strateji analizinde aktörler, yapıların yoksulluk yaratan etkileri karşısında pasif değildir, aksine çeşitli direnme yolları yaratır.

Fontaine and Schlumbohm (2000) Bourdieu'nun Fransız toplumundaki evlilik stratejilerini analiz ettiği makaleyi yorumlamışlar ve Bourdieu'nun bu makalede "kuralların dili"nden değil, "stratejinin dili"nden bahsederek yapısalcılığa karşı çıktığını söylemişlerdir. Fontaine and Schlumbohm'a göre Bourdieu bu makalede, aktörlerin kuralları doğrudan uygulamadıklarını, "oyunun içinde" stratejiler geliştirdiklerini, aktörlerin bir amaca ulaşmak için farklı stratejiler uygulayabileceklerini fakat tamamen seçimlerinde özgür olmadıklarını ifade etmiştir, çünkü "stratejiler habitus⁵un bir ürünüdür" (2000: 6-7). Lingard ve Christie (2003)'de Bourdieu için stratejinin, "hareket halindeki habitus" olduğuna, yapısal kısıtlara rağmen çeşitli yetilerle ve doğaçlamayla yapılan seçimlere dayandığına ve habitustan beslendiğine dikkat çekmiştir. Strateji, "oyunda hamle" yapılmasını gerektirir ve bu hamleler habitusun bir parçasını içinde taşır (Lingard ve Christie, 2003: 320-325). Yani Bourdieu'nun habitus kavramı, aktörlerin tamamen özgür olmadıkları fakat yine de seçimlerinin var olduğunu anlatabilmeye olanak sağlamaktadır. Habitus kavramı, yapı ve aktör karşılığını aşmanın da bir yoludur ve aktörün seçimlerini ve diğer yandan yapısal kısıtları da hesaba katmaktadır (Fontaine and Schlumbohm, 2000: 6-7).

Aktöre önem vermek yapısal kısıtların yok sayıldığı anlamına gelmez. Yoksul kişiler, yoksulluk yaratan yapıları kökten dönüştüremeseler de günlük

⁵ Habitus belli bir durumda nasıl davranılacağı konusundaki içselleştirilmiş pratik eğilimlerdir. Habitus, sosyal aktörlerin toplumsal olarak oluşturulmuş eğilimlerin, kullandıkları sınıflandırma ilkelerinin ve bilinçli planlama olmadan gerçekleştirdikleri eylemlerin örgütlenme ilkeleridir. Bu anlamda, habitus, belirli bir şekilde sosyalleşme ile aşılabilir zihinsel bir yapıdır (Bourdieu, 1998: 25, 66).

hayatlarında yoksullukla aktif olarak başa çıkma ve daha uzun vadeye yayılan stratejiler geliştirme kapasitesine sahiptir. Öte yandan aktörlerin başa çıkma mekanizmaları ve geçim stratejileri geliştirme kapasitelerinin yapısal faktörler tarafından şekillendirildiğinin de kabulü gereklidir. Etniklik, göçmenlik, toplumsal cinsiyet, yaş, engellilik ve dil yeterliliği gibi özellikler kişilerin yoksulluk karşısında cevap geliştirebilme yetenekleri ve olanakları üzerinde çok etkilidir. Bu yönden hayatta kalma stratejileri ile ilgili tartışmalar Giddens'in 'yapılaşma teorisi'nden beslenir (Şahin, 2018; Whittington, 2010).

Yapılaşma teorisi, stratejik analizi kullanan sosyal bilimciler için yapı ve fail arasındaki karşılıklı ilişkiye dikkat çektiği için önemlidir (Whittington, 2010: 145). Yapılaşma teorisi, yapı ve failin birlikteliğine ve yapının değişim imkânına dair bir analiz sunar. Bu teori, sosyoloji disiplinindeki temel ikiliklerden biri olan yapı ve fail arasında bir köprü oluşturur. Bu köprünün yapı taşı "sosyal pratik"tir (Whittington, 2010: 145-146). Giddens, failerin sürekli olarak uyguladıkları sosyal pratiklerin, yapıları dönüştürme gücüne dikkat çeker. Yapılar yalnızca, belirli niyetleri ve çıkarları olan aktörlerin davranışları ile *yeniden üretilerek* var olabilir. *Yeniden üretim* (reproduction) kavramı Comte'tan bu yana işlevselciliğin temellerinden olan toplumun durağan yapısı ve toplumun değişen yapısı arasındaki ayrımın aşılmasına yardımcı olur (Giddens, 2007: 134). Kısacası, aktörlerin tekrarlanan davranışları yapıların varlıklarını devam ettirmede veya onları dönüştürmede etkilidir.

2.1. Yoksulluk Çalışmalarında *Strateji* Neyi İfade Eder?

Neyin stratejik eylem olduğu ve stratejik eylemlerin istemli, bilinçli ve rasyonel tercihler olup olmadığı konusunda çeşitli tartışmalar vardır. Bu tartışmalar, hanelerin yoksullukla karşı karşıya kaldıklarında verdikleri kararların temelde planlı mı yoksa plansız mı, bilinçli mi bilinçsiz mi, kısa dönemli mi uzun dönemli mi olduklarına dair ayrılıkları ifade eder. Bu tartışmalarda görüleceği üzere birbirleri ile çelişen strateji tanımları literatürde sunulmaktadır. Örnek olarak Crow (1989: 2), stratejik davranıştan söz edilebilmesi için eylemin dört özelliğinin önemli olduğunu belirtmiştir, bunlar; "kapsayıcılık", "tutarlılık", "uzun dönemlilik" ve eylemin *bilinçli* şekilde yapılmasıdır. Ellis (1998: 13) ise hayatta kalabilmek için karşılaşılan durumlarla başa çıkmanın, sorunun ortaya çıkmasıyla birlikte *istemsizce* geliştirilen tepkileri içerdiğini belirtir. Eldeki birikimleri kullanma, elde bulunan varlıkları satma, tanıdık ve akraba yardımına başvurma bu tepkiler arasındadır.

Geçinme/hayatta kalma stratejilerine dair bir diğer önemli tartışma, birey ve hane davranışlarında *rasyonel* tercihlerin var olup olmadığıdır. Ertaş, bu

soruya cevaben insanların yoksullukla başa çıkmaya çalışırken benzer davranış kalıpları geliştirdiklerini ve bu kalıpların çoğunlukla bir rasyonalite taşıdığını ifade etmiştir (2000: 114). Gonzalez de la Rocha (1994: 12–13) ise yoksulluk karşısında verilen tepkilerin çoğunlukla akılcı olarak tasarlanmasalar ve yapılan eylemlerin başlangıçtan itibaren rasyonel olmasına niyet edilmese bile, bu tepkilerin ve eylemlerin çoğu zaman rasyonel olduğunu belirtir. Meert, Mistiaen, Kesteloot'un (1997: 173) ise hayatta kalma stratejilerini “en temel insani ihtiyaçları en azından asgari seviyede karşılayabilmek için üzerinde *düşünüülerek* yapılmış ekonomik eylemler” olarak tanımladıklarını görürüz (vurgu eklenmiştir).

Stratejik eylemlerin bilinçli ve akılcı olup olmadıkları konusundaki tartışmada da Bourdieu'ye başvurmak yararlıdır. Bourdieu, Fransız toplumundaki “evlilik stratejileri” analizinde, ailedeki “doğurganlık stratejileri”ne değinmiş ve aile içerisinde geliştirilen bu stratejilerin biyolojik, kültürel ve ekonomik sistem içerisinde geliştirilen eylemler olduğunu ifade etmiştir (Bourdieu, 1976: 558). Bourdieu için strateji, bilinçli olarak geliştirilen akılcı karar anlamına gelmez, duruma uygun ve deneyimle elde edilen bilgiye dayanan eylemler anlamına gelir (Bourdieu,1990: 59-75). Diğer yandan Bourdieu'nun, evlilik ve doğurganlık stratejilerini analiz ederken ailelerin ulaşmak istedikleri bir amaçlarının olduğu ve bu amaçlar doğrultusunda hamleler yaptıklarını anlattığını görürüz. Bu bakımdan bir amaca ulaşmaya çalışmak ve bu amaç yönünde hareket etmenin kendi içerisinde bir rasyonalite taşıdığı söylenebilir.

Bu çerçeveden bakıldığında stratejiler her durumda bilinçli ve istemli olmak zorunda değildir, stratejiler belli bir amaca ulaşmak için doğan doğaçlama tepkiler olabilir ve içselleştirilmiş olan toplumsal kurallarla hareket edileceği için tümüyle ekonomik rasyonaliteye de dayanmaz, fakat bu durum stratejilerin belli bir amaç taşımadığını göstermez. Strateji, yapıların, faillerin, içselleştirilmiş kuralların ve ekonomik ihtiyaçların şekillendirdiği bir eylem olarak karşımıza çıkar. Kültürel değerler de geçim/hayatta kalma/yoksulluk stratejilerini şekillendirir.

Strateji kavramına dair diğer tartışma stratejilerin uzun ya da kısa dönemli tepkiler olduğuna dairdir. Crow (1989: 2)'un stratejilerin uzun dönemli olarak kurgulandıkları iddia eder. Smith (1987: 118) ise askeri anlamda stratejilerin taktiklerden farklı olarak “savaş başlamadan önce” nerede ve nasıl savaşılacağına dair kararların verilmesi ile ilgili anlamına gönderme yaparak stratejilerin daha uzun vadeli olduğunu söyler. Taktiklerin ise “savaş alanında yapılan kararlar” olarak daha anlık olarak verilen tepkiler olduğunu açıklar. Smith, aile

stratejileri bağlamında ise taktik ve strateji arasındaki farkı şu örnekle açıklar: Çocuklardan birinin ileride ailedeki yaşlıların bakılması için hiç evlendirilmemesi bir strateji iken bir çocuğun hanenin ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olması için çalıştırılması ise taktik olarak ele alınabilir (1987: 118).

Cornell (1987: 120) ise (hane stratejilerini aile stratejileri ile aynı anlamda kullanacağını belirterek) strateji kelimesinin askeri kullanımından hareketle strateji geliştirildiğinin söyleyebilmek için üç unsurun var olması gerektiğini savunur. Bunlardan ilki, uzun vadeli amaçların belirlenmesidir. Cornell, bir hane için iki tip amacın varolabileceğini belirtir, ilk amaç hayatta kalmak iken ikinci amaç, hanenin/ailenin sosyal statüsünün artırılmasıdır. Cornell'e göre stratejinin var olabilmesinin ikinci unsuru ise "önceden avantajlı bir pozisyon belirtmek ve buna ulaşabilmek için büyük ölçekli bir operasyona girişmek"tir. Üçüncü unsur ise taktikleri ifade eder, taktikler belirlenen amaçlara ulaşmak için girişilen süreçte alınan günlük kararlardır. Görüldüğü gibi Cornell (1987) de stratejilere daha uzun vadeli planlamalar olarak bakmaktadır.

Kısaca, yoksul hanelerin eylemlerinin stratejik olarak nitelendirilmesinde eylemin daha planlı olması ve uzun vadeye yayılması özelliklerinin vurgulandığı görülür. Öte yandan stratejilerin anlık kararları da içerebildiği de savunulabilir çünkü uzun dönemlilik, şartları her an değişme olasılığı taşıyan koşullar içerisinde yaşayan ve bu koşullara hızlı tepkiler vermezlerse hayatta kalmaları zorlaşan yoksul haneler için sorunlu bir kriterdir. Uzun dönemde hanedeki çocuğun ya da çocukların eğitime devam etmesi, bir konutun inşa edilmesi ya da alınması veya göç edilmesi kararları uzun dönemli planlama gerektiren eylemler olarak kabul edilse de bunlardan vazgeçilmek zorunda kalınması ya da hala planlansa bile bunların hiç gerçekleşmemesi mümkündür. Bu, eylemlere ulaşabilmek için alınan hızlı kararların ve yapılan manevraların stratejik olmadığı anlamına gelmez. Strateji, bu anlamda uzun dönemli bir isteği ve niyeti ifade ederken, bu istek için yapılan kısa dönemli hareketleri ve manevraları da kapsar.

2.2. Strateji Kavramına Eleştiriler: Yoksullar Strateji Geliştirebilir mi?

Stratejileri merkeze alan çalışmaların önemi ve yükselişine rağmen geçim/hayatta kalma stratejisi kavramsallaştırmasına çeşitli eleştiriler sunulmaktadır. Bu eleştiriler, yapı-fail ikiliğinde yapının, fail karşısındaki gücünü ön plana çıkarır. Bu eleştirilerde, bireylerin/grupların eylemlerinin yapısal sorunları aşmada bir çıkış noktası yaratabilecek kadar yapı karşısında güçlü olmadıkları, dayanma ve dönüştürme sınırlarının olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu eleştirilerin temel çıkış noktası, sosyal yapıların bireylerin ve grupların

eylemlerini ve seçeneklerini kısıtlayıcı oldukları fikridir. Yapısal faktörlerin kişilerin sahip oldukları olanakları kısıtlaması ve bireylerin ancak bu yapıların kendilerine izin verdiği sınırlarda hareket edebileceği eleştirisi strateji analizlerine karşı çıkar (Crow, 1989: 15-17).

İlk eleştiri, yoksul hanelerin strateji geliştirebilmesinin mümkün olmadığı, çünkü strateji geliştirebilmek için farklı seçeneklerin var olması gerektiği fikridir. Bu bakış açısını yansıtan eleştiriler, yoksulların kendi durumlarını dönüştürebilecek güçten ve seçimlerden yoksun olduğunu iddia eder ve yapısal kısıtların baskınlığına vurgu yapar. Birçok durumda haneler ve bireyler geliştirilen stratejilere rağmen ‘hayatta kalamamakta’ ve yaratıcı stratejiler hanelerin yoksulluklarına çare olamamaktadır (Amis, 1995: 153; Ertaş, 2000: 114). *Kaynakların yoksulluğu* bakış açısı bu düşüncelerin bir yansımasıdır; bu yaklaşım yoksulların kaynak eksiklikleri nedeniyle yapabilecekleri seçimlerin kısıtlılığına (Gonzalez de la Rocha, 2001) vurgu yapar.

Bu eleştiriler çerçevesinde, ekonomik krizler, kronik ve dönemsel işsizlik, yüksek enflasyon, düşük ücretler nedeniyle hanelerin yoksullukla başa çıkmak için kullanabilecekleri varlıkların aşındığına ve bu nedenle yoksulların hayatta kalma stratejileri ve hayatta kalma stratejilerinin dayandığı üç temel ilke olan “uyum sağlama”, “dayanışma” ve “karşılıklık” kapasitelerinin sınırlarına dayandığına dikkat çekilmektedir (Gonzalez de la Rocha, 1994, 2001, 2007). Bir noktadan sonra varolma stratejileri, kişilerin ve hanelerin tüm çalışma alternatiflerini değerlendirmelerine, gelir sağlayabilmek için başvurdukları yolları çeşitlendirmelerine ve dayanışma ağlarına başvurmalarına rağmen başarısız olmaktadır. Bu eleştirilere göre, bir sınırdan sonra artık yoksulluk yönetilemez ve varolma sağlanamaz hale gelmektedir. Bu nedenle, yoksul hanelerin geçim/varolma stratejisi geliştirme kapasiteleri kaynaklarının azlığı nedeniyle sınırlıdır (Gonzalez de la Rocha, 1994, 2001, 2007; Güneş, 2010).

Yoksulluk çalışmalarında strateji analizine yöneltilen bir diğer eleştiri, devlet ve diğer kurumsal aktörlerin müdahalesini gerektiren olumsuz yapısal koşullara değil yoksulların kendilerine geçinme ve hayatta kalma yollarına çekilen dikkatin ideolojik bir söylemin parçası olduğudur. Kişilerin ve grupların, sınırlı kaynaklarına rağmen strateji geliştirerek yoksulluğu aşabileceklerini iddia etmenin, ideolojik bir söylemin parçası olduğu dile getirilmektedir. Neo-liberal ekonomik politikalar nedeniyle ortaya çıkan olumsuz etkilerin, yoksulların kendilerinin geliştirdikleri stratejiler sayesinde aşılabileceği fikri yaygınlaştırılarak ilginin sorunlu politikaların ve kurumların üzerinden dağıtılmaya çalışıldığı (Gonzalez de la Rocha, 2007) ifade edilir.

Strateji kavramı, tüm bu eleştirilere rağmen güçlü bir analiz noktasıdır. Gonzalez de la Rocha (1994: 12–13) strateji kavramının güçlü yönlerini şu şekilde sıralamaktadır: Strateji analizi bireylere ve seçimlerine yer verir, bu analizde kişiler, yoksulluğa karşı pasif olarak algılanmazlar. Aynı zamanda kişiler geleneklere ve alışkanlıklara karşı da hareket edebilen aktörler olarak düşünülür. Hane stratejileri kavramıyla hanelerin değişen koşullara cevap verebilme ve adapte olma yetenekleri analiz edilebilir. Hane stratejileri kavramı hanelerin az gelire nasıl geçindiklerini ortaya koyar ve gelir dışındaki kaynakların da geçimi devam ettirmedeki önemini açığa çıkarır (Güneş, 2010: 36).

Geçim stratejileri kavramsallaştırmasına yönelen eleştirilerin dikkat çektiği yapısal kısıtları kabul edip yine de stratejik analizin içerisinde kalmak mümkündür. Failin/aktörün yoksulluk ile karşılaştığı durumda vereceği yanıtların ve geliştirdiği tepkilerin hayatı üzerinde etkili olduğu fikri, strateji kavramı için önemli bir temel oluştursa da strateji çerçevesinin kullanılması aktörün gücünün sonsuzluğuna ve her koşulda aktörün çevresini istediği şekilde başarı ile dönüştürdüğünü ifade etmez; stratejilerin yapılara karşı üretilen cevaplar oldukları ve bir noktaya kadar etkili olabildikleri de göz ardı edilmemelidir. Yoksul hanelerin geçim stratejileri, devrimsel bir şekilde koşulları ve yapıları dönüştüremese de yoksulların hayatta kalma amacı taşıyan eylemleri ve oluşturdukları örüntüler, kendi hayatlarına yön verebilmek için önemli mekanizmalardır. Strateji geliştirme sürecine odaklanmak ve failin bu süreçteki manevralarını analiz etmek hem fail hem failin içerisinde bulunduğu koşulları daha iyi anlamak için bir araçtır.

Sonuç

Hane stratejileri ve aile stratejileri, yoksulluk karşısında geliştirilen çözümleri ve alınan kararları açıklayabilmek için önemli iki araçtır. Bu çalışma, yoksulluk araştırmalarında kullanılan hane stratejisi ve aile stratejisi kavramlarının temellerini ve bu kavramlara karşı yöneltilen temel eleştirileri sunmayı amaçlamıştır. Çalışmada öncelikle hane ve aile kavramları analiz edilmiş ve bunların arasındaki kavramsal ayrımlara değinilmiştir. Hane ve aileyi birbirinden kavramsal olarak ayırmanın önemine rağmen yoksulluk literatüründe bu kavramlarla yapılan araştırmaların aynı eylemlerden bahsettiği ve benzer eşitsizlik süreçlerine vurgu yaptığı görülür. Bu nedenle, çalışmalar için önemli bir metodolojik ve teorik gerekçelendirme bulunmuyor ise bu kavramlar birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanılabilir.

Sosyal politika alanında ve yoksulluk sosyolojisi çalışmalarında hane ve ailenin analiz birimi olarak seçildiği çalışmalar belli açılardan sıklıkla eleştirilir. Bu eleştiriler, hane ve aile içerisindeki eşitsiz güç ilişkilerine ve eşitsiz yük dağılımlarına odaklanır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve yaş unsuru, hane içerisinde eşitsizlik yaratan etkilerin başında gelir. Yoksul ailelerde özellikle kadınlar ve çocuklar daha güçsüz bir pozisyondadır. Bireyler, bu eşitsizliklerin farkında olmalarına rağmen kendi hayatlarını devam ettirmek için hanenin/ailenin ayakta kalmasına ihtiyaç duyar ve hanenin devamlılığı için emek sarf eder.

Yoksulluk literatüründe strateji kavramının “geçim”, “yoksullukla mücadele”, “yoksullukla başa çıkma”, “varolma”, “hayatta kalma” terimleri ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu terimler arasındaki farklılıklara rağmen genel olarak *yoksulluğa karşı geliştirilen stratejilerin* benzer türden çabaları anlattığı görülür. Bu çabalar genel olarak hanenin ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan gelir kazanma, dayanışma, göç etme, evlenme ya da evlenmeme, sosyal ağlara dâhil olma, ihtiyaçları ve harcamaları düzenleme eylemleridir. Strateji kavramı ile hanelerin bu tür eylemleri incelenirken yoksul haneler, yapısal sorunlara karşı pasif birimler olarak algılanmaz. Yoksulluk çalışmalarında strateji kavramının kullanılmasına karşı yöneltilen temel eleştiri ise stratejik davranışın yoksulluğun çok ağır formlarını yaşayan haneler ya da bireyler için mümkün olmadığınıdır. Bu eleştiriler ışığında, yoksul hanelerin geçim stratejileri analiz edilirken strateji geliştirme kabiliyetinin yapısal kısıtlarla şekillendiği kabul edilmelidir.

Sonuç olarak bu tartışmalara rağmen aile ve hane stratejisi analizi, yoksulluk ve sosyal politika araştırmaları için teorik ve metodolojik yönden önemli bir araçtır. Strateji analizi ile hanelerin/ailelerin yoksulluk karşısında pasif olmadığı vurgulanabilir ve diğer yandan yoksulluğa direnmelerinin sınırları analiz edilebilir. Bu analizleri yaparken hanenin ve ailenin ciddi eşitsizlikler barındıran birimler olduğu ve hanedeki/ailedeki her bireyin karar almada aynı oranda söz sahibi olmadığı akıldaki tutulmalıdır.

Kaynaklar

- AKSAN, Gamze (2014), *Yoksullukla Baş Etmede Dayanışma Ağlarının Rolü: Teorik ve Uygulamalı bir Çalışma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- AMIS, Philip (1995), Making Sense of Urban Poverty, *Environment and Urbanization*, 7(1), ss. 145-158.
- BENDER, Donald. R. (1967), A Refinement of the Concept of Household: Families, Co-residence, and Domestic Functions. *American Anthropologist*, 69(5), ss. 493-504.
- BOHANNAN, Paul (1957), An alternate residence classification. *American Anthropologist*, 59(1), ss. 126- 131.
- BORA, Aksu (2011), Kadınlar ve Hane: “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?”, N. Erdoğan (Editör), *Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* içinde (ss. 97-132). İstanbul, İletişim Yayınları.
- BOURDIEU, Pierre (1976), Les Strategies Matrimoniales dans le Systeme de Reproduction (E. Forster Trans.). In R. Forster and O. Ranum (Eds.) *Family and Society: Selections from the Annales* (pp. 549-558). Baltimore, Johns Hopkins University Press (Original work published 1972).
- BOURDIEU, Pierre (1990), *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology* (M. Adamson Trans.). Stanford, CA, Stanford University Press (Original work published 1987).
- BOURDIEU, Pierre (1998), *Practical Reason: On the Theory of Action*. (R. Johnson Trans.) Stanford, Stanford University Press (Original work published 1994).
- CALDWELL, John C. (1978), A Theory of Fertility: From High Plateau to Destabilization. *Population and Development Review*, 4(4), ss. 553-577.
- CHANT, Sylvia (1997), Women-Headed Households: Poorest of the Poor?: Perspectives from Mexico, Costa Rica and the Philippines 1. *IDS bulletin*, 28(3), ss. 26-48.
- CHANT, Sylvia (2006), Re-thinking the “Feminization of Poverty” in Relation to Aggregate Gender Indices. *Journal of Human Development*, 7(2), ss. 201-220.

- CORNELL, L. Laurel (1987), Where can Family Strategies Exist. In *Family Strategy: A Dialogue. Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 20(3), ss. 120-123.
- CROW, Graham (1989), The Use of the Concept of Strategy in Recent Sociological Literature. *Sociology*, 23(1), ss. 1-24.
- ERTAŞ, N. (2000), Kentsel Geçim Stratejilerinde Kadının Rolü. M. Ersoy ve T. Şengül (Editörler), *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği* içinde (ss. 112- 160), Ankara, ODTÜ Yayıncılık.
- ELLIS, Frank (1993), *Peasant Economics: Farm Households and Agrarian Development*, Cambridge, Cambridge University Press.
- ELLIS, Frank (1998), Household Strategies and Rural Livelihood Diversification. *The Journal of Development Studies*, 35(1), ss. 1-38.
- FINDLAY, Jeanette & WRIGHT, Robert E. (1996), Gender, poverty and the intra-household distribution of resources, *Review of Income and Wealth*, 42(3), ss. 335-351.
- FOLBRE, Nancy (1987), Family Strategy, Feminist Strategy. In *Family Strategy: A Dialogue, Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 20(3), ss. 115-118.
- FONTAINE, Laurence & SCHLUMBOHM, Jürgen (2000), Household strategies for survival: an introduction. *International review of social history*, 45, ss. 1-17.
- GIDDENS, Anthony (2007), *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, Cambridge, Polity Press.
- GONZALEZ DE LA ROCHA, Mercedes (1994), *The Resources of Poverty: Women and Survival in a Mexican City*. Oxford and Cambridge, MA, Blackwell.
- GONZALEZ DE LA ROCHA, Mercedes (2001), From the Resources of Poverty to the Poverty of Resources? The Erosion of a Survival Model, *Latin American Perspectives*, 28(4), ss. 72-100.
- GONZALEZ DE LA ROCHA, Mercedes (2007), The Construction of the Myth of Survival. *Development and Change*, 38(1), ss. 45-66.
- GUYER, Jane. I. (1981), Household and community in African studies. *African studies review*, 24(2/3), ss. 87-137.

- GÜNEŞ, Fatime (2010), Yoksullukla Başa Çıkma Stratejileri, “Kaynakların Yoksulluğu” ve Kadın Emeği. *Folklor/Edebiyat*, 64, ss. 33-64.
- KALAYCIOĞLU, Sibel (2006a), Yoksullukla Başetme Stratejileri ve Yoksulluğa Etkisi. E. Tuncer ve H. Yurtseven (Editörler), *Yoksulluk (Yoksulluk Sempozyumu)* içinde (ss. 81-96). Ankara, Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları.
- KALAYCIOĞLU, Sibel (2006b), Dynamics of Poverty in Turkey: Gender, Rural-Urban Poverty, Social Networks and Reciprocal Survival Strategies, M. Petmesidou ve C. Papatheodorou (Editörler), *Poverty and Social Deprivation in the Mediterranean: Trends, Policies and Welfare Prospects in the New Millennium* içinde (pp. 218-248). London, Newyork, Zed Books.
- KÖRÜKMEZ, Lülüfer (2008), Kent Yoksulluğu ile Mücadelede Kadınların Geliştirdikleri Stratejiler ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini, Nurgün Oktik (Editör), *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları* içinde (ss.207-244), İzmir, Yakın Yayınları.
- LINGARD, Bob & CHRISTIE, Pam (2003), Leading Theory: Bourdieu and the Field of Educational Leadership. An Introduction and Overview to this Special Issue. *International Journal of Leadership in Education*, 6(4), pp. 317-333.
- MEERT, Henk, MISTIAEN, Pascale, & KESTELOOT, Christian (1997), The geography of survival: household strategies in urban settings, *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 88(2), ss.169-181.
- MURDOCK, George Peter (1965), *Social Structure*, New York, Macmillan.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2015), *Çağdaş Türkçe Sözlük*, Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- PAHL, Jan (1983), The allocation of money and the structuring of inequality within marriage. *The Sociological Review*, 31(2), ss. 237-262.
- ROBERTS, Bryan (1994), Informal Economy and Family Strategies, *International Journal of Urban and Regional Research*, 18(1), ss. 6-23.
- ROSAS, Rocio Enriquez (2002), Women and Survival Strategies in Poor Urban Contexts: A Case Study from Guadalajara, Mexico, *Journal of Developing Societies*, 18(2-3), ss. 81-108.

- SANT'ANNA, Anna Maria, MERRICK, Thomas W., MAZUMDAR, Dipak (1976), *Income distribution and the economy of the urban household: the case of Belo Horizonte*. Staff working paper: no. SWP 237 Washington, D.C., World Bank Group.
- SCHMINK, Marianne (1984), Household Economic Strategies: Review and Research Agenda, *Latin American Research Review*, 19(3), ss. 87-101.
- SEN, Amartya (1987), *Gender and cooperative conflicts* (WIDER working papers No. 18). Helsinki, World Institute for Development Economics Research.
- SILBAUGH, Katharine (2016), Distinguishing Households from Families. *Fordham Urban Law Journal*, 43 (4), ss. 1071-1105.
- SMITH, Daniel S. (1987), Family Strategy: More than a Metaphor. In Family Strategy: A Dialogue, *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 20(3), ss. 118-120.
- ŞAHİN, Hande (2018), Yoksulluğun Gündelik Hayat Üzerinden Analiz Edilmesinde Anahtar Bir Kavram: Hayatta Kalma Stratejileri Üzerine Yapısal Bir Çalışma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), ss. 133-153.
- TADMOR, Naomi (1996), The concept of the household-family in eighteenth-century England. *Past & Present*, 151(1), ss. 111-140.
- THORNTON, Arland & FRICKE, Thomas. E. (1987), Social change and the family: Comparative perspectives from the West, China, and South Asia. *Sociological Forum*, 2(4), ss. 746-779.
- TILLY, Louise. A. (1979), Individual Lives and Family Strategies in the French Proletariat. *Journal of Family History*, 4(2), ss. 137-152.
- TILLY, Louise. A. (1987), Beyond Family Strategies, What?. In Family Strategy: A Dialogue. *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 20(3), ss. 123-125.
- WALLACE, Claire (2002), Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research, *Sociology*, 36(2), ss. 275-292.
- WHITTINGTON, Richard (2010), Giddens, Structuration Theory and Strategy as Practice. In D. Golsorkhi, L. Rouleau, D. Seidl and E. Vaara (Eds.), *Cambridge Handbook of Strategy as Practice* (pp. 109-126), Cambridge, New York, Cambridge University Press.

WILSON, Gail (1991), Thoughts on the cooperative conflict model of the household in relation to economic method, *IDS Bulletin*, 22(1), ss. 31-36.

WOLF, Diane (1990), Daughters, decisions and domination: an empirical and conceptual critique of household strategies. *Development and Change*, 21(1), ss. 43-74.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ETKİLEŞİM KAYGISININ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNE VE SOSYAL MEDYA KULLANIMINA GÖRE İNCELENMESİ

Betül DÜŞÜNCELİ¹ Sinem FARİZ²

Geliş: 26.10.2020 / Kabul: 01.03.2021

DOI: 10.29029/busbed.816757

Öz

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin etkileşim kaygısı düzeylerini kişilik özelliklerine ve sosyal medya kullanım süresine göre incelemektir. Araştırmaya bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 156'sı erkek, 490'ı kadın olmak üzere 646 öğrenci gönüllü katılım sağlamıştır. Araştırmada verilerin toplanması amacıyla Etkileşim Kaygısı Ölçeği ve Beş Faktör Kişilik Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde korelasyon analizi, çoklu regresyon analizi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Araştırma sonucunda dışa dönüklük, nörotiklik ve deneyime açıklık kişilik özelliklerinin üniversite öğrencilerinin etkileşim kaygısını anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Dışa dönüklük ve deneyime açıklık kişilik özellikleri arttıkça, etkileşim kaygısı azalmakta, nörotiklik kişilik özelliği arttıkça etkileşim kaygısı artmaktadır. Regresyon katsayısına göre yordayıcı değişkenlerin etkileşim kaygısı üzerindeki önemi; dışa dönüklük, nörotiklik ve deneyime açıklık şeklinde sıralanabilir. Ayrıca araştırma sonucunda sosyal medya kullanım süresi 5 saatten fazla olan öğrencilerin etkileşim kaygısı düzeylerinin sosyal medya kullanım süresi 0-1 saat olanlardan istatistiksel olarak daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular ilgili literatür çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etkileşim kaygısı, Kişilik, Sosyal medya.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, bbayraktar@sakarya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6794-8811>.

² Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Bölümü, sinem.fariz@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4728-5926>.

EXAMINATION OF SOCIAL INTERACTION ANXIETY OF UNIVERSITY STUDENTS ACCORDING TO THEIR PERSONALITY TRAITS AND SOCIAL MEDIA USE

Abstract

This study aims to examine the levels of social interaction anxiety of university students according to their personality traits and the time duration of social media use. A total of 646 students, 156 of whom were males and 490 females, studying at a public university, voluntarily participated in the study. Social Interaction Anxiety Scale and Big Five Personality Traits Scale were used to collect data in the study. Correlation analysis, multiple regression analysis and one-way analysis of variance (ANOVA) were used to analyze the data. As a result of the research, it was found that among the personality traits, extraversion, neuroticism, and openness to experience significantly predict social interaction anxiety of university students. As extraversion and openness to experience increase, social interaction anxiety decreases, and social interaction anxiety increases as neuroticism increase. According to the regression coefficient, the importance of predictor variables on social interaction anxiety can be sorted as; extraversion, neuroticism, and openness to experience. Besides, as a result of the study, it was found that the level of social interaction anxiety of students who spend time in social media more than 5 hours was statistically higher than those who spend 0-1 hour. The findings were discussed within the relevant literature.

Keywords: Social interaction, anxiety, Personality, Social media.

Giriş

Amerikan Psikiyatri Birliği (2013) tarafından toplumsal kaygı bozukluğu/sosyal fobi olarak da adlandırılan etkileşim kaygısı; kişinin başkaları tarafından değerlendirilebileceği toplumsal durumlarda belirgin bir korku ya da kaygı duyması olarak tanımlanmaktadır. Etkileşim kaygısı yaşayan bireyler olumsuz olarak değerlendirilecek biçimde davranmaktan ya da yaşadıkları kaygıya dair belirtiler göstermekten korkmaktadırlar. Bu nedenle rahatsızlık veren bu toplumsal durumlardan kaçınmakta ya da yoğun korku veya kaygı ile bunlara katlanmaktadırlar. Bu bireyler, diğer insanlar üzerinde olumlu bir izlenim oluşturabilmek konusunda kişilerarası becerilerine dair şüphe duymaktadırlar (Jackson, 2007). Bu şüpheleri doğrultusunda, olumsuz değerlendirilebileceklerini düşündükleri sosyal ortamlarda etkileşim kaygısı daha az olan bireylere göre duygusal tepkileri daha fazla etkilenmektedir (Leary

ve Allen, 2011). Sosyal bir varlık olarak insanlar diğer insanlarla sürekli etkileşim halinde olmak durumundadırlar ve bu etkileşimlerin niteliği psikolojik iyi oluşlarını etkilemektedir. Ryff (1989), bireylerin kendilerini kabul edip diğerleriyle olumlu ilişkiler kurarak ve kendilerini gerçekleştirecek çevrelerde yer alarak psikolojik iyi oluşlarını arttırdıklarını ifade etmektedir. Ancak etkileşim kaygısı olan bireylerin kişiler arası ilişkilerde yaşadıkları güçlükler ve sosyal çevrelerden kaçınarak potansiyellerini gerçekleştirme fırsatlarından yoksun kalmaları nedeniyle psikolojik iyi oluşlarının olumsuz etkilendiği söylenebilir. Nitekim Kılınç (2017) tarafından üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen çalışmada etkileşim kaygısının psikolojik iyi oluşu negatif yönde anlamlı şekilde yordadığı belirlenmiştir. Demir ve Kutlu (2016) benzer şekilde üniversite öğrencilerinde sosyal etkileşim kaygısının yalnızlık ve mutluluğu yordadığını ortaya koymuşlardır. Bu da etkileşim kaygısı ve bireyin ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Etkileşim kaygısı yüksek olan bireylerin olumsuz değerlendirilmeye dair hassasiyetleri sosyal ortamlarda dikkatlerini daha çok kendilerine yöneltmelerine ve kendilerini daha başarılı gösterme çabasına yol açabilmektedir. Bu durum Goffman (1959) tarafından benlik sunumu olarak kavramsallaştırılarak; bireylerin günlük yaşamda sergiledikleri performansların çeşitliliği ve bunların her birinde benimsenen rol çerçevesinde birey tarafından farklı taktiklerin izlenmesi şeklinde tanımlanmıştır. Benlik sunumu tüm bireylerde görülen genel bir durum olmakla beraber bireylerin toplumsal imajlarına dair endişelerinde bireysel farkların bulunduğunu söylemek mümkündür (Leary ve Allen, 2011). Etkileşim kaygısı her bireyin aynı düzeyde yaşadığı bir durum değildir. Bireylerin yaşadığı etkileşim kaygısını etkileyen birçok faktörden bahsedilebilir. Bu çalışmanın kapsamında ise bu faktörler arasında önemli bir yere sahip olduğu düşünülen kişilik özellikleri ve sosyal medya kullanım durumları ele alınmıştır.

Bir bireyi diğerinden farklı kılan bütün özelliklerini kapsayan kişilik kavramı, Burger (2006) tarafından bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler olarak tanımlanmıştır. Kişiliğin tanımlanmasında birçok farklı yaklaşım bulunmakla birlikte bu çalışmada da inceleme konusu yapılan beş faktör kişilik kuramı bunlar içerisinde öne çıkmaktadır (Doğan, 2013). Beş faktör kişilik modelinin benimsenmesinde; modelin biyolojik temelini bulunması, psikometrik yönden avantajları ile farklı kültür ve gruplardaki geçerliliği vurgulanmaktadır (McCrae ve Costa, 1992). Beş faktör kişilik kuramıyla kişiliğin; dışa dönüklük, yumuşak başlılık, öz

denetimlilik, nörotiklik ve deneyime açıklık olmak üzere beş boyutta tanımlanabileceği belirtilmektedir (Digman, 1990; Costa ve McCrae, 1988). Beş faktör kişilik özellikleri şöyle tanımlanmaktadır:

Dışa dönüklük, bireyin sosyallik ve yakınlık düzeyini temsil etmektedir (Horzum, Ayas ve Padir, 2017). Dışa dönüklük; sosyal, enerjik, iyimser, sıcakkanlı ve girişken olma gibi özelliklerden oluşmaktadır (McCrae ve Costa, 1991). Burger (2006) bu alt boyutun bir ucunda aşırı dışa dönük diğer ucunda aşırı içe dönük bireylerin bulunduğunu ve dışa dönüklerin daha fazla arkadaşı olduğunu, sosyal ortamlarda daha fazla zaman geçirdiklerini ifade etmektedir. *Yumuşak Başlılık*, bireylerin uyumlarını ve diğer bireylerle işbirliğini ifade etmektedir (Burger, 2006; Horzum ve diğerleri 2017). Yumuşak başlılık; nazik, hoşgörülü, esnek olma ile yardımseverlik ve bağışlayıcılık gibi özellikleri kapsamaktadır (Doğan, 2013). *Öz denetimlilik*, bireylerin kontrol ve disiplin sahibi olma düzeyine işaret etmektedir. Kontrol ve disipline ilişkin özellikler çoğu kez başarı ya da iş durumlarında ortaya çıktığından bazı araştırmacılar bu boyuta başarıma isteği adını da vermektedirler (Burger, 2006). Bu boyutun bir ucunda düzenli, plan doğrultusunda hareket eden kararlı kişiler yer alırken diğer uca dikkati kolay dağılan dürtüsel kişiler yer almaktadır (Arthur ve Graziano, 1996). *Nörotiklik*, bireyin duygusal kararlılığını ya da diğer bir ifadeyle duygusal dengesini ifade etmektedir (Lakuta, 2019). Duyguları aşırı değişkenlik gösteren bireyler nörotikliği yüksek bireylerdir ve nörotikliği düşük bireylere göre üzüntü, öfke, kaygı gibi hoş olmayan duygusal durumları deneyimlemeye daha fazla eğilimlidirler (Deason, Dahlen, Madson ve Bullock-Yowell, 2019). *Deneyime Açıklık*, entelektüel etkinliklere dâhil olma yeni duygu ve düşüncelere açıklık eğilimini temsil etmektedir (Horzum ve diğerleri 2017). Bu boyutu oluşturan özellikler; güçlü bir hayal gücü, yeni görüşleri kabul etme isteği, çok yönlü düşünme ve zihinsel meraktır. Deneyime açıklık puanı yüksek kişiler gelenek dışı ve bağımsız düşüncelere sahipken, düşük deneyime açıklık puanı geleneksel olmayı, yeni bir şeyden çok bilineni tercih etme eğilimini ifade etmektedir (Burger, 2006). Kişilik özellikleri denildiğinde her ne kadar o bireye ait özellikler ifade edilse de bu özelliklerin toplumsal süreçlerle etkileşim halinde olduğu ortadadır. Bu bağlamda bu çalışmada etkileşim kaygısının kişilik özellikleri ile olan ilişkisi araştırma konusu yapılmıştır.

Sosyal medya kullanım durumu da etkileşim kaygısı ile ilişkili olan faktörlerden bir diğeri olarak ele alınmıştır. Bireylerin gerçek ve ideal benlikleri arasında belirli sosyal durumlarda yaşadıkları uyumsuzluğu gidermelerinin kolay bir yolunu sunması nedeniyle sosyal medya kullanımına yönelebildikleri

ifade edilmektedir (Aladwani ve Almarzouq, 2016). Etkileşim kaygısı olan bireylerin yüz yüze iletişimde yaşadıkları yoğun stres nedeniyle kendilerini daha rahat ifade etme imkânı sağlayan sosyal medyaya yöneldikleri (Bonetti, Campbell ve Gilmore, 2010) ve bu durumun beraberinde sosyal medya kullanım bozukluğu halini alabildiği vurgulanmaktadır (Sinderman, Elhai ve Montag, 2020). Sosyal medyanın etkileşim kaygısı olan bireyler için psikolojik bir rahatlama sağlamasının da bu durumda etkili olabileceği belirtilmektedir (Aladwani ve Almarzouq, 2016). Nitekim etkileşim kaygısına sahip olan bir bireyin gerçek bir ortamda bu durumla yüzleşmek yerine, sanal bir ortamda bu durumu gizlemesinin ya da kontrol etmesinin daha kolay olduğu söylenebilir.

Araştırmanın katılımcılarını oluşturan üniversite öğrencilerinin birçoğu, Sullivan (1953)'in geç ergenlik olarak adlandırdığı gelişim döneminde yer almaktadır. Bu dönemde artan sosyal sorumluluklarla baş etme ve kişiler arası ilişkiler kurabilme yeteneklerini geliştirme ihtiyacı içerisinde oldukları söylenebilir. Üniversite, öğrencilerin bağımsız olarak hareket ettikleri ilk zamanlar olduğundan aynı zamanda stres ve kaygı yaratan bir ortam olmakla birlikte bireylerin iyilik halinde farklılıklar bulunmaktadır (Doğan, 2006). Bu doğrultuda araştırmada üniversite öğrencilerinin etkileşim kaygısı kişilik özelliklerine göre ele alınmıştır. Aynı zamanda günümüzde yüz yüze iletişim yerine internet aracılığıyla iletişimin yaygın hâle gelmesi ile bu durumun sanal sosyal destek kavramını gündeme getirmesi (Yeh, Ko, Wu ve Cheng, 2008) ve sosyal medya kullanımı ile etkileşim kaygısının ilişkili olması (Gao, Li, Zhu, Liu ve Liu, 2016) nedenleriyle araştırmada etkileşim kaygısı ile öğrencilerin sosyal medya kullanım süreleri de inceleme konusu yapılmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada üniversite öğrencilerinin etkileşim kaygısı düzeylerinin kişilik özelliklerine ve sosyal medya kullanım süresine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın temel amacı çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- 1) Üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri etkileşim kaygısını yordamakta mıdır?
- 2) Üniversite öğrencilerinin etkileşim kaygısı düzeyleri sosyal medya kullanım süresine göre farklılık göstermekte midir?

Üniversite öğrencilerinin içinde buldukları dönem özellikleri ve gelişim görevleri dikkate alındığında bu çalışmanın sonuçlarının alana önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Yöntem

1.1.Araştırma Modeli

Bu araştırma üniversite öğrencilerinin etkileşim kaygısının kişilik özelliklerine ve sosyal medya kullanımına göre incelenmesini amaçlayan kesitsel nitelikte nicel bir araştırmadır. Araştırmada ilişkiisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkiisel tarama, iki ya da daha fazla sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2014). Bu araştırmada öncelikle üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerini, etkileşim kaygısı düzeylerini ve sosyal medya kullanım sürelerini belirlemek ve ardından etkileşim kaygısının; dışa dönüklük, yumuşak başlılık, öz denetimlilik, nörotiklik ve deneyime açıklık kişilik özellikleri ve sosyal medya kullanımı ile ilişkisinin belirlenmesi amaçlandığından ilişkiisel tarama modeli kullanılmıştır.

1.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini bir devlet üniversitesinde Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören, yaşları 17 ve 34 arasında değişen öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemin belirlenmesinde elverişli örnekleme (convenience sampling) yöntemi kullanılmıştır. 156'sı (%24.1) erkek, 490'ı (%75.9) kadın olmak üzere toplam 646 üniversite öğrencisi gönüllü olarak katılım sağlamıştır. Katılımcıların 69'unun (%10.7) 0-1 saat, 314'ünün (%48.6) 1-3 saat, 183'ünün (%28.3) 3-5 saat, 80'inin (%12.4) 5 saatten fazla sosyal medyada kaldığı görülmüştür.

1.3.Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Etkileşim Kaygısı Ölçeği ve Beş Faktör Kişilik Ölçeği kullanılmıştır.

1.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Hazırlanan formda öğrencilerin cinsiyetleri, yaşları ve günlük sosyal medya kullanım sürelerine ilişkin sorulara yer verilmiştir. Günlük sosyal medya kullanımlarını belirlemek için süre bazında; "0-1 saat", "1-3 saat", "3-5 saat", ve "5 saatten fazla" şeklinde belirtilen kategorilere göre öğrencilerin kendilerini değerlendirmeleri istenmiştir.

1.3.2.Etkileşim Kaygısı Ölçeği

Leary ve Kowalski (1993) tarafından sosyal kaygının duygusal boyutunu ölçmek için geliştirilmiş 5'li likert tipi 15 maddelik bir ölçektir. Etkileşim kaygısı ölçeği; yabancılarla etkileşimler, otorite pozisyonundaki kişilerle uğraşma, karşı cinsle iletişim, rastlantısal karşılaşmalar, iş görüşmeleri, telefon görüşmeleri ve diğer tanımlanmamış etkileşimler gibi kaygı uyandıran ortamları kapsamaktadır. Ölçekten alınan toplam puana göre değerlendirme yapılmakta ve yüksek puanlar yüksek etkileşim kaygısına işaret etmektedir. Ölçeğin içsel tutarlılık katsayısı .88 ve test-tekrar test tutarlılık katsayısı .80 bulunmuştur. Coşkun (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlaması gerçekleştirilen ölçeğin aynı çalışmada faktör analizi sonuçlarına göre ölçek maddelerinin orijinal ölçekle tutarlı şekilde tek bir faktörde toplandığı ve varyansın %44'ünü açıkladığı bulunmuştur. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .91 ve test-tekrar test güvenilirlik katsayısı .80 bulunmuştur (Coşkun, 2009).

1.3.3.Beş Faktör Kişilik Ölçeği

Rammstedt ve John (2007) tarafından geliştirilen 10 maddelik ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Horzum, Ayas ve Padir (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek; dışa dönüklük, yumuşak başlılık, öz denetimlilik, nörotiklik ve deneyime açıklık olmak üzere beş alt boyuttan oluşmakta ve her boyut için biri ters olmak üzere toplam iki madde bulunmaktadır. Örnek olarak dışa dönüklük boyutu için yer alan iki madde şunlardır:” Kendimi içine kapanık biri olarak görüyorum” ve “Kendimi dışa dönük, sosyal biri olarak görüyorum.” Her boyut için bireylerin kendisini nasıl gördüğünü, “Hiçbir zaman”, “Nadiren”, “Bazen”, “Sık sık” ve “Her zaman” seçeneklerinden birini işaretleyerek ifade etmesi istenmektedir. Ölçeğin uyarlama çalışmasında açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre toplam varyansın %88.4'ünü açıkladığı ve orijinal ölçekle benzer şekilde beş faktörlü bir yapı elde edildiği belirtilmiştir. Ölçeğin alt boyutları için Cronbach alfa iç tutarlılık değerlerinin .81 ile .90 aralığında olduğu, kompozit güvenilirlik katsayılarının .73 ile .85 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek değerlendirmesi alt boyutlara göre yapılmaktadır. Her alt boyut için puanlar yükseldikçe bireyde o boyutun özelliklerinin arttığı şeklinde yorumlanmaktadır (Horzum, Ayas ve Padir, 2017).

1.4.Verilerin Analizi

Araştırmada dışa dönüklük, yumuşak başlılık, öz denetimlilik, nörotiklik ve deneyime açıklığın etkileşim kaygısını yordama düzeyleri çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Etkileşim kaygısının sosyal medya kullanım süresine

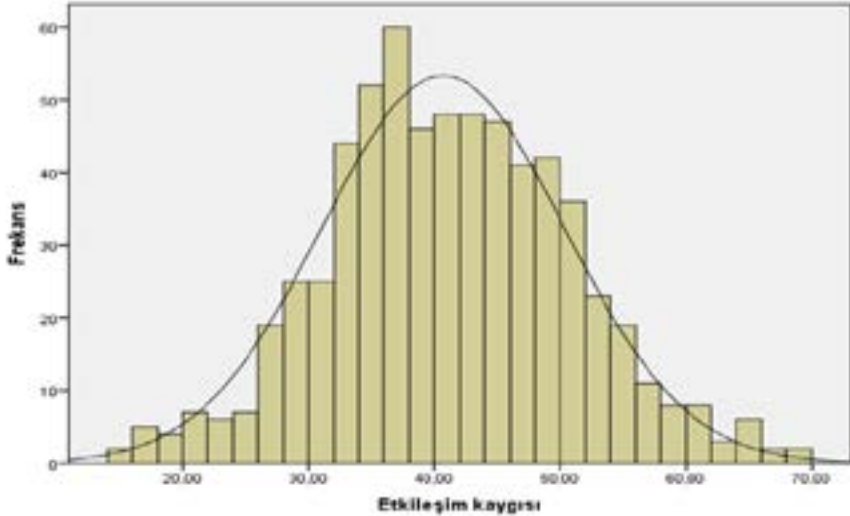
göre farklılaşp farklılaşmadığı ise Tek Yönlü Varyans analizi ile belirlenmiştir. Verilerin analizinden önce uç değerleri belirlemek için Mahalanobis uzaklık değerleri hesaplanmış, verilerden 24'ü analize uygun olmaması sebebiyle veri setinden çıkarılmıştır. Veriler regresyon sayıtları açısından incelenmiş ve regresyon analizinin gerekli varsayımlarını karşıladığı görülmüştür.

Bulgular

Regresyon analizi sayıtları, basıklık ve çarpıklık değerlerine ilişkin bulgular Tablo 1'de, Etkileşim Kaygısı Yordanan Değişkeni için Normal Dağılım Grafiği ise de Şekil 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Regresyon Analizi Sayıtlarına, Basıklık ve Çarpıklık Değerlerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Basıklık	Çarpıklık	VIF	CI
Etkileşim kaygısı	-.012	.085		1.000
Dışa dönüklük	-.348	-.328	1.208	7.982
Yumuşak başlılık	-.433	-.286	1.227	10.712
Öz denetimlilik	-.326	-.362	1.051	12.404
Nörotiklik	-.416	.090	1.060	14.504
Deneyime açıklık	-.171	-.161	1.048	27.355

Şekil 1. Etkileşim Kaygısı Yordanan Değişkeni için Normal Dağılım Grafiği

Tablo 1 ve Şekil 1 incelendiğinde değişkenlere ilişkin basıklık değerlerinin $-.012$ ile $-.433$ arasında, çarpıklık değerlerinin ise $.090$ ile $-.362$ arasında değiştiği görülmektedir. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin ± 1 aralığında olması normallikten aşırı bir sapma olmadığını göstergesi olarak kabul edilmektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2014). Bu doğrultuda araştırma verilerinin normal dağılıma sahip oldukları söylenebilir.

Araştırmada değişkenleri; etkileşim kaygısı, dışa dönüklük, yumuşak başlılık, öz denetimlilik, nörotiklik ve deneyime açıklık kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Korelasyon Analizine İlişkin Sonuçlar

	1	2	3	4	5	6
Etkileşim kaygısı	1					
Dışa dönüklük	-.62**	1				
Yumuşak başlılık	-.30**	.39**	1			
Öz denetimlilik	-.06	.05	.15**	1		
Nörotiklik	.31**	-.16**	-.10*	-.17**	1	
Deneyime açıklık	-.23**	.15**	.19**	.024	-.09*	1
\bar{x}	40.69	7.02	7.47	8.04	6.03	6.78
SS	9.66	1.93	1.58	1.30	1.71	1.56

Tablo 2 incelendiğinde etkileşim kaygısı ile dışa dönüklük ($r=-.62$, $p<0.01$), yumuşak başlılık ($r=-.30$, $p<0.01$) ve deneyime açıklık ($r=-.23$, $p<0.01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde negatif yönde; etkileşim kaygısı ile nörotiklik ($r=.31$, $p<0.01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişkinin olduğu görülmektedir. Diğer yandan etkileşim kaygısı ile öz denetimlilik ($r=-.06$, $p>0.05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Araştırmada, korelasyon analizi sonucundan yola çıkarak dışa dönüklük, yumuşak başlılık, öz denetimlilik, nörotiklik ve deneyime açıklığın etkileşim kaygısını yordayıp yordamadığı hiyerarşik regresyon analizi ile incelenmiştir. Regresyon analizine ilişkin bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Etkileşim Kaygısını Yordayan Kişilik Özelliklerine İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

	B	SH	β	t	p
Sabit	62.483	1.125		55.56	.000
Dışa dönüklük	-3.105	.154	-.621	-20.10	.000
$R=.621, R^2=.39, F_{(1; 644)} = 404.021, p=0.00$					
Sabit	53,789	1,612		33.37	.000
Dışa dönüklük	-2,929	,151	-,586	-19.45	.000
Nörotiklik	1,236	,170	,219	7.28	.000
$R=.657, R^2=.43, F_{(2; 643)} = 244.794, p=0.00$					
Sabit	58,678	1,976		29.69	.000
Dışa dönüklük	-2,844	,150	-,569	-18.95	.000
Nörotiklik	1,190	,168	,211	7.08	.000
Deneyime açıklık	-,768	,184	-,124	-4.17	.000
$R=.669, R^2=.45, F_{(3; 642)} = 173.163, p=0.00$					

Tablo 3 incelendiğinde analizin üç aşamada tamamlandığı görülmektedir. Korelasyon analizi sonucunda da etkileşim kaygısı ile ilişkisi bulunmayan öz denetimlilik kişilik özelliklerinin regresyon analizinde de etkileşim kaygısını yordamadığı görülmektedir. Yumuşak başlılık kişilik özelliklerinin korelasyon analizi sonucuna göre etkileşim kaygısı ile arasında ilişki bulmasına rağmen etkileşim kaygısını yordamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda hiyerarşik regresyon analizinde dışa dönüklük, nörotiklik ve deneyime açıklık kişilik özelliklerinin yordayıcı rolü ele alınmıştır. Birinci aşamada etkileşim kaygısı değişkeninde % 39 ile en fazla varyansı açıklayan dışa dönüklük olmuştur. Dışa dönük kişilik özellikleri arttıkça etkileşim kaygısı puanı azalmaktadır ($t=-20.10, p<.001$). İkinci aşamada varyansa % 4 katkı sağlayan nörotiklik analize dâhil olmuş, açıklanan varyans %43'e çıkmıştır. Nörotik kişilik özellikleri arttıkça etkileşim kaygısı puanı da artmaktadır ($t=-7.28, p<.001$). Üçüncü aşamada ise varyansa % 2 katkı sağlayan deneyime açıklık analize dâhil olmuş, açıklanan varyans %45'e çıkmıştır. Deneyime açıklık kişilik özellikleri arttıkça etkileşim kaygısı puanı azalmaktadır ($t=-4.17, p<.001$). Regresyon katsayısına göre yordayıcı değişkenlerin etkileşim kaygısı üzerindeki önem sırası; dışa dönüklük, nörotiklik ve deneyime açıklık şeklindedir.

Araştırmada üniversite öğrencilerinin etkileşim kaygısı düzeylerinin sosyal medya kullanım süresine göre farklılaşp farklılaşmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin etkileşim kaygısı puanlarına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 4'te, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda elde edilen bulgular ise Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4. Üniversite Öğrencilerinin Etkileşim Kaygısı Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Sosyal Medya Kullanım Süresi	n	\bar{x}	SS	En Düşük	En Yüksek
0-1 saat	69	37.7246	9.69973	15.00	61.00
1-3 saat	314	40.4873	9.81009	17.00	69.00
3-5 saat	183	41.4044	9.76990	15.00	66.00
5 saatten fazla	80	42.3875	8.26537	16.00	60.00
Toplam	646	40.6873	9.66355	15.00	69.00

Tablo 4 incelendiğinde bir günde 0-1 saat sosyal medya kullanan öğrencilerin ($\bar{x}=37.72$), 1-3 saat sosyal medya kullanan öğrencilerin ($\bar{x}=40.48$), 3-5 saat sosyal medya kullanan öğrencilerin ($\bar{x}=41.40$), 5 saatten fazla sosyal medya kullanan öğrencilerin ($\bar{x}=42.39$) olduğu görülmektedir. Sosyal medyada kullanım süresi açısından karşılaştırıldığında 1-3 saat sosyal medya kullanan öğrencilerin etkileşim kaygısı düzeylerinin en yüksek olduğu, 0-1 saat ve 3-5 saat sosyal medya kullanan öğrencilerin etkileşim kaygısı düzeylerinin en düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5. Sosyal Medya Kullanım Süresine Göre Etkileşim Kaygısının Farklılaşım Farklılaşmadığına İlişkin ANOVA Sonucu

Levene Testi		ANOVA Testi					
F	p	Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	Sd	Kareler Ort.	F	p
1.904	.128	Gruplar arası	943.555	3	314.518	3.406	.017
		Gruplar içi	59289.281	642	92.351		
		Toplam	60232.836	645			

Tablo 5 incelendiğinde etkileşim kaygısı ölçeğinden alınan puanların varyansların homojenliği varsayımını sağladığı görülmektedir ($f=1.904$; $p>0.05$). Bu nedenle tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Üniversite öğrencilerin etkileşim kaygısı düzeyi sosyal medya kullanım süresine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($F=3.406$; $p<0.05$). ANOVA testi sonucu bulunan bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Scheffe testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 6. Sosyal Medya Kullanım Süresine İlişkin Scheffe Testi Sonuçları

Sosyal Medyada Kalma Süresi (I)	Sosyal Medyada Kalma Süresi (J)	Ortalama Fark (I-J)	SH	p	95% Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
0-1 saat	1-3 saat	-2.76262	1.27771	.198	-6.3439	.8187
	3-5 saat	-3.67973	1.35760	.063	-7.4850	.1255
	5 saatten fazla	-4.66286*	1.57886	.034	-9.0883	-.2374
1-3 saat	0-1 saat	2.76262	1.27771	.198	-.8187	6.3439
	3-5 saat	-.91711	.89373	.788	-3.4222	1.5880
	5 saatten fazla	-1.90024	1.20354	.477	-5.2736	1.4732
3-5 saat	0-1 saat	3.67973	1.35760	.063	-.1255	7.4850
	1-3 saat	.91711	.89373	.788	-1.5880	3.4222
	5 saatten fazla	-.98313	1.28804	.900	-4.5934	2.6271
5 saatten fazla	0-1 saat	4.66286*	1.57886	.034	.2374	9.0883
	1-3 saat	1.90024	1.20354	.477	-1.4732	5.2736
	3-5 saat	.98313	1.28804	.900	-2.6271	4.5934

Tablo 6 incelendiğinde etkileşim kaygısının öğrencilerin sosyal medyada kullanım süresine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 6'ya göre, sosyal medya kullanım süresi 0-1 saat olanlar ile 5 saatten fazla olanlar arasında ($p < .05$) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, diğer gruplar arasındaki olası karşılaştırmalarda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($p > .05$). Yapılan incelemede sosyal medya kullanım süresi 5 saatten fazla olan öğrencilerin etkileşim kaygısı düzeylerinin sosyal medya kullanım süresi 0-1 saat olanlardan istatistiksel olarak daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırma sonucunda dışa dönüklük, nörotiklik ve deneyime açıklık kişilik özelliklerinin üniversite öğrencilerinin etkileşim kaygısı düzeylerini anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Etkileşim kaygısı değişkeninde %39 ile en fazla varyansı açıklayan dışa dönüklük olmuştur. Analize nörotiklik puanlarının da dâhil edilmesi ile %43'e çıkan bu oran, deneyime açıklık puanlarının da dâhil edilmesiyle %45'e çıkmıştır. Dışa dönüklük ve deneyime açıklık arttıkça, etkileşim kaygısı azalmakta, nörotiklik arttıkça etkileşim kaygısı artmaktadır. Araştırmanın bu sonucu beş faktör kişilik özelliklerinden dışa dönüklük başta olmak üzere nörotiklik ve deneyime açıklığın etkileşim kaygısı açısından önemine işaret etmektedir.

Literatüre bakıldığında Costache ve diğerleri (2020) tarafından gerçekleştirilen ve etkileşim kaygısı olan bireylerle etkileşim kaygısı olmayan

bireylerin karşılaştırıldığı çalışmada beş faktör kişilik özelliklerinin diğer alt boyutlarının etkisi kontrol edildiğinde dışa dönüklük ve nörotikliğin yordayıcı değişkenler olarak belirlendiği görülmektedir. Sućević ve Kurtović (2019)'in üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada da bu araştırmanın sonuçlarına benzer şekilde nörotiklik, deneyime açıklık ve dışa dönüklük etkileşim kaygısını yordamıştır. Aynı çalışmada literatür bağlamında nörotikliğin etkileşim kaygısında evrensel bir risk faktörü olarak ifade edilebileceği belirtilmiştir. Deason, Dahlen, Madson ve Bullock-Yowell (2019) nörotikliği fazla olan bireylerin duygusal dengelerinin hassas olması nedeniyle hoş olmayan duyguları deneyimlemeye daha yatkın olduklarını, yumuşak başlılıklarının daha az olduğunu ve daha saldırgan davranışlarda bulunabildiklerini belirtmektedirler. Aynı zamanda nörotikliğin etkileşim kaygısı üzerindeki etkisinde belirsizliğe karşı tahammülsüzlüğün aracılık ettiği ifade edilmektedir (McEvoy ve Mahoney, 2012). Araştırma bulguları ve literatür bağlamında nörotiklik düzeyi yüksek olan bireylerin yeni bir sosyal ortamın oluşturduğu belirsizlik içerisine dâhil olmaktan kaçındıkları, dâhil olmak durumunda, kaldıklarında duygusal hassasiyetlerinin kendilerini doğru ifade etmekte zorlanmalarına sebep olması nedeniyle etkileşim kaygılarının yüksek olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Lakuta (2019)'nın 18-50 yaş arası bireylerle gerçekleştirdiği çalışmada yüksek nörotikliğin yüksek etkileşim kaygısını yordadığı belirlenmiştir. Aynı çalışmada kişilik özelliklerinin etkileşim kaygısı üzerindeki birleşik etkisine bakıldığında; yüksek dışa dönüklük ve yüksek deneyime açıklık düşük etkileşim kaygısını yordamış, düşük deneyime açıklık ve yüksek yumuşak başlılık yüksek etkileşim kaygısını yordamıştır. Bu sonuçlar dışa dönük olmanın bizzat kendisinin etkileşim kaygısı belirtileri açısından koruyucu olduğu ve bu durumun dışa dönük bireylerin giderek daha fazla deneyime açık hale gelmelerini sağladığı şeklinde yorumlanmıştır. Deneyime açıklık ve yumuşak başlılık kişilik özelliklerinin ise etkileşim kaygısına olan birleşik etkisinin bu özelliklerin ayrı ayrı etkisinden çok daha fazla olabileceği üzerinde durulmuştur. Nitekim bu çalışmada da etkileşim kaygısı ile hem deneyime açıklık hem de yumuşak başlılık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki belirlenmiş olmakla beraber tek başına yumuşak başlılık etkileşim kaygısını yordamamıştır.

Araştırmanın sosyal medya kullanımına ilişkin sonucuna bakıldığında sosyal medya kullanım süresi 5 saatten fazla olan öğrencilerin etkileşim kaygısı düzeylerinin sosyal medya kullanım süresi 0-1 saat olanlardan istatistiksel olarak daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bu sonucu, etkileşim kaygısı olan bireylerin iletişim sürecinde yaşadıkları güçlükler ve sosyal ortamlardan kaçınma davranışları bağlamında anlamlı görünmektedir.

Etkileşim kaygısı daha fazla olan bireyler sosyal medyada daha fazla vakit geçirmektedirler. Bu durumun, etkileşim kaygısı yaşayan bireylerin yüz yüze iletişimde kaygılarıyla baş etmekte zorlanırken sosyal medyanın dolaylı yoldan ve kimi zaman da anonim şekilde bu bireylere kendilerini daha rahat ifade edebilecekleri sosyal ortamlar sunmasıyla bağlantılı olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Konan, Durmuş, Türkoğlu ve Ağiroğlu-Bakır (2018) öğretmen adaylarının akıllı telefon bağımlılığı ile etkileşim kaygısı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada etkileşim kaygısı yüksek olan öğrencilerin akıllı telefon kullanımının daha fazla olduğunu belirlemiştir.

Lee, Tam ve Chie (2013) kişilik özellikleri, sosyal anksiyete ve yalnızlık ile telefon kullanımı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada kişilik özellikleri ile etkileşim kaygısının arama ve mesajlaşma için harcanan zamanı yordadığını bulmuşlardır. Şahin-Baltacı, İşleyen ve Özdemir (2012) üniversite öğrencilerinde romantik ilişki durumu ve sosyal ağ kullanımına göre etkileşim kaygısını ele aldıkları çalışmalarında üniversite öğrencilerinin sosyal ağlara aktif üyelik sürelerini incelemiştir. İncelemeleri sonucunda 1-2 yıldır sosyal ağlara üyeliği olan öğrencilerin etkileşim kaygısının 3 yıl ve üzeri bir süredir üyeliği olan öğrencilerden anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Araştırmanın bu sonucu sosyal medya aracılığıyla gerçekleşen sanal iletişimin belirli bir süre devam etmesi halinde etkileşim kaygısı olan bireylere gerçek yaşam için bir prova imkânı sağlıyor olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda bu araştırmanın etkileşim kaygısı yüksek olan bireylerin sosyal medyada daha fazla zaman geçiriyor olması sonucu, etkileşim kaygısı olan bireylere sosyal medyanın diğer insanlarla yüz yüze gelmeden yakınlık kurabilme ve gerçek yaşamda kendilerini daha doğru ve rahat şekilde ifade edebilmeleri için gerekli beceriler açısından gelişim fırsatları sunmasıyla açıklanabilir. Diğer yandan internet ortamında bireylerin kendilerini sosyal açıdan daha yeterli algılamalarının ve yüz yüze iletişime göre daha az kaygı yaşamalarının sağladığı ödüllendirici etki nedeniyle sosyal medya kullanımlarının fazla olduğu vurgulanmaktadır (Aktan, 2018). Bu doğrultuda bu çalışmada sosyal medyada daha uzun süre kalan etkileşim kaygısı yüksek öğrencilerin sosyal öz yeterliklerini daha yüksek algılıyor olabilecekleri ve bu durumun pekiştirici etkisinin sosyal medya kullanım süresindeki farklılığa neden olduğu söylenebilir.

Etkileşim kaygısının bireyleri yalnızlaştırarak mutluluk halini etkilemesi (Demir ve Kutlu, 2016) dolayısıyla araştırmanın sonuçları önemlidir. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan üniversite öğrencilerinin ailelerinden

uzakta oldukları ve bireyselleşme adına önemli adımlar atmaları gereken bir dönemde yaşadıkları etkileşim kaygısının gelişim fırsatlarına ket vurmasının yanı sıra psikolojik iyi oluşlarını da olumsuz etkilediği düşünülebilir. Buna ek olarak Alkayış (2019)'ın ifade ettiği gibi üniversite öğrencilerinin sağlıklı mesleki ve kişisel gelişim için kişilik özelliklerine uygun bölüm tercihi yapmış olmaları temel unsur olmakla birlikte bölüm tercihi sonrası süreçte mesleki gelişim fırsatlarını değerlendirebilmeleri de oldukça önemlidir. Nitekim Yayıcı (2018) araştırmasında üniversite öğrencilerinin etkileşim kaygısının okudukları fakültelere göre farklılık gösterdiğini ve eğitim fakültesi öğrencilerinin etkileşim kaygısının fen-edebiyat fakültesi öğrencilerinden daha az olduğunu belirlemiştir. Bu sonuç eğitim fakültesi öğrencilerinin iletişim becerileri, yaratıcı drama ve sosyal beceri eğitimi gibi derslerde kazandıkları becerilerin etkileşim kaygısının azalmasına katkı sağlamış olabileceği şeklinde açıklanmıştır.

Etkileşim kaygısı olan bireylerin gelişim fırsatları sunan sosyal ortamlara dâhil olabilmeleri ve daha mutlu bireyler haline gelebilmeleri için psikolojik yardım almalarının sağlanması önemlidir. Ancak yüz yüze iletişimde yaşanan güçlükleri en aza indirgeyebilmek ve özellikle yardım alma davranışına yönlendirebilmek adına e-terapi/e-danışma uygulamalarının ve sosyal beceri temelli programların yararlı olabileceği (Lee, Tam ve Chie, 2013) ifade edilmektedir. İlgili literatür ve bu araştırmanın sonuçları bağlamında etkileşim kaygısı olan üniversite öğrencilerine kişilik özellikleri dikkate alınarak ve sanal iletişim kaynaklarıyla desteklenerek psikolojik yardım sunulması önerilebilir. Buna ek olarak öğrencilerin sosyal ve mesleki gelişim fırsatları ve bunlara katılmalarının kendilerine sağlayabileceği katkılar konusunda farkındalıklarının artırılması ve sosyal katılım için cesaretlendirilmeleri önerilebilir.

Bu çalışmada etkileşim kaygısı ile kişilik özellikleri ve sosyal medya kullanımı ayrı ayrı ele alınmıştır. Literatürde az sayıda olmakla birlikte etkileşim kaygısı ile kişilik özellikleri ve sosyal medya/telefon kullanımını birlikte ele alan çalışmalar (Lee ve diğerleri, 2013; Sinderman ve diğerleri 2020) bulunmaktadır. Bu çalışmalar etkileşim kaygısı olan bireylerin kişilik özelliklerine göre sosyal medya kullanım sürelerinin ve dâhil oldukları sosyal medya platformlarının da değişkenlik gösterebildiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda kişilik özelliklerinin etkileşim kaygısı üzerindeki birleşik etkisinin öneminin belirlendiği (Lakuta, 2019) düşünüldüğünde, etkileşim kaygısı konusunda yapılacak çalışmalarda kişilik özelliklerinin ve sosyal medya kullanımının bir arada değerlendirilmesinin alana katkı sağlayacağı söylenebilir.

Kaynaklar

- AKTAN, Ercan. (2018), “Sosyal Medya ve Sosyal Kaygı: Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk İletişim*, 11(2), 35-53.
- ALADWANI, Adel M. ve ALMARZOUQ, Mohammad (2016), “Understanding Compulsive Social Media Use: The Premise of Complementing Self-Conceptions Mismatch with Technology”, *Computers in Human Behavior*, 60, 575-581. doi: 10.1016/j.chb.2016.02.098
- ALKAYIŞ, A. (2019), “Eğitim Felsefesi Bağlamında Mesleki Danışmanlık”, *Azərbaycan Məktəbi*, 4(689), 137-149.
- AMERİKAN PSİKİYATRİ BİRLİĞİ (2013), *Ruhsal Bozuklukların Tanısal Ve Sayımsal Elkitabı, Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı* (Çev. Ed.: E Koroğlu) Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 2014.
- ARTHUR, Winfred Jr. ve GRAZIANO, William G. (1996), “The Five-Factor Model, Conscientiousness, and Driving Accident Involvement”, *Journal of Personality*, 64(3), 593-618. doi: 10.1111/j.1467-6494.1996.tb00523.x
- BONETTI, Luigi, CAMPBELL, Marilyn A. ve GILMORE, “Linda (2010), The Relationship of Loneliness and Social Anxiety with Children’s and Adolescents’ Online Communication”, *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 13(3), 279-285. doi: 10.1089/cyber.2009.0215
- BURGER, Jerry M. (2006),. *Kişilik*,. (Çeviren: İnan Deniz, E. Sarioğlu). (1.Baskı). İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- COSTA, Paul T. ve MCCRAE, Robert R. (1988), “Personality in Adulthood: A Six-Year Longitudinal Study of Self -Reports and Spouse Ratings on the NEO Personality Inventory”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 853-863.
- COSTACHE, Mădălina Elena, FRICK, Andreas, MÅNSSON, Kristoffer, ENGMAN, Jonas, FARIA, Vanda, HJORTH, Olof,...FURMARK, Tomas (2020), “Higher and Lower-Order Personality Traits and Cluster Subtypes in Social Anxiety Disorder”, *Plos One*, 15(4): e0232187, doi: 10.1371/journal.pone.0232187
- COŞKUN, Hamit (2009), “Etkileşim Kaygısı Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(23), 41-49.

- DEASON, Daniel L., DAHLEN, Eric R., MADSON, Michael B. ve BULLOCK-YOWELL, Emily (2019), “Five-Factor Model of Personality, Social Anxiety, and Relational Aggression in College Students”, *Journal of College Student Development*, 60(1), 110-114. doi: 10.1353/csd.2019.0007
- DEMİR, Yasin ve KUTLU, Mustafa (2016), “Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Etkileşim Kaygısı ile Mutluluk Arasındaki İlişki: Yalnızlığın Aracı Rolü”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1), 195-210.
- DIGMAN, John M. (1990), “Personality Structure: Emergence of The Five-Factor Model”, *Annual Review of Psychology*, 41(1), 417-440. doi: 10.1146/annurev.ps.41.020190.002221
- DOĞAN, Türkan (2006), “Üniversite Öğrencilerinin İyilik Halinin İncelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(30), 120-129.
- GAO, Yusong, LI, Ang, ZHU, Tingshao, LIU, Xiaoqian ve LIU, Xingyun (2016), “How Smartphone Usage Correlates with Social Anxiety and Loneliness.”, *PeerJ*, 4:e2197; doi:10.7717/peerj.2197
- GOFFMAN, Erving (1959), *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York: Anchor Books.
- HAIR, Joseph. F., BLACK, William. C., BABIN, Barry. J., ve ANDERSON, Rolph. E. (2014). *Multivariate data analysis* (7. Baskı), Essex: Pearson Education Limited.
- HORZUM, Mehmet Barış, AYAS, Tuncay ve PADIR, Mehmet Ali (2017), “Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması”, *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 398-408. doi: 10.19126/suje.298430
- JACKSON, Todd (2007), “Protective Self-Presentation, Sources of Socialization, and Loneliness among Australian Adolescents and Young Adults”, *Personality and Individual Differences*, 43(6),1552-1562. doi: 10.1016/j.paid.2007.04.012
- KARASAR, Niyazi (2014), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Nobel.

- KILINÇ, Mustafa (2017), “Psikolojik İyi Oluşun Yordayıcıları Olarak Özyeterlik ve Etkileşim Kaygısı”, *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi (INESJOURNAL)*, 4(13), 207-216.
- KONAN, Necdet, DURMUŞ, Emine., TÜRKOĞLU, Duygu ve AĞIROĞLU-BAKIR, Aslı (2018), “How Is Smartphone Addiction Related to Interaction Anxiety of Prospective Teachers?”, *Education Sciences*, 8(186), 1-11. doi: 10.3390/educsci8040186
- LAKUTA, Patryk (2019), “Personality Trait Interactions in Risk For and Protection Against Social Anxiety Symptoms”, *The Journal of Psychology*. 153(6), 599-614.
- LEARY, M. R. ve ALLEN, A. B. (2011), “Personality and Persona: Personality Processes in Self-Presentation”, *Journal of Personality and Social Psychology*”, 79(6), 1191–1218 doi:10.1111/j.1467-6494.2010.00704.x
- LEARY, Mark R. ve KOWALSKI, Robin M. (1993), “The Interaction Anxiousness Scale: Construct and Criterion-Related Validity”, *Journal of Personality Assessment*, 61(1), 136-146. doi:10.1207/s15327752jpa6101_10
- LEE, Suyinn, TAM, Cai Lian ve CHIE, Qiu Ting (2014), “Mobile Phone Usage Preferences: The Contributing Factors of Personality, Social Anxiety And Loneliness”, *Social Indicators Research*, 118(3), 1205-1228.
- MCCRAE, Robert R. ve COSTA, Paul T Jr. (1991), “Adding Liebe und Arbeit: The Full Five-Factor Model And Well-Being”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(2), 227–232. doi:10.1177/014616729101700217
- MCCRAE, Robert R. ve COSTA, Paul T. (1992), “Four Ways Five Factors are Basics”, *Personality and Individual Differences*, 13(6), 653-665.
- MCEVOY, Peter M. ve MAHONEY, Alison E. (2012), “To Be Sure, to Be Sure: Intolerance of Uncertainty Mediates Symptoms of Various Anxiety Disorders and Depression”, *Behavior Therapy*, 43, 533-545. doi:10.1016/j.beth.2011.02.007

- RAMMSTEDT, Beatrice ve JOHN, Oliver P. (2007), “Measuring Personalityin One Minute or Less: A 10-İtem Short Version of the Big Five Inventory in English and German”, *Journal of Research in Personality*, 41(1), 203-212. doi: 10.1016/j.jrp.2006.02.001
- RYFF, Carol D. (1989), “Happiness is Everything, or is it? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081. doi: 10.1037/0022-3514.57.6.1069
- SINDERMAN, Cornelia, ELHAİ, Jon D. ve MONTAG, Christian (2020), “Predicting Tendencies Towards the Disordered Use of Facebook's Social Media Platforms: on The Role of Personality, Impulsivity, and Social Anxiety”, *Psychiatry Research*, 285(2020), 1-7. doi: 10.1016/j.psychres.2020.112793
- SUČEVIĆ, Mirjana ve KURTOVIĆ, Ana (2019), “Cognitive Vulnerabilities to Anxiety: A Bridge Between Personality and Symptoms”, *Psihologijske Teme*, 28(2), 419-440. doi: 10.31820/pt.28.2.10
- SULLIVAN, Harry Stack. (1953), *The Interpersonal Theory of Psychiatry*, New York: Norton.
- ŞAHİN-BALTACI, Hülya, İŞLEYEN, Fatma ve ÖZDEMİR, Serap (2012), “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Romantik İlişki Durumları ve Sosyal Ağ Kullanımlarına Göre Etkileşim Kaygısı ve Sosyal Destek Algılarının İncelenmesi”, *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 8(2), 25-36.
- YAYCI, L. (2018), “Üniversite Öğrencilerinde Empatik Eğilim ve Etkileşim Kaygısı Arasındaki İlişki”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(18), 221-238.
- YEH, Yu-Chun, KO, Huei-Chen, WU, Jo Yung-Wei ve CHENG, Chung-Ping (2008), “Gender Differences in Relationships of Actual and Virtual Social Support to Internet Addiction Mediated Through Depressive Symptoms Among College Students in Taiwan”, *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 11(4), 485- 487. doi: 10.1089/cpb.2007.0134.

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN'IN 1946 TARİHLİ RAPORU ve BASIN TARİHİMİZDEKİ ÖNEMİ

Neslihan KILIÇ¹

Geliş: 06.11.2020 / Kabul: 01.03.2021

DOI: 10.29029/busbed.822301

Öz

Türkiye’de yaklaşık 200 yıllık bir geçmişi bulunan basın, kurumsal bir yapı kazanması, Cumhuriyet sonrası dönemde gerçekleşmiştir. 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı Basın Kanunu ile basının kurumsal bir statü kazanmasında ilk önemli adım atılmıştır. 1923’ten 1950’ye kadar süren tek parti iktidarında basın-iktidar ilişkileri mevcut kanun üzerinden yürütülmüş ancak II. Dünya Savaşı sonrası değişen dünya konjonktürü ve Türkiye’nin Batı bloğunda yer alma çabaları, mevcut hükümetin demokratikleşme yolunda adımlar atmasını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede basın sahasında da çeşitli düzenlemelerin yapılması gündeme gelmiş ve dönemin hükümeti Hüseyin Cahit Yalçın’ı incelemeler yapmak üzere Avrupa’ya göndermiştir. Basın Birliği Başkanı Hüseyin Cahit Yalçın İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya ve Danimarka’da çeşitli gözlem ve incelemelerde bulunarak bir rapor hazırlamıştır. Bu çalışmada Hüseyin Cahit Yalçın’ın 1946 tarihli raporu merkeze alınarak raporun 1946 ve sonraki yıllarda yapılan basınla ilgili düzenlemelere etkileri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonunda basın rejimimizin demokratikleşmesi yolunda dikkate değer adımların atıldığı 1946 ve 1950 tarihli düzenlemelerde, Hüseyin Cahit Yalçın’ın 1946 tarihli raporunun da önemli izlerinin bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Basın Tarihi, Hüseyin Cahit Yalçın, 1931 Basın Kanunu, 1946 Kanun Değişiklikleri, Basın Birliği

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, e-posta: nsevenkili@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6742-6442>.

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN'IN 1946 AND IT'S IMPORTANCE IN OUR PRESS HISTORY

Abstract

The press, which has a history of about 200 years in Turkey, gains an institutional structure in the post-Republic period. With the press law dated July 25, 1931, and numbered 1881, the first important step was taken for the press to gain an institutional status. Press-power relations in the Single Party government, which lasted from 1923 to 1950, were carried out through the existing law but changing world situation after World War II and Turkey's involvement in the Western block has required the efforts of the present government to take steps towards democratization. Within this framework, various arrangements were made in the press field, and the government of the period sent Hüseyin Cahit Yalçın to Europe for investigations. Press Association President Hüseyin Cahit Yalçın prepared a report by making various observations and inspections in England, France, Greece, Italy and Denmark. It is possible to state that the sending of Hüseyin Cahit Yalçın abroad and the report he prepared impacted the necessary arrangements made in the press field in 1946 and the democratization of our press regime.

Keywords: *Press History, Hüseyin Cahit Yalçın, 1931 Press Law, 1946 Law Amendments, Press Association*

Giriş

Basın iktidar ilişkileri, tarih boyunca gerginlik oluşturan bir alan olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durum her iki tarafın doğasından kaynaklanmaktadır. Bir taraftan iktidar, sahip olduğu yasama ve yürütme kuvvetleriyle muktedirliğini perçinlemek isteyip bu yetkisini kimseyle paylaşmak istememiş diğer taraftan da dördüncü kuvvet olarak basın, halkın haber almasını sağlama ve halk adına iktidarı denetleme gibi fonksiyonlarıyla kimi zaman iktidarlara çatışma içinde olmuştur. Zaman zaman ortaya çıkan bu çatışma alanında taraflar kendilerince haklı olabilecek birtakım gerekçeler de ileri sürmüşlerdir. Basının Türkiye'de yaklaşık 200 yıllık bir tarihsel gelişimi bulunmaktadır. Ancak basının modern anlamda kurumsal bir kimlik kazanması Cumhuriyet sonrası dönemdedir. Gerek Osmanlı'da gerekse Cumhuriyet döneminde siyasi iktidarlara, yasama ve yürütme marifetiyle basınla ilgili çeşitli düzenlemeler yapmışlardır. Bu düzenlemeler, sonuçları itibarıyla kimi zaman basının kurumsal bir yapı kazanmasına katkıda bulunmuş kimi zaman da basın üzerinde çeşitli baskı ve tahakkümlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 1923-1950 yılları arasındaki tek parti döneminde de basınla ilgili çeşitli

düzenlemeler yapılmıştır. Cumhuriyet idaresinin basına yönelik kapsamlı ilk düzenlemesi esasen bir basın kanunu olmayan ancak içeriğinde basına yönelik ciddi yaptırımlar bulunan 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'dur. Kanun, isminden de anlaşılacağı üzere basına kurumsal bir katkıdan ziyade basını susturmaya yönelik bir girişimdir. Yeni devletin, basının kurumsal bir yapı kazanmasına yönelik ilk icraatı 25 Temmuz 1931 tarihli Basın Kanunu'dur. Kanun, gazete ve dergilerin kurulmasından yayımlanmasına, basın çalışanlarının haklarından basın sahiplerinin sorumluluklarına, basın yoluyla işlenen suçlardan, gazete ve dergilerin toplatılmasına kadar çeşitli hükümleri içeren 68 asıl, 2 geçici olmak üzere toplam 70 maddeden oluşmaktadır. 1931 tarihli Basın Kanunu ilerleyen süreçte kamuoyunun ve basın dünyasının eleştirileriyle karşılaşmış, İkinci Dünya Savaşı'nın dünya siyasi konjonktürünü değiştirmesi ve Türkiye'de çok partili hayata geçiş talepleri, basın kanunuyla ilgili çeşitli düzenlemeleri de zaruri kılmıştır.

1931 tarihli ilk Basın Kanunumuzdan 1950 tarihli ikinci Basın Kanunumuza kadar geçen süre zarfında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlar içinde 1946 tarihli düzenlemeler basın tarihimiz açısından önem arz etmektedir. Mevcut siyasi iktidar 1946 tarihli bu düzenlemeler için dönemin önde gelen gazetecilerinden Hüseyin Cahit Yalçın'ı Avrupa'daki çeşitli ülkelerin matbuat rejimlerini incelemek üzere yurtdışına göndermiştir. Aynı zamanda dönemin Basın Birliği Başkanı da olan Hüseyin Cahit Yalçın, Fransa, İngiltere, Belçika ve İsviçre'ye yapmış olduğu ziyaretler sonucunda İngiltere hariç olmak üzere bu ülkelerin basın kanunlarını incelemiş ve 1931 tarihli Basın Kanunu ile 1946 yılında hazırlanmış olan kanun tasarısında yer alan maddeleri, bu ülkelerin mevzuatlarıyla mukayeseli bir şekilde rapor ederek hükümete sunmuştur. Bu makalede, Hüseyin Cahit Yalçın'ın raporu ve bu raporun sonraki dönemlerde basın alanında yapılan düzenlemelere etkisi betimsel analiz yöntemiyle ele alınmaktadır.

Çalışmanın temel varsayımı, 1946 ve sonrası basınla ilgili düzenlemelerde Hüseyin Cahit Yalçın'ın raporunun ve yurtdışındaki gözlemlerinin etkisinin olduğudur. Bu çerçevede çalışmanın kapsamı Hüseyin Cahit Yalçın'ın yurt dışı seyahatinin ve raporunun basın sahasında yapılan düzenlemelere etkisiyle sınırlı tutulmuştur. Makalede Cumhuriyet döneminde yapılan basınla ilgili düzenlemelere konuyla ilgisi doğrultusunda değinilmiştir. Çalışmanın hazırlanmasında Devlet Arşivleri, Meclis tutanakları dönemin süreli yayınları ve *Resmî Gazete* birincil kaynak, basın tarihiyle ilgili literatür ise ikincil kaynak konumundadır.

1. Hüseyin Cahit Yalçın

Basın tarihimizde iz bırakan isimlerden biri olan Hüseyin Cahit Yalçın, 1875 yılında Balıkesir'de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Serez ve İstanbul'da tamamlayan Yalçın, 1896 yılında Mülkiye Mektebinden mezun olmuştur. Maarif Nezaretinde memuriyete başladıktan sonra 1901-1908 yılları arasında Vefa ve Mercan İdâdilerinde öğretmenlik yapmıştır. Öğrencilik yıllarında Fransızca dergilerden yaptığı çeviri yazıları *Maarif*, *Haftalık Resimli Gazete* gibi dergilerde yayımlamış ve böylece basın dünyasına ilk adımını atmıştır. II. Abdülhamid'in maddi desteğiyle çıkarılan ve baskı tekniği, mizanpajı ve içeriğiyle basın tarihimizde farklı bir yeri olan *Servet-i Fünun* dergisinde yayımladığı yazılarıyla ismini duyurmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) saflarında siyasi hayata atılan Hüseyin Cahit, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım Kadri ile birlikte 1 Ağustos 1908 tarihinde *Tanin*'i çıkartmaya başlamıştır. *Tanin*, bağımsız bir gazete olma ilkesiyle yayın hayatına başlamış olsa da uygulamada bunu gerçekleştirememiş ve adeta İTC'nin sözcülüğünü üstlenmiştir (Azman, 1994:33). Aynı yıl yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Partisinden İstanbul Milletvekili seçilen Yalçın, 31 Mart Vakfesinde öldürülme korkusuyla Romanya'ya gitmiş, Mehmet Reşat'ın tahta çıkmasının ardından 1909'da yurda dönerek gazetesini çıkartmaya devam etmiştir.

İstanbul'un I. Dünya Savaşı sonrasında İngilizler tarafından işgal edilmesiyle birlikte 1919 Haziran'ında Malta'ya sürülen Hüseyin Cahit, Ankara hükümetinin girişimleriyle 29 Nisan 1921'de serbest bırakılmıştır (Azman, 1994:82). Hüseyin Cahit, Ankara hükümetinin bazı icraatlarına yönelik kaleme aldığı yazıları nedeniyle üç kez İstiklal Mahkemesinde yargılanmıştır. 1925'te müebbet sürgün cezasıyla Çorum'a gönderilmiş ancak ceza kanununda yapılan düzenleme sayesinde bir yıl sonra İstanbul'a dönmüştür.

Atatürk'ün ölümünden sonra 1938'de Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'nün teklifi üzerine yeniden siyasete dönen Yalçın, 1939-1954 yılları arasında CHP Milletvekili olarak Mecliste görev yapmıştır. Aynı zamanda *Tanin* ve *Ulus*'ta yazdığı yazılarıyla gazetecilik mesleğini sürdüren Yalçın, yazılarında Demokrat Parti'ye sert eleştiriler yönelmiştir. Bu yazılarından biri sebebiyle 1954 yılında 79 yaşında iken tutuklanarak cezaevine konmuş ancak bu yaştaki birine hapis cezası verilmesinin kamuoyunda oluşturduğu huzursuzluğu dikkate alan dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından affedilmiştir.

Hüseyin Cahit Yalçın cezaevinden çıkınca Demokrat Parti'ye olan eleştirilerini sürdürmüş ve milletvekilliği için 1957 seçimlerinde yeniden aday olmuştur. Ancak yakalandığı zatürre hastalığı sebebiyle seçimler henüz sonuçlanmadan 18 Ekim 1957 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

Siyasetçi, yazar ve çevirmen kimlikleriyle çok yönlü bir gazeteci olan Hüseyin Cahit Yalçın, Türk basınının ilk mesleki örgütlenmesi olan Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye'yi, *İkdam*'dan İsmail Hakkı ve *Yeni Gazete*'den Abdullah Zühtü ile birlikte 30 Temmuz 1908 tarihinde kurmuştur (Aydın, 2010:21). Benzer bir şekilde Cumhuriyet döneminin önemli basın örgütlenmelerinden biri olan Basın Birliğinde de kısa süreli başkanlık yapmıştır. (4 Ocak 1946-13 Haziran 1946)

2. 1850'den 1950'ye Basına Yönelik Yapılan Düzenlemeler

Basının ülkemizde kurumsal bir yapı kazanması her ne kadar Cumhuriyet sonrasında olsa da ilk gazetenin 1831 tarihli olması dikkate alındığında basının yaklaşık 200 yıllık bir tarihsel geçmişi olduğunu ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla basına yönelik ilk düzenlemeler de bu tarihlerden itibaren başlamıştır.

2.1. Osmanlı Döneminde Basına Yönelik Yapılan Düzenlemeler (1850-1923)

Osmanlı Devleti'nde basın-yayın alanındaki ilk hukuki düzenleme Tanzimat Dönemi'nde 1857 tarihli Matbuat Nizamnâmesi ile birlikte yapılmıştır. 15 Şubat 1857'de yürürlüğe giren bu ilk basın tüzüğü, gazetelerden ziyade basım faaliyetlerine yönelik olmuş, bu kapsamda basımevinin sahibi, yeri, makineleri, personeli ve bunların kimlikleriyle ilgili bilgileri kayıt altına almayı amaçlamıştır (İnuğur, 1982:200).

İlk gazete olan *Takvim-i Vekâyi*'nin ardından *Ceride-i Havâdis* (1840), *Tercüman-ı Ahvâl* (1860) ve *Tasvir-i Efkâr*'ın (1862) yayın hayatına başlamasıyla Osmanlı idarecileri basın faaliyetlerini hukuki bir çerçeve içine almak istemiş ve bu amaçla 1864'te Matbuat Nizamnâmesini çıkartmışlardır. Fransa'nın 1852 tarihli kararnameyi örnek alınarak hazırlanan Matbuat Nizamnâmesi, gazete çıkartmayı hükümet iznine tabi tutmuş ve "*devlete karşı taarruz ve husumet*" havası taşıyan yabancı basın unsurlarının ülkeye girişini yasaklamıştır (Topuz, 2003:45).

Bu dönemde Osmanlı idaresine karşı muhalif bir tutum içinde olan *Tasvir-i Efkâr* gazetesine 1866'da *Muhbir*, *Âyine-i Vatan* ve *Utarit*

gazetelerinin eklenmesi, hükümetin basına yönelik tavrını sertleştirmiş ve basına yeni yasaklar getirilmiştir (Koloğlu, 2006:60).

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'de de basına yönelik hükümler bulunmaktadır. Kanun-i Esasi'nin 12. Maddesi “*basın, kanun dairesinde serbesttir*” hükmünü taşımaktadır. Ancak bu özgürlük ortamı çok uzun sürmemiş, II. Abdülhamid, bu sırada Ruslarla başlayan savaşı sebep göstererek 1876 Anayasası'nın 113. Maddesinde padişaha tanınan “*gerektiğinde sıkıyönetim ilan etme*” yetkisini kullanmış ve 20 Eylül 1877'de Sıkıyönetim Kararnamesi'ni yayımlamıştır. Bu kararname padişaha gerekli gördüğü hallerde gazeteleri kapatma yetkisini de tanımaktadır (Çakır, 2002:55). 1888'de ise matbaalarda basılan eserler için ön sansür şartı getirilmiş ve basın II. Meşrutiyet'in ilan edileceği 1908 yılına kadar çok sıkı bir sansüre tabi tutulmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi, II. Abdülhamid'in 23 Temmuz 1908'de ilan ettiği fermanla başlamış ve 25 Temmuz sabahı gazete sahipleri, gazetelerini sansür denetimine sunmadan yayımlamışlardır. Böylelikle sansür de ortadan kalkmıştır. Sansürün kalkmasıyla bu dönemde yayımlanan gazete ve dergi sayısı üç yüzü aşmıştır (İnuğur; 1982:306). II. Meşrutiyet'in ilan edildiği tarih 1909'dan itibaren Osmanlı Devleti'nin ilk ve tek milli bayramı olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet sonrasında ise Basın Bayramı olarak kutlanagelmiştir. (Yıldırım, 2018:1711).

Meşrutiyet'in özgürlükçü havası 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) ile son bulmuştur (Özkorkut, 2002:79). 28 Nisan 1909'da Mebusan Meclisine sunulan ve basın özgürlüğünü kısıtlayıcı hükümler taşıyan basın kanunu tasarısı Mecliste yapılan uzun tartışmalar sonunda 14 Temmuz 1909'da kabul edilmiştir. 1909 tarihli Basın Kanunu, üzerinde birçok değişiklik yapılmış olsa da 1931 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (İnuğur, 1982:317).

Birinci Dünya Savaşı döneminde yürürlüğe giren 1914 tarihli Sansür Talimatnamesi ile basının tamamen kontrol altına alınması amaçlanmış, Mütareke ve Millî Mücadele döneminde de basına yönelik yeni düzenlemeler getirilmiştir. Şubat 1919'da İstanbul hükümetinin yayımladığı bir genelge ile sıkıyönetim uygulanan yerlerde basın faaliyetleri hükümet iznine bağlanmış, 5 Ağustos 1920'de yayımlanan bir başka kararname ile devletin güvenliğini tehdit edici yayınların yapılması yasaklanmıştır (Koç, 2006:11). Buna mukabil Ankara hükümeti de Büyük Millet Meclisinin açılmasından hemen sonra 6 Mayıs 1920 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi'nde yer alan “*İstanbul'a her nevi resmi muhaberât memnudur*” hükmüyle İstanbul'dan gönderilen her türlü

resmi evrak ve yayın organının Anadolu'ya girişini yasaklamıştır (Güz, 2000:1).

2.2. Cumhuriyet Döneminde Basına Yönelik Yapılan Düzenlemeler (1923-1950)

Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kurum ve kuruluşlarıyla yeniden yapılanma dönemine girmiştir. Köklü değişikliklere gidildiği bir dönemde basını, inkılapları halka benimsetmek için bir araç olarak gören Cumhuriyet yönetimi, bu amaçla basını denetim altında tutmaya çalışmıştır (Odyakmaz, 2012:122).

Savaştan yeni çıkmış ülkenin henüz bir basın yasası yoktur ancak 1924 Anayasası'nın "*basın kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş ve muayeneye tabi değildir*" hükmünü taşıyan 77. Maddesi ile gazetelerin, yayımlanmadan önce denetime tabi tutulmayacağı kararlaştırılmıştır (TBMM, t.y.). Hilafetin kaldırılması, Ankara'nın resmen başkent ilan edilmesi gibi yeni devletin birtakım icraatları özellikle İstanbul basınında tartışmalara sebep olmuş, devletin yeniden yapılandığı böylesi bir dönemde basının desteğini bekleyen Cumhuriyet yönetimi umduğu desteği bulamayınca, basına karşı tutumunu sertleştirmiştir (Kılıç, 2019:228).

1925 yılının Şubat ayında çıkan Şeyh Sait İsyanı basın ile hükümet arasındaki ilişkilerin tamamen kopmasına sebep olmuştur. Hükümet, isyanla mücadele etmek üzere ilk olarak 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkartmış ardından Ankara ve Şark İstiklal Mahkemelerini kurmuştur. Takrir-i Sükûn Kanunu'yla gazeteler, İstiklal Mahkemeleriyle de gazeteciler susturulmuştur (Kabacalı, 1994:136). *Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal, İstikbâl, Sayha, Sebilürreşad, Aydınlık, Orak Çekiç, Resimli Ay, Millet, Doğru Öz ve Tok Söz* gibi dönemin önde gelen ulusal ve yerel gazeteleri bu kanunla kapatılmıştır. Kanun, yürürlükte kaldığı dört yıl boyunca basın üzerindeki baskı ve denetimin kaynağı olmuş ve muhalif çizgide yayım yapan bütün gazete ve dergiler yayın dünyasından çekilmiştir (Alemdar, 2017:33).

Ali Fethi Okyar'ın Atatürk'ün önerisiyle 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurmasının ardından basına da bir rahatlama gelmiş *Yarın ve Son Posta* gibi muhalif çizgiye sahip gazeteler bu dönemde yayın hayatına başlamıştır. Özellikle Arif Oruç tarafından çıkarılan *Yarın* gazetesi okuyucunun yoğun ilgisini kazanmış ve gazetenin günlük tirajı 80 bine ulaşmıştır (Odyakmaz, 2012:124).

Ali Fethi Okyar'ın Serbest Cumhuriyet Fırkasını feshetmesinin ardından patlak veren Menemen Ayaklanması, iktidarın basına karşı tavrının yeniden sertleşmesine sebep olmuştur. İktidar, basını isyanın ortaya çıkmasındaki sorumlulardan biri olarak görmektedir. Basın-iktidar ilişkilerinin giderek gerildiği bu dönemde iktidarın bir basın yasası hazırlığı içinde olduğuna dair ilk haberler de basında yer almaya başlamıştır (Koç, 2006:13).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk basın kanunu 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı yasadır. Yasa, 68 asıl ve 2 geçici olmak üzere toplam 70 maddeden oluşmaktadır. Matbaa açma, gazete ve dergi yayımlama, basın çalışanlarının sorumlulukları ve hakları, basın suçları, gazete ve dergilerin toplatılması gibi bölümlerden oluşan yasanın özellikle 50. Maddesi dikkat çekicidir. Bu maddeyle hükümete ülkenin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı gazeteleri geçici olarak kapatma yetkisi verilmiş ve böylece iktidar, basın üzerindeki denetimini arttırmıştır (Güz, 1998:2772).

25 Mayıs 1935 tarihinde toplanan Birinci Basın Kongresinde basının sorunlarını tartışmak üzere hükümet üyeleriyle gazeteciler bir araya gelmiş ancak *“gazeteciler ortamı ve koşulları iyi bildikleri için ne düşündüklerini söyleyememişler, hükümet yetkilileri ise yasanın kendilerine verdikleri görevi yapmanın huzurunu duymuşlardır”* (Alemdar, 2017:37).

Birinci Basın Kongresinde mesleki örgütlenmeye ve iş birliğine yönelik bir yapı olarak Basın Birliğinin kurulması kararlaştırılmış ve 3511 sayılı Basın Birliği Kanunu 14.07.1938 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Birliğin kurulmasıyla gazetecilere, mesleklerini icra edebilmek için Birliğe üye olma zorunluluğu getirilmiş, böylelikle iktidarın basın üzerindeki baskısı iyiden iyiye artmıştır (Demir, 1994:238).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan yeni dünya düzeninde Batı bloğunda yer almaya çalışan hükümet, demokratikleşme konusunda çeşitli adımlar atmak zorunda kalmıştır (Büyükbakkal ve Büyükbakkal, 2015:74). Demokratikleşme sürecinde üzerinde durulan en önemli konulardan biri de basın özgürlüğünün sağlanmasıdır. Basına karşı yasaklayıcı bir tutum içinde olan iktidarın tavrı, 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin (DP) siyaset sahnesine çıkmasıyla değişmeye başlamıştır. Toplumsal muhalefetin de etkisiyle hızla örgütlenen DP, iktidarın basın üzerindeki baskısını eleştirerek basın özgürlüğünün en büyük savunucusu olmuş, böylece basının desteğini de arkasına almıştır. CHP, 1947 yılında yapılması gereken genel seçimleri bir yıl öne alarak DP'nin yükselişini engellemeye çalışmıştır. Seçime gidilen süreçte CHP, basının desteğini kazanmak için yeni düzenlemeler yapma ihtiyacını

duymuştur (Yıldız, 1996:483). Bu çerçevede öncelikle iktidarın basına tahakküm aracı olarak kullandığı ve anti demokratik bir kurum görünümünde olan Basın Birliği, 13 Haziran 1946 tarih ve 4932 sayılı Kanun’la kaldırılmıştır. Nitekim Birliğin anti demokratik görüntüsüne esaslı ilk tepki basın özgürlüğünü savunan gazetecilerden gelmiştir. 4 Ocak 1946’da toplanan Basın Kongresinde, Birliğin başkanlığını Falih Rıfki Atay’ın yedi yıldır yürütmesine tepkilerini ortaya koyan gazeteciler, Hüseyin Cahit Yalçın’ı genel başkanlığa seçmişlerdir.

Demokratikleşme konusunda atılan ikinci önemli adım ise yine 13 Haziran 1946’da kabul edilen 4935 sayılı “Matbuat Kanunu’nun 50. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”dur. Kanunla, gazete kapatma yetkisi, yürütme erkinden alınarak yargı erkine verilmiştir (Çakır ve Yavalar, 2017:258).

Basın yoluyla işlenen suçlara yönelik çeşitli düzenlemeler getiren 20 Eylül 1946 tarih ve 4955 numaralı Kanun, 1931 tarihli Basın Kanunu’nda yapılan bir diğer önemli düzenlemedir.

DP, 1946 seçimlerinde hedeflediği başarıyı sağlayamamış olsa da 14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimlerde iktidara gelmiş ve çok kısa bir süre içinde 1931 tarihli Basın Kanunu’nu yürürlükten kaldırarak 21 Temmuz 1950’de yeni Basın Kanunu’nu çıkartmıştır. Yeni basın kanununu her ne kadar iki aylık bir iktidar sürecinde Demokrat Parti çıkartmışsa da kanunun hazırlık süreci CHP dönemine uzanmaktadır. Nitekim bu makaleye konu olan Hüseyin Cahit Yalçın’ın Avrupa ülkelerindeki basın rejimlerini incelemek üzere yurtdışına gönderilmesi ve 1946 yılında yapılan köklü değişiklikler, 1950 tarihli Basın Kanunu’nun alt yapısını oluşturmuştur (Alemdar, 2017:38).

3. Hüseyin Cahit Yalçın’ın Raporu

Girişte de ifade ettiğimiz üzere dünyanın ve Türkiye’nin değişen şartları mevcut hükümetin demokratikleşme noktasında çeşitli adımlar atmasını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda basın alanında 1931 tarihli Basın Kanunu’nun yeniden düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. 1946 yılında Hüseyin Cahit Yalçın’dan Avrupa basın rejim ve mevzuatlarının incelenmesi talep edilmiş, Hüseyin Cahit Yalçın da Avrupa’ya giderek çeşitli ülkelerin basın kanunlarını incelemiş, gözlem ve tetkiklerini mukayeseli bir şekilde raporlaştırmıştır. Makalemize konu olan rapor da Devlet Arşivlerinde yer alan bu rapordur.

3.1. Hüseyin Cahit Yalçın'ın Görevlendirilmesi

Hüseyin Cahit Yalçın'ın görevlendirme yazısı Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde bulunan belgede şu şekilde yer almaktadır;

“T.C. Başbakanlık Muamelât Umum Müdürlüğü/Kararlar Müdürlüğü/Karar Sayısı: 3-3710/Basın Rejimleri ve basın teşkilatı üzerinde incelemelerde bulunmak üzere bazı Avrupa memleketlerine gönderilecek olan Türk Basın Birliği Merkez İdare Kurulu Başkanı ve İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın gündelik ve yol giderlerine karşılık olmak üzere Maliye Bütçesinin “düşünülmeyen giderler” tertibinden 5000 liranın harcanması ve kendisine 2/8/1938 tarihli ve 2/9390 sayılı karar gereğince gündelik verilmesi; Maliye Bakanlığının 7/2/1946 tarihli mütalaası üzerine, 1050 sayılı kanunun 59. Maddesine dayanarak; Bakanlar Kurulunca 7/2/1946 tarihinde kararlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü” (CA, YN.110.10.19).

Belgede görevlendirme tarihi olarak her ne kadar 7 Şubat 1946 tarihi gözüke de Hüseyin Cahit Yalçın'ın Avrupa'ya ne zaman gittiğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hüseyin Cahit Yalçın'ın sahip ve başyazarlığını yaptığı *Tanin* gazetesinin 13 Nisan 1946 tarihli nüshasında *“Hüseyin Cahit Yalçın Avrupa'da yaptığı seyahatten dün anayurda döndü”* başlıklı haber metninde şu bilgiler yer almaktadır.

“Demokrat Avrupa memleketlerindeki basın kanunları ve rejimleri hakkında tetkiklerde bulunmak üzere bir müddet önce Yunanistan yoluyla İsviçre, Fransa, İngiltere ve Belçika'ya giden Başmuharririmiz ve Türk Basın Birliği Başkanı Hüseyin Cahit Yalçın dün uçakla Ankara'ya avdet etmiştir” (Tanin, 13 Nisan 1946:1).

Aynı şekilde *Tanin* gazetesinin 6 Nisan 1946 tarihli nüshasında *“Türk Basınında Batı Basını Modeli Üzerinde Esaslı İslahat”* başlıklı bir habere yer verilerek Yalçın'ın Avrupa'da bulunma gerekçesi ve gözlemleri şu satırlarla ifade edilmiştir;

“Başmuharririmiz Hüseyin Cahit Yalçın'ın Bir İngiliz Ajansına Demeci /Londra 5 (A.A.)/ İstanbul'da çıkan Tanin gazetesinin sahip ve başyazarı ve Türkiye Basın Birliği Başkanı Hüseyin Cahit Yalçın World Press News Ajansına İngiltere'de gazeteciler teşkilâtının mükemmeliyetinden çok mütehasıs olduğunu ve Türkiye'de de Batı basını modeli üzerinde esaslı ıslahat yapılması tasavvurunda bulunduğunu söylemiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya ve Danimarka'da gazeteciliği

tetkik etmiştir. Türk Basın Birliği Başkanı yabancı gazetelerin Türkiye'ye bir aylık kadar bir gecikme ile geldiğini ve İngiliz gazetelerinin hiç gelmediğini söylemiştir” (Tanin, 6 Nisan 1946:1).

Bu bilgiler ışığında Hüseyin Cahit Yalçın'ın 8 Şubat-12 Nisan 1946 tarih aralığında yurtdışında bulunduğu sonucunu çıkartmak mümkündür.

3.2. Hüseyin Cahit'in Raporunun Temel Özellikleri

Hüseyin Cahit Yalçın'ın görevlendirilmesiyle ilgili yazıda, doğrudan gideceği ülkeler belirtilmemiş “*bazı Avrupa memleketleri*” şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Ancak konuyla ilgili gazete haberinde “*Hüseyin Cahit Yalçın, İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya ve Danimarka'da gazeteciliği tetkik etmiştir*” (Tanin, 13 Nisan 1946:1) şeklinde bir bilgi bulunmaktadır. Raporda ise Fransız, İsviçre ve Belçika mevzuatına yer verilmiştir. Buna göre Hüseyin Cahit Yalçın'ın, gazete haberinde ismi geçen Avrupa ülkelerinde gözlem ve tetkiklerde bulunduğunu ancak raporunda sadece Fransa, İsviçre ve Belçika mevzuatına yer verdiğini ifade etmek mümkündür. İngiltere'nin basın rejimi hakkında övgü dolu ifadeler kullanmasına rağmen raporda İngiliz mevzuatına atıfta bulunulmaması, Türk hukuk sisteminin Kıta Avrupası hukuk sisteminin bir parçası olması buna karşılık İngiliz hukuk sisteminin ise Kıta Avrupası hukuk sistemine değil Anglosakson hukuk sistemine dayanmasından kaynaklanmış olabilir.

Gerek raporda gerekse raporun bulunduğu Devlet Arşivlerinde herhangi bir tarih belirtilmediğinden raporun hangi tarihte hazırlandığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hüseyin Cahit Yalçın'ın yurtdışı yevmiye ve yolluğuna dair 7 Şubat 1946 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile 13 Nisan 1946 tarihli *Tanin* gazetesinde Avrupa'dan döndüğüne dair haber dikkate alındığında, Hüseyin Cahit Yalçın'ın 8 Şubat-12 Nisan 1946 tarih aralığında yurtdışında bulunduğunu, 1946 değişikliğinin de 20 Eylül 1946 tarihinde yapıldığı dikkate alındığında raporun muhtemelen Nisan-Eylül 1946 tarih aralığında hazırlanmış olduğunu ifade etmek mümkündür.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın 7 Şubat 1946 tarihli Bakanlar Kurulu görevlendirmesinde “*Basın Rejimleri ve basın teşkilatı üzerinde incelemelerde bulunmak üzere bazı Avrupa memleketlerine gönderilmesi*” ifadesi, esasen ilk planda daha kapsamlı bir raporu akla getirmektedir. Ancak 25 sayfadan oluşan rapor, ana hatlarıyla “*Suç İşlemeye Tahrik, Devlet Başkanına Karşı Basın Vasıtasıyla İşlenen Suçlar, Yalan Neşriyat, Resmi Makamlara ve Resmi Sıfatı Haiz Şahıslara Karşı Hakaret ile Mevzutelerin Neşir ve Kontrolüne Müteallik Hükümler*” (CA, 30.1.0.0.,YN.128.834.13) şeklinde sınırlı sayıda konulara

dair başlıklardan oluşmaktadır. Başlıklardan da anlaşılacağı üzere rapor, bir basın kanununda bulunması gereken bütüncül konulardan ziyade ceza kanunlarının basına yansıyan kısımları şeklindedir. Diğer bir ifadeyle rapor, basınla ilgili genel düzenlemeler değil basın yoluyla işlenen suçlarla ilgili düzenlemeler getirmektedir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere 20 Eylül 1946 tarih ve 4955 sayılı Kanun, mevcut 1931 tarihli Basın Kanunu'nun 9, 12, 15, 17, 18, 27, 30, 34, 35, 48 ve 55. Maddelerinde kısmi değişiklikleri düzenlemektedir. Bu kısmi değişikliklerden anlaşıldığı kadarıyla dönemin tartışılan konuları bu maddelerden kaynaklanmaktadır. Bu durum esasen Hüseyin Cahit Yalçın'ın raporunun kapsamının dar olmasını da açıklar niteliktedir. Diğer bir ifadeyle Avrupa basın rejimlerini incelemek üzere yurtdışına gönderilen deneyimli bir gazetecinin basın kanununda esaslı düzenlemeler getirecek bir rapor hazırlaması ilk anda okuyucunun beklediği bir durum olabilir. Ancak 1946 tarihli Kanunun dar kapsamlı düzenlemeler içermesi esasen Hüseyin Cahit Yalçın'dan şümulü bir rapordan ziyade belirli konular çerçevesinde bir rapor hazırlamasının istendiğini göstermektedir. Burada bir başka ihtimal daha bulunmaktadır. *“Basın Rejimleri ve basın teşkilatı üzerinde incelemelerde bulunmak üzere bazı Avrupa memleketlerine”* gönderilen deneyimli gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ın İngiliz ajansına verdiği demeçte *“Türkiye’de de Batı basını modeli üzerinde esaslı ıslahat yapılması tasavvurunda bulunduğunu”*(Tanin, 6 Nisan 1946:1) ifade etmesi, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Devlet Arşivlerinde bulunan mevcut resmi rapordan çok daha kapsamlı bir inceleme ve gözlem faaliyetinde bulunduğunu, bu gözlemlerini dönemin yetkilileriyle paylaştığını ancak hazırlayacağı raporun 1946 değişikliklerine uyumlu konularla sınırlı kalmasının istendiğini de akla getirmektedir. Bu ihtimali destekleyen diğer bir husus da şudur: Bir kanunun yasalaşma sürecinde önce kanun tasarısı hazırlanır, bu tasarıda konunun belirli bir çerçevesi çizilir, tasarı Mecliste müzakerelere açılır ve nihai metin, kanun olarak yasalaşır. Bu tasarı hazırlanmadan önce de Avrupa basın mevzuatını incelemek üzere yurtdışına gönderilen Hüseyin Cahit Yalçın'ın izlenimlerinin dönüşte dikkate alınarak tasarımın hazırlanması gerekirdi. Ancak Hüseyin Cahit Yalçın, raporunda, hazırlanmış mevcut bir tasarıya atıflarda bulunmaktadır. Bu duruma göre muhtemelen Hüseyin Cahit Yalçın yurtdışında iken, Hükümet Hüseyin Cahit Yalçın'dan ayrı olarak bir tasarı hazırlamıştır. Hüseyin Cahit Yalçın yurtdışından döndüğünde, hükümet basın yoluyla işlenen suçlarla ilgili hazırlanmış olan tasarımı Hüseyin Cahit Yalçın'a vermiş ve bu tasarımın Avrupa basın mevzuatlarına uyumunun sağlanmasını istemiştir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın raporunda atıfta bulunduğu tasarı ise

Meclise sevk edilen tasarıdan farklıdır. Çünkü TBMM tutanaklarında yer alan “*Matbuat Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı ve Adalet ve İçişleri Komisyonları Raporları*”nda yer alan tasarinin maddeleriyle, Hüseyin Cahit Yalçın’ın raporunda atıfta bulunduğu tasarinin madde numaraları ve kısmen içerikleri birbirini tutmamaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, Eylül 1946: 433-443). Bu durum da ortada iki farklı tasarinin bulunduğunu, bunlardan birincisinin Hüseyin Cahit Yalçın’a verilen ilk tasarı olduğunu, ikincisinin ise kanunlaşmak üzere Meclise sevk edilen tasarı olduğunu göstermektedir.

Raporun yazımında mukayeseli bir yol takip edilmiştir. Bir sayfada iki sütun olarak kaleme alınan raporun sol tarafında Fransız, Belçika ve İsviçre kanunlarındaki hükümlere yer verilmiş, sağ tarafında ise 1931 tarihli yürürlükteki Basın Kanunu’na ve/veya hazırlanan tasarıya yer verilmiştir. Örneğin; “*Suç İşlemeye Tahrik*” başlıklı bölümde öncelikle Fransız Basın Kanunu’nun ilgili bölümü verilmiştir;

“*Yürürlükteki Fransız Basın Kanunu; 23. Madde: Suç sayılan bir fiilin fail veya faillerini, gerek umumi yer veya toplantılarda nutuk vermek, bağırarak veya tehditte bulunmak suretiyle, gerek bu gibi yerlerde teşhir edilen, satışa çıkarılan satılan veya dağıtılan yazı veya matbualar vasıtasıyla ve gerekse halkın nazarına arz olunmuş ilan ve afişlerle bu fiili işlemeye doğrudan doğruya tahrik edenler, bu tahriklerinden bir netice tahassül etmiş olmak şartıyla, şerik imiş gibi ceza görürler.*” (CA, 30.1.0.0.,YN.128.834.13).

Daha sonra ise sağ sütunda 1931 tarihli Basın Kanunu’ndaki hükme yer verilmiştir;

“*Bugünkü Matbuat Kanunumuz, 28. Madde: Gazete ve mecmua ile veya sair tab’ı aletleriyle veya el ile yazılıp teksir edilerek neşir veya tevzi olunan yazılarla ve umumi yerlere levha ve ilan asmak suretiyle halkı ceza kanununda yazılı cürümlere teşvik edenler bundan dolayı ceza kanununda ayrı bir hüküm bulunmadığı takdirde TCK’nın 311. Maddesi mucibince cezalandırılır. Şu kadarki bu 311. Maddede yazılı olan hapis cezasına hükmedilen cezanın altında bir ilave olunur ve para cezası hükmolunan hallerde bu ceza suçun nev’ine göre 5 liradan 1000 liraya kadar ağır para cezası olmak üzere tayin olunur*” (CA, 30.1.0.0.,YN.128.834.13).

Kimi zaman da sol sütunda Avrupa kanunlarındaki hüküm doğrudan belirtilmiş, sağ sütunda ise 1931 tarihli Basın Kanunu’nda yer almayan ancak tasarıda yer verilen hüküm zikredilmiştir. Örneğin; “*Yalan Neşriyat*” başlıklı bölümde 19 Temmuz 1926 Tarihli Kral Emirnamesinden hareketle hazırlanan

Belçika Mevzuatının 1. Maddesine yer verilmiştir; “1. Madde: Her kim devletin itibarını sarsacak mahiyette haber veya malumatı kasten ve kötü niyetle yayarsa 3 aydan 2 seneye kadar hapse ve 500 Franktan 1000 Franga kadar para cezasına veya bunlardan birine mahkûm edilir.” Konuyla ilgili Basın Kanunu’nda hüküm bulunmadığından hazırlanan taslakta yer alan madde zikredilmiştir; “29. Madde: TCK’nın hükümleri dışında uydurulmuş veya tahrif edilmiş haber veya beyanları, ammenin huzurunu veya umumi intizamı veya şahsın menfaatini bozabilecek surette yayanlar bir seneye kadar hapis ve 200 liradan 2000 liraya kadar ağır para cezasına mahkûm edilirler.”

Rapor bir bütün olarak incelendiğinde derli toplu bir basın kanunundan ziyade basın yoluyla işlenen suçları tanzime yöneliktir. Ancak bu durum, hükümetin Hüseyin Cahit Yalçın’ı yurtdışına göndermesinin önemini azaltacak veya raporun etkisini sınırlayacak bir durum da değildir.

3.3. Hüseyin Cahit Yalçın’ın Avrupa Gezisinin ve Raporunun Basın Tarihimize Yansımaları

1946 yılında basınla ilgili sahada esaslı üç önemli düzenleme yapılmıştır. Bunlardan birincisi; 13 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen 4932 sayılı Kanun’la Basın Birliğinin kaldırılmasıdır. İkincisi yine aynı tarihte kabul edilen 4935 sayılı Kanun’la 1931 tarihli Basın Kanunu’nun 50. Maddesinin değiştirilerek gazete ve dergilerin kapatılması yetkisinin yürütmeden alınarak yargıya verilmesidir. Üçüncüsü ise; 20 Eylül 1946 tarih ve 4955 sayılı Kanun’la 1931 tarihli Basın Kanunu’nun 9, 12, 15, 17, 18, 27, 30, 34, 35, 48 ve 55. Maddelerinin değiştirilmesidir. Basın tarihiyle ilgili çeşitli çalışmalarda Hüseyin Cahit Yalçın’ın raporunun bu değişikliklerde etkili olduğu ve raporun basın rejimimizin demokratikleşmesinde önemli bir adım olduğu ifade edilmektedir. (Alemdar, 2017:38).

Konuyla ilgili yapmış olduğumuz araştırmada Hüseyin Cahit Yalçın’ın gözlem ve değerlendirmelerinin 1946 tarihli ve sonrası basınla ilgili yapılan değişikliklerde etkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu sonuca basın tarihiyle ilgili literatürden ziyade her üç kanun tasarısıyla ilgili Mecliste yapılan kanun görüşmelerinden varılmıştır.

Öncelikle kronolojik olarak değerlendirildiğinde her üç değişiklik de Hüseyin Cahit Yalçın’ın Avrupa seyahatinden sonra meydana gelmiştir. Hüseyin Cahit, Şubat-Nisan 1946 tarihlerinde Avrupa’da bulunmuş, değişiklikler de Haziran ve Eylül 1946 tarihlerinde yapılmıştır.

İlk değişiklik olan Basın Birliğinin kaldırılmasında Hüseyin Cahit Yalçın'ın etkisini dönemin CHP Maraş Milletvekili olan Hasan Reşit Tankut Meclis görüşmelerinde net bir şekilde dile getirmektedir. 1938 tarih ve 3511 sayılı yasa ile kurulan Basın Birliğinin kaldırılmasıyla ilgili hazırlanan kanun tasarısının Meclis görüşmelerinde, Tankut söz alarak Hüseyin Cahit Yalçın'ın Avrupa'dan döndükten sonra kendilerini topladığını, gezisiyle ilgili izlenimlerini aktardığını, kendisinin de (Tankut kendisini kastediyor) Basın Birliğinin bir üyesi olduğunu ancak gelişmiş Avrupa memleketlerinde Basın Birliği diye bir kanunun bulunmadığını Hüseyin Cahit Yalçın'dan naklen aktarmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, Haziran 1946:283). Dolayısıyla dönemin Basın Birliği başkanı olarak Hüseyin Cahit Yalçın'ın Avrupa'da kanunla kurulmuş bu şekilde kurumların bulunmadığına dair izlenimlerinin ve bu izlenimleri dönemin yetkilileriyle paylaşmasının, Birliğin kaldırılmasında etkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

İkinci değişiklik olan 4935 sayılı Kanunla 1931 tarihli Basın Kanunu'nun 50. Maddesinin değiştirilerek gazete ve dergilerin kapatılması yetkisinin yürütmeden alınarak yargıya verilmesinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın etkisini yine Meclis tutanaklarından aktarmak mümkündür. Demokrat Parti Aydın Milletvekili Adnan Menderes, kanunun müzakere oturumlarında muhalefet adına söz alarak matbuat rejimlerini incelemek üzere Avrupa memleketlerine gönderilen Hüseyin Cahit Yalçın'ın seyahat dönüşü gazetecilerle yapmış olduğu görüşmeye atıfta bulunmakta ve 50. Maddenin kaldırılmasının önemli olmakla birlikte yeterli bir adım olmadığını dile getirmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, Haziran 1946:269). Menderes'in konuşmasında Yalçın'ın Avrupa gezisine ve dönüşte gazetecilerle yapmış olduğu görüşmeye atıfta bulunması, 50. Maddenin kaldırılmasında Hüseyin Cahit Yalçın'ın gözlem ve incelemelerinin etkisini göstermektedir.

Üçüncü değişiklik olan 20 Eylül 1946 tarih ve 4955 sayılı Kanun'la 1931 tarihli Basın Kanunu'nun 9, 12, 15, 17, 18, 27, 30, 34, 35, 48 ve 55. Maddelerinin değiştirilmesinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın etkisi ise doğrudan hazırlamış olduğu raporda kendisini göstermektedir. Nitekim raporda Avrupa mevzuatı dikkate alınarak mukayeseli bir yol takip edilmiştir.

1946 değişiklikleri de belirli bir süre sonra ülkenin demokratikleşmesinde yeterli görülmemiş ve yeni çalışmalar yapılmıştır. 1931 tarihli ilk Basın Kanunu'ndan sonra ikinci Basın Kanunumuz olarak niteleyebileceğimiz 1950 tarihli Basın Kanunu DP iktidarında çıkartılmıştır. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde ezici bir çoğunlukla iktidara gelen DP'nin 17 Temmuz 1950 tarih ve 5680 sayılı Basın Kanunu'nu iki ay gibi kısa

sayılabilecek bir sürede çıkartması, konuyla ilgili hazırlıkların daha önceki bir sürece dayandığını göstermektedir. Ve muhtemelen bu hazırlıklarda Hüseyin Cahit Yalçın'ın gözlem ve deneyimlerinin önemli payı da bulunmaktadır.

Sonuç

Ülkemizde 1830'lu yıllardan itibaren başlayan basın faaliyetlerinin zaman içinde gelişmesiyle birlikte bu alanda çeşitli hukuki düzenlemeler de yapılmaya başlanmıştır. Bu yönde ilk hukuki düzenleme 1857 tarihli Matbuat Nizamnamesi'nin çıkartılmasıdır. 15 Şubat 1857'de yürürlüğe giren bu ilk basın tüzüğü, gazetecilik alanından ziyade basın faaliyetlerine yönelik genel düzenlemeleri kapsamıştır.

Basının kurumsal bir yapı kazanması Cumhuriyet dönemiyle birlikte başladığından basın sahasıyla ilgili ilk esaslı düzenleme de 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı yasayla çıkartılan Basın Kanunu'dur.

1923-1950 yılları arasında tek parti hükümet rejiminin iktidarda bulunması kamuoyunda çeşitli eleştiri ve şikâyetlerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen dünya konjonktürü ve Türkiye'nin Batı bloğunda yer alma çabaları mevcut hükümetin demokratikleşme yolunda adımlar atmasını zorunlu kılmıştır. Bu adımların basın sahasına da çeşitli yansımaları olmuş ve bu çerçevede 1931 tarihli Basın Kanunu'nda birtakım düzenlemeler gündeme gelmiştir.

Dönemin etkili gazetecilerinden CHP İstanbul Milletvekili ve Basın Birliği Başkanı Hüseyin Cahit Yalçın, hükümet tarafından resmi bir görevlendirmeye Avrupa basın rejimlerini incelemek üzere yurt dışına gönderilmiştir.

Hüseyin Cahit Yalçın İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya ve Danimarka'da gözlem ve incelemelerde bulunarak Avrupa ülkelerinin basın rejimlerini tetkik etmiş, gözlem ve deneyimlerini gerek dönemin gazetecileri ve yetkilileriyle sözlü olarak gerekse hazırlamış olduğu rapor ve gazetesindeki yazılarıyla yazılı olarak kamuoyuyla paylaşmıştır.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın Devlet Arşivlerinde yer alan 25 sayfalık raporu "Suç İşlemeye Tahrik, Devlet Başkanına Karşı Basın Vasıtasıyla İşlenen Suçlar, Yalan Neşriyat, Resmi Makamlara ve Resmi Sıfatı Haiz Şahıslara Karşı Hakaret ile Mevcutelerin Neşir ve Kontrolüne Müteallik Hükümler" şeklinde sınırlı sayıda konulara dair başlıklardan oluşmuştur. Başlıklardan da anlaşılacağı üzere rapor, bir basın kanununda bulunması gereken bütüncül konulardan ziyade basın yoluyla işlenen suçları

düzenlemiştir. Bu yönüyle rapor, 20 Eylül 1946 tarih ve 4955 sayılı Kanunla 1931 tarihli Basın Kanunu'nun 9, 12, 15, 17, 18, 27, 30, 34, 35, 48 ve 55. Maddelerinin değiştirilmesine alt yapı işlevi görmüştür.

1946 yılı basın sahasında esaslı düzenlemelerin yapıldığı bir yıldır. Bu çerçevede 20 Eylül 1946 tarih ve 4955 sayılı Kanunun dışında 13 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen 4932 sayılı Kanunla Basın Birliği kaldırılmış, yine aynı tarihte kabul edilen 4935 sayılı Kanunla da 1931 tarihli Basın Kanunu'nun 50. Maddesi değiştirilerek gazete ve dergilerin kapatılması yetkisi hükümetten alınarak mahkemelere verilmiştir. İlgili kanun değişikliklerinin Mecliste müzakere edilmesi sırasında söz alan milletvekillerinin Hüseyin Cahit Yalçın'ın yurt dışına gönderilmesine ve gazetelere verdiği beyanatlara atıfta bulunmaları, yapılması planlanan kanun değişikliklerinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın etkisini göstermektedir. Bu yönüyle Hüseyin Cahit Yalçın'ın raporunun ve yurt dışı gözlem ve deneyimlerinin 1946 ve sonrası basınla ilgili yapılan düzenlemelerde ve basın rejimimizin demokratikleşmesinde katkısının bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

Kaynaklar

ALEMDAR, Korkmaz (2017), "Tek Parti Yıllarının İletişim Politikaları 1920-1950", *Türkiye'de Kitle İletişimi Dün-Bugün-Yarın Cilt I* içinde, editör: Korkmaz Alemdar, 32-40. Ankara, Gazeteciler Cemiyeti.

AYDIN, Hakan (2010), "Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27.

AZMAN, Ayşe (1994), "Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE.

Basın Rejimi ve Basın Teşkilatı Kanunlarında İnceleme Yapmak İçin Avrupa Ülkelerine Gönderilecek Hüseyin Cahit Yalçın'a Yevmiye ve Yolluk Verilmesi, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, CA, YN.110.10.19.

BÜYÜKBAKKAL, Güven ve BÜYÜKBAKKAL Ceyda Ilgaz (2015), "Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri Bağlamında 1946-1960 Dönemi", *1946'dan Günümüze Medya ve Siyaset* içinde, editör: Tolga Yazıcı, 73-89, Kocaeli, Volga Yayıncılık.

ÇAKIR, Hamza (2002), *Osmanlı'da Basın-İktidar İlişkileri*, Ankara, Siyasal Kitabevi.

- ÇAKIR, Hamza ve YAVALAR, Deniz Elif (2017), “Demokrat Parti İktidarı ve Basın”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (3).
- DEMİR, Vedat (1994), “Basın Tarihimizde Kanunla Kurulan Bir Mecburi Meslek Kuruluşu Türk Basın Birliği, Kuruluşu Faaliyetleri ve Kapanışındaki Nedenler”, *Marmara İletişim Dergisi*, 8.
- Fransız, Belçika ve İsviçre Basın Mevzuatı İle Türk Basınının Karşılaştırılması, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, CA, 30.1.0.0.,YN.128.834.13.
- GÜZ, Nurettin (1998), “Tek Partili Yönetimde Basın”, *Yeni Türkiye*, 23(24).
- GÜZ, Nurettin (2000), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Basın Özgürlüğü ve Basın Özgürlüğü Tartışmaları”, *Ulusal İletişim Sempozyumu* No:1. A.Ü. İletişim Fakültesi- G.Ü. İletişim Fakültesi, 3-5 Mayıs 2000.
- İNÜĞUR, Nuri (1982), *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Basımevi.
- KABACALI, Alpay (1994), *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KILIÇ, Neslihan (2019), “Abdurrahman Velid Ebüzziya Dönemi ve Gazeteciliği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE.
- KOÇ, Ceyhan (2006), *Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938)*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- KOLOĞLU, Orhan (2006), *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, Pozitif Yayınları.
- ODYAKMAZ, Necla (2012), “Cumhuriyet Döneminde Anayasal Düzenlemeler ve Basın Özgürlüğü”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 17.
- ÖZKORKUT, Nevin (2002), “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51 (3).
- Tanin Gazetesi, 1946 Koleksiyonu.
- TBMM. t.y. “TBMM 1924 Anayasası.” Erişim Tarihi: 15.05.2020.
<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>
- TBMM Tutanak Dergisi, 13.06.1946, Cilt: 24.
- TBMM Tutanak Dergisi, 20.09.1946, Cilt: 1.

- TOPUZ, Hıfzı (2003), *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- YILDIRIM, Özlem (2018), "İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk Basınında Mihver Taraftarlığı ve Hükümetin Bakışı", *Türk Basın Tarihi Cilt III* içinde, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1705-1754.
- YILDIZ, Nuran (1996), "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın", *AÜSBFD*, 51.

SOSYAL SERMAYENİN MOTİVASYONA ETKİSİ: KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ*

Erdi PETEK¹ Sahra SAYĞAN TUNÇAY²

Geliş: 13.11.2020 / Kabul: 05.03.2020

DOI: 10.29029/busbed.825460

Öz

Bu çalışmanın amacı, sosyal sermayenin motivasyona etkisini incelemektir. Yerel ve uluslararası yazın incelendiğinde sosyal sermayenin motivasyona etkisini dolaylı olarak araştıran az sayıda çalışmaya rastlanmakla beraber, bu etkiyi direkt olarak araştıran herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Buna ek olarak, sosyal sermaye ve motivasyon üzerine yapılan çalışmaların daha çok özel sektör çalışanları üzerinde gerçekleştirilen araştırmaları kapsadığı görülmüştür. Bu nedenle örneklem için öncelikle kamu sektörü seçilmiş olup, özelinde üniversite çalışanlarından akademisyenler üzerinde araştırma yapılmasına karar verilmiştir. Araştırmanın evrenini Kastamonu ilindeki Kastamonu Üniversitesinde çalışan akademisyenler oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Kolayda örneklem yöntemi ile ulaşılan 278 akademisyenden veriler toplanmış ve uygulamaya uygun 269 anket verisi elde edilmiştir. Verilerin analizi için SPSS 20 istatistik programı kullanılmıştır. İlgili analizler neticesinde, sosyal sermayenin motivasyonu anlamlı ve pozitif yönlü etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Sosyal sermayenin alt boyutlarından paylaşılan vizyon ve hikâyeler boyutunun motivasyonu anlamlı ve pozitif yönlü etkilediği görülmüştür. Sosyal sermayenin diğer boyutlarının ise motivasyonu etkilemediği bulgusuna ulaşılmıştır.

¹ Bilgisayar İşletmeni, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, erdi.petek@bilecik.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4920-0180>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ssaygan@kastamonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1555-1054>.

Bu çalışma, Erdi PETEK'in Kastamonu Üniversitesinde Dr. Öğr. Üyesi Sahra SAYĞAN TUNÇAY danışmanlığında tamamlanmış olduğu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal sermaye, Motivasyon, Üniversite örneği, Kastamonu Üniversitesi, Akademisyenler.

THE EFFECT OF SOCIAL CAPITAL ON MOTIVATION: KASTAMONU UNIVERSITY SAMPLE

Abstract

The purpose of this study is to examine the effect of social capital on motivation. When local and international literature is examined, few studies have been reached investigating the effect of social capital on motivation indirectly, whereas no other research examining this effect directly has been reached. Besides, when these researches on social capital and motivation are examined, it is seen that they are mainly applied to private-sector employees. For this reason, the public sector as a sample was selected, and research on academicians among the employees of universities was decided to explore. The universe of this study consists of the academician staff working at Kastamonu University in Kastamonu. A questionnaire is used as a data collection tool in the research. Data has been obtained from 278 academicians reached by convenience sampling method, but 269 available data has been obtained for analyses. SPSS 20 statistics program is used. At the end of the relevant analysis, it has been found that social capital affects motivation significantly and positively. It has been observed that the shared vision and stories dimension, which is one of subdimensions of social capital, effect motivation significantly and positively. It is also found that other dimensions of social capital do not have any effect on motivation.

Keywords: Social capital, Motivation, University sample, Kastamonu University, Academicians.

Giriş

Örgütler için motivasyonun önemi sanayi devriminden günümüze kadar artarak gelmiştir. Bu süreçte bireylerin çalışmaları ile örgüt çıktılarını etkin ve verimli hale getirmek önem taşımıştır. Neo-klasik örgüt kuramıyla, bireylerin sosyal varlıklar olduğu anlaşılmıştır (McGregor, 1970). Bireylerin motive edilebilmesi için çeşitli yöntemler geliştirilmiş, farklı araçlar sunulmuş olsa da (Anderson, 2008: 54), sosyal bağlarının motivasyona etkisi kaçınılmaz olmuştur. İnsanoğlu var olduğu sürece sosyal bağlarını amaçlarına ulaşmada da bir araç olarak kullanmıştır. Modern topluma geçildiğinde sosyal sermayenin önemi daha çok anlaşılmaya başlamıştır. Bireyin ait olduğu topluluktan ayrı düşünülmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur (Fukuyama, 2005). Örgütün başarısı da sosyal bir varlık olan insanın motive olup, etkin ve verimli çalışmasına bağlıdır. Özellikle

son yıllarda dijitalleşen küresel ekonomi ortamında insanın sosyal olduğunun daha iyi anlaşıldığını söylemek olanaklıdır. Buradan yola çıkarak bireylerin sosyal sermayesinin motivasyon üzerindeki etkisinin araştırılmasının önem taşıdığı söylenebilir.

Sosyal sermaye tanımıyla ilgili farklı tanımlamalar yapılmış olmasına rağmen (Nahapiet ve Ghoshal, 1998) genel olarak tanımların üzerinde durduğu nokta bireylerarası ilişkilerin önem taşıdığıdır (Coleman, 1988). Sosyal sermaye, bireylerarası ilişkilerin fayda sağlaması ya da bir kaynak niteliği taşıması şeklinde tanımlanabilir (Carrie ve Van Burren, 1999). Motivasyon ise bireylerin kendi istekleri doğrultusunda bir amaca ulaşmak için harekete geçmeleri anlamını taşımaktadır (Küçükahmet, 2001; Steers ve Porter, 1991). Sosyal sermaye ve motivasyon kavramlarıyla ilgili ayrı ayrı çok sayıda (Sayğan Tunçay vd., 2015; Özen ve Aslan, 2006) araştırma yapılmış olmasına rağmen, bu iki kavramın birlikte incelendiği az sayıda (Ör: Jeong, 2011; Kirel vd., 2016) çalışmaya rastlanmıştır. Bu araştırmalardan bazıları (Antoni, 2009) araştırma modelinde sosyal sermayeyi bağımlı değişken, motivasyonu ise bağımsız değişken olarak kurgularken, bazı az sayıdaki araştırmalarda (Jeong, 2011; Turan, 2013; Kroll ve Tartardini, 2019) sosyal sermaye kavramı bağımsız değişken, motivasyon ise bağımlı değişken olarak modellenmiştir. Dolayısıyla, uluslararası ve yerel yazında sosyal sermayenin motivasyona etkisini araştıran az sayıda araştırmaya rastlandığından, bu açıdan çalışmanın önem taşıdığı düşünülmektedir.

Sosyal sermayenin, motivasyon için kullanılabilir araç ya da kaynaklardan biri olabilme ihtimalinin olup olmadığının sorgulanması, bu araştırmanın ana sorusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, araştırmada ulaşılabilecek bulguların, yerel ve uluslararası yazındaki araştırmaların bulgularıyla örtüşüp örtüşmediğini göstermesi açısından da çalışmanın önem taşıdığı söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı, Kastamonu Üniversitesinde çalışan akademisyenlerin sosyal sermayelerinin motivasyonlarına etkisini araştırmaktır. Sosyal sermaye ve motivasyon kavramlarıyla ilgili araştırmaların (Jeong, 2011; Mert ve Yılmaz, 2019; Turan, 2013), daha çok özel sektör çalışanlarını örneklem olarak seçmesi nedeniyle bu çalışmada kamu sektörü amaç edinilmiş ve araştırmanın üniversitede çalışan akademisyenlere yapılmasına karar verilmiştir. Araştırmanın, gelecekte sosyal sermayenin motivasyona etkisini incelemeyi planlayan araştırmacıların çalışmalarına kaynak olabileceği düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye; aile hayatı, eğitim, örgütler, çalışma hayatı, iş birliği, yönetime katılma, sağlık, adalet, suç, sosyal refah, ekonomi, devlet yönetimi, kamusal hizmetler gibi çeşitli alanlarda meydana gelen birçok durumun açıklığa kavuşmasında kullanılan bir kavram haline gelmiştir (Kwon ve Adler, 2014). Sosyal sermaye kavramı farklı disiplinlerin alanına girdiği için farklı tanımlamalar yapılmış olsa da (Nahapiet ve Ghoshal, 1998) kavram genel olarak bireyler, örgütler ve toplum içindeki ağlar, bu ağların bağlantıları ve etkileşim üzerine kurulmuştur (Adler ve Kwon, 2002). Sosyal sermaye, bireysel ilişkilerden sağlanan avantaj ya da kaynak (sermaye) anlamına gelmektedir (Leana ve Van Buren, 1999). Coleman (1990)'a göre sosyal sermaye, bireyin sosyal ağlarında edindiği ilişkilerden oluşan yapıyı bireysel veya toplumsal çıkarları için nasıl kullanabildiği ile ilgilenmektedir. Putnam (2000) ise sosyal sermayeyi, bireyler arasındaki ilişkiler, sosyal ağlar ve bunlardan meydana gelen karşılıklılık ve güvenilirlik normları şeklinde tanımlamaktadır. Tanımların ortak noktasını, sosyal bağlantıların önemli olması ve fayda sağlaması oluşturmaktadır (Sayğan Tunçay, 2016; Sayğan Tunçay, 2019).

Sosyal sermaye kavramı, Nahapiet ve Ghoshal (1998) tarafından üç boyutta incelenmiştir. Bilişsel, ilişkisel ve yapısal sosyal sermaye şeklinde adlandırılan bu boyutlar birbirleriyle ilişki içerisindedir. Bilişsel sosyal sermaye; dilde, değerlerde, bir hikâye ya da paradigmada (bakış açısında) paylaşılan “anlam” üzerinde durmaktadır. Diğer bir ifadeyle bilişsel sosyal sermaye, bireylerin ait oldukları topluluklarda ortak duygu ve düşünce temelli ortak dil ve paylaşılan vizyonun oluşup oluşmaması ile ilgilenmektedir. Sosyal bir toplulukta bulunan her bir bireyin düşünceleri çok değerlidir. Bireylerin fikirlerinin, içinde bulunulan sosyal ağ, topluluk veya örgütün duygu, düşünce ve hedefleri ile örtüşecek ortak bir paydada buluşması önem taşır. Örgüt içinde aynı duygu ve düşünceye sahip olma temelli ortak dilin oluşturulabilmesi için iki önemli unsurun oluşması gerekmektedir. Bunlar; sosyal ağ, örgüt veya topluluklarda ortak duygu ve düşünce oluşmasını sağlayan paylaşılan dil ve topluluğa ait genellikle başarı hikâyelerini kapsayan paylaşılan vizyondur. Bu nedenle, bilişsel sosyal sermayenin bireylerin davranış ya da faaliyetlerinin anlaşılmasını sağlayan kabul edilebilir davranışsal kurallardan oluştuğunu söylemek mümkündür (Nahapiet ve Ghoshal, 1998).

Bilişsel sosyal sermaye de kendi içerisinde iki boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; “paylaşılan dil” ile “paylaşılan hikâyeler ve vizyon” boyutlarıdır (Chiu

vd., 2006; Nahapiet ve Ghoshal, 1998). Dil, örgütsel kültürün algılanması, öğrenilmesi ve diğer bireylerle paylaşılması açısından önem taşımaktadır. Paylaşılan ortak bir dilin olması bireylerin paylaşımlarının geliştirilmesini sağlamaktadır. Bu sayede bireyler arası ilişkiler de gelişmektedir (Göksel vd., 2010). Paylaşılan dil, örgütlerde tüm çalışanların anlayabileceği ortak bir dil kullanılması üzerinde durmaktadır. Bu ise örgüt içindeki iletişimin güçlenmesini ve bireyler arası paylaşımın artmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda bireylerin birbirine erişimini kolaylaştırmaktadır. Paylaşılan ortak bir dil bulunmuyorsa bireyler arasındaki erişim kısıtlanmakta ve araya mesafe konulmaktadır. Paylaşılan dil, bireyler arası algılamada oluşan farklılıkları da gidermektedir. Bireyler, buldukları ortamı diğer bireylerle aynı düşünce çerçevesinde algılayıp yorumlayabilmektedirler. Paylaşılan özgün dil sayesinde bireyler arası paylaşım artmakta, ortak algılama penceresi oluşmakta, iletişim güç kazanmakta ve algı-anlama farkı nedeniyle oluşabilecek iletişim eksikliklerinden doğan zaman kaybı ise ortadan kalkmaktadır (Turan, 2013).

Paylaşılan hikâyeler ve vizyon boyutunda, paylaşılan hikâyeler, örgüt bünyesindeki mevcut çalışanların örgüte yeni katılan çalışanlara örgüt kültürünü anlatmanın bir yolunu oluşturur. Örgütte yaşananların çalışana aktarımı hikâyeler yoluyla kolaylaşabilmektedir. Dolayısıyla paylaşılan hikâyeler, örgütün dünü ile bugününü birbirine bağlamaktadır (Terzi, 2000). Paylaşılan hikâyelerde anlatılan olaylar genellikle örgüt içindeki kahramanların yaşadıkları olmaktadır. Kahramanın yaşadıkları, örgüt kültürü hakkında bilinç oluşturmaktadır. Paylaşılan hikâyeler; eşitlik, iş sağlığı ve güvenliği ve bireylerin karşılaştıkları zorluklarla nasıl mücadele ettikleri ile ilgili olabilmektedir (Eren, 2015). Paylaşılan vizyon kavramıyla da örgütte yer alan bireylerin amaç ve isteklerinden bahsedilmektedir. Bireylerin aynı amaç ve isteklerde birleşmiş olmaları, hem iletişim sorunlarını kaldırır hem de karşılıklı görüş ve kaynak paylaşımı yapmalarına ortam sağlar. Paylaşılan vizyon, ortak amaç ve istek birliği sayesinde örgütte bütünlük oluşmasını sağlar (Douglas ve Weick, 1990).

İlişkisel sosyal sermaye ise bireylerin diğer bireylerle olan ilişkilerine odaklanmaktadır. İlişkisel sosyal sermaye kavramında, topluluk tarafından oluşturulan sosyal ağlarda bile iki farklı birey arasındaki ilişkinin diğer bireylerle olan ilişkilerinden ayrılacağı üzerinde durulmaktadır. İlişkisel sosyal sermayenin kaynağını, birebir yakınlık göstergesi olan kişisel ilişkiler oluşturmaktadır (Nahapiet ve Ghoshal, 1998). İlişkisel sosyal sermaye ile güven, güvenilirlik, arkadaşlık ve saygı kavramlarına atıf yapılmaktadır (Liao ve Welsh, 2005).

İlişkisel sosyal sermayenin, “güven”, “normlar” ve “kimlik” boyutlarını kapsadığını söylemek mümkündür (Chang ve Chuang, 2011). İlişkisel sosyal sermayenin temelinde yer alan kişisel ilişkiler de güven unsuruna bağlıdır (Tsai ve Ghoshal, 1998). Güven, bireyler arası ilişkinin temelidir (Cohen ve Prusak, 2001). Sosyal sermayeyi oluşturan sosyal ağlar, ikili ilişkiler, birlikte çalışma ve karşılıklı sorumluluklar, kabul gören bir güven derecesi oluşmadan gerçekleşmemektedir. Bir sosyal ağda güven ortamının oluşabilmesi için bireylerin, ilişki kurdukları kişinin de ilişkiye gerekli özeni gösterdiğine, iş yapabilme yeteneğinin varlığına ve ilişkinin güvenilir ve şeffaf olduğuna inanmaları gerekmektedir (Aneil, 1996). Bireyler, aralarındaki kişisel ilişkilere ne kadar özen gösterip önem verirlerse aralarındaki bağlılık, işbirliği ve hoşgörü de o kadar artacaktır (Mc Allister, 1995). Güven, örgütlerde önce kişide başlar. Kişinin kendine değer vermesiyle başlayan, zamanla örgüt ve örgüt içindeki gruplarla etkileşim halinde olarak her bir kişiye etki eden duygusal bir güçtür. İnsanın elde ettiği bu karşılıklı güç, karşısına çıkan engelleri aşmasında kullandığı en büyük etmendir. Çeşitli ilişki ağları sayesinde güvenli birliktelikler kurulabilir (Töremen, 2002).

İlişkisel sosyal sermayenin temelinde yer alan bir diğer boyut ise normlardır (Chang ve Chuang, 2011). Normlar, bireylerin karşılıklı ilişkilerinde birbirlerinin davranışlarını ortak kurallara göre denetleme isteği ile ortaya çıkmaktadır (Göksel vd., 2010). Normların uygulanma derecesi, sosyal ağlardaki bireyler arası anlaşma derecesini göstermektedir. Coleman (1990)’a göre, normların gücü sosyal sermayenin de gücünü belirler. Normlar, bireylerin bir arada sorunsuz çalışmasını sağlar. Normlar sayesinde insanlar, bulunduğu toplum veya sosyal ağ içerisinde davranışlarına ve algılarına yön verebilmektedirler (Ekinci, 2010). Bu nedenle, toplumda ya da örgütlerde insanlar arasında açıkça görülmeyen bir tür yaptırım işlevi gören normlar, bir toplumu ya da örgütü ayakta tutan değerler ve saç ayaklarından birisidir. Normlar genel olarak, yazılı olmayan ve aslında tüm toplum tarafından kabul görmüş genel ahlak kurallarını da içeren zorunlu olmamakla beraber insanların birbirlerinden karşılıklı olarak istedikleri beklentilerden oluşmaktadır (Mısırdalı, 2006). Bu da insanların toplumdaki diğer insanların nasıl davranacağını bilmesini sağlayarak, onların bir araya gelip kolektif hareket etmelerine olanak tanımaktadır. Normların bir toplumdaki yerleşikliği, insanların kendi çıkarları için fırsatçılık yapmasını da engellemektedir (Fukuyama, 2005).

İlişkisel sosyal sermayenin kimlik boyutu ise bireylerin, kendilerini buldukları sosyal ağ veya örgüte ait hissetmeleri ile ilgilidir. Bu aidiyet, içinde bulunulan topluluğa bağlılığı sembolize etmektedir (Turgut, 2013). Kimlik,

bireylerin davranışlarına referans olur ve onların kim olduğunu belirler. Bireyin kimliği, onun için neyin önemli olduğu ve karşılaşılan durumlar karşısında nasıl davrandığı hakkında bilgi verir. Bireyler, sosyal kimliklerini ise kendileri belirlerler. İçinde buldukları sosyal çevreyi kendi özelliklerine göre anlamlandırır, ayrıştırır ve kendilerini bu anlamlandırma ve ayrıştırma sonucunda uygun gördükleri yerde konumlandırır (Henri ve John, 1985). Bireylerin bağlı oldukları örgütlerin de bir kimliği vardır. Örgütler de bireyler gibi konumlandıkları yerde kendi kimliklerini belirlerler. Bireyin kimliğini bağlı olduğu grup veya örgütün kimliğinden ayrı düşünmek olanaksızdır (Sethi ve Compeau, 2002; Henri ve John, 1985). Birbirinden farklı kimliklerin mevcut olduğu örgütlerde sosyal sermaye düzeyi azalmakta ve bireylerin birbirlerini anlaması, tanınması ve paylaşımında bulunması zorlaşmaktadır (Turan, 2013).

Yapısal sosyal sermayeyle ise örgütlerdeki bireyler ve bu bireylerden oluşan birimler arasında meydana gelen ilişkilerin yapılarından bahsedilmektedir. Yapısal sosyal sermaye, tüm ilişki ağlarını içine alan bu ağı ve özelliklerini incelemektedir (Özdemir, 2007). Yapısal sosyal sermaye ile bireyler arasındaki bağlantıların yapılanması üzerinde durulmaktadır. Yapı sözcüğü ile vurgulanan, bireylerin hangi bireyler ile nasıl ağ bağlantıları kurduklarıdır. Ağ yapısı, ağ bağlantılarından oluşmakla birlikte, ağ bağlantılarının biçimini ve sosyal ağ yapılanmasında kullanılan bazı ölçütleri kapsamaktadır (Sayğan Tunçay, 2016; Sayğan Tunçay, 2019). Bu nedenle yapısal sosyal sermaye, özünde sosyal ağlar boyutunu içermektedir. Coleman, sosyal sermayenin sosyal ağlardaki bireylerin oluşturduğu ilişkilerde yapılaştığını, başka bir deyişle sosyal sermaye kavramının bireylerin bu ağ yapılarının içine girmeleri sonucunda ortaya çıktığını savunmaktadır (Chang ve Chuang, 2011; Coleman, 1988). Bourdieu (1985)'ya göre ise oluşturulan sosyal ağlar, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için sosyal sermayeyi nasıl kullandıklarını ortaya koyan önemli bir unsurdur. Bireyler tarafından kurulan sosyal ağların yoğunluğu, bu ağlarda bireyler arası iletişimin ne denli güçlü olduğu, o ağdaki sosyal sermayenin varlığını ve gücünü belirler. Bu da sosyal sermayenin, bireylerin oluşturduğu sosyal ağlarda gömülü olduğunu göstermektedir. Sosyal ağlar bir nevi sosyal sermayenin besin kaynağı konumundadır ve insan ihtiyaçlarından doğan çeşitli isteklerin karşılanması için sosyal sermayenin hangi yollarla kullanılması gerektiğini göstermektedir (Ferlander, 2007).

1. 2. Motivasyon

Sözcük anlamıyla motivasyon, harekete geçirmek anlamına gelen Latince “movere” sözcüğünden gelmektedir (Steers ve Porter, 1991). Motivasyon,

bireylerin kendi istekleriyle bir amacı gerçekleştirmeye yönelik hareketidir. Bireylerin bu içten gelen istekleri, belirli bir amaca yönelik hareket etmelerini sağlayan, kendi içinden veya bulunduğu ortamdan kaynaklanan güdülerdir. Motivasyon, örgütlerin ve bireylerin ihtiyaçlarının aynı anda karşılanması için belirli bir çalışma ortamı oluşturmak amacıyla bireyin ilgili amaç için harekete geçmesi ve bu hareket için gerekli olan teşvik sürecini kapsamaktadır (Küçükahmet, 2000).

Her bireyi diğer bireylerden ayıran kişisel özellikleri, istekleri ve amaçları bulunmaktadır. Bu farklılıkların, örgütün amacı doğrultusunda ortak hedefe yönlendirilmesi gerekmektedir. Birey ve örgüt amaçlarının gerçekleştirilmesinde dengeli bir ortam oluşturulması önemlidir. Örgüt içinde uyumun sağlanıp ortak hedefe yönlendirilmesi için motivasyona ihtiyaç duyulmaktadır (Baysal, 1993). Diğer bir ifadeyle, örgütün başarılı olabilmesi için beşeri ve teknolojik unsurların uyum içinde çalışabileceği ortamın oluşturulması gerekir (Yüksel, 1998).

Bireylere bir işi yaptırabilmek için çeşitli imkânlar sunulmaktadır. Bireyler, sunulan imkânlar neticesinde yetenek ve emeklerini kullanabilmektedirler. Ancak bireylerin bir örgüte veya işe içten bağlılığını satın alma imkânı bulunmamaktadır. Bireylerin içten bağlılıklarını sağlayabilmek için onların iş yapma isteğini ve sadakatini kazanabilmek gerekmektedir (Eroğlu, 1995: 247). Bunun için de motivasyon yönetimini iyi yapmak önem taşımaktadır. Bireyler bir işi yapmak zorunda bırakılabilir ancak onların aynı işi kendiliğinden yapmayı istemeleri sağlanamayabilir. Bir işi yapma isteği, bireylerin içinden gelen bir arzudur. Motivasyon da içten gelen iş yapma arzusunun ortaya çıkmasını ve yapılan işten keyif alınmasını sağlayan bir güçtür (Hagemann, 1997).

Motivasyon, psikolojik bir olgudur ve bireylerin davranışlarının nedenlerini algılamaları için önemli bir konumda bulunmaktadır (Luthans, 2011). Psikoloji alanı için de önemli olan motivasyon kavramı, örgüt içi psikolojiyle ilgili olmakla beraber bireyin davranış ve hareketlerinin ağırlığını ve hangi yönde ilerleyeceğini belirleyen bir güçtür (Lundy ve Cowling, 1996). Örgütün başarı sağlayabilmesi için çalışanların örgüt amaçlarını yerine getirecek şekilde hareket etmesini sağlamak önemlidir. Bireyler motive olmazlarsa hedefleri gerçekleştirmek için gereken performans sergilemeyebilirler (Koçel, 2010). Motivasyonsuz birey ise örgütteki işleyişi etkileyecektir. Yeteri kadar motive olmayan birey, işe gitmek istemeyebilir ve çalışmamak için bahaneler üretebilir. Sergilenen bu motivasyonsuz davranış da örgütün işlerinde aksamaya ve hedefleri gerçekleştirirken çeşitli sapmalara neden olabilir (Kantar, 2008).

Bireyin motivasyonunu etkileyen çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Her bireyin birbirinden farklı olması, onları etkileyen dürtülerde de farklılık olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle motivasyonu oluşturan boyutlar her birey için farklıdır ve motivasyon boyutları bireylerin bulunduğu ortama veya çevreye göre değişkenlik gösterebilmektedir³ (Çakal vd., 2011; Koçel, 2010).

2. Yazın Taraması, Hipotezler ve Araştırma Modeli

Yazında sosyal sermaye ve motivasyon kavramlarının genellikle birbirlerinden bağımsız olarak araştırıldığı görülmüştür. Sosyal sermaye kavramıyla ilgili yazın incelendiğinde kavramın çoğunlukla bilgi paylaşımı (Turan, 2013; Mısırdalı, 2006; Yang ve Farn, 2009; Göksel vd., 2010; Turgut, 2013), istihdam uygulamaları (Carrie ve Burren, 1999; Metz ve Tharenou, 2001), ekonomik kalkınma (Erselcan, 2009; Tüylüoğlu, 2006; Şavkar, 2011; Özcan, 2011; Woolcok, 1998), bilgi yaratma (Özdemir, 2007) ve örgütsel performans (Ofori ve Sackey, 2010; Nahapiet ve Ghoshal, 1998; Dess ve Shaw, 2001) kavramlarıyla ilişkilendirildiği görülmüştür. Motivasyon kavramıyla ilgili yazın incelendiğinde ise kavramın çoğunlukla performans değerlendirme (Aygın, 2007; Kaplan, 2007; Keskin, 2008; Gümüş ve Sezgin, 2012), iş tatmini (Çolak Alsat, 2016; Kanoğlu, 2007; Hoppe, 2004; Tümgan, 2007), örgütsel iletişim (Arısoy, 2007; Karatepe, 2005), örgüt kültürü (Akin Acuner, 2010; Fey, 2005; Güven, 1981) ve liderlik (Birkan, 2009; Hoppe, 2004) kavramlarıyla ilişkilendirildiği çalışmalara rastlanmıştır.

Sosyal sermayenin motivasyon üzerindeki etkisini araştıran sınırlı sayıda yerel ve uluslararası araştırmaya rastlanmıştır. Bu araştırmalar sırasıyla aşağıda açıklanmıştır. Sosyal sermaye olgusu, bazı araştırmalarda bu makalede incelenen

³ ÖNEMLİ NOT: Bu nedenle, bu çalışmada kurgulanan araştırma modelinde ve hipotezlerde, motivasyon kavramı boyutlar itibarıyla incelenmemiş ve tek boyut olarak ele alınmıştır. Yazın taramasında yapılan araştırmaların bazılarında motivasyon farklı boyutlarla, bazılarında ise tek boyutla incelenmiştir. Kavramsal yazın incelemesinde motivasyonun ölçümlenmesinin, boyutlar itibarıyla ortam şartlarına göre ve bireyden bireye farklılık gösterebileceği bilgilerine ulaşılmış olmasından dolayı bu çalışmada da motivasyon kavramının bazı çalışmalarda olduğu gibi tek boyutla ölçülmesi uygun görülmüştür. Motivasyonu ölçmek için veri toplama aşamasında bilişsel bir ölçeğin kullanılmış olması ve veri toplama araçları başlığı altında detaylı olarak açıklanan ölçeğin özelliklerinden dolayı, araştırma modelinde motivasyon boyutlarına yönelik (motivasyon ölçeğinin boyutları olmasına rağmen) hipotezler kurgulanmamıştır. Çünkü ölçek, bilişsel bir ölçektir ve motivasyon ölçeği boyutları, ölçeğin bilişsel özelliğinden dolayı direkt olarak motivasyonu anlamsal açıdan karşılamamaktadır. Bu nedenle korelasyon ve regresyon analizinde motivasyon alt boyutlarına ilişkin bulgulara yer verilmemiştir. Bilişsel motivasyon ölçeğiyle ne kastedildiği ile ilgili detaylı bilgi “Veri Toplama Araçları ve Örneklem” başlığı altında sunulmuştur.

boyutlar itibariyle ele alınmamıştır. Bu araştırmalarda sosyal sermayenin farklı boyutlarla ele alınmış olmasından ve bunun ilgili araştırmalarda kurgulanan modellerin bu araştırmanın kurgusundan (modelinden) farklılaşmasından dolayı aşağıdaki açıklanan araştırmalarda, farklı sosyal sermaye boyutları olduğu için yazın taraması yapılırken bu araştırmalardaki boyut açıklamalarına yer verilmemiştir. Bu nedenle araştırmaların bazılarında ana değişkenler (sosyal sermaye ve motivasyon) itibariyle ulaşılan genel bulgular açıklanmıştır.

Turan (2013), Türkiye’de faaliyet gösteren 4 telekomünikasyon şirketindeki çalışanların sosyal sermayelerinin bilgi paylaşma tutumlarına etkisi ve bu etkide motivasyonun aracılık rolünü araştırmıştır. Araştırmada, örneklemedeki 4 şirketten 400 beyaz yakalı çalışana anket uygulanmıştır. Araştırma neticesinde, sosyal sermaye ile motivasyon arasında artan düzeyde ilişki olduğu ve sosyal sermayenin bilgi paylaşımı tutumuyla olan ilişkisinde motivasyonun kısmi aracılık rol oynadığı, diğer bir ifadeyle ayrı bir bağımsız değişken rolünün de var olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Mert ve Yılmaz (2019), bilgi teknolojisi örgütlerinde sosyal sermayenin müşteri memnuniyetine etkisinde motivasyonun ve operasyonel yeteneklerin aracı rolünü araştırmıştır. Araştırma, 100 bilgi teknolojisi örgütündeki 224 yöneticiye anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizlerden elde edilen bulgulara göre, sosyal sermaye ile motivasyon arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Kırel vd. (2016), çalışmalarında bankacılık sektöründe sosyal sermaye, motivasyon ve performans yönetimi arasındaki ilişkileri analiz etmeye çalışmışlardır. Araştırmada, sosyal sermayenin performans yönetimine etkisinde motivasyonun aracılık rolü incelenmiştir. Araştırmanın evrenini Eskişehir ilindeki bankalarda çalışan 1611 bankacı oluşturmaktadır. Araştırmada, bankacılara anket uygulanmıştır. Dağıtılan anketlerden 299’u araştırmada kullanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde, sosyal sermaye ve motivasyon arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulgulanmıştır.

Uluslararası yazında ise Jeong (2011), çalışmasında, sosyal sermayenin motivasyona etkisini incelemiştir. Çalışmanın bağımsız değişkeni olan sosyal sermaye yapısal, ilişkiyel ve bilişsel sosyal sermaye ana boyutlarıyla tanımlanmıştır. Bu üç ana boyuttan, bu makalede incelendiği gibi, yapısal sosyal sermaye sosyal ağlar boyutu, ilişkiyel sosyal sermaye güven, norm, kimlik boyutlarıyla ve bilişsel sosyal sermaye ise paylaşılan dil, paylaşılan hikâyeler ve vizyon boyutlarıyla incelenmiştir. Motivasyon ise ahlaki, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla tanımlanmıştır. Çalışmada ilişkiyel sosyal sermaye kapsamındaki

güven, normlar ve kimlik boyutlarının ahlaki motivasyonu etkilediği ve bilişsel sosyal sermaye kapsamındaki paylaşılan dil, paylaşılan hikâyeler ve vizyon boyutlarının motivasyonun sosyal ve ekonomik boyutlarını etkilediği bulgulanmıştır.

Sosyal sermayenin motivasyona etkisinin incelendiği Boydak Özkan vd. (2019)'in çalışmasında, sosyal sermayenin güven, kimlik, norm, paylaşılan dil ve sosyal ağlar boyutlarının öğretmenlerin iş doyumunu ve motivasyon düzeylerine etkisi incelenmiştir. Çalışma, 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Elazığ ili merkez ilçesinde görev yapan ve rastgele seçilen 252 öğretmene uygulanmıştır. Araştırmada nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanılması ile oluşan karma yöntem kullanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde, sosyal sermayenin ana boyutunun bireylerin motivasyonuna etkisinin anlamlı ve pozitif yönde olduğu bulgulanmıştır.

Kroll ve Tartardini (2019), araştırmalarında, çalışanları motive etmek, iş yerinde tutmak ve devamsızlıklarını azaltmak için sosyal sermayenin ne derece rol oynadığını incelemişlerdir. Yapılan analizler neticesinde, sosyal sermayenin motivasyonu pozitif yönde doğrudan etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Yukarıda sıralanan daha önce yapılmış çalışmalardan elde edilen bulguların ışığında, araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

Hipotez 1: Sosyal sermaye motivasyonu pozitif yönde ve anlamlı etkilemektedir.

Hipotez 2: Sosyal sermayenin alt boyutlarından sosyal ağlar motivasyonu pozitif yönde ve anlamlı etkilemektedir.

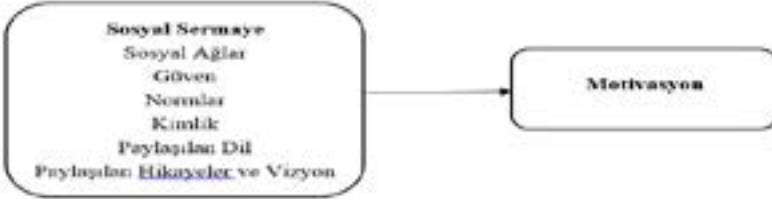
Hipotez 3: Sosyal sermayenin alt boyutlarından güven motivasyonu pozitif yönde ve anlamlı etkilemektedir.

Hipotez 4: Sosyal sermayenin alt boyutlarından normlar motivasyonu pozitif yönde ve anlamlı etkilemektedir.

Hipotez 5: Sosyal sermayenin alt boyutlarından kimlik motivasyonu pozitif yönde ve anlamlı etkilemektedir.

Hipotez 6: Sosyal sermayenin alt boyutlarından paylaşılan dil motivasyonu pozitif yönde ve anlamlı etkilemektedir.

Hipotez 7: Sosyal sermayenin alt boyutlarından paylaşılan hikâyeler ve vizyon motivasyonu pozitif yönde ve anlamlı etkilemektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. Araştırma Metodolojisi

3.1. Veri Toplama Araçları ve Örneklem

Araştırmada, veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için 7 adet ifadeye yer verilmiştir. Bu ifadeler; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, unvan, Kastamonu Üniversitesindeki hizmet yılı ve meslekteki hizmet yılını belirlemeye yöneliktir. İkinci bölümde, katılımcıların sosyal sermaye düzeylerini ölçmek üzere 23 adet ifadeye yer verilmiştir. Üçüncü bölüm ise katılımcıların motivasyon düzeylerini ölçmeye yönelik 24 ifade içermektedir.

Sosyal sermaye ölçeği için “paylaşılan hikâyeler ve vizyon” boyutunun ölçümünde Chiu vd. (2006) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Sosyal sermayenin diğer beş alt boyutu (“Sosyal ağlar”, “güven”, “normlar”, “kimlik” ve “paylaşılan dil”) için ise Chang ve Chuang (2011) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeklerin Turan (2013) tarafından uyarlanmasıyla oluşan “Sosyal Sermaye Ölçeği” bu araştırmanın anket formunun ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Sosyal sermaye düzeyini belirlemeye yönelik ifadelerin ölçümü için 5’li Likert tipi ölçek formu (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır.

Motivasyon, kavram olarak psikolojik bir yapıya sahiptir. Psikolojik yapısı nedeniyle doğrudan ölçülme imkânı bulunmamaktadır. Motivasyon, bireylerin hareketlerine, davranışlarına, tepkilerine ya da bireyin beyanına göre ölçülebilmektedir. Bireylerin performansı, çalışma hızı ya da süresi dikkate alınarak yapılan ölçümler “davranışsal ölçüm” yöntemidir. Davranışsal ölçüm yönteminde, bireyin davranışı ile motivasyonu arasındaki ilişki yanlış kurulabilir. Bir çalışanın işini yavaş yapıyor olması farklı şekillerde yorumlanabilir. Bireyin işe karşı olan motivasyonu yetersiz veya az olabilir. Bireyin motivasyonu yüksek olsa da yaptığı işi bilmiyor veya yeni öğrenmeye çalışıyor olabilir. Bireyin

motivasyonu yüksektir ve yaptığı iş fazla dikkat gerektirdiği için yavaş çalışıyor olabilir. Birey yeteri kadar dinlenmemiş olabilir. Yavaş ilerleyen işlerin nedenleri araştırılırken, işin yavaşlığının nedenlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için; “işin özellikleri, bireyin tutumu ve özellikleri” gibi farklı kriterler de dikkate alınmalıdır (Uslu, 2019: 84).

Bireyin motivasyonuna ilişkin veriyi kendisinden sağlama yöntemi ise “bilişsel ölçüm”dür. Bu çalışmada motivasyon kavramı için “bilişsel ölçüm yöntemi” kullanılmıştır. Bilişsel ölçüm yöntemi ile yapılan motivasyon ölçümlerinde katılımcıya bir anket sunulmaktadır. Bireyin, anketi psikolojik durumunu yansıtacak bir şekilde doldurması istenmektedir. Bilişsel ölçüm yönteminde motivasyon, bireyin vermiş olduğu verilere göre ölçülmektedir. Bu yöntemde bireyin kendi psikolojik durumunu doğru anlama derecesi, bireyin motivasyon düzeyinin doğru ölçülebilmesi için önemlidir (Uslu, 2019: 84).

Bu çalışmada, katılımcıların motivasyon düzeylerinin ölçülmesi için Mottaz (1985) tarafından geliştirilen “Motivasyon Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek Dünder vd. (2007) tarafından Türkçe’ye çevrilmiş ve birden fazla çalışmada (Çalışkur ve Demirhan, 2013; Ersarı ve Naktiyok, 2012) kullanılmıştır. Mottaz (1985)’in geliştirmiş olduğu bilişsel motivasyon ölçeğinde, dokuz farklı değişken kullanılarak motivasyon ölçülmektedir. Ölçekte; iş ile ilgili üç değişken “işte bağımsızlık”, “görevin önemi” ve “ilgi çekici iş”; sosyal ödülleri içeren iki değişken “destekleyici yöneticilik” ve “yardımsever iş arkadaşlığı”; örgütsel ödülleri içeren dört değişken “uygun çalışma koşulları”, “adil ücret”, “yükselme imkânları” ve “uygun yan haklar” kullanılarak motivasyon ölçülmektedir. İşte bağımsızlık, bireyin işi yaparken bağımsız olmasını ve işin sorumluluğunu almasını ifade eder. Görevin önemi, birey tarafından işin ne kadar önemli olarak algılandığıdır. Destekleyici yöneticilik ve yardımsever iş arkadaşlığı, örgütteki yöneticilerin ve iş arkadaşlarının bireyi desteklemesi ve yardım etmesi ile ilgilidir. Uygun çalışma koşulları, örgüt kaynaklarının yeterli düzeyde olmasını, bireylerin kullandığı ekipmanların yeterli olmasını, çalışma sürelerinin çalışanlar için uygun olmasını ve yapılan işin çalışanlar tarafından iyi düzeyde algılanmasını ifade eder. Adil ücret, çalışanların yaptıkları iş karşılığında aldıkları ücretlerin aynı işi yapan diğer çalışanlarla aynı düzeyde olması anlamına gelir. Yükselme imkânları, bireyin işinde yükselme fırsatlarının olmasını ve kendisini geliştirebilme imkânının bulunmasını ifade eder. Uygun yan haklar, bireyin ulaşabildiği sağlık hizmetleri, tazminat hakkı, iş güvencesi ve emeklilik gibi sosyal haklarını içermektedir. Motivasyon ölçeğinde, yapılan işin birebir kendisi ile ilgili, bireylerin arasındaki ilişkilerle ilgili ve işi doğrudan ilgilendirmeyen ancak işle de ilişkili diğer değişkenlerle ilgili ifadeler sorularak, bireylerin kendi beyanlarına

göre motivasyon ölçümü yapılmaktadır. Motivasyon ölçeğinde yer alan ifadeler 5’li Likert tipi ölçek formu (1: Hiç değil, 2: Yetersiz, 3: Kısmen, 4: Yeterince, 5: Çok Fazla) şeklindedir (Uslu, 2019: 84-85).

Kastamonu ilinde yer alan ve bir devlet üniversitesi olan Kastamonu Üniversitesinde akademik personel olarak görev yapan akademisyenler araştırmanın hedef ana kütesini oluşturmaktadır. Kastamonu Üniversitesinde çalışan akademik personelin güncel sayısına Kastamonu Üniversitesi Personel Daire Başkanlığı’nın internet adresinde yer alan 03.10.2019 tarihinde yayınlanan güncel istatistiki verilerinden ulaşılmıştır. Üniversitede toplam 1463 personel çalışmaktadır. İlgili personelden 800’ü bu araştırmanın hedef ana kütesini oluşturan akademik personeldir (www.kastamonu.edu.tr, 2019). %95 güven aralığında 1000 kişilik bir ana kütle “278” örneklem büyüklüğüne; “750” kişilik bir ana kütle “254” örneklem büyüklüğüne denk gelmektedir (Özdemir, 2016). Bu doğrultuda 800 kişilik bir ana kütle için 260 civarındaki örneklem sayısı uygundur. Kastamonu Üniversitesinden gerekli resmi izinler alındıktan sonra yüz-yüze anket metoduyla kolayda örneklem yöntemi kullanılarak, 278 akademik personele anket dağıtılmıştır. Uygulanan anketlerin 9 tanesi eksik veri nedeniyle araştırmaya dâhil edilmemiştir. Toplamda kullanmaya uygun 269 adet anket, araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

Anketi cevaplayan kişilerin demografik özellikleri Tablo 1.’de gösterilmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun erkek (% 64,7) ve 31-41 yaş aralığında (% 58,4) olduğu söylenebilir. Katılımcıların çoğunluğunun medeni durum açısından evli (% 75,1), eğitim durumu açısından doktora mezunu (% 65,1), unvan açısından Dr. Öğr. Üyesi (% 31,2), Kastamonu Üniversitesindeki hizmet yılı açısından 0-5 yıl aralığında (% 47,6), meslekteki hizmet yılı açısından 6-11 yıl aralığında (% 42,4) olduğu, ulaşılan bulgulardandır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet			Yaş		
	Sayı	Yüzde (%)		Sayı	Yüzde (%)
Kadın	95	35,3	20-30	40	14,9
Erkek	174	64,7	31-41	157	58,4
Toplam	269	100,0	42-52	56	20,8
			53 ve üzeri	16	5,9
			Toplam	269	100,0
Medeni Durum			Eğitim Durumu		
	Sayı	Yüzde (%)		Sayı	Yüzde (%)
Evli	202	75,1	Lisans	15	5,6
Bekar	67	24,9	Yüksek Lisans	79	29,4
Toplam	269	100,0	Doktora	175	65,1
			Toplam	269	100,0

Unvan			KÜ Hizmet Yılı		
	Sayı	Yüzde (%)		Sayı	Yüzde (%)
Öğr. Gör.	58	21,6	0-5 Yıl	128	47,6
Arş. Gör.	70	26,0	6-11 Yıl	113	42,0
Arş. Gör. Dr.	12	4,5	12-17 Yıl	9	3,3
Uzman	2	0,7	18-23 Yıl	13	4,8
Dr. Öğr. Üyesi	84	31,2	24 Yıl ve Üzeri	6	2,2
Doçent	32	11,9	Toplam	269	100,0
Profesör	11	4,1			
Toplam	269	100,0			
Meslekteki Hizmet Yılı					
	Sayı	Yüzde (%)			
0-5 Yıl	65	24,2			
6-11 Yıl	114	42,4			
12-17 Yıl	27	10,0			
18-23 Yıl	34	12,6			
24 Yıl ve Üzeri	29	10,8			
Toplam	269	100,0			

3.2. Analiz ve Bulgular

Araştırmada, anket formlarından elde edilen verilerin analiz edilmesinde SPSS 20 istatistik programı kullanılmıştır. Sosyal sermaye ölçeği ile ilgili elde edilen verilere açımlayıcı faktör analizi yapılması neticesinde Tablo 2’de yer verilen bulgulara ulaşılmıştır. Sosyal sermaye ölçeğinin Türkçe uyarlamasının alındığı Turan (2013)’in çalışmasında, sosyal sermaye “sosyal ağlar”, “güven”, “karşılıklılık normu”, “kimlik”, “paylaşılan dil” ve “paylaşılan hikâyeler ve vizyon” olarak altı faktörde toplanmıştır. Tablo 2 incelendiğinde, faktör analizi neticesinde aynı ölçeğin kullanıldığı bu araştırmadaki 23 ifadenin beş faktörde toplandığı görülmektedir. Turan (2013)’in çalışmasından farklı olarak bu araştırmada “kimlik” ve “paylaşılan dil” boyutlarını ölçen değişkenler tek faktör altında toplanmıştır. Ölçekteki üç ifade (5,17,20) çapraz yüklenme eğiliminde oldukları için ölçekten çıkarılmıştır. Yirmi üç ifadeden oluşan ölçek üç ifade çıkarıldıktan sonra tekrar açımlayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Tekrarlanan analiz neticesinde sosyal sermaye kavramının ölçülmesine ilişkin 20 ifade “sosyal ağlar”, “güven”, “kimlik ve paylaşılan dil”, “paylaşılan hikâyeler ve vizyon” ve “normlar” olmak üzere 5 faktörde toplanmıştır. Tablo 2’den, sosyal sermaye ölçeği faktör yüklerinin ,522 ile ,920 aralığında değiştiği ve kabul edilebilir düzeyde olduğu (Kalaycı, 2014) görülmektedir. Ölçeğin toplam açıklanan varyansı % 74,590, KMO değeri ,902 ve Barlett testi değeri 3911,311, $p < 0,01$ önem düzeyinde anlamlılık göstermektedir. Ölçeğin iç tutarlılığını gösteren Cronbach Alfa katsayısı ,923 olup, sosyal sermaye ölçeğinin yüksek düzeyde güvenilir olduğu (Kalaycı, 2014) söylenebilir.

Tablo 2. Sosyal Sermaye Ölçeğine Ait Açımlayıcı Faktör Analizi Bulguları

Faktörler	İfadeler	Faktör Yüğü
1. Faktör: Sosyal Ağlar	Sosyal Sermaye3	,920
	Sosyal Sermaye4	,876
	Sosyal Sermaye2	,856
	Sosyal Sermaye1	,804
2. Faktör: Güven	Sosyal Sermaye8	,729
	Sosyal Sermaye9	,725
	Sosyal Sermaye 7	,703
	Sosyal Sermaye 6	,695
3. Faktör: Kimlik ve Paylaşılan Dil	Sosyal Sermaye 10	,651
	Sosyal Sermaye 15	,814
	Sosyal Sermaye 16	,802
	Sosyal Sermaye 14	,654
4. Faktör: Paylaşılan hikâyeler ve Vizyon	Sosyal Sermaye 19	,540
	Sosyal Sermaye 18	,522
	Sosyal Sermaye 23	,900
	Sosyal Sermaye 22	,895
5. Faktör: Normlar	Sosyal Sermaye 21	,885
	Sosyal Sermaye 12	,814
	Sosyal Sermaye 11	,725
	Sosyal Sermaye 13	,670
Toplam Açıklanan Varyans: 74,590		
KMO Değeri: ,902 Cronbach Alfa Katsayısı: ,923		

Araştırmada kullanılan motivasyon ölçeğine ilişkin açımlayıcı faktör analizi bulguları ise Tablo 3’te gösterildiği gibidir. Bu araştırmada kullanılan ve Mottaz (1985) tarafından geliştirilmiş olan motivasyon ölçeği “işte bağımsızlık”, “ilgi çekici iş” ve “görevin önemi”, “yardımsever iş arkadaşlığı”, “destekleyici yöneticilik”, “uygun çalışma koşulları”, “yükselme imkânları”, “adil ücret” ve “uygun yan haklar” olmak üzere 9 boyuttan oluşan bir ölçektir. Tablo 3 incelendiğinde, bu çalışmada da faktör analizi neticesinde dokuz faktörlü bir yapıya ulaşılmıştır. Dolayısıyla ulaşılan faktör analizi bulguları, orijinal ölçekteki (Mottaz, 1985) faktörlerle paralellik göstermektedir. Tablo 3 incelendiğinde, motivasyon ölçeğinin faktör yüklerinin ,501 ile ,918 aralığında ve kabul edilebilir düzeyde olduğu (Kalaycı, 2014) görülmektedir. Ölçeğin toplam açıklanan varyansı % 73,998, KMO değeri ,902 ve Barlett testi değeri 2492,370, $p < 0,01$ önem düzeyinde anlamlılık göstermektedir. Ölçeğin iç tutarlığını gösteren Cronbach Alfa katsayısının ,886 olup, motivasyon ölçeğinin yüksek düzeyde güvenilir olduğu (Kalaycı, 2014) söylenebilir.

Tablo 3. Motivasyon Ölçeğine Ait Açıklayıcı Faktör Analizi Bulguları

Faktörler	İfadeler	Faktör Yüğü
1.Faktör: Yükselme İmkânları	Motivasyon15	,749
	Motivasyon16	,728
	Motivasyon18	,582
	Motivasyon17	,563
2. Faktör: Uygun Çalışma Koşulları	Motivasyon13	,851
	Motivasyon12	,748
	Motivasyon11	,735
3. Faktör: İlgi Çekici İş	Motivasyon8	,673
	Motivasyon3	,661
	Motivasyon7	,654
	Motivasyon9	,541
4. Faktör: Görevin Önemi	Motivasyon4	,843
	Motivasyon6	,808
5. Faktör: İşte Bağımsızlık	Motivasyon1	,843
	Motivasyon2	,815
	Motivasyon5	,501
6. Faktör: Adil Ücret	Motivasyon20	,918
	Motivasyon21	,868
7. Faktör: Destekleyici Yöneticilik	Motivasyon10	,810
	Motivasyon19	,650
8. Faktör: Yardımsver İş Arkadaşlığı	Motivasyon22	,829
	Motivasyon14	,609
9. Faktör: Uygun Yan Haklar	Motivasyon24	,846
	Motivasyon23	,573
Toplam Açıklanan Varyans: 73,998		
KMO Değeri: ,859		Cronbach Alfa Katsayısı: ,886

Sosyal sermaye ve motivasyon ölçeklerine ilişkin verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini ölçmek için normallik testi yapılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığı, çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak tespit edilebilmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2,0 ile +2,0 arasında değer alması durumunda, verilerin normal dağıldığı söylenebilir (George ve Mallery, 2003). Tablo 4'te, ölçeklere ilişkin faktörlerin verilerinin ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri gösterilmektedir. Faktör verilerinin basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2,0 ile +2,0 arasında olması, verilerin normal dağıldığını göstermektedir.

Tablo 4. Faktör Verilerinin Ortalama, Standart Sapma, Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Faktörler	N	X	SS	Çarpıklık	Basıklık
Sosyal Sermaye	269	3,5440	,98733	-,706	,506
Sosyal Ağlar	269	4,0686	,99564	-1,451	1,159
Güven	269	3,0959	1,0177	-,149	-,338
Normlar	269	3,6356	,86414	-,912	1,042
Kimlik ve Paylaşılan Dil	269	3,5316	,95852	-,586	,068
Paylaşılan hikâyeler ve Vizyon	269	3,5204	1,0967	-,637	-,096
Motivasyon	269	3,5290	,94633	-,525	,345
Yükselme İmkânları	269	3,5604	1,0070	-,758	,540
Uygun Çalışma Koşulları	269	3,0520	1,1518	-,339	-,720
İlgi Çekici İş	269	3,5883	,91638	-,694	,806
Görevin Önemi	269	4,3699	,67554	-,966	1,616
İşte Bağımsızlık	269	4,1771	,61813	-,438	,337
Adil Ücret	269	2,2639	1,1741	,423	-,933
Destekleyici Yöneticilik	269	3,8996	1,0116	-1,104	1,142
Yardımsever İş Arkadaşlığı	269	3,5464	,87524	-,601	1,037
Uygun Yan Haklar	269	3,3215	1,1502	-,449	-,451

Ana değişkenler (sosyal sermaye ve motivasyon) arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya yarayan korelasyon analizi bulguları Tablo 5’te gösterilmiştir. Korelasyon değeri “r” ile gösterilmekte ve -1 ile +1 arasında değer almaktadır. Korelasyon analizinde “r” katsayısının artı değer alması değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki olduğu, eksi değer alması ise değişkenler arasında negatif yönlü ilişki olduğu anlamına gelmektedir (Sipahi vd., 2010: 144). Tablo 5 incelendiğinde, sosyal sermaye ile motivasyon ana değişkenleri arasında 0,526 değerinde, orta düzeyde (Kalaycı, 2014), %99 güven aralığında ($p<0,01$) pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir.

Tablo 5. Ana Değişkenler için Korelasyon Analizi

Ana Değişkenler	Sosyal Sermaye	Motivasyon
Sosyal Sermaye	1	
Motivasyon	,526**	1
** $p<0,01$ düzeyinde anlamlı		

Sosyal sermaye alt boyutları ile motivasyon arasındaki ilişkileri tespit etmek için korelasyon analizi yapıldığında Tablo 6’da gösterilen bulgulara ulaşılmıştır. Tablo 6’da görüldüğü gibi sosyal sermayenin alt boyutlarından “sosyal ağlar” ile motivasyon arasında 0,238 değerinde (çok zayıf düzeyde), “güven” ile motivasyon arasında 0,347 değerinde (zayıf düzeyde), “normlar” ile motivasyon arasında 0,320 değerinde (zayıf düzeyde), “kimlik ve paylaşılan dil” ile motivasyon arasında 0,445 değerinde (zayıf düzeyde) ve “paylaşılan hikâyeler ve vizyon” ile motivasyon arasında 0,625 değerinde (orta düzeyde), %99 güven aralığında ($p<0,01$) pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 6. Sosyal Sermayenin Alt Boyutları ile Motivasyon Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi

	MTV	SA	GVN	NRM	KvPD	PHvV
MTV	1					
SA	,238**	1				
GVN	,347**	,173**	1			
NRM	,320**	,367**	,557**	1		
KvPD	,445**	,405**	,648**	,641**	1	
PHvV	,625**	,273**	,453**	,472**	,555*	1

**p <0.01 düzeyinde anlamlı

MTV: Motivasyon, SA: Sosyal Ağlar, GVN: Güven, NRM: Normlar, KvPD: Kimlik ve Paylaşılan Dil, PHvV: Paylaşılan hikâyeler ve Vizyon

Sosyal sermaye ana değişkeninin, motivasyon üzerindeki etkisini ölçmek için yapılan regresyon analizi neticesinde Tablo 7'ye ulaşılmıştır. Tablo 7'de, regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı ($p=,000$) çıktığı görülmektedir. Sosyal sermaye, motivasyondaki bir birimlik değişimi %27,4 (Düzeltilmiş $R^2=,274$) düzeyinde açıklamaktadır. Sosyal sermayenin motivasyon üzerinde pozitif yönde ($\beta=,526$) anlamlı bir etkisi ($p=,000$) olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular öne sürülen H1 hipotezini desteklemiştir.

Tablo 7. Sosyal Sermayenin Motivasyona Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Bulguları

Model Özeti				Katsayılar			
Bağımlı Değişken: Motivasyon							
R^2	Düz. R^2	F	P	B	t	β	P
,277	,274	102,345	,000				
Sabit				1,998	12,999		,000
Sosyal Sermaye				,432	10,117	,526	,000

Sosyal sermaye alt boyutlarının motivasyon üzerindeki etkisini gösteren regresyon analizi bulguları Tablo 8'de gösterilmektedir. Tablo 8 incelendiğinde, regresyon modelinin istatistiki olarak anlamlı ($p=,000$) çıktığı görülmektedir. Sosyal sermayenin alt boyutları, motivasyondaki değişimi %39,7 (Düzeltilmiş $R^2=0,397$) düzeyinde açıklamaktadır. Bağımsız değişkenlerden paylaşılan hikâyeler ve vizyon boyutunun, motivasyon bağımlı değişkeni üzerinde pozitif yönlü ($\beta=,549$) anlamlı bir etkisi ($p=,000$) olduğu bulunmuştur. Tablo 8'den sosyal sermayenin alt boyutlarını içeren diğer bağımsız değişkenlerin (sosyal ağlar, güven, normlar ve kimlik ve paylaşılan dilin) motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı ($p>0,005$) görülmektedir. Elde edilen bulgular öne sürülen H7 hipotezini desteklemiş, H2, H3, H4, H5 ve H6 hipotezlerini ise desteklememiştir.

Tablo 8. Sosyal Sermaye Alt Boyutlarının Motivasyona Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Bulguları

Model Özeti				Katsayılar			
Bağımlı Değişken: Motivasyon							
R ²	Düz. R ²	F	P	B	t	β	P
,409	,397	36,332	,000				
Sabit				2,228	14,984		,000
Sosyal Ağlar				,029	,935	,050	,351
Güven				,023	,543	,036	,587
Normlar				-,047	-1,033	-,068	,302
Kimlik ve Paylaşılan Dil				,093	1,867	,141	,063
Paylaşılan hikâyeler ve Paylaşılan Vizyon				,271	9,404	,549	,000

Tablo 9’da araştırmada önerilen tüm hipotez testlerinin sonuçları gösterilmektedir. Tablo 9 incelendiğinde, ilgili yazın taraması neticesinde kurgulanan araştırma modeli doğrultusunda önerilen 7 hipotezden iki tanesinin (H1 ve H7) bulgular neticesinde desteklenmiş olduğu, diğer 5 hipotezin (H2, H3, H4, H5 ve H6) ise desteklenmediği görülmektedir.

Tablo 9. Tüm Hipotezlere İlişkin Hipotez Testlerinin Sonuçları

Hipotezler	Sonuçlar
H1: Sosyal sermaye motivasyonu anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.	Desteklendi
H2: Sosyal sermayenin alt boyutlarından “sosyal ağlar” boyutu motivasyonu anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.	Reddedildi
H3: Sosyal sermayenin alt boyutlarından “güven” boyutu motivasyonu anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.	Reddedildi
H4: Sosyal sermayenin alt boyutlarından “normlar” boyutu motivasyonu anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.	Reddedildi
H5: Sosyal sermayenin alt boyutlarından “kimlik” boyutu motivasyonu anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.	Reddedildi
H6: Sosyal sermayenin alt boyutlarından “paylaşılan dil” boyutu motivasyonu anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.	Reddedildi
H7: Sosyal sermayenin alt boyutlarından “paylaşılan hikâyeler ve paylaşılan vizyon” boyutu motivasyonu anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.	Desteklendi

Sonuç ve Öneriler

Araştırma neticesinde, sosyal sermaye ana değişkeninin motivasyonu pozitif yönde ve anlamlı etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla H1 hipotezi doğrulanmıştır. Araştırma kapsamında, sosyal sermayenin alt boyutlarının motivasyon üzerindeki etkisini irdeleyen altı alt hipotezden bir tanesi desteklenmiş, diğer beş tanesi ise reddedilmiştir. Araştırma bulguları bir bütün

olarak değerlendirildiğinde, ana hipotezin ve alt hipotezlerden birinin kabul olmuş olması nedeniyle, sosyal sermayenin motivasyonu etkileyebileceği ileri sürülebilir.

Ulaşılan bulgular, yazındaki, sosyal sermayeyi bağımsız değişken ve motivasyonu bağımlı değişken olarak irdeleyen ilgili araştırmaların bulgularıyla karşılaştırıldığında, H1 hipotezi bulgusunun bazı araştırmalar tarafından desteklendiği görülmektedir. Turan (2013), sosyal sermayenin bilgi paylaşımına etkisinde motivasyonun aracılık rolünü araştırdığı doktora tez çalışmasında sosyal sermayenin motivasyonu anlamlı bir şekilde pozitif yönde etkileyen bir değişken olarak işlev gördüğünü bulgulamıştır. Jeong (2011) da doktora tez çalışmasında benzer şekilde sosyal sermayenin motivasyonu anlamlı etkilediği bulgusuna ulaşmıştır.

Kırel vd. (2016), çalışmalarında, bankacılık sektöründe sosyal sermaye, motivasyon ve performans yönetimi kavramları arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Araştırmada, bireylerin aile ve arkadaşlık bağlarını geliştirmelerinin ya da yakın çevreleriyle geliştirdikleri ilişkilerin, onların içsel motivasyonlarını artırabileceği belirtilmiştir. Çalışmada, bireylerin yakın çevresiyle geliştirdiği iyi ilişkilerin onların motivasyonlarını artıracığından dolayı, bunun çalışanların performanslarını pozitif yönde etkileyebileceği ifade edilmiştir. Araştırmada, motivasyonun hem sosyal sermaye bağımsız değişkeniyle bağımlı değişken olarak ilişki içinde olduğu, hem de sosyal sermayenin birey performansını artırmasında aracı değişken olarak işlev gördüğü bulgulanmıştır.

Boydak Özcan vd. (2019), çalışmalarında sosyal sermayenin boyutlarının öğretmenlerin motivasyon düzeylerine ve iş memnuniyetine etkisini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, sosyal sermayenin öğretmenlerin motivasyonunu etkilediği bulgulanmıştır. Öğretmenlerin, sosyal sermayesi yüksek örgütlerde çalışmaları halinde motivasyon düzeylerinin de artacağı öngörülmektedir. Bir diğer çalışma olan Kroll ve Tartardini'nin (2019) çalışmasında, kamu görevlilerinin motive edilip, iş yerinde tutulabilmeleri üzerinde sosyal sermayenin etkisi araştırılmıştır. Dört yıl boyunca elde edilen bulgular sonucunda, sosyal sermayenin motivasyonu pozitif yönde doğrudan etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu araştırmada da Turan (2013), Jeong (2011), Kırel vd. (2016), Boydak Özcan vd. (2019) ve Kroll ve Tartardini'nin (2019) araştırmalarında bulgulandığı üzere, bireylerin sosyal sermayelerindeki artış, onların motivasyonlarını da artırabilmektedir. Dolayısıyla araştırma bulgularının,

yazındaki ilgili araştırmaların bulgularıyla paralellik göstermekte olduğu yazılabilmektedir

Sonuç olarak, Kastamonu Üniversitesinde çalışan akademisyenlerin sosyal sermaye düzeyleri artırıldığında motivasyonlarının da artış gösterme eğiliminde olacağı görülmektedir. Sosyal sermaye ile geliştirilen ilişkiler, akademisyenler arasındaki bağı kuvvetlendirebilmektedir. Kuvvetlenen sosyal bağlar ile bireyler arasında güven duygusu oluşmaktadır. Bireyin bulunduğu ortamdaki diğer bireylere güvenmesi, orada oluşan normları kabul etmesi ve uygulaması daha kolay sağlanabilmektedir. Bireyin sosyal bağ kurduğu bir toplum ya da örgütte kendisini o örgüte ait hissetmesiyle kimlik bilinci oluşabilmektedir. Aynı duyguları yaşıyan bireylerin oluşturduğu örgütsel dil ile anlaşmaları daha kolay olabilmektedir. Paylaşılan dil sayesinde işlem maliyetleri düşebilmektedir. Bu duygu ve düşüncelerin yeni katılımcılara aktarılması ise paylaşılan hikâyeler ve paylaşılan vizyon boyutu ile sağlanabilmektedir. Araştırmada, tüm bu gelişim süreci içinde bulunan bireylerin yükselen sosyal sermayeleri ile motivasyonlarının da yükseleceği sonucuna varılmaktadır.

Örgütler, daha etkin ve verimli çalışma için bireylerin motivasyonlarını yükseltmek amacıyla çeşitli araçlar kullanabilir. Örgüt içinde bireylerin de kendi motivasyon araçlarını kullanarak iş yapmaya istek duymaları sağlanabilir. Sosyal sermayenin motivasyona pozitif yönlü anlamlı etkisinin ortaya konduğu araştırmada, sosyal sermayenin motivasyon için gerekli bir araç haline getirilmesi gerektiği söylenebilir. Üniversitelerde, akademisyenlerin sosyal sermayelerini geliştirmek amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlenebilir. Onların kendi aralarında ve üniversiteleri ile aralarındaki bağın güçlendirilmesi için faaliyetler gerçekleştirilebilir. Paylaşılan bir vizyon oluşturmak için elde edilen başarıların akademisyenler arasında etkin bir şekilde duyurulması sağlanarak, sosyal sermayenin motivasyonu etkileyen önemli bir unsur olduğu kabul edilebilir.

Sosyal sermaye ile motivasyon arasındaki ilişkiyi inceleyecek olan araştırmacılar açısından bakıldığında, bu araştırma sadece Kastamonu Üniversitesinde çalışan akademisyenler üzerinde yapılmıştır. Bu nedenle aynı araştırma, farklı illerde, farklı üniversitelerde veya aynı ilde bulunan farklı üniversitelerde karşılaştırma amacıyla yapılarak farklılık veya benzerlik olup olmadığı incelenebilir. Ayrıca, farklı sektörlerde, farklı meslek grupları üzerinde de çalışmalar yapılip, çeşitli kıyaslamalar yapılabilir. Aynı çalışma, sadece çalışanlar üzerinde değil örgütlerin yöneticileri üzerinde de uygulanabilir. Bunun yanında, sosyal sermaye ile motivasyon arasındaki ilişki incelenirken çeşitli değişkenler de araştırmaya dahil edilip inceleme konusu yapılabilir.

Kaynaklar

- ADLER, Paul Simon ve Kwon, Seok Woo (2002), “Social Capital: Prospects for A New Concept”, *The Academy of Management Review*, Vol. 27, No. 1, pp. 17-40.
- AKIN ACUNER, Şebnem (2010), *Örgüt Kültürünü Oluşturan Unsurların Çalışanlar Üzerindeki Motivasyonel Etkileri*, Ankara, Milli Prodüktivite Merkezi.
- ANDERSON, Marc H. (2008), “Social Networks and the Cognitive Motivation to Realize Network Opportunities: A Study of Managers Information Gathering Behaviors”, *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 29, pp. 51-78.
- ANEIL, Karen Mishra (1996), *Organizational Responses to Crisis: The Centrality of Trust, Trust in Organizations*, Newbury Park, CA: Sage.
- ANTONI, Giacomo Degli (2009), “Intrinsic vs. Extrinsic Motivations to Volunteer and Social Capital Formation” *KYKLOS*, Vol. 62, No. 3, pp. 359–370.
- ARISOY, Burcu (2007), *Örgütsel İletişimin Motivasyon ve İş Doyumu Üzerine Etkileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AYGIN, Aslı Nur (2007), *Performans Değerleme ile Çalışanların Motivasyonu Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Uygulama*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BAYSAL, Ayşe Can (1993), *Çalışma Yaşamında İnsan*, İstanbul, Avcıol Basım-Yayın.
- BİRKAN, Kemal Can (2009), *Çalışanların Motivasyonel Öncelikleri ve Bir Motivasyon Faktörü Olarak Liderliğin Önemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BOURDIEU, Pierre (1985), “The Forms of Capital”, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Ed. By. J. G. Richardson, *New York: Greenwood Press*.

- BOYDAK ÖZAN, Mukadder, Özdemir Tuncay, Yavuz ve Yaraş, Zübeyde (2019), “The Effects of Social Capital Elements on Job Satisfaction and Motivation Levels of Teachers”, *European Journal of Education Studies*, Vol. 3, No. 4, pp. 49-68.
- CARRİE, Leana ve Burren, Harry (1999), “Organizational Social Capital and Employment Practices”, *The Academy of Management Review*, Vol. 24, No. 3, pp. 538-555.
- CHANG, Hsin Hsin ve Chuang, Shuang Shii (2011), “Social Capital and Individual Motivations on Knowledge Sharing: Participant Involvement as a Moderator”, *Information ve Management*, Vol. 48, No. 1, pp. 9-18.
- CHIU, Chao Min, Hsu, Meng Hsiang ve Wang, Eric T.G. (2006), “Understanding Knowledge Sharing in Virtual Communities: An integration of Social Capital and Social Cognitive Theories”, *Decision Support System*, Vol. 42, No. 3, pp. 1872-1888.
- COHEN, Don ve Prusak, Laurence (2001), *Kavrayamadığımız Zenginlik*, Çev. Ahmet Kardam, İstanbul, Mess Yayınları.
- COLEMAN, James (1988), “Social Capital in the Creation of Human Capital”, *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, pp. 95-120.
- COLEMAN, James (1990), *Foundations of Social Theory*, Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press.
- ÇAKAL, Önder, Ünsar, Sinan ve Oğuzhan, Adil (2011), “Özel ve Kamu Hastane Yöneticilerinin Motivasyon Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 14, Sy. 25, ss. 157-174.
- ÇALIŞKUR, Ayşem ve Demirhan, Ayşe (2013), “İçsel Güdülenme Envanteri Dilsel Eşdeğerlik Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, Sy. 4, ss. 52-74.
- ÇOLAK ALSAT, Oylun (2016), *Çalışan Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin İş Tatminine Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- DESS, Gregory G. ve Shaw, Jason D. (2001), “Voluntary Turnover, Social Capital and Organizational Performance”, *Academy of Management Review*, Vol. 26, No. 3, pp. 446-456.

- DOUGLAS, James Orton & Weick, Karl E. (1990), “Loosely Coupled Systems: A Reconceptualization”, *Academy of Management Review*, Vol. 15, No. 2, pp. 203-223.
- DÜNDAR, Süleyman ve Özutku, Hatice & Taşpınar, Fatih (2007), “İçsel ve Dışsal Motivasyon Araçlarının İşgörenlerin Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme”, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sy. 2, ss. 105-119.
- EKİNCİ, Abdurrahman (2010), *Okullarda Sosyal Sermaye*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- EREN, Erol (2015), *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, İstanbul, Beta Basım Yayın.
- EROĞLU, Feyzullah (1995), *Davranış Bilimleri*, İstanbul, Beta Basım Yayın.
- ERSARI, Göknur ve Naktiyok, Atılhan (2012), “İşgörenin İçsel Ve Dışsal Motivasyonunda Stresle Mücadele Tekniklerinin Rolü”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.16, Sy. 1, ss. 81-101.
- ERSELCAN, Feray (2009), *Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Sivas, Kayseri, Yozgat Bölgesinde Bir Araştırma*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas.
- FERLANDER, Sara (2007), “The Importance of Different Forms of Social Capital for Health,” *Acta Sociologica*, Vol. 50, No. 2, pp. 115-128.
- FEY, Carl F. (2005), *Opening The Black Box of Motivation: A Cross Cultural Comparison of Sweden and Russia*, Stockholm School of Economics, Saint Petersburg, Russia Federation.
- FUKUYAMA, Francis (2005), *Güven, Sosyal Erdemler ve Refahın Artırılması*, Çev. Ahmet Buğdaycı, İstanbul, İş Bankası Yayınları.
- GEORGE, Darren ve Mallery, Paul (2003), *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, Boston, MA: Allyn & Bacon.
- GÖKSEL, Aykut, Aydınant, Belgin ve Bingöl, Dursun (2010), “Örgütlerde Bilgi Paylaşım Davranışı: Sosyal Sermaye Boyutundan Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 65, Sy. 4, ss. 87-109.
- GÜMÜŞ, Sefer ve Sezgin, Beşir (2012), *Motivasyonun Örgütsel Bağlılığa ve Performansa Etkisi*, İstanbul, Hiperlink Yayınları.

- GÜVEN, H. Sami (1981), *İşgörenlerin Güdülenmesinde Bireysel Kümesel ve Örgütsel Değişkenler*, Ankara, Sevinç Matbaası.
- HAGEMANN, Gisela (1997), *Motivasyon El Kitabı*, Çev: Göktuğ Aksan, İstanbul, Rota Yayınları.
- HOPPE, T. (2004), *The Relationship Between Front-Line Leadership and Employee Satisfaction and Motivation*, Canada, Royal Roads University.
- <https://www.kastamonu.edu.tr/index.php/tr/idari-birimler/anamenu-personelddb-tr>. Erişim Tarihi: 03.10.2019
- JEONG, So Won (2011), *Impacts of Social Capital on Motivation, Institutional Environment, and Consumer Loyalty toward a Rural Retailer*, Ohio State University, Unpublished Doktoral Thesis, Ohio State.
- KALAYCI, Şeref (2014), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 6. Baskı, Ankara, Asil Yayın Dağıtım.
- KANOĞLU, Burhan (2007), *Çalışan Memnuniyeti ve Motivasyonuna Etki Eden Unsurlar: İSTAÇ A.Ş. Örnek Uygulama*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KANTAR, Hüseyin (2008), *İşletmede Motivasyon*, İstanbul, Kum Saati Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet (2007), *Motivasyon Teorileri Kapsamında Uygulanan Özendirme Araçlarının İşgören Performansına Etkisi ve Bir Uygulama*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KARATEPE, Selma (2005), *Örgütlerde İletişim Güdüleme İlişkisi*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- KESKİN, Burcu (2008), *Çalışanların Performanslarını Arttırmada Bir Araç Olarak Motivasyon ve Motivasyon Teknikleri*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KIREL, Çiğdem, Topgül, Seda ve Altınok, Ahmet (2016), "Bankacılık Sektöründe Sosyal Sermaye, Motivasyon ve Performans Yönetimi Arasındaki İlişkinin Analizi", *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, C.18, Sy. 2, ss. 17-40.

- KOÇEL, Tamer (2010), *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul, Beta Yayınevi.
- KROLL, Alexander ve Tantardini, Michele (2019), “Motivating and Retaining Government Employees: The Role of Organizational Social Capital”, *International Public Management Journal*, Vol. 22, No. 2, pp. 232-253.
- KÜÇÜKAHMET, Leyla (2001), *Sınıf Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul, Nobel Yayınevi.
- KWON, Seok Woo ve Adler, Paul S. (2014), “Social Capital: Maturation of A Field of Research”, *Academy of Management Review*, Vol. 39, No. 4, pp. 412-422.
- LIAO, Jianwen ve Welsh, Harold (2005), “Roles of Social Capital in Venture Creation: Key Dimensions and Research Implications”, *Journal of Small Business Management*, Vol. 43, No. 4, pp. 345-362.
- LUNDY, Olive ve Cowling, Alan (1996), *Strategic Human Resource Strategy*, London, Routledge Publishing.
- LUTHANS, Fred (2011), *Organizational Behavior: An Evidence-Based Approach*, New York, McGraw-Hill.
- Mc ALLISTER, Daniel J. (1995), “Affect and Cognition Based Trust as Foundations For Interpersonal Cooperation in Organizations”, *Academy of Management Journal*, Vol. 38, No. 1, pp. 24-59.
- McGREGOR, Douglas (1970), *Örgütün İnsan İlişkileri Yönü*, Çev. Doğan Energin, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınevi.
- MERT, Gözde ve Yılmaz, Osman (2019), “Sosyal Sermayenin Müşteri Memnuniyetine Etkisinde Motivasyonun ve Operasyonel Yeteneklerin Rolü Bilişim Sektöründe Bir Araştırma”, *Turkish Studies Economics, Finance, Politics*, C. 14, Sy. 2, ss. 579-603.
- METZ, Isabel ve Tharenou, Phyllis (2001), “Women’s Career Advancement: The Relative Contribution of Human and Social Capital”, *Group and Organizational Management*, Vol. 26, No. 3, pp. 312- 342.
- MISIRDALI, Fulya (2006), *Örgüt İçi Bilgi Paylaşımında Sosyal Sermayenin Etkisi: Kütahya Porselen A.Ş.’de Bir Uygulama*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

- MOTTAZ, Clifford J. (1985), “The Relative Importance of Intrinsic and Extrinsic Rewards as Determinants of Work Satisfaction”, *The Sociological Quarterly*, Vol. 26, No. 3, pp. 365-385.
- NAHAPIET, Janine ve Ghoshal, Sumantra (1998), “Social Capital, Intellectual Capital, and The Organizational Advantage”, *Academy of Management Review*, Vol. 23, No. 2, pp. 242-266.
- OFORI, Dan ve Sackey, Jocelyn (2010), “Assessing Social Capital for Organizational Performance: Initial Exploratory Insights from Ghana”, *Organizations and Markets in Emerging Economies*, Vol. 1, No. 2, pp. 71-91.
- ÖZCAN, Burcu (2011), *Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ÖZDEMİR, Ali (2016), *Yönetim Biliminde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar*, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım.
- ÖZDEMİR, Aytül Ayşe (2007), *Sosyal Ağ Özellikleri Bakış Açısıyla Sosyal Sermaye ve Bilgi Yaratma İlişkisi: Akademisyenler Üzerinde Yapılan Bir Alan Araştırması*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.
- ÖZEN, Şükrü ve Aslan, Zuhul (2006), “İçsel ve Dışsal Sosyal Sermaye Yaklaşımları Açısından Türk Toplumunun Sosyal Sermaye Potansiyeli: Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi (Ostim) Örneği”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 12, ss. 130-161.
- PUTNAM, Robert (2000), *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon and Schuster.
- SAYĞAN TUNÇAY, Sahra (2016), *Asil ve Vekil İlişkilerinin Sosyal Ağ Analiziyle İncelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- SAYĞAN TUNÇAY, Sahra (2019), *Sosyal Sermayenin Yönetimi*, İçinde Çetin, S; Sadykova, G. ve Sırkıntoğlu Yıldırım, Ş. (Edt.). *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları*, Ankara, Gazi Kitabevi, ss. 269-296.

- SAYĞAN TUNÇAY, Sahra, Süral Özer, Pınar ve Tozkoparan, Güler (2015), “Yerel Yazında Sosyal Sermaye Araştırmaları: Odaklar ve Boşlukların Sosyal Ağ Analizi ile İncelenmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, C. 16, Sy. 2, ss. 71-89
- SETHI, Rajesh ve Compeau, Larry (2002), “Social Construction Organizational Identity and Market Orientation of the Firm”, *American Marketing Association Proceeding*, Vol. 13, pp. 407-415.
- SİPAHİ, Beril, Yurtkoru, E. Serra ve Çinko, Murat (2010), *Sosyal Bilimlerde SPSS’le Veri Analizi*, İstanbul, Beta Basım Yayın.
- STEERS, Richard M. ve Porter Lyman W. (1991), *Motivation and Work Behavior*, New York, Graw-Hill.
- ŞAVKAR, Erman (2011), *Sosyal Sermayenin Unsurları ve Ekonomik Kalkınmayla İlişkisi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- TAJFEL, Henri ve Turner, John C. (1985), “The Social Identity Theory of Intergroup Behaviour, The Psychology of Intergroup Relations,” Edt. John T. Jost & Jim Sidainus, *Political Psychology: Key Readings* (pp. 276–293). Chicago, Nelson Hall, Psychology Press.
- TERZİ, Ali Rıza (2000), *Örgüt Kültürü*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- TÖREMEN, Fatih (2002), “Okullarda Sosyal Sermaye: Kavramsal Bir Çözümleme”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Sy. 32, ss. 556-573.
- TSAI, Wenpin ve Ghoshal, Sumantra (1998), “Social Capital and Value Creation: The Role of Intrafirm Networks”, *Academy of Management Journal*, Vol. 41, No. 4, pp. 464-476.
- TURAN, Aygül (2013), *Sosyal Sermayenin Bilgi Paylaşma Tutumuna Etkisi: Motivasyonun Bu Etkideki Rolü Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- TURGUT, Ercan (2013), *Sosyal Sermaye ve Bilgi Paylaşımı Davranışının Yenilikçilik İklimine Etkisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

- TÜMGAN, Cengiz (2007), *Kamu Örgütlerinde Motivasyon ve İş Tatmini*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş.
- TÜYLÜOĞLU, Şevket (2006), “Sosyal Sermaye, İktisadi Performans ve Kalkınma: Bir Yazın Taraması”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, C. 6, Sy. 12, ss. 14-61.
- USLU, Erhan (2019), *Doğrudan Pazarlama Çalışanlarında Duygusal Zeka, Performans Algısı, Motivasyon İlişkisi: Ankara İli Çağrı Merkezi Çalışanları Örneği*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.
- WOOLCOCK, Michael (1998), “Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework”, *Theory and Society*, Vol. 27, No. 2, pp. 151-208.
- YANG, Shu Chen ve Farn, Cheng Kiang (2009), “Social Capital, Behavioural Control, and Tacit Knowledge Sharing-A Multi-İnformant Design”, *International Journal of Information Management*, Vol. 29, No. 3, pp. 210-218.
- YÜKSEL, Öznur (1998), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ankara, Gazi Kitabevi.

TÜMELLER VE ÖZELLİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN REALİZM VE TROP KURAMLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Faruk YORGUN¹

Geliş:08.07.2020 / Kabul: 12.11.2020

DOI: 10.29029/busbed.749321

Öz

“Kar beyazdır” gibi bir önermede karın beyaz olduğunu neye dayanarak söyler ve karın beyaz olduğunu nasıl biliriz? Bu türden bir önermenin, yani karın neden beyaz olduğunun cevabı farklı kuramlarca ele alınmıştır. Örneğin realist kuramlar beyazlık diye bir tümelin var olduğunu iddia ederken, trop kuramlar karın beyaz olma özelliğine sahip olmasından daha doğru bir ifadeyle beyaz olma tropuna sahip olduğundan dolayı beyaz olarak tanımladığını iddia eder. Her iki kuramın cevaplarının arasındaki en temel ayrım, biri tümel diye bir şeyin varlığını kabul ederken (Realist kuramlar) bir diğeri karın beyaz olduğunu söylemek için bir tümele gerek olmadığını (Trop kuramları) kabul etmesidir.

Bunun yanında tümel ve özellik arasındaki ilişki de benzer bir şekilde sorunludur. Realist kuramlarda, hepsinde değil, özellik ve tümel aynı şey olarak kabul edilirken, nominalist kuramlarda tümel ve özelliklerin varlıkları dahi kabul edilmez. Bunun yanında trop kuramları, tümeli reddetmelerine rağmen özelliklerin var olduğunu kabul eder.

Bu çalışmada tümel ve özellik arasındaki ilişki realist ve trop kuramlarının iddiaları bağlamında değerlendirilecektir. Bu değerlendirmelerin nihayetinde nesneye ilişkin bilginin izahında trop kuramların neden başarılı oldukları açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tümeller, Özellikler, Realizm, Trop Kuramlar, Nominalizm.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Bölümü, farukyorgun@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7097-4618>.

THE EVALUATION OF THE RELATION BETWEEN UNIVERSALS AND PROPERTIES IN TERMS OF REALISM AND TROP THEORIES

Abstract

On what grounds do we say the proposition “Snow is white” is true or how do we know that snow is white? There are different approaches to answer and explain why snow is white from different perspectives. For instance, according to realist theories there is a whiteness universal to explain why snow is white. However, this claim is unacceptable for tropes theories, and to them, there is not such a universal as whiteness. According to tropes theories, the answer of how we know snow is white is that there is the property of being white and by means of this property, we know the reason why snow is white.

The relation between universals and properties is also problematic. While in most realistic theories, the universal and property are accepted to be the same, the existence of universals and properties is not accepted in nominalist theories. On the other hand, even though tropes theories deny universals, they accept the existence of properties.

In this study, the relation between universals and properties will be evaluated in realist and tropes theories. As a result of this analysis, the reason why tropes theories are more successful approach than other theories concerning our knowledge of objects will be expounded.

Keywords: *Universals, Properties, Realism, Tropes, Nominalism.*

Giriş

“Benim arabam beyazdır.”, “Benim kızım mavi gözlüdür.”, “İnsan düşünen bir hayvandır.” vb. önermeleri neye göre kurarız? Daha açık bir ifadeyle araba, kız ve insan kavramlarını hangi kıstasları göz önünde bulundurarak tanımlıyoruz? Kendisinden hareket ettiğimiz bir ilk anlam var mıdır yoksa anlam dediğimiz şey daha sonradan kullanımda ortaya çıkan bir şey midir? Tanımladığımız bir nesnenin tanımının diğer aynı nesnelere için de geçerli olduğu ortak kanısına nereden varırız? Bu nesnelere arasında herhangi bir fark yok mudur? Ya da benzer durum ve koşullara sahip olan şeyleri mi aynı olarak tanımlıyoruz? Anlamı belirlemede tikelden mi yoksa tümelden mi yola çıkmak gerekir ya da her ikisini de dışarıda mı bırakmak gerekir? vb. sorular daha da türetilir. Burada amaçladığımız bir şeyin tanımı yapılırken ne türden bir yaklaşımın temele alındığını araştırmaktır.

Felsefe tarihi içerisinde buna benzer sorular sorulmuş ve bu sorulara farklı cevaplar verilmiştir. Felsefe literatüründe “tümeller problemi” olarak

bilinen problemin ana tartışmalarından biri de yukarıdaki bazı soruların cevaplarının neden tümel veya tikele dayandırıldığı ile ilgili olduğu söylenebilir. Örneğin benim arabamı beyaz olarak tanımlamamın nedeni “beyazlık” diye bir tümelin var olmasından mıdır? Beyazlık var olduğundan ben de arabamı o beyazlığa dayanarak mı beyaz olarak tanımlayabiliyorum? Bu türden tümel bir varsayımın kökeni, Platon felsefesine dek uzanır. Platon, tümeleri hakikat olarak tanımlar. Bu tümeler, sanılar dünyasında değil idealar dünyasında vardırırlar. Ancak Aristoteles, tümeli reddetmeden, sadece tümelerin bilgisine tikellerden yola çıkarak ulaşabileceğimizi söyleyerek tümelin kaynağını yaşadığımız dünyaya indirger.

Tümeler tartışması felsefe tarihi boyunca süregelen ve halen çağdaş tartışmaların da yönünü tayin eden önemli bir felsefi problemidir. Dolayısıyla bu tartışma çerçevesinde realizm, nominalizm ve trop gibi kuramlar ortaya atılmıştır. Realizmde tümelerin varlığı savunulurken, nominalizm ve trop kuramlarında tümelere gerek olmadığı düşüncesi savunulmuştur. Doğal olarak bilginin kaynağı konusu farklı tartışmaların varlığı nedeniyle halen güncelliğini korumaktadır. Tam da bundan dolayı tümeler sadece yapısal bir problem olarak araştırılmamakta, bunun yanın da özellikle de 20. yüzyılda tartışmanın semantik yönü de ön plana çıkmaktadır. Pek tabii olarak tümeler problemi, birçok bakımından yeniden ele alınmış ve buna mukabil farklı tartışmalar da kaçınılmaz bir şekilde öne sürülmüştür.

Biz, bu çalışmada tümeler tartışması söz konusu olduğunda özelliklerin realist ve trop kuramları açısından ne türden bir konuma sahip olduklarını ve özellikler ile tümeler arasında ne türden bir ilişkinin var olduğunu araştıracağız.

Realizm ve Trop Kuramları Açısından Tümel ve Özellik Sorunu ve Çözümleri

Özellikler dendiğinde anlaşılan şey nedir? Özellikler nesnenin sahip olduğu kendinde bir şey mi yoksa yüklemimizin anlamları mıdır? Şayet özellikler nesnelere ortak bulunan bir şeyse o zaman söz konusu nesnelere tanımlanmasında özelliklerin rolü nedir? Bir nesne ya da herhangi bir şey tanımlandığında üzerine konuştuğumuz nitelikler, ilinekler vb. özellik midir? Şayet özellikler birçok şeyin tanımlanmasında belirleyici bir rol oynuyorsa tümelden farkı nedir? Örneğin kırmızı olma özelliğine sahip bir şeyi tanımlarken onun kırmızı olmasına atıfta bulunuruz. Onun kırmızı olma özelliği ile kırmızılık tümeli arasında bir benzerlik ilişkisi var mıdır? Tümeler ve özellikler aynı şey midir?

Yukarıdaki sorulardan da anlaşıldığı üzere, özelliklerden kast edilen şey aslında çok da açık değildir. Dolayısıyla özellikten ne anlaşıldığı bir bakıma, filozofun onu hangi bağlamda ele aldığıyla doğrudan ilgilidir. Ancak buna rağmen, yine de özellikler hakkında genel bir tanım yapmak mümkündür. Özellik, nitelik ve ilişkilerin tümünü bir arada ifade etmek için kullandığımız bir terimdir (Denkel, 1986: 127). Özellik, nitelik ve ilişkilerin hepsini bir arada tutan daha genel bir ifade olarak kullanılmıştır. Yani bir bakıma, nitelik, ilişki, ilinek, tür vb. şeylerin çoğunun aynı çatı altında toplanmasına özellik diyoruz. Elbette yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bu özelliğin genel bir tanımıdır ancak bütünüyle geçerli bir tanım olmadığını söyleyebiliriz.

Özellikler ve tümeller arasındaki ilişkiyi detaylandırmadan önce özellikler ve tümelleri reddedenlerin olduğunu belirtmekte yarar vardır. Armstrong tümeller ve özellikleri reddedenlerin iki çeşit argüman öne sürdüklerini ifade eder: Bunlar *yüklemler ve tümeller sorunu* argümanlarıdır (Armstrong, 2004: 161). Bu argümanlar temele alınarak, bazı kuramlar tarafından (Nominalist kuramcılar tümeller ve özellikleri yok sayarken Trop kuramcılar sadece tümeli yok sayarlar) özellikler ve tümeller yok sayılırlar. Elbette bu problem, Armstrong tarafından “Gelişigüzel Bir Problem (*Promiscuity Problem*)” olarak tanımlanır (Armstrong, 2004: 162). Dolayısıyla Armstrong gibi realist biri için tümeller ve özellikler söz konusu olduğunda yukarıda ifade edilen yüklem ve tümeller sorunu gelişigüzel bir problem olarak kabul edilir.

Peki, insan neden nesne veya diğer şeyleri bilgi konusu yaptığında özelliklerden yola çıkarak tanımlar? İnsan yapısı gereği mi bu türden bir bilme sürecine girer? Denkel, insanın anlığı ile özellikler ve tümeller arasında bir ilişki kurduğunu belirtir. Ona göre, insan anlığı kurduğu kavramsal çerçeve dolayısıyla özellikleri tümel olarak değerlendirir. Buna ek olarak özellikler, nesnelere gibi tikel değildir; çünkü ona göre; bir tek özellik aynı zamanda birden çok nesnede örneklenir (Denkel, 1986: 128). Tıpkı tümel olan bir özelliğin birçok nesnede örneklenmesi gibi. İnsan anlığı neden özellikleri tikel olarak algılamaya yatkın değildir? Daha açık bir ifadeyle, özellik denen şey neden nesne gibi tek değildir ve özellik neden birden fazla şeyde aynı anda bulunur? Bu durum gerçekten de böyle midir yoksa insan anlığının yapısıyla ilgili olduğundan mı böyle algılanır? Şayet özellik denen şey, birden fazla nesne ve tikelde ortak bir nitelik olarak bulunuyorsa— yuvarlak olma, kare olma, kırmızı olma, sert olma vb.— o halde özellik ve tümel arasında bir ilişki var mıdır? Varsa bu ilişki ne türden bir ilişkidir? Özellik de bir anlamda tümel olarak kabul edilebilir mi? Özellikler herhangi bir tikelin anlamı söz konusu olduğunda bir

role sahip midir, sahipse ne türden bir role sahiptir? Özelliklerin de, tıpkı tümelerde olduğu gibi, gerçekte var olma ya da olmama gibi bir durumu söz konusu mudur?

Lewis, tümel ve özelliklerin aynı olduğunu savunan bazı düşünürlerin tersi bir konumda yer alır. O tümel ve özelliklerin aynı şeyler olmadıklarını ve aralarında iki temel farkın olduğunu iddia eder: (1) Aralarındaki ilk fark onların örneklemeleriyle (instantiation) ilgilidir. Tümel örneklediği her yerde bütünüyle mevcut olurken, bir özellik tam tersine etrafa yayılmıştır. Bundan dolayı da tümeller, özelliklerin yapamadığı, gerçekliği bir araya getirir. (2) Bir diğer fark ise tümel ve özelliklerin çokluklarıdır (Armstrong'un tümeller seyrek teorinin aksine). Burada ortaya çıkan temel sorunlardan biri değillemesi (negasyonu) olan şeyler kullanıldığında— altın olmayan, kırmızı olmayan, sert olmayan vb.— o değillemelerin ortak bir tümelde nasıl bir araya getirileceğidir (Lewis, 2004: 190-191). Dolayısıyla tümel olan bir beyazlığın değillemesi olan beyaz olmayanların da ifade edildiği yeni bir tümele ihtiyaç olacaktır. Bu durumda tümeller hiç de Armstrong'un dediği gibi seyrek olmayacaklardır. Kısacası Lewis, tümel ve özelliklerin aynı şeyler olmadığını ve aralarında yukarıda belirttiğimiz türden iki temel farkın olduğunu iddia eder.

Özellik ve yüklem arasında ne türden bir anlam ilişkisi vardır ya da bu türden bir ilişki söz konusu mudur? A gibi bir öznenin F gibi yüklemle tanımlanması nasıl mümkündür? Yapılan şey A öznesinin F özelliğine sahip olması mıdır? A'nın F gibi bir özelliğe sahip olması A'nın anlamına nasıl ilişkin olur? Mellor, özellikler söz konusu olduğunda onların bağımlı (contingent) özellikler olduğunu söyler. Bu saptamayı yaparken Ramsey'in Σ cümlesindeki kuralların belirlenmesi durumunda koşullara bağlı özelliklerin var olacaklarını belirtir (Mellor, 2004: 260). Ancak Mellor'un üzerine asıl yoğunlaştığı özelliklerin var olup olmadığı değil, somut tikellerin bağımlı özellikleridir. Bununla beraber özellikler nasıl olur da yüklemelerin anlamlarına ilişkin olur? sorusunu araştırır (Lewis, 2004: 260). Dolayısıyla Mellor, "a kırmızıdır" türünden bir önerme söz konusu olduğunda ve a'ya kırmızıdır dediğimizde a ile kırmızıdır'ın arasındaki ilişki nasıl olur da özne ile yüklem arasındaki anlama ilişkin olduğunu araştırır. Bunu da P gibi bir durumun varlığını varsayarak a ve kırmızı arasındaki ilişkiyi detaylandırarak P durumunun "kırmızıdır"ın anlamına nasıl katkı sağladığını açıklayarak yapar.

Tümeller probleminde, realist kuram açısından en temel meselelerden biri 'çokluktaki teklik' problemidir. Tümeller tartışması söz konusu olduğunda çağdaş tartışmalarda realizm akımının en önde gelen isimlerinden Armstrong'a

göre, tümellerin varlığı için temel argüman Platon'un çokluktaki teklik görüşüdür. O, bu görüşün, tümellerin doğrudan varolduğu anlamına gelmediğini düşünür. Ancak ona göre, Quine da diğer nominalistler gibi çokluktaki tekliğin gücünü reddedenler grubuna dâhildir. Bundan dolayı, temel tartışmasını yine birbirinden farklı birden fazla tikelin aynı doğaya sahip olacakları iddiası üzerinden yürütür (Armstrong, 2004: 101). Başka bir deyişle, bir realist olarak Armstrong, tümellerin var olduğunu ve bizim nesne ya da tikellerin tanımlanmasında onlardan yararlandığımızı savunur.

Örneğin beyazlık tümelini ele alalım. Birden fazla tikelde ortak bir beyazlığı düşünelim. “Kar beyazdır”, “Yeni aldığım gömlek beyazdır”, “Babamın çiftliğindeki koyunların hepsi beyazdır” vb. örneklerdeki beyazlık ortak bir özelliğe, beyaz olma özelliğine işaret eder. Tümelin var olduğunu kabul eden biri, bu farklı tikellerdeki özelliği şöyle ifade eder: Beyazlık tüm bu tikellerin ortak özelliğini oluşturur. Biz de bu tek beyazlık tümelinden yola çıkarak diğer tikellerdeki beyaz olma özelliğini örneklendiririz. Yani üç örnekteki beyaz olma özelliği, beyazlık tümelinin tikellerdeki örneklenmesidir. Dolayısıyla bu çoğulluk içindeki birliği ya da daha doğru bir ifadeyle tekliği oluşturan şey bizim tümel olarak adlandırdıklarımızdır (Denkel, 2008: 204). Ancak realist kuramlarının hepsi tümeli benzer bir şekilde varsaymazlar. Örneğin Platon, tikelleri tümellerden pay alan bir şey olarak düşünür. Yani bir bakıma asıl gerçek olanlar formlardır, idealardır. Güzel ideası gibi (Platon, 2007: 155-157). Bunun yanında tümellerin varlıklarının fiziki dünyadan farklı bir dünyada, idealar dünyasında olduğundan söz eder. Bu anlamda tümellerin varlığı konusunda Platon ilk realist olarak değerlendirilebilir. Aristoteles ise tümellerin varlığını kabul ederken Platon'dan farklı olarak, tümelin nesneden bağımsız olduğu düşüncesini eleştirir. Aristoteles, tümellerin yalnızca tikeller üzerinde var olabileceklerini iddia eder. Başka bir deyişle, onların farklı bir dünyada tikelden bağımsız olduklarını kabul etmez. Aristoteles'e göre tümeller, insan anlığının kategorilerinden bağımsızdır ama gerçekte varolan tikel nesnelere bağımsız değildir (Denkel, 1986: 136).

Russell da tümeller tartışmasında, tümellerin zorunlu olarak var olduklarını ve bundan kaçınmanın imkânsız olduğunu savunan tarafta yer alır. Russell bu problemin merkezine Platon'u koyarak, tartışmayı iki yönlü sürdürmeyi önerir: (1) Tümelin varlığının doğasının ne olduğu ve (2) bu türden bir varlığa sahip ne gibi nesnelere olduğunun açıklığa kavuşturulması gerekir (Russell, 1994: 75). Russell'ın tümeller tartışmasını yukarıda belirttiğimiz bir şekilde ele almasının nedeni, onun tümellerin bizden bağımsız bir şekilde var oldukları varsayımı ve buna mukabil bizlerin de bu tümeller sayesinde nesnelere

arasında benzerlik, bağıntı ve ilişki aracılığıyla tanımlama daha doğrusu anlam ilişkisi kurmamızdır. Tam da bu bağlamda Russell, tümellerin varlığını kabul etmekle Platoncu bir çizgiyi kabul eder. Ancak Platon'dan farklı olduğu nokta tümellerin sadece zihinsel varlıklar olmadığıdır (Russell, 1994: 80). Örneklendirmek gerekirse, “Edinburgh Londra'nın kuzeyindedir.” türünden bir önermede dikkat etmememiz gereken hususlar şunlardır: (1) iki yer arasında bizim kurduğumuz bir bağıntı var ve bu bağıntıyı biz özneler benzerlik, ilişki vb. araçlarla kurarız. (2) Bu önermede referans edilen iki yer arasındaki bilgi biz öznelerden bağımsız bir şekilde, bizim bilme eylemine bağlı olmadan da vardır (Russell, 1994: 80-81).

D. C. Williams ve K. Campbell gibi öncüleri olan trop kuramı, tümeller ve özellikler arasındaki ilişkiyi tümünden sarsmış ve tümelleri varsaymadan tikellerin nasıl tanımlanacağına dair alternatif bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Örneğin tümeller teorisine göre, özellikler ve ilişkiler tümellerdir. Daha açık bir şekilde örneklendirecek olursak; tümeller teorisine göre, a, b ve c gibi tikellerin hepsinin kırmızı olması, onların kırmızı olma özelliğine yani kırmızılık tümeline sahip olmalarından dolayı kırmızı olarak tanımlanır. Ancak Trop kuramı bu türden bir açıklama modelini reddeder. Trop kuramı bu türden tümel özelliklerin varlığını kabul etmenin uygun olmadığını iddia eder. Bunun yerine, aynı örnek için, şöyle bir model öne sürerler: Şayet a, b ve c'nin üçü de kırmızıysa, o halde burada üç tane tikelleştirilmiş özellik var demektir. Bu şu anlama gelir: A tikelleştirilmiş kırmızı olma özelliğine ya da kırmızı tropuna sahiptir. Aynı şekilde a, b ve c de bunlara sahiptir. Ancak buradaki temel fark her kırmızı tropunun farklı tikelleştirilmiş bir özellik olmasıdır. Yani ortak olan şey kırmızı olma tropudur ve a, b ve c de bu tropudan dolayı kırmızı olarak tanımlanır (Daly, 2004: 141).

Peki, trop kuramlarının özellikler konusunda öne sürdükleri çözüm önerisi nedir? Trop kuramların özellikler konusunda ortaya koydukları en etkili iddia, felsefe tarihi boyunca birçok filozof tarafından kabul edilen özelliklerin de tümel olduğu düşüncesini yıkmasıdır. Trop kuramında tikel bir varolan olarak kabul edilir. Örneğin bir kedi ya da onun kuyruğu trop değildir ama kedinin gülüşü bir troptur (Williams, 2004: 115). Trop kuramlarda özellik bir tümel gibi düşünülmemektedir. Özellik, trop kuramlarda birer tikel olarak ele alınır. Nesnenin ya da tikelin doğasına ilişkin bir şey söylendiğinde trop kümelerinden faydalanılır (Williams, 2004: 119). Yani özellikler tıpkı tikeller gibi vardır ve küme halindedir. Bu durumda biz, bir nesneyi tanımladığımızda bir tümele ihtiyaç duymayız. Özellikler kümesinden nesneyi tanımlamak için ihtiyaç duyduğumuz tropu seçeriz.

Campbell, tümeller problemini tanımlarken aynı özelliğin birden fazla sayıda nesnede nasıl bulunduğu konusuna dikkat çeker. Ancak ona göre bu sorunu, tümel problemi olarak adlandırmak çok doğru değil; zira ona göre asıl problem ‘benzerlik problemi’dir (Campbell, 2004: 133). Benzerlik trop kuramlarda kullanılır. Öyle ki Williams bir özelliği benzeyen troplar kümesi olarak tanımlar (Campbell, 2004: 133). Yani bir bakıma trop kuramlar, bir tikeli ya da nesneyi tanımlarken ‘kırmızılık’ gibi bir tümeli reddeder ve bunun yerine iki nesne arasındaki benzerliğin her iki nesnenin de ‘kırmızı olma’ tropuna sahip olmaları olduklarını iddia eder. Bunlar her ne kadar benzer olsalar da aslında iki farklı kırmızı olarak kabul edilir. Trop kuramın bize sunduğu imkân herhangi bir tümel varsaymadan da nesnenin sahip olduğu özelliklerin ifade edilebileceğidir.

Campbell, trop teorilerin üç temel esasının olduğunu ifade eder. (1) Soyut ve somut arasındaki ayrım, tikel ve tümel arasındaki ayrımı enine keser. Campbell’ın burada ifade etmek istediği şey bazı tikellerin soyut olabileceği ve bununla beraber bazı özelliklerin de tikel olabileceğini göstermektir (Campbell, 2004: 126). Daly, bu türden bir esas belirlemenin yanlış olduğunu iddia eder. Çünkü ona göre, ‘resmi olanaklıktan’ benzer bir mantıkla somut ve tikel cisimler ve soyut ve tümel olan tümeller de sayılabilir (Daly, 2004: 143). Bundan dolayı, trop kuramının esaslarını bu türden bir yöntemle ifade etmek yanıltıcıdır.

Campbell’ın troplara ilişkin ikinci (2) esası ise tropların hem soyut hem de tikel olduklarıdır (Campbell, 2004: 125). Campbell bu iddiayla, troplar hem soyut hem de tikeldir gibi bir iddianın en basit tez olduğunu savunur. Ancak Daly, Campbell’ın soyut terimin de tatmin edici olmadığını ifade eder. Herhangi bir varolanın ‘Sadece bir sürecin zihninin önüne getirilmesinin’ mantıksız olduğunu ifade eder. Campbell’ın yürüttüğü mantık içerisinde şöyle bir örnek tasarlanabilir. Faruk’un motoru hakkında düşünebilmek için varolan bütün motorlar dışında tikel bir motora ve motorun kendisine, yani sahibine değil, ihtiyaç vardır. Daly, bu türden bir trop tanımının yanlış olduğunu düşünür. Çünkü ona göre, trop tümele sahip bir cisim olarak düşünebilecek karmaşık bir varolana dönüşür. Bu da troplar her ne kadar soyut ve tikel olarak tanımlansalar da bu türden bir yorumla troplar cisimlere sahip tümellere de uygun düşer (Daly, 2004: 144).

Campbell bir diğer esası ise, (3) bir özelliğin, kırmızı olma gibi, bağımsız tikeller arasında ortaya çıktığı savıdır. Daly’ye göre, Campbell’ın bu türden bir varsayım yapması trop kuramına uygun değildir. Çünkü Daly’ye göre, özelliğin bağımsız bir tikelde ortaya çıkması için o ancak ve ancak bir tümel ise

mümkündür (Daly, 2004: 144). Dolayısıyla trop kuramcıları her ne kadar tümelden kurtulmaya çalışsa ve tümelin gerekli olmadığını söylese de yaptıkları bazı çalışmalarla bunun farkında olmadan yanlış olduğunu ortaya koymuşlardır.

Daly, trop kuramlarını eleştirir ve bu kuramın yetersiz kaldığı noktalar olduğunu belirtir. Daly'ye göre Williams, tropları temel var olanlar olarak kabul eder. Bundan dolayı onun trop tanımının tatmin edici olmadığını iddia eder. Bu durumu iki nedene bağlar: (1) Söz konusu edilen bir nesnenin hangi parçasının trop, hangisinin trop olmadığı yeterince açık değildir. Örneğin benzer nedenlere sahip olmalarına rağmen Paraplete (1 numaralı lolipop çubuğu) bir trop değilken, Harlac (lolipop'un rengi) bir trop olarak kabul edilir (Williams, 2004: 114). (2) Williams bir lolipop'un parçalarını, renk şekillerini ve rengini içerecek şekilde ele alır. Daly'ye göre, bunlar lolipop'un parçaları değildir. Fiziksel parçalarının her biri bir renk, şekil, tat vb. şeylere sahiptir (Daly, 2004: 142). Daly bu bağlamda Williams'ın trop tanımını eksik bulur ama onun asıl ilgilendiği şey bu tanımlı geliştirmek değil, Williams'ın tropları en temel varolanlar olarak tanımlamasıdır.

Trop kuramlar tikellerin birbirinden ayrılığını iyi bir şekilde sağlar. Ancak bu kuramlar benzerliğin kendisini açıklamada yetersiz kalırlar. Örneğin iki tikel tavşan arasında benzerlik trop kuramlarına göre her birinin toplamda 5 kg ağırlığında olmasıyla açıklanır. Yani her iki tavşan da 5 kg ağırlığına sahip olma özelliği bakımından benzerlik gösterirler. Özünde her ikisi de birbirinden bağımsız tikellerdir. Burada tavşanlar, 5 kg olma özelliğine ait bir trop sınıfının üyesi olmaları bakımından tanımlanır. Bu durumda 5 kg olmak gibi bir tümele ihtiyaç duymadan iki tikel arasındaki benzerlik 5 kg olma tropuyla mümkün hale gelir. Ancak Daly'ye göre, arada içsel bir ilişkinin varsayılması bir zorunluluğa dönüşür ve bu da zorunlu olarak bir tümele götürür (Daly, 2004: 149-150). Bu da trop kuramların her ne kadar tümele ihtiyaç duymasalar bile aradaki içsel benzerlikten dolayı tümele başvurmak zorunda kaldıklarını gösterir. Dolayısıyla benzerlik ilişkisi, trop kuramların önünde ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürür.

Trop kuramların, tümeller ve özellikler bağlamında öne sürdükleri iddialar bakımından realist ve nominalist kuramlardan daha üstün olduğu söylenebilir. Trop kuramları realist kuramlardan üstün kılan yanı, iki nesnede ortak olan şeyin var olduğunu ya da bu aynılığı tümelin bir örnekleme olarak kabul etmemeleridir. Diğer yandan da klasik nominalist kuramlara üstünlüğü de nominalist kuramların tersine özelliklerin varlığını kabul etmeleridir. Trop kuramlarının realist kuramlardan üstün olan bir diğer yanı da sadece tümellere

ihtiyaç duymamaları değil, bunun yanında somut nesneyi tikel özellikler demeti olarak kabul etmeleridir (Kuşcu, 2015: 59). Yani trop kuramlar nesne veya tikeller hakkındaki bilgilerimizin nasıl mümkün olduğunu açıklama yöntemleri açısından realist ve nominalist kuramlardan daha sağlam bir alternatif sunar.

Sonuç

Tümeller problemi, çağlar üstü bir problem olarak tanımlanabilir. Her ne kadar probleme ilişkin klasik teorilerin dışında veya onlara eklemeler yapılsa da nihai bir çözümün olduğu söylenemez. Doğrusu, bu anlamda nihai bir çözüm beklemek de felsefi bir tutum olmayabilir. Zira felsefenin beslendiği en temel kaynak insan anlığı ve onun akıl yürütme yetisidir. Tam da bu bağlamda filozoflar aynı ya da benzer konular üzerine farklı bir şekilde akıl yürüterek özgün felsefeler ortaya koymuşlardır.

Bu çalışmada kısaca tümeller tartışması gerek realist gerek nominalist ve gerekse de trop kuramları bağlamında ele alınmıştır. Ancak yalnızca realist kuramlar açısından temel bir başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir. Buna rağmen tümeller, realist kuramlar tarafından kabul edilmesi benzer şekillerde olmamıştır. Platon ve Aristoteles yorumlarını temel kabul eden çağdaş bir yorumun en iyi örneği Armstrong felsefesinde görülmektedir. Hatta klasik Platon ve Aristoteles'in bile tümellerin var oldukları ontolojik alan hakkında ifade ettikleri taban tabana zıttır.

Realist kuramların tümel anlayışını reddederek farklı bir çözüm sunan nominalist ve trop kuramları da mevcuttur. Trop kuramcıları iki nesne arasındaki benzerliklerin ifade edilmesi için bir tümele ihtiyaç duymadıklarını iddia eder. Başka bir deyişle, realist kuramlarda iki nesnede ortak bir şeyin var olduğunu ve bunun tümelin örneklemeleri olduğu düşüncesi reddedilir. Bunun yerine trop kuramlar, iki nesnede benzer şeylerin kabul edilmesinin nedeni olarak, o benzerliği gösteren başka bir tropun varlığıdır. Yani başka bir tikel tropun olması. Bundan dolayı da bir tümel varsaymanın sorunu daha da yokuşa sürdüğü ve farklı problem alanları açtığı düşüncesi trop kuramlarında hâkimdir.

Bunun yanında trop kuramları nominalist kuramlardan da farklı olarak özelliklerin olduğunu kabul eder. Bu da onları nominalist kuramlara üstün kılan yanıdır. Yani trop kuramcıları nominalist kuramcıların yaptığı gibi özellikleri reddetmezler aksine her özelliği bir trop sayar ve nesnelere arasındaki benzerliği de bu trop özellikler ile açıklarlar.

Bu durumda artık özelliklerin tümel olduğunu söylemek şüpheli bir iddia olmaktadır. Hem trop kuramcılarının tümel olmadan özellikleri kabul etmeleri hem de Lewis'in tümel ve özellikler arasında saptadığı iki temel prensip düşünüldüğünde tümel ve özelliklerin aynı şeyler olup olmadığı tartışmalı bir konu haline gelmiştir.

Nihai olarak bu çalışmada kısaca tümel ve özellikler arasındaki ilişki trop ve realist kuramların iddiaları bağlamında değerlendirilmiş ve yine kısmen de olsa bu kuramların tümel ve özellikler bağlamında ortaya koydukları tartışmalar karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalar sonucunda trop kuramların her ne kadar benzerlik konusunda sonsuz gerileme problemini durdurmaya ilişkin sorunları olsa da nesne ve onun bilgisi hakkında sundukları kaynakların daha tutarlı oldukları söylenebilir.

Kaynaklar

- ARMSTRONG, David Malet (2004), *Properties*, Ed. D.H. Mellor, Alex Oliver, Oxford, Oxford University Press.
- ARMSTRONG, David Malet (2004), Against 'Ostrich' Nominalism: A Reply to Michael Devitt, *Properties*, Ed. D.H. Mellor, Alex Oliver, Oxford, Oxford University Press.
- CAMPBELL, Kirsten (2004), *The Metaphysic of Abstract Particulars*, Ed. D.H. Mellor, Alex Oliver, Oxford, Oxford University Press.
- DALY, Chris (2004), *Tropes*, Ed. D.H. Mellor, Alex Oliver, Oxford, Oxford University Press.
- DENKEL, Arda (1986), *Nesne ve Doğası*, İstanbul, Metis Yayınları.
- DENKEL, Arda (2008), *Nesne ve Özellik*, Çev. Celal A. Kanat, İstanbul, Doruk Yayınları.
- KUŞCU, Egemen Seyfettin (2015), *Tümel Sorunu ve Güncel Kuramlarının Çözümlerinin Karşılaştırılması*, Felsefe Arkivi, Sayı 42.
- LEWIS, David (2004), *New Work For a Theory of Universals*, Ed. D.H. Mellor, Alex Oliver, Oxford, Oxford University Press.
- MELLOR, David Hugh (2004), *Properties and Predicates*, Ed. D.H. Mellor, Alex Oliver, Oxford, Oxford University Press.

- PLATON (2007), *Symposion*, Çev. Eyüp Çoraklı, İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- RUSSELL, Bertrand (1994), *Felsefe Sorunları*, Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- WILLIAMS, Donald Cary (2004), *On the Element of Being: I*, Ed. D.H. Mellor, Alex Oliver, Oxford, Oxford University Press.

2018-2019 EĞİTİM-ÖĞRETİM YILI SOSYAL BİLGİLER ZÜMRE TOPLANTI TUTANAKLARININ İNCELENMESİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ

Büşra ELÇİÇEĞİ¹ Kaya YILMAZ²

Geliş: 05.11.2020 / Kabul: 15.02.2021

DOI: 10.29029/busbed.822173

Öz

Bu araştırma 2018-2019 eğitim-öğretim yılı İstanbul ili ilköğretim okullarının Sosyal Bilgiler zümre toplantı tutanaklarının incelenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Nitel araştırmaya dayalı yürütülen bu çalışmada doküman incelemesi kullanılmıştır. Çalışmada İstanbul ilinde 2018-2019 eğitim-öğretim yılı 1 ve 2. Döneme ait 12 zümre toplantı tutanağı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Toplantılara 67'si erkek ve 44'ü kadın olmak üzere toplam 107 Sosyal Bilgiler öğretmeni, 2 müdür ve 5 müdür yardımcısı katılmıştır. Toplantı tutanaklarından oluşan veriler, içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Zümre toplantı tutanaklarında yer alan gündemi oluşturan konular, öğretme-öğrenme süreci, ölçme ve değerlendirme, öğrencilerin başarısını arttırmaya ve geleceğe yönelik alınan kararlar ile iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili kararlar analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, zümre toplantı tutanaklarının gerçeklikten uzak bir anlayışla genellikle birbirinin kopyası şeklinde hazırlandığı belirlenmiştir. Zümre toplantısı gündem maddelerinde sadece bazı ufak değişikliklerin yapılması ve basmakalıp ifadelerin kullanılması, toplantılarda değişen zamanın, okulların kendilerine özgü koşullarının ve öğrenci ihtiyaçlarının yeterince dikkate alınmadığına işaret etmektedir. 1. dönem zümre toplantı tutanaklarının sayfa sayısı, gündem maddesi ve alınan kararlar açısından

¹ Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi, busra.elcicegi@marmara.edu.tr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1346-8185>.

² Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi, kaya.yilmaz@marmara.edu.tr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2344-1074>.

daha ayrıntılı olduğu, 2. dönem zümre toplantı tutanaklarında ise çok fazla ayrıntıya yer verilmediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, Zümre toplantı kararları, 2018-2019 öğretim yılı, İstanbul.

EXAMINATION OF SOCIAL STUDIES GROUP MEETING MINUTES FOR THE 2018-2019 ACADEMIC YEAR: ISTANBUL CASE

Abstract

This research was conducted in order to describe and evaluate the minutes of Social Studies group meetings of primary schools in Istanbul for the 2018-2019 academic year. Based on qualitative research, this study used document analysis. The minutes of 12 Social Studies group meetings in the first and second semesters of the 2018-2019 academic year in Istanbul were examined comparatively in the study. A total of 107 Social Studies teachers, 67 male and 44 female, 2 principals and 5 vice principals attended the meetings. The data consisting of meeting reports were analyzed by content analysis method. The subjects that constitute the agenda, teaching-learning process, measurement and evaluation, decisions taken to increase the success of students and the future, and decisions about work health and safety were analyzed in the reports of the group meetings. As a result of the analysis, it was found that the minutes of Social Studies group meetings were prepared in the form of copies of each other with an approach or work habit far from reality. The fact that only some minor changes were made in the agenda items of the group meetings and the use of lots of stereotypes indicates that the changing time in the meetings, specific conditions of schools and student needs were not taken into account adequately. It was detected that the reports of the group meetings in 1st semester are more detailed in terms of the number of pages, agenda items and the decisions taken, and that there are not many details in the reports of the group meetings in the 2nd semester.

Keywords: Social studies, Branch meeting decisions, 2018-2019 academic year, İstanbul.

1. Giriş

20. yüzyılda toplumsal hayatta yaşanan hızlı değişimden eğitim sistemleri de etkilenmiştir (Mitchener & Anderson, 1989; Yıldırım, Çalışkan & Kılıç, 2019). Eğitimden bahsedildiğinde akla gelen ilk kurum, örgün eğitimin gerçekleştirildiği okullardır. Okullar, nitelikli bir eğitim ile toplumun ve devletin beklentilerine uyumlu bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir. Eğitim-öğretim kurumlarının yapı

taşı ve vazgeçilmez unsuru ise öğretmenlerdir (Hill, Rowan & Ball, 2005; Gökyer, 2011). Eğitim sisteminin bir parçası olan öğretim programlarını uygulayanlar öğretmenlerdir (Mitchener & Anderson, 1989; Öztürk, 2012). Eğitimde niteliğin ve öğrenci başarısının artırılmasının en etkili yollarından birisi, aynı kurumda görev yapan öğretmenlerin iş birliğine teşvik edilerek ortak etkinlikler ve toplantılar yapmalarının yaygınlaştırılmasıdır (Çepni & Küçük, 2003; McCaleb, 2013; Utle, Basile & Rhodes, 2003). Bu toplantıların en önemlilerinden birisi de şüpheniz zümre toplantılarıdır.

Zümre, Türk Dil Kurumu tarafından topluluk, takım, grup ve camia olarak ifade edilmiştir (TDK, 2005). Branş öğretmenlerinin yılın belli bir döneminde öğretim programının uygulama ve eğitim faaliyetlerini yürütme sürecine ilişkin bir araya gelerek fikirlerini paylaştığı ve ortak karar aldıkları toplantılara Zümre Öğretmenler Kurulu (ZÖK) adı verilmektedir (MEB, 2013). “Zümre öğretmenler kurulu, okulda aynı dersi okutan öğretmenlerden oluşmaktadır” (MEB, 2013; Madde 113). Türk Eğitim sisteminde eğitim hizmetlerinin üretildiği en küçük örgüt birimi zümreler, emek, zaman ve araç-gerecin, eğitimin amaçlarını gerçekleştirmek için işe koşuldıkları birimlerdir (Göksoy & Yenipınar, 2015). ZÖK toplantılarının amacı Bakanlık mevzuatında şu şekilde belirlenmiştir: “Öğretim programları ve derslerin birbirine paralel olarak yürütülmesi, ders araçları, laboratuvar, kütüphane, spor salonu, teknoloji ve tasarım, bilişim teknolojileri, görsel sanatlar ve müzik dersliklerinden planlı bir şekilde yararlanılması ile proje ve performans görevi konuları belirlenir. Dersin özelliğine göre etkinlik örnekleri ve materyaller hazırlanarak ortak bir anlayış oluşturulur” (MEB, 2013). ZÖK toplantıları aracılığıyla branş öğretmenleri arasındaki iş birliğinin artırılması, eğitimde başarının yakalanması için ortak kararların alınması, eğitim ve öğretimde birlik ve beraberliğin artırılması ve koordinasyonun sağlanması beklenmektedir (Ayvacı, Altıntaş & Küçük, 2004). ZÖK, eğitim ve öğretim yılı başlamadan önce, ikinci dönem başında ve ders yılı sonunda olmak üzere yılda en az üç kez yapılmakla birlikte zümre başkanının önerisi doğrultusunda okul veya kurum müdürünün gerekli gördüğü takdirde belirtilen zamanlar dışında da toplanabilir. Bu toplantılar ders saatleri dışında gerçekleştirilir. Kararlar, oy çokluğu ile alınır ve müdürün onayından sonra öğretmenlere duyurulur (Orta Öğretim Kurumları Yönetmeliği, 2017). ZÖK, aynı kurumda görev yapan öğretmenler üzerinde resmi bir otorite baskısı olmadan kararlara katılma olanağı sağlamakla birlikte kurum içinde “adalet iklimi” oluşturulmasında da etkilidir (Cropanzano & Benson, 2011; Çelebi, Vuranok & Turgut, 2015).

Ülkemizdeki literatür incelendiğinde ZÖK toplantıları ile ilgili birkaç yüksek lisans düzeyinde çalışma, az sayıda bildiri ve makale yayımlandığı gözlenmiştir. Literatürde Sosyal Bilgiler zümre toplantılarına yönelik kapsamlı bir çalışmanın mevcut olmaması nedeniyle bu çalışmada Sosyal Bilgiler zümre toplantı tutanakları incelenmiştir. 2018-2019 eğitim-öğretim yılı İstanbul ili ilköğretim okullarının Sosyal Bilgiler zümre toplantı tutanaklarını incelemeyi hedefleyen bu çalışmada, “2018-2019 eğitim-öğretim yılında İstanbul iline bağlı 9 ilköğretim okulu ve 3 ilçede Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında alınan kararlar nelerdir?” sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmanın alt soruları şunlardır:

1. 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Sosyal Bilgiler zümre toplantılarının gündemini oluşturan konular nelerdir?

2. 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında öğrenme-öğretme sürecine ilişkin alınan kararlar nelerdir?

3. 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında ölçme ve değerlendirmeye yönelik alınan kararlar nelerdir?

4. 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında öğrencilerin başarısını arttırmaya yönelik alınan kararlar nelerdir?

5. 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında geleceğe yönelik alınan kararlar nelerdir?

6. 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin alınan kararlar nelerdir?

2. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma geleneğine göre tasarlanmıştır. Çalışmada doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın örneklemini, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında İstanbul ilinde faaliyet gösteren 9 ilköğretim okulunun Sosyal Bilgiler öğretmenleri oluşturmaktadır. Sosyal Bilgiler zümre toplantılarına katılanların 67'si erkek, 44'ü kadındır. Katılımcıların cinsiyet ve mesleki unvanlara ilişkin bilgi Tablo 1'te gösterilmiştir.

Tablo 1. Toplantı katılımcılarının cinsiyet ve mesleki unvanları

Unvanlar	Kadın	Erkek
Müdür	-	2
Müdür Yardımcısı	1	4
Sosyal Bilgiler Öğretmeni	43	61

Toplantılara iki okul dışında müdürlerin hiç katılmadığı, 5 müdür yardımcısının (4 erkek, 1 kadın) katıldığı, geri kalan katılımcıların ise Sosyal Bilgiler öğretmenlerinden (61 erkek, 43 kadın) oluştuğu tespit edilmiştir.

2.1. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Bu araştırmada, incelenmesi hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini gerektiren doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi tekniği; nitelik, düşük maliyet, örneklem büyüklüğü, uzun süreli analiz, tepkiselliğin olmaması, bireysellik ve özgünlük açısından avantaja sahiptir. Doküman analizi; dokümanlara ulaşma, orijinalliğin kontrol edilmesi, dokümanların anlaşılması, verilerin analiz edilmesi, analize konu olan veriden örneklem seçme, kategorilerin geliştirilmesi, analiz biriminin saptanması, sayısallaştırma ve verinin kullanılması aşamalarından oluşmaktadır (Şimşek & Yıldırım, 2011). Bu çalışmanın verilerini oluşturan dokümanlar, İstanbul ili Sosyal Bilgiler zümre toplantı tutanaklarından oluşmaktadır. I. Dönem zümre toplantıları 04/09/2018-10/09/2018 tarihleri arasında, II. dönem zümre toplantıları ise 08/02/2019-19/02/2019 tarihleri arasında yapılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen Sosyal Bilgiler zümre toplantı tutanaklarının çoğunluğuna okullarda görev yapan idareci ve öğretmenler aracılığıyla, bir kısmına ise kurumların internet sitesi üzerinden ulaşılmıştır. Elde edilen sosyal bilgiler zümre toplantı tutanakları, içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir (Şimşek & Yıldırım, 2011; Büyüköztürk, 2012).

3. Bulgular

Bu bölümde, Sosyal Bilgiler öğretmenleri tarafından gerçekleştirilen zümre öğretmenler kurulu toplantılarının analiz edilmesi sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Zümre Toplantı Kararları Hakkında Genel Bilgiler

Çalışmada toplam 105 sayfa doküman incelenmiş olup 1. dönem tutanakları en az 6 en çok 18; 2. dönem tutanakları en az 4, en çok 14 sayfadan oluşmaktadır. İncelenen 12 zümre toplantı tutanağının 4'ü 1. dönem, 6'sı 2.

dönem; 9'u ortaokul, biri 1. ve 2. dönem diğeri, 2. dönem olmak üzere 3'ü ilçe zümre toplantı tutanağından oluşmaktadır. Bu okulların biri İmam Hatip ortaokuludur. Mevcut okulların ikisinin 1 ve 2. dönem toplantı tutanaklarına ulaşılmış olup, diğeri toplantı tutanakları farklı okullara aittir. 1. dönem toplantıları 04/09/2018-10/09/2018 tarihleri arasında; ikinci dönem toplantıları 08/02/2019-19/02/2019 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Toplantılar müdür odası, öğretmenler odası, toplantı salonu ve herhangi bir sınıfta gerçekleşmiştir. 3 okulda toplantı saati belirtilmemiş, diğeriinde toplantı saati 10.00- 14.30 zaman dilimi arasında belirtilmiştir.

Çalışmada incelenen Sosyal Bilgiler zümre öğretmenler Kurulu toplantı yeri, katılımcılar, toplantı tarihi, saati, toplantı tutanaklarının sayfa sayısı ve tutanakların ait olduğu dönemle ilgili bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Bilgiler zümre toplantılarının toplantı yeri, katılımcılar ve toplantı tarihi

Okullar	Toplantı Yeri	Toplantıya Katılanlar	Toplantı Tarihi	ZÖK Kararları Sayfa Sayısı
1.Okul (1.Dönem)	Öğretmenler Odası	(Müdür Yrd.) (3 erkek katılımcı)	06/09/2018 Saat: 12:30	18 sayfa
2.Okul (1.Dönem)	Öğretmenler Odası	(Müdür Yrd.) (5 erkek katılımcı)	04/09/2018 Saat: 10:00	10 sayfa
3.Okul (1.Dönem)	Öğretmenler Odası	(Müdür Yrd.) (4 erkek, 5 kadın olmak üzere 9 kişi)	05.09.2018 Saat belirtilmemiş.	17 sayfa ³
4.Okul (2.Dönem)	Öğretmenler Odası	(Müdür Yrd.), (6 kadın, 4 erkek olmak üzere 10 kişi)	08/02/2019 Saat belirtilmemiş.	6 sayfa
5.Okul (2.Dönem)	Öğretmenler Odası	(Müdür Yardımcısı)	19/02/2019	14 sayfa

³ İtalik olan okullar aynı okula ait birinci ve ikinci dönem zümre toplantı tutanaklarıdır.

		(2 erkek hoca)	Saat: 11:00	
6.Okul (2.Dönem)	Öğretmenler Odası	(Okul müdürü) (3 erkek, 2 kadın olmak üzere 5 kişi)	19/02/2019 Saat belirtilmemiş.	4 sayfa
I. İlçe Dönem)	(1. Aksoy İmam hatip Ortaokulu/ Toplantı Odası	22 okuldan 13'i erkek, 8'i kadın olmak üzere 22 katılımcı var.	11/09/2018 Saat: 10.30	11 sayfa
II. İlçe Dönem)	(2. Aksoy İmam hatip Ortaokulu/ 8C Sınıfı	23 okuldan 14 erkek, 9 kadın katılımcı var.	12/02/2019 Saat: 14.30	6 sayfa
III. İlçe Dönem)	(1. Ferda ve Turan Takmaz Ortaokulu/ Öğretmenler Odası	26 okuldan 13'ü erkek, 13'ü kadın olmak üzere 26 katılımcı var.	10/09/2018 Saat: 12.30	9 sayfa
7.Okul (1.Dönem)	Öğretmenler Odası	1 kadın 4 erkek olmak üzere 5 katılımcı var. (Biri müdür yardımcısı)	05/09/2018 Saat: 13.30	6 sayfa
8.Okul (2.Dönem)	Öğretmenler Odası	1 kadın 4 erkek olmak üzere 5 katılımcı var. (Biri müdür yardımcısı)	08/02/2019 Saat: 12.30	4 sayfa
9.Okul Dönem)	(2. Okul Müdür Odası	(Okul Müdürü), 1 erkek öğretmen	19.02.2019	5 sayfa

Araştırma Alt Problemlerine Yönelik Bulgular

3.2. 1. Sosyal Bilgiler zümre toplantılarının gündemini oluşturan maddeler

Zümre toplantılarında aşağıdaki gündem maddelerinin yer aldığı tespit edilmiştir: Açılış ve yoklama, zümre ile ilgili yönetmelik maddelerinin ve Türk millî eğitiminin amaçlarının okunması, önceki yıla ait zümre toplantılarının değerlendirilmesi, öğretim programlarının incelenmesi, ders araç-gereç ve materyallerinin belirlenmesi, planlamaların eğitim ve öğretimle ilgili mevzuat, okulun kuruluş amacı ve ilgili alanın öğretim programına uygun yapılması, öğretim programlarının incelenmesi, programların çevre özellikleri de dikkate alınarak amacına ve içeriğine uygun olarak uygulanması, yıllık plan ve ders planlarının hazırlanması ve uygulanmasında konu ve kazanım ağırlıklarının dikkate alınması, derslerin daha verimli işlenebilmesi için ihtiyaç duyulan kitap, araç-gereç ve benzeri öğretim materyallerinin belirlenmesi proje çalışmalarının belirlenmesi, planlanması ve bunların ölçme ve değerlendirilmesine yönelik ölçeklerin hazırlanması, okutulacak ders kitaplarının görüşülmesi, derslerin işlenişinde uygulanacak öğretim yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi, sınavların ve ortak sınavların planlanması, LGS (liselere giriş sınavı) başarısı ve başarıyı arttıracak tedbirlerin görüşülmesi, özel eğitim ihtiyacı olan öğrenciler için bireyselleştirilmiş eğitim programları (BEP) ile ders planlarının görüşülmesi, diğer zümre öğretmenleriyle iş birliği yapılması, öğretim alanı ile bilim ve teknolojiye ilişkin gelişmelerin izlenerek uygulamalara yansıtılması, yıllık planlar ve Atatürkçülük konuları ile ilgili durum tespiti, öğrenci başarısını arttırıcı önlemler alınması, öğrenci başarısının ölçülmesi ve değerlendirilmesi amacıyla sınav analizlerinin yapılması, öğrencilerde girişimcilik bilincinin kazandırılmasına yönelik çalışmaların yapılması, okul ve çevre imkânlarının değerlendirilerek yapılacak deney, proje, gezi ve gözlemlerin planlanması, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin değerlendirilmesi, dilek ve temenniler. Gündem maddeleri bulguları açıklarken kolaylık olması açısından aşağıda maddeler halinde verilmiştir.

1. Açılış ve yoklama.
2. Zümre ile ilgili yönetmelik maddelerinin okunması.
3. Türk millî eğitiminin amaçlarının okunması.
4. Geçen yıl yapılan zümre toplantılarının değerlendirilmesi.
5. Planlamaların; eğitim ve öğretimle ilgili mevzuat, okulun kuruluş amacı ve ilgili alanın öğretim programına uygun yapılması.

6. Öğretim programlarının incelenmesi, programların çevre özellikleri de dikkate alınarak amacına ve içeriğine uygun olarak uygulanması, yıllık plan ve ders planlarının hazırlanması ve uygulanmasında konu ve kazanım ağırlıklarının dikkate alınması.

7. Derslerin daha verimli işlenebilmesi için ihtiyaç duyulan kitap, araç-gereç ve benzeri öğretim materyallerinin belirlenmesi.

8. Proje çalışmalarının belirlenmesi, planlanması ve bunların ölçme ve değerlendirilmesine yönelik ölçeklerin hazırlanması.

9. Okutulacak ders kitaplarının görüşülmesi.

10. Derslerin işlenişinde uygulanacak öğretim yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi.

11. Sınavların ve ortak sınavların planlanması.

12. LGS (liselere giriş sınavı) başarısı ve başarıyı arttıracak tedbirlerin görüşülmesi.

13. Özel eğitim ihtiyacı olan öğrenciler için bireyselleştirilmiş eğitim programları (BEP) ile ders planlarının görüşülmesi.

14. Diğer zümre öğretmenleriyle iş birliği yapılması.

15. Öğretim alanı ile bilim ve teknolojideki gelişmelerin izlenerek uygulamalara yansıtılması.

16. Yıllık planlar ve Atatürkçülük konuları ile ilgili durum tespiti.

17. Öğrenci başarısını arttırıcı önlemler alınması.

18. Öğrenci başarısının ölçülmesi ve değerlendirilmesi amacıyla sınav analizlerinin yapılması.

19. Öğrencilerde girişimcilik bilincinin kazandırılmasına yönelik çalışmaların yapılması.

20. Okul ve çevre imkânlarının değerlendirilerek, yapılacak deney, proje, gezi ve gözlemlerin planlanması.

21. İş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin değerlendirilmesi.

22. Dilek ve temenniler.

Çalışmada incelenen okulların zümre toplantı gündem maddeleri en az 11, en fazla 22'dir. Gündem maddelerinde en çok, sınavların ve ortak sınavların

planlanması, yıllık planlar ve Atatürkçülük konuları ile ilgili durum tespiti, öğrenci başarısını artırıcı önlemler alınması, öğrenci başarısının ölçülmesi ve değerlendirilmesi amacıyla sınav analizlerinin yapılması, öğrencilerde girişimcilik bilincinin kazandırılmasına yönelik çalışmaların yapılması ve okul ve çevre imkânlarının değerlendirilerek, yapılacak deney, proje, gezi ve gözlemlerin planlanması konularının görüşülmesine ağırlık verildiği tespit edilmiştir. Zümre toplantılarında görüşülen gündem madde sayısının 1. dönemde daha fazla olduğu dikkati çekmiştir. 1. dönem gündem maddeleri arasında bazı okullarda aşağıdaki konu başlıklarının da görüşülmesine yer vermiştir:

- Ölçme ve değerlendirme esaslarının belirlenmesi.
- Zümre başkanı ve yazmanının belirlenmesi.
- İlköğretim kurumlar yönetmeliğinde yapılan değişikliklerin incelenmesi.
- Sosyal Bilgiler dersinin genel ve özel amaçlarının okunması.
- Atatürkçülükle ilgili konuların derslere yansıtılması.
- DYK yeni merkezi sınava hazırlık ve yönetmeliğinin incelenmesi.
- Saygı duruşu ve istiklal marşı.
- Kapanış.

Sadece bir okulda saygı duruşu ve İstiklal Marşının gündem maddeleri arasında yer aldığı, bu okulda aynı zamanda dilek ve temenniler maddesinden sonra kapanış maddesinin de eklendiği belirlenmiştir. Bazı okullarda zümre ile ilgili yönetmelik maddelerinin ve Türk millî eğitiminin amaçlarının okunması maddelerine yer verilmemiştir. Bir okulda Türk millî eğitimin amaçlarının okunmasının yanı sıra incelenmesi ifadesine yer verilmiştir. Bazı okullarda geçen yıl alınan zümre toplantı kararlarını incelenmesi maddesinde bir önceki eğitim-öğretim yılının tarihi de eklenmiştir. Sınavların ve ortak sınavların planlanması maddesi bazı okullarda sadece sınavların planlanması şeklinde, bazı okullarda ise LGS başarısı ve başarıyı arttıracak tedbirlerin görüşülmesi konusu LGS ismi olmadan yer almıştır. Bir okulda Atatürkçülük konuları ile ilgili birden fazla gündem maddesine yer verilmiştir. Zümre toplantı gündem maddelerinde bazı ufak değişiklikler yapılmıştır. Bu durum, kopyala-yapıştır mantığı ile hareket edildiğine, herhangi bir okulun kendine özgü ve rasyonel bir şekilde zümre toplantısı yapmadığına işaret etmektedir. 1. dönem gündem maddeleri 2. dönem gündem maddelerine göre daha kapsamlıdır. Fakat 2. dönem gündem maddelerinde 1. dönemde olmayan aşağıdaki maddeler de yer almaktadır.

- 1. dönem öğrenci başarı durumlarının değerlendirilmesi.
- Uygulamalarda karşılaşılan güçlükler üzerinde durulup çözüm yollarının aranması.

- Öğrenci başarısının ölçülmesi ve değerlendirilmesi amacıyla sınav analizlerinin yapılması.

- Öğrencilerin ulusal ve uluslararası düzeyde katıldıkları çeşitli sınav ve yarışmalarda aldıkları sonuçlara ilişkin başarı durumları.

- Öğretim programları, okul ve çevre şartları dikkate alınarak eğitim kurumlarının kademe ve türüne göre proje konuları ile performans çalışmalarının belirlenmesi, planlanması ve bunların ölçme ve değerlendirilmesine yönelik ölçeklerin hazırlanması.

- 8. sınıfların haziran ayında yapılacak LGS'ye hazırlanması, konu ve müfredatın yetiştirilmesi.

- Mesleki eserler ve eğitim alanındaki yeni gelişmelerin incelenmesi.

2. dönem zümre toplantı tutanaklarında öğrenci başarı durumlarının değerlendirilmesi, sınav analizlerinin yapılması, öğrencilerin ulusal ve uluslararası katıldıkları sınav ve yarışmalara ilişkin başarı durumları, LGS'ye yönelik müfredatın yetiştirilmesi, mesleki eserler ve eğitim alanındaki yeni gelişmelerin incelenmesi, uygulamada karşılaşılan güçlükler ve çözüm yollarına ilişkin gündem maddeleri yer almaktadır. 2. dönem zümre toplantı gündem maddeleri içerisinde tüm okullarda aynı ifadelerin yer alması, toplantılarda gerçekten uygulamada yaşanan zorlukları gidermeye yönelik önlemler alınmadığını, toplantıların sıradan ritüel şeklinde göstermelik olarak yapıldığını göstermektedir.

3.3.2. 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında öğrenme-öğretme sürecine ilişkin alınan kararlar

1. dönem zümre toplantı tutanaklarında dersin işlenişinde kullanılacak öğrenme-öğretme durumlarına ilişkin daha fazla açıklamanın yer aldığı gözlenmiştir. Ayrıca incelenen 9 okul ve 3 ilçe ZÖK kararlarında, öğrenme-öğretme süreci gündem maddeleri arasında bazı toplantılarda 4-6-7-12. maddeleri arasında yer almış, ama diğer toplantılarda genellikle 5-9 ve 10. maddelerde yer almıştır. Çoğunlukla 2 ve 5. maddelerde öğrenme-öğretme sürecine ilişkin karar alınmış olması kopyala-yapıştır anlayışının kendini gösterdiğini göstermektedir. 9 okul içinde 2 okulun (biri 1. dönem, diğeri 2. dönem) zümre toplantısında alınan kararlarda öğretme-öğrenme süreci ile ilgili açıklamaya yer verilmediği gözlenmiştir. Bu okullardan 1. döneme ait zümre toplantısında öğrenme-öğretme sürecine yer vermeyen okulun 2. dönem zümre toplantı tutanağında öğrenme-öğretme sürecine yer verdiği tespit edilmiştir. İncelenen okullar arasında 2. dönem zümre toplantı tutanağında öğrenme-öğretme süreci ile ilgili karar alınmayan okulda gündem maddeleri arasında da konuya yer verilmediği gözlenmiştir.

Okullardan birinde öğrenme-öğretme süreci gündem maddeleri arasında yer almasa da karar aşamasında konuya yer verildiği gözlenmiştir.

Zümre toplantılarında öğrenme-öğretme sürecine ilişkin gündem maddelerinde; derslerde kullanılacak öğrenme-öğretme süreci, öğretim yöntem ve tekniği ve ders araç-gereçleri konusunda açıklamalar yapılmıştır. Eğitim-öğretim sürecinde soru-cevap, tartışma, düz anlatım, açıklayıcı karşılaştırma, drama, örnekleme, çizim, haritada gösterme, tahlil, çözümlenme, münazara, örnek olay incelemesi ve problem çözme gibi öğrenciyi aktif kılan yöntemlerin kullanılması gerektiği ifade edilmiştir. Toplantılarda derse hazırlık için planlama yapılması, konuların işlenişinde yakından uzağa, somuttan soyuta, basitten karmaşığa ilkelerine uyulması, akıllı tahta, video gibi araç-gereçlerden yararlanılması, belirli aralıklarla genel tekrarlar ve bilgi yarışmalarının düzenlenmesi, eğitimin görselleşmesi ve bilgilerin daha uzun süre muhafazası için okul imkânları dahilinde EBA, etkileşimli tahta, projeksiyon, haritalar, dergiler, gazeteler, küre vb. araç-gereçlerin kullanılması yönünde kararlar alınmıştır.

Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında öğrenme-öğretme sürecine ilişkin gündem maddeleri ve alınan kararlar Tablo 3' de gösterilmiştir.

Tablo 3. Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında öğrenme-öğretme sürecine ilişkin gündem maddeleri ve alınan kararlarda yeri

Okullar	Öğrenme-Öğretme Sürecine İlişkin Gündem Maddeleri	Alınan Karar Maddesi
1. Okul (1.Dönem)	10. Derslerin işlenişinde uygulanacak öğretim yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi. Öğrenme-öğretme sürecine ilişkin diğer gündem maddeleri: 6-7-8-9-10-13-14-15-16-20-21	Karar: 5. maddede.
2. Okul (1. Dönem)	10. Derslerin işlenişinde uygulanacak öğretim yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi. Öğrenme-öğretme sürecine ilişkin diğer gündem maddeleri: 7-8-9-13-14-15-19-20	Karar: 5. maddede.
3. Okul (1.Dönem)	5. Derslerin işlenişinde uygulanacak öğretim yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi.	Karar'da yer almıyor.
4.Okul (2.Dönem)	Öğrenme-öğretme sürecine ilişkin diğer gündem maddeleri: 7-8-9-10	Karar: 2. maddede.

	Öğrenme ve öğretme teknikleri olarak ayrıca başlık yok.	
	7. Öğretim alanı ile bilim ve teknolojiadaki gelişmelerin izlenerek uygulamalara yansıtılması.	
	8. Öğrencilerde girişimcilik bilincinin kazandırılmasına yönelik çalışmaların yapılması.	
	9. Derslerin daha verimli işlenebilmesi için ihtiyaç duyulan kitap, araç-gereç ve benzeri öğretim materyallerinin belirlenmesi.	
	10. Okul ve çevre imkânlarının değerlendirilerek, yapılacak deney, proje, gezi ve gözlemlerin planlanması.	
5.Okul (2.Dönem)	7. Derslerin işlenişinde uygulanacak öğretim yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi.	Karar: 2. maddede.
	8. Proje çalışmalarının belirlenmesi, planlanması ve bunların ölçme ve değerlendirilmesine yönelik ölçeklerin hazırlanması.	
	Öğrenme-öğretme sürecine ilişkin diğer gündem maddeleri: 11-12-16-17	
6. Okul (2.Dönem)	8. Ders araç gereçlerinin kullanımı.	Karar: 2. maddede.
	Sadece böyle başlık var öğretme-öğrenme süreci bulunmamakta.	
I. İlçe (1. Dönem)	9. Ders kitaplarının, yardımcı kaynakların ve kırtasiye malzemelerinin belirlenmesi.	Karar yok.
	12. Ders işlenişinde takip edilecek yöntem-metot ve teknikler.	
II. İlçe (2. Dönem)	5. Derslerde uygulanacak yöntem ve teknikler.	Karar: 2. maddede.
III. İlçe (1.Dönem)	Öğrenme-öğretme sürecine ilişkin diğer gündem maddeleri: 7-8-9-12-13-17-18	Karar: 4. maddede.

	9. Derslerin işlenişinde uygulanacak öğretim yöntem ve tekniklerinin belirlenmesi.	
7. Okul (2.Dönem)	6. Konuların işlenişinde kullanılacak yöntem ve teknikler. Öğrenme-öğretme sürecine ilişkin diğer gündem maddeleri: 9-10	Karar: 5. maddede.
8. Okul (1.Dönem)	4. Derslerin işlenişinde uygulanacak yöntem ve tekniklerin belirlenmesi. Öğrenme-öğretme sürecine ilişkin diğer gündem maddeleri: 5-6-7	Karar: 3. maddede.
9. Okul (2.Dönem)	6. Okulun, sınıfın araç ve gereçlerinin kullanımı ve korunması konusunda alınacak kararlar.	Karar yok.

3.3.3. 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında ölçme ve değerlendirmeye yönelik alınan kararlar

Zümre toplantılarında ölçme ve değerlendirmeye ilişkin şu konularda karar alınmıştır: Yazılı sınav sayısı, sınavların hangi usulde yapılacağı, sınav tarihlerinin öğrencilere ne zaman duyurulacağı, sınav süresi, sınav sorularının işlenen konulara göre kapsamı, öğretmenlerin notların teslim etme tarihi, ortak sınavların yapılıp yapılmayacağı, proje ödevleri ve değerlendirme ölçeklerinin (rubric) belirlenmesi, proje ödevi değerlendirme ölçeğinin bir örneğinin zümreye eklenmesi, ders içi performans notunun tespiti, sınav analizlerinin yapılması, öğrencilerin Sosyal Bilgiler ile ilgili bir etkinliğe katılıp katılmadıkları, bununla ilgili gelen resmi yazılar ve getirilen öneriler. İncelenen zümre toplantılarında yazılı sınav sayısının 2 olması, sınavların öğrencilere en geç 1 hafta önce duyurulması, sınav süresinin 1 saati aşmaması, sınav sorularının yeni konulardan eski konulara doğru doğru azalarak tüm konuları kapsayacak şekilde hazırlanması, notların en geç 10-15 gün önce teslim edilmesi gerektiği, ikinci sınavların ortak yapılabileceği kararlaştırılmıştır. Okul öncesi eğitim ve ilköğretim kurumları yönetmeliğinin ölçme ve değerlendirme ile ilgili maddeleri her zümre toplantısında okunmuş ve uyulması kararı alınmıştır.

Zümre toplantı kararlarında genel olarak Ocak 2018 Çarşamba günü 30318 sayılı Resmî gazetede yayımlanan Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik incelenmiştir (kararların bir kısmı genel olarak biri tarafından okunmuştur). Yönetmeliğe göre 1. dönem ilk sınav Kasım ayının 2. haftası, ikinci sınav Ocak

ayının 1. haftası; 2. dönem ilk sınav Nisan ayının ilk haftası, 2. sınav Mayıs ayının 3. haftası olarak belirlenmiş olup 1. sınavların klasik, boşluk doldurma, doğru yanlış çoktan seçmeli, eşleştirme; 2. sınavların çoktan seçmeli (ortak sınav, 20 soru) olması kararlaştırılmıştır. Birkaç okulda yapılacak sınavın 1 hafta önce ya da geç yapılması istisna olmak kaydıyla çoğu okulun sınav takvimi aynıdır. Hemen hemen incelenen başlıklar arasında gündeme ve kararlara en çok alınan konu ölçme ve değerlendirme esasları olmuştur. Ayrıca öğrencilerin spor ve sanat alanlarında ulusal düzeyde çeşitli etkinliklere katıldığı ancak Sosyal Bilgiler ile ilgili bir etkinliğe katılmadığı, bununla alakalı yazılar gelmesi yönündeki hükümler, getirilen öneriler ve alınan kararlar tüm okullarda hemen hemen hiç ifade değişikliğine uğramadan yer almıştır.

Zümre toplantılarında ölçme ve değerlendirmeye yönelik alınan kararlar çoğunlukla birbirine benzemekle beraber, bazı kararlarda değişikliklere tespit edilmiştir. Örneğin, bir okulda diğer okullardan farklı olarak 8. sınıflarda LGS’de açık uçlu soru sorulması ihtimaline karşı bu yönde soru hazırlanması gerektiği vurgulanmış, özellikle 8. sınıflarda öğrencileri test tekniğine alıştırmaya amacıyla sınavların çoktan seçmeli yapılması kararlaştırılmıştır. Başka bir okulda normal şartlarda 2 sınav yapıldığı, ancak sınavlar arasında zaman farkının fazla olmasının öğrencilerde motivasyon eksikliğine ve bilgilerin unutulmasına neden olduğu, bu nedenle istenildiği takdirde tekrar ve hatırlatma amacıyla etkinlik ve sınav yapılabileceği belirtilmiştir. Başka bir okulda sınav sorularının ünitelere göre dağılımının nasıl olması gerektiği konusunda şablon oluşturulmuştur. Yazılı sınavlar konusunda müfredata göre 1 hafta erken ya da geç olabileceği konusunda esneklik bırakılmıştır. Öğrencilerin daha geniş değerlendirilmesinin yapılabilmesi için mümkün olduğu kadar ders içi ve sonu değerlendirmelerinde test ve internetteki (EBA) etkinlik çalışmalarına yer verilmesi kararı alınmıştır. Yıl içerisinde öğrencilere her dönem ya da eğitim öğretim yılı içerisinde en az 1 proje ödevi verilmesi kararı alınmıştır. Bir okulda her dönem öğrencilere en az bir proje yaptırılması ve 2 ders etkinliklerine katılım puanı verilmesi gibi ara kararlar yer almıştır. Bir okulda özellikle 1. dönem toplantı tutanağında yer alan sınav analizlerinin faydalı olacağı ve öğrencilerin spor ve sanat alanlarında ulusal düzeyde çeşitli etkinliklere katıldığı ancak Sosyal Bilgiler ile ilgili bir etkinliğe katılmadığı, bununla alakalı yazılar gelirse öğrencilere duyurulması ve gerekli motivasyonun sağlanması konularında ifade edilen beyanlar, 2. dönem tutanaklarında başka hocalar tarafından tekrar söylenmiş gibi olduğu gibi yazıya geçirilmiştir.

Bazı okullarda yazılı sınavlar ile ilgili hükümler, getirilen öneriler ve alınan kararlar diğer okulla birebir aynıdır. Sadece bir okulda öğrencinin sınava

girmemesi ya da proje ödevini zamanında teslim etmemesi durumunda veliyi bilgilendirme, velinin en geç 5 iş günü içinde gerekçe bildirmesi gerektiği detaylı olarak ele alınmıştır. Gerekçe göstermeden sınava gelmeyen veya projesini teslim etmeyen öğrencilere ise not verilmeyerek G (Girmedi) ibaresi yazılacağı belirtilmiştir. Bazı okullarda proje ödevlerinin en geç mayıs ayının 2. haftası teslim edilmesi gerektiği, proje ödevlerinin verilme zamanı ve sürelerini: 1. dönem; ekim ayı içerisinde verilip, ocak ayı içerisinde sunulması; 2. dönem; şubat ayında verilip mayıs ayı içinde alınması, öğrenci başarısının değerlendirilmesine yönelik sınav analizlerinin sınav sonrasında yapılarak 1 ve 2. dönem sonlarında okul idaresine teslim edilmesine ve proje görevlerinin mart ayının ilk haftasında verilmesi gibi bazı okullarda proje ödevlerinin teslim tarihleri ile ilgili ara kararlar bulunmaktadır.

Bir okulda özel eğitime ihtiyacı olan öğrenciler için özel eğitim öğretmenleri ve rehber öğretmenle görüşülerek bireyselleştirilmiş eğitim planı (BEP) yapılmasına ve sınavların bu plana göre hazırlanmasına karar verilmiştir. Bir okulda T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders saatinin ve LGS’de bu dersin katsayısının ve soru sayısının artırılması gerektiği hususunda fikir birliğine varılmıştır. Bir okulda öğrenci başarısının ölçülmesi için mutlaka sınav analizlerinin yapılması, öğrenciye geri dönüt verilmesi, anlaşılmayan konulara tekrar geri dönülmesi ve sınav sonuçlarının veli toplantılarında velilerle paylaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Bir okulda ünite değerlendirme soruları ile ders ve çalışma kitabındaki etkinliklerin mümkün olduğunca öğretmen tarafından kontrol edilmesi ve ders içi performans değerlendirmesi olarak işlenmesi kararlaştırılmıştır. Bir okulda Kasım ayı sonunda öğrencilere verilen proje ödevlerinin mayıs ayının ilk haftasında teslim alınması kararı alınmıştır. 1. dönem yapılan tüm uyarılara rağmen bazı öğrencilerin hazırcılığa kaçıp internette ödevini araştırıp hiçbir değişiklik yapmadan getirdikleri tespit edilmiştir. Bunun pek de doğru bir davranış olmadığı konusunda öğrencilerin bilinçlendirilmesi ve bu şekilde hareket eden öğrencilerin tekrar uyarılmasına kararlaştırılmıştır. Bir okulda yazılı sınav tarihlerinin dönem başında belirlenerek sınıf defterine işlenmesine, e-okul platformuna kaydedilmesine ve öğrencilere bildirilmesine, sınavlardan en az 1 hafta önceden de öğrencilere hatırlatılmasına, sınav sonuçlarının en fazla 15 iş günü içerisinde açıklanmasına karar verilmiştir. Bir okulda ölçme değerlendirme olarak her dönem Sosyal Bilgiler dersinden üç yazılı, T.C. İnkılap Tarihi ve iki tane ders içi performans notu verilmesine karar verilmiştir.

Çalışmada incelenen Sosyal Bilgiler Zümre Öğretmenler Kurulu toplantılarında ölçme ve değerlendirme ile ilgili gündem maddeleri, görüşme ve kararda yer alma durumu Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında ölçme ve değerlendirme sürecine ilişkin gündem maddeleri ve alınan kararlarda yeri

Okullar	Gündem Maddeleri	Gündem Maddelerinin Görüşülmesi	Karar Maddeleri
1 Okul (1. Dönem)	Madde 8: Proje çalışmalarının belirlenmesi, planlanması ve bunların ölçme ve değerlendirilmesine yönelik ölçüklerin hazırlanması. Madde 18: Ölçme ve değerlendirme esaslarının belirlenmesi.	11 ve 18	10-11-12-13
2 Okul (1. Dönem)	Gündem Madde 8: Proje çalışmalarının belirlenmesi, planlanması ve bunların ölçme ve değerlendirilmesine yönelik ölçüklerin hazırlanması.	11	8-9
3 Okul (1. Dönem)	Gündem Madde 12: Öğrenci başarısının ölçülmesi ve değerlendirilmesi amacıyla sınav analizlerinin yapılması. Gündem Madde 13: Sınavların, beceri sınavlarının ve ortak sınavların planlanması. Gündem Madde 14: Öğrencilerin ulusal ve uluslararası düzeyde katıldıkları çeşitli sınav ve yarışmalarda aldıkları sonuçlara ilişkin başarı durumları. Gündem Madde 15: Öğretim programları, okul ve çevre şartları dikkate alınarak eğitim kurumlarının kademe ve türüne göre proje konuları ile performans çalışmalarının belirlenmesi, planlanması ve bunların ölçme ve değerlendirilmesine yönelik ölçüklerin hazırlanması.	12-13-14-15	8-9-10

4 Okul (2. Dönem)	Gündem Madde 14: Öğretim programları, okul ve çevre şartları dikkate alınarak eğitim kurumlarının kademe ve türüne göre proje konulan ile performans çalışmalarının belirlenmesi, planlanması ve bunların ölçme ve değerlendirilmesine yönelik ölçüklerin hazırlanması.	11-12-13-14	4-7
5 Okul (2.Dönem)	Gündem Madde 8: Proje çalışmalarının belirlenmesi, planlanması ve bunların ölçme ve değerlendirilmesine yönelik ölçüklerin hazırlanması. Gündem Madde 9: Sınavların ve ortak sınavların planlanması. Gündem Madde 10: 8.sınıfların haziran ayında yapılacak LGS'ye, konu ve müfredatın yetiştirilmesi. Gündem Madde 14: Ölçme ve değerlendirme esaslarının belirlenmesi.	8-9-10-14-15	4-5-6
6 Okul (2. Dönem)	Gündem Madde 7: Uygulama ve değerlendirme olmak üzere ortak ölçme ve değerlendirme araçları hazırlanması.	7	5
1 İlçe (1. Dönem)	Madde 11: Ölçme ve değerlendirme esaslarının belirlenmesi.	11	7-8-9-10-11
2 İlçe (2. Dönem)	Madde 6: Proje ödevleri. Madde 9: Yazılı sınavlar/değerlendirme.	6-9	4-5
3 İlçe (1. Dönem)	Gündem Madde 8: Proje çalışmalarının belirlenmesi, planlanması ve bunların ölçme ve değerlendirilmesine yönelik ölçüklerin hazırlanması. Gündem Madde 16: Ölçme ve değerlendirme esaslarının belirlenmesi.	8-10	8-9-10-16-17
7 Okul (2. Dönem)	Madde 7: Proje görevleri. Madde 8: Yazılı Sınavlar/Değerlendirme ve tarihleri.	7-8	8

8 Okul (1. Dönem)	Madde 7: Okul ve çevre imkânlarına göre proje, gezi, gözlem ve deneylerin planlanması. Madde 8: Öğrenci başarısının değerlendirilmesine yönelik sınav analizlerinin yapılması. Madde 9: Sınavların planlanması. Madde 10: Sınav şekli, sayısı ve değerlendirme ölçeklerinin belirlenmesi.	7-8-9-10	6-7-8-9
9 Okul (2. Dönem)	Gündem Madde 8: Yazılı yoklamalar. Gündem Madde 9: Proje ödevleri.	8-9	4-5

Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında ölçme ve değerlendirme kategorisi gündem maddeleri içerisinde ağırlıklı olarak 8-9-10 ve 11. maddelerde; karar aşamasında ise 8-9-10-11 ve 4-5-6. maddedeki kararlarda yer almıştır. Bazı okullarda ölçme ve değerlendirme konusu gündem maddesi ve karar aşamasında tek bir maddede yer alırken bazı okullarda 4 gündem maddesi içerisinde ve karar aşamasında 3-4 maddede yer almaktadır. Bir okulda ise ölçme ve değerlendirme konusuna 2 gündem maddesinde yer verilirken kararlarda 5 maddenin ölçme ve değerlendirme ile ilgili olması öğretmenlerin yönetmeliğe aykırı düşmemek ve idareyi mutlu etmek için en fazla bu konuya önem verdiklerini göstermektedir.

Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında ölçme ve değerlendirme kategorisi içerisinde yer alan yazılı sınav tarihleri (birinci ve ikinci dönem) ve sınavların ne şekilde yapılacağına ilişkin bilgiler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Sosyal Bilgiler zümre toplantı tutanaklarında yer alan sınav tarihleri ve sınav şekli

Okullar	1.Dönem Yazılı Sınav Tarihleri	Sınav Şekli	2.Dönem Yazılı Sınav Tarihleri	Sınav Şekli
1. Okul (1.Dönem)	Kasım Ayının 2. Haftası Ocak Ayının 1.Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme	Nisan Ayının 1. Haftası Mayıs Ayının 4. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme
		20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)		20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)

2. Okul (1. Dönem)	Kasım Ayının 2. Haftası Ocak Ayının 1. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme 20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)	Nisan Ayının 1. Haftası Mayıs Ayının 3. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme 20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)
3. Okul (1. Dönem)	Kasım Ayının 2. haftası Ocak Ayının İlk Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme 20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)	Nisan Ayının İlk Haftası Mayıs Ayının Üçüncü Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme 20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)
4. Okul (2. Dönem)	Kasım Ayının 2. Haftası Ocak Ayının İlk Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme 20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)	Nisan Ayının İlk Haftası Mayıs Ayının Üçüncü Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme 20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)
5. Okul (2. Dönem)			Nisan Ayının 1. Haftası Mayıs Ayının 3. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme 20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)
6. Okul (2. Dönem)			Nisan Ayının 1. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış

			Mayıs Ayının 2. Haftası	Çoktan Seçmeli, Eşleştirme
				20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)
<i>I. İlçe (1. Dönem)</i>	Kasım ayının 2. Haftası Ocak ayının 1. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme	Nisan ayının İlk Haftası Mayıs ayının Son (4.) Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme
		20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)		20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)
<i>II. İlçe (2. Dönem)</i>	Kasım ayının 2. Haftası Ocak ayının 1. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme	Nisan ayının İlk Haftası Mayıs ayının Son (4.) Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme
		20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)		20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)
<i>III. İlçe (1. Dönem)</i>	Kasım ayının 2. Haftası Ocak ayının 1. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme	Nisan Ayının 1. Haftası Mayıs Ayının 3. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme
		20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)		20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)
<i>7.Okul (2. Dönem)</i>			Mart Ayının 3. Haftası (18-23 Mart) Mayıs Ayının Son Haftası (27-31 Mayıs)	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme 20 Çoktan seçmeli

				(Ortak Sınav)
8. Okul (1.Dönem)	Kasım ayının 2. Haftası Aralık ayının 3. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme	Nisan ayının 2. Haftası Mayıs ayının 3. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme
		20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)		20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)
9.Okul (2.Dönem)	Kasım ayının 2. Haftası Aralık ayının 3. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme	Nisan ayının 2. Haftası Mayıs ayının 3. Haftası	Klasik, Boşluk Doldurma, Doğru Yanlış Çoktan Seçmeli, Eşleştirme
		20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)		20 Çoktan seçmeli (Ortak Sınav)

Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında alınan kararlar doğrultusunda ölçme ve değerlendirme kategorisi içerisinde yer alan sınavlar hakkında genellikle birinci sınavların klasik, boşluk doldurma, doğru-yanlış, çoktan seçmeli, eşleştirme; ikinci sınavların çoktan seçmeli ortak sınav (20 soru) olarak yapılması kararlaştırılmıştır.

3.3.4. 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında öğrencilerin başarısını arttırmaya yönelik alınan kararlar

Zümre toplantılarında öğrencilerin başarısını arttırmaya yönelik alınan kararlar şunlardır:

EBA sistemi ve akıllı tahtadan yararlanılması, MEB kazanım testlerinin geri dönüt amaçlı kullanılması, okul-aile iş birliğine önem verilmesi, öğrencilerin derse aktif katılımlarının sağlanması, öğrenci seviyesine inilmesi, farklı öğretim yöntemlerinin kullanılması, bilinmeyen kavramların tanımlarının verilmesi, konuların çok yönlü, yakından uzağa, somuttan soyuta, basitten karmaşığa doğru işlenmesi, konuların işlenişinde programdaki sıraya uymakla birlikte öğretmenin çevre özelliklerini ve Türk millî eğitiminin genel amaç ve temel ilkelerini dikkate alarak konuların yerlerini değiştirebilmesi, konuların sınıfın seviyesine göre işlenmesi, ders içi çalışmalarda konu ile ilgili çeşitli kaynak kitap, dergi, resim ve

fotoğraf gibi gereçlerin sınıfa getirilmesi ve bunların etkili kullanılması, okuldaki diğer öğretmenlerle iş birliğinin sağlanması, okullarda açılan destekleme ve yetiştirme eğitim kurslarının faydalı olması ve sürekliliğinin sağlanması, öğrencilere sevgiyle yaklaşılması, sınıf içinde başarı gösteren öğrencilerin takdir edilmesi ve ödüllendirilmesi, ödevlerin takip edilmesi, teknolojik araç-gereçlerden faydalanılması, LGS için imkânlar ölçüsünde deneme sınavlarının yapılması ve başarıyı arttıracak tedbirlerin alınması, veli toplantılarının zamanında yapılması, velilerin telefon ile aranarak bilgilendirici görüşmeler yapılması, öğrencilerin ilgisini çekecek görsel proje görevleri vererek öğrencilerin derslere ilgilerinin artırılması, belirli aralıklarla genel tekrarlar ve bilgi yarışmaları gibi yollarla öğrencilerin bilgilerin taze tutunabilmesinin sağlanması, öğrencilerle bire bir görüşme yapılması, yıl içinde uygun koşullarda il içi ve dışı gezilerin yapılması.

Toplantılarda yukarıdaki kararların yanı sıra başarısızlığın temelinde öğrencilerin kişisel nedenleri kadar toplumsal nedenlerin de olduğuna dikkat çekilmiştir. Ailelerin geçim sıkıntısı, çocuk sayısının fazla olması, ergenlik sorunları ve motivasyon eksikliği başarısızlığın en önemli nedenleri olarak gösterilmiştir. Öğrencilerin öncelikle verimli ders çalışma yöntemlerini öğrenmeleri ve yapılacak veli toplantısında ailelerin de verimli ders çalışma yöntemleri konusunda bilgilendirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Problem yaşayan öğrencilerin şube öğretmenler kurulunda tespit edilerek sorunlarının giderilmesi için gerekli önlemlerin alınması, bu öğrencilerin velileri ile görüşülerek varsa ailevi sorunlarının giderilmesi için ilgilenilmesinin başarının arttırılmasında önemli katkı sağlayacağı ifade edilmiştir.

Öğrenci başarısızlıklarının temelinde okuma ve anlama becerilerinin istenilen düzeyde olmamasının da bir etken olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca öğretmenler derse ilişkin hazırlıkların yeterince yapılmadığını belirtmişlerdir. Bunun için öğrencilerin kitap okumaya özendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Öğrenci ders hazırlıklarının sıkı takip edilmesinin de bu konudaki başarısızlığın engellenmesinde etkili olacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda ödev verilirken öğrencilerin içinde bulunduğu sosyal çevrenin, onların yaş düzeylerinin ve diğer derslerden verilecek ödevlerin de göz önüne alınması gerektiği belirtilerek ödevlendirme yapılırken aynı sınıfa derse giren öğretmenlerin birbirleri ile görüş alışverişinde bulunmalarının yararlı olacağı ifade edilmiştir.

Zümre toplantılarında öğrenci başarısını arttırmaya yönelik alınan kararlar incelendiğinde 2. dönem toplantı tutanaklarına kıyasla 1. dönem toplantı tutanaklarında konunun daha detaylı açıklamalar ile ele alındığı gözlenmiştir.

Ayrıntılı olarak öğrenci başarısının ele alınması konusunda 3 okul istisnadır. Bu 3 okulda 1. dönem tutanaklarında öğrenci başarısını arttırmaya yönelik konuya hiç değinilmemiş olmasına rağmen 2. dönem tutanaklarında başarıyı arttırmaya yönelik konu gündeme alınmıştır. Fakat 2. dönem zümre toplantılarında başarıyı arttırma konusu gündem maddelerinde yer alsa da alınan kararlar içerisinde yer almamıştır.

2 okulun öğrenci başarısını arttırmak için aldığı kararların birebir aynı olması okullardan birinin kes kopyala yapıştır mantığı ile hareket ettiğini göstermektedir. Diğer okullarda da benzer ifadelerle rastlanılması öğretmenlerin özgün fikir üretmedikleri, başka okulların kararlarından yararlanarak kolaycılığa kaçtıkları izlenimi vermektedir. Öğrenci başarısını arttırmaya yönelik kararların genellikle 12. ve 17. maddelerde ele alınması veya sadece öğretmen adlarının değiştirilerek ifadelerde hiç değişiklik olmaması bunun bir kanıtıdır.

3.3.5. 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında geleceğe yönelik alınan kararlar

Zümre toplantı kararlarında doğrudan geleceğe yönelik herhangi bir karar alınmamıştır. Sadece aşağıdaki alınan kararlar geleceğe ilişkin kararlar olarak değerlendirilebilir. Ancak bu kararlar da hemen hemen tüm toplantılarda aynı şekilde yer alan ifadelerden ibarettir. Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında geleceğe yönelik alınan kararlar aşağıda gibi ele alınmıştır:

Okulda müfredata uygun eksik haritaların tamamlanması, yıl içinde yapılacak çalışmaların planlanmasının çalışma takvimine uygun olması, Sosyal Bilgiler konularının işlenişinde değişiklikler göz önünde bulundurularak öğretim programına, kazanımlara, etkinliklere ve ara disiplinlere dikkat edilmesi, öğretmen kılavuz kitabı olmadığı için derse hazırlık amacıyla planlama yapılması, günlük planların ve derste yapılacak etkinliklerin okul ve çevre imkânları göz önüne alınarak yapılması ve gerektiğine değişikliğe gidilmesi, diğer zümre öğretmenleri ile gereken zamanlarda diğer derslerle ilgili konularda yeri geldikçe iş birliği yapılması, destekleme ve yetiştirme kurslarına devam edilmesi, akıllı tahtalardan etkileşimli şekilde kullanılması, yakın çevredeki tarihi ve doğal varlıkların bulunduğu yerlere geziler yapılması, sınıflar arası bilgi yarışmalarının düzenlenmesi, özellikle Türkçe, Matematik, Fen ve Teknoloji öğretmenleri ile iş birliğine gidilmesi, Sosyal Bilgiler dersi ile ilişkili seçmeli derslerin etkinliğinin artırılması ve oluşabilecek değişiklikleri ve yenilikleri takip etmek için www.meb.gov.tr ve <http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/> sitelerinin izlenmesi.

3.3.6. 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında iş sağlığı ve güvenliği konusunda alınan kararlar

Çalışmamızda incelenen Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında 5 okul ve 1 ilçede iş sağlığı ve güvenliği konusu, hem gündem maddeleri içerisinde hem de alınan kararlar arasında yer almamıştır. İş sağlığı ve güvenliği konusuna değinmeyen zümre toplantılarının 4'ü 2. dönem, 2'si 1. dönem zümre toplantı tutanaklarıdır. İş sağlığı ve güvenliği konusu Sosyal Bilgiler zümre toplantıları içerisinde 4 okulda gündem maddeleri arasında yer almıştır. Ancak gündem maddeleri arasında iş sağlığı konusuna yer veren 4 okul da konuyla ilgili herhangi bir karara yer vermemiştir. Zümre toplantıları arasında sadece 2 okulda iş sağlığı ve güvenliği konusu, hem gündem maddeleri arasında hem de karar aşamasında yer almıştır. İş sağlığı ve güvenliği konusunun ele alındığı zümre toplantılarında ise bu konu genellikle gündem maddeleri içerisinde 16., 18., 21. ve 22. maddelerde ele alınmış olup, 4 okulda karar aşamasında konu ile ilgili karar alınmamış olması da fazla önemsenen bir konu olmadığını göstermektedir.

Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında iş sağlığı ve güvenliği konusu ile ilgili gündem maddeleri ve alınan kararlar Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında iş sağlığı ve güvenliği konusundaki gündem maddeleri ve alınan kararlar

Okullar	İş Sağlığı ve Güvenliği Gündem Maddesi	Karar Maddesi
1. Okul (1.Dönem)	Gündem Madde 22: İş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin değerlendirilmesi. Gündem Mad. Görüşülmesi 22: Gerek ders esnasında, gerek okul içinde, gerekse nöbetlerde, öğrencilerin ve öğretmenlerin herhangi bir kazayla ve olumsuzlukla karşılaşmaması için gerekli iş sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerinin alınması gerektiği ifade edildi. Bu konuda okul idaresi, nöbetçi öğretmen ve hizmetli ile iş birliği yapılmasının yararlı olacağı anlatıldı. bilgilendirilmesi gerekli uyarıların yapılması herhangi bir olumsuzluk yaşanmaması için gerekli önlemlerin alınmasında azami özenin gösterilmesi kararı alınmıştır.	Alınan Karar 15: Okul içinde iş sağlığı ve güvenliği konusunda sürekli öğrencilerin velilerin ve okul idaresinin
2. Okul (1. Dönem)	Gündem Madde 21: İş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin değerlendirilmesi. Gündem Mad. Görüşülmesi: 21. Gerek ders esnasında, gerek okul içinde, gerekse nöbetlerde, öğrencilerin ve öğretmenlerin herhangi bir kazayla ve olumsuzlukla karşılaşmaması için gerekli iş	Alınan Karar: Yok.

sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerinin alınması gerektiği ifade edildi. Bu konuda okul idaresi, nöbetçi öğretmen ve hizmetli ile iş birliği yapılmasının yararlı olacağı anlatıldı.

3. Okul (1.Dönem)	Gündem Madde 16: İş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin değerlendirilmesi, Gündem Mad. Görüşülmesi 16: Ders sırasında, okul içinde veya nöbetlerde, öğrencilerin ve öğretmenlerin herhangi bir kazayla ve olumsuzlukla karşılaşmaması için gerekli iş sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerinin alınması gerektiği ifade edildi. Bu konuda okul idaresi, nöbetçi öğretmen ve hizmetli ile iş birliği yapılmasının yararlı olacağı anlatıldı.	Alınan Yok.	Karar:
4.Okul (2.Dönem)	Gündem Madde 16: İş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin değerlendirilmesi, Gündem Mad. Görüşülmesi 15: Sosyal Bilgiler Öğretmeni Tuna ŞEN okulumuzda ders sırasında, okul içinde veya nöbetlerde, öğrencilerin ve öğretmenlerin herhangi bir kazayla ve olumsuzlukla karşılaşmaması için gerekli iş sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerinin alındığını belirtti. Bu konuda çeşitli eğitimlerin de verildiğini söyledi.	Alınan Yok.	Karar:
5.Okul (2.Dönem)	Gündem Madde 18: İş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin değerlendirilmesi. Gündem Mad. Görüşülmesi 18: Gerek ders esnasında, gerek okul içinde, gerekse nöbetlerde, öğrencilerin ve öğretmenlerin herhangi bir kazayla ve olumsuzlukla karşılaşmaması için gerekli iş sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerinin alınması gerektiği ifade edildi. Bu konuda okul idaresi, nöbetçi öğretmen ve hizmetli ile iş birliği yapılmasının yararlı olacağı anlatıldı.	Alınan Yok.	Karar:
6. Okul (2.Dönem)	Hiç madde yok.		
I.İlçe (1. Dönem)	Hiç madde yok.		
II. İlçe	Hiç madde yok.		

(2. Dönem)

III.İlçe (1.Dönem)	Gündem Madde 19: İş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin değerlendirilmesi. Gündem Mad. Görüşülmesi 19: Gerek ders esnasında, gerek okul içinde, gerekse nöbetlerde, öğrencilerin ve öğretmenlerin herhangi bir kazayla ve olumsuzlukla karşılaşmaması için gerekli iş sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerinin alınması gerektiği ifade edildi. Bu konuda okul idaresi, nöbetçi öğretmen ve hizmetli ile iş birliği yapılmasının yararlı olacağı anlatıldı.	Alınan Karar 11: Herhangi bir kazayla karşılaşılmasına için gerekli iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin alınmasına karar verilmiştir.
7.Okul (2.Dönem)	Hiç madde yok.	
8. Okul (1.Dönem)	Hiç madde yok.	
9.Okul (2.Dönem)	Hiç madde yok.	

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmadan elde edilen bulgular ile literatürde zümre toplantılarını araştırma konusu olarak inceleyen çalışmaların bulguları arasında büyük benzerlikler tespit edilmiştir. Gülsüm (1998) tarafından gerçekleştirilen okullardaki zümre öğretmenler kurulunun etkililiği ile ilgili çalışmada, bu toplantıların öğretmenlerin bireysel gelişimleri ve yönetim açısından etkili olduğu fakat açık ve ortak bir vizyon geliştirme açısından etkisiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Küçük ve diğer araştırmacıların 2004 yılında yaptığı çalışma sonuçlarına göre ZÖK toplantılarında alınan kararların çoğunlukla kâğıt üzerinde kalmakta, uygulamaya geçmemekte ve öğretmenler bu toplantıların uygulamaya dönük yapılması gerektiğini ifade etmektedirler. Demirtaş ve Cömert'in (2006) Zümre Öğretmenler Kurulunun etkililiğine yönelik yaptıkları çalışmada öğretmenlerin ZÖK toplantılarının belirtilen amaçlarına uygun ve etkili olduğu fikrinde oldukları tespit edilmiştir. Fakat Demirtaş, Üstüner, Özer ve Cömert (2008) tarafından liselerde yapılan farklı bir çalışmada, öğretmenler toplantıların etkili olmadığını belirtmişlerdir. Şahin, Maden ve Gedik'in (2011) Türkçe dersi zümre başkanlarının zümre toplantıları hakkındaki düşüncelerini ortaya koymak amacıyla yaptıkları araştırmada zümre toplantılarının öğretmenler açısından

verilen bir görevi tamamlamak ve öğretmenler için külfet olmaktan öteye geçemediği sonucuna ulaşılmıştır. Güler, Altun ve Türkdoğan (2015) tarafından yapılan çalışmada Matematik öğretmenlerinin Zümre Öğretmenler Kurulunun etkililiği hakkındaki görüşleri incelenmiş, çalışma sonucunda öğretmenlerin büyük çoğunluğu, toplantıların formalite olarak yapıldığını, toplantılara gereken önemin verilmediğini belirtmişlerdir. Benzer bulgular, Küçük'ün (2004) çalışmasında da saptanmıştır. Eroğlu ve Özbek'in (2018) çalışmasında ZÖK toplantılarının öğretmenlerin mesleki gelişimine katkısının düşük olduğu ve mesleki eserleri inceleme, ortak proje ve ders planı hazırlama gibi etkinliklerde çok etkili olmadığı tespit edilmiştir. Aynı çalışmada, mesleki gelişime katkısı açısından cinsiyet ve kıdeme göre öğretmenlerin durumu ele alındığında öğretimsel deneyimlerin paylaşılması konusunda erkek ve yeni atanan öğretmenler lehine anlamlı farklılık olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Bu çalışmada zümre toplantı tutanaklarına ait toplam 105 sayfa doküman incelenmiştir. İncelenen zümre toplantı tutanaklarının 1. dönem en az 6 en çok 18, 2. dönem en az 4 en çok 14 sayfadan oluştuğu görülmüştür. Bu çalışmada incelenen 12 zümre toplantı tutanağının 4'ü 1. dönem, 6'sı 2. dönem; 9'u ortaokul, biri 1. ve 2. dönem diğeri 2. dönem olmak üzere 3 ilçe zümre toplantısından oluşmaktadır. Bu okulların biri İmam Hatip ortaokuludur. Mevcut okullardan ikisinin 1 ve 2. dönem toplantı tutanaklarına ulaşılmıştır. Zümre toplantılarına iki okul dışında müdürlerin hiç eşlik etmediği, 5 okulun zümre toplantılarına müdür yardımcılarının (4'ü erkek, 1'i kadın) eşlik ettiği tespit edilmiştir. Zümre toplantılarına katılan üyelerin 43'ü kadın, 61'i erkek olup Sosyal Bilgiler öğretmenlerinden oluşmaktadır. Toplantılar müdür odası, öğretmenler odası, toplantı salonu ve herhangi bir sınıfta gerçekleşmiştir. 3 okulda zümre toplantı saati belirtilmemiş, diğer zümre toplantılarının saati 10.00- 14.30 zaman dilimi arasında gerçekleşmiştir. 1. dönem toplantıları 04/09/2018-10/09/2018 tarihleri arasında, ikinci dönem toplantıları 08/02/2019-19/02/2019 tarihleri arasında yapılmıştır. Zümre toplantı tutanaklarının gerçekçilikten uzak bir anlayışla genellikle birbirinin kopyası şeklinde hazırlandığı belirlenmiştir. 1. dönem zümre toplantı tutanakları sayfa sayısı, gündem maddesi ve alınan kararlar açısından daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş, 2. dönem zümre toplantı tutanaklarında ise çok fazla ayrıntıya yer verilmemiştir.

Zümre toplantılarının gündem maddelerini, zümre ile ilgili yönetmelik maddeleri, Türk millî eğitiminin amaçlarının okunması, önceki yıla ait zümre toplantılarının değerlendirilmesi, öğretim programlarının incelenmesi, ders araç-gereç ve materyallerinin belirlenmesi, öğretim yöntem ve tekniklerin, sınavların belirlenmesi, BEP ders planlarının görüşülmesi, diğer zümrelerle iş birliği, yıllık

planlar, Atatürkçülük konuları, başarının ölçülmesi, başarıyı arttırıcı önlemler, deney, proje, gezi ve gözlemlerin planlanması, iş sağlığı ve güvenliği konuları oluşturmaktadır. Bazı okullarda zümre ile ilgili yönetmelik maddelerinin, çoğu okulda Türk milli eğitiminin amaçlarının okunması maddelerine yer verilmediği gözlenmiştir. Bir okulda, Türk milli eğitimin amaçlarının okunmasının yanı sıra incelenmesi ifadesine yer verilmiştir. Sınavların ve ortak sınavların planlanması maddesi bazı okullarda sadece sınavların planlanması şeklinde LGS ismi olmadan yer almıştır. Bir okulda, Atatürkçülük konuları ile ilgili birden fazla gündem maddesine yer verilmiştir. 2. dönem zümre toplantı tutanaklarının gündem maddeleri arasında öğrenci başarı durumlarının değerlendirilmesi, sınav analizlerinin yapılması, öğrencilerin ulusal ve uluslararası katıldıkları sınav ve yarışmalara ilişkin başarı durumları, LGS'ye yönelik müfredatın yetiştirilmesi, mesleki eserler ve eğitim alanındaki yeni gelişmelerin incelenmesi, uygulamada karşılaşılan güçlükler ve çözüm yollarına ilişkin ifadeler yer almaktadır.

Sosyal Bilgiler zümre toplantılarında öğrenme- öğretim sürecinde kullanılacak yöntem ve teknikler genellikle 5-9 ve 10. gündem maddelerinde, alınan kararlarda ise biri 3, biri 4. maddede yer almakla birlikte çoğunlukla 2 ve 5. maddelerde; ölçme ve değerlendirme konusunun ağırlıklı olarak 8-9-10-11. gündem maddelerinde, karar aşamasında 8-9-10-11 ve 4-5-6. maddelerde yer aldığı belirlenmiştir. Ölçme ve değerlendirme ile ilgili hem daha fazla gündem maddesinin olması hem de daha fazla karar alınmış olması dikkat çekicidir.

Zümre toplantılarında derslerde kullanılacak öğretim yöntemleri ve ders araç-gereçleri konusunda, soru-cevap, tartışma, düz anlatım, karşılaştırma, drama, örnekleme, çizim, haritada gösterme, münazara, örnek olay incelemesi, problem çözme gibi öğrenciyi aktif kılan yöntemlerin; akıllı tahta, video, EBA, projeksiyon, haritalar, dergiler, gazeteler, küre vb. araç-gereçlerin kullanılması kararlaştırılmıştır. 9 okul içinde 2 okulun (biri 1. dönem, diğeri 2. dönem) zümre toplantısında alınan kararlarda öğretim-öğrenme süreci ile ilgili açıklamaya yer verilmediği gözlenmiştir. Bu okullardan 1. döneme ait zümre toplantısında yer verilmeyen okulun 2. dönem zümre toplantı tutanağında öğrenme-öğretim sürecine yer verildiği tespit edilmiştir. Okullardan birinde öğrenme-öğretim süreci gündem maddeleri arasında yer almasa da karar aşamasında konuya yer verildiği gözlenmiştir.

Zümre toplantılarında ölçme ve değerlendirme ile ilgili 1. dönem ilk sınavın kasım ayının 2. haftası, ikinci sınavın ocak ayının 1. haftası; 2. dönem ilk sınavın nisan ayının ilk haftası, 2. sınavın mayıs ayının 3. haftası olarak belirlenmiştir. Ayrıca 1. sınavların klasik, boşluk doldurma, doğru yanlış çöktan

seçmeli, eşleştirme; 2. sınavların çoktan seçmeli (ortak sınav, 20 soru) olması kararlaştırılmıştır. İncelenen tutanaklarda ölçme ve değerlendirmeye yönelik alınan kararlar çoğunlukla birbirine benzemekle beraber, bazı kararlarda değişiklikler tespit edilmiştir. Örneğin, bir okulda 8. sınıflarda LGS’de açık uçlu soru sorulması ihtimaline karşı bu yönde soru hazırlanması gerektiği vurgulanmış, bir diğer okulda normal şartlarda 2 sınav yapıldığı ancak sınavlar arasında zaman farkının fazla olmasının öğrencilerde motivasyon eksikliğine ve bilgilerin unutulmasına neden olduğu, bu nedenle istenildiği takdirde tekrar ve hatırlatma amacıyla etkinlik ve sınav yapılabileceği belirtilmiştir. Başka bir okulda sınav sorularının ünitelere göre dağılımının nasıl olması gerektiği konusunda şablon oluşturulmuştur. Yazılı sınavlar konusunda müfredata göre 1 hafta erken ya da geç olabileceği konusunda esneklik bırakılmıştır. Öğrencilerin çalışmalarının değerlendirilmesinde mümkün olduğu kadar ders içi ve sonu değerlendirmelerinde test ve internetteki (EBA) etkinlik çalışmalarına yer verilmesi kararı alınmıştır. Yıl içerisinde öğrencilere her dönem ya da eğitim öğretim yılı içerisinde en az 1 proje ödevi verilmesi kararı alınmıştır.

Zümre toplantılarında öğrencilerin başarısını arttırmaya yönelik olarak EBA sistemi ve akıllı tahtadan yararlanılması, okul-aile iş birliğine önem verilmesi, MEB kazanım testlerinin geri dönüt amaçlı kullanılması, farklı yöntemlerin kullanılması, okuldaki diğer öğretmenlerle iş birliğinin sağlanması, öğrencilerin ödüllendirilmesi, teknolojik araç-gereçlerden faydalanılması vb. kararlar alınmıştır. Zümre toplantılarında başarısızlığın temelinde öğrencilerin kişisel nedenleri kadar toplumsal nedenlerin de olduğuna dikkat çekilmiştir. Ailelerin geçim sıkıntısı, çocuk sayısının fazla olması, ergenlik sorunları ve motivasyon eksikliği, başarısızlığın en önemli nedenleri olarak gösterilmiştir. Problem yaşayan öğrencilerin şube öğretmenler kurulunda tespit edilerek sorunlarının giderilmesi için gerekli önlemlerin alınması, bu öğrencilerin velileri ile görüşülerek varsa ailevi sorunlarının giderilmesi için ilgililenilmesinin başarının artırılmasında önemli katkı sağlayacağı ifade edilmiştir.

Zümre toplantılarında geleceğe yönelik olarak, yıl içinde yapılacak çalışmaların planlanmasının çalışma takvimine uygun olması, diğer zümre öğretmenleri ile gereken zamanlarda diğer derslerle ilgili konularda yeri geldikçe iş birliği yapılması, destekleme ve yetiştirme kurslarına devam edilmesi, akıllı tahtalardan etkileşimli şekilde kullanılması, yakın çevredeki tarihi ve doğal varlıklarımızın bulunduğu yerlere geziler yapılması, sınıflar arası bilgi yarışmalarının düzenlenmesi, özellikle Türkçe, Matematik, Fen ve Teknoloji öğretmenleri ile iş birliğine gidilmesi, Sosyal Bilgiler dersi ile ilişkili seçmeli derslerin etkinliğinin artırılması yönünde kararlar alınmıştır.

Zümre toplantılarında iş sağlığı ve güvenliği konularına 5 okulun toplantılarında yer verilmediği, 4 okulda ise gündem maddeleri arasında yer aldığı ancak karar aşamasında herhangi bir karar alınmadığı belirlenmiştir. İncelenen zümre toplantıları arasında sadece 2 okulda iş sağlığı ve güvenliği, hem gündem maddeleri arasında hem de kararlarda yer almıştır. Konu ile ilgili alınan kararlarda ise bir kazayla karşılaşılmaması için gerekli iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin alınmasının gerektiği ifade edilmiştir. Fakat alınması gereken önlemlere yönelik açıklama yapılmamıştır. İş sağlığı ve güvenliği konusunun ele alındığı zümre toplantılarında ise bu konu gündem maddeleri içerisinde genellikle 16-18-21 ve 22. maddelerde yer almıştır. 4 okulda ise iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili karar alınmamıştır.

5. Öneriler

Zümre toplantılarında gündem maddelerinin azaltılıp, ders araç-gereçleri ve dersin işlenişi gibi birbirine yakın maddelerin aynı başlık altında ele alınması; projeler ile ilgili maddelerin ölçme ve değerlendirme başlığı altında toplanması, gündem maddelerinin az ve öz maddelerden oluşması, mevcut gündem maddelerine yönelik daha gerçekçi kararlar alınması önerilmektedir. Zümre toplantı tutanaklarında dersin işlenişinde kullanılacak öğretim yöntem ve tekniklerine ve örnek uygulamalara yer verilebilir veya öğretmenlerden diğer branş öğretmenleri ile iş birliği yaparak örnek etkinlikler hazırlamaları istenebilir. Öğrenci başarısını arttırmaya yönelik alınan kararların büyük bir çoğunluğu kopyala-yapıştır şeklinde hazırlandığı tespit edildiğinden, basmakalıp ifadelerden kaçınılması, her okulun kendine özgü şartlarının, öğrenci profilinin ve okulu çevreleyen sosyal ve fiziki çevre koşullarının dikkate alınması önerilmektedir.

Zümre toplantı tutanakları için asgari gündem ve karar maddesi, sayfa sayısı belirlenebilir, belirli bir düzeyin altında ve üstünde olmaması kararlaştırılabilir. Zümre toplantılarında öğrenci başarısı ve eğitimin kalitesini arttırmaya dönük olarak ileriye yönelik kararlar alınması faydalı olacağından geleceğe yönelik 1 yıllık, 3 yıllık, 5 yıllık eylem planları yapılabilir. Zümre toplantılarında ölçme ve değerlendirme konusuna önem verilmekle birlikte, özgün bir ölçme ve değerlendirme yöntemlerinden yeterince bahsedilmemektedir. Toplantılarda, İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinin ölçme ve değerlendirme ile ilgili maddeleri aynen kabul edilip hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Fakat öğretmenlerin her sınıfa özgü bireysel ölçme ve değerlendirme yöntemleri geliştirmeleri konusunda yeterli karar alınmamıştır. Bu eksikliklerin giderilerek alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarının da toplantılarda ele alınması önerilmektedir. Zümre toplantılarında iş sağlığı ve güvenliği konusu ihmal

edildiğinden, bu konuların her okulun zümre toplantıları gündeminde yer alması olası kazalara karşı gerekli tedbirlerin alınarak okulun güvenliğinin artırılmasında etkili olabilir. Zümre toplantılarının 1 ve 2. dönem olmak üzere yılda 2 defa değil, aylık veya üç ayda bir yapılması, okullardaki eğitim-öğretim sürecinin periyodik ve sistematik olarak gözden geçirilmesini sağlayarak öğrenme ve öğretimde başarının artırılmasına katkısı sağlayabilir. Zümre toplantılarında rutin, basmakalıp ve okulun gerçeklerinden uzak ifade ve kararlar alınmasının önüne geçilmesi ve toplantılara işlevsellik kazandırılması için, MEB tarafından bir birim kurularak toplantı kararlarının incelenmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

- AĞDELEN, B ve AĞDELEN, Z. (2006), “İlköğretim Okullarında Yönetim Süreçlerinin İşleyişine İlişkin Olarak Öğretmen Algılarının Analizi”, <http://www.mebnet.net/Dergi/2.pdf>,
- BAKİ, M. (2012), Sınıf öğretmeni adaylarının matematiği öğretme bilgilerinin gelişiminin incelenmesi: bir ders imecesi (Lesson study) çalışması, Yayınlanmamış Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- BALCI, A. (2001), *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, E. K., AKGÜN, Ö. E., KARADENİZ, Ş. ve DEMİREL, F. (2012), *Bilimsel araştırma yöntemleri*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- BÜTÜN, M. (2012), İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının uygulanan zenginleştirilmiş program sürecinde matematik öğretme bilgilerinin gelişimi, Yayınlanmamış Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Trabzon.
- CROPANZANO, R. L. A. & BENSON. L. (2011), Peer Justice and teamwork process. *Group and Organization Management*, 36(5), s. 567-596.
- ÇALIŞKAN, H., YILDIRIM, Y. ve KILINÇ, G. (2019), Zümre öğretmenler kurulu toplantılarına ve müfredata ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri, *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 3061. DOI: <https://dx.doi.org/10.30855/gjes.2019.05.01.003>.
- ÇELEBİ, N., VURANOK, T., TURGUT, I. (2015), Zümre Öğretmenlerinin İş Birliği Düzeyini Belirleme Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Mart 2016 Cilt:24 No:2, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, s. 803-820.

- ÇEPNİ, S. ve KÜÇÜK, M. (2003), Eğitim araştırmalarının fen bilgisi öğretmenlerinin uygulamaları üzerindeki etkilerinin belirlenmesi: Bir örnek olay çalışması, *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(12), s. 75-84.
- DEMİRTAŞ, H. ve CÖMERT. M. (2006), Zümre öğretmenler kurulu toplantılarının etkililiğinin öğretmen görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi: Malatya ili örneği, *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(25), s. 96–108.
- DEMİRTAŞ, H., ÜSTÜNER, M., ÖZER, N. ve CÖMERT, M. (2008), Öğretmenler Kurulu Toplantılarının Etkililiğine İlişkin Öğretmen Görüşleri, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), s. 55-74.
- Eroğlu, M., Özbek, R. (2018), Zümre Öğretmenler Kurulu Toplantılarının Mesleki Gelişim Bağlamında İncelenmesi, *Social Science Studies*, Cilt 6 / Sayı 3, s. 255-271.
- GÖKÇE, B. (1999), *Toplumsal bilimlerde araştırma*, (3.Basım), Savaş Kitap ve Yayınevi, Ankara.
- GÖKSOY, S., YENİPİNAR, Ş. (2015), Öğretmenlerin Okul Zümre Öğretmenler Kurullarına İlişkin Görüşler, *Millî Eğitim*, Sayı 205, s.26-30.
- GÖKYER, N. (2011), İlköğretim Okulu Zümre Öğretmenler Kurulu Toplantılarının Gerçekleşme Düzeyi, Fırat Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science*, Cilt: 21, Sayı: 2, Sayfa: 127-148, Elazığ.
- GÜLER, M, ALTUN, T. ve TÜRKDOĞAN, A. (2015), Matematik Öğretmenlerinin Zümre Öğretmenler Kurulunun Etkililiği Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi, *Elementary Education Online*, 14(2), s.395-406, [Online]: <http://ilkogretim-online.org.tr>
<http://dx.doi.org/10.17051/io.2015.30323>.
- GÜLSÜM, E. (1998), “Öğretmenler ve zümre başkanlarının bakışı ile zümre etkililiğinin nitel bir değerlendirmesi: Bir özel okuldaki Türkçe ve zümreleri örnekleri” Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara.
- HARGREAVES, D., & HOPKİNS, D. (1994), *Development planning for school improvement*, London, Cassell.
- HİLL, H. C., ROWAN, B., & BALL, D. L. (2005), Effects of teachers' mathematical knowledge for teaching on student achievement. *American Educational Research Journal*, 42(2), s.371-406.

- KAĞITÇIBAŞI, Ç. (2005), *Yeni insan ve insanlar/ sosyal psikolojiye giriş*. (10. Basım), Evrim Yayınevi, İstanbul.
- KARASAR, N. (2014), *Bilimsel araştırma yöntemleri, “Kavramlar, ilkeler ve teknikler”*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- KAVURAN, T. (2003), Resim-ş öğretmenliği anabilim dallarına özel yetenek sınavları ile öğrenci alınırken karşılaşılan sorunlar, TUBİTAK.
- KÜÇÜK, M., AYVACI, H. K. ve ALTINTAŞ, A. (2004), Zümre öğretmenler kurulu toplantı kararlarının eğitim ve öğretim uygulamaları üzerindeki yansımaları. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, Malatya.
- MEB. (2013), Millî Eğitim Bakanlığı ortaöğretim kurumları yönetmeliği (7 Eylül 2013), Resmi Gazete, 28758.
- MİTCHENER, C. P., ANDERSON, R.D. (1989), Teachers’ perspective: developing and implementing an STS curriculum. *Journal of Research in Science Teaching*, 26 (4), s.351-369.
- MCCALED, S. P. (2013), *Building communities of learners: A collaboration among teachers, students, families, and community*. Routledge.
- Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği (2017, 16 Eylül), Resmî Gazete (Sayı: 30182), Erişim adresi:http://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017.09/20161748.
- ÖZTÜRK, C. (2012), *Sosyal Bilgiler Öğretimi: Demokratik Vatandaşlık Eğitimi*, Pegem Akademi, İstanbul.
- ŞAHİN, E., MADEN, S. ve GEDİK, M. (2011), Zümre Öğretmenler Kurulu Toplantılarının Etkililiğinin Türkçe Öğretmenlerinin Görüşlerine Dayalı Olarak Değerlendirilmesi (Erzurum İl Örneği), *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt-Sayı: 13-1.
- TDK (2005), *Türkçe sözlük*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- UTLEY, B. L., BASİLE, C. G. ve RHODES, L. K. (2003), Walking in two worlds: master teachers serving as site coordinators in partner schools, *Teaching and Teacher Education*, 19, 515528.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2011), *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (8. Basım), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

BİLİM VE SANAT MERKEZLERİ SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMINA YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

Halil BOLAT¹ Fazilet KARAKUŞ²

Geliş: 10.11.2020 / Kabul: 08.12.2020

DOI: 10.29029/busbed.824101

Öz

Bu çalışmanın temel amacı bilim ve sanat merkezleri sosyal bilgiler öğretim programına yönelik öğretmen görüşlerini incelemektir. Araştırmada, karma yöntem araştırma desenlerinden iç içe desen, veri toplama aracı olarak Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Öğretim Programını Değerlendirme Anketi ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmada öncelikle araştırmacılar tarafından hazırlanan anket 75 sosyal bilgiler öğretmenine uygulanmış, derinlemesine ve ayrıntılı verilere ulaşmak amacıyla da 9 öğretmenle görüşme yapılmıştır. Araştırmada amaçlı örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Nicel veriler analiz edilirken betimsel istatistikten, nitel veriler analiz edilirken içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin BİLSEM sosyal bilgiler öğretim programına yönelik olumlu tutum ve görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Öğretmenler kazanımlar, içerik, öğrenme öğretme ve ölçme değerlendirme boyutunu birçok açıdan yeterli bulmakta ancak programda zenginleştirmenin artırılması, atölyelerin uygun hale getirilerek teknolojik donanım ve araç gereçlerin sağlanması, ölçme değerlendirme sürecine velilerin dâhil edilerek, velilerin yapılan ölçme değerlendirme etkinlikleri hakkında bilgilendirilmesi ile ilgili eksiklikler olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Bilim ve sanat merkezi, sosyal bilgiler öğretim programı, program değerlendirme, öğretmen görüşleri.*

¹ Öğretmen, MEB, halil.bolat@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4726-5351>.

² Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretim, faziletkarakus@mersin.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6455-9845>.

TEACHERS' VIEWS ABOUT SOCIAL STUDIES CURRICULUM ON SCIENCE AND ART CENTERS

Abstract

The main purpose of this study is to investigate teachers' views about Science and Art Centers (BİLSEM) Social Studies Curriculum. The study adopted embedded design, one of the mixed-method research designs. Data were collected through the Science and Arts Centers Social Studies Curriculum Assessment Questionnaire and the semi-structured interview form. Initially, the questionnaire prepared by the researchers was administered to 75 social studies teachers, and interviews were conducted with nine teachers to obtain in-depth and detailed data. The study utilized criterion sampling, one of the purposeful sampling methods. While the quantitative data were analyzed using descriptive statistics, qualitative data were analyzed using content analysis methods. The results showed that the teachers had positive attitudes and views about the BİLSEM social studies curriculum. The teachers were found to think that the attainments, content, and teaching, learning and assessment and evaluation aspects were adequate in terms of several aspects. On the other hand, they also thought that improvements are needed to increase the enrichment of the program, provide technological equipment and materials, make workplaces convenient, involve parents in the assessment and evaluation process, and inform parents about the assessment and evaluation activities.

Keywords: Science and Arts Center, Social Studies curriculum, Program Assessment, Teacher Views

Giriş

Program geliştirme; hedef, içerik, öğrenme öğretme süreci ve ölçme değerlendirme olmak üzere dört temel öğeden oluşmaktadır. Hedef öğesinde öğrencilere kazandırılması gereken istendik davranışlar, içerik öğesinde hedefler doğrultusunda belirlenen konular bütünü, öğrenme öğretme sürecinde hedeflere ulaşılmada kullanılacak öğrenme-öğretme model, strateji, yöntem, teknikler ve uygulamalar, ölçme değerlendirme öğesinde ise hedeflere ne kadar ulaşıldığının belirlenmesi için yapılan çalışmalar yer almaktadır (Oliva, 2009; Oliva ve Gordon, 2018).

Bu öğeler arasında önemli bir yere sahip olan programın değerlendirilmesi Uşun (2016) tarafından "sistemik veri toplama ve analizini

esas alan bilimsel araştırma süreçleri kullanılarak, geliştirilmiş olan programın; doğruluğu, yeterliği, uygunluğu, verimliliği, etkililiği, yararlılığı, başarısı ve sürdürülebilirliği vb. herhangi bir özelliği hakkında karar verme süreci” olarak tanımlanmaktadır. Erden (1998) ile Demeuse ve Strauven’e (2016) göre değerlendirmenin iki farklı amacı bulunmaktadır. Bu amaçlardan birincisi öğrenci başarısını ve kalıcılığını değerlendirmek ikincisi ise eğitim programlarının etkililiği ve toplumsal gelişmelere uygunluğu hakkında karar vermektir. Program değerlendirme açık ve örtük olarak uygulanan eğitim programı ve öğretim tasarımı hakkında karar vermemizi, kullanılan doküman, öğretim planlarını ve etkinliklerini eleştirmemizi sağlar (Ornstein ve Hunkins, 2016).

Bir programın işleyip işlemediğinin, öğeler arasındaki ilişkilerin uyumlu olup olmadığı, kazanımlara ulaşıp ulaşılmadığının, programın maliyetinin uygun olup olmadığının belirlenmesi, yaşanan sorunların programın hangi ögesinden kaynaklandığının belirlenmesi ve gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi için programın değerlendirilmesi gerekmektedir (Demirel, 2011; Oliva ve Gordon, 2018). Bunun yanı sıra programın, bireylerin özelliklerine, ilgi ve gereksinimlerine, toplumsal beklenti ve gereksinimlerine, konu alanında yaşanan gelişme ve değişimlere uygunluğu bakımından da değerlendirilmesi gerekmektedir (Özdemir, 2009). Bu açıdan bakıldığında program değerlendirmenin programın etkililiği ve devamlılığı açısından önemli bir aşama olduğu ve hem dünyada hem de ülkemizde yaşanan gelişme ve değişimlerden etkilendiği görülmektedir.

Bu gelişim ve değişim özel yetenekli öğrencilerin eğitimi alanında da yaşanmaktadır. Bilim ve Sanat Merkezleri Yönergesi’ne (2019) göre özel yetenekli birey “Yaşlıtlarına göre daha hızlı öğrenen; yaratıcılık, sanat, liderliğe ilişkin kapasitede önde olan, özel akademik yeteneğe sahip, soyut fikirleri anlayabilen, ilgi alanlarında bağımsız hareket etmeyi seven ve yüksek düzeyde performans gösteren birey” olarak tanımlanmaktadır. Özel yetenekli öğrenciler fiziksel büyüme ve gelişim, bilişsel gelişim, dili anlama ve ifade etme yeteneği, sosyal, duygusal ve estetik gelişim alanlarının bir veya birkaçında ya da hepsinde yaşlıtlarından ileri düzeydedirler (Baykoç Dönmez, 2011). Bu öğrenciler için Enderun, Harika Çocuklar Kanunu, özel sınıflar ve türdeş yetenek sınıfları, fen liseleri, TÜBİTAK, Anadolu ve güzel sanatlar liseleri, sosyal bilimler liseleri, spor liseleri ve bilim ve sanat merkezleri (BİLSEM) gibi farklı kurum ve uygulamalara Türk tarihi boyunca rastlanılmaktadır (Işık ve Güneş, 2017). Bu kurumlar içerisinde yer alan BİLSEM’ler özel yetenekli öğrencilerin eğitimi amacıyla açılmış ve hızla yaygınlaştırılmaya başlanmıştır.

BİLSEM'ler okulöncesi, ilkokul, ortaokul ve lise çağındaki özel yetenekli öğrencilerin beş farklı program içerisinde yeteneklerini fark etmelerini sağlamak, bu yeteneklerini en üst düzeye kullanmak amacıyla açılmış özel eğitim kurumlarıdır. BİLSEM'lerde 2016-2017 eğitim öğretim yılına kadar her öğretmenin öğrenci özelliklerine uygun olarak hazırladığı çerçeve programlar kullanılmış, bu eğitim öğretim yılında ise MEB tarafından hazırlanan programlar kullanılmıştır. Ancak 2017-2018 eğitim öğretim yılı itibariyle yeni programlar hazırlanarak uygulanmaya başlanmıştır. Bu eğitim öğretim yılı sonunda programda revize çalışmaları yapılmış ve program uygulanmaya devam etmiştir. Sosyal bilgiler programında öğrenci merkezli zenginleştirilmiş etkinliklere yer verilmiştir. Programın en önemli noktalarından bir tanesi esnek bir yapıda olması ve öğrenci özellikleri, kurumun özellikleri gibi faktörler doğrultusunda öğretmenlere programda değişiklikler yapma olanaklarının sunulmasıdır.

Sosyal bilgiler dersi programı güncel sorunları barındırmakta, öğrencilere bu sorunları tartışma olanağı vermektedir. Özel yetenekli öğrencilerin belirtilen sorun ve tartışmalara ilgi duyuyor olması, bu öğrencilerin sosyal bilgiler dersine yönelik olumlu tutuma sahip olmalarını sağlamaktadır (Chiodo ve Byford, 2004; Yılmaz ve Şeker, 2011; Ayaaba, 2013; Atalay, 2014). Sosyal bilgiler dersi disiplinler arası bir derstir. Bu yönüyle sosyal bilgiler programında disiplinler arası bir şekilde günlük yaşam problemlerine çözüm getirilmelidir (Evans, 2001 ve Ross, 2001). Bu durum, özel yetenekli öğrencilerin sosyal bilgiler dersinde elde etmiş olduğu kazanımları gerçek yaşama transfer etmelerini sağlayacaktır.

BİLSEM Yönergesi'nin (2019) 15. maddesinde öğretim programlarının öğrencilerin yetenekleri dikkate alınarak proje tabanlı, disiplinler arası, zenginleştirilmiş ve farklılaştırılmış olması gerektiği belirtilmektedir. Programın uygulayıcısı olarak öğretmenler, özel yetenekli öğrencileri doğru anlayabilmeli, öğrencinin gelişimini sağlayabilecek doğru kararlar almalı (Şahin, 2015; Conklin ve Frei, 2016) program doğrultusunda zenginleştirme ve farklılaştırma stratejilerine yer vermelidir (Akdeniz ve Koçer, 2019). Bu stratejilerin uygulanması öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerine ulaşmaları açısından önem taşımaktadır.

Alanyazın araştırmasında BİLSEM'lerde uygulanan programlar ile ilgili Kayışdağ, (2018) tarafından yapılan bir araştırmaya rastlanmıştır. Bu araştırmada BİLSEM'lerde uygulanan tüm programlar bir bütün olarak incelenmiştir. Sosyal Bilgiler programının değerlendirilmesine yönelik çalışmalara rastlanmamıştır. Ancak bir programın uygulamada işleyip işlemediğini, işlemeden yerler varsa değiştirilmesi gereken noktaların neler

olduğu, programın etkili olup olmadığını ortaya koymak açısından önem taşımaktadır (Oliva, 2009). Program değerlendirme programının istenen sonuçlara ulaşıp ulaşılmadığına odaklanır (Ornstein ve Hunkins, 2016). Ayrıca program değerlendirme, programın verimlilik ve etkiliği ile ilgili kanıtlar sunar (Demeuse ve Strauven, 2016; Uşun, 2016). Bu nedenle BİLSEM Sosyal Bilgiler öğretim programının amaçlarına ulaşıp ulaşılmadığının belirlenmesi ve programın verimliliği ve etkiliği ile ilgili kanıtlar sunulması, program geliştirme açısından önemli ve gereklidir.

Bu araştırma ile BİLSEM sosyal bilgiler öğretim programının öğelerinin işleyişine ilişkin öğretmen görüşleri belirlenmiştir. Ayrıca araştırma sonuçlarının BİLSEM Sosyal Bilgiler programı ile ilgili yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi, özel yetenekli öğrenciler için daha nitelikli ve etkili programların geliştirilmesi için katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Araştırmanın, özel yetenekli öğrencilerin eğitiminde kullanılan zenginleştirme stratejisinin BİLSEM’lerde etkili kullanımına yönelik eğitimcilere dönüt vereceği düşünülmektedir. Ayrıca alanyazın taraması sonucunda daha önce Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler programının değerlendirilmesine yönelik herhangi bir araştırmaya rastlanmamış olmasından dolayı bu araştırmaya gereksinim duyulmuştur.

1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı bilim ve sanat merkezleri sosyal bilgiler öğretim programına yönelik öğretmen görüşlerini incelemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Öğretmenlerin bilim ve sanat merkezleri sosyal bilgiler öğretim programının;

- Kazanımlar ögesine yönelik görüşleri nelerdir?
- İçerik ögesine yönelik görüşleri nelerdir?
- Öğrenme öğretme ögesine yönelik görüşleri nelerdir?
- Ölçme ve değerlendirme ögesine yönelik görüşleri nelerdir?

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın deseni, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin toplanması ile verilerin analizi alt başlıklarına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Deseni

Araştırma, bir yöntemle elde edilen sonuçları başka bir yöntemin sonuçları ile ayrıntılandırma, geliştirme, açıklama ve netleştirmeyi sağlamaya dayalı tamamlama yaklaşımına göre gerçekleştirilmiştir (Greene, Caracelli, Garaham, 1989). Araştırmada, karma yöntem araştırma desenlerinden iç içe desen kullanılmıştır. Araştırmada öncelikle araştırmacılar tarafından hazırlanan anket ile nicel veriler toplanmıştır. Nicel verilerin analizinden hareketle derinlemesine ve ayrıntılı verilere ulaşmak amacıyla görüşme soruları hazırlanarak öğretmenlerden nitel veriler toplanmıştır. İç içe desen nitel ve nicel araştırma desenleri doğrultusunda nitel ve nicel verilerin analiz edildiği, veri toplanmasından önce, sırasında ve sonrasında toplanan verilerin büyük desen ile bağlantılı olarak analiz edildiği bir desendir. Bu desen, tek veri setinin yeterli olmadığı, farklı soruların cevaplanmasına gerek duyulduğu ve farklı soru tiplerinin farklı veri seti gerektirdiği durumlarda kullanılır (Creswell ve Plano Clark, 2018).

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırma 2018–2019 eğitim-öğretim yılında BİLSEM’lerde görev yapan sosyal bilgiler öğretmenleriyle gerçekleştirilen anket ve görüşmeler sonucunda elde edilen veriler ile sınırlıdır.

Araştırmanın çalışma grubunu BİLSEM’lerde görev yapan 77 sosyal bilgiler öğretmeninden 75’i oluşturmuştur. Anket tekniğinin uygulandığı öğretmenlerin 35’i kadın 40’ı erkektir. Öğretmenlerin 6’sı 0-5 yıl, 8’i 6-10 yıl, 26’sı 11-15 yıl ve 35’i 16 yıl ve üstü öğretmenlik kademine sahiptir. Öğretmenlerden 64’ü 0-5 yıl, 6’sı 6-10 yıl ve 5’i 11-15 yıl arasında BİLSEM’lerde görev yapmaktadırlar.

Araştırmada amaçlı örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme araştırmacı tarafından önceden belirlenmiş bir takım ölçütün dikkate alınmasıyla tüm durumların çalışılmasıdır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2011; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Çalışma grubunun belirlenmesinde; öğretmenlerin BİLSEM’lerde çalışan kadrolu sosyal bilgiler öğretmeni olması ve MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan sosyal bilgiler öğretim programını kullanıyor olması ölçüt olarak belirlenmiştir.

Araştırmada 9 öğretmen ile de görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan öğretmenlerin 6’sı kadın, 3’ü erkektir. Öğretmenlerin yaşları 34 ile 43 yaş

arasında, kıdemleri 13 yıl ile 20 yıl arasında ve BİLSEM kıdemleri ise 2 ile 10 yıl arasında yer almaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Veri toplama araçları olarak Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Öğretim Programını Değerlendirme Anketi ve yarı yapılandırılmış Öğretmen Görüşme Formu kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan anket; kazanımlar, içerik, öğrenme öğretme süreci ve ölçme değerlendirme olmak üzere dört alt boyut ve 47 sorudan oluşmakta ve beşli likert olarak cevaplanmaktadır. Anketin geçerliğini sağlamak amacıyla uzman değerlendirme formu hazırlanarak taslak form eğitim programları ve öğretim alanından üç alan uzmanına gönderilmiştir. Uzmanlardan gelen dönütler doğrultusunda ankette gerekli düzenlemeler yapılarak ankete son hali verilmiştir. Anketin öğretmenler tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için ankete yazılı sunuş yazısı ve cevaplama yönergesi eklenmiştir. Anketin güvenilirliği Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı ile belirlenmiştir. Güvenirlik katsayıları kazanımlar bölümü için .86, içerik bölümü için .92, öğrenme öğretme süreci bölümü için .90, ölçme değerlendirme bölümü için .90 ve toplamda .96 olarak belirlenmiştir. Anket, BİLSEM’lerde görev yapan 77 sosyal bilgiler öğretmeninden 75’ine uygulanmıştır. Anketin uygulanmadığı iki öğretmen araştırma sürecine katılmak istemediğini belirttiğinden sürece dâhil edilmemiştir.

Anketten elde edilen veriler doğrultusunda yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formunda programın her ögesine yönelik sorular hazırlanmış ve soruların geçerliğini sağlamak amacıyla eğitim programları ve öğretim alanından üç alan uzmanına gönderilmiştir. Uzmanlardan gelen dönütler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Düzenlemelerden sonra sorulara son hali verilmiş ve 9 öğretmenle online görüşme yapılmıştır. Görüşmeler öncesinde öğretmenlere gerekli açıklamalar yapılmış ve görüşmeler yaklaşık 30 dakika sürmüştür. Öğretmenlerden alınan izin doğrultusunda görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Nicel verilerin analizinde betimsel istatistik kullanılmıştır. Veri toplama araçlarında kullanılan beşli derecelendirme ölçeğine uygun olarak, elde edilen ortalama puanların derecelendirilmesi ve yorumlanmasında; 1.00-1.80 arası hiç katılmıyorum, 1.81-2.60 arası çok az katılıyorum, 2.61- 3.40 arası kısmen katılıyorum, 3.41-4.20 arası çoğunlukla katılıyorum ve 4.21 ve 5.00 arası tamamen katılıyorum değerlendirme aralıkları kullanılmıştır. Ankette

seçeneklerin her birine verilen yanıtların aritmetik ortalama (\bar{X}) dağılımları alınarak tablolar halinde sunulmuştur.

Nitel verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Analiz manuel olarak yapılmıştır. Analizler iki uzman tarafından yapılmış ve güvenilirliği belirlemek amacıyla Miles ve Huberman'ın güvenilirlik katsayısı formülünden faydalanılmıştır. Programın her ögesi için ayrı ayrı güvenilirlik hesaplanmış ardından toplam güvenilirlik hesaplanmıştır. Buna göre kazanım ögesi için .91, içerik ve öğrenme öğretme ögeleri için .90, ölçme değerlendirme ögesi için .88 ve genel güvenilirlik için .90 güvenilirlik sonucuna ulaşılmıştır.

Bulguların sunumunda programın ögeleri sıralamasına göre ilk olarak anketten elde edilen nicel verilere daha sonra görüşme ile elde edilen nitel verilere yer verilmiştir. Nicel verilerin sunumunda anket maddeleri ve maddelerin ortalaması, nitel verilerde ise sırasıyla kategoriler, temalar, kodlar ve frekanslara yer verilmiştir. Ayrıca nitel bulguların sunumunda doğrudan görüşlere yer verilmiştir. Doğrudan görüşlere yer verilirken öğretmenlerle görüşmede analize alınma sırasına, öğretmenlerin cinsiyetine (Kadın için K, erkek için E), yaşına, kıdemine ve BİLSEM'de toplam çalışma yılına yer verilmiştir. Örneğin (1, K, 38, 16, 4) ifadesinde; 1 birinci sırada analize alınan, K kadın, 38 öğretmenin yaşını, 16 kıdemini, 4 ise BİLSEM'de toplam çalışma yılını göstermektedir.

3. Bulgular

Araştırmaya katılan öğretmenlerin BİLSEM sosyal bilgiler öğretim programının kazanım, içerik, öğrenme öğretme ve ölçme değerlendirme ögelerine yönelik anket maddelerine ve görüşme sorularına verdikleri cevaplara ilişkin bulgular aşağıda sırasıyla yer almaktadır. Bulguların sunumunda ilk olarak anket ile elde edilen bulgulara, daha sonra görüşme ile elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Araştırma verileri 2018–2019 eğitim-öğretim yılında elde edildiğinden, araştırma etik kurul iznine tabi değildir.

3.1. Anket ile Elde Edilen Bulgular

Bilim ve sanat merkezleri sosyal bilgiler öğretim programının kazanım, içerik, öğrenme öğretme ve ölçme değerlendirme ögelerine yönelik öğretmen görüşlerinin yer aldığı anket bulgularına aşağıda yer verilmiştir.

3.1.1. Programın kazanımlar ögesine yönelik anket bulguları

Araştırmada kullanılan anket sonucunda programın kazanımlarına yönelik elde edilen bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Programın Kazanımlarına Yönelik Anketten Elde Edilen Bulgular

Anket Maddeleri	Madde Ortalaması
1. Programın önsözü programa yönelik görüş açısı oluşturmaktadır.	3,76
2. Programın temel amaçları öğrencilere kazandırılması gereken 21. yy becerileri ile tutarlıdır.	3,55
3. Programın genel amaçları özel yetenekli öğrenciler eğitimi için uygundur.	3,68
4. Programın kazanımları programın genel amaçlarıyla tutarlıdır.	3,61
5. Sosyal bilgiler dersinin haftalık ders süresi kazanımların kazandırılması için yeterlidir.	3,21
6. Programın amaç ve kazanımları özel yetenekli öğrencilere yöneliktir.	3,45
7. Programın kazanımları açık ve anlaşılır bir dille ifade edilmiştir.	4,04
8. Programda yer alan kazanımlar basitten karmaşığa öğretim ilkesine uygun olarak hazırlanmıştır.	3,65
9. Kazanımlar esnek bir yapıdadır.	4,00
10. Kazanımlar içerikte zenginleştirme yapılmasına olanak sağlamaktadır.	3,92

Tablo 1 incelendiğinde programın kazanımlar boyutunda öğretmenlerin; 5. madde olan “Sosyal bilgiler dersinin haftalık ders süresi kazanımların kazandırılması için yeterlidir” maddesine kısmen katılıyorum, diğer maddelere ise çoğunlukla katılıyorum düzeyinde görüş bildirdikleri görülmektedir.

3.1.2. Programın İçerik Ögesine Yönelik Anket Bulguları

Araştırmada kullanılan anket sonucunda programın içerik ögesine yönelik elde edilen bulgular Tablo 2’te sunulmuştur.

Tablo 2. Programın İçerik Ögesine Yönelik Anketten Elde Edilen Bulgular

Anket Maddeleri	Madde Ortalaması
11. Öğrenme alanlarına göre bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerin dağılımı dengelidir.	3,35
12. Programın önsözünde modüllerle ilgili yeterli bilgi verilmiştir.	3,67
13. Programda yer alan etkinlikler kazanımların gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.	3,41
14. Programda yer alan modüller, özel yetenekli öğrencilerin zihinsel gelişim özelliklerine uygundur.	3,43
15. Programda yer alan modüller, özel yetenekli öğrencilerin duyuşsal gelişim özelliklerine uygundur.	4,19

16. Programda yer alan modüller, özel yetenekli öğrencilerin psikomotor gelişim özelliklerine uygundur.	3,48
17. Programda yer alan öğrenme alanları programda yer alan becerilerin geliştirilmesini sağlamaktadır.	3,56
18. Programın içeriği özel yetenekli öğrenci özelliklerine uygun etkinlikler oluşturmaya elverişlidir.	3,71
19. Programın içeriğinde bilgi, beceri, tutum ve değerler dengeli bir şekilde yer almaktadır.	3,41
20. Program içerik düzenlemede öğretmene esneklik tanımaktadır.	4,07

Tablo 2 incelendiğinde programın içerik ögesinde öğretmenlerin; 11. madde olan “Programın öğrenme alanlarına göre bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerin dağılımı dengelidir” maddesine kısmen katılıyorum, diğer maddelere ise çoğunlukla katılıyorum şeklinde görüş bildirdikleri görülmektedir.

3.1.3. Programın Öğrenme Öğretme Ögesine Yönelik Anket Bulguları

Araştırmada kullanılan anket sonucunda programın öğrenme öğretme ögesine yönelik elde edilen bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Programın Öğrenme Öğretme Ögesine Yönelik Anketten Elde Edilen Bulgular

Anket Maddeleri	Madde Ortalaması
21. Programın önsözünde öğretim yöntem ve teknikleri ile ilgili yeterli düzeyde açıklayıcı bilgi yer almaktadır.	3,57
22. Öğrenme öğretme süreci program doğrultusunda zenginleştirme yapılmasına olanak sağlamaktadır.	3,88
23. Programda yer alan öğretim yöntem ve teknikleri, kazanımlara ulaşılmasını sağlayacak niteliktedir.	3,72
24. Örnek etkinliklerde yer alan öğretim yöntem ve teknikleri, özel yetenekli öğrencilerin zihinsel gelişim özelliklerine uygundur.	3,61
25. Örnek etkinliklerde yer alan öğretim yöntem ve teknikleri, özel yetenekli öğrencilerin duyuşsal gelişim özelliklerine uygundur.	3,64
26. Örnek etkinliklerde yer alan öğretim yöntem ve teknikleri, özel yetenekli öğrencilerin psikomotor gelişim özelliklerine uygundur.	3,63
27. Program doğrultusunda özel yetenekli öğrencilerin gereksinimlerine uygun yeni etkinlikler hazırlanabilmektedir.	3,96
28. Örnek etkinlikler özel yetenekli öğrencilerin bireysel özelliklerini dikkate alacak şekilde esnekler.	3,71
29. Öğrenci sayıları programın uygulanması açısından yönetmelikte belirtilen sayıya uygundur.	3,69

30. Programın uygulanması için yeterli teknolojik donanım mevcuttur.	2,83
31. Program bireysel eğitim yapılmasına olanak sağlamaktadır.	3,48
32. Program grupla öğretim yapılmasına olanak sağlamaktadır.	3,88
33. Programın açıklamalar bölümünde öğretim yöntemlerine ilişkin yeterince öğretim materyali önerisi bulunmaktadır.	3,32

Tablo 3 incelendiğinde programın öğrenme öğretme ögesinde öğretmenlerin; 30. madde olan “Programın uygulanması için yeterli teknolojik donanım mevcuttur” ve 33. madde olan “Programın açıklamalar bölümünde öğretim yöntemlerine ilişkin yeterince öğretim materyali önerisi bulunmaktadır” maddelerine kısmen katılıyorum, diğer maddelere ise çoğunlukla katılıyorum şeklinde görüş bildirdikleri görülmektedir.

3.1.4. Programının Ölçme Değerlendirme Ögesine Yönelik Anket Bulguları

Araştırmada kullanılan anket sonucunda programın ölçme değerlendirme ögesine yönelik elde edilen bulgular Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Programın Ölçme Değerlendirme Ögesine Yönelik Anketten Elde Edilen Bulgular

Anket Maddeleri	Madde Ortalaması
34. Programın giriş bölümünde ölçme-değerlendirme yaklaşımına ilişkin açıklayıcı bilgiler yeterlidir.	3,43
35. Programda farklı ölçme değerlendirme yöntemlerine yönelik bilgiler verilmiştir.	3,47
36. Programdaki ölçme-değerlendirme yöntemleri öğrenme-öğretme süreçleri ile tutarlıdır.	3,72
37. Programdaki ölçme-değerlendirme yöntemleri öğrenci öğrenmelerinin değerlendirilmesinde yeterlidir.	3,44
38. Programda süreç odaklı değerlendirme kullanılmaktadır.	3,65
39. Programda kanıt temelli değerlendirme kullanılmaktadır.	3,39
40. Programda ürün odaklı değerlendirme kullanılmaktadır.	3,41
41. Program öğrencilerin öz değerlendirme yapmalarını sağlamaktadır.	3,61
42. Program öğrencilerin akran değerlendirmesi yapmalarını sağlamaktadır.	3,40
43. Öğrenciler ölçme-değerlendirme etkinliklerine katılabilmektedir.	3,43
44. Ölçme değerlendirme etkinliklerinde veliler de yer alabilmektedir.	2,32
45. Ölçme değerlendirme sonuçları velilerle paylaşılmaktadır.	2,69
46. Ölçme değerlendirme sonuçları öğrencilerle paylaşılmaktadır.	3,31
47. Programdaki ölçme değerlendirme işlemleri ile elektronik ortamdaki bilsen modülünde yer alan ölçme değerlendirme işlemleri tutarlıdır.	3,37

Tablo 4 incelendiğinde programın değerlendirme ögesinde öğretmenlerin; 44. madde olan “Ölçme değerlendirme etkinliklerinde velilerde yer alabilmektedir” maddesinde çok az katılıyorum, 39. madde olan “Programda kanıt temelli değerlendirme kullanılmaktadır” 42. madde olan “Program öğrencilerin akran değerlendirmesi yapmalarını sağlamaktadır” 45. madde olan “Ölçme değerlendirme sonuçları velilerle paylaşılmaktadır” 46. madde olan “Ölçme değerlendirme sonuçları öğrencilerle paylaşılmaktadır” ve 47. madde olan “Programdaki ölçme değerlendirme işlemleri ile elektronik ortamdaki BİLSEM modülünde yer alan ölçme değerlendirme işlemleri tutarlıdır” maddelerine kısmen katılıyorum, diğer maddelere ise çoğunlukla katılıyorum şeklinde görüş bildirdikleri görülmektedir.

3.2. Görüşme Sonucunda Elde Edilen Bulgular

BİLSEM sosyal bilgiler öğretim programının kazanım, içerik, öğrenme öğretme ve ölçme değerlendirme öğelerine yönelik öğretmen görüşlerinin yer aldığı görüşme bulgularına aşağıda yer verilmiştir.

3.2.1. Programın Kazanımlar Ögesine Yönelik Görüşme Bulguları

Araştırma sonucunda ortaya çıkan, öğretmenlerin kazanımlara yönelik görüşleri teması; kazanımlara yönelik olumlu özellikler, kazanımlarda görülen eksiklikler ve kazanımların zenginleştirilmesine yönelik öneriler olmak üzere üç kategoride sınıflandırılmıştır.

Kazanımlara yönelik olumlu özellikler kategorisinde kazanımların öğrenci merkezli olması (6), açık ve anlaşılır olması (3) ve üst düzey düşünme becerileri kazandırmada yeterli olması (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenler en fazla vurguyu kazanımların öğrenci merkezli olmasına yapmışlardır. Öğretmenlerden bazıları bu görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Kazanımların öğrenci merkezli etkinlikler yapmaya uygun olduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü genellikle zaten etkinlik bazlı çalıştığımız için öğrencilere kazanımı verdikten sonra etkinlik üzerinde kendini görerek inceleyerek gerçekleştirmiş oluyorlar kazanımı.” (1,K,38,16,4)

“Şimdi tabi programın kazanımlarına yönelik görüşlerim olumsuz değil. Kazanımları beğeniyorum, açıkça belirtilmiş ifadeler.” (2,K,43,18,10)

Kazanımlarda görülen eksiklikler kategorisinde; seviyeye uygun olmaması (4), üst düzey düşünme becerileri kazandırmada yetersiz olması (3), değerler eğitimi bakımından yetersiz olması (2), güncel sorunlara değinmemesi (1), duyuşsal alan kazanımlarının azlığı (1) ve kazanım cümlelerine ilişkin

eylem ifadelerindeki tekdüzelik (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenler en fazla vurguyu kazanımların seviyeye uygun olmaması ve üst düzey düşünme becerileri kazandırmada yetersiz olmasına yapmışlardır. Öğretmenlerden bazıları bu görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Destek programımız var biliyorsunuz. Destek programı biz destek 1 ve destek 2 olarak uygulamada kullanıyoruz. Bu konuda bazen destek birlerde fazlalık bazen destek ikilerde eksiklik olduğunu görebiliyoruz. Çocukların kazanımlar seviyesine uygun olmak zorunda. Bu konuda biraz eksikliğimiz var. Bazen destek 1’ler biliyorsunuz 2. sınıfta geliyorlar. Onlar için daha üst oluyor bazen destek 2 için 3. Sınıf olabiliyor. Onlar içinde üst oluyor. (3,E,36,14,2)

“Öyle bir öğrenci görmüyoruz biz oyun oynuyor oyun oynuyor yani işte bilmiyorum ben de şimdi. Aslında kazanımlar ancak biraz daha üst düzeyde olabilir.” (9,K,48,18,3)

Kazanımların zenginleştirilmesine yönelik öneriler kategorisinde kazanım içerikleri çeşitli açılardan zenginleştirilmeli (5), kazanımlarda güncel gelişmelere yer verilmeli (4), kazanımlarla disiplinler arası yaklaşımlara katkı sağlanmalı (3), teknoloji ile desteklenmeli (2), projelerle desteklenmeli (2), değerler eğitimine değinmeli (1) ve öğrenciler de kazanım geliştirme sürecine dâhil edilmeli (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenler en fazla vurguyu kazanımların çeşitli açılardan zenginleştirilmesi ve güncel gelişmelere yer verilmesine yapmıştır. Öğretmenler bu görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“... ciddi problemler açıktır susuzluktur küresel ısınmaydı savaştı terördü. Bu dünya sorunları daha geniş yer alabilir hem bir duyarlılık yaratmış oluruz. Kazanımlar da bununla ilgili bir duyarlılığa yönelik olabilir.” (4,K,40,18,6)

“Özellikle hukuk, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, ekonomi gibi önemli sosyal bilim dallarının içeriklerinin daha fazla katkısı olması daha yararlı olacaktır.” (5,E,34,13,3)

3.2.2. Programın İçerik Ögesine Yönelik Görüşme Bulguları

Araştırma sonucunda ortaya çıkan, öğretmenlerin içeriğe yönelik görüşleri teması; içeriğe yönelik olumlu özellikler, içerikte görülen eksiklikler, içeriğin zenginleştirilmesine yönelik öneriler ve içeriğin sadeleştirilmesine yönelik öneriler olmak üzere dört kategoride sınıflandırılmıştır.

İçeriğe yönelik olumlu özellikler temasında; içeriğin öğrenci merkezli olması (4), milli ve manevi değerlerin yeterli olması (4), programın esnek olması (3), disiplinler arası olması (2) ile açık ve anlaşılır olması (1) kodlarına

ulaşmıştır. Öğretmenler en fazla vurguyu içeriğin öğrenci merkezli olması, milli ve manevi değerlerin yeterli olması ve programın esnek olmasına yapmışlardır. Öğretmenlerden bazıları bu görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Mesela hocam Vakıflar konusu var. Sosyal yardımlaşma konusu var bu konular oldukça önemli konular. Çünkü bazen biz üstün yetenekli öğrencilerin empati açısından zayıf olduğunu görüyoruz. Bu tarz konularda daha böyle öğrencilere farkındalık sağlması açısından önemli oluyor. Dediğim gibi sosyal yardımlaşma bir vakıf konusu kültürel miras ya da şunu sağlıyor konu biraz zayıf ama ona rağmen yine de öğrencilere milli manevi kültür değerlerinin verilmesi açısından önemli bir konu olduğunu yine de düşünüyorum. (1,K,38,16,4)

“Yani bir çevre bilinci, bir dürüstlük, bir tarih bilinci, ülke bilinci katmak boyutunda güzel, orada bir sıkıntı yok.” (2,K,43,18,10)

İçerikte görülen eksiklikler temasında içerik; değerler eğitimi bakımından yetersiz (3), öğrenci seviyesinin altında (2), öğrenci hazır bulunuşluğu dikkate alınmalı (1), sosyal bilimler açısından yetersiz (1), geçmiş, bugün, gelecek boyutunda yetersiz (1) ve Atatürkçülük bakımından yetersiz (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenler en fazla vurguyu içeriğin değerler eğitimi bakımından yetersiz olmasına ve öğrenci seviyesinin altında olmasına yapmışlardır. Öğretmenlerden bazıları bu görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Çok sığ bir şekilde çocuklara ulaşmaya çalışıyoruz ve bu çocukların bu saydığım ve onun dışında birçok alanda bence hazır bulunuşluk düzeyleri çok yüksek. Eksik kalmış diye düşünüyorum. Alternatif bir şeyler düşünülmeli.” (8,E,38,18,9)

“Yok hocam o konuda da zayıf. Onun için çok daha şey konuların konulması lazım. Mesela milli değerler Çanakkale ile ilgili bir şey geçmesi lazım öyle bir şey yok mesela. Yani milli olgular detaylı yer alması lazım ama. Detaylı derken böyle başlık başlık değil de yine büyük bir konunun içerisinde alt birimlerde olabilir.” (9,K,48,18,3)

İçeriğin zenginleştirilmesine yönelik öneriler temasında bazı alanlar bakımından zenginleştirilmeli (7), güncel gelişmelerle zenginleştirilmeli (5), projelerle desteklenerek zenginleştirilmeli (3), Atatürkçülük bakımından zenginleştirilmeli (2), içerik kademelendirilmeli (2), bilimsel çalışmalara yer verilmeli (makale inceleme) (1), teknoloji ile desteklenmeli (1), okul dışı öğrenme yöntemleri kullanılmalı (1), farklı görüş açıları sağlanarak

zenginleştirilmeli (1), dünya sorunları dikkate alınarak zenginleştirilmeli (1), önemli şahsiyetlere yer verilmeli (1), genel kültür bakımından zenginleştirilmeli (1), ilköğretim programındaki modüllere göre zenginleştirilmeli (1) ve değerlerimiz bakımından zenginleştirilmeli (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenler en fazla vurguyu içeriğin bazı alanlar bakımından zenginleştirilmesi ve güncel gelişmelerle zenginleştirilmesine yapmışlardır. Öğretmenlerden bazıları bu görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir. Öğretmenler bu görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Müze eğitimi gibi yine arkeoloji eğitimi gibi içerikte yer alması gerektiği kanısındayım. Çünkü küçük çocuklarda zaten çok fazla karşılığı var bunların ama bunlar da sadece müze eğitiminde sadece kabaca gidip gelmek değil de işte orada oryantiring yapmak mesela kriptolojiye oryantiring ile birleştirmek olabilir ve güzel bir etki vermesi lazım.” (3,E,36,14,2)

“Ancak öğrencilerimizin hazır bulunuşluk seviyesi gerçekten yüksek ve mevcut içerik daha da geliştirilmesi ve sosyal bilimler alanlarındaki güncel gelişmelere daha fazla yer verilmesi gerektiğine inanıyorum. Özellikle hukuk, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, ekonomi gibi önemli sosyal bilim dallarının içeriklerinin daha fazla katkısı olması daha yararlı olacaktır.” (7,K,40,18,4)

İçeriğin sadeleştirilmesine yönelik öneriler temasında; coğrafya konuları azaltılmalı (1) ve konu tekrarı azaltılmalı (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenlerden biri bu görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

“Programın içeriğine şöyle bir baktığımda ağırlıklı olarak ben coğrafya konularının fazla olduğunu düşünüyorum. Yani ne diyeyim yüzde yetmiş oranında mı Coğrafya konuları ağırlıklı? Bilmiyorum belki program hazırlanırken mevcut bulunan arkadaşlarımızın branşları gereği midir onu da bilemiyorum ama coğrafya konuları fazlasıyla çok.” (8,E,38,18,9)

3.2.3. Programın Öğrenme Öğretme Ögesine Yönelik Görüşme Bulguları

Araştırma sonucunda ortaya çıkan, öğretmenlerin öğrenme öğretme sürecine yönelik görüşleri teması; öğrenme öğretme sürecinde yeterli görülen özellikler, öğrenme öğretme sürecini olumsuz etkileyen özellikler ve öğrenme öğretme sürecine yönelik öneriler olmak üzere üç kategoride sınıflandırılmıştır.

Öğrenme öğretme sürecinde yeterli görülen özellikler temasında öğrenme öğretme sürecinde öğrenci merkezli etkinlikler (6), esneklik (6), zenginleştirilmiş etkinlikler (3), uygulanabilir etkinlikler (2), işbirlikli

öğrenmeyi sağlama (2), üst düzey düşünme becerilerini kazandırma (1), atölye ve materyallerin yeterliği (1) ve disiplinler arası olma (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenler en çok vurguyu öğrenme öğretme sürecinin öğrenci merkezli olması ve esneklik boyutuna yapmışlardır. Öğretmenlerden bazıları bu görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Genelde öğrenci merkezli özellik taşıdığını düşünüyorum Evet evet. Zaten sürekli öğrencilerle birebir yani bizde anlatmaya yer yok açıkçası bahsediyoruz çocuklar bu konuda ne düşünüyorsunuz. Ne yapabiliriz. Hatta etkinlikleri onların yönlendirmesine de ben izin veriyorum.” (8,E,38,18, 9)

“Öğrencilerime kazandırmam gereken kazanımlar konusunda bana rehber olarak yardımcı olmakta ve bu kazanımlardan hareketle mevcut etkinlikleri nasıl geliştirebilirim? sorusuna cevaplar bulmama katkı sunmaktadır. Genel olarak öğrenci seviyesine hafif kalabilir diye düşündüğüm etkinlikleri, belirtilen kazanımlar doğrultusunda zenginleştirirken, gerekli zemini oluşturmama katkı sağlıyor. Zaten programda bunu söylüyor.” (7,K,40, 18, 4)

Öğrenme öğretme sürecini olumsuz etkileyen özellikler temasında atölye ve araç gereç yetersizliği (7), öğrenci sayısının fazlalığı (2), öğretmen merkezli olma (2), zaman yetersizliği (2) ve öğrenci yetersizliği (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenler en çok vurguyu atölye ve araç gereç yetersizliğine yapmışlardır. Öğretmenlerden bazıları bu görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Okul ortamının destekleyici ve güvenli olarak algılanması da önemli bir olgudur. Birçok üstün yetenekli öğrencinin devam ettikleri kuruma devamsız oldukları görülmektedir. Bu probleme neden olan etkenlerin arasında ortama ilişkin olumsuz alguları yer almaktadır. Uygun ortam sağlanamadığı takdirde öğrenci ilgisi ve gelişimi sekteye uğrayabilmektedir.” (9,K,48,18, 3)

“Yani bizim şuan Çanakkale BİLSEM olarak fiziki ortamımız uygun değil çok fazla. Yani en başta sınıfımız çok küçük ve yani 5 kişi bir geldiğinde dolaşamıyoruz sınıfın içinde. O anlamda hani fiziki ortam olarak bir yetersizliği var. Bunun dışında teknoloji yeterliği dijital yeterlilik bakımında da okulumuz çok yeterli değil kurumlarımız.” (5,E,34,13, 3)

Öğrenme öğretme sürecine yönelik öneriler temasında zenginleştirme sağlanması (1), disiplinler arası boyutun geliştirilmesi (1) ve okul dışı yöntem tekniklerin artırılması (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenlerden bazıları bu görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Semtten semte göçten tutunda beyin göçüne kadar. Avrupa Birliği'nin de popüler konusu. Mesela biz de BİLSEM'de buna yer verebiliriz. Mesela önemli tablolar var önemli ressamaların yaptığı tarihi bir olayı anlatıyor mitolojik bir olayı anlatıyor. Biz bunlarla mesela mitoloji konuşabiliriz. Bir tabloda mesela bir sürü mitolojik olay geçiyor ya da bir tabloda çok gümbür gümbür bir tarih yatıyor. Bunu tablolar eşliğinde konuşursak öğrenciye bir sanat zevki aşılması oluruz. Onun sanat zevkini yükseltmiş oluruz. Hem de tarih konuşmuş oluruz. Ne olur yine bir disiplinler arası resimden destek alırız. İçinde tarih olur hani kültür seviyesini yükseltmek için düşündüm.” (4,K,40,18, 6)

“Birbiriyle daha ilişkili olan konular ama belki de birkaç haftaya yayılmış böyle etkinliklerimizde var ama bu tarz etkinliklerin olabileceği yarın çıkarabileceğimiz etkinlikler olması kanısındayım.” (3,E,36,14, 2)

3.2.4. Programın Ölçme Değerlendirme Ögesine Yönelik Görüşme Bulguları

Araştırma sonucunda ortaya çıkan, öğretmenlerin ölçme değerlendirme sürecine yönelik görüşleri teması; ölçme değerlendirmede yeterli görülen alanlar, ölçme değerlendirme uygulamalarında karşılaşılan sorunlar, ölçme değerlendirmede uygun görülmeyen durumlar ve ölçme değerlendirme ögesine yönelik öneriler olmak üzere dört kategoride sınıflandırılmıştır.

Ölçme değerlendirmede yeterli görülen alanlar temasında araçların yeterliliği/çeşitliliği (8), program öğeleri ile ilişkili olması (7), kullanılabilirlik (4), grup çalışmalarına uygunluğu (1) ve gözlem yapmaya olanak sağlaması (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenler en çok vurguyu ölçme araçlarının yeterliliği ve çeşitliliği ile program öğeleri ile ilişkili olmasına yapmışlardır. Öğretmenlerden bazıları bu görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Çünkü ölçme araçları genellikle baktığımız zaman kitabı incelediğimiz zaman bunların hepsi kullanılmış gibi görünüyor Hani yapılandırılmış Grid var performans değerlendirme ölçekleri de zaten sıklıkla görüyoruz çoğu konuya uyarlama yapılmış şekilde.” (1,K,38,16,4)

“Yani Hakikatten kazanımlarla ilişkilendirilmiş. Çocuğun işbirliği yapmasından süreci ele almasından her şey var. Öğretmen olarak doğru veri toplama imkanı veriyor. O konuda asla eleştiremem. Diyorum ya etkinlikte ne yaşandıysa kazanım olarak amaç neyse örtüşüyor süreçle de örtüşüyor kazanımla da örtüşüyor.” (4,K,40,18,6)

Ölçme değerlendirme uygulamalarında karşılaşılan sorunlar temasında zaman yetersizliği (3), öğrenci sayısının fazlalığı (1), akran değerlendirmede nesnelliğin sağlanamaması (1), dönütlerin yetersizliği (1) ve form doldurmada öğrenci isteksizliği (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenler en çok vurguyu zaman yetersizliğine yapmışlardır. Öğretmenlerden bir tanesi bu görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

“Öğretmen bunun mantığını bilse bile ders bitimi ile beraber derste ona vakit ayıramıyor ya da hemen arkasından yeni gruplar geliyor derken ölçme değerlendirmede kaçan durumlar olabiliyor.” (6,K,42,20,4)

Ölçme değerlendirmede uygun görülmeyen durumlar temasında alternatif ölçme değerlendirmeye uygun olmama (1) ve program öğeleri ile ilişkili olmama (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenlerden bir tanesi bu görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

“Aslında klasik bir şablon oluşturulmuş ister uysun ister uymasın. Yani daha ne diyeyim tam cevap verecek olursam uygun değil. Kazanımlara göre uygun değil. Kazanım çok geniş alınmış ama ölçme çok dar çerçevede. Yani yetersiz. Tam karşılamıyor ölçüt değil.” (9,K,48,18,3)

Ölçme değerlendirmeye yönelik öneriler temasında BİLSEM modülüne işleme (3), ölçme değerlendirme araçlarının çeşitlendirilmesi (2), öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesi (1) ve öğretmen gözlemlerinin dikkate alınması (1) kodlarına ulaşılmıştır. Öğretmenler en çok vurguyu BİLSEM modülüne işlenmeli ve ölçme değerlendirme araçlarının çeşitlendirilmesine yapmışlardır. Öğretmenlerden bazıları bu görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Tabii ki var çeşit olarak ama daha da böyle daha da güzelleştirilebilir değiştirilebilir. Çeşitlendirilebilir bence. Peki çok zayıf değil tek bir seçeneğimiz yok orada. Birçok derecelendirme ölçeği var akran değerlendirmesi grupla değerlendirme portfolyo değerlendirme ama burada daha da ne bileyim daha işlevsel hale getirebilecek kriterler haline dönüştürülebileceğini düşünüyorum. Hani bu zenginleştirilerek de olabilir ya da zamana bölerek de yapılabilir. Bu hani çalışmanın kazanım içeriğine göre değişecektir. Dolayısıyla ölçütümüzde bence çeşitlendirmeliyiz. Daha farklı farklı olması gerektiğini düşünüyorum. Etkinlik bazlı çalıştığımız için hocam süreç odaklı size daha güzel sonuçlar verecektir daha doğru sonuçlar verecektir.” (5,E,34,13,3)

“Ölçme değerlendirme direkt olarak belki sisteme girebileceğimiz durum var mı e-bilsem de onu tam hatırlayamadım ama öyle bir şey de olabilir belki. Bizim yapacağımız etkinliğin yapıldığına dair bir öğrenci belki durumuna dair gerçi

çok kapsamlı bir durum olur. Bilişim açısından e-bilsem üzerinden yapılabilir.”
(6,K,42,20,4)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada BİLSEM sosyal bilgiler öğretim programına yönelik öğretmen görüşleri incelenmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenler, sosyal bilgiler öğretim programının kazanımlar boyutunda yer alan 10 maddeden dokuzuna çoğunlukla katıldıklarını belirtmiştir. Bu bulguya göre kazanımlar açık ve anlaşılır bir dille ifade edilmiş, basitten karmaşığa doğru sıralanmış, programın genel amaçlarıyla tutarlı ve 21. yüzyıl becerilerini kazandırabilecek özelliğe sahip, özel yetenekli öğrencilerin özelliklerine uygun, zenginleştirme yapılmasına olanak sağlamakta ve esnek bir yapıdadır. Kazanımlar boyutu ile ilgili öğretmen görüşlerine göre de kazanımlar açık ve anlaşılır, öğrenci merkezli ve üst düzey becerileri kazandırmada yeterli görülmüş ancak öğrencilerin seviyesine uygunluk ve değerler eğitimi bakımından yetersiz bulunmuş, kazanımların çeşitli açılardan zenginleştirilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Öğretmenler ankette kazanımların içerikte zenginleştirme yapılmasına olanak sağladığına ilişkin çoğunlukla katılıyorum düzeyinde görüş belirtmişlerdir. Yapılan görüşmelerde de tarih dersi kazanımlarının artırılması, güncel konulara yönelik ve disiplinler arası kazanımlar eklenmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu durum bir yönüyle programın esnekliğini ortaya koyarken diğer taraftan esnekliğin kullanılarak kazanımların sayısal olarak artırılması, güncellik ve disiplinler arası özellikler açısından programda bazı alanlarda zenginleştirme yapılabileceğini göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğretmenler, sosyal bilgiler öğretim programının içerik boyutunda yer alan 10 maddeden biri hariç dokuz maddeye çoğunlukla katıldıklarını belirtmiştir. Bu bulguya göre içerikte yer alan etkinlikler kazanımları gerçekleştirmekte, özel yetenekli öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor özelliklerine uymakta, programda yer alan becerilerin geliştirilmesini sağlamakta, yeni etkinlikler geliştirmek için esneklik sağlamaktadır. İçerik boyutu ile ilgili öğretmen görüşlerine göre içerik öğrenci merkezli, milli ve manevi değerler için yeterli, esnek ve disiplinler arası özelliğe sahiptir. Ancak içeriği öğrencilerin seviyesinin altında ve değerleri kazandırması açısından yeterli görmeyen öğretmenler de bulunmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenler içeriğin güncel gelişmelerle zenginleştirilmesi, projelerle desteklenmesi ve Atatürkçülük konuları ile zenginleştirilmesi gerektiğini önermişlerdir.

Araştırmanın içerik ögesine yönelik sonuçlarında “Modüller, özel yetenekli öğrencilerin duyuşsal gelişim özelliklerine uygundur.” maddesinin en yüksek puanı aldığı görülmektedir. Bu durumda programın içerik ögesinde duyuşsal boyuta önem verildiği söylenebilir. Senemoğlu’na (2009) göre duyuşsal alan ilgi, tutum, özgüven, sevme, ulusal ülkülere bağlılık, hoşgörülü olma, temizlik ve zamanı etkili kullanma gibi duyuşsal davranış tarzı ve eğilimleri kapsamaktadır ve duyuşsal öğrenmeler eğitimde önemli bir yer tutmaktadır. Özel yetenekli öğrenciler duyguları hakkında fazla bilgiye sahip, yüksek duyarlılık ve hassasiyet, yüksek öz-farkındalık, sıra dışı duygusal yoğunluk, mükemmeliyetçilik, aşırı adalet duygusu, özgüven, sorumluluk, sabırlı ve kararlı olma gibi duyuşsal özelliklere sahiptirler (Clark, 1988, Akt. Conklin ve Frei,2016; Çitil ve Ataman, 2018). Oliva ve Gordon’a (2018) göre duyuşsal öğrenmeler karakter eğitimini de kapsamakta olup birey ve toplum için diğer öğrenmelerden daha önemlidir. Doğanay ve Sarı’ya (2004) göre duyuşsal öğrenmeler hem toplumsal yaşam için vazgeçilmez öğeler içermekte hem de bilişsel öğrenmelere katkı sağlamaktadır. Değerlerde duyuşsal özellikler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Özel yetenekli öğrenciler, sadece bilişsel değil duyuşsal özellikler bakımından da üst seviyede performans sergilerler (Aljughaiman ve Ayoub, 2012; Kurnaz, Çiftçi ve Karapazar, 2013). Ancak bu durum özel yetenekli öğrencilerin duyuşsal alanda eğitim almalarına gerek yoktur anlamına gelmemektedir. Aksine bu öğrenciler, yüksek duyarlılıkları nedeniyle duyuşsal özellikler ve değerler eğitimine daha fazla gereksinim duyarlar (Turgut Yıldırım, 2016; Phelan, 2018). Ayrıca bilim ve sanat merkezleri yönergesine (2016) göre uygulanacak eğitim programlarının her aşamasında değerler eğitimine yer verilir. Programın içerik ögesinde duyuşsal boyuta önem verilmesi, programın içerik ögesinin hem öğrencilerin duyuşsal boyut gereksinimlerini dikkate aldığını hem de içerik ögesinin bilim ve sanat merkezleri yönergesine hizmet ettiğini göstermektedir.

Araştırmada programın içerik ögesine yönelik sonuçlardan biri de anket sonuçlarına göre programda yer alan modüllerin, özel yetenekli öğrencilerin zihinsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim özelliklerine uygun olduğu sonucuna ulaşılmasıdır. Ancak bu görüşe rağmen öğretmenlerle yapılan görüşmelerde içerik ögesinde zenginleştirme yapılması önerilmektedir. Zenginleştirmenin farklı disiplin ve konularda genişletme, mevcut programın üzerinde kuram, konu ve kaynaklar sunma, derinlemesine inceleme ve öğrenme, üst düzey düşünme becerileri sağlama ve akademik motivasyon sağlama gibi amaçları bulunmaktadır (Davis, 2014). Bunun yanı sıra zenginleştirme uygulamaları öğrencilerin akademik performansını ve memnuniyetini arttırmaktadır (İbata-

Arens, 2012). Bu doğrultuda, programda zenginleştirmenin artırılması öğrencilerde üst düzey becerilerin gelişmesine ve akademik performanslarına katkı sağlayabilir.

BİLSEM sosyal bilgiler öğretim programı problem çözme becerisi, bilimsel süreç becerileri, üst düzey düşünme becerileri, empati, liderlik, iletişim gibi becerilerin kazandırılmasını amaçlamaktadır. Programda yer alan öğrenme alanlarının programda yer alan becerileri geliştirdiği sonucu içeriğin yönergede belirtilen becerilerin gelişmesine katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Bu konuda öğretmenler kazanımların ve öğrenme öğretme sürecinin üst düzey düşünme becerileri kazandırmada yeterli olduğuna, içeriğin programda yer alan becerileri geliştirdiğine yönelik görüş belirtmişlerdir. Özel yetenekli öğrencilerin üst düzey düşünme becerileri bakımından desteklenmesi bir gerekliliktir (Robinson, Shore ve Enersen, 2014; Akar, 2015). Dünya nüfusunda yaşanan artış, küreselleşme ve sosyo ekonomik ilişkilerdeki değişiklikler gibi nedenler girişimcilik, liderlik ve iletişim başta olmak üzere birtakım becerilere sahip olmayı gerekli kılmaktadır (Bayburt ve Eğin, 2019). Üst düzey düşünme becerileri problem çözme ve karar verme becerilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır (Atalay, 2019). Buna göre programın öğrenme alanlarının programda yer alan becerilerin gelişimini sağlaması, içerik öğesinin olumlu yönlerinden birisi olarak belirtilebilir.

Araştırmaya katılan öğretmenler, sosyal bilgiler programının öğrenme öğretme süreci boyutunda yer alan 13 maddeden ikisine kısmen katıldıklarını diğer maddelere ise çoğunlukla katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuca göre öğrenme öğretme sürecinde yöntem tekniklerle ilgili açıklayıcı bilgilere yer verilmiş, yöntem teknikler kazanımlara ulaşılmasını sağlamakta, özel yetenekli öğrencilerin zihinsel, duyuşsal ve psikomotor gelişim özelliklerine uygun özellik göstermektedir. Ayrıca öğrenme öğretme süreci zenginleştirme yapılmasına ve yeni etkinlikler hazırlanmasına olanak tanımakta, program bireysel ve grupla eğitim yapmaya elverişli ve öğrenci sayıları yönetmelikte belirtilen sayıya uygun durumdadır. Ancak programda yeterince öğretim materyali önerisi yer almamakta ve programın uygulanması için uygun özelliklerde atölye ve teknolojik donanım bulunmamaktadır.

Öğrenme öğretme sürecinde en yüksek ortalamaya sahip maddeler “program doğrultusunda özel yetenekli öğrencilerin gereksinimlerine uygun yeni etkinlikler hazırlanabilmektedir” ve “örnek etkinlikler özel yetenekli öğrencilerin bireysel özelliklerini dikkate alacak şekilde esnekler.” maddeleridir. Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde de öğrenme öğretme sürecinin esnek bir

yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kırnık ve Susam (2018) tarafından bilim ve sanat merkezlerinde gerçekleştirilen etkinliklere yönelik öğretmen görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan araştırmada öğretmenlerin etkinliklerde öğrenci ilgi ve yetenekleri, etkinlik kriterleri ve öğrenci istekleri ile öğrenci merkezli etkinlikler uyguladıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, araştırmamızın sonuçları ile tutarlık göstermektedir.

Bu araştırmada ulaşılan sonuçlardan biri de sosyal bilgiler öğretim programının uygulanması için yeterli teknolojik donanımın ve araç gerecin mevcut olmadığıdır. Buna benzer olarak Batdal-Karaduman ve Elgün-Ceviz (2018) bilim ve sanat merkezlerinde öğrencileri yönlendirmede fiziksel koşullardan kaynaklı sorunları atölye, teknolojik araç gereç ve materyal eksikliği olarak belirlemişlerdir. Ayrıca, Çetin ve Doğan (2018) ile Kırnık ve Susam (2018) tarafından yapılan araştırmalarda da bilim ve sanat merkezlerinde atölye ortamlarının yeterli olmadığı ve fiziksel donanımlarında eksiklikler yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. Öğülmüş ve Sarı (2014) tarafından bilim ve sanat merkezlerinde yaşanan sorunları belirlemek amacıyla yapılan araştırmada öğretmenlerin kaynak ve materyal yetersizliği sorunu yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Yaşanan sorunun günümüzde de devam ediyor olması, bilim ve sanat merkezlerinde araç gereç ve donanım sorununun hala çözülmediğini göstermektedir.

Araştırmada BİLSEM sosyal bilgiler öğretim programının kazanım, içerik ve öğrenme öğretme süreci öğelerinin üçünün de öğrenci merkezli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna paralel olarak Köksal, Göğsu ve Akkaya (2017) tarafından BİLSEM öğretmen ve velilerinin BİLSEM’lerde uygulanan öğretimin içeriği, öğretim süreci ve değerlendirmeye ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan araştırmada öğrencilere içeriğin uygulama, deney, proje, araştırma yapma gibi aktif öğretim yollarıyla öğretilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmenlerin öğrenme öğretme süreci ile ilgili yaptığı bir öneri de okul dışı yöntem ve tekniklerin artırılmasıdır. Okul dışı öğretim olarak adlandırılan eğitim öğretim etkinlikleri sosyal bilgiler dersine özellikle uygundur. Bilim merkezleri, müzeler, tarihsel yapılar, antik kentler, planetaryum, hastane, okul dışı öğrenme ortamları olarak kullanılabilir (Öner, 2015; Coll, Coll ve Treagust, 2018). Okul dışı öğrenme ortamları için gezi gözlem yöntemiyle birlikte canlandırma, drama veya rol yapma yöntem teknikleri kullanılmaktadır. Sosyal bilgiler dersi, disiplinlerarası olma özelliğinden dolayı gerçek kaynakları okul dışında olan bir derstir. Hem kaynakları okul dışında olması hem de

edindiği bilgiyi kullanma olanağı sağlaması açısından programlarda okul dışı öğretim uygulamalarına yer verilmelidir (Taylor, Power ve Rees, 2010; Altın ve Demirtaş, 2012). Okul dışı öğrenme ortamları ile ilgili Coşkun Keskin ve Kaplan (2012) tarafından yapılan araştırmada okul dışı öğrenme ortamlarının öğrencilerin bilişsel kazanımları, üst düzey düşünme becerilerini ve değerleri kazanmalarını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Gül ve Yorulmaz (2016) tarafından yapılan araştırmada da okul dışı öğrenme uygulamalarının öğrencilerin merak duygusunu arttırdığı, kalıcı öğrenmeler sağladığı ve sosyal bilgiler dersine yönelik tutumları olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak ilkökul, ortaokul ve liselerde öğretmenler program yoğunluğu, öğrenci sayısının fazlalığı ve yasal zorluklardan dolayı okul dışı öğrenme ortamlarını kullanamamaktadırlar (Avcı ve Öner, 2015; Malkoç ve Kaya, 2015; Ahmad, Arshad ve Qamar, 2018). Ancak BİLSEM’lerde öğrenci sayısının az ve programların esnek olması okul dışı öğrenme ortamlarından yararlanılmasını kolaylaştıran önemli unsurlardır.

Araştırmaya katılan öğretmenler, sosyal bilgiler programının ölçme değerlendirme süreci boyutunda yer alan 14 maddeden birine çok az katıldıklarını, beşine kısmen katıldıklarını ve sekizine çoğunlukla katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuca göre programda ölçme değerlendirme sürecine ve ölçme değerlendirme yöntemlerine yönelik yeterli bilgiler yer almakta, ölçme değerlendirme yöntemleri öğrenme öğretme süreci ve programın diğer öğeleri ile tutarlı ve öğrenci değerlendirilmesinde yeterlidir. Programda süreç ve ürün odaklı değerlendirme yapılmakta, program öğrencilerin öz değerlendirme yapmalarını sağlamakta ve öğrenciler ölçme değerlendirme etkinliklerinde yer almaktadır. Ancak program kanıt temelli değerlendirme ve akran değerlendirmesi yapmada, velilerin ölçme değerlendirme sürecinde yer almasında, velilerin ölçme değerlendirme sonuçları hakkında bilgilendirilmesinde ve programda yer alan ölçme değerlendirme işlemleri ile bakanlığın elektronik modülünde yer alan ölçme değerlendirme işlemlerinin tutarlılığı boyutlarında yeterli düzeyde görülmemektedir.

Araştırmada öğretmenlerin ölçme değerlendirme uygulamalarında zaman sorunu yaşadıkları, öğrenci sayısının fazla olduğu, dönütlerin yeterli olmadığı, öğrencilerin akran değerlendirmede nesnel olmadıkları ve ölçme değerlendirme formlarını doldurmada isteksiz davrandıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, öğretmenlerin ölçme değerlendirme etkinliklerini öğretim uygulamalarına doğal bir şekilde entegre edemedikleri şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmada ölçme değerlendirme etkinliklerine velilerin katılmadığı ve sonuçların velilerle paylaşılmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Benzer olarak, Kırnık ve Susam (2018) ölçme değerlendirme etkinliklerine velilerin dâhil edilmediği; Koç (2016) ise, velilerin öğrencilerin BİLSEM’de aldıkları eğitimlerle ve yetenekleriyle ilgili gelişmeler hakkında bilgilendirilmek istedikleri sonuçlarını elde etmişlerdir. Ayrıca, Coşkun ve Güleç (2018) BİLSEM’lerdeki uygulamalarda yaşanan sorunlar arasında velilere geri bildirim verilmediği, velilerin daha fazla sürece dâhil edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, bilim ve sanat merkezlerinde yapılan ölçme değerlendirme etkinliklerine yönelik velilere geri bildirim vermeye ilişkin sorunun devam ettiği ileri sürülebilir.

Araştırmada ayrıca ölçme araçlarının yeterliliğinin ve çeşitliliğinin, program öğeleri ile ilişkili olması ve kullanılabilirliğinin yüksek olduğu ancak zaman yetersizliği yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun öğretmenlerin ölçme değerlendirme konusunda yeterli bilgiye sahip olmamalarından kaynaklandığı söylenebilir. Alanyazın incelendiğinde öğretmenlerin ölçme değerlendirme konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları yapılan araştırmalarda belirlenmiştir (Orbeyi ve Güven, 2008; Çelikkaya, Karakuş, Öztürk Demirbaş, 2010; Duru ve Korkmaz, 2010; Nasri, Roslan, Sekuan, Abu Bakar ve Puteh, 2010; Aydoğmuş ve Coşkun Keskin, 2012; Arseven, Kontaş ve Arseven, 2014; Kilmen ve Kösterelioğlu, 2017).

Öğretmenler tarafından ölçme değerlendirme etkinliklerinin de BİLSEM yönetim bilgi modülüne işlenmesi önerisi yer almaktadır. Kanburoğlu ve Aycan’a (2016) göre ölçme değerlendirme etkinliklerinin dijital ortama taşınması etkin ölçme değerlendirme yapılabilmesi için günümüzde bir gerekliliktir. Bu durum zaman açısından ekonomiklik sağlayabilir ve verilerin daha güvenli ortamda saklanması sağlanabilir.

Genel olarak bakıldığında öğretmenlerin BİLSEM sosyal bilgiler öğretim programına yönelik olumlu tutum ve görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Öğretmenler kazanımlar, içerik, öğrenme öğretme ve ölçme değerlendirme boyutunu birçok açıdan yeterli bulmakta ancak programda zenginleştirmenin artırılması, atölyelerin uygun hale getirilerek teknolojik donanım ve araç gereçlerin sağlanması, ölçme değerlendirme sürecine velilerin dâhil edilerek, velilerin yapılan ölçme değerlendirme etkinlikleri hakkında bilgilendirilmesi ile ilgili eksiklikler olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırma sonuçları ışığında aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Araştırma sonuçlarına göre, bilim ve sanat merkezlerinde atölye, teknolojik donanım ve araç gereç yetersizliği yaşanmaktadır. Bu nedenle programın uygulanması için atölyeler uygun hale getirilebilir, teknolojik donanım ve araç gereç ihtiyacı giderilebilir.
- Araştırma sonuçlarından biri de, sosyal bilgiler öğretim programının kazanım ve içerik öğelerinde zenginleştirme yapılması gerektiğidir. Bu bağlamda sosyal bilgiler öğretim programı ile ilgili yapılacak program geliştirme çalışmalarında, sosyal bilimlerin farklı alanlarında, güncel gelişmeler boyutunda, proje çalışmaları ve Atatürkçülük boyutunda içeriğe dayalı zenginleştirme yapılabilir.
- Araştırma sonucunda bilim ve sanat merkezlerinde yapılan ölçme değerlendirme etkinliklerine velilerin dâhil edilmediği ve ölçme değerlendirme sonuçlarının velilerle paylaşılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ölçme değerlendirme boyutunda velilerin de dâhil olabileceği öğrenci veli konferansları, proje paylaşımları, müze ve sergiler gibi otantik değerlendirme yöntemleri uygulanabilir. Ayrıca ölçme değerlendirme sonuçları velilerle yüz yüze ya da dijital yollarla paylaşılabilir.
- Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin ölçme değerlendirme araçlarının kullanımına yönelik sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Bu nedenle öğretmenlere ölçme ve değerlendirme yöntem ve araçlarının kullanımı ile ilgili hizmet içi eğitim verilebilir.
- Sosyal bilgiler programında okul dışı öğretim uygulamalarına yer verilmesi araştırmanın dikkat çeken sonuçlarından biridir. Bu nedenle bilim ve sanat merkezleri sosyal bilgiler programlarında okul dışı öğrenme etkinliklerine yer verilmeli, bu etkinliklerin gerçekleştirilmesi amacıyla bürokratik işlemler kolaylaştırılabilir.
- Bu çalışmada nicel veriler anket yoluyla, nitel veriler görüşme yoluyla toplanmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda gözlem, video, fotoğraf gibi farklı veri toplama yöntem ve araçları kullanılabilir. Öğretmenlerin yanı sıra öğrenci, veli, yönetici ve diğer paydaşlardan da görüş alınabilir. Ayrıca araştırma karma yöntem desenlerinden iç içe desen ile desenlenmiştir. Yeni yapılacak çalışmalarda farklı karma yöntem desenleri kullanılabilir.
- Bu çalışmada programın dört ögesi birlikte değerlendirilmiştir. Daha detaylı veriler elde etmek amacıyla programın hazırlanma süreci, program ve uygulamaları ayrı ayrı değerlendirilebilir. Ayrıca programın kazanım,

içerik, öğrenme öğretme süreci ve ölçme değerlendirme öğelerinden sadece bir tanesi için de daha ayrıntılı değerlendirme yapılabilir.

Kaynaklar

- AHMAD, N. S. S., Arshad, M. & Qamar, Z. A. (2018), “Effects Of Over--Crowded Classes On Teaching Learning Process At Secondary Level İn District”, *Global Social Sciences Review*, 3(4), 212 – 227.
- AKAR, İ. (2015), “Düşünme Becerileri ve Düşünme Becerilerinin Desteklenmesi”, F. Şahin (Ed.), *Üstün Zekalı ve Üstün Yetenekli Öğrencilerin Eğitimi* (41-71), Ankara, Pegem Akademi.
- AKDENİZ, H. & Koçer, M. (2019), “Özel Yetenekliler İçin Sınıf İçi Eğitsel Düzenlemeler”, O.Kılıç ve M. Çitil (Ed.), *Özel Yetenekli Öğrencim Var.* (120-155), Ankara, Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- ALJUGHAİMAN, A. M. & Ayoub, A. E. A. (2012), “The Effect Of An Enrichment Program On Developing Analytical, Creative, And Practical Abilities Of Elementary Gifted Students”, *Journal for the Education of the Gifted*, 20(10), 1-22.
- ALTIN, B. N. & Demirtaş, S. (2012), “Sosyal Bilgilerde Ders Dışı Faaliyetler”, M. Safran (Ed.), *Sosyal Bilgiler Öğretimi* (509-543), Ankara, Pegem Akademi.
- ARSEVEN, A., Konaş, H. & Arseven, İ. (2014), “Matematik Programının Değerlendirme Ögesine İlişkin Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 657-677.
- ATALAY, Z. Ö. (2014), *Farklılaştırılmış Sosyal Bilgiler Öğretiminin Üstün Zekalı Öğrencilerin Akademik Başarı, Tutum, Eleştirel Düşünme ve Yaratıcılıklarına Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- ATALAY, Z. Ö. (2019), “Yaratıcı ve Eleştirel Düşünme Stratejilerinin Derslere Entegrasyonunun Gerekliliği”, *VI. Ulusal Üstün Yeteneklilerin Eğitimi Kongresi: 10 - 12 Ekim 2019 – İstanbul. Bildiriler.*

- AVCI, C. & Öner, G. (2015), “Tarihi Mekânlar ile Sosyal Bilgiler Öğretimi: Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüş ve Önerileri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(USBES Özel Sayısı I), 108-133.
- AYAABA, D. A. (2013), “The Attitude of Students towards the Teaching and Learning of Social Studies Concepts in Colleges of Education in Ghana”, *Research on Humanities and Social Sciences*, 3(9), 83-89.
- AYDOĞMUŞ, A. & Coşkun Keskin, S. (2012), “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Süreç Odaklı Ölçme ve Değerlendirme Araçlarını Kullanma Durumları: İstanbul İli Örneği”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 110-123.
- BATDAL KARADUMAN, G. & Elgün Ceviz, A. (2018), “Bilim ve Sanat Merkezi Öğretmenlerinin Eğitim Sürecinde ve Öğrenci Yönlendirilmesinde Yaşadıkları Sorunlar”, *Journal of Continuous Vocational Education and Training*, 1(1), Sayfasız.
- BAYBURT, B. & Eğin, F. (2019), “Üstün Yetenekli Öğrenci Velileri Örneğinden Hareketle Ders Tercihlerine Yönelik Bir Değerlendirme”, *VI. Ulusal Üstün Yeteneklilerin Eğitimi Kongresi: 10 - 12 Ekim 2019 – İstanbul. Bildiriler* (101-114),
- BAYKOÇ DÖNMEZ, N. (2011), *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*. Ankara, Eğiten Kitap.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2011), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Pegem Akademi.
- CHÍODO, J. J. & Byford, J., (2004), “Do They Really Dislike Social Studies? A Study Of Middle School And High School Students”, *Journal of Social Studies Research*, 28(1), 16-26.
- COLL, S., Coll, R. & Treagust, D. (2018), “Making the Most of Out-of-School Visits: How Does The Teacher Prepare? Part II: Implementation & Evaluation of the Learner Integrated Field Trip Inventory (LIFTI)”, *International Journal of Innovation in Science and Mathematics Education*, 26(4), 20–29.
- CONKLİN, W. & Frei, S. (2016), *Üstün Zekalı ve Yetenekliler İçin Eğitim Programının Farklılaştırılması* (N.G. Kahveci, Çev.), İstanbul, Özgür Yayınları.

- COŞKUN, B. & Güleç, E. E. (2018) “Uyum Programı Öğrenci Velilerinin Bilim Sanat Merkezi Hazır Bulunuşluk Seviyeleri (İzmir İli Örneği)”, *International Congress On Gifted And Talented Education: 1-3 Kasım 2018 – Malatya: Bildiriler* (76-87),
- COŞKUN KESKİN, S. & Kaplan, E. (2012), “Sosyal Bilgiler ve Tarih Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamı Olarak Oyuncak Müzeleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 95-115.
- CRESWELL, J. W. & Plano Clark, V.L. (2018), *Karma yöntem araştırmaları* (Y. Dede ve S. B.Demir, Çev.), Ankara, Anı Yayıncılık. (2011),
- ÇELİKKAYA, T., Karakuş, U. & Öztürk Demirbaş, Ç. (2010), “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Ölçme Değerlendirme Araçlarını Kullanma Düzeyleri ve Karşılaştıkları Sorunlar”, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 11(1), 57–76.
- ÇETİN, A. & Doğan, A. (2018), “Bilim ve Sanat Merkezlerinde Görev Yapan Matematik Öğretmenlerinin Karşılaştıkları Sorunlar”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 19(4), 615-641. doi:10.21565/ozelegitimdersisi.370355
- ÇİTİL, M. & Ataman, A. (2018), “İlköğretim Çağındaki Üstün Yetenekli Öğrencilerin Davranışsal Özelliklerinin Eğitim Ortamlarına Yansımaları ve Ortaya Çıkabilecek Sorunlar”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(1), 185-231.
- DAVIS, G. A. (2014), *Üstün Yetenekli Çocuklar ve Eğitimi* (M. Işık Koç, Çev.), İstanbul, Özgür Yayınları.
- DEMEUSE, M. & Strauven, C. (2016), *Eğitimde Program Geliştirme* (Y.Budak, Çev.), Ankara, Pegem Akademi.
- DEMİREL, Ö. (2011), *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara, Pegem Akademi.
- DOĞANAY, A. & Sarı, M. (2004), “İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerine Temel Demokratik Değerlerin Kazandırılma Düzeyi ve Bu Değerlerin Kazandırılması Sürecinde Açık ve Örtük Programın Etkilerinin Karşılaştırılması”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 39(39), 356-383.

- DURU, A. & Korkmaz, H. (2010), “Öğretmenlerin Yeni Matematik Programı Hakkındaki Görüşleri ve Program Değişim Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (38), 67-81.
- ERDEN, M. (1998), *Eğitimde Program Değerlendirme*. Ankara, Anı Yayıncılık.
- EVANS, R. W. (2001), “Teaching Social Issues: Implementing an Issues-Centered Curriculum”, E. W. Ross (Ed.), *The Social Studies Curriculum* (291-309), New York, State University of New York Press.
- GREENE, J. C., Caracelli, V. J. & Garaham, W. F. (1989), “Toward a Conceptual Framework For Mixed-Method Evaluation Designs”, *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11(3), 255-274.
- GÜL, O. K. & Yorulmaz, E. (2016), “Sosyal Bilgiler Dersi Kapsamında Okul Dışı Çevrelerin Kullanımı: Yatılı Çorum Arkeoloji Müzesinde Bir Gün”, *Journal of World of Turks*, 8 (3), 193-216.
- IBATA-ARENS, K. C. (2012), “Race To The Future: Innovations İn Gifted And Enrichment Education İn Asia, And İmplications For The United States”, *Administrative Sciences*, 2(1), 1-25.
- IŞIK, A. & Güneş, E. (2017), “Türk Tarihinde Özel Yeteneklilerin Eğitimi: Osmanlı Enderun Mektebi”, *Üstün Zekalılar ve Yaratıcılık Dergisi*, 4(3), 1-13.
- KANBUROĞLU, V. & Aycan, A. (2016), “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Eğitiminde Dijital Ölçme ve Değerlendirme”, A, Okur, B. İnce, İ. Güleç (Ed.), *Yabancılarla Türkçe Öğretimi Üzerine Araştırmalar*. (215-219), Sakarya, Sakarya Üniversitesi Türk Dili Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- KAYIŞDAĞ, E. (2018), "*Bilim ve Sanat Merkezlerinin Eğitim Programlarının Öğrenci Görüşlerine Dayalı Olarak Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- KIRNIK, D. & Susam, E. (2018), “Bilim ve Sanat Merkezinde Yapılan Etkinliklere Yönelik Öğretmen Görüşleri (Malatya İli Örneği)”, *International Congress On Gifted And Talented Education: 1-3 Kasım 2018 – Malatya: Bildiriler* (88-98),

- KİLMEN, S. & Kösterelioğlu, İ. (2017), “Öğretmenlerin Tamamlayıcı Değerlendirme Yaklaşımlarına Yönelik Görüşlerinin Chaid Analizi ile İncelenmesi”, *İlköğretim Online*, 16 (1), 256-273. doi: <http://dx.doi.org/10.17051/io.2017.50454>
- KOÇ, İ. (2016), “Üstün Zekâlı ve Üstün Yetenekli Öğrenci Velilerinin Bilim ve Sanat Merkezi'yle İlgili Görüşleri: Bir Bilsen Örneği”, *Üstün Zekâlılar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi*, 3 (3), 17-24.
- KÖKSAL, M.S., Göğsu, D. & Akkaya, G. (2017), “Türkiye’de Özel Yeteneklilere Neyi, Nasıl Öğretmeli ve Öğrenmeyi Nasıl Değerlendirmeli? Bir Paydaşlar Görüşü Çalışması”, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 55(9), 190-203.
- KURNAZ, A., Çiftci, Ü. & Karapazar, H. (2013), “Üstün Zekâlı ve Yetenekli Öğrencilerin Değer Algılarının Betimsel Bir Analizi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26), 185-225.
- MALKOÇ, S. & Kaya, E. (2015), “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sınıf Dışı Okul Ortamlarının Kullanımı”, *İlköğretim Online*, 14(3), 1079-1095.
- MEB. (2019), Bilim ve Sanat Merkezleri Yönergesi, Ankara. 8 Mayıs 2020 tarihinde <http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/87-2019> adresinden erişildi.
- MİLES, B. & Huberman, M. (2015), *Nitel Veri Analizi* (S. Akbaba Altun ve A. Ersoy, Çev.), Ankara, Pegem Akademi.
- NASRİ, N., Roslan, S. N., Sekuan, M. I., Abu Bakar, K. & Puteh, S. N. (2010), “Teachers’ Perception On Alternative Assessment”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 7, 37-42.
- OLIVA, P. F. (2009), *Developing the Curriculum*, Boston, Pearson.
- OLIVA, P. F. & Gordon, W. R. (2018), *Program Geliştirme* (K. Gündoğdu, Çev.), Ankara, Pegem Akademi.
- ORBAYI, S. & Güven, B. (2008), “Yeni İlköğretim Matematik Dersi Öğretim Programının Değerlendirme Ögesine İlişkin Öğretmen Görüşleri”, *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 4(1), 133-147.
- ORNSTEİN, C. A., & Hunkins, P. F. (2016), *Curriculum: foundations, principles and issues*, USA: Pearson Education, Inc.

- ÖĞÜLMÜŞ, K. & Sarı, H. (2014), “Bilim ve Sanat Merkezlerindeki (Bilsem) Karşılaşılan Sorunların Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 254-265.
- ÖNER, G. (2015), “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Okul Dışı Tarih Öğretimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4(1), 89-121.
- ÖZDEMİR, S. M. (2009), “Eğitimde Program Değerlendirme ve Türkiye’de Eğitim Programlarını Değerlendirme Çalışmalarının İncelenmesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI(II), 126-149.
- PHELAN, D. (2018), *Social and Emotional Learning Needs of Gifted Students*, Unpublished Doctoral Thesis, Walden University, Minnesota.
- ROBİNSON, A., Shore, B. M. & Enersen, D. L. (2014), *Üstün Zekalılar Eğitiminde En İyi Uygulamalar*, (Ü. Oğurlu ve F. Kaya, Çev. Ed.), Ankara, Nobel Yayıncılık.
- ROSS, E. W. (2001), *The Social Studies Curriculum*. New York, State University of New York Press.
- SENEMOĞLU, N. (2009), *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Ankara, Pegem Akademi.
- ŞAHİN, F. (2015), *Üstün Zekalı ve Üstün Yetenekli Öğrencilerin Eğitimi*, Ankara: Pegem Akademi.
- TAYLOR, C., Power, S. & Rees, G. (2010), “Out Of-School Learning: The Uneven Distribution Of School Provision And Local Authority Support”, *British Educational Research Journal*, 36(6), 1017-1036.
- TURGUT YILDIRIM, D. (2016), “Üstün Yetenekliler İçin Değerler Eğitimi Dersinin Önemi”, *Current Research in Education*, 2(2), 99-120.
- UŞUN, S. (2016), *Eğitimde Program Değerlendirme*, Ankara, Anı Yayıncılık.
- YILDIRIM, A. & Şimşek, H. (2016), *Nitel Araştırma Yöntemler*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- YILMAZ K. & Şeker M. (2011), “İlköğretim Öğrencilerinin Sosyal Bilgilere Karşı Tutumlarının İncelenmesi”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2(1), 34-50.

ALTERNATİF YATIRIM ARAÇLARININ MENKUL KIYMETLER BORSASI İLE ETKİLEŞİMİ

Ethem KILIÇ¹ Mahmut UÇAKTÜRK²

Geliş: 12.05.2020 / Kabul: 11.03.2021

DOI: 10.29029/busbed.735972

Öz

Bu çalışmanın amacı, geleneksel alternatif yatırım araçlarının Borsa İstanbul'a etkisini tespit etmektir. Bu amaçla BIST 100, altın, faiz ve dolar değişkenlerinin 25.12.2009 – 30.03.2018 dönemine ait haftalık verileri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki olası ilişki, Johansen eşbütünleşme testi ve Toda Yamamoto nedensellik testi yardımı ile araştırılmıştır. Eşbütünleşme analizi neticesinde değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik analiz neticesinde ise BIST 100'den dolar ve faize doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu, altın ile BIST 100 arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: BIST 100, Faiz, Dolar, Altın

INTERACTION OF ALTERNATIVE INVESTMENT INSTRUMENTS WITH THE STOCK EXCHANGE

Abstract

This study aims to determine the impact of traditional alternative investment instruments on the Stock Exchange Istanbul. For this purpose, weekly data of BIST100, gold, interest and dollar variables for the period 25.12.2009 – 30.03.2018 were used. The relationship between variables was

¹ Dr. Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, etemkic@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6247-9024>.

² Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, mahmutucakturk@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4699-9003>.

investigated with the help of the Johansen cointegration test and the Toda Yamamoto causation test. As a result of the analysis, it was determined that the variables were co-integrated in the long term. As a result of causality analysis, it was determined that there is a one-way causality relationship from BIST100 to dollar and interest and that there is no causality relationship between gold and BIST00.

Keywords: BIST100; Interest; Dollar; Gold.

Giriş

1950'den sonra ekonomilerin büyüme hızının artmasıyla menkul kıymetler borsaları da gelişmeye başlamıştır. 1990'lı yıllarda borsa gelişimi küresel bir boyut kazanmıştır. Menkul kıymetler borsasında yaşanan bu gelişmeler yatırımcılara yatırım olanağı sunmuştur. Menkul kıymet borsasının gelişmesi ve küresel bir boyut kazanmasından dolayı hisse senetleri yatırımcılar arasında son derece önemli yatırım aracı olmuştur. Özellikle şirket açmaya yeterli düzeyde sermayeye sahip olmayan yatırımcılar için borsalar daha çok önem arz etmektedir. Çünkü küçük tasarruf sahipleri ellerinde bulunan tasarruflarla hisse senedi piyasalarında yatırım yapma olanağı elde edebilmektedirler (Polat: 2016, 62).

Bireyler ve kurumlar sahip oldukları tasarrufları değerlendirmek amacıyla yatırım yapmaktadırlar. Gelişmiş finansal piyasalarda farklı yatırım imkânları bulunmaktadır. Bunlar farklı sektörlerde bulunan şirketlerden oluşmaktadır. Ancak bireyler ve kurumlar özellikle pay senedi piyasalarını tercih etmektedirler. Fakat hisse senedi piyasaları riskli piyasalar olmasından dolayı, yatırımcılar riski azaltacak alternatif yatırımlara ihtiyaç duymaktadırlar. Bireysel olarak yerel yatırımcılar arasında altın, faiz ve döviz olmak üzere kısıtlı sayıdaki seçeneğe sahiptirler (Yıldız: 2014, 39). Eski çağlardan beri değerli bir maden olarak varlığını sürdüren altın, günümüzde değerini korumakta ve yatırımcılar için güvenilir bir yatırım aracı olarak görülmektedir. Devletin altın fiyatlarına el atmaması, likidite oranının yüksek olması, döviz kuru, faiz oranı ve enflasyon risklerinden korunma imkânı sağlama gibi nedenlerden dolayı altın yatırım aracı olarak tercih edilmektedir (Güney ve Ilgın, 2017, 227). Ülkelerin siyasi durumları ve beklenen ekonomik krizler gibi sebeplerden dolayı altın hisse senetlerinin alternatifi olan bir yatırım aracı olarak görülmektedir (Öget ve Şahin, 2017, 639). Yatırımcıların en önemli alternatif yatırım araçlarından biri de faizdir. Bankaların mevduat karşılığında verdiği kısa ve uzun vadeli faiz oranlarının yanı sıra hazine bonusu ve devlet tahvili gibi borçlanma senetleri gibi araçları alternatif yatırım aracı olan faizi temsil etmektedirler (Yıldız, 2014,

40). Banka mevduatlarının verdikleri faiz oranlarının yüksek olması durumunda yatırımcıların bankalara daha fazla mevduat yatırmasına sebep olacaktır. Faiz oranlarının düşük olması durumunda ise bankaya yatırılan mevduat miktarını azaltacaktır. Finans literatüründe hisse senedi fiyatlarını etkileyen unsurlardan bir diğerinin döviz kuru olduğu kabul edilmektedir. Döviz kurunun artmasıyla birlikte firmaların risk düzeyi de beraberinde artacaktır. Döviz kurunun artışı firmaların net bugünkü değerinin azalmasına ve firmaların değer kaybetmesine neden olacaktır. Bu durum firmaların finansal durumunun bozulmasına zemin hazırlayacaktır. Döviz kurundaki artışlar tüm ekonomiyi olumsuz yönde etkilemekte, özellikle de uluslararası faaliyet buluna firmaları daha fazla etkilediği kabul görmektedir (Dizdarlar ve Derindere, 2008, 115).

Finansal piyasalar her geçen gün gelişmekte, bu gelişim ile beraber finansal yatırım araçlarının çeşitliliğinin artırmasına zemin oluşturmaktadır. Yatırımcılar risk düzeylerini azaltmak ve getirilerini artırmak amacıyla yatırımlarını farklı araçlarıyla yapmaktadırlar. Bu nedenle yatırımcıları yatırım araçlarının nasıl hareket ettiği konusunda bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Böylece hangi yatırım aracının daha avantajlı olduğu konusunda bilgi sahibi olunacak ve yatırımcılar portföy çeşitlendirmesi yaparken daha rasyonel karar vermelerini (Temelli ve Şahin, 2019, 162). Menkul kıymet borsasında yatırımcıların kararlarının belirlenmesinde hisse senedi fiyatları önemli rol oynamaktadır. Hisse senetleri riskli yatırım aracı olmalarından dolayı, hisse senedi sahipleri fiyatlar üzerinde etkisi olan faktörler hakkında bilgi sahibi olmak isterler. Bu nedenle yatırımcıların menkul kıymetler borsası ile alternatif yatırım araçları arasındaki etkileşimi konusunda bilgi sahibi olmaları oldukça önem arz etmektedir (Ayaydın ve Dağlı: 2012, 46).

Hisse senetlerine yatırım hem bireysel yatırımcılar hem de kurumsal yatırımcılar açısından oldukça önemli bir yatırım aracıdır. Ancak hisse senedi piyasası yatırımcılar için tek başına bir yatırım aracı olarak yeterli değildir. Çünkü yatırımcılar karını maksimize etmek ve risklerini minimize etmeyi amaçlamaktadırlar. Bu nedenle yatırımcıların hisse senelerine yanı sıra başka yatırım araçlarına da ihtiyaç duymaktadırlar. Hisse senedine alternatif olarak altın, faiz ve dolar gibi yatırım araçları bulunmaktadır. Bu çalışmada hisse senetlerine alternatif olarak kabul edilen altın, faiz ve doların Borsa İstanbul'a etkisi incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde teorik çerçeveden bahsedilmiş, ikinci bölümde literatür çalışmasına yer verilmiştir. Sonraki bölümlerde sırasıyla; çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılmış, yapılan analizlere ilişkin bulgular sunulmuş ve sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmıştır.

1. Literatür

Alternatif yatırım araçlarının menkul kıymetler borsası ile arasındaki ilişki ile ilgili yurtdışında ve yurtiçinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmına aşağıda değinilmiştir. Öncelikle yurtdışında yapılan çalışmalara yer verilmiş, müteakibinde Türkçe yazındaki çalışmalardan bahsedilmiştir.

Levin, Montagnoli ve Wright (2006) çalışmalarında 1976-2005 dönemine ait veriler kullanarak ABD’de altın ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre altın ve hisse senedi fiyatları arasında pozitif yönlü ilişki saptamışlardır. Fakat Gay (2008) çalışmasında BRIC ülkelerinin borsa endeksleri ile döviz kuru ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarında hisse senedi piyasaları ile döviz kuru ve petrol fiyatları arasında ilişki tespit edememişlerdir. Bu duruma uluslararası ve ulusal diğer makroekonomik değişkenlerin etkili olduğunu ileri sürülmüştür. Ancak Balı ve Cinel (2011) altın fiyatlarının İMKB 100 endeksi üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Endonezya’da 1997-2011 dönemine ait veriler kullanarak hisse senedi ve altın yatırımlarının kıyaslama yapmayı amaçlayan Mulyadi ve Anwar (2012) ise çalışmalarında değişkenlere ait haftalık veriler kullanılmıştır. Yaptıkları analizler sonucunda altın yatırımının hisse senedi yatırımına göre daha avantajlı olduğunu tespit etmişlerdir. Kaliyamoorthy ve Parithi (2012) ise Hindistan’daki altın fiyatları ile borsa arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Haziran 2009 – Haziran 2010 dönemine ait veriler kullanmışlardır. Elde edilen bulgular neticesinde değişkenler arasındaki herhangi bir ilişki görülmemiştir. Malezya borsası ile GSYİH, enflasyon, döviz kuru, faiz oranları ve para arzı arasındaki ilişkiyi inceleyen Zakaria ve Shamsuddin (2012) Ocak 2000 ile Haziran 2012 dönemine ait aylık verilerden yararlanmışlardır. Sadece para arzının Malezya borsasını etkilediğine dair bulgular elde etmişlerdir. Ocak 1991 - Aralık 2009 dönemine ait veriler ile hisse senedi piyasası ile altın arasındaki etkileşimi araştıran Mishra, Das ve Mishra (2010) ele alınan dönem içerisinde Hindistan borsası ile altın fiyatları birbirlerinin nedeni olduğu belirlemişlerdir. Alternatif yatırım araçlarının İMKB endeksi üzerindeki etkisini araştıran İpekten ve Aksu (2009), çalışmada Aralık 1992 – Aralık 2008 dönemini kapsayan veriler kullanmışlardır. Yapılan analizler neticesinde dolar İMKB 100 endeksini kısa dönemde etkilemekte ancak altın ve faizin İMKB 100 endeksini etkilemediği tespit etmişlerdir.

Boztosun (2010) ise İMKB’de işlem gören bankaların hisse senedi getirilerine etki ettiği düşünülen çeşitli makroekonomik değişkenleri

araştırmıştır. 2002–2009 yılları arasında İMKB’de işlem görmekte olan bankacılık endeksindeki bankaların aylık getirileri kullanmıştır. Türkiye’deki bankalara ait hisse senedi getirilerini etkileyen makro ekonomik faktörleri mevduat faiz oranı ve portföy yatırımları ile bankacılık endeksi arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit etmiştir. Ayrıca açıklayıcı değişkenlerle pozitif anlamlı ilişki bulunmaktadır. İMKB100 Endeksi ile bazı makroekonomik değişkenler arasında ilişkiyi (2011) Özer vd. araştırmışlardır. Yapılan analizler sonucunda hisse senetleri fiyatları ve fiyat endeksi, faiz oranı, para arzı, dış ticaret dengesi ile sanayi üretim endeksi değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Altın ile hisse senedi, DİBS, ÜFE ve TÜFE arasında ilişki olup olmadığını, ilişkinin yönünü araştıran Aksoy ve Topçu (2013) Ocak 2003 – Aralık 2011 dönemine ait aylık veriler kullanmışlardır. Yapılan analizler sonucunda altın ile hisse senedi getirileri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Hisse senedi piyasası ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi Hindistan Borsası örneğinde araştıran Sreekanth ve Veni (2014) 2003-2015 dönemine ait veriler kullanmışlardır. Yapılan analizler neticesinde Hindistan Ulusal Borsası’ndaki S&P CNXNIFTY endeksine ilişkin hisse senedi ile altın fiyatları arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır. Öncü vd. (2015) hisse senedi, altın ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma 1 Ocak 2002 – 30 Kasım 2013 dönemine ait veriler yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre altın ve döviz kurunun, hisse senedinin nedeni olduğu tespit etmişlerdir. Ayrıca altınında döviz kurunun nedeni olduğu belirlenmiştir.

Benli (2015) çalışmasında döviz kuru ile Borsa İstanbul 100 endeksi ve sektör endeksleri arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi 03.01.2005-26.12.2013 dönemine ait veriler kullanılarak araştırmıştır. Döviz kuru ile BIST 100 endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı gözlemlenmiştir. Dolar satış kuru ile Borsa İstanbul 100 endeksi, dolar satış kuru ile teknoloji sektör endeksi ve dolar satış kuru ile hizmet sektör endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişki olduğu tespit etmiştir. Ayrıca dolar satış kuru ve mali sektör endeksi arasında tek yönlü nedensellik ilişki elde edilen bulgular arasındadır. Fakat dolar satış kuru ve sanayi sektör endeksi arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Bireysel yatırımcıların hisse senetlerine alternatif olarak kullandıkları yatırım araçlarının hisse senedine etkisini inceleyen Polat (2016) Ocak 2005 – Mart 2016 dönemine ait verileri kullanmıştır. Yapılan analizler neticesinden üç alternatifin de hisse senedine etkisinin negatif olduğunu görmüştür. Ancak altın fiyatlarının etkisi istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Hisse senedi fiyatlarını üzerinde döviz kuru etkisinin faize göre

daha fazla olduğu tespit etmiştir. Doğru ve Uysal (2015) ise çalışmalarında portföy yatırımcılarının yatırım araçları arasında buldukları altın ve hisse senetleri arasındaki ilişkinin 2008 küresel finans kriz öncesi ve sonrasında nasıl değiştiğini araştırmışlardır. Çalışmada Ocak 2000 – Eylül 2012 dönemine ait veriler kullanılmışlardır. Yapılan analizler sonucunda altın fiyatları ile diğer varlık grupları ve BIST 100 endeksi arasında yüksek düzeyde korelasyon olduğu belirlenmiştir. Altın fiyatları ile BIST 100 endeksi arasında 2008 krizi öncesinde olduğu gibi 2008 krizi sonrasında uzun dönemli ilişkinin var olduğunu gözlemlemişlerdir. 2008 krizi öncesinde ilişki pozitif iken 2008 krizinden sonra ilişkinin negatif olduğu saptanmıştır. Hisse senedi, dolar ve altın arasındaki ilişkiyi ele alan İltaş ve Bulut (2016), hisse senetleri ve doların birbirlerine karşı ikame yatırım araçları olduğu sonucuna ulaşmışlardır. BIST 100 ile altın ve ham petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi araştıran Sandal, Çemrek ve Yıldız (2017) Ocak 2005 – Aralık 2015 dönemini kapsayan aylık veriler kullanmışlardır. Yapılan analizler sonucunda BIST 100 ile altın ve ham petrol arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca yapılan nedensellik testine göre sadece altın fiyatlarının BIST 100'e doğru tek yönlü nedensellik gösterdiğini tespit etmişlerdir. BIST altın piyasa endeksi ile BIST 100 arasındaki ilişkiyi araştıran Açıkalm ve Başçı (2016) 01.01.2002 – 17.03.2015 dönemine ait veriler kullanmışlardır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre BIST altın piyasa endeksi ile BIST 100 arasında eşbütünleşme ilişkisini saptamışlardır. Aynı zamanda BIST 100'den BIST altın piyasa endeksine doğru nedensellik bulmuşlardır.

Coşkun ve Ümit (2016) BIST 100 ile döviz kuru, altın fiyatları, mevduat faiz oranı ve reel konut fiyat endeksi arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Ocak 2000 – Temmuz 2014 dönemine ait aylık veriler kullanmışlardır. Bu nedenle çalışmada Johansen ve Maki eşbütünleşme testleri kullanılmışlardır. Yapılan analizler sonucunda Johansen eşbütünleşme testine göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmakta, Maki eşbütünleşme testine göre ise değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır. Ayrıca Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018) ise Borsa İstanbul'da işlem gören endeksler ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemek için 03/01/2011-26/05/2016 dönemini kapsayan günlük veriler kullanmışlardır. Yapılan analizler sonucunda BIST Tekstil Deri endeksi ile Euro/TL döviz kuru arasında, Dolar/TL kuru ile ise BIST Tekstil Deri, Ticaret ve Teknoloji endeksleri arasında uzun dönem ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca döviz kurları ile Borsa İstanbul'da işlem gören 3 endeks arasında kısa dönemli negatif yönlü, uzun dönemli ise pozitif yönlü bir ilişki belirlenmiştir. Alternatif yatırım araçlarından altın, döviz ve faizin BIST

100’de işlem gören hisse senedi fiyatlarının üzerindeki etkisini ele alan Güney ve Ilgın (2019) değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu belirlemişlerdir. Aynı zamanda altın ile BIST 100 ve faiz ile BIST 100 arasında çift yönlü nedensellik olduğunu belirlemişlerdir. Fakat döviz ile BIST 100 ve altın ile faiz arasında tek yönlü nedensellik olduğu tespit etmişlerdir. Altın, hisse senedi piyasası ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi ele alan Cingöz ve Kendirli (2019), hisse senedi piyasası ve döviz kurun altın fiyatlarını uzun dönem etkilediği saptanmıştır. Ancak kısa dönem etkiye rastlanmadığı elde edilen bir diğer bulgudur. Yapılan bir diğer çalışma ise Al Kharusi ve Basci (2019) Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) borsalarına ait hisse senetleri fiyatları ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bahreyn Borsası, Kuveyt Borsası, Katar Borsası, Suudi Menkul Kıymetler Borsası, Muscat Menkul Kıymetler Piyasası, Dubai Menkul Kıymetler Borsası ve Abu Dabi Borsasına ait hisse senedi fiyatları ile altın fiyatları arasında nedensellik ilişkisi olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir.

Menkul kıymetler borsası ile alternatif yatırım araçları yatırımcılar için oldukça önemlidir. Bu nedenle alternatif yatırım araçlarının menkul kıymetler borsasına etkisi araştırılmıştır. Alternatif yatırım araçları ile menkul kıymet borsası arasında etkileşim olup olmadığı ve etkileşim var ise bu etkileşimin nasıl olduğu belirlenmeyi amaçlanmaktadır.

2. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada, alternatif yatırım araçlarının Borsa İstanbul’a etkisi araştırılmıştır. Değişkenlere ait veriler 25.12.2009 – 30.03.2018 dönemine ait haftalık verilerden meydana gelmekte ve toplamda 437 gözlemden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) alınmıştır. Kullanılan değişkenler ve açıklamaları şu şekildedir:

Tablo 1. Ekonometrik Analizde Kullanılacak Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişken	Tanım	Veri Kaynağı	Dönem
BIST 100	Borsa İstanbul’un göstergesi olarak kullanılan endeks	EVDS	25.12.2009 – 30.03.2018
Altın	TL üzerindeki ağırlıklı ortalaması	EVDS	25.12.2009 – 30.03.2018

Faiz	Bankalar tarafından TL üzerinden açılan 1 aya kadar vadeli mevduat ağırlıklı ortalama	EVDS	25.12.2009 30.03.2018	-
Dolar	TL üzerindeki ağırlıklı ortalaması	EVDS	25.12.2009 30.03.2018	-

BIST 100 endeksi, altın, faiz ve dolar değişkenlerinin logaritması alınarak aralarındaki ilişkiyi belirlemek için çalışmada; Eviews10 paket programını kullanarak tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi, birim kök testleri, eşbütünlüşme, hata düzeltme modeli ve Toda yamamoto nedensellik testleri yapılmıştır.

Durağanlık Testi: Zaman serisi verileri ile yapılan analizlerde seriler arasında hesaplanan regresyonun olmaması durumundan yüksek düzeyde R^2 elde edilir. Bu durum sahte regresyonun ortaya çıkmasına zemin oluşturmaktadır (Gujarati ve Porter: 2009, 23). Seriler arasındaki sahte regresyondan uzak durmak için serilerin durağanlaşması gerekir (Şahbaz: 2007, 10). Ayrıca çalışmada hangi yöntemin yapılacağına karar verebilmek için öncelikle serilerin durağanlıkları test edilmelidir. Değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek amacıyla birçok test geliştirilmiştir. Ancak literatürde en sık kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleridir. Dolayısıyla bu çalışmada da bu testlerden yararlanılmıştır.

Değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisini test eden birçok yöntem var olmasına rağmen literatürde en çok Engle ve Grenger ve Johansen eşbütünlüşme yöntemleri kullanılmaktadır. Eşbütünlüşme analizi, aynı düzeyde bütünlüşik olan zaman serileri arasında uzun dönemli ilişkinin var olup olmadığını belirleyen bir yöntemdir. Bu analizin yapılabilmesi için değişkenlerin seviyede durağan olmaması gerekmektedir. Yani serilerin birinci farkta durağanlaşması gerekmektedir. Değişkenlerin birinci farklarının alınması sadece kısa dönemli şokların etkisini içermemekte aynı zamanda uzun dönemli ilişkileri de ortaya koymaktadır (Işık vd.: 2004, 204). Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını belirlemek amacıyla Johansen (1990) eşbütünlüşme testi uygulanmaktadır. Bu test olabilirlik oranlarını elde etmek için değişkenlerin eşbütünlüşik olması durumunda hata düzeltme modelinin kurulması gerektirir (Barışık ve Demircioğlu: 2006, 76). Hata düzeltme modeli, değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi olması durumunda uygulanmaktadır (Sertkaya ve Okur: 2016, 164).

Granger (1969) testinin uygulanabilmesi için değişkenlerin seviyede durağan olması gerekmektedir. Fakat Toda-Yamamoto (1995) testinde değişkenlerin seviyede durağan olması gibi bir zorunluluk söz konusu olamaz. Başka bir ifade ile seriler durağanlık derecesine duyarlı olmaksızın analize dahil edilebilir. Bu durum, serilerin daha fazla bilgi içermesine ve daha sağlıklı sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır. Toda-Yamamoto (1995) testinin yapılabilmesi için öncelikle VAR modelinin yardımı ile uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekir (Doğan: 2017, 24).

3. Analiz ve Bulgular

Analizlere geçmeden önce değişkenler ile ilgili tanımlayıcı istatistikler yapılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler ile ilgili sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	BIST	Altın	Faiz	Dolar
Ortalama	11,211	11,475	2,213	0,806
Medyan	11,229	11,474	2,234	0,746
Max.	11,690	12,052	2,550	1,382
Min	10,828	10,728	1,721	0,342
Stand. Sapma	0,197	0,281	0,167	0,307
Jarque- Bera	7,009	2,911	4,635	34,819
Olasılık	0,030	0,233	0,099	0,000
Gözlem	432	430	431	432

Oynaklığın en düşük olan değişken faiz iken oynaklığın en yüksek olan değişken ise dolar olduğu belirlenmiştir. Değişkenler ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde söz konusu dönemde en yüksek ortalama değer altın değişkenine ait ve BIST 100 değişkenin ortalaması oldukça yakındır. En düşük ortalama ise dolar değişkenine aittir. Altın ve faiz değişkenlerinin normal dağılmadıkları ancak BIST 100 ve dolar değişkenlerinin ise normal dağıldıkları görülmektedir. Tanımlayıcı istatistiklere ait genel istatistikler verildikten sonra korelasyon analizine ilişkin istatistikler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Korelasyon Analizi

	BIST	Altın	Faiz	Dolar
BIST	1			
Altın	0,713	1		
Faiz	0,782	0,890	1	
Dolar	0,446	0,685	0,756	1

Yapılan korelasyon analizi sonucunda; BIST 100 endeksi ile altın arasında 0,713 pozitif yüksek düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. BIST 100 endeksi ile faiz arasında 0,782 pozitif yüksek düzeyde bir ilişki vardır. Ayrıca BIST ile dolar arasında 0,446 pozitif orta düzeyde bir ilişkinin var olduğu gözlemlenmektedir. Altın ve faiz arasındaki ilişki 0,890 pozitif yüksek düzeyde, altın ile dolar arasında ise 0,685 pozitif orta düzeyde ilişki olduğu görülmektedir. Faiz ile dolar arasında 0,756 yüksek düzeyde bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Birim Kök Testleri

SEVİYE				
	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
BIST	-0,581	-2,119	-1,047	-2,720
ALTIN	-0,398	-1,469	-0,928	-2,408
FAİZ	-1,215	-2,230	-1,183	-2,484
DOLAR	0,517	-2,429	0,433	-2,737
1.FARK				
BIST	-6,524*	-6,542*	-17,561*	-17,542*
ALTIN	-6,028*	-6,030*	-26,062*	-26,025*

FAİZ	-5,659*	-5,681*	-22,383*	-22,402*
DOLAR	-6,066*	-5,438*	-15,166*	-15,190*
KRİTİK DEĞERLER				
1%	-3,446	-3,980	-3,445	-3,980
5%	-2,868	-3,421	-2,868	-3,420
10%	-2,570	-3,133	-2,570	-3,133

Not: *, %1 önem seviyesine göre anlamlılığı göstermektedir.

Yapılan birim kök testleri sonucunda değişkenlerin seviyede durağan olmadıkları yani birim kök içerdikleri görülmüştür. Fakat birinci farkta değişkenlerin durağanlaştıkları belirlenmiştir. Birim kök analizi için hem ADF testi hem de PP testi uygulanmıştır. Yapılan testlere ilişkin istatistiklere Tablo 3'te yer verilmiştir. Her iki testinde bir birini desteklediği görülmektedir. Değişkenlerin durağanlıklarının sınanması sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Johansen Eşbütünleşme testi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Johansen Eşbütünleşme testi ile ilgili sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Johansen Eşbütünleşme Testi

	Öz Değer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
None *	0,084	62,518*	54,079	0,007
At most 1	0,038	26,606	35,193	0,309
At most 2	0,015	10,705	20,262	0,571
At most 3	0,011	4,364	9,165	0,361
	Öz Değer	Max. Öz Değer İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
None *	0,084	35,912*	28,588	0,005

At most 1	0,038	15,901	22,300	0,305
At most 2	0,015	6,341	15,892	0,749
At most 3	0,011	4,364	9,165	0,361

Notlar:1. * % 1 önem seviyesini ifade etmektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek amacıyla Johansen Eşbütünlük testi uygulanmıştır. İz istatistiği ve Maksimum Öz Değer İstatistiğine göre %1 önem seviyesinde BIST ile alternatif yatırım araçları arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda değişkenlerin uzun dönemde eşbütünlük oldukları görülmektedir. Değişkenler arasında belirlenen uzun dönemli ilişkinin güvenilir olabilmesi için modele ait hata düzeltme modelinin çalışması gerekmektedir. Hata düzeltme modeline ilişkin istatistiksel değerler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Hata Düzeltme Modeli

Bağımsız Değişkenler	CointEq1	t İstatistiği
Altın	0,007	2,114
Faiz	-0,006	-3,169
Dolar	-0,002	-1,898

Hata düzeltme modelinin anlamlı olabilmesi için hata düzeltme değerlerinin 0 ile -1 Aralığında olması ve t istatistik değerinin anlamlı olması gerekmektedir. Hata düzeltme modeli incelendiğinde faiz ve dolar ile BIST 100 arasında uzun dönemde meydana gelen bir sapma bir sonraki dönemde tekrar yaklaşmakta ancak altın ile BIST 100 arasında meydana gelen bir sapma bir sonraki dönemde yaklaşmaktadır. BIST 100 ile Dolar arasında meydana gelen 1 birimlik sapma bir sonraki dönem %0,6 oranında, faiz ile aralarındaki 1 birimlik sapma ise %0,2 oranında yaklaştığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar aynı zamanda BIST 100 ile faiz ve Dolar arasında nedensellik ilişkisi olduğunu da göstermektedir.

Tablo 7. Değişkenlere İlişkin Gecikme Uzunlukları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	7,9201	NA	2,42E-07	-3,8818	-3,8423	-3,8662
1	3,9819	6,3013	3,93E-14	-1,9517	-1,9319	-1,9438
2	4,0308	9,5582	3,34E-14	-1,9678	-19,32372*	-1,9538
3	4,0685	7,3019	3,00E-14	-1,9785	-1,9272	-19,58286*
4	4,0771	1,6412	3,11E-14	-1,9749	-1,9078	-1,9483
5	4,0881	2,0864	3,19E-14	-1,9724	-1,8895	-1,9396
6	4,1183	5,6709	2,98E-14	-1,9794	-1,8807	-1,9404
7	4,1450	49,6123*	2,82e-14*	-19,84750*	-1,8702	-1,9394
8	4,1498	8,8140	2,99E-14	-1,9792	-1,8489	-1,9276

Tablo 7’de değişkenlere ilişkin gecikme uzunlukları yer almaktadır, LR, FPE ve AIC bilgi kriterlerine ilişkin gecikme uzunluğu 7 olarak tespit edilmiştir. SC bilgi kriterine göre gecikme uzunluğu 2 ve HQ bilgi kriterine göre ise gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. AIC bilgi kriterini dikkate alarak gecikme uzunluğu 7 alınarak model tahmini gerçekleştirilmiştir. Modelin güvenilirliğini sağlamak amacıyla LM testi yapılmıştır. Değişkenlerde otokorelasyon probleminin olmadığı saptanmıştır.

Tablo 8. LM Test Sonuçları

Lag	LM İstatistiği	Olasılık
1	2,496747	0,0704
2	3,078174	0,0143
3	1,757975	0,3491
4	1,471236	0,5458
5	1,653567	0,4162
6	1,677998	0,4000
7	1,029847	0,8506
8	2,017325	0,2125

Yapılan LM testi sonucunda değişkenler arasında otokorelasyon sorunu olmadığı belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre Toda-Yamamoto nedensellik testi yapılabilir. Değişkenler arasında kısa dönemli ilişkinin yönünü tespit etmek amacıyla Toda-Yamamoto Nedensellik testi uygulanmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testine ilişkin bulgular Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

	F İstatistiği	Olasılık
BIST 100 → Altın	9,659	0,209
Altın → BIST 100	3,882	0,793
BIST 100 → Faiz	25,910	0,001
Faiz → BIST 100	5,902	0,551
BIST 100 → Dolar	26,529	0,000
Dolar → BIST 100	5,981	0,542

Yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testine göre BIST 100'den faize ve dolara doğru % 1 önem seviyesine göre tekyönlü Granger nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Fakat faiz ve dolardan BIST 100'e doğru Granger nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Ayrıca BIST 100 ve altın arasında da Granger nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Sonuç

Gelişen teknoloji birçok alanda etkili olduğu gibi finansal yatırımlar üzerinde de etkiler oluşturmaktadır. Finansal piyasaların serbestleşmesine zemin oluşturmakta ve yatırımların daha kolay bir şekilde yapılmasına olanak sunmaktadır. Bu kolaylık beraberinde karmaşık bir yapı oluşturmaktadır. Finansal araçlar arasında hangilerinde portföy oluşturmak daha karlı olduğu ile ilgili bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Yatırımcılar yüksek getirinin ve düşük riskin olduğu yatırımlarda bulunmayı tercih etmektedirler. Bu nedenle yatırım yaptıkları araçların alternatifleri hakkında bilgi sahibi olmayı isterler, Hisse senetlerine alternatif olarak kullanılabilir yatırım araçları genel olarak altın, faiz ve dolar şeklinde sıralamak mümkündür. Yatırımcılar alternatif yatırım araçlarıyla bu araçların hisse senetleriyle ilişkisi hakkında bilgi sahibi olmaları durumunda risklerini minimize edebilirler. Böylece yatırımcıların daha rasyonel yatırım kararları almaları mümkün olacaktır.

Bu çalışmada alternatif yatırım araçlarının BIST 100'e etkisi, 25.12.2009 – 30.03.2018 dönemine ait haftalık veriler kullanılarak araştırılmıştır. Öncelikle değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. BIST 100 ile altın ve faiz arasında yüksek düzeyde pozitif ilişki olduğu, dolar ile orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yapılan Johansen eşbütünleşme sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında elde edilen sonuçlar; Ayvaz (2006), Özer, Kaya ve Özer (2011), Güney ve Ilgın'a (2019) çalışmalarına paralellik göstermektedir. BIST 100'den faiz ve dolara doğru %1 önem seviyesine göre tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ancak BIST 100 ve altın arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Kaliyamoorthy ve Parithi'nin (2012) yaptığı çalışmaya paralel bulgular elde edilmiştir. Yatırımcıların farklı yatırım araçları ile oluşturacakları portföy çeşitlendirmesinde hisse senedinin yanına dolar ve tahvilden ziyade, altın eklemeleri daha doğru olacaktır. Böylece yatırımcılar yatırım portföyünü zenginleştirmiş, risk düzeylerini ise azaltmış olacaktır.

Alternatif yatırım araçlarında biri olan döviz kurunun farklı para birimlerinin (EURO gibi) dikkate alınması ile araştırmalar gerçekleştirilebilir. Yurt dışında yatırım yapmak isteyen yatırımcılar açısından önem arz eden

ülkelerin hisse senedi piyasaları dikkate alınarak farklı örneklemeler ile incelemelerin yapılması yatırımcılara ve finans literatürüne katkı sağlayacaktır. Ayrıca daha hisse senedine alternatif olan farklı yatırım araçları ile ilişkisi araştırılabilir. Araştırmacılar alternatif yatırım araçları arasındaki ilişkiyi farklı modeller yardımıyla açıklayabilirler. ARCH ve GARCH modelleri, Panel veri analizi gibi yöntemlerle açıklanması finans literatürüne katkı sağlayabilir. Ayrıca farklı dönemlerden ele alınabilir.

Kaynaklar

- AKSOY, M. ve TOPCU, N. (2013), “Altın ile Hisse Senedi ve Enflasyon Arasındaki İlişki”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 59-78.
- AL KHARUSİ, S. ve BASCI, E. S. (2019), Cointegration and Causality Between the GCC Stock Indices and Gold Indices, *Business and Economic Horizons (BEH)*, *Prague Development Center (PRADEC)*, 15(1), 60-69.
- AYAYDIN, H. ve DAĞLI, H. (2012), “Gelişen Piyasalarda Hisse Senedi Getirisini Etkileyen Makroekonomik Değişkenler Üzerine Bir İnceleme: Panel Veri Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3-4(26), 45-65.
- AYVAZ, Ö. (2006), Döviz Kuru ve Hisse Senetleri Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1-14.
- BARIŞIK, S. ve DEMIRCIOĞLU, E. (2006), Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilete, İhracat-İthalat İlişkisi (1980-2001), *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 71-84.
- BENLİ KESKİN, Y. (2015), Döviz Kuru İle Borsa İstanbul 100 Ve Sektör Endeksleri Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi, *Uluslararası Hakemli Beşeri Ve Akademik Bilimler Dergisi*, 12(4), 56-72.
- BOZTOSUN, D. (2010), İMKB’de İşlem Gören Banka Hisse Senetlerinin Getirileri ile Makro Ekonomik Faktörler Arasındaki İlişkinin Analizi, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45(4), 39-53.
- CİNGÖZ, F. ve KENDERLİ, S. (2019), Altın Fiyatları, Döviz Kuru ve Borsa İstanbul Arasındaki İlişki, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 545-554.

- COŞKUN, Y. ve ÜMİT, Ö. (2016), Türkiye’de Hisse Senedi ile Döviz, Mevduat, Altın, Konut Piyasaları Arasındaki Eşbütünleşme İlişkilerinin Analizi, *Business and Economics Research Journal*, 7(1), 47-69.
- DİZDARLAR, I. ve DERİNDERE, S. (2008), Hisse Senedi Endeksini Etkileyen Faktörler: İMKB 100 Endeksini Etkileyen Makro Ekonomik Göstergeler Üzerine Bir Araştırma, *Yönetim Dergisi*, 19(61), 113-124.
- DOĞAN, B. (2017), Ekonomik Küreselleşme ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi, *Finans Ekonomik & Politik Yorumlar*, 268(54), 19-27.
- DOĞRU, B. ve UYSAL, M. (2015), Bir Yatırım Aracı Olarak Altın İle Hisse Senedi Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Uygulama, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(24), 239-254.
- EYÜBOĞLU, S. ve EYÜBOĞLU, K. (2018), Borsa İstanbul Sektör Endeksleri İle Döviz Kurları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: ARDL Modeli, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 8-28.
- GAY, R. D. (2008), Effect Of Macroeconomic Variables on Stock Market Returns for Four Emerging Economies: Brazil, Russia, India and China, *International Business & Economics Research Journal*, 7(3), 1-8.
- GUJARATI, N. D. ve PORTER, C.D. (2009), *Temel Ekonometri*, İstanbul Literatür Yayıncılık.
- GÜNEY, S. ve ILGIN, K. (2019), Yatırım Araçlarının Bist-100 Endeksi Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 53, 226-245.
- IŞIK, N., ACAR, M. ve IŞIK, H.B. (2004), Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 2(9), 325-340.
- İLTAŞ, Y. ve BULUT, Ü. (2016), The Relationships Among The Returns of Investment Instruments: A Vector Autoregressive Approach For Turkey, *Theoretical and Applied Economics*, 4(609), 273-280.
- İPEKTEN, O. B. ve AKSU, H. (2009), Alternatif Yatırım Araçlarının İMKB İndeksi Üzerindeki Etkisi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 413-423.

- KALIYAMOORTHY, S. ve PARİTHİ, S. (2012), Relationship of Gold Market Andstock Market: an Analysis”, *International Journal of Business and Management Tomorrow*, 2(6), 1-6.
- LEVİN, E. J., MONTAGNOLİ, A. ve WRİGHT, R. E. (2006), Short Runand Long Rundeterminants of The Price of Gold, *World Gold Council Research*, 32.
- MİSHRA, P. K., DAS, J. R. ve MİSHRA, S. K. (2010), Gold Price Volatility and Stock Market Returns in India, *American Journal of Scientific Research*, 9, 47-55.
- MULYADI, M. S. ve ANWAR Y. (2012), Gold Versus Stock Investment: an Econometric Analysis, *International Journal of Developement and Sustainability*, 1(1), 1-7.
- ÖGET, E. ve ŞAHİN, S. (2017), Hisse Senetleri ile Altın Ons Fiyatları ve Ham Petrol Fiyatları Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: BIST 100, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(11), 637-653.
- ÖNCÜ, M. A., ÇÖMLEKÇİ, İ., YAZGAN, H. İ. ve BAR, M. (2015), Yatırım Araçları Arasındaki Eşbütünleşme (BIST 100, ALTIN, REEL DÖVİZ KURU), *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 43-57.
- ÖZER A., KAYA A. ve ÖZER N. (2011), Hisse Senedi Fiyatları ile Makroekonomik Değişkenlerin Etkileşimi, *Dokuz Eylöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(26),163-182.
- POLAT, M. (2016), Alternatif Yatırım Araçlarının Hisse Senedi Fiyatına Etkisi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 621(53), 61-69.
- SANDAL, M., ÇEMREK, F. ve YILDIZ, Z. (2017), BIST 100 Endeksi ile Altın ve Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkinin İncelenmesi, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 155-170.
- SERTKAYA, Y. ve OKUR, A. (2016), Türkiye’de Genç İşsizliğinin Belirleyicilerine Yönelik Ekonometrik Bir Analiz, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 155-168.
- ŞAHBAZ, Ü. (2007), Zaman Serilerinde Nedensellik Analizi Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm Gelirleri Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı*, Eskişehir.

- TEMELLİ, F. ve ŞAHİN, D. (2019), Hisse Senedi Fiyatları, Altın Fiyatları Ve Ham Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi, *EKEV Akademi Dergisi*, 23(77), 161-178.
- YILDIZ, A. (2014), BIST 100 Endeksi ile Alternatif Yatırım Araçlarının İlişkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(19), 39-56.
- ZAKARİA, Z. ve SHAMSUDDİN, S. (2012), Empirical Evidence on the Relationship Between Stock Market Volatility and Macroeconomics Volatility in Malaysia, *Journal of Business Studies Quarterly*, 4(2), 61-71.

TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE KONKORDATO UYGULAMASININ İSLAM HUKUKU VE EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayhan ORHAN¹ Muhammed Sami AKKUŞ²

Geliş: 09.11.2020 / Kabul: 26.03.2021

DOI: 10.29029/busbed.823718

Öz

Ekonomik darboğazlar, siyasi ve sosyal problemler, ticaret hayatını olumsuz yönde etkilemektedir. Yaşanan olumsuzluklar nedeniyle satış hedeflerini tutturamayan işletmeler, maliyetlerini ve borçlarını karşılayamaz duruma gelebilmekte ve bu durum kapanma-ıflas durumlarına yol açabilmektedir. Mali yapısı bozulan işletmelerin, yaşadıkları bu olumsuz durumdan kurtularak faaliyetini sürdürmesi ve ekonomi içerisinde kalmasının hedeflendiği birtakım yasal teşvikler ve uygulamalar söz konusudur. Bu uygulamalar arasında 2018 yılında yeniden işlerlik kazandırılan konkordato uygulaması; yargı organlarının gözetimi ve denetimi altında, işletmelerin mali durumunu düzeltmeleri, alacaklıları ile anlaşarak borçlarını ödemeleri, borçlarında tenzilat, indirim ve erteleme gibi imkanlar sunmaktadır. Çalışmamızda, Türk Hukuk sisteminde yıllar itibariyle bazı kanunlarla değiştirilen-kaldırılan konkordato uygulaması, İslâm Hukuk sistemi bağlamında değerlendirilmiştir. Kendisinden beklenen sonuçlar açısından konkordato uygulaması, borca batık işletme ve şahısların mali darboğazı aşması ve ekonomideki üretken durumunu devam ettirmesi bağlamında, işlevsel bir uygulama olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisat Politikası, Konkordato, Borç, İflas, Müflis, Akid.

JEL Sınıflandırma: A10, A12, M40, M41, M42.

¹ Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, aorhan@kocaeli.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8109-4306>.

² Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, sami.akkus@kocaeli.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4161-2682>.

EVALUATION OF CONCORDAT PRACTICE IN TURKISH LEGAL SYSTEM IN TERMS OF ISLAMIC LAW AND ECONOMY

Abstract

The economic downturn, as well as political and social problems, negatively affects the lives of trade. Due to the negativities experienced, businesses that fail to meet their sales targets may become unable to meet their costs and debts, and this situation can lead to closure-bankruptcy situations. Some legal incentives and implementations aim businesses with deteriorated financial structure to survive this negative situation, continue their activities, and stay in the economy. The concordat application, which became operational again in 2018, offers opportunities such as correcting the enterprises' financial situation, paying their debts by agreeing with their creditors, deducting their debts, discounting and postponing them under the supervision and control of the judicial bodies. In this study, the practice of concordat in the Turkish Legal system, which has been changed or removed by some laws over the years, is evaluated in the context of the Islamic Legal system. In terms of the results expected from the application, it has been concluded that it is a functional application to overcome the financial bottleneck and sustain the productive position in the economy.

Keywords: *Economic Policy, Concordat, Debt, Bankruptcy, Contract.*

JEL Classification: *A10, A12, M40, M41, M42.*

Giriş

Konkordato, Türk hukuk sisteminde ilk defa 1929 tarihinde 1424 sayılı İcra ve iflas Kanunu ile getirilmiş, kanunun uygulanmasında yaşanan aksaklıklar nedeniyle 1932 yılında tamamen kaldırılarak yerine 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu getirilmiştir. 2004 sayılı İcra ve İflas

Kanununda da uygulama alanı bulan Konkordato müessesesi, değişen şartlara uyumlu hale getirilmesi amacıyla 1940, 1956, 1965, 1985 ve 1988 yıllarında kabul edilen muhtelif kanunlarla birçok değişikliğe uğramıştır. En son 2003 yılında kabul edilen 4949 sayılı kanunla 2004 Sayılı İcra ve İflas Kanununda yapılan değişikliklerle, Konkordato uygulaması kaldırılarak yerine “İflas Ertelemesi” uygulaması getirilmiştir.

İflas erteleme, işletmelerin mali durumlarında bozulmalar neticesinde borçlarını ödeyememeleri sonucunda iflas etmelerinin önüne geçmekte, yargı kararıyla ve belirli bir süre iflasın ertelenmesine ve borçlunun mali durumunu düzeltmesine fırsat sağlamaktaydı. Ancak yargı süreçlerinin uzaması, beklenen

yararın elde edilememesi ve ticari yapıda sorunlara sebep olması gibi nedenlerle iflas ertelemesi uygulamasına başvuru hakkı 669 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kaldırılmış, 2018 yılında çıkarılan 7101 Sayılı yasayla da tamamen uygulamadan kaldırılmıştır (Saraç, 2019:6; Besen ve Tat, 2019:359).

İflas ertelemesi uygulamasının yerine; daha işlevsel ve etkin bir uygulama sürecine sahip olduğu düşünülen ve hedeflenen, yargı makamlarının ve kamu gözetimi altındaki kuruluşların finansal denetiminde, kapsam, nitelik ve uygulanabilirlik esasları titizlikle belirlenen Konkordato uygulaması getirilmiştir (İİK, 1932: m.285).

Konkordato, esas itibariyle mali durumu bozulan iyi niyet karinesine sahip dürüst bir borçlunun, yasa tarafından belirlenmiş nitelikli çoğunluğa sahip alacaklıları ile yaptığı borç geri ödeme/indirim ve tenzilat anlaşması neticesinde, kendisine mühlet verilmesi, borçların geri ödemesinde taksitlendirme yapılması gibi hususların; yapılacak başvuru ile yargı mercileri tarafından denetimi ve onaylanmasını kapsamaktadır. Bu bağlamda Türk Hukuk Sisteminde, ticari işletme ve şahısların vadesi dolan alacaklarını tahsil edememeleri ve bu suretle borçlarını ödeyememeleri neticesinde alacaklılar tarafından cebri icra, takip, haciz ve iflas istemi gibi bazı yasal haklar kullanılabilir (Boran ve Güneysu,2012:36). Konkordatoya başvuran borçlular için alacaklılar kurulunun onayı doğrultusunda ve mahkeme kararı ile yukarıda sayılan yaptırımlar borçlu lehine ve geçici süreyle durdurulmakta, borçluya mühlet verilmekte ve borçlunun borcunu alacaklılarına, anlaşma uyarınca geri ödemesi neticesinde borçlunun mali durumunu düzeltmesi için önemli bir fırsat sağlanmaktadır.

Genel itibariyle değerlendirildiğinde, konkordatoya başvuran borçlulara sağlanan olanakları olumlu yönde değerlendiren ve mali durumunu düzelterek borçlarını ödeyen dürüst borçluların yanı sıra borçlarını vadesinde ödemeyen ve bu nedenle alacaklıları olumsuz etkilenen, ticari faaliyetini sonlandırmak zorunda kalmış alacaklılar da bulunmaktadır. Nihayetinde bu durum alacaklılar ile borçlular arasında ticari ve mali açıdan önemli sorunların yaşanmasına neden olmuştur (Yılmaz, 1995: 93). Konkordatoya başvuru yapılmış olması, borçlunun alacaklılar tarafından külli ya da cüzi takip edilebilirliğini sağlamamaktadır. Çünkü konkordato uygulaması borçlunun, zor durum hali nedeniyle ödeyemediği borçlarını alacaklıları ile yapacağı anlaşmayla yeniden yapılandırma, tenzilat ve borçta indirim yapma suretiyle borçlunun borcunu hiç ödeyememesinin veya iflasa sürüklenmesinin önlenmesini amaçlamaktadır (Besen ve Tat, 2019: 360).

İslâm dini, ticaretin bir toplumu ayakta tutan en önemli mekanizma olduğunu, tacirin ise iyi niyetli, dürüst ve yardımsever olmasını ticari hayatın

temel ilkeleri arasında kabul etmiştir (Çalışkan, 2018: 28). Kur'an-ı Kerim'de ihtiyacı olan kimselere borç verilmesi övülmüş ve teşvik edilmiş bu husus “*Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah bunu fazlasıyla öder. Ayrıca ona pek değerli bir ödül de vardır.*” (Hadid suresi:11) buyurularak ihtiyacı olan kimselere yardımda bulunmak ve borçluya kolaylık göstermek tavsiye ve telkin edilmektedir.

Bu bağlamda, konkordato uygulamasının günümüz Türk hukuk sisteminde yeniden uygulamaya geçirilmesi ile bir icra ve iflas uygulaması olarak konkordatonun İslâm hukukundaki hükümlere uyumluluğu tartışılacak, ekonomik ve ticari etkileri ile İslâm ekonomisi bağlamında değerlendirilecek ve 2018 yılından günümüze konkordato uygulamalarının etkinlik sonuçları okuyucularla paylaşılacaktır.

1. İslam Hukuku Çerçevesinde Borç-Alacak İlişkileri ve İflas Süreci

Borç; kişi ya da tüzel kişiliğin bir şeyi vermek ya da fiili olarak yapmakla yükümlü olduğu hukuki ilişkiye verilen isim olarak; alacak ise, yine bir hukuki ilişkiden doğan ve birinden alınması gerektiği halde alınmamış mal ve para gibi unsurlar olarak tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise borç kavramı; “*geri verilmek üzere alınan veya ödenmesi gerekli para veya başka bir şey, birine karşı bir şeyi yerine getirme yükümlülüğü, vecibe*”; alacak ise “*bir hesap gereğince daha alınmamış olan para, mal vb. şey, matlup, -verecek karşısı*” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2019). Borç ve alacak ilişkilerinde iki veya daha fazla taraf olarak bulunabilmektedir. Akdin birçok tanımı bulunmakla birlikte akid (sözleşme) Arapçada; “*düğümlemek, bağlamak, sözleşme ve söz verme*” anlamlarını taşımaktadır (Ezherî, 2001:I/134). Mecelle’de ise, “*Tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt etmeleridir ki icap ve kabul irtibatından ibarettir*” şeklinde tanımlanmaktadır (Mecelle, 1982: Madde 103). Dolayısıyla bir akdin kurulabilmesi için, alıcı-satıcı veya alacaklı-borçlu tarafların irade beyanları neticesinde hukuki sonuç doğuracak bir konuda karşılıklı rızalarını içeren, icap ve kabul gereklidir (Çeker, 1999: 7). Mecelle’ye göre bir akdin tesisinde taraflar alıcı ve satıcıdır (md. 162). Borç ilişkilerinde akdin konusu, deyn adı verilen manevi unsur ile para yahut para yerine geçen herhangi bir malın borçlanması sonucunda, belirlenen bir edimin yapılması veya söz konusu malın alacaklısına teslim edilmesi (ayn) ya da akidle belirlenen bir hizmetin ifası (iş) şeklinde olmaktadır. İslam esaslarına göre akidlerdeki temel olgu, tarafların dinin genel ilke ve yasalarına (faiz, içki alım-satımı gibi) aykırı hareket etmeden ve birbirlerini aldatmadan diledikleri şartlarda sözleşme yapabilmeleridir (TDV, 1999: 362).

Borç (ödünç) verilmesiyle ilgili olarak Ebu Hureyre (r.a)'den rivayet olduğuna göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Sadaka on misliyledir, karz (borç) ise on sekiz misliyledir*” (Hadimî, 1989:178). Mali açıdan zor durumda bulunan, ticari hayatını sürdüremez durumda bulunan kimselere verilecek borcun ecrinin, bu kimselere verilecek sadakadan daha faziletli olduğu bildirilmiştir.

Borç verilmesi ve alınmasında, belirli bir adap ve usulün bulunması gerekmektedir (Canan, 1988:VII/189). Bu konuda bir adam İbn-i Ömer -radiyallahu anh'a gelerek: “*Ben birisine bir borç verdim. Bana, bunu daha üstün bir şekilde iadesini şart koştum*” dedi ve hükmünü sordu. İbn-i Ömer -radiyallahu anh-: “*Bu ribâdır*” diye cevap verdi ve şu açıklamada bulundu:

“*Borç verme işi üç şekilde cereyan eder.*

1. *Borç vardır, bunu vermekle sâdece Allah'ın rızasını düşünürsün. Karşılığında sana Rıza'yı İlahî vardır.*

2. *Borç vardır, bununla arkadaşını memnun etmek istersin.*

3. *Borç vardır, temiz bir malla pis bir şey almak için bu borcu verirsin. İşte bu ribâdır.*”

Adam: “*Öyleyse bana ne emredersiniz, ey Abu Abdurrahman?*” diye sordu. İbn-i Ömer şu açıklamada bulundu: “*Akdi yırtmanı tavsiye ederim. Borçlu, verdiği miktarı aynen iade ederse alırsın. Verdiğinden daha az iade eder, sen de alırsan sevap kazanırsın. Eğer sana, daha iyi bir şeyi gönül hoşluğu ile verirse, bu sana bir teşekkürdür, böylece teşekkürünü ifade ediyor demektir. Sana ayrıca, ona vade tanıdığın için sevap vardır.*” (Muvatta, Büyû,92)

Akid yapan taraflar arasında bir yükümlülük, edim ve ifa anlaşması yapılmış olmaktadır. Arapçada bir şeyin üstlenilmesi, taahhüt edilmesi ve garanti altına alınması anlamında “*damân*” terimi kullanılmaktadır. Damân; İslam hukukunda kısmî olarak kefalet akdi, genel olarak ise kişisel ödeme sorumluluğu ve genel mali yükümlülükleri ifade etmektedir (Aktan,1993:450). Borç sözleşmesi (akid) ile kurulan ve taraflara birtakım yükümlülükler veren borç-alacak ilişkilerinde, tarafların sözleşmeye bağlı kalmaları ve verilen sözleri yerine getirmeleri esastır.

Ticaretin kuralları hukuki düzenlemeler ile açık bir şekilde belirlemiş ve ticari ilişkiler karşılıklı güven esas alınarak temellendirilmiştir. Borç-alacak ilişkilerinde tarafların karşılıklı olarak edimlerini veya borçlarını zamanında yerine getirmeleri ve ödemeleri (ifa) gerekmekte, iyi niyetli borçluların borçlarını

ödeyememesi ya da yükümlülüklerini yerine getirememesi durumunda kolaylık sağlanması ve mühlet verilmesi gerektiği tavsiye ve telkin edilmiştir (Esen,2012:262).

Nitekim Bakara suresi 280'inci ayette: “Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır.” buyurulmaktadır (DİB,2020:443-444). Böylece alacaklının borçluya kolaylık sağlamanın yanı sıra ödeyememesi durumunda mühlet tanınması ve borçlu zor durumda ve alacaklının mali durumu iyi ise alacağını bağışlaması tavsiye edilmektedir.

Borcun ödeme zamanı geldiği halde ödenememesi veya geciktirilmesi durumu Arapçada “*matf*”, alacaklının alacağını tehir etmesi “*inzar*”, (Esen, 2012: 262); borcun ertelenmesi “*te’cil*” süre verilmesi ise “*imhal*” olarak tanımlanmaktadır. Borcun ertelenerek süre verilmesi hususunda Mecelle’de: “*Te’cil: Deyni, bir vakt-i muayyene ta’lik ve te’hir etmektir. (Ertelene: Borcu belirli bir vakte bırakmak veya geciktirmektir)*” (Mecelle, md. 156), olarak yer almakta ve “*Bir kimse, muaccel olan her türlü alacağını, te’cil ve imhal etmek üzere sulh olsa, kendisinin hakk-ı ta’cîlini iskat eylemiş olur. (Bir kişi vadesi gelen her türde alacağını ertelemek ve süre vermek üzere sulh olsa, kendisinin çabuklaştırma hakkını düşürmüş olur.)*” hükmü bulunmaktadır. (Mecelle, md. 1553).

Günümüzde de kamu alacaklarının sonraki bir zamana ertelenmesi anlamında “*Belli bir vakte erteleme, sonraya bırakma*” anlamına gelen “*te’cil*” terimi kullanılmaktadır. Borçlunun “*borcunu ödememeye direnmesi*” için de “*temerrüt*” kavramı kullanılmaktadır. Borcun ertelenmesi durumu sözleşme yapılırken belirlendiği gibi, sözleşme sonrası tarafların karşılıklı rızaları ile karar vermeleri sonucunda da olabilir. Borcun ödeme zamanı geldiği halde alacaklının sözleşmede belirlenen esaslar çerçevesinde borçlunun borcu ifa etmesini kabul etmediği takdirde alacaklının temerrüdü; ifanın borçlu tarafından zamanında yerine getirilmemesi durumuna ise borçlunun temerrüdü geçerli olmaktadır (Tekben, 2016: 2598).

Borçlunun borcunu geciktirmesi, gecikmeye yol açan sebepler bakımından farklılıklar arz etmektedir. Borcun talep edildiği ve borçlunun ödeme imkânı olduğu halde mazeretsiz ve mücbir bir sebebe dayanmaksızın ödemeyi geciktirmesi alacaklının hakkına girilmesine, alacaklıyı zor durumda bırakmaya ve kul hakkının oluşmasına neden olmaktadır (Gürer,2013:212). Tacirler, ticari iş ve işlemlerinde birtakım sıkıntılı süreçler yaşayabilir ve mali darboğazlarla karşı karşıya kalabilirler. Kimi zaman mali durumu borçlarını ödeyebilecek nitelikte

olan kimseler karşı tarafı zor durumda bırakabilmekte ve ticari hayatın işlerliğini sekteye uğratabilmektedir. Nitekim bu hususa ilişkin bir Hadis-i Şerif'te Hz. Peygamber (s.a.v.); *“Borcunu ödeyebilecek durumda olan zengin kimsenin ödemeyi geciktirmesi zulümdür...”* buyurmuştur (Buhârî, İstikrâz 12, Havâlât 1, 2; Müslim, Müsâkât 33; DİB, 2017: 122; Canan, 1988: 7/183). Varlık sahibi ve ödeme gücü olan bir kimsenin alacaklıya *“bugün git yarın gel”* diyerek borcunu ödemeyi geciktirmesi alacaklı için zulüm olarak nitelendirilmiştir.

Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: *“Bir adam hiç hayır amelde bulunmadı. Ancak halka borç verir ve borcunu toplayan elçisine: “Kolay ödeyecekten (zenginden) al, zor ödeyecekten (fakirden) alma, vazgeç! Ola ki Allah da bizim günahlarımızdan vazgeçer”* derdi. Allah Teâla hazretleri bunun üzerine: *“Haydi senin günahlarından vazgeçtim”* buyurdu.” (Buhârî, Büyü 18; Müslim, Müsâkât 31, (1562); Nesâî, Büyü 104 (7,318); Canan, 1988: 188).

Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde ticaretin sürdürülebilirliği için dürüstlük ilkesine bağlantılı olarak taraflar arası güvenin tesis edilmesi gerektiği üzerinde önemle durulmaktadır. Ebû Hureyre (r.a.) anlatıyor: *“Allah Resulü (s.a.v.) buyurdular ki: Kim, ödemek arzusu ile insanların malını alır ise, Allah (onun borcunu) ona bedel eda eder. Kim de telef etmek niyetiyle halkın malını alırsa Allah onu telef eder.”* (Buhârî, İstikrâz.2; Canan, 1988:182; Birişik, 2008: 588). Ayet ve hadislerde (nass) belirtilen ana fikir, kişinin borç alırken asıl gayesinin geri ödeme düşüncesinin olması ve karşısındaki kişi ya da kişileri aldatmamasıdır. Bu da İslam ticaret ahlâkının temel ölçütleri arasında yer almaktadır.

Karşılıklı irade beyanları ile kurulan akidlerde, ifa edilecek iş ya da ödenecek borcun niteliği, miktarı, yeri ve zamanı gibi hususlara tam olarak uyulması önceden kararlaştırılmaktadır (Aydın,1992:286). Haram ve yasak fiillerin edim ve ifası haricinde, kişi ve işletmelere diledikleri şartlarda (faiz ve haram olan ürünlerin alım ve satımı hariç) akid yapabilme özgürlüğü tanınmaktadır. Söz konusu akidlerde kişilerin, İslam ahlakı esaslarına azami dikkat etmeleri ön şarttır. Nitekim İslamiyet ticari iş ve ilişkilerde kötü niyet, hile ve belirsiz vaatleri yasaklamakta; serbest irade ile alınacak kararlarda da şeffaflığı emretmektedir (Özdemir, 2015: 251).

2. İslâm Hukukunda Borcun Ödenmeme Durumu ve Sonuçları

İflas; Türk Dil Kurumu sözlüğünde, *“Borçlarını ödeyemediği mahkeme kararı ile tespit ve ilan olunan iş adamının durumu, batkı, batkılık, müflislik”* olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2019). Türk Hukuk mevzuatında

iflas “*tacir ya da tacir sayılanların borç yükü altında kalarak, borcunu ödeyememesi ve fiilen faaliyetini sürdürmemesi*” olarak tanımlanabilmektedir (İcra ve İflas Kanunu, 2019). İflasın tanımından sonra borç yükü altında bulunan kişinin durumunun hâkim tarafından tespiti ile borçlunun hacir ve borçların cebri tasfiye işlemine tabi tutulmasına “*teflis*”, iflas ettiği ilan edilen borçlu kişiye de “*miflis*” adı verilmektedir.

Tacirler ticari iş ve işlemlerini yaparken ya da yatırımlarında mali kaynağa ihtiyaç duyarlar. Tacirlerin söz konusu faaliyetlerini sürdürürken öz sermaye ya da kârlarını aşan miktardaki giderlerini karşılayabilmeleri için borçlanma kaçınılmaz olmaktadır. Tacirlerin aldıkları borçlarının geri ödenmesi hususunda İslam borçlar hukuku tacirlerin(kişi) söz konusu borçlarını geri ödememeleri durumunda ticari hayatın sürekliliği için şahsi olarak sorumlu olmadıklarını, mal varlığıyla sorumlu olduklarını belirtmektedir. Bu nedenle tacirler fiilleri itibariyle iyi niyetli ve dürüst davranmalı, yaptıkları akidlere bağlı olmalı, verdikleri sözleri yerine getirmeli, borçlarını zamanında ödeyip darda kalan borçlulara mühlet vererek kolaylık göstermelidir. İslam ticaret ahlakı; borçlu ve alacaklı taraflar arasında karşılıklı güvenin tesis edilerek ticari hayatın sürekliliğinin sağlanmasını hedeflemektedir.

Borçlunun alacaklıya olan borcunu, ödememesi ya da ifayı yerine getirmemesi, alacaklı nezdinde bir zarar oluşumuna ve kul hakkının doğmasına neden olacak, bu durum sözleşme yapılırken veya karşılıklı rıza ile belirlenecek olan zararın tazmin edilmesini sağlayacaktır. Esas itibariyle zarar hukuki bir işlemin sonucudur (Kahveci, 1997:78; Pekdemir, 2014: 130). Zarara sebep olan (borçlu) zarar görenin mal varlığını eski haline getirmek durumundadır. İslâm hukukçuları tarafından borcunu ödeme imkânı bulunan ancak bilerek ve isteyerek ödemeyenlerle (*muktedir mümatil*) mal varlığından daha fazla borcu olan tacirler hakkında ayet ve hadisler ışığında çok yönlü araştırma ve çalışmalar yapılmıştır. Bir taraftan borçlunun durumunu diğer taraftan alacaklıların haklarını, adaletli bir şekilde korumayı ve devlet eliyle alacaklıların haklarının cebri olarak borçludan alınarak alacaklılara verilmesinin sağlanması İslam hukuk düzeni ve ticari hayatının sürdürülebilirliğinin temel argümanıdır. İslam Hukuku’nda alacaklıların haklarının korunması ve alacaklarının garanti altına alınması esas olup, borçlunun vadesi bulunmayan veya vadesi dolan borçlarını ödeyemez bir durumda bulunması borçlunun iflasına sebep olarak kabul edilmektedir (Atar, 2000: 510). İslam hukuku ile benzer şekilde günümüz hukuk düzeni, borçlunun iflas etmiş sayılabilmesinin şartlarını borçlu ya da alacaklı tarafından talep edilmesi ile hâkim tarafından verilecek karara bağlamaktadır (Atar, 2000: 509).

Helal rızkın, karşıdaki muhatabın aldatılmamasına bağlı olduğu ayet ve hadislerde geniş bir biçimde yer almakta ve vurgulanmaktadır (Çalışkan, 2018: 27). Helal rızkı sağlayan en önemli argüman ise ticarettir. Bu şekilde insanlara dünya hayatında çalışarak kazanmak, kazandığından istifade etmek emredilmiştir (Özdemir, 2015: 245). Nitekim; Necm suresi 39.'ncü ayette; *"İnsan için ancak çalıştığı vardır"* buyrulmaktadır. Dolayısıyla kişinin dünya hayatını sürdürebilmesi için çalışması gerekmekte ve bu çalışması neticesinde elde ettiği kazancın helal olduğu Araf suresi 32.'inci ayette: *"De ki: "Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?" De ki: "Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır." İşte bilmek isteyen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz."* şeklinde yer almaktadır.

Ticaretin helal kılınması konusunda Nisa suresi 29'uncü ayette ise: *"Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."* Dolayısıyla ticaret erbabının herkesin hakkını gözeterek ticaret yapması gerekmektedir. Özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.) bizzat kendisi ticaretle uğraşmış ve Müslümanlara örnek ve önder olmuştur. Kavmi tarafından kendisine *"el-Emin"* yani en emniyetli kişi vasfı layık görülen Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kimseye haksızlık, kötülük ve eziyet ettiği görülmemiştir (Topbaş, 2011).

3. İslam Hukuku'nda İflas ve Ticaret Hayatına İlişkin Düzenlemeler

Kur'an-ı Kerim'de ticaret ve ticaret ahlakına dair birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Akid ve sözlerin zamanında yerine getirilmesi hususunda Bakara suresi 177.'nci ayetinde; *"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takva sahipleri bunlardır."*; Maide suresi 1.'nci ayette *"Ey iman edenler! Akidlerinizi yerine getirin."* ve Nahl suresi 91.'nci ayette *"Antlaşma yaptığımız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir."* buyrulmaktadır (DİB, 2011).

Borçları mal varlığını aşan yani borcunu ödeyemeyen kimsenin, alacaklısından mühlet talep etmesi gerekmektedir. Söz konusu durum Bakara suresi 280.'nci ayette bahsedildiği üzere borçlu borcunu ödeyemez ise uygun olan

bir zamana kadar mühlet vermek gerekmektedir. Hz. Peygamber(s.a.v.); “Zarar verme ve zarara zararla karşılık verme yoktur.” (İbn-i Mace, “Ahkam”:17) buyurmakta, ticari ilişkilerin tarafların birbirine zarar verme boyutlarına ulaşmaması gerektiğini öğütlemektedir. Borç ve alacak ilişkilerinde de “Kişi aldığı geri verinceye kadar o aldığı şeyden sorumludur” (Ebu Davud, “Büyû” 90) buyuran Hz. Peygamber (s.a.v.); “Kim ki ödememek amacıyla borç altına girerse, Allah’ın (c.c.) huzuruna hırsız olarak çıkar” buyurmaktadır (İbn-i Mâce, “Sadakât”, 11; Canan, 1988: XVII/ 288). Dolayısıyla borcunu imkânı olduğu halde kasten ödememek gibi borçlanırken ödeme yapmama niyeti, borçluya hem dini hem de dünyevi bir sorumluluk yüklemektedir.

Ticaretini sürdürebilmek ya da yaşanan darboğazdan çıkabilmek amacıyla alınan ve tüm hukuki kaidelere uygun olarak kurgulanan borç ve alacak ilişkilerinde, tarafların iyi niyetli olmaları esastır. Borçların ticari faaliyet ile ilgili olup olmadığı ve borçlunun borçlanırken taşıdığı niyet, büyük önem arz etmektedir. Abdullah bin Cafer (r.a.) anlatıyor: “Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: “Borç, Allah’ın hoşlanmadığı bir şeye ait olmadığı müddetçe, Allah-u Zülcelal hazretleri, borcunu ödeyinceye kadar borçlu ile birlikte dir.” (İbn-i Mâce, Sadakât, 10; Canan, 1988: XVII/287).

Eğer alınan borçlar tacirin özel ihtiyaçlarını karşılamak üzere alındı ise veya borçlanırken ödememe niyeti var ise, İslam ticaret ahlakına aykırı bir durum ve kul hakkı söz konusudur. Diğer taraftan tacir, ticaretiyle bağdaşır bir biçimde borçlanır, dürüst davranır ve borcunu ödemeye gayret ederse Allah (c.c) kendisine yardım edecektir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “En temiz kazanç, şu vasıflara sahip olan ticaret erbabının kazancıdır:

- Konuştuklarında yalan söylemezler,
 - Kendilerine itimat edildiğinde ihanet etmezler,
 - Söz verdiklerinde sözlerinden dönmezler,
 - Bir şey satın alırken o malı yermezler,
 - Bir şey satarken onu aşırı bir şekilde övmezler,
 - Borçları olduğunda geciktirmezler ve
 - Alacakları olduğunda, zor durumda olan borçluyu sıkıştırmazlar.”
- (Beyhakî, Şuab, IV/221).

Bu konuda diğer bir husus tacirin borçlarını ödeyemeyerek iflas etmesidir. Dünyada mali durumu olmayan biri için dünya hayatı geçici olarak

nitelendirilirken, asıl iflas etme durumunun ahirette olacağıdır. Şöyle ki, iflas eden için dünyada iken insanları aldatan ve kul hakkına giren kimse, üzerinde hakkı olanlara haklarının karşılığını tek tek ödeyecek ve sonunda sevabı tüketerek geride sadece günahı ile baş başa kalacaktır. İşte bu kimse gerçekten iflas etmiş olacak ve günahları ile cehenneme girecektir (Müslim, Birr 59; Kıyâmet 2; Ahmed, II, 303, 324, 372; Sancaklı, 2015: 13-14).

Günümüz hukuk sisteminde bir borçlunun iflası, borçlu ya da alacaklılar tarafından Ticaret Mahkemesine verilecek dilekçe ile borçlunun vadesi gelmiş ve ödenmemiş borcunun bulunduğundan bahisle talep edilebilmektedir. Ayrıca borçlunun borçlarını ödeyememesi, durumunda, mal varlığının borçlarını ödeyemez hale geldiğini ortaya koyan bir dilekçe ile Ticaret Mahkemesine başvurusu sonucunda da fiili iflasın bulunup bulunmadığının ve gerçek mahiyetin tespiti ile borçlunun iflasına karar verilebilmektedir. Böylece borçlunun cebren haczedilebilir mal varlığı satılarak paraya çevrilmekte ve alacaklılara pay edilebilmektedir (İcra ve İflas Kanunu, 1932: md. 177-178).

İslam hukukunda hâkim tarafından bir borçlunun vadesi gelmiş borç ya da borçlarından dolayı iflasına hükmedilmesi ile müflis adını almaktadır. İflas talebi alacaklı ya da alacaklılar tarafından, hâkime başvurulmak suretiyle açılabilir. Mali durumu ile alacak ve borç ödeme potansiyeli hâkim tarafından incelenir (Atar, 1982:25-27). Mal varlığındaki aktif değerlerin borçlarını (pasif) karşılamadığı hâkim tarafından tespit edilen müflisten alacaklı ve borçlu olanların tümü için iflas kararı bağlayıcı olup, varılan karar hâkim tarafından ilan ettirilir. İlan ile, borçlunun alacaklıları, üçüncü kişiler ve ilgililer durumdan haberdar edilir.

İflas davasının açılması, borçlunun malları üzerindeki tasarruf haklarında herhangi bir değişiklik arz etmez. Dava sürecinde mallar borçlu kimsenin uhdesinde kalmaya devam eder. Alacaklılar, mahkmeden borçlunun mallarının elinden alınması, satışının sağlanması ve alacaklarının ödenmesini talep edebilirler. Borçlunun malları üzerinde alacaklılar rehin hakkı gibi bir hakka sahip olurlar. Bu durum doğrudan doğruya borçlunun mallarına alacaklıların müdahale edememeleri sonucunu doğurmaktadır. İflas kararı veren yargı mercii, borçlunun elindeki mal varlığına el koyarak satar ve alacaklıların paralarını resen öder (Atar, 2000: 510).

Kur'an-ı Kerim ve hadisler, insan hayatının temel kaidelerini belirlediği gibi sosyal, kültürel ve ekonomik hayatın sürekliliği anlamında da gerekli tüm kaideleri belirlemiştir. Borçların zamanında ödenmesi, alacaklıların mağdur edilmemesi, kul hakkının gözetilmesi gibi hususları ticari hayatın temeline yerleştirirken aynı zamanda dürüst olunması, verilen sözlerin yerine getirilmesi

ve kötü niyetli olunmaması gibi esaslarla ticari yapıyı sağlamlaştırmıştır. Mali yapısı bozularak borçlarını ödeyemez duruma gelenlere alacağın hibe edilmesinin daha hayırlı olacağı bunun yanı sıra alacaklıların haklarının rızaen veya cebren tahsil yolu ile ödenmesini düzenleyen İslam hukuku, aynı zamanda tarafların amel ve niyetlerinin helal rızık kazanmaya odaklanmasını istemektedir.

İslam, ekonomik yapı içerisinde yer alan ticari müesseselerin sürdürülebilir yapıya sahip olmaları gerektiğini öngörmekte, ticari hayatın tasarımında ise “hak” kavramının öneminin altını çizmektedir. Dolayısıyla, İslami ölçüler bağlamında ele alındığında konkordato uygulaması, iyi niyetli borçlular için bir çıkış noktası niteliğine sahiptir. Bu noktada, konkordato müessesesine müracaat ederek, borç ödemelerine mühlet tanınmasını talep eden borçlu için dini kural hak yememe ve iyi niyete sahip olmaktır. Eğer ticaret erbabı, iştiğal ettiği ticareti ile ilgili olmayan özel ihtiyaçları için ticari işletmesi adına borçlanır ve bu borcu alırken ödememe niyeti taşırsa üzerine önemli bir sorumluluk almış olur.

4. Türk Hukuk Mevzuatında Borç-Alacak İlişkileri, Konkordato ve İflas Süreci

Borçlu durumda bulunan bir kimse ya da kurumun, borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmesi yani mali durumunun bozulması neticesinde, devletin ilgili birimlerince yetkilendirilen ve kamu adına bağımsız olarak denetim yapan kuruluşlarca hazırlattıkları borç geri ödeme projesine alacaklılarının da onayını alması ve bu projenin Ticaret Mahkemesi tarafından tasdiki, ilanı, borçluya mühlet verilmesi ve indirim(tenzilat) süreçlerini kapsayan idari ve yargısal işlemler bütününe konkordato adı verilmektedir. Konkordatoya ilişkin yasal altyapı, 28 Şubat 2018 tarihinde yayımlanan ve 2004 sayılı İcra ve İflas Kanununun 285 ila 309.uncu maddelerinde değişiklik sağlayan 7101 sayılı İcra ve İflâs Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Konkordato uygulaması yeniden uygulamaya konulmuş ve iflas ertelemesi kaldırılmıştır (Börü, 2019: 174).

Konkordatonun hukuki düzenleme ve uygulamalarda, özellikleri bağlamında çeşitli türleri bulunmaktadır. Konkordato türleri; mahkeme dışı, mahkeme içi ve adi konkordato olarak üç ana bölüme ayrılmaktadır. Mahkeme dışı konkordatoda borçlu alacaklıları ile bir araya gelerek onlarla ayrı ayrı konkordato anlaşması yapar. Mahkeme dışı konkordatoda resmi bir makam ya da merci bulunmadığı gibi noter gibi bir tasdik biçimi de bulunmamaktadır. Bu nedenle, mahkeme dışı konkordatoda icra takipleri durmamaktadır. Dolayısıyla mahkeme dışı konkordato; taraflar arasında özel bir anlaşma olması nedeniyle, kuralları ve kararları itibariyle İcra ve İflas hukukuna göre değil borçlar hukukuna

göre değerlendirileceğinden, borçlunun tüm alacakları ile anlaşma yapmasını gerekli kılmaktadır (Tanrıver ve Deynekli, 1996: 29-36).

Mahkeme içi konkordatoda ise, borçlunun alacaklıları ile yaptığı anlaşmaya resmi makamlarda katılmaktadır. Resmi makam olarak belirlenen kamu organları ticaret mahkemeleridir ve bu nedenle yapılan işlemler İcra ve İflas kanunu hükümlerine tabidir. Dolayısıyla, mahkeme içi konkordato uygulamalarında; borçluyla anlaşılan ve anlaşamayan alacaklılar, borçluya verilen mühlet süresince mahkemelerin verdikleri kararlara uymak zorundadırlar (İİK, 1932:md.305).

Mahkeme içi konkordato türleri içeriğine göre; “Vade Konkordatosu” (*Borçlunun kendisine verilen belirli bir sürede borçlarını ödemesi*); “Tenzilat Konkordatosu” (*Borçlunun borcunu belirlenen bir oranda ödeme garantisi vermesi karşılığında alacaklıların alacağına belirli bir kısımdan vazgeçmesi*) ve “Karma Konkordato” (*hem tenzilat hem de vade konkordatosunu kapsamaktadır*)’dur. Yapıldığı zamana göre konkordato türleri ise; iflas dışı ve iflas içi konkordato olarak adlandırılmaktadır. İflas dışı konkordatoda iflasa tabi olup iflas etmemiş borçlular ile iflasa tabi olmayan borçluların talepte bulunduğu konkordato şeklidir. İflas içi konkordato ise, iflasa tabi ve iflasına karar verilmiş bir borçlunun iflasın doğurduğu sonuçlardan etkilenmemek amacıyla yaptığı konkordato teklifidir (Tanrıver ve Deynekli, 1996:42).

Adi (alelade) konkordato ise; mevcudun terkedilmesi ile mahkeme dışı konkordatonun haricinde kalan konkordato türlerini ifade etmektedir. Adi konkordato 2004 sayılı İcra ve İflas kanununda tüm detaylarıyla düzenlenmiştir. Son konkordato türü de mal varlığının terki biçiminde yapılan konkordatodur. Burada borçlu mal varlığını alacaklılara bırakmakta ve alacaklılar mal varlığını satarak alacaklarını tahsil ederler. Diğer bir yöntem, borçlunun belli zamanlarda ödeme yapması koşuluyla mal varlığının bir kısmını ya da tümünü üçüncü şahıslara bırakma yöntemine sahip konkordatodur (Uyar, 2019: 16-17).

Bilindiği üzere ticari ve sınai faaliyet gösteren firma ve şahıslar ülkelerin kalkınması ve refah düzeyinin artırılması için vazgeçilmez ekonomik birimlerdir. Nitekim uluslararası ticaret ağının güçlü kılınması, ülke içi sanayi ve ticaret hayatının güçlü bir şekilde yapılandırılmasına ve sağlıklı bir şekilde işlemesine bağlıdır. Bu durum aynı zamanda kamusal altyapı yatırımlarının sağlandığı, finansal ve mali açıdan sağlam ve yenilikçi bir sanayi/ticaret mekanizmasına sahip olunmasını gerekli kılmaktadır. Makro ekonomik gelişmeler, içsel ve dışsal şoklar, talep değişimleri gibi nedenlerle firmalar zaman zaman ekonomik darboğaza girebilmekte dolayısıyla mali yapıları bozulabilmektedir. Bir kimsenin

ya da işletmenin borçlarına yönelik olarak vade verilmesi, indirim yapılmak suretiyle borçlarını ödemesi, iflastan etmesi önlenerek ticari hayatını sürdürmesi amacıyla borçlu tarafından konkordato talep edilebilmektedir. 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunundaki düzenlemeye göre iflas talebinde bulunabilecek her alacaklı, borçlunun borcunu ödemediğini ileri sürerek konkordato talep edebilmektedir. Konkordato uygulamalarında genel olarak borçlular tarafından talepte bulunulmaktadır. Konkordato talebi için birtakım yasal bilgi ve belgeler gerekmektedir. Öncelikle mali durumu bildiren kapsamlı bir konkordato talep dilekçesi; ek olarak, borçlunun mevcut mali yapısını gösteren bilançosu (en çok 45 günlük), devletin özel yetki verdiği bağımsız denetim kurumundan alınan geniş kapsamlı makul güvence veren denetim raporu, yasal defterlere ilişkin bilgiler, borç ödeme vade ve yöntemlerine ilişkin bilgilerin yer aldığı ön proje ve karşılaştırma raporlarının eklenmesi gerekmektedir. Alacaklı ve borçluların konkordato talepleri ile borçlunun mali yapısını kapsamlı bir şekilde değerlendiren yargı mercileri, borçluya ilk etapta üç ayla sınırlı olmak üzere “Geçici Mühlet” tanır ve konkordato komiseri yahut komiserlerini 30.01.2019 tarih ve 30671 sayılı “Konkordato Komiserliği ve Alacaklılar Kuruluna Dair Yönetmelik” uyarınca görevlendirir. Mahkeme komiser seçimini bağlı olduğu yer bölge adliye mahkemesi bünyesindeki bölge kurulu tarafından oluşturulan liste içerisinden seçer. Listeye kayıtlı komiser, görev verilmesi durumunda kabul etmekle yükümlü sayılmıştır. Söz konusu yönetmelik kapsamında ayrıca Alacaklılar Kurulu’nun teşkili, görevleri ve çalışma usul ve esasları da düzenlenmiştir.

Alacaklılar Kurulu’nun oluşumunda mahkeme tarafından kesin mühlet kararı verilir ve borçludan alacaklılar hakkındaki beyanı ile alacaklılar kuruluna dair komiser görüşü alınır. Alacaklılar kurulu, yedi alacaklıyı geçmeyecek biçimde ve tek sayıda üye ile oluşturulabilmekte ve üyelere herhangi bir ücret takdir edilmemektedir. Yönetmeliğe göre bazı hallerde alacaklılar kurulunun oluşumu zorunlu tutulmuştur. Alacaklı sayısının iki yüz elliye aşması ve alacak miktarının yüz yirmi beş milyon Türk lirasını aşması halinde alacaklılar kurulunun oluşumu zorunlu tutulmuştur (Konkordato Komiserliği ve Alacaklılar Kuruluna Dair Yönetmelik, 2019:md.21-22).

Alacaklılar kurulu, konkordato sürecinde bazı görevleri yerine getirir. Yönetmeliğe göre alacaklılar kurulu konkordato komiserinin faaliyetlerine nezaret eder, komisere tavsiyelerde bulunabilirken ayrıca mahkemeye de görüş bildirebilir. Ayrıca alacaklılar kurulu konkordato komiserinin faaliyetlerini yerinde bulmazsa, mahkemeye gerekçeli bir rapor sunarak komiserin

değiştirilmesini talep edebilir (Konkordato Komiserliği ve Alacaklılar Kuruluna Dair Yönetmelik, 2019:md.23).

Mahkemeye müracaatla başlayan konkordato süreci, kısaca mahkemenin başvurudaki gerekli belgeleri inceleyerek verdiği geçici üç aylık mühlet, konkordato komiserinin görevlendirilmesi, alacaklılar kurulu oluşumu, geçici ve kesin mühlet verilmesi şeklinde işlemektedir. Geçici mühlet sürecinde konkordato komiseri, borçlunun alacaklıları ile bir araya gelerek konkordato ön projesinde yer alan geri ödeme planı ile borçlunun ticari faaliyeti ve mali yapısı hakkında tanzim edeceği raporunu bu süre sonunda mahkemeye sunar. Mahkeme; komiser raporu, konkordato ön projesi, Alacaklılar Kurulunun değerlendirmeleri ile borçlunun mali yapısını göz önüne alarak; borçlunun borçlarını kesin mühlet süresi içinde ödeyebileceği kanaatine varırsa borçluya bir yıllık kesin mühlet verilmesine karar verir. Bu süreçte, alacaklılar borçlu için icra yoluna başvuramaz ve borçlunun mal varlığını haczedemez (İİK, 1932: 285-289).

Borçlu konkordato süreci boyunca komiser ya da komiserlerin gözetim ve denetimi altında ticari faaliyetini sürdürebilir. Mahkeme geçici ve kesin mühlet kararları verirken, borçlunun hangi koşullar altında ve hangi işlemlerin komiserin iznine tabi olduğunu yahut borçlu yerine ticari işlemleri yerine getirmek üzere komiser görevlendirilmesi kararlarını verebilir. Bu süreçte borçlu, mahkeme kararı olmaksızın rehin tesis edemez, kefil olamaz, işletmesini bir bütün halinde ya da kısmen devredemez, takyit edemez ve ivazsız tasarruflarda bulunamaz. Borçlunun yukarıda sayılan işlemleri mühlet süresi boyunca yapması durumunda, söz konusu işlemler İcra ve iflas Kanununun ilgili maddeleri uyarınca hükümsüz sayılmıştır (İİK,1932, m.297).

Konkordato süreci mahkemenin konkordatoyu kabul etmesiyle ve geçici mühlet ile başlamaktadır. Mahkemenin tasdik kararı bütün alacaklılar için bağlayıcıdır. İlk üç aylık süre sonunda 1 yıllık kesin mühlet verilmekte, devamında ise konkordato komiserinin görüşleri doğrultusunda 6 aylık kesin mühlet süresine ek süre asliye ticaret mahkemesince verilebilmektedir (İİK,1932, m.304). Konkordato mühlet süreci borçluya farklı kazanımlar da sağlamaktadır. Bunlardan en önemlisi, 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'la ilişkili takipler ile diğer tüm takipler konkordato sürecinin başlamasıyla birlikte durdurulmaktadır. Böylece borçluya ait mal varlığı hakkında ihtiyati tedbir, el koyma ve haciz kararları uygulanamaz.

Konkordato sürecinde, mahkeme borçlunun durumunda bir düzelme görmezse yani borçlunun elinde yer alan aktifler, mal varlığı; pasifleri, borçlarını ödeyemez duruma gelmiş ise; mahkeme konkordato tasdikini ve konkordato

talebini reddetme yoluna gider. Böyle bir durum karşısında borçlu iflasa tabi bir borçlu ise mahkeme borçlunun iflasına resen karar verir. Tersinde ise mahkeme konkordato hükümlerinin uygulanması sonucunda, borçlunun mali durumunun düzeldiğine ve borçlarını ödeme düzeyine eriştiğine karar verirse, konkordato sürecini sona erdirir.

Tüm konkordato sürecinde, borçlunun iyi niyet karinesine aykırı fiillerine delalet eden durumlarını ve/veya borçlunun yükümlülüklerini yerine getirilmediği kanıtlanırsa, 4721 sayılı Türk Medeni Kanununun 2 ve 3'üncü Maddelerinde yer aldığı üzere *“Herkes, haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken dürüstlük kurallarına uymak zorundadır. Bir hakkın açıkça kötüye kullanılmasını hukuk düzeni korumaz. Kanunun iyi niyete hukukî bir sonuç bağladığı durumlarda, asıl olan iyi niyetin varlığıdır.”* hükümleri gereği borçluya verilen mühlet ve kendisine yargı mercilerince tanınan imkanları kaldırır (TMK, 2001: m.2-3). Hak sahibi borçlu bir başkasına zarar verme niyetinde olmasa da fiilleri iyi niyet esaslarına aykırı ise ve başkalarına zarar veriyorsa bu gibi durumlar da hakkın kötüye kullanımı olarak kabul edilmiştir.

Hâkim tarafından yapılan değerlendirmeler neticesinde konkordato kapsamında borçluya verilen mühletin kaldırılması ve bu durumun kesinleşmesini müteakip 10 gün içinde, alacaklılardan herhangi biri mahkemeye başvurarak borçlunun iflasına karar verilmesini isteyebilir. Ayrıca, konkordato sürecinde kendisine konkordato projesi kapsamında ödeme yapılmayan her bir alacaklı mahkemeye başvurmak suretiyle kendisine ait konkordatoyu ve kötü niyetle sakatlanmış bulunan, dolayısıyla tüm alacaklılara sirayet eden konkordatoyu feshettirebilir (İİK, 1932, m.308).

5. İslam Hukuku ve Ekonomisinin Konkordato Uygulamalarına Yönelik Değerlendirme

Borçlanma esasları ile borçlu alacaklı ilişkilerine yönelik düzenlemeler, Kur'an-ı Kerim'in en uzun suresi olan Bakara suresinin en uzun ayeti olan 282.'nci ayetinde genel olarak ele alınmıştır. Kur'an-ı Kerim, ticaret hayatının sürdürülebilir kılınması ve sözleşmelerde tarafların yaşaması muhtemel problemlerin önceden alınacak tedbirlerle çözüme kavuşturulması amacıyla, sözleşmede tüm usul ve esasların net bir şekilde belirlenmesini şart koşmaktadır. Dolayısıyla ticaret hayatının temel ilkelerine zarar verici nitelikte davranış sergileyen ve bu ilkelerin uygulanmasını engelleyen her türlü oluşum yasaklanmıştır. Toplumsal huzurun devamı, güven ortamının oluşması ile insanların hiçbir şekilde zarar görmediği ve helal kazanç ilkesinin esas alındığı

ticaret hayatının oluşumunda, hukuki düzenlemeler ve İslâm ahlâkına dair kuralların oluşturulması gerekmektedir (Çağrı, 2012: 144).

İslam dini, ticarete ve alışverişte güven, karşılıklı rıza, karşısındakini aldatmama, yalan söylememe, iyi niyetli davranma ve kul hakkına girmeme gibi önem arz eden kuralları toplumsal hayatın sağlıklı işleyişi için vazgeçilmez ilkeler olarak belirlemiştir. Bu noktada, tacir tüm bu ilkeleri benimsemekle mükelleftir. Özellikle bireyleri, toplumu ve hatta devleti aldatıcı ve yanıltıcı hal ve hareketler yasaklanmıştır. Ayet ve hadislerde bir tacirin borcunu ödeme gayesiyle aldığı Allah (c.c.) Tealâ'nın yardımıyla ödeyebileceğinin lakin ödememe gayesi ya da imkânı bulunduğu halde ödemekten imtina edilmesi durumunda ise dürüst davranılmadığı belirtilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresi 9.'uncu ayette: *"Allah'ı ve iman edenleri aldattıklarını sanırlar. (Hakikatte) sadece kendilerini aldatmaktadırlar. Farkında da değildirler"* buyrulmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Bizi aldatan, bizden değildir."* (Müslim, İman, 164) buyurmuş (DİB, 2019) ve bir konuşmasında da en hayırlı tacirin borcu olduğunda güzellekle ödeyen, alacağını ise en güzel bir şekilde isteyen olduğuna, kötü tacirin ise borç ödeme ve alacağını istemede kötülükle davranan olduğuna değinmiştir (Çağrı, 2012: 145).

İslamiyet zor durumda bulunan borçluya kolaylık gösterilmesi gerektiğini, zor durumda bulunan borçluya, alacaklının alacağını bağışlamasının güzel bir haslet olduğunu, bunun yanı sıra karşı tarafı aldatıcı fiilleri yasaklayarak ölçü ve tartıda hile yapma gibi tutum ve davranışlar yasaklanmıştır. Nitekim Mutaffifin suresi 1 ila 4.'üncü ayetlerde: *"Eksik ölçüp tartanların vay hâline! Onlar insanlardan ölçüp aldıklarında tamamen/eksiksiz alırlar. Onlara ölçtüğlerinde veya tarttıklarında eksiltir (zarara uğratırlar.) Bunlar, diriltileceklerini düşünmüyorlar mı?"* buyrulmaktadır.

Kişiler, genel olarak kendilerine nasıl davranılmasını isterlerse karşısındakine de o ölçüde davranmalıdır. Hucurat suresi 10.'uncu ayette *"Mü'minler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını bulup-düzeltilin ve Allah'tan korkup-sakinin; umulur ki esirgenirsiniz."* Hadis-i Şerif'te ise Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iyi mümin olamaz"* (Buhârî, "İmân", 7; Müslim, "İmân", 71, 72) buyurmaktadır. Başka bir hadiste ise ticaret erbabının kıyamet gününde günahkâr olarak diriltileceği ancak manevi anlamda sorumluluktan korkan, ticaretini en güzel şekilde dürüst ve ahlaklı yapan tacirlerin bu durumun dışında bulunduğu ifade edilmiştir (Kandemir, 1993: 440).

Kur'an ayetleri ve hadis-i şerifler ışığında, bir kimse mali durumunun bozulması neticesinde borçlarını ödemede güçlük çekiyorsa kendisine belli bir süreye kadar mühlet verilmesi, ödeyemeyecek durumda ise kolaylık sağlanması ya da alacağın bağışlanması gibi telkin ve tavsiyeler bulunmaktadır. Nitekim İnşirah suresi 6.'ıncı ayette: *"Gerçekten güçlükte beraber kolaylık vardır."* buyrulmaktadır. Borçlunun iyi niyetli olup olmadığı, ödememe niyetiyle alınan borçtan büyük sorumluluğun bulunduğu, alacaklıya zarar verilmemesi gerektiği gibi kaidelerle ticaret hayatına yönelik emir ve yasaklar da bulunmaktadır. Tacirin, ticari iş ve işlemlerinde hakkaniyet ölçüsü içerisinde, hiç kimseyi aldatmaması gerektiği ve kul hakkının gözetmesi gerektiği üzerinde durulan diğer önemli bir husustur.

Genel olarak bakıldığında, borç ve alacaklılar arasında kurulan sözleşmedeki cezai hükümler saklı kalmak üzere, konkordato uygulamasının Kur'an-ı Kerim ve hadislerde genel çerçevesi oluşturulan kriterlere bazı noktalarda uyumlu olduğu ifade edilebilir. Borçlu ve alacaklıları arasında bir kamu otoritesinin gözetim ve denetiminde tesis edilen anlaşma uyarınca belli bir mühlet verilmesi (borcu erteleme) yoluyla borçluya kolaylık gösterilmesi, borcun yapılacak anlaşmayla tayin edilecek sürede alacaklılara ödenmesi, bu konuda mahkemenin belirlediği bir hakemin (komiser) atanması ve bu konuya ilişkin süreçlerin yargı mercilerince sürdürülmesi gibi hususlar İslam Borçlar Hukuku ile icra-iflas hukukunda yer alan esaslara uygun sayılabilecek niteliktedir.

Buna karşın, konkordato uygulamasının yaygınlaşarak tüm ticari kesimlerin ve hatta son kanuni düzenlemelerle bireylerin dahi bu uygulamadan yararlandırılması; borçlulara tanınan takibin geri bırakılması, borçluya mühlet verilmesi gibi uygulamalar, borçlu lehine olmakta ancak alacaklıların mali yapılarının bozulmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, borçlunun dürüst olup olmadığı ile iyi niyetin büyük önem taşıdığı konkordato uygulamalarında kötü niyet taşıyan ve karşısındakini zor duruma sokmak için hareket eden işletme ya da kişilerin hem günümüz kanunları önünde ve hem de Allah (c.c.) indinde büyük bir sorumluluğu bulunmaktadır.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'de dünya ile ahiret hayatı birlikte anılmakta, ayetlerdeki karşılaştırmalarda ise ahiret hayatının sonsuz, dünya hayatının ise fani-geçici olduğu vurgulanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatının ancak bir oyun, bir süs ve bir eğlenceden, karşılıklı övünme ile çok mal ve çocuk sahibi olma yarışı olduğundan bahsedilmektedir. Kişilerin helal rızık peşinde koşması öğütlenirken, kul hakkına da riayet etmeleri ve güzel davranmaları öğütlenmektedir.

Ticari faaliyetler karşılıklı rıza ve anlaşmalara (sözleşmeler) dayanmaktadır. Akidlere bağlılık, alınan borçların geri ödenmesi, ödeyememe durumu ve imkân olduğu halde ödememe gibi hususlar karşılıklı alışverişlerde ve ticari hayatın sürdürülebilirliği noktasında büyük önem taşımaktadır.

Son yıllarda helal-haram dairesindeki iç içe geçişlerin oluşturduğu kavramsal karmaşıklıklar, kişilerin karşısındakine verecekleri zararların boyutlarını öngörülemez biçimde artırmıştır. Nitekim çok çeşitli kaynaklardan (şahıslar, finans kurumları vb.) temin edilen aynı ve nakdi borçların geri ödenememesi, lehtarların ticari ve mali yapılarının bozulmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca hem borçlu hem de alacaklı kaynaklı birtakım sorunlar yaşanmış, ticaret hayatının sekteye uğramasına ve hatta kimi tacirlerin faaliyetlerini sonlandırmalarına bile neden olabilmektedir.

Allah (c.c.), ihtiyaç sahibi ve zorda kalana yardım eli uzatılmasını öğütlerken, mali durum açısından sıkıntıda olanlara yardımlaşarak, ticari hayatın gelişimine yönelik tedbirler almıştır. Bu tedbirler çerçevesinde hem alacaklıların hem de borçlunun haklarını gözetmiş, alacaklıya alacağının teminini sağlarken borçlunun tüm mal varlığına zarar verilmesinin önüne birtakım engeller koymuştur. Günümüz ekonomilerinin yapısı itibariyle güçlü tacirlerin zayıf tacirleri piyasadan kovduğu ve mali yapılarına zarar verebildikleri kapitalist bir sistemin bulunduğu gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla, mali yapısı bozulan ve borçlarını ödemediği çözümlenemeyen tacirlerin konkordato uygulamalarına başvurmaları ve yargı mercilerince borçlarının geri ödenmesindeki belirlenen aşamalar; alacaklıların rızası ve Komiserler eliyle kamusal denetim altında ticari hayatın sürdürülebilirliğine engel teşkil etmemektedir. Amellerin niyetlere göre kıymeti harbiyesinin ölçülmesi esasının göz önünde bulundurulması bağlamında; ticari ilişki içinde bulunan tacirlere zarar verilmemesi ve her an Allah (c.c.)'ın gözetimi altında bulunulduğu bilinmelidir.

Türk hukuk mevzuatında ise, sözleşme yapan taraflar ile borçluların sözleşme ile kurulan anlaşma hükümlerine uymaları gerekmektedir. Ayrıca kanunun emredici hükümleri ile ahlâka, kamu düzenine, kişilik haklarına aykırı sözleşmeler kesin olarak hükümsüzdür. Sözleşmelere ve hukuk kurallarına aykırı hareket ederek başkasına zarar verenlerin bu zararı gidermekle yükümlü oldukları, maddi ve manevi anlamda tazmin etmek zorunda olduklarına yer verilmektedir.

Sonuç olarak, konkordatoya başvuran borçluların bir taraftan mali yapılarına ilişkin mali durum raporlarının, diğer taraftan başvurma gerekçelerinin ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gerekmektedir. Başvuran sayısının artmasıyla

hem alacaklıların ticari hayatları olumsuz yönde etkilenmekte, bu nedenle işletmeler kapanma noktasına gelmektedir. Bu durum tüm ekonomik düzeni etkileyerek ticari hayatın işleyişini sekteye uğratmakta ve makro ekonomik istikrar bozulmaktadır. Bu nedenle ticari faaliyet gösteren şahıs ve firmalar atıl kaynakları ile finansmanlarını, altın ve emtia fiyatlarına endekslenecek biçimde, devlet garantisi altında özel bir kanunla kurulan finans kurumunda değerlendirebilirler. Söz konusu firmaların bu değerlendirmedeki kazançlarının, yatırılan atıl fonlar miktarına karşılık gelen Türk lirası tutarının ilgili yıl vergilerinden düşürülmesi sağlanabilir.

Kamunun ticari faaliyetleri desteklemesi adına, söz konusu finans kurumu, kendisine bırakılan atıl fonları, sadece endeksledikleri materyale göre ihtiyacı olan tacir ve işletmelere en fazla bir yıllık süreçte tahsis edebilir. Fon tahsis edilen işletme ya da şahıslar, finansman kurumuna, elde edecekleri finansmanı ne şekilde kullanacaklarını beyan ettikleri bir taahhütname sunarlar. Finansman kurumu, talepte bulunanın tüm borç-alacak durumlarını araştırarak tahsis edilen finansmanın beyan edilen biçimde kullanılıp kullanılmadığını denetleyebilir. Ayrıca finansman kurumu, teşvikler ve iddihar adı verilen kayıt altında bulunmayan tasarrufların ekonomiye kazandırılması yoluyla firmalara finansal kaynak da temin edebilecektir. Borçlu ve alacaklılara yönelik fonun sigortalanması, teminat alınması-verilmesi gibi uygulamalar ile finansal kaynakların garanti altına alınması sağlanabilecektir.

Kanuni bir düzenleme ile yatırım-finans kurumlarının ellerinde tuttukları fonların belli bir yüzdesini, imalat sanayiine yatırım destek fonu olarak kullandırmaları ve bu fonların geri ödenmesinde altın, emtia ve kira sertifikaları gibi unsurlara endekslenmeleri sağlanarak üretim sektörlerinde yeni yatırım ve atılımlar sağlanabilir.

Kaynaklar

- AKTAN, Hamza (1993), “Damân”, *İslâm Ansiklopedisi*, 8.Cilt, s.450, İstanbul, TDV Yayınları.
- ALTUNTAŞ, Halil ve ŞAHİN Muzaffer (2011), *Kur'an-ı Kerim*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ATAR, Fahrettin (1982), “İslam Hukukunda Borçlunun İflasına Karar Verilmesi, Hacredilmesi, Mallarına Haciz Konulması ve Hapsedilmesi”, Doçentlik Tezi, s.1-151., Erzurum.
- ATAR, Fahrettin (1990), “*İslam İcra ve İflas Hukuku*”, (1-479), İstanbul, Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik.
- ATAR, Fahrettin (2000), “İflas”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, s.509, İstanbul, TDV Yayınları.

- AYDIN, M. Akif (1992), “*Borç*”, İslâm Ansiklopedisi Cilt 6, s.285-291, İstanbul, TDV Yayınları.
- BERKİ, Ali Himmet (1982), *Mecelle, Mecelle-i Ahkam-ı Adliye* (3. Baskı b.), İstanbul, Hikmet Yayınları.
- BESEN, Murat, Tat, Orkun (2019)., “*Konkordato Sürecinde Mühlet*”, 1(2), 357-390, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.
- BİRİŞİK, Feyzullah (2008), “*Sahih-i Buhari Muhtasarı*”, İstanbul, Polen Yayınları.
- BORAN GÜNEYSU, Nilüfer (2012), “*İcra Takip İşlemleri*”, 31-60., Ankara, Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi.
- BÖRÜ, Levent (2019), “*Adi Konkordatoda Alacaklıların Alacaklarını Bildirmesi*”, s.173-186, Malatya, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.
- BUHARİ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), (2000), “*Sahîh-i Buhârî*”, Daru’-Selam.
- CANAN, İbrahim (1988), “*Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*”, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ÇAĞRICI, Mustafa (2012), “*Ticaret-İslam Ansiklopedisi*”, İstanbul, TDV Yayınları.
- ÇALIŞKAN, Necmettin (2018), *Kur’ân’da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları*, s.22-42, Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- ÇEKER, Orhan, (1999), “*İslam Hukukunda Akidler*”, Konya, İttifak Holding Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (D.İ.B.) (2017), “*Hadislerle İslam*”, <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr> (E.T.: 19.08.2019).
- ESEN, Hüseyin (2012), “*Alacak-Borç İlişkileri ve Buna Bağlı Fıkhi Sorunlar*”, Fıkhi Açından Finans ve Altın İşlemleri, s.260-304, Konya.
- EZHERÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, (2001), “*Tezhîbu’l-Lüga*”, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l Arabî, Beyrut.
- GÜRER, Banu (2013), “*Din Eğitiminde Bir Değer Olarak “Kul Hakkı” Kavramı: İmam Hatip Liseleri Meslek Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme.*” 205-246, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- HADİMÎ, Muhammed Mevlâna Ebû Said, (1989), “*Tarikat-ı Muhammediyye Şerhi Berika*”, İstanbul, Kahraman Yayınları.
- İcra ve İflas Kanunu (İ.İ.K.) (2004), RG, Sayı: 2128-Tarihi:19.06.1932,<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2004.pdf>, (E.T.: 14.10.2019).
- KAHVECİ, Nuri, (1997), “*İslam Borçlar Hukukunda Tazminat*”, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KANDEMİR, M. Yaşar (1993), “*Cevamiû'l-Kelim-İslam Ansiklopedisi*”, İstanbul, TDV Yayınları.
- KOLEKTİF (2019), *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Konkordato Komiserliği ve Alacaklılar Kuruluna Dair Yönetmelik (2019), Resmi Gazete, Sayı:30671-Tarih:30.01.2019, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/01/20190130-1.htm>, (E.T.:10.02.2021)
- MALİK, b. Enes. El-Muvatta, thk.(2004), Muhammed Mustafa el-A‘zamî,:1425.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Nisâburî (261/874), (2000). *es-Sahih.*, Daru’s-Selam, Riyad.
- NESÂÎ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb.(2000), “*es-Sünen*”, Daru’s-Selam, Riyad.
- ÖZDEMİR, Recep (2015), *İslam Hukukunda Ticaret ve Borç İlişkilerinin Genel Yapısı*, 15(1), s.243-273, Samsun, Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi.
- PEKDEMİR, Şevket (2014), *İslam Hukuku Açısından Para Borçlarında Cezai Şart*, s.129-156, Konya, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi.
- SANCAKLI, Saffet (2015), *Hadisler Bağlamında Kul Hakkı Açısından Trafik Olgusunun Analizi /Değerlendirilmesi*, s.9-35, Malatya, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- SARAÇ, Şükrü, (2019) “*Yeni Konkordato Hukuku*” e-baro.web.tr. 2019. <http://web2.e-baro.web.tr/uploads/41/032018/15.03.2019%20-%20yen%c4%b0%20konkordato%20hukuku.pdf> (E.T.: 21/02/2021).
- ŞAHİN, Muzaffer ve ALTUNTAŞ Halil (2011), “*Kur'an-ı Kerim*” Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020), “*Kur'an Yolu Tefsiri*”, Ankara.
- TANRIVER, Süha ve ADNAN Deynekli, (1996), “*Konkordatonun Tasdiki*” Ankara, Yetkin Yayınları.
- TEKBEN, Tuğçe (2016), *Alacaklı Temerrüdünün Hukuki Sonuçları*, s.2597-2621, İstanbul, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi.
- TOPBAŞ, Osman Nuri (2011), *Faziletler Medeniyeti*, İstanbul, Erkâm Yayınları.
- Türk Borçlar Kanunu (6098). RG, 27836-Tarihi:11.01.2011). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6098.pdf>, (E.T.:27.10.2019).
- Türk Medeni Kanunu (4721). *Resmî Gazete*, 24607 (Yay.Tar: 8.12.2001), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>, (E.T.:15.09.2019).
- İlmihal II İslam ve Toplum (1999), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- UYAR, Talih, (2019), “*Yeni Konkordato Hukukumuzun Temel İlkeleri*” 369 cilt., Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- YARAN, Rahmi, (1997), “*İslam Hukukunda Borcun Gecikmesi (Borçlunun Temerrüdü-Alacaklının Temerrüdü)*”, s.1-256, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- YILMAZ, Ejder, (1995), “*İflas ve Konkordato Uygulamasıyla İlgili Bazı Sorunlar Üzerine Düşünceler*” s. 92-109, Ankara, Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi.

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Bingöl University
Journal of Sciences Institute**

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

**Sosyal Bilimler Enstitüsü İdari İşlemleri İçin Adres:
Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL
Telefon: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (426) 215 00 72
sosbil@bingol.edu.tr**